อิทธพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็ก

ที่หมู่บ้านพรานเหมือน ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

และหมู่บ้านอุเม็ง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

เล่มที่ ๓

รายงานการวิจัยฉบับที่ ๑๒

ของ

สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก

ห้องวิชาการ
BSRI
สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์

อิทธพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็ก

ที่หมู่บ้านพรานเหมือน ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

และหมู่บ้านอุเม็ง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

เล่มที่ ๓

รายงานการวิจัยฉบับที่ ๑๒

ของ

สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก

คำนำ

รายงานนี้เป็นรายงานเล่มที่ ๓ ของการวิจัยเรื่องอิทธิพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็ก ที่หมู่บ้านพรานเหมือน ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และหมู่บ้านอุเม็ง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในรายงานฉบับนี้มี ๑๐ บทด้วยกัน ว่าด้วยลักษณะโครงสร้างสำคัญของหมู่บ้านทั้งสอง สัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน ตลอดจนกล่าวถึงพิธีกรรมทางศาสนา ลัทธิ และความเชื่อถือของบุคคลในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้

ส่วนในรายงานเล่มที่ ๔ จะได้กล่าวถึงตอนที่เกี่ยวกับวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กโดยเฉพาะ และชี้ให้เห็นว่าการอบรมเลี้ยงดูที่เด็กได้รับนั้น ช่วยให้เด็กปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ในโรงเรียนได้หรือไม่อย่างไร

การวิจัยเรื่องอิทธิพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็ก ที่หมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้สำเร็จลงด้วยดีด้วยความร่วมมือของหลายฝ่ายด้วยกัน ตลอดเวลาที่คณะอาจารย์ของสถาบันออกไปรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ในหมู่บ้านทั้งสองนั้น ได้รับความเอื้อเฟื้อและช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากเจ้าอาวาสวัดบ้านพรานเหมือน และเจ้าอาวาสวัดอุเม็ง นายสะเทื้อน อุปพงศ์ ครูใหญ่ ร.ร. บ้านพรานเหมือน นายวินัย แก้วเมืองมา ครูใหญ่ ร.ร. วัดอุเม็ง (คำวรรณราษฎร์วิทยาทาน) นายจำปี นาคคง อดีตผู้ใหญ่บ้านพรานเหมือน และนายมา คำวรรณ ผู้ใหญ่บ้านอุเม็ง ตลอดจนชาวบ้านทุกคนที่คณะอาจารย์ไปขอสัมภาษณ์ ก็ได้ให้ไมตรีจิตและความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง ศูนย์อนามัย จังหวัดอุดรธานี และที่อำเภอสันป่าตองก็ได้อนุเคราะห์ให้แพทย์ไปช่วยตรวจสุขภาพของนักเรียนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยครั้งนี้

ผู้เชี่ยวชาญ ๓ ท่าน ซึ่งองค์การศึกษาฯ แห่งสหประชาชาติ ส่งมาประจำทำงานที่สถาบัน คือ ดร. เอช พีล์ป ดร. เอส เจ แทมไบอา และนายแอนเดอร์ส โพลเซน ก็นับว่าเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งในการวิจัยนี้ ดร. เอช พีล์ป ซึ่งเป็นผู้อำนวยการของสถาบันอยู่ตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๐๒ ถึง ๒๕๐๖ เป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ และร่วมวางแผนงานวิจัยนี้ ส่วน ดร. เอส เจ แทมไบอา และนายแอนเดอร์ส โพลเซน

นั้นนอกจากจะร่วมวางแผนงานวิจัยแล้ว ยังร่วมปฏิบัติงานภาคสนามอย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนายแอนเดอร์ส โพลเซน เมื่อได้กลับประเทศเดนมาร์ค บ้านเมืองของเขาแล้ว ก็ยังได้ติดต่อกับครูใหญ่ ร.ร. หมู่บ้านพรานเหมือนผ่านทางสถาบันอยู่เสมอมิได้ขาด ที่ประเทศเดนมาร์ค นายโพลเซน ได้ใช้เวลาและความอุตสาหะวิริยะในการบรรยายและปาฐกถา ประกอบด้วยการฉายภาพยนตร์เกี่ยวกับประสบการณ์ที่เขาได้รับขณะปฏิบัติงานภาคสนามอยู่ที่หมู่บ้านพรานเหมือน ชี้ให้ชาวเดนมาร์คเห็นถึงความจำเป็นในด้านการศึกษาของชาวหมู่บ้านแห่งนี้ ด้วยการบรรยายดังกล่าว นายโพลเซน สามารถจัดส่งเงินก้อนจำนวนหนึ่ง เพื่อมอบให้รัฐบาลไทยร่วมกันสร้างโรงเรียนเป็นอนุสรณ์ในไมตรีระหว่างชาวไทย และชาวเดนมาร์คให้ชื่อว่า "โรงเรียนมิตรภาพไทยเดนมาร์ค" และสร้างห้องสมุดให้แก่โรงเรียนนี้อีกด้วย นอกจากนี้แล้ว นายโพลเซนยังได้กลับมาประเทศไทยอีกเพื่อเยี่ยมเยือนหมู่บ้านพรานเหมือน ตรวจสอบสภาพความจำเป็นของชาวหมู่บ้านที่ต้องขาดแคลนน้ำใช้ และเมื่อกลับไปแล้วก็ได้ติดต่ออย่างเป็นทางการกับกรมทรัพยากรธรณี ส่งเงินก้อนมาโดยเฉพาะ เพื่อจัดสร้างบ่อน้ำบาดาลให้แก่ชาวบ้านนี้อีก

อนึ่ง งานวิจัยชิ้นนี้ไม่อาจจะสำเร็จลงได้ด้วยประการใด ถ้าปราศจากเสียซึ่งความเป็นผู้นำอันดีเลิศของท่านรองอธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร ศาสตราจารย์ ดร. ละม้ายมาศ ศรทัตต์ ผู้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสถาบันอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ จวบจบต้น พ.ศ. ๒๕๑๒ ท่านเป็นผู้ที่ให้คำปรึกษา แนะนำ ร่วมวางแผนงานวิจัย ให้คำแนะนำในการวิเคราะห์ข้อมูล และตรวจทานแก้ไขการเขียนรายงานทุกบททุกตอน ยังให้เกิดความสัมฤทธิผลในงานที่มีสาระสำคัญดังปรากฏในรายงานฉบับนี้

สถาบันรู้สึกซาบซึ้งในความอนุเคราะห์เหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง และใคร่ขอถือโอกาสขอบคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

จรรจา สุวรรณทัต

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จรรจา สุวรรณทัต)

รักษาการในตำแหน่งผู้อำนวยการ

สารบาญ

		หน้า
บทที่ ๑	บทนำ	
	นิยม คำนวณมาสก	๑
บทที่ ๒	ลักษณะทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้าน	
	นิยม คำนวณมาสก	๕
บทที่ ๓	ลักษณะโครงสร้างของบริเวณบ้าน ของครอบครัว ของครัวเรือน และสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน	
	ถาวร เกิดเกียรติพงศ์	๒๗
บทที่ ๔	เศรษฐกิจ	
	ถาวร เกิดเกียรติพงศ์	๕๖
บทที่ ๕	การสมรส	
	ถาวร เกิดเกียรติพงศ์	๑๒๐
บทที่ ๖	การรับมรดก	
	ถาวร เกิดเกียรติพงศ์	๑๕๖
บทที่ ๗	เรื่องราวเกี่ยวกับวัด	๒๐๗
	นิยม คำนวณมาสก	
บทที่ ๘	พิธีกรรมทางศาสนา	๒๒๗
	นิยม คำนวณมาสก	
บทที่ ๙	พิธีกรรมอื่น ๆ	๒๖๕
	นิยม คำนวณมาสก	
บทที่ ๑๐	ลัทธิและความเชื่อถือบางอย่าง	๓๐๐
	นิยม คำนวณมาสก	
ภาคผนวก ๑	การศึกษารายกรณีในเรื่องต่าง ๆ	๓๓๖
ภาคผนวก ๒	แบบสอบถามต่าง ๆ	๔๓๙

สารบาญแผนภูมิ

		หน้า
แผนภูมิที่ ๑	การรับมรดกและที่อยู่อาศัย (พรานเหมือน)	๑๖๐
แผนภูมิที่ ๒	การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย	๑๗๕
แผนภูมิที่ ๓	การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย	๑๘๑
แผนภูมิที่ ๔	การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย	๑๘๒
แผนภูมิที่ ๕	การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา	๑๘๕
แผนภูมิที่ ๖	การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา	๑๘๗
แผนภูมิที่ ๗	การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม	๑๘๘
แผนภูมิที่ ๘	การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม	๑๘๙

สารบาญตารางตัวเลข

		หน้า
ตารางที่ ๑	ญาติระหว่างครัวเรือนในบริเวณบ้านหลายเรือนในบ้านพรานเหมือน	๓๒
ตารางที่ ๒	ญาติระหว่างครัวเรือนในบริเวณบ้านหลายเรือนในบ้านอุเม็ง	๓๔
ตารางที่ ๓	ญาติในครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัวหรือมากกว่า	๓๕
ตารางที่ ๔	ขนาดครัวเรือนและขนาดครอบครัวในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง	๓๘
ตารางที่ ๕	ลักษณะของครัวเรือนและสมาชิกภายในครอบครัว	๓๙
ตารางที่ ๖	จำนวนปู่ ย่า ตา ยาย ในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง	๕๒
ตารางที่ ๗	ชนิดของงานที่ชาวนาแลกเปลี่ยนแรงงานกัน	๗๑
ตารางที่ ๘	จำนวนครัวเรือนที่ทำนาโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานและการจ้างคนงานในบ้านพรานเหมือน	๗๔
ตารางที่ ๙	จำนวนครัวเรือนที่ทำนาโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานและการจ้างคนงานในบ้านอุเม็ง	๗๕
ตารางที่ ๑๐	ชนิดของสัตว์เลี้ยง	๗๙
ตารางที่ ๑๑	อุตสาหกรรมในครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน	๘๒
ตารางที่ ๑๒	จำนวนต้นตาลที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ทำในบ้านพรานเหมือน	๘๓
ตารางที่ ๑๓	รายได้จากการทำตาลโตนดในบ้านพรานเหมือน	๘๔
ตารางที่ ๑๔	เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ในบ้านพรานเหมือนเป็นเจ้าของ	๑๐๖
ตารางที่ ๑๕	เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ในบ้านอุเม็งเป็นเจ้าของ	๑๐๗
ตารางที่ ๑๖	จำนวนแปลงที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าของ	๑๐๘
ตารางที่ ๑๗	เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าของ	๑๑๐
ตารางที่ ๑๘	ฐานะทางกสิกรรม (การทำนา) ของหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่าง	๑๑๒

หน้า

ตารางที่ ๑๙ ปริมาณข้าวเปลือกที่ได้และที่ขายไปในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง ๑๑๕

ตารางที่ ๒๐ สาเหตุของการขายที่ดินในบ้านอุเม็ง ๑๑๗

ตารางที่ ๒๑ ที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาในบ้านพรานเหมือน ๑๔๕

ตารางที่ ๒๒ ที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาในบ้านอุเม็ง ๑๔๖

ตารางที่ ๒๓ แบบรูปการรับมรดกที่นา พิจารณาตามจำนวนพี่น้องแท้ ๑๗๑

ตารางที่ ๒๔ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ ๑๗๒

ตารางที่ ๒๕ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ พิจารณาตามแบบรูปของที่อยู่อาศัย ๑๗๓

ตารางที่ ๒๖ รายละเอียดเกี่ยวกับทายาทที่ได้รับมรดกที่นา ๑๗๕

ตารางที่ ๒๗ บุคคลที่ได้รับบ้านและที่บ้านของบิดามารดา ๑๗๖

ตารางที่ ๒๘ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนพี่น้องแท้ ๑๙๑

ตารางที่ ๒๙ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ ๑๙๓

ตารางที่ ๓๐ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้แจกแจงตามแบบรูปของที่อยู่อาศัย ๑๙๔

ตารางที่ ๓๑ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา ๑๙๗

ตารางที่ ๓๒ เพศและลำดับที่ของการเกิดของทายาทที่ได้รับที่บ้านของบิดามารดา ๑๙๘

ตารางที่ ๓๓ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านของบิดามารดา ๒๐๑

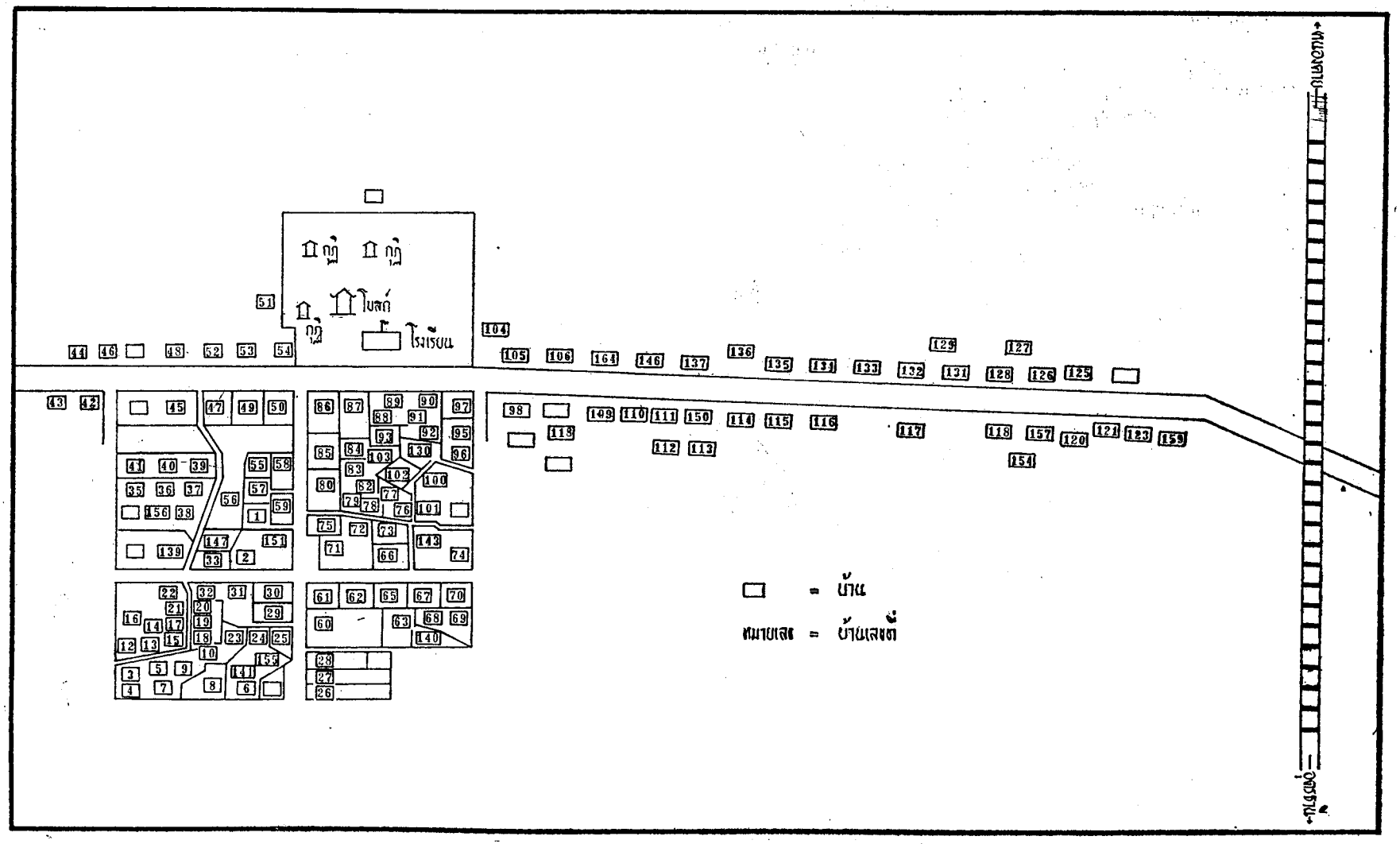
ตารางที่ ๓๔ เพศและลำดับที่ของการเกิดของทายาทผู้ได้รับบ้านของบิดามารดา ๒๐๒

ตารางที่ ๓๕ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดธาตุนิมิตร ๒๑๐

ตารางที่ ๓๖ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดอุเม็ง ๒๑๙

แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านเรือนในหมู่ที่ 2 (พรานหมอน)

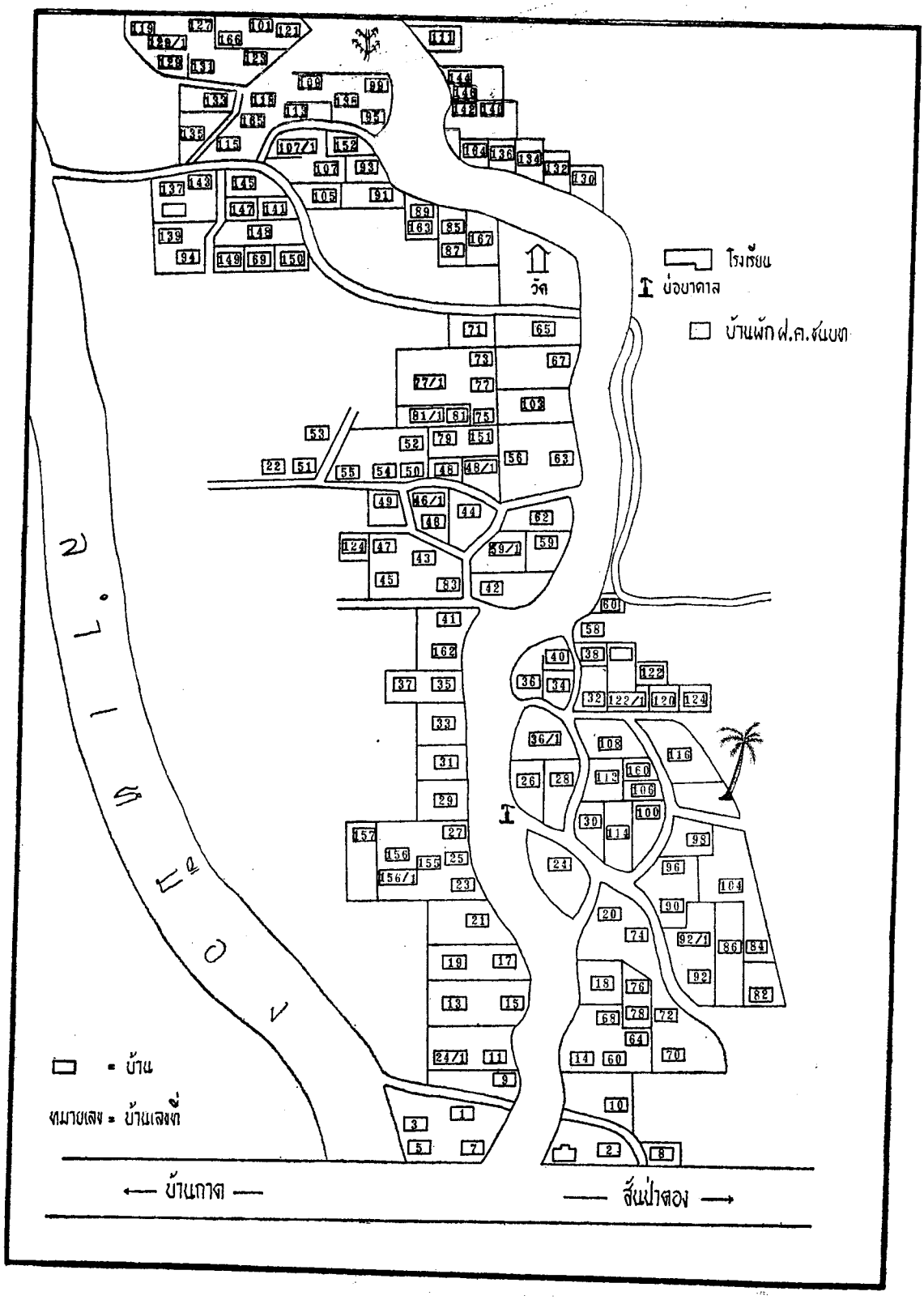
ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี

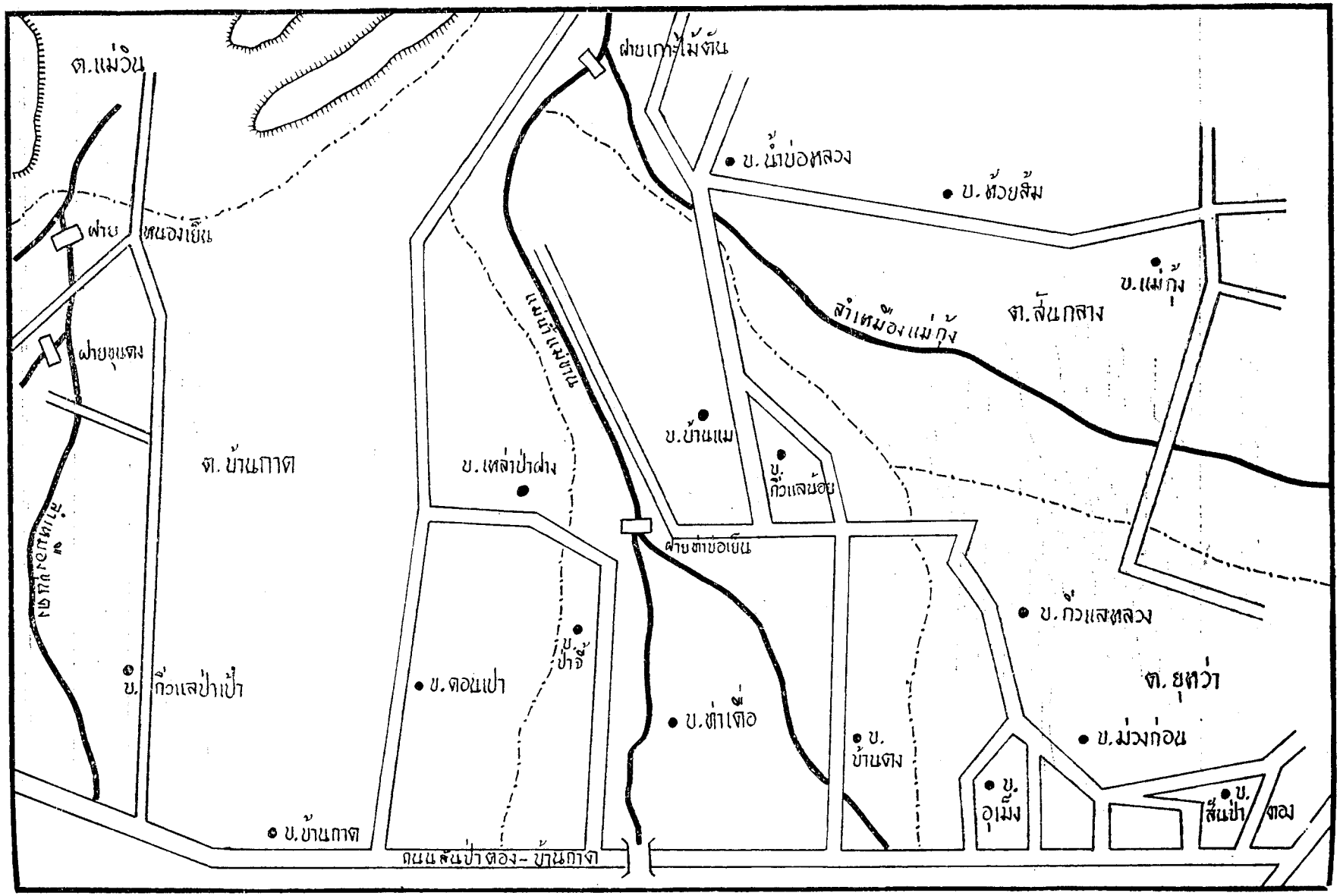
ภาพที่ ๑ แสดงเส้นทางรถไฟสายเหนือ ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงเชียงใหม่

แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านเรือนในหมู่ที่ 5 (อุเม็ง)

ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

แผนที่แสดงหมู่บ้านอุเม็งและเขตใกล้เคียง

บทนำ

ภูมิหลัง

รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก เรื่องอิทธิพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็กที่ตำบลนาบ่า อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เล่มที่ ๑ บทที่ ๑ หน้า ๔ ได้กล่าวถึงโครงการวิจัยเรื่องอิทธิพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็กไทยไว้ว่า "สถาบันจึงกำหนดจะดำเนินการวิจัยตามโครงการนี้ในหมู่บ้านต่าง ๆ อย่างน้อย ๔ แห่ง คือ หมู่บ้านในภาคกลาง ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ..... ภาคละ ๑ แห่ง

เพื่อให้สำเร็จลุล่วงตามโครงการดังกล่าวข้างต้น สถาบันจึงได้ทำการสำรวจหมู่บ้านต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือที่มีลักษณะเหมาะสมและถูกต้องกับหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ และในที่สุดก็ได้เลือกทำการค้นคว้าและวิจัย ณ หมู่บ้านพรานเหมือน ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และหมู่บ้านอุเม็ง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่อีก ๒ แห่งด้วยกัน

ความมุ่งหมายและขอบข่ายของการวิจัย

ย่อมเป็นที่รับทราบกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า อิทธิพลต่าง ๆ ทางสังคมที่มีต่อพัฒนาการของเด็กไทยนั้น ย่อมมาจากหลายทางด้วยกันเป็นต้นว่าจากทางบ้าน ทางโรงเรียน วัด เด็กอื่น ๆ และตัวชุมนุมชนนั้น ๆ เอง รวมทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย ฉะนั้นความมุ่งหมายของการค้นคว้าและวิจัยจึงอยู่ที่การศึกษาและวิเคราะห์สภาพต่าง ๆ เหล่านั้นโดยละเอียดและรอบคอบที่สุดเท่าที่จะทำได้ สถาบันจึงเพ่งเล็งที่จะศึกษาและวิเคราะห์เรื่องโครงสร้างต่าง ๆ ทางสังคมของหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ เริ่มตั้งแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ จำนวนประชากร การปกครอง สภาพทางเศรษฐกิจ

ลักษณะของครอบครัว รวมทั้งที่อยู่อาศัย ระบบวงศ์ญาติ รวมทั้งความเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน วัด และความสำคัญของวัด พิธีกรรมต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนา ความเชื่อถือและพิธีกรรมอื่น ๆ ของชาวบ้าน ส่วนในด้านโรงเรียนนั้นก็มุ่งหมายที่จะศึกษาในเรื่องผลของการเรียนการสอน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับเด็ก เด็กกับเพื่อนนักเรียนด้วยกันตลอดจนพฤติกรรมอื่น ๆ เช่น การปรับตัวของเด็กให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ในโรงเรียน วิธีการเลี้ยงดูและอบรมที่เด็กได้รับจากทางบ้านตลอดวัยก่อนเข้าเรียนเหล่านี้เป็นต้น คณะผู้ค้นคว้าและวิจัยแลเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นย่อมมีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเด็กเป็นอย่างมาก แต่เนื่องจากการปฏิบัติงานครั้งนี้มีเวลาจำกัด และเจ้าหน้าที่ของสถาบันเองก็ต้องแบ่งกันอยู่ปฏิบัติราชการในกรุงเทพฯ บ้าง ออกมาปฏิบัติงานสนามในหมู่บ้านเหล่านี้บ้าง จึงไม่สามารถศึกษารายละเอียดได้ทุกครัวเรือน จำเป็นต้องเลือกกลุ่มตัวอย่างแต่บางครัวเรือน ที่เหลือก็เป็นแต่เพียงใช้วิธีสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน และสัมภาษณ์ข้อความเพิ่มเติมเป็นบางอย่างเท่านั้น

วิธีดำเนินการและเครื่องมือเครื่องใช้ในการวิจัย

ในเรื่องนี้คงมีวิธีดำเนินการและเครื่องมือเครื่องใช้ในการวิจัยคล้ายคลึงกับที่ได้เคยทำมาแล้วที่ตำบลนาบ่า อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี คือแบ่งคณะผู้ค้นคว้าออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเรียกว่า "กลุ่มสำรวจหมู่บ้าน" และอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า "กลุ่มสำรวจโรงเรียน" แต่อันที่จริงนั้นการแบ่งออกเป็นกลุ่มเช่นนี้ก็เพื่อความสะดวกในการกำหนดหน้าที่สำคัญ ๆ ที่แต่ละกลุ่มต้องรับผิดชอบไว้เท่านั้น แต่ในการปฏิบัติงานจริง ๆ ทั้งสองกลุ่มย่อมมีงานเกี่ยวข้องกันและต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา

หน้าที่สำคัญ ๆ ของกลุ่มสำรวจหมู่บ้านนั้นอาจสรุปได้ว่า ได้แก่การศึกษาโครงสร้างต่าง ๆ ทางสังคมของหมู่บ้าน เช่น ในเรื่องความเป็นอยู่ ขนบประเพณี โครงสร้างของครอบครัวและอื่น ๆ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นการศึกษาค้นคว้าเรื่องระบบสังคมและวัฒนธรรมที่แวดล้อมตัวเด็กตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่ว่า ระบบสังคมและวัฒนธรรมเหล่านั้นจะเป็นเครื่องสกัดกั้นหรือส่งเสริม

และกล่อมเกลาบุคลิกลักษณะและกระสวนพฤติกรรม ตลอดจนความเชื่อถือและคุณธรรม (values) ในตัวเด็กได้อย่างไร เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมเป็นหลักนำทางชีวิตในกาลต่อไปข้างหน้า

เครื่องมือเครื่องใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่แบบสัมภาษณ์ต่าง ๆ รวม ๓ แบบด้วยกันคือ

๑. แบบสัมภาษณ์ลักษณะครัวเรือนและภูมิหลัง

๒. แบบสัมภาษณ์ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

๓. แบบสัมภาษณ์การปฏิบัติกิจทางศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ

ส่วนวิธีการค้นคว้าในทั้งสองหมู่บ้านนี้ ได้ใช้แบบสัมภาษณ์ทั้ง ๓ แบบข้างบนนี้เป็นหลักในการซักถามหัวหน้าครัวเรือนต่าง ๆ และบันทึกคำบอกเล่าลงไว้ นอกจากนี้ก็ยังใช้วิธีสังเกต และบันทึกการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านทั้งในเวลาปรกติและโอกาสพิเศษ (เช่น การแต่งงาน อุปสมบท ทำศพ ฯลฯ) รวมทั้งการสัมภาษณ์เรื่องราวต่าง ๆ อื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวแล้วจากชาวบ้านเป็นรายบุคคลอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้ได้ข้อมูลมากที่สุดและถูกต้องตามความเป็นจริงอย่างที่สุดเท่าที่จะทำได้อีกด้วย

จำนวนครัวเรือน ณ หมู่บ้านพรานเหมือน ตำบลบ้านขาว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ในขณะที่คณะผู้วิจัยไปทำการศึกษาค้นคว้านั้นมีอยู่รวม ๑๔๙ ครอบครัว และได้เลือกกลุ่มตัวอย่างทำการศึกษาค้นคว้าโดยละเอียด รวม ๘๐ ครัวเรือน สำหรับหมู่บ้านอุเม็ง ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่นั้น มีราษฎรรวมทั้งสิ้น ๑๕๔ ครัวเรือน เลือกกลุ่มตัวอย่างของหมู่บ้านนี้รวม ๘๖ ครัวเรือน และทำการศึกษาค้นคว้าในหมู่บ้านที่อยู่ติดต่อกัน (บ้านหนองบึง) ซึ่งมีเด็กในครอบครัวกำลังเรียนอยู่ในชั้นประถมปีที่ ๑ ของโรงเรียนบ้านอุเม็ง (คำวรรณราษฎร์วิทยาทาน) อีกรวม ๑๒ ครอบครัว

อาจแลเห็นได้ว่า กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ในทั้งสองภาคของประเทศมีจำนวนน้อยมาก แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาค้นคว้าได้กระทำกัน

อย่างละเอียดถี่ถ้วน ผลวิจัยในเรื่องนี้จึงพอที่จะแสดงแนวโน้มได้ว่า ลักษณะทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้านรวมทั้งสังคมของหมู่บ้านนั้น ๆ มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเด็กอย่างไรบ้าง

การปฏิบัติงานภาคสนามครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า ณ หมู่บ้านพรานเหมือน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อปลาย พ.ศ. ๒๕๐๔ จนถึงต้น พ.ศ. ๒๕๐๕ และที่หมู่บ้านอุเม็ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๖ รวมระยะเวลาที่ทำการศึกษาค้นคว้าในทั้งสองหมู่บ้านแห่งละประมาณ ๗ เดือนครึ่ง

บทที่ ๒
ลักษณะทั่ว ๆ ไปของหมู่บ้าน

ก. บ้านพรานเหมือน

สภาพทางภูมิศาสตร์

มีนิยายปรัมปราเล่าสืบกันมาว่า พรานคนหนึ่งชื่อ "เหมือน"[๑] สามารถติดตามโคของกษัตริย์องค์หนึ่งแห่งดินแดนแถบนั้นกลับคืนมาได้ จึงได้รับพระราชทานความชอบให้เป็นผู้ปกครองหมู่บ้านนี้ หมู่บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า บ้าน "พรานเหมือน" แต่นั้นมา แต่จะตั้งขึ้นตั้งแต่เมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด

หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยตามเส้นทางระหว่างจังหวัดอุดรธานีกับจังหวัดหนองคาย จากถนนใหญ่ตรงกิโลเมตรที่ ๑๓ ทางซ้ายมือมีถนนถมดินแยกไปอีกสายหนึ่ง และหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ประมาณ ๔ กิโลเมตร จากทางแยกนั้น หมู่บ้านพรานเหมือนเป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน ๑๖ หมู่บ้านซึ่งรวมกันเรียกว่าตำบลบ้านขาว และขึ้นอยู่กับอำเภอเมืองของจังหวัดอุดรธานี

หมู่บ้านนี้แต่เดิมตั้งอยู่เป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน ที่เป็นจุดศูนย์กลางและอยู่กันหนาแน่นเรียกว่า "บ้านใหญ่" ภายในบริเวณมีตรอกแคบ ๆ ตัดโยงกันไปมาโดยทั่วถึง แต่เมื่อประมาณ ๑๐ ปีเศษมานี้ ทางการได้ตัดถนน (ถมดิน) แยกจากถนนใหญ่สายอุดรธานี-หนองคาย ผ่านหมู่บ้านนี้เลยไปถึงอำเภอบ้านผือ ถนนสายนี้จึงผ่านกลางระหว่างหมู่บ้านที่ราษฎรอาศัยอยู่ และวัด บนสองฟากถนนจึงเกิดมีบ้านใหม่ ๆ ซึ่งขยับขยายมาจาก "บ้านใหญ่" ปลูกขึ้นเรียงรายเรียกว่า "บ้านน้อย" ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นบ้านของหนุ่มสาวที่แต่งงานใหม่และหาที่ว่างอยู่ในบ้านใหญ่ไม่ได้

ลักษณะของหมู่บ้านต่าง ๆ ในแถบนี้ มักจะตั้งอยู่เป็นกลุ่ม ๆ มีระยะห่างกันกลุ่มละประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร และแต่ละหมู่บ้านมีสภาพแวดล้อมเป็นส่วนสัดโดยเฉพาะ

---

[๑] มีนิทานเรื่อง "วัวอุศุภราช" กล่าวถึงตำนานบ้านพรานเหมือนอีกแง่หนึ่ง ดูภาคผนวก.

คือประกอบด้วยกลุ่มบ้านเรือนซึ่งแยกออกต่างหากจากที่ตั้งวัด แล้วก็มีทุ่งนาล้อมรอบหมู่บ้าน ริม ๆ ทุ่งนาก็เป็นหนองน้ำและบึง ถัดออกไปก็เป็นป่าซึ่งในปัจจุบันบรรดาต้นไม้ก็ถูกตัดโค่นลงเสียมากแล้ว สภาพต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการแยกแต่ละหมู่บ้านออกจากกันและกัน การติดต่อระหว่างหมู่บ้านต้องอาศัยทางเดินเท้าและถนนถมดิน เมื่อถึงฤดูฝนถนนก็เป็นโคลนตม ทำให้การไปมาลำบากอย่างยิ่ง เมื่อถึงฤดูแล้งก็ร้อนจัดและเต็มไปด้วยฝุ่น พื้นแผ่นดินทั่ว ๆ ไปแห้งผาก บ่อน้ำและหนองน้ำแห้งขอดไปหมด ชาวบ้านต้องเดินทางมิใช่ใกล้เลยเพื่อที่จะไปตักน้ำขุ่นเป็นโคลนจากบ่อน้ำซึ่งมีอยู่ไม่กี่บ่อมาไว้ใช้ หมู่บ้านต่าง ๆ ในแถบนี้ไม่มีการชลประทานหรือการทำเหมืองฝายแต่อย่างใด การเพาะปลูกจึงขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญ

ลักษณะบ้านเรือน

ในหมู่บ้านนี้ มีบริเวณบ้านเรือนแยกกันเป็นแห่ง ๆ ไปโดยมีรั้วกั้น ในบริเวณรั้วหนึ่ง ๆ อาจมีบ้านตั้งแต่ ๑-๔ หลัง และบ้านที่อยู่รวมกันในบริเวณรั้วหนึ่ง ๆ นี้ก็ยังมีลักษณะแตกต่างกันไป เช่น เป็นบ้านของบิดามารดา บ้านของบุตรที่แต่งงานแล้ว หรืออาจเป็นบ้านของพี่ ๆ น้อง ๆ หรือญาติ ปลูกแยกกันอยู่เป็นหลัง ๆ นอกจากนั้นก็มีการแบ่งที่ดินเหลือเป็นตรอกเล็กซอกน้อยสำหรับเดินไปมาติดต่อถึงกันได้ทั่วทั้งหมู่บ้าน สำหรับที่บ้านน้อยนั้น บ้านเรือนโดยมากปลูกอยู่เดี่ยว ๆ เป็นแห่ง ๆ ไป เพราะโดยมากเป็นครอบครัวเริ่มต้นที่ยังไม่มีบุตรที่อยู่ในระยะที่แต่งงานได้ มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ชาวบ้านแถบนี้เฉพาะอย่างยิ่งพี่ ๆ น้อง ๆ ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วรวมทั้งญาติผู้หญิงทางฝ่ายมารดามักจะปลูกบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกัน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากประเพณีที่สามีมักจะมาอยู่บ้านภรรยา (uxorilocal) และบุตรสาวมักจะเป็นฝ่ายได้รับมรดกในเรื่องที่อยู่อาศัยมากกว่าจะเป็นบุตรชาย

ลักษณะบ้านเรือนทั่ว ๆ ไป ล้วนแต่เป็นบ้านเก่า ๆ โย้เย้ ที่ดีหน่อยก็เป็นฝากระดาน แต่ส่วนมากเป็นฝาไม้ไผ่ขัดแตะหลังคามุงแฝก ทั้งหมดเป็นบ้านชั้นเดียวใต้ถุนสูง นอกจากบ้านที่อยู่ตามริมถนนใหญ่ที่ทำเป็นร้านค้าด้วยจึงจะมีใต้ถุนเตี้ย ใต้ถุนสูงนี้ใช้ประโยชน์ได้หลายประการ คือ ทำเป็นคอกสัตว์ เช่น โค กระบือ และ สุกร และยัง

ใช้เป็นที่เก็บฟืนอีกด้วย สำหรับตัวเรือนโดยทั่วๆ ไปนั้น จะกั้นฝาไว้ส่วนหนึ่งเป็นห้องนอน (เฮือนใหญ่) ถัดออกมาก็เป็นระเบียงสำหรับรับแขกและนั่งเล่น (เฮือนน้อย) ทั้งสองส่วนนี้มีหลังคาคลุม ถัดออกมาก็ลดพื้นลงไปประมาณหนึ่งศอกทำเป็นนอกชานแล้วมีบันไดสำหรับขึ้นลง ส่วนครัวไฟนั้นแยกอยู่ต่างหากอีกด้านหนึ่งเป็นส่วนสัดโดยเฉพาะและมักจะลดพื้นต่ำกว่าตัวเรือนใหญ่มีชานเล็กๆ คั่นกลาง

มีข้อน่าสังเกตก็คือว่า ในตัวเรือนใหญ่คือเรือนนอนนั้นมักจะแบ่งออกเป็น ๒ หรือ ๓ ห้อง มีประตูเข้าออกสองทาง ด้านหนึ่งจะกั้นเป็นห้องนอนของพ่อแม่เรียกว่า "ห้องเบิ่ง" และอีกด้านหนึ่งเป็นห้องนอนของลูกๆ ที่เป็นสาว เรียกว่า "ห้องส้วม" แต่ถ้าลูกผู้หญิงคนใดคนหนึ่งแต่งงานและยังไม่แยกเรือนไปก็จะนอนใน "ห้องส้วม" นี้ แล้วร่นลูกที่ยังไม่ได้แต่งงานไปอยู่ห้องตรงกลาง ส่วนลูกผู้ชายเมื่อเริ่มเป็นหนุ่มจะออกมานอนที่ระเบียง มีข้อห้ามสำหรับลูกเขยทุกๆ คนที่จะเข้า "ห้องเบิ่ง" ไม่ได้ยกเว้นเฉพาะในวันแต่งงานที่ผู้เฒ่าผู้แก่พาลูกเขยไปกราบไหว้ (สมมา) ผู้เฒ่าฝ่ายหญิงในห้องเบิ่งแล้วจูงไปเข้าหอใน "ห้องส้วม" และมีธรรมเนียมอีกว่าลูกชายจะเอาภรรยามาอยู่บ้านพ่อแม่เกิน ๓ ปีไม่ได้ จะต้องปลูกเรือนอยู่ใหม่

บ้านเรือนโดยทั่วๆ ไปเท่าที่สังเกตเห็น รู้สึกว่าขาดสุขลักษณะเป็นอย่างมาก มักจะไม่ค่อยมีการกวาดถูผุ่นละอองและสิ่งสกปรกต่างๆ ยิ่งเมื่อใช้ใต้ถุนบ้านเป็นคอกสัตว์ด้วยแล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความสกปรกและกลิ่นไม่ดีมากยิ่งขึ้น บริเวณบ้านโดยทั่วไปก็มักจะรกรุงรังระเกะระกะไปด้วยสิ่งต่างๆ

โครงสร้างทางสังคม

ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ หมู่บ้านนี้มีราษฎรอยู่ ๑๘๒ ครอบครัว และอยู่รวมกันเป็น ๑๔๙ หลังคาเรือน มีราษฎรชายหญิงรวม ๙๓๒ คน แบ่งออกได้เป็น

อายุ ๑๐ ปี และต่ำกว่า	๒๒๑ คน
๑๑ — ๒๐ ปี	๒๔๙ คน
๒๑ — ๓๐ ปี	๑๕๒ คน
๓๑ — ๔๐ ปี	๑๐๔ คน

๔๑ — ๕๐ ปี	๙๓ คน
๕๑ ปี และสูงกว่า	๙๙ คน
ไม่ทราบอายุ	๑๔ คน

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะครอบครัวจากกลุ่มตัวอย่าง รวม ๘๐ หลังคาเรือนก็จะแยกได้ดังนี้

[๒]เป็นครอบครัวเริ่มต้น	๔๙ ครอบครัว
ครอบครัวเริ่มต้นแต่มีญาติอาศัยอยู่ด้วย	๗ ครอบครัว
ครอบครัวเชิงซ้อน	๒๔ ครอบครัว

จากกลุ่มตัวอย่างนี้ปรากฏว่า โดยมากบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว (บางรายก็บุตรชาย) จะอยู่บ้านบิดามารดาของตนชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงจะแยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่ในบริเวณเดียวกันหรือที่อื่นเมื่อน้องสาวถัดลงไปแต่งงาน จนในที่สุดจะเหลือน้องสาวคนสุดท้อง ซึ่งเมื่อแต่งงานแล้วก็จะยังคงอยู่บ้านของบิดามารดาและจะเป็นผู้รับมรดกบ้านเรือนหลังนี้ต่อไป ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเรื่องที่อยู่อาศัยนี้เป็นแบบรับมรดกทางมารดา (matrilateral) แต่ความสัมพันธ์ในเรื่องอื่นๆ เป็นแบบทวิสัมพันธ์ (bilateral) โดยข้อเท็จจริงที่ว่าแต่ละคนย่อมได้รับมรดกที่นาจากทั้งสองทาง คือ ทางบิดาและมารดา

นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ชาวบ้านมีความโน้มเอียงที่จะแต่งงานกับบุคคลในหมู่บ้านเดียวกัน[๓] (village endogamy) และหญิงมีความปรารถนาที่จะอยู่บ้านเดิมของตนมากกว่าชาย เมื่อเป็นเช่นนี้โครงสร้างทางเครือญาติจึงเป็นแบบทวิสัมพันธ์ จำนวนญาติทั้งโดยทางสายโลหิต (consanguineal) และทางการสมรส (affinal) ของแต่ละคนจึงนับว่ามีจำนวนมากทีเดียว ส่วนการจัดชั้นทางสังคม (social stratification) ภายในหมู่บ้านนั้นเน้นหนักในทางลำดับอาวุโสสูงและต่ำมากกว่าที่จะคำนึงถึงชั้นและลำดับทางวงศ์ญาติ

---

[๒] ครอบครัวเริ่มต้นมี สามี ภรรยา และบุตร ครอบครัวเชิงซ้อนมี บิดามารดา บุตรที่แต่งงานแล้ว และบุตรที่ยังโสด ดูรายละเอียดบทที่ ๓

[๓] ดูรายละเอียดบทที่ ๕

ในหมู่บ้านนี้ ชาวบานไม่มีความแตกต่างกันในทางเศรษฐกิจเท่าไรนัก[๔] จริงอยู่ที่ลักษณะบ้านเรือนอาจแตกต่างกันบ้าง แต่มาตรฐานการครองชีพอยู่ที่การกสิกรรม และอาจกล่าวได้ว่าอยู่ในระดับต่ำมาก พืชหลักก็ได้แก่ข้าว (ข้าวเหนียว) และมีการหารายได้พิเศษจากการทำน้ำตาลโตนด ขายหมู เป็ด ไก่ และเสื่อ (ทอจากต้นผือ) เมื่อหมดหน้าทำนาพวกหนุ่ม ๆ ก็ไปรับจ้างเป็นกรรมกรทำถนนซึ่งเป็น การ หา รายได้อีกทางหนึ่งที่สำคัญยิ่ง การแลกเปลี่ยนและค้าขายปรากฏว่า ส่วนใหญ่ติดต่อกับจังหวัดหนองคายและผั่งประเทศลาวมากกว่าที่จะติดต่อกับตัวจังหวัดอุดรธานี

สถาบันที่สำคัญยิ่งของหมู่บ้านนี้ก็คือ "วัด" ซึ่งประกอบด้วยอาคารหลายหลัง เช่น ศาลาไม้หลังใหญ่โบสถ์เก่าแก่หลังเล็กๆ และกุฏิสงฆ์ บริเวณวัดกว้างขวางพอใช้ มีรั้วล้อมรอบและมีประตู ๒ แห่ง ศาลาไม้นั้น นอกจากจะใช้เป็นที่ทำบุญตามปรกติแล้วยังใช้เป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านอีกด้วย จึงทำให้ "วัด" เป็นจุดศูนย์กลางของชีวิตในหมู่บ้าน คือมีเสียงอึกทึกจากการท่องจำบทเรียนและการวิ่งเล่นของเด็ก ๆ อยู่ตลอดเวลา และเป็นศูนย์กลางของการทำบุญและการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ตลอดรอบปี นอกจากนี้ตัวศาลายังใช้เป็นที่ประชุมปรึกษาการงานของชาวบ้านอีกด้วย ฐานะของวัดในหมู่บ้านเช่นนี้จะว่าแยกเป็นส่วนสัดจากชาวบ้านก็ไม่เชิง เพราะกิจกรรมส่วนรวมย่อมทำในวัดและวัดเป็นของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเป็นผู้สร้างและบำรุงรักษา แม้แต่ภิกษุสามเณรทั้งปวงก็เป็นชาวบ้านนั้นเอง

ในด้านการปกครองดูแลหมู่บ้านก็มีผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านนั้นราษฎรเลือกตั้งโดยมีนายอำเภอเป็นประธานในที่ประชุม ผู้ใหญ่บ้านเลือกผู้ช่วยขึ้นเอง นอกจากนี้ก็จะมีปลัดอำเภอหรือนายอำเภอมาตรวจเยี่ยมหรือประชุมราษฎรนาน ๆ ครั้งหนึ่ง ชีวิตความเป็นอยู่ภายในหมู่บ้านจึงเป็นแบบอยู่ด้วยกันฉันพี่น้อง ไม่มีเรื่องร้ายแรงอะไรเลย ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันอายุประมาณ ๕๐ ปีเศษ และเป็นผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว ๕ ปี ตามประวัติปรากฏว่าเมื่อตอนเป็นเด็กได้เรียนหนังสือไทยที่วัดบ้านพรานเหมือนอยู่ ๔ ปี มีพระภิกษุเป็นผู้สอน วิชาที่เรียนก็มีอ่าน เขียน เลข

---

[๔] ดูรายละเอียดบทที่ ๔

ภูมิศาสตร์ เสร็จแล้วบวชเณรอยู่ ๓ บี ในระหว่างที่บวชเณรได้ศึกษาหนังสือลาวอีกด้วยจนสามารถอ่านหนังสือลาวได้ พออายุครบก็อุปสมบทอีก ๑ บี เคยเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมาก่อนแล้วจึงได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านแทนคนก่อนที่ลาออก เมื่อสอบถามถึงเรื่องหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านปรากฏว่ามีหน้าที่ดูแลสุขทุกข์ของราษฎรปราบปรามโจรผู้ร้าย เก็บภาษีที่ดินให้แก่ทางอำเภอ โดยทางอำเภอเป็นผู้คิดภาษีแล้วผู้ใหญ่บ้านเก็บรวบรวมเอาไปส่งประชุมราษฎร เช่น เรื่องงานวัด งานก่อสร้าง ฯลฯ นอกจากนี้ผู้ใหญ่บ้านยังต้องทำบัญชีจำนวนราษฎร อาวุธปืน วัว และควายอีกด้วย ในเรื่องการทะเลาะวิวาทของชาวบ้านก็ต้องเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยเช่น ผัวเมียเลิกกัน ชโมยเล็กๆน้อยๆชกต่อยกันในเรื่องผู้หญิง เป็นต้น

สถาบันอีกแห่งหนึ่งของหมู่บ้านนี้ คือ โรงเรียนซึ่งเริ่มมีโรงเรียนประชาบาลเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ทางอำเภอเป็นผู้จัดตั้งขึ้นโดยอาศัยศาลาวัดเก่าซึ่งอยู่ในเขต "บ้านใหญ่" ห่างจากโรงเรียนบ้านพรานเหมือนในปัจจุบัน (๒๕๐๔) ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ๒๐๐เมตร เป็นสถานที่เล่าเรียน ในครั้งกระนั้นมีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นครูสอน อุปกรณ์และเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โต๊ะเรียน เก้าอี้ กระดานดำ ตลอดจนแบบเรียนนับได้ว่าไม่มีเลย จำนวนนักเรียนจะมีเท่าไรไม่ปรากฏ หลังจากเปิดเรียนได้ระยะหนึ่งทางราชการก็สั่งปิด เนื่องจากไม่มีครูสอนและมีนักเรียนจำนวนน้อยเกินไป

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ทางราชการได้เปิดโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านพรานเหมือนอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้ศาลาวัดธาตุนิมิตรปัจจุบันเป็นสถานที่เรียนตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ (๒๕๐๔) โรงเรียนนี้อยู่ในสังกัดของกระทรวงศึกษาธิการมีเจ้าหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการควบคุมดูแลและ มีครูผลัดเปลี่ยนกันมาประจำทำการสอนตลอดมา โรงเรียนซึ่งอาศัยศาลาวัดนี้อยู่ห่างจากถนนราว ๔๐ เมตร เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว สูงจากพื้นดินราว ๑½ เมตร ด้านหน้าของศาลาหันไปทางถนนทั้งด้านข้างและด้านหน้าของศาลา ไม่มีฝากั้นแต่อย่างใด ส่วนด้านหลังมียกพื้นสูงขึ้น

ประมาณ๑ฟุต ใช้เป็นอาสนสงฆ์ ส่วนที่ยกพื้นมีฝากั้นตลอดทั้งด้านข้างและด้านหลัง ตัวศาลามีความกว้างยาวประมาณ ๑๒ × ๒๐ เมตร

ด้านตะวันตกเฉียงใต้ของศาลาอาคารเรียนมีโบสถ์ซึ่งเป็นอาคารไม้เล็ก ๆ มุงด้วยกระเบื้องนอกนั้นก็มีกุฏิอีกสามหลัง หลังหนึ่งซึ่งอยู่ทางด้านหลังของศาลาเป็นที่พำนักของเจ้าอาวาสและภิกษุสามเณรส่วนอีกสองหลังเป็นกุฏิว่างเปล่า ทางด้านเหนือมีสระน้ำขนาดใหญ่ นอกจากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้แล้วก็เป็นลานวัดซึ่งมีเนื้อที่สำหรับนักเรียนวิ่งเล่นได้ประมาณ ๓ ไร่

ศาลาซึ่งใช้เป็นอาคารเรียนนี้ เป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านมาชุมนุมกันทำบุญในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา ศาลานี้จุคนได้ประมาณ ๒๐๐ คน ส่วนจำนวนนักเรียนที่เรียนอยู่ที่ศาลานี้ ในปีการศึกษา ๒๕๐๔ มีจำนวน๑๕๓คน โดยอาศัยนั่งเรียนกับพื้นศาลาและไม่มีการกั้นห้องเป็นส่วนสัดแต่อย่างใด เครื่องใช้และอุปกรณ์การศึกษาต่าง ๆ นับว่ามีน้อยมากและไม่พอเพียงกับจำนวนชั้นเรียน เช่น มีกระดานดำเพียง ๓ แผ่น โต๊ะเก้าอี้ครู ๓ ชุด รูปภาพอีก๒-๓แผ่น นอกนั้นก็ไม่มีอะไรอีก นับว่าอยู่ในสภาพที่ขาดแคลนจริง ๆ

ในปีการศึกษา ๒๕๐๔ นั้น มีครูอยู่ ๓ คน คือ ครูใหญ่ ๑ ครูน้อยชาย ๑ และหญิง๑ มีนักเรียน ๔ ชั้น ตัวครูใหญ่เองจึงต้องรับหน้าที่สอนทั้งชั้นประถมปีที่ ๓ และปีที่ ๔ มีจำนวนนักเรียนแยกออกได้ คือ

ประถมปีที่ ๑	๔๗ คน
ประถมปีที่ ๒	๔๒ คน
ประถมปีที่ ๓	๓๑ คน
ประถมปีที่ ๔	๓๓ คน

รวมเป็นจำนวนนักเรียนทั้งหมด ๑๕๓ คน การสอนการเรียนดำเนินไปตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการทุกประการ

โรงเรียนนี้มีคณะกรรมการโรงเรียนซึ่งประกอบด้วยกรรมการ ๕ นาย ชาวบ้านเป็นผู้เลือกตั้งและอยู่ในตำแหน่งโดยไม่จำกัดเวลา ตามปรกติคณะกรรมการโรงเรียนจะประชุมกันบีละอย่างน้อย ๓ ครั้ง เพื่อปรึกษาหารือและตกลงกันในปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับโรงเรียน แต่ที่สำคัญก็คือคณะกรรมการนี้ไม่มีอำนาจสั่งการใด ๆ นอกจากให้คำปรึกษาหารือเท่านั้น เรื่องที่นำมาปรึกษาหารือกันก็ได้แก่เรื่องการปรับปรุงโรงเรียน การหาเงินบำรุงโรงเรียน การหาอุปกรณ์การศึกษา และการประชาสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับโรงเรียน เป็นต้น

เนื่องจากโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดและอาศัยสถานที่ของวัดเป็นสถานที่เล่าเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับโรงเรียนจึงย่อมใกล้ชิดและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ส่วนใหญ่เป็นไปในด้านที่ทางวัดเป็นผู้ให้และโรงเรียนเป็นผู้รับ คือวัดให้ความอุปการะช่วยเหลือในด้านสถานที่ เครื่องใช้ไม้สอยบางอย่างในคราวจำเป็น รวมทั้งจัดให้ภิกษุมาช่วยสอนวิชาศีลธรรมจรรยาแก่นักเรียนด้วย ส่วนทางโรงเรียนนั้นการสนองตอบอุปการะคุณ เช่นว่านี้ ก็คือการช่วยทำความสะอาดสถานที่และบริเวณวัดเป็นครั้งคราว และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เป็นผลพลอยได้จากการที่วัดกับโรงเรียนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ ก็คือ เป็นโอกาสที่จะช่วยทำให้เด็กประพฤติและปฏิบัติตนเรียบร้อยมีศีลธรรมดีขึ้น ตลอดจนรู้จักการปฏิบัติในทางศาสนา รู้จักบาปบุญคุณโทษต่าง ๆ และเป็นคนว่านอนสอนง่ายขึ้น อันจะเป็นเครื่องช่วยในการสอนการเรียนเป็นอย่างมาก

ข. หมู่บ้านอุเม็ง

สหภาพทางภูมิศาสตร์

ชาวบ้านอุเม็งในปัจจุบันนี้ หาใช่ชาวลานนาไทยที่แท้จริงไม่ แต่สืบเชื้อสายมาจากพวกลัวะ (ละว้า) ซึ่งเคยเป็นเจ้าของถิ่นเดิมของดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ผู้เฒ่าชาวอุเม็งเล่าว่า ถิ่นเดิมของชาวอุเม็งคือบริเวณแถบภูเขาทางทิศตะวันตกของจังหวัดเชียงใหม่ใกล้เขตแดนประเทศพม่า(ผู้ให้คำบอกเล่าบอกว่าเรียกว่า "ดอยอุเม็ง") และด้วยเหตุอันใดไม่ปรากฏ ลัวะพวกนี้ได้อพยพลงมาสู่ที่ราบและตั้งหลักแหล่งทำมา

หากินอยู่แถบใกล้กับหมู่บ้านอุเม็งเมื่อประมาณสองร้อยปีเศษมาแล้ว และโยกย้ายบ้านเรือนมาตั้งอยู่ ณ หมู่บ้านอุเม็งปัจจุบันก็เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ ปี มานี่เอง[๕]

หมู่บ้านนี้ เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน ๑๐ หมู่บ้าน ของตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ตามเส้นทางสายเชียงใหม่—สันป่าตอง—จอมทอง—แม่สะเรียง—แม่ฮ่องสอน คือมีระยะทางจากเชียงใหม่ถึงสันป่าตองประมาณ ๒๒ กิโลเมตร เมื่อเลยที่ว่าการอำเภอไปเล็กน้อยทางด้านขวามือจะมีถนนพูนดินตัดตรงไปตำบลบ้านกาด จากทางแยกเข้าถนนสายนี้ไปอีกประมาณ ๒ กิโลเมตรก็จะถึงหมู่บ้านอุเม็ง (หมู่ที่ ๕) ซึ่งอยู่ทางด้านขวามือของถนน ส่วนทางด้านซ้ายมือเป็นหมู่บ้านหนองบึง (หมู่ที่ ๖) ทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะส่วนใหญ่ต่างก็สืบเชื้อสาย "ลัวะ" มาด้วยกัน

ภายในหมู่บ้าน มีถนนใหญ่แยกจากถนนสายสันป่าตอง—บ้านกาด ตัดผ่ากลางหมู่บ้านและเลยไปถึงตำบลกิ่วแลหลวงซึ่งอยู่ติดต่อกันทางทิศเหนือ บ้านเรือนตั้งอยู่เรียงรายทั้งสองฟากของถนนที่กล่าวนี้ นอกจากนี้ก็ยังมีตรอกเล็กตรอกน้อยเชื่อมโยงกันตลอดทั้งหมู่บ้าน รอบๆ ส่วนที่ตั้งบ้านเรือนก็เป็นทุ่งนา (ปลูกข้าวเหนียว) โดยตลอดทั้ง ๓ ด้าน (ด้านใต้ติดกับบ้านหนองบึง) ในการทำนานี้นอกจากจะอาศัยน้ำฝนแล้วก็ยังใช้น้ำจากลำเหมือง (คลองเล็กๆ) ซึ่งรับน้ำมาจากเหมืองฝายชื่อฝายบ่อเย็นและฝายเกาะไม้ตันอีกต่อหนึ่ง ลำเหมืองนี้แล่นผ่านหมู่บ้านโดยตลอด[๖] เมื่อผ่านเนื้อที่นาของผู้ใดก็มีการแบ่งน้ำจากลำเหมืองนี้เข้าไปใช้ในนาของตน ตามแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกันและกัน การทำและซ่อมแซมเหมืองฝายและการแบ่งน้ำเข้าไปใช้ในนา ใช้แรงงานของชาวบ้านช่วยกัน และมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายการชลประทานราษฎร์ควบคุมอีกต่อหนึ่ง เพื่อควบคุมจำนวนน้ำและการทะเลาะเบาะแว้งแย่งน้ำซึ่งกันและกัน

---

๕ มีนิยายเรื่องหนึ่งที่แตกต่างกันว่าเหตุใดหมู่บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า "อุเม็ง" ดูภาคผนวก ๑

๖ ดูรายละเอียดบทที่ ๔ เรื่องเศรษฐกิจ

ลักษณะบ้านเรือน

การปลูกสร้างบ้านเรือนของแต่ละครอบครัวหรือกลุ่มของครอบครัว โดยมากเป็นแบบถาวร คือ ใช้เสาและพื้นไม้จริง หลังคาอาจเป็นกระเบื้องดินขอ (กระเบื้องพื้นเมือง) หรือมุงด้วยใบตองตึง (ใบพลวง) ส่วนที่เป็นไม้ไผ่และฝาขัดแตะนั้นมีจำนวนน้อยมาก แต่ละบริเวณบ้านซึ่งมีตั้งแต่ ๑—๔ หลังคาเรือนจะมีรั้วรอบขอบชิดและมีบ่อน้ำแทบทุกบริเวณบ้าน (ถ้าไม่มีก็ใช้บ่อน้ำสาธารณะ ซึ่งมีอยู่รวม ๓ บ่อ ในหมู่บ้านนี้) ภายในบริเวณนอกจากจะมีผลไม้ยืนต้นเช่น มะพร้าว ลำใย ฯลฯ แล้ว ก็มักจะมีบริเวณที่ทำสวนครัวเล็กๆ น้อยๆ กั้นไว้โดยเฉพาะ บางบ้านก็อาจมีคอกหมู เล้าไก่ คอกควาย ยุ้งใส่ข้าวเปลือก ซึ่งสร้างแยกจากตัวเรือน แต่กล่าวโดยสรุปแล้ว ชาวบ้านนี้รักษาบริเวณบ้านไว้อย่างสะอาดเป็นอย่างดีทีเดียว และจะเหลือเป็นที่โล่งเตียนไว้ส่วนหนึ่งเสมอ ปราศจากหญ้าและหลุมขังน้ำ

มีข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า บ้านที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวโดยเฉพาะนั้นมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่ในบริเวณหนึ่งๆ มักจะมีบ้านตั้งแต่ ๒—๓ หลังขึ้นไป ทั้งนี้อาจเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการสมรส (ดูรายละเอียดบทที่ ๕) ซึ่งทำให้บรรดาลูกหลานมักจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน แม้ว่าในแง่เศรษฐกิจของครอบครัวแต่ละครอบครัวจะแยกกันก็ตาม

โครงสร้างทางสังคม

ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งเป็นปีที่สถาบันไปทำการศึกษาค้นคว้า ณ หมู่บ้านนั้น มีราษฎรรวมทั้งสิ้น ๑๖๘ ครอบครัว และอยู่รวมกันเป็น ๑๖๓ หลังคาเรือนมีราษฎรชายหญิงรวม ๘๐๓ คน

ในจำนวนนี้เราเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่างเพื่อทำการศึกษาค้นคว้าเพียง ๘๖ หลังคาเรือน ซึ่งแยกได้ตามลักษณะของครอบครัว ดังนี้

— เป็นครอบครัวเริ่มต้น ๗๔ ครอบครัว
— ครอบครัวเริ่มต้นแต่มีญาติอาศัยอยู่ด้วย ๔ ครอบครัว
— ครอบครัวเชิงซ้อน ๘ ครอบครัว

โครงสร้างทางสังคมโดยทั่วๆ ไปของหมู่บ้านนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นแบบสังคมหมู่บ้าน (village unit) ซึ่งเป็นลักษณะทั่วๆ ไปของชุมชนในท้องถิ่นของประเทศไทย ลักษณะของครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเริ่มต้นและครอบครัวเชิงซ้อน การสมรสเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) และมักจะมีแนวโน้มเอียงที่จะสมรสในหมู่พวกเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นแบบทวิสัมพันธ์ และญาติที่กระจัดกระจาย (dispersed) ออกไปอยู่ต่างถิ่นมีจำนวนน้อย การรับมรดก (inheritance) ก็ได้รับจากทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา แต่ก็มีบางรายที่บุตรคนสุดท้องที่จะยังคงอยู่ปรนนิบัติบิดามารดาแม้จะแต่งงานแล้วก็ตาม และผลพลอยได้ในการนี้ ก็คือได้รับมรดกที่บ้านและบ้านเรือนซึ่งเป็นของบิดามารดาต่อไป การจัดชั้นทางสังคม ไม่มีการแยกลำดับชั้นกันอย่างเด่นชัด หลักใหญ่โดยทั่วไปถือลำดับอาวุโสสูงและต่ำมากกว่าที่จะคำนึงถึงหลักอื่นๆ เช่นเดียวกับในหมู่บ้านพรานเหมือน การแบ่งวรรณะ (caste) ไม่ปรากฏ ส่วนเรื่องความแตกต่างกันในด้านเศรษฐกิจ อาจกล่าวได้ว่าไม่สู้มีความแตกต่างกันมากมายเท่าไรนัก ยกเว้นบางรายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงเด่นชัดกว่าคนอื่นๆ แต่ก็มีน้อยรายมาก เช่น ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน (๒๕๐๑) (พ่อหลวง) เป็นต้น การครองชีพโดยทั่วไป ถือการกสิกรรมเป็นหลักซึ่งได้แก่การทำนา (ข้าวเหนียว) รองลงไปคือการปลูกถั่วเหลือง หอม และกระเทียม รายได้พิเศษก็ได้แก่การขายหมู ไก่ มะพร้าว นอกจากนี้ก็มีการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ของชาวบ้านกับตลาดที่ตัวอำเภอสันป่าตอง และตัวจังหวัดเชียงใหม่ แต่ก็เป็นสิ่งของเบ็ดเตล็ด เช่น ใบตองรีดหรือนาบ (สำหรับมวนบุหรี่พื้นเมือง) หอม กระเทียม พริก เป็นต้น การไปทำงานนอกท้องถิ่น เช่น ไปเป็นกรรมกรรับจ้างหรืออื่นๆ แทบไม่ปรากฏเลย ฉะนั้นรายได้และมาตรฐานการครองชีพจึงอยู่ในระดับต่ำมาก

กล่าวโดยสรุป หมู่บ้านนี้มีลักษณะความเป็นอยู่แบบพี่น้อง (egalitarian system) คือไม่มีการแบ่งชั้นการปกครองและใช้อำนาจ (authority) โดยสิทธิ์ขาด ถ้อยที ถ้อยอาศัยและปรองดองซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะโต้แย้งคัดค้านหรือวิวาทบาดหมางกัน จริงอยู่ที่รูปการปกครองเป็นแบบที่มีผู้มีอำนาจลดหลั่นกันตามลำดับ (pyramidal system) เช่น มีนายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านรองลงไปเป็นลำดับ แต่ในทางปฏิบัติภายในหมู่บ้าน มักจะเป็นไปดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ก็คือเป็นหมู่บ้านที่อาศัยตนเองได้อย่างพอเพียง (self—sufficient) จะมีการติดต่อพึ่งพาอาศัยคนภายนอกก็แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในหมู่บ้านนี้มีสถาบันที่เด่นชัดอยู่ ๒ แห่ง คือ "วัด" กับ "โรงเรียน" สถาบันทั้ง ๒ แห่งนี้ตั้งอยู่ตรงข้ามซึ่งกันและกันทางตอนเหนือของหมู่บ้าน โดยมีถนนประจำหมู่บ้านตัดผ่านกลาง สำหรับวัดนอกจากจะมีกำแพงก่ออิฐถือปูนกั้นเป็นอาณาบริเวณแล้ว ก็ยังมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่ก่ออิฐถือปูนเช่นเดียวกัน คือ วิหาร หอไตร ศาลาราย ส่วนกุฏิเจ้าอาวาสและภิกษุสามเณรอื่นนั้นชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ส่วนข้างบนเป็นไม้ และก่อสร้างครอบส่วนหนึ่งของศาลารายไว้ (ดูแผนผังประกอบ) ที่น่าสังเกตก็คือว่าวัดนี้ไม่มีโบสถ์ซึ่งต้องมีพัทธสีมา ฉะนั้นจึงประกอบสังฆกรรมทำพิธีอุปสมบทพระภิกษุไม่ได้ จะทำได้ก็แต่เพียงการบรรพชาสามเณรเท่านั้น ตัวโรงเรียนซึ่งอยู่ตรงข้ามกับวัดโดยมีถนนประจำหมู่บ้านและลานกว้างคั่นกลางนั้น เป็นอาคารชั้นเดียวก่ออิฐถือปูนเป็นรูปตัว L มี ๔ ห้องเรียนย่อม ๆ และห้องพักครู ต่างหาก จึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใด ที่จะต้องจัดสถานที่เป็นที่เรียนเพิ่มเติมสำหรับเด็กเล็ก ๆ ณ ส่วนหนึ่งของศาลารายของวัด โรงเรียนกับวัดจึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก นอกจากนี้สถาบันทั้งสองแห่งยังเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้าน เช่น การประชุมกรรมการวัด การประชุมชาวบ้าน ย่อมใช้ห้องเรียนของโรงเรียนนั่นเองเป็นที่ประชุม หรือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญ ๆ เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา บรรพชา ทานก๋วยสลาก (สลากภัต) ก็ย่อมจัดทำร่วมกัน ณ ที่วัด เหล่านี้เป็นต้น

ในด้านการปกครองหมู่บ้านนั้นปรากฏว่า ที่หมู่บ้านอุเม็งนี้แต่เดิมหาได้เป็นแบบการปกครองส่วนภูมิภาคดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้ไม่ ตามคำบอกเล่ามีว่าภายหลังที่พวกลัวะถูกกวาดต้อนครอบครัวมาอยู่ในที่ราบแล้วนั้น (ต่างกับประวัติที่ชาวบ้านเล่า) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้แต่งตั้งลัวะคนหนึ่งเป็นหัวหน้าปกครองหมู่บ้าน ชาวลัวะเรียกว่า "พ่อหลวง" พ่อหลวงขึ้นตรงต่อขุนนางที่เชียงใหม่ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมชาวลัวะอีกต่อหนึ่ง นอกจาก "พ่อหลวง" จะมีหน้าที่ปกครองลูกบ้านแล้ว ทุกๆ ปียังต้องจัดหาบรรณาการ เช่น งาช้าง เมล็ดงา และผ้าย ไปถวายเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "เจ้าชีวิต" ด้วย การส่งบรรณาการกระทำติดต่อกันเรื่อยมาจนถึงสมัยเจ้าแก้วนวรัฐเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ จึงได้มีการยกเลิกส่งส่วยหรือบรรณาการเสียและให้เก็บภาษีที่นาแทน เมื่อประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๗๕) การปกครองหมู่บ้านจึงเปลี่ยนมาเป็นแบบการปกครองส่วนภูมิภาค มีกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าปกครองตำบลและหมู่บ้านตามลำดับ ดังปรากฏในรายงานของ คิงสฮิลล์ (๑๙๖๐) ว่า "ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อทางเมืองหลวงแห่งชาติได้แต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดไปปกครองจังหวัดเชียงใหม่โดยตรงนั้น การควบคุมฝ่ายบริหารจากเบื้องบนก็เปลี่ยนเป็นแบบราชการ ที่จัดตั้งขึ้นในระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ"

ตำบลยุหว่าแบ่งออกเป็น ๑๐ หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน หรือ "พ่อหลวง" เป็นหัวหน้าปกครองดูแลลูกบ้าน ผู้ใหญ่บ้านนั้นเป็นผู้ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นๆ เลือกตั้งขึ้นมาโดยมีนายอำเภอเป็นประธานและกำนันของตำบลนั้นเป็นกรรมการในการเลือกตั้ง วิธีการก็คือชาวบ้านเสนอชื่อบุคคลผู้สมควรได้รับเลือก ๔ ชื่อ แล้วมีการลงคะแนนลับ ซึ่งอาจเป็นการเขียนชื่อใส่บัตร หรือกระซิบชื่อกับกรรมการก็ได้ และดูเหมือนว่าวิธีหลังจะสะดวกกว่า เพราะสามารถตัดปัญหาเรื่องการเขียนหนังสือไม่เป็นออกไปได้ เมื่อเลือกได้ผู้ใดแล้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดก็จะแต่งตั้งเป็นทางราชการต่อไป ในการปฏิบัติงานนั้น ผู้ใหญ่บ้านสามารถแต่งตั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้อีก ๒ คน โดยคัดเลือกจากบุคคลในหมู่บ้านนั้น ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเป็นชาวอุเม็งโดยกำเนิด อายุประมาณ ๕๐ ปี (๒๕๐๖) และเป็นผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว ๑๘ ปี โดยไม่มีการ

เลือกตั้ง ซึ่งแตกต่างกับหลักการโดยทั่วไป เพราะขณะนั้นบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม (๒๔๘๘) ทางอำเภอจึงแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นเอง ผู้ใหญ่บ้านคนนี้นับว่าเป็นผู้มีฐานะดีที่สุดในหมู่บ้านนี้ และเป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่อย่างดียิ่ง จนได้รางวัลจากอำเภอเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเป็นได้จนตลอดชีวิต

ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ปราบปรามโจรผู้ร้าย ดูแลคนแปลกหน้า ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของลูกบ้านในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น เมาสุรา ผัวเมียเลิกกัน ดูแลการทำนาโดยไปขอบิดเปิดประตูระบายน้ำ (การชลประทานราษฎร์) ประชุมลูกบ้านไปซ่อมแซมเหมืองฝายและลอกคลองส่งน้ำ (ลำเหมือง) ช่วยเก็บภาษีที่ดินไปส่งอำเภอ ช่วยเหลือในการขึ้นทะเบียนทหารและทำบัตรประชาชน เตือนลูกบ้านให้นำบุตรหลานที่อายุครบเกณฑ์เข้าเรียนไปโรงเรียน ชักชวนลูกบ้านให้ร่วมมือกันสร้างอาคารเรียนและจัดหาอุปกรณ์เครื่องใช้ให้แก่โรงเรียน นอกจากนี้ยังต้องจดและเก็บสถิติต่าง ๆ ไว้เพื่อตรวจสอบกับกำนันและรายงานทางอำเภอในเรื่องจำนวนครัวเรือน จำนวนประชาชน สัตว์เลี้ยง อาวุธปืน ยานพาหนะ ผลผลิตต่าง ๆ เช่น จำนวนมะพร้าว ลำไย ขนุน หอม กระเทียม ถั่วเหลือง ซึ่งเป็นพืชที่ทำรายได้พิเศษให้แก่ชาวบ้าน แต่ที่สำคัญก็คือรายงานเรื่องการทำนา เช่น เนื้อที่นาที่ทำ จำนวนข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ ความเสียหายของต้นข้าวจากหนอนและแมลง เหล่านี้เป็นต้น ในด้านรักษาความสงบภายในหมู่บ้านก็มีการจัดเวรยามออกตรวจตราทั่ว ๆ หมู่บ้าน คืนละ ๒ คน (เลียบบ้าน) และจับกุมผู้กระทำผิดต่าง ๆ เช่น ลักขโมย เล่นการพนัน และต้มสุราเถื่อน ในด้านเกี่ยวกับการอนามัยก็แนะนำในเรื่องการฉีดวัคซีน ปลูกผี ทำความสะอาดบริเวณบ้าน ทำส้วม และบ่อน้ำ ฯลฯ แต่อย่างไรก็ตามเราอาจสรุปได้ว่าการปกครองหมู่บ้านในชนบทเช่นนี้ เป็นแบบพึ่งพาอาศัยกันฉันพี่น้องและเพื่อนบ้าน ใช้คำแนะนำและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องยับยั้งและส่งเสริมความประพฤติมากกว่าที่จะใช้อำนาจหน้าที่โดยสิทธิขาด

กำนันผู้ใหญ่บ้านจะต้องไปประชุมที่อำเภอทุก ๆ วันที่ ๓ ของเดือน เรื่องที่ประชุมโดยมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปราบปรามโจรผู้ร้าย สุราเถื่อน การพนัน การส่งเสริมอาชีพราษฎร และการพัฒนาหมู่บ้านเป็นต้น แล้วผู้ใหญ่บ้านจะนำเอาเรื่อง

จากที่ประชุมมาแจ้งให้ลูกบ้านทราบทุกเดือนในวันพระที่วิหารของวัด เวลาที่ชาวบ้านมาชุมนุมกันทำบุญตักบาตร หรือเมื่อมีเรื่องรีบด่วน ผู้ใหญ่บ้านอาจสั่งให้หัวหน้าครัวเรือนไปประชุมกันที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านก็ได้ ในด้านการปกครองหมู่บ้านตามที่กล่าวแล้วนั้น ก็ยังมี สภาตำบล เป็นองค์การสังคมในตำบลที่ชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ให้หมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลนั้นได้ร่วมมือและช่วยเหลือกันทำงานที่จะยังผลให้เกิดความเจริญแก่ท้องถิ่นของตน งานส่วนใหญ่เป็นโครงการเกี่ยวกับการปรับปรุงตำบล สำหรับงบประมาณที่ใช้ในการนี้ได้มาจากรัฐบาลซึ่งแท้ที่จริงแล้วเงินจำนวนนี้ก็คือเงินภาษีที่ดินที่รัฐเก็บจากราษฎรในตำบลหนึ่งแล้วคืนให้ราษฎรในตำบลนั้น ๆ ในรูปของเงินบำรุงท้องที่โดยมุ่งหวังให้นำเงินจำนวนนั้นมาปรับปรุงหมู่บ้านและตำบลของตนเป็นสำคัญ

สภาตำบลยุหว่าเริ่มจัดตั้งครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ประกอบด้วยสมาชิกรวม ๔๐ คน โดยมีนายอำเภอสันป่าตองเป็นประธาน สมาชิกทั้ง ๔๐ คนนี้ก็ได้แก่ กำนันประจำตำบล ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน (มีอยู่ด้วยกัน ๑๐ หมู่บ้าน) ครูใหญ่ของทุกโรงเรียนในตำบลนั้น และผู้แทนหมู่บ้านต่าง ๆ อีกหมู่บ้านละ ๒ คน สภาตำบลมีการประชุมใหญ่ปีละครั้งในเดือนมกราคมที่โรงเรียนวัดกู่คำ (เมธาวิสัยคณาทร) ในหมู่ที่ ๑ (ที่อยู่ของกำนัน) และในการประชุมทุกครั้งจะมีนายอำเภอหรือผู้แทนมาเป็นประธาน เรื่องที่สำคัญที่สุดของการประชุมก็คือการแบ่งเงินบำรุงท้องที่ของตำบลซึ่งคณะกรรมการจะเป็นผู้ตัดสินว่าหมู่บ้านใดจะได้รับส่วนแบ่งเท่าใด หรือได้รับทั้งหมด โดยถือเอารายละเอียดของโครงการปรับปรุงหมู่บ้านที่ผู้แทนแต่ละหมู่บ้านเสนอมาเป็นหลักพิจารณา ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ คณะกรรมการได้ตัดสินให้หมู่ที่ ๑ บ้านสันป่าตองได้รับเงินบำรุงท้องที่ทั้งหมด (ประมาณ ๑๓,๐๐๐ บาท) โดยมีโครงการทำถนนเชื่อมโยงหมู่บ้านสันป่าตอง (หมู่ที่ ๑) กับบ้านม่วงก่อน (หมู่ที่ ๗) บ้านกิ่วแลหลวง (หมู่ที่ ๔) และบ้านแมในตำบลบ้านแม

นอกจากนี้สภาตำบลยังทำหน้าที่เกี่ยวกับงานด้านอื่น ๆ อีก เช่น ด้านการศึกษาก็ได้แก่การจัดหาเงินเพื่อก่อสร้างอาคารเรียน ของโรงเรียนหรือจัดการทัศนาจร ให้เด็ก

นักเรียนในตำบลของตนด้วย ด้านการศาสนาก็มีการเรี่ยไรเงินจากชาวบ้านเพื่อก่อสร้างอาคาร เช่น สมทบทุนสร้างวิหารในวัดบ้านกลาง (หมู่ที่ ๒) สร้างศาลาวัดศรีเกิด (หมู่ที่ ๘) และสร้างกุฏิวัดมะกับตอง (หมู่ที่ ๙) เป็นต้น

โครงสร้างทางสังคมที่สำคัญยิ่งอีกด้านหนึ่ง ก็คือ โครงการพัฒนาอนามัย ผู้เริ่มโครงการนี้คือเจ้าหน้าที่แผนกอนามัยของอำเภอสันป่าตอง โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะปรับปรุงการอนามัยในชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความสะอาดของบ้านเรือนและบริเวณ เรื่องบ่อน้ำ และการส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนมีส้วมซึมใช้ เนื่องจากโครงการนี้มิได้ถือเป็นการบังคับ แต่เป็นการทำด้วยความสมัครใจและด้วยความร่วมมือของชาวบ้านเป็นสำคัญ จึงเรียกหมู่บ้านในโครงการพัฒนาอนามัยว่า "บ้านพัฒนาอนามัย"

โครงการพัฒนาอนามัยเริ่มทดลองเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ที่หมู่ที่ ๑ บ้านสันป่าตอง และใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้ขยายโครงการไปจัดทำแบบเดียวกันที่หมู่ที่ ๘ บ้านล้องและหมู่ที่ ๙ บ้านศาลาใน ตำบลยุหว่าทั้ง ๓ แห่ง ผลการพัฒนาอนามัยในหมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๘ ปรากฏเป็นที่น่าพอใจกล่าวคือครัวเรือนร้อยละ ๘๐ มีส้วมซึมใช้ ส่วนในหมู่ที่ ๙ งานแล้วเสร็จไปเพียง ๓๐ เปอร์เซ็นต์ สำหรับหมู่บ้านอุเม็ง (หมู่ที่ ๕) นั้นได้เริ่มโครงการเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และสิ้นสุดลงในเดือนเดียวกัน พ.ศ. ๒๕๐๖ วิธีดำเนินพัฒนาอนามัยในหมู่บ้านอุเม็งนั้นมีดังนี้

ในชั้นต้นอนามัยอำเภอเป็นผู้เลือกหมู่บ้านเพื่อโครงการเสียก่อน การเลือกถือเอาความร่วมมือของชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวผู้ใหญ่บ้านเป็นสำคัญ อนามัยอำเภอรับราชการอยู่เป็นเวลานานพอที่จะทราบว่า ผู้ใหญ่บ้านคนไหนจะให้ความร่วมมือดีแค่ไหนเพียงไร สำหรับบ้านอุเม็งนั้นผู้ใหญ่บ้านให้ความร่วมมือดีมาก เมื่อผู้ใหญ่บ้านเข้มแข็งลูกบ้านก็จะร่วมมือด้วยดีเพราะ "เวลาผู้ใหญ่บ้านสั่ง เขาทำ" เมื่อได้ติดต่อทาบทามกันแล้ว ทางอำเภอก็ทำหนังสือติดต่อกับผู้ใหญ่บ้านพร้อมกับนัดวันให้เรียกประชุมลูกบ้าน เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ให้ทราบ เมื่อชาวบ้านเห็นชอบด้วยก็ลงมือทำแผนที่หมู่บ้านแสดงที่ตั้งครัวเรือนต่าง ๆ แล้วปรึกษากับผู้ใหญ่บ้านเพื่อแต่งตั้งกรรมการ

ประจำหมู่บ้านพัฒนาการหรือ "ผู้นำ" รวม ๘ นาย ภายหลังที่ผู้นำเหล่านี้ได้รับการฝึกอบรมให้เข้าใจวิธีดำเนินการพอสมควรแล้ว ก็มอบหมายงานให้ผู้นำแต่ละคนจะรับผิดชอบการพัฒนาครัวเรือนเป็น เขต ๆ มีหน้าที่คอยให้คำแนะนำช่วยเหลือเท่าที่ควร แล้วรายงานผลและปัญหาที่ตนประสบต่ออนามัยอำเภอ ในที่ประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจัดให้มีเดือนละ ๒ ครั้ง โดยมีผู้ใหญ่บ้านและครูใหญ่โรงเรียนเข้าร่วมด้วย

จะแลเห็นได้ว่าในโครงการพัฒนาอนามัยที่กล่าวแล้วนั้น ผู้นำทั้ง ๘ คนมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานให้สำเร็จลุล่วงไปตามเป้าหมาย และยังทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างอนามัยอำเภอกับชาวบ้านอีกด้วย แต่อย่างไรก็ตามผู้ใหญ่บ้านก็มีความสำคัญมิใช่น้อย คือจะต้องเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่ม เอาการเอางาน และคอยกระตุ้นลูกบ้าน มิฉะนั้นโครงการดังกล่าวก็จะล้มเหลว ดังตัวอย่างที่ปรากฏในหมู่ที่ ๙ บ้านศาลาซึ่งงานสำเร็จไปเพียง ๓๐% เท่านั้น ที่ล้มเหลวเช่นนี้อนามัยอำเภอกล่าวว่าเนื่องมาจากหมู่บ้านนี้มีอาณาเขตใหญ่โตมากและถูกแยกออกเป็น ๓ ส่วน คือ บ้านศาลา บ้านต้นงิ้ว และบ้านสันคะยอม แต่ในด้านการปกครองมีผู้ใหญ่บ้านเพียงคนเดียว จึงปกครองไม่ทั่วถึงและกรรมการหมู่บ้านพัฒนาทำงานไม่เข้มแข็งพอ

ผลที่ได้รับจากโครงการพัฒนาอนามัยมีอยู่หลายประการ เช่น ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักรักษาความสะอาดของบ้านเรือน บริเวณที่อยู่อาศัย น้ำกินน้ำใช้ และรู้จักใช้ส้วมซึม นอกจากนี้ก็เป็นการฝึกคนให้รู้จักเป็นผู้นำ มีความคิดริเริ่ม และร่วมมือกันทำงานอีกด้วย

สถาบันทางสังคมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ โรงเรียน ทางราชการได้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยการขอร้องของเจ้าอาวาสวัดอุเม็ง ผู้ใหญ่บ้านและราษฎรในหมู่บ้านนี้ โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นครั้งแรกนี้ทางราชการให้ชื่อว่า "โรงเรียนประชาบาลตำบลยุหว่า ๔ (วัดอุเม็ง)" จัดการสอนตามหลักสูตรประถมศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑ ถึงประถมปีที่ ๔ มีจำนวนนักเรียนในครั้งแรกรวม ๘๓ คน ครู ๒ คน(ครูใหญ่และครูน้อย) และใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่

เล่าเรียน ส่วนเครื่องใช้และอุปกรณ์การสอนการเรียนต่างๆในระยะเริ่มแรกนั้นไม่ปรากฏว่ามีอะไรบ้าง

ในระหว่าง พ.ศ.๒๔๘๖ ถึงพ.ศ.๒๔๙๑ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งครูใหญ่อยู่ในขณะนั้น ได้พยายามจัดหาที่ดินสำหรับก่อสร้างอาคารเรียนเป็นเอกเทศขึ้น และได้รับที่ดินของวัดส่วนหนึ่งและที่ดินที่ราษฎรในหมู่บ้านนี้ยกให้อีกส่วนหนึ่งรวมเป็นเนื้อที่ประมาณ ๒ ไร่เศษสำหรับเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนโดยเฉพาะ และด้วยความร่วมมือกันระหว่างเจ้าอาวาส ครูใหญ่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ปกครองนักเรียนและราษฎรในหมู่บ้านนี้ ได้ทำการปลูกสร้างอาคารเรียนถาวรแบบตึกชั้นเดียว ขนาด ๔ ห้องเรียนขึ้น ๑ หลัง รวมทั้งจัดสร้างอุปกรณ์อื่นๆ เช่น กระดานดำ โต๊ะเก้าอี้ครู โต๊ะม้านั่งนักเรียน ฯลฯ รวมเป็นเงินทั้งสิ้น ๓๐,๙๙๔.๕๐ บาท โดยไม่ได้อาศัยงบประมาณแผ่นดินแต่อย่างใดเลย ได้มีพิธีฉลองโรงเรียนเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๙๑ และทางราชการได้ขนานนามใหม่ว่า "โรงเรียนวัดอุเม็ง (คำวรรณราษฎร์วิทยาทาน)" แต่นั้นมา ในพ.ศ. ๒๕๐๒ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง คือการทำรั้วลวดหนามรอบบริเวณโรงเรียน ส่วนตัวอาคารเรียนนั้นก็ได้ทำการรื้อเปลี่ยนหลังคาเป็นกระเบื้องลอนคู่และเปลี่ยนตัวไม้ข้างบนใหม่หมดให้แข็งแรงกว่าเดิม สิ้นค่าบูรณะซ่อมแซมทั้งหมด ๓๐,๑๖๖.๒๕ บาท โดยการเสียสละของราษฎรทั้งสิ้นเช่นคราวก่อน แล้วเสร็จและทำบุญฉลองเมื่อวันที่ ๑๕-๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๓—๒๕๐๔ ครูใหญ่คนก่อนและครูใหญ่คนปัจจุบันได้ขอความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ จัดสร้างบ้านพักครูขึ้น ๑ หลัง รวมทั้งห้องน้ำห้องส้วมและเครื่องใช้ประจำบ้านเช่น โต๊ะเก้าอี้ ตู้อาหาร เครื่องครัว บ่อน้ำพร้อมเครื่องสูบน้ำด้วยมือ วิทยุ สิ้นเงินไปรวมทั้งสิ้น ๑๐,๑๙๙.๗๕ บาท โดยการเสียสละวัสดุสิ่งของและแรงงานของชาวบ้านอีกเช่นเคย ได้ทำการฉลองสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ เมื่อ ๓๐-๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๕ และอาคารหลังนี้ได้ใช้เป็นที่พักนักเรียนฝึกหัดสอนของวิทยาครูเชียงใหม่ตามโครงการฝึกหัดครูชนบทเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

จำนวนนักเรียนของโรงเรียนนี้ในปีการศึกษา ๒๕๐๖ มีดังต่อไปนี้

ประถมปีที่ ๑ ก. ชาย ๑๐ หญิง ๑๔ รวม ๒๔ คน
ประถมปีที่ ๑ ข. ชาย ๑๖ หญิง ๑๗ รวม ๓๓ คน
ประถมปีที่ ๒ ชาย ๑๔ หญิง ๒๐ รวม ๓๔ คน
ประถมปีที่ ๓ ชาย ๒๐ หญิง ๑๓ รวม ๓๓ คน
ประถมปีที่ ๔ ชาย ๑๒ หญิง ๑๔ รวม ๒๖ คน

รวมเป็นจำนวนนักเรียนทั้งสิ้น ๑๕๐ คน ในจำนวนนี้เป็นเด็กที่มาจากหมู่ ๖ (บ้านหนองบึง) ซึ่งมีเขตติดต่อกันประมาณ ๑๐ คนเศษ และเนื่องจากตัวอาคารเรียนของโรงเรียนไม่พอกับจำนวนนักเรียน จึงต้องแยกนักเรียนหนึ่งห้องเรียน(ประถมปีที่ ๑ ข.) ไปเรียนที่ศาลารายของวัด นับได้ว่าโรงเรียนกับวัดมีส่วนผูกพันกันอย่างใกล้ชิด อันเป็นลักษณะทั่ว ๆ ไปของโรงเรียนตามชนบทในประเทศไทย คือ โรงเรียนมักจะตั้งอยู่ในวัดหรือใกล้ชิดกับวัด

เราพอจะสรุปได้ว่าโรงเรียนของทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความคล้ายคลึงกันหลายประการ เช่นจำนวนนักเรียน จำนวนครู อุปกรณ์การสอนการเรียน ความใกล้ชิดกับวัด ที่หมู่บ้านอุเม็งจะได้เปรียบก็ตรงที่มีอาคารเรียนเป็นเอกเทศและมีโต๊ะและม้านั่งเรียนบริบูรณ์เท่านั้น

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมดนี้ เมื่อเปรียบเทียบกันทั้งสองหมู่บ้าน ก็พอจะสรุปส่วนที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันได้ดังต่อไปนี้

๑. สภาพทางภูมิศาสตร์ มีแตกต่างกันอยู่บ้าง คือลักษณะของบ้านพรานเหมือนเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ค่อนข้างโดดเดี่ยว (isolated) การติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ ต้องเดินทางเป็นระยะทางไกล ๆ และการติดต่อกับตัวอำเภอเมืองเองก็ต้องเดินทางถึง ๑๗ กิโลเมตร ซึ่งเมื่อรวมกับการคมนาคมที่ไม่สู้สะดวก คือถนนที่ไม่สู้ดีและยานพาหนะมีน้อย ก็พอจะเห็นได้ว่าการปะทะสังสรรค์ (interaction) กับบุคคลภายนอก จึงอยู่ในวงจำกัดส่วนหมู่บ้านอุเม็งนั้นมีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกว่า คือทุกๆหมู่บ้านในตำบลเดียวกันหรือแม้จะต่างตำบลกันก็ตามมักจะมีอาณาเขตติดต่อกันอย่างใกล้ชิด

และมีถนนหนทางไปมาถึงกันได้โดยสะดวกทุกฤดูกาล ยิ่งกว่านั้นการติดต่อกับที่ว่าการอำเภอ (สันป่าตอง) ก็ใกล้คือมีระยะทางเพียง ๒ – ๓ กิโลเมตร และมียานพาหนะขนส่งอยู่ตลอดเวลา ชาวบ้านสามารถนำพืชผลเล็กๆน้อยๆ ไปขายและซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคจากตลาดที่ตัวอำเภอได้สะดวก การติดต่อกับบุคคลภายนอกจึงมีมากกว่า

สิ่งสำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง คือเรื่อง "น้ำ" ปรากฏว่าที่หมู่บ้านพรานเหมือนเป็นท้องถิ่นที่อัตคัดน้ำมาก ทั้งหมู่บ้านมีบ่อน้ำอยู่เพียงไม่กี่บ่อ และบางบ่อก็อยู่ห่างหมู่บ้านออกไป ยิ่งเป็นฤดูแล้งน้ำก็ยิ่งหายากยิ่งขึ้น เรื่องน้ำจึงเป็นภาระอันหนักอย่างหนึ่งของชาวบ้าน คือต้องไปตักน้ำกันไกลๆและต้องคอยระวังในเรื่องใช้น้ำ นอกจากนี้การปลูกข้าวหรือพืชอื่นๆก็ได้อาศัยแต่เพียงน้ำฝนอย่างเดียว น้ำในหนองและบึงก็มีไม่เพียงพอที่จะระบายมาช่วยในการเพาะปลูกได้ เพียงแต่เพื่อให้สัตว์เลี้ยงอาบและกินเท่านั้น ส่วนที่หมู่บ้านอุเม็งนั้นอุดมสมบูรณ์ในเรื่องน้ำและมีอยู่ตลอดปี เกือบทุกครัวเรือนจะมีบ่อน้ำของตนเองหรือมิฉะนั้นก็อาจใช้น้ำจากบ่อสาธารณะซึ่งทางการสร้างไว้ให้ถึง ๓ บ่อ เป็นบ่อที่มีฝาปิด และมีเครื่องสูบน้ำด้วยมือ ในด้านการทำนาและปลูกพืชอื่นๆ นอกจากจะอาศัยน้ำฝนแล้วก็ยังมีคลองระบายน้ำจากเหมืองฝายมาช่วยในการเพาะปลูกได้อีกตลอดปี สภาพการณ์จึงดีกว่าบ้านพรานเหมือนมาก

๒. ลักษณะบ้านเรือน มีลักษณะคล้ายคลึงกันคือเป็นเรือนไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูง ส่วนที่เป็นตัวเรือนนั้นกั้นเป็นห้องนอน ส่วนหนึ่งแล้วมีระเบียงสำหรับนั่งเล่นและรับแขกและมีนอกชานและครัวไฟต่างหาก แต่ที่บ้านอุเม็งนั้นออกจะใหญ่โตภูมิฐานมากกว่า คือ มีเรือนฝากระดานและปลูกสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรงมากหลังกว่าที่บ้านพรานเหมือน ความสะอาดในตัวอาคารและบริเวณก็สะอาดสะอ้านดีกว่าบ้านพรานเหมือน สัตว์เลี้ยงต่างๆก็มีคอกอยู่ต่างหากจากตัวบ้าน และทุกบริเวณบ้านจะมีรั้วรอบขอบชิด จึงอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านอุเม็งค่อนข้างจะดีกว่าบ้านพรานเหมือน

๓. โครงสร้างทางสังคม คือ สถาบันต่างๆ เช่น วัด โรงเรียน ครอบครัว การสมรสวงศ์ญาติ และการสืบรับมรดกมีส่วนคล้ายคลึงกันมาก คือ วัดเป็นศูนย์กลาง

แห่งกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านในทั้งสองหมู่บ้านนี้ทั้งในแง่ศาสนาและอื่น ๆ วัดกับโรงเรียนเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก คือวัดอาศัยโรงเรียนและโรงเรียนก็อาศัยวัดในทั้งสองหมู่บ้าน ลักษณะของครอบครัวส่วนใหญ่ก็เป็นครอบครัวเริ่มต้นและมักจะปลูกบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกันหรือใกล้ ๆ กันเป็นตระกูล ๆ ไป การสมรสเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ไม่ปรากฏว่ามีแบบอื่น ส่วนการหย่าร้างนั้นก็กระทำกันง่าย ๆ เช่นเดียวกันทั้งสองหมู่บ้าน คือสมัครใจเลิกร้างกันไปเองอย่างดีก็จะมีผู้ใหญ่บ้านรู้เห็นเป็นพยานด้วยเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีคดีถึงโรงศาลแต่อย่างใดในเรื่องนี้ การสืบมรดกก็เช่นเดียวกันคือรับได้ทั้งทางฝ่ายบิดาและมารดา และมีแนวโน้มที่คล้ายคลึงกันคือลูกหญิงคนสุดท้องมักจะคงอยู่กับบิดาและมารดาและเป็นผู้รับมรดกบ้านเรือนและที่ดินที่ตั้งบ้านเรือนนั้น ๆ ด้วย วงศ์ญาติกว้างใหญ่และมีจำนวนญาติกันมากมายในทั้งสองหมู่บ้าน ซึ่งก็นับว่าเป็นแบบฉบับทั่ว ๆ ไปของชาวชนบทในประเทศไทย

๔. การจัดระบบทางสังคม (social organization) เช่น ความเป็นอยู่ การร่วมมือร่วมแรงกันในกิจกรรมต่าง ๆ การปกครอง และอื่น ๆ ก็คล้ายคลึงกันในทั้งสองหมู่บ้าน คือมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ การควบคุมทางสังคม (social control) เป็นไปในรูปยึดถือจารีต และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นหลักความประพฤติ ทุกคนในหมู่บ้านแทบจะรู้จักกันทั้งหมด คือแม้ไม่รู้จักตัวก็อาจรู้จักบิดามารดาของผู้นั้น พฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากปกติ (deviant behaviour) และปัญหาสังคมต่าง ๆ เช่น อาชญากรรมและอื่น ๆ จึงไม่ค่อยปรากฏ ชาวบ้านร่วมมือร่วมแรงกันเป็นอย่างดีในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในด้านอาชีพ การศาสนาและกิจกรรมสราญใจ (recreation) อื่น ๆ ส่วนในด้านการปกครองนั้น แม้จะมีกำนันผู้ใหญ่บ้านปกครองดูแลตามแบบราชการก็จริงแต่เนื้อแท้นั้นชาวบ้านควบคุมดูแลกันเองฉันพี่น้อง ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันมากกว่าการทะเลาะเบาะแว้งหรือเรื่องราวร้ายแรงต่าง ๆ จึงไม่ค่อยมี นับว่าทั้งสองหมู่บ้านนี้ มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสงบสุขจริง ๆ

๕. สภาพทางเศรษฐกิจ มีการกสิกรรม (ทำนา) เป็นหลักเช่นเดียวกัน แต่มีรายได้พิเศษอื่นๆ แตกต่างกัน เช่นหมู่บ้านพรานเหมือนมีรายได้พิเศษจากการทำน้ำตาลโตนดและทอเสื่อขาย ส่วนที่หมู่บ้านอุเม็งนั้นเมื่อหมดฤดูเก็บเกี่ยวแล้วก็ใช้เนื้อที่นาปลูก

ถั่วเหลือง หอม และกระเทียม ซึ่งทำรายได้ให้มากเพอใช้ส่วนรายได้เบ็ดเตล็ดจากการเลี้ยงสุกร เป็ด ไก่ มะพร้าว และพืชล้มลุก เช่น ผัก พริก มะเขือ ฯลฯ นั้นคล้ายคลึงกัน เมื่อคำนึงถึงรายได้ส่วนรวมและฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว นับว่ายังอยู่ในระดับต่ำทั้งสองหมู่บ้าน แต่หมู่บ้านอุเม็งออกจะมีภาษีกว่า

๖. เนื่องจากหมู่บ้านอุเม็งมีการติดต่อทางสังคมกับภายนอกมากกว่าหมู่บ้านพรานเหมือนดังกล่าวแล้วในข้อ ๑. จึงนับได้ว่าชาวบ้านอุเม็งอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ (transition) ที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเชิงสังคม (social mobility) ได้มากกว่าหมู่บ้านพรานเหมือน ยิ่งกว่านั้นหมู่บ้านอุเม็งยังเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในโครงการพัฒนาอนามัยและโครงการผึกหัดครูชนบท จึงมีหลายสิ่งหลายอย่างที่ก้าวหน้ากว่าหมู่บ้านพรานเหมือน.

บทที่ ๓

ลักษณะโครงสร้างของบริเวณบ้าน ของครอบครัว ของครัวเรือน และสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน

ความคิดเห็นทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับบริเวณบ้านในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง

ชาวบ้านพรานเหมือนเรียกบริเวณบ้านว่า "บ่อนบ้าน" และกล่าวถึงกลุ่มญาติพี่น้องที่อยู่รวมบริเวณบ้านเดียวกันว่า "อยู่บ่อนเดียวกัน" คำว่าบ่อนเดียวกันมีความหมายชี้บ่งถึงความเป็นญาติและการอยู่รวมกันเป็นปึกแผ่นในรั้วบ้านเดียวกัน ("เป็นวงศ์ญาติและอยู่ในรั้วเดียวกัน")

ส่วนชาวบ้านอุเม็งเรียกบริเวณบ้านว่า "ข่วงบ้าน" (ข่วงเป็นภาษาถิ่นแปลว่าลาน) ลักษณะอย่างหนึ่งที่อาจจะพบใน "ข่วงบ้าน" หรือบริเวณบ้านคือการมีครัวเรือน ตั้งแต่สองครัวเรือนหรือมากกว่าตั้งอยู่ในเขตรั้วเดียวกัน ชาวบ้านอุเม็งเรียกคนที่อยู่ต่างบริเวณบ้านกันว่า "คนพวก" หรือ "คนบ้าน" (คนละพวก หรือคนละบ้าน)

ในหมู่บ้านพรานเหมือนตามปกติเมื่อจะกล่าวถึงบริเวณบ้านแห่งใดแห่งหนึ่ง ผู้พูดมักจะอ้างถึงญาติชายหรือหญิงที่สูงอายุคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนั้นด้วย เช่นกล่าวว่า "บ่อนบ้านพ่อจำปี" "บ่อนบ้านพ่อบุดดา" เป็นต้น ผู้สูงอายุเหล่านั้นมักได้รับการกล่าวอ้างว่าเป็น "หัวหน้า" ของบริเวณบ้านนั้น ๆ จะเห็นได้ว่าบุตรที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาแม้จะปลูกบ้านอยู่ต่างหาก ก็ยังกล่าวว่าตน "อยู่นำพ่อ" (อยู่กับพ่อ) ในกรณีที่บริเวณบ้านแห่งหนึ่งมีบิดามารดา บุตร และหลานตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกัน เรียกการอาศัยในสถานการณ์เช่นนั้นว่า "อยู่หมดเฮือน"

คำว่าอยู่ "หมดเฮือน" ในบ้านพรานเหมือนยังมีความหมายในแง่ของสัมพันธภาพระหว่างครัวเรือน ในบริเวณบ้านนั้น ๆ ด้วย แท้ที่จริงครอบครัวของบิดามารดา

และครอบครัวของบุตรสาวที่อยู่รวมในบ้านหลังเดียวกันนั้นทำนาร่วมกัน เก็บข้าวเปลือกไว้ใน "เล้า" (ยุ้ง) เดียวกัน ส่วนบุตรสาวที่แต่งงานแล้วแต่ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา หรือแยกไปอยู่ที่อื่นในหมู่บ้านนั้นจะได้รับส่วนแบ่งที่นาสำหรับทำกินต่างหาก มี "เล้าข้าว" (ยุ้งข้าว) เป็นของตนเองโดยเฉพาะ อย่างไรก็ตาม ก่อนที่บุตรจะแยกทำนาเป็นอิสระโดยสมบูรณ์นั้น มีอยู่ระยะหนึ่งซึ่งจัดว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ในระยะนี้บุตรที่อาศัยที่นาของบิดามารดาสำหรับทำกินตกอยู่ในฐานะผู้เช่าโดยต้องให้ข้าวเปลือกจำนวนหนึ่งแก่บิดามารดา แต่บุตรจะตกอยู่ในฐานะดังกล่าวนี้เพียงชั่วระยะอันสั้นเท่านั้น (อ่านรายละเอียดในการศึกษาเฉพาะราย บริเวณบ้านนายผ่อน หน้า.....)

แม้ว่าแต่ละครัวเรือนที่อยู่ในบริเวณบ้านเดียวกันจะแยกกันอยู่เป็นหน่วยอิสระ บุคคลในบริเวณบ้านก็ยังมีหน้าที่ ต้องช่วยเหลือกันและกัน ทั้งในด้านการทำนาและการทำงานอื่น ๆ

ยังมีบริเวณบ้านอีกแบบหนึ่งที่มีลักษณะแตกต่างไปจากที่พบเห็นทั่ว ๆ ไปในหมู่บ้านชนบท บริเวณบ้านที่ว่านี้ประกอบด้วยครัวเรือนหลายครัวเรือน แต่ไม่นับว่าเป็นบริเวณบ้านที่แท้จริงตามความหมายที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในบริเวณบ้านประเภทนี้แม้บุคคลในบริเวณบ้านจะเกี่ยวข้องเป็นญาติกัน แต่ก็ขาดความรู้สึกของการอยู่รวมกันเป็นปึกแผ่น ตรงกันข้ามบุคคลในบริเวณบ้านนั้นมีความรู้สึกต่อกันเช่นเดียวกับที่มีต่อเพื่อนบ้านทั่ว ๆ ไป และโดยเฉพาะไม่มีผู้สูงอายุที่นับว่าเป็นหัวหน้าของบริเวณบ้าน ในกรณีเช่นนี้ แต่ละครัวเรือนต่างมีสิทธิ์เหนือที่บ้านของตน แม้มิได้ทำรั้วกั้นเขตแยกที่บ้านออกเป็นเอกเทศก็ตาม

ความเกี่ยวข้องระหว่างการแต่งงานและที่อยู่อาศัยกับการอยู่อาศัยในบริเวณบ้าน

แท้ที่จริงการอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดานี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากกฎเกณฑ์เรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานและการรับมรดกที่บ้าน ซึ่งได้กล่าวไว้แล้ว

โดยละเอียดในบทที่ ๖ และ ๗ ในตอนนี้จะขอกล่าวเน้นแต่เพียงว่าทั้งสองเรื่องที่กล่าวถึงแล้วนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยในบริเวณบ้านบิดามารดาอย่างไร

ตามประเพณีการแต่งงานของชาวบ้านพรานเหมือน เมื่อประกอบพิธีแต่งงานแล้ว คู่สมรสต้องไปอยู่กับฝ่ายเจ้าสาวในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดาก่อน และจะออกเรือนไปปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดาหรือในที่อื่นก็ต่อเมื่อน้องสาวคนถัดไป (ถ้ามี) แต่งงาน แต่พอถึงคราวบุตรสาวคนเล็กหรือคนสุดท้องแต่งงานก็จะไม่มีการออกเรือนอีก ครอบครัวของบุตรสาวคนเล็กหรือคนสุดท้องจะตกเป็นฝ่ายเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา และคาดว่าเมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตก็จะได้รับบ้านและที่บ้าน (ทั้งหมดหรือบางส่วน) ในที่นี้จะเรียกครอบครัวของบุตรสาวคนเล็กหรือคนสุดท้องที่อาศัยอยู่กับบิดามารดาว่า "ครอบครัวแทนที่" (Stem Family)

ส่วนประเพณีการแต่งงานในบ้านอุเม็งไม่มีข้อบังคับว่าคู่สมรสจะต้องไปอยู่บ้านของฝ่ายใด ใครจะอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม แต่ถ้าพิจารณาตามแบบรูปของการรับมรดกที่บ้าน จะพบว่าแม้บุตรทั้งชายหญิงมีสิทธิ์ปลูกบ้านอยู่อาศัยในบริเวณบ้านของบิดามารดาได้ แต่ก็มีความโน้มเอียงจะเป็นบุตรสุดท้อง (ชายหรือหญิง) มากกว่าบุตรอื่น ๆ

วัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน

วัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน หมายถึง การเปลี่ยนสิทธิครอบครองอันเป็นผลสืบเนื่องมาแต่การแต่งงานและการรับมรดก แบ่งออกได้เป็น ๕ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ในระยะเริ่มต้นนี้ สมาชิกในบริเวณบ้านประกอบด้วยบิดามารดาและบุตรที่ยังเป็นโสดอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน บริเวณบ้านบางแห่งอาจจะมีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับครอบครัวอาศัยรวมอยู่ในบ้านหลังนั้นด้วย

ระยะที่ ๒ เมื่อบุตรทุกคนแต่งงานหมดแล้ว สมาชิกในบริเวณบ้านจะประกอบด้วยบิดามารดาและบุตรสาวสุดท้องหรือบุตรสาวคนเล็กที่แต่งงาน

แล้วกับครอบครัวอยู่รวมกับบิดามารดาในเรือนหลังเดียวกัน ส่วนบุตรสาวอื่น ๆ ที่แต่งงานแล้วอาจจะปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านนั้น

ระยะที่ ๓ ครั้นบิดามารดาเสียชีวิต บุตรสาวสุดท้องหรือบุตรสาวคนเล็กจะได้ครองบ้านบิดามารดา ระยะนี้ในบริเวณบ้านจะมีแต่บ้านของพี่สาวและของน้องสาวตั้งอยู่รวมกัน

ระยะที่ ๔ เมื่อพี่สาวและน้องสาวเสียชีวิต บุตรโดยเฉพาะบุตรสาวของพี่สาวน้องสาวเหล่านี้จะได้ครองบ้านและที่บ้านสืบต่อมา จะเห็นได้ว่าในระยะที่สิ้นหัวหน้าครัวเรือนของแต่ละครัวเรือน ในบริเวณบ้านเป็นญาติประเภท "ลูกผู้พี่ผู้หน้อง" (ลูกพี่ลูกน้อง) บริเวณบ้านเดิมก็จะถูกแบ่งแยกออกเป็นส่วน ๆ แต่ละส่วนมีรั้วล้อมเขตเป็นเอกเทศ

ระยะที่ ๕ ในระยะนี้จะพบหมู่ญาติที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในละแวกบ้านเดียวกัน มีรั้วบ้านร่วมกัน แต่ที่ดินภายในรั้วบ้านนี้มีหลายเจ้าของ ซึ่งต่างได้รับที่บ้านส่วนนั้นมาจากญาติใกล้ชิดของตน สมาชิกในบริเวณบ้านประเภทนี้ขาดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน บริเวณบ้านที่มีลักษณะดังกล่าวแล้วนี้น่าสงสัยว่าไม่เป็น "บ่อนบ้านที่แท้จริง" (ดูการศึกษาเฉพาะรายบริเวณบ้านนางทองหล่อ)

ตามข้อเท็จจริง มักจะพบบริเวณบ้านที่ประกอบด้วยสมาชิกที่กล่าวถึงในระยะที่ ๓ และ ๔ อาศัยอยู่รวมกัน ดังเช่น บริเวณบ้านนางดวง บริเวณบ้านนายเนื่อง นางไผ่ และนางลอย ที่พบในบ้านพรานเหมือน (ดูการศึกษาเฉพาะราย)

สถิติเกี่ยวกับบริเวณบ้าน

ก. สถิติเกี่ยวกับบริเวณบ้านในบ้านพรานเหมือน จากการศึกษาครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน โดยเฉพาะในส่วนที่เรียกว่า "บ้านใหญ่" จำนวน ๙๙ ครัวเรือน พบว่า

(๑) มีอยู่ ๓๑ ครัวเรือนที่ประกอบกันเข้าเป็นบริเวณบ้าน "บ่อนบ้าน" ๘ แห่ง แต่ละแห่งมีบ้านตั้งอยู่ร่วมกันตั้งแต่สองหลังหรือมากกว่านั้น (บริเวณบ้านหลายเรือน) ในจำนวน ๓๑ ครัวเรือนนี้ มี ๙ ครัวเรือนที่มีครอบครัวของบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว (Stem Family) อาศัยรวมอยู่ด้วย บริเวณบ้านทั้ง ๘ แห่งที่กล่าวแล้วนั้นเป็น "บ่อนบ้าน" ที่แท้จริงในแง่ที่ว่าสมาชิกที่อยู่ในบริเวณบ้านในแต่ละแห่งมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ("บ่อนเดียวกัน") ถ้ากล่าวตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้านสมาชิกบริเวณบ้านใน ๓๑ ครัวเรือนนี้เป็นสมาชิกที่กล่าวถึง ในระยะที่ ๒ และ ๓ รวมกัน

(๒) มี ๓๓ ครัวเรือนที่ประกอบกันเข้าเป็นบริเวณบ้าน ๑๔ แห่ง บริเวณบ้านเหล่านี้มิได้เป็น "บ่อนบ้าน" ที่แท้จริง ในจำนวน ๓๓ ครัวเรือนนี้ มี ๗ ครัวเรือนที่มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับครอบครัวอาศัยรวมอยู่ด้วย ตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน สมาชิกบริเวณบ้านใน ๓๓ ครัวเรือนที่กล่าวแล้วเป็นสมาชิกที่กล่าวถึงในระยะที่ ๒ และ ๕ รวมกัน

(๓) มี ๓๕ ครัวเรือนที่จัดอยู่ในประเภทบริเวณบ้านเรือนเดียวกัน ในจำนวนนี้ มีอยู่ ๖ ครัวเรือนที่มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับครอบครัวอาศัยรวมอยู่กับบิดามารดา

ในตอนที่กล่าวถึงสถิติเกี่ยวกับบริเวณบ้านได้กล่าวว่า มี ๓๑ ครัวเรือนที่ประกอบกันเข้าเป็นบริเวณบ้าน ๘ แห่ง ซึ่งจัดอยู่ในบริเวณประเภทหลายเรือน ในตอนนี้จะได้ตรวจดูว่าในครัวเรือนเหล่านั้นมีญาติประเภทใดอาศัยอยู่บ้าง

ตารางที่ ๑ ญาติ ระหว่าง ครัวเรือน ใน บริเวณ บ้านหลายเรือน ใน บ้าน พรานเหมือน

ประเภท	ญาติระหว่างครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน
๑	บิดาและ / หรือมารดา กับบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว	๑๓
๒	บิดาและ / หรือมารดา กับบุตรชายที่แต่งงานแล้ว	๕
๓	พี่สาวกับน้องสาว	๑
๔	พี่ชายกับน้องสาว หรือ น้องชายกับพี่สาว	๒
๕	ยายกับหลานสาว	๒
๖	บ้ำหรืออา หรือน้าสาวกับหลานสาว	๒
๗	ลุงหรือบ้ำหรืออาหรือน้าชายกับหลานชาย	๔
๘	ญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง	๒
	รวม	๓๑

ตารางข้างบนแสดงให้เห็นว่า ญาติระหว่างครัวเรือนในบริเวณบ้านหลายเรือน ตั้งแต่ประเภทที่ ๑ และ ๒ เป็นบิดาและ/หรือมารดา กับบุตรชายหรือบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว บุคคลที่อยู่ในบริเวณบ้านเหล่านี้เป็นสมาชิกที่กล่าวถึงในระยะที่ ๒ ของวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน ส่วนญาติระหว่างครัวเรือน ใน ประเภทที่ ๓ และ ๔ เป็นพี่น้องแท้ที่อาศัยอยู่แต่ลำพังหรืออาศัยอยู่ร่วมกับยายนั้น ตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน บุคคลเหล่านี้เป็นสมาชิกที่จัดอยู่ในระยะที่ ๓ และญาติระหว่างครัวเรือนตั้งแต่ประเภทที่ ๕–๘ เป็นญาติประเภทยาย ลุง บ้ำ น้า อา กับหลาน และญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง ซึ่งตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้านนั้น บุคคลเหล่านี้จัดอยู่ในระยะที่ ๔

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบจำนวนญาติที่เป็นชายและที่เป็นหญิงในบริเวณบ้านหลายเรือนพบว่า ตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้านในระยะที่ ๒ มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วอยู่กับบิดาและ/หรือมารดา ๑๓ ราย ในระยะที่ ๓ มีญาติที่เป็นหญิงอยู่รวมกันในบริเวณบ้าน ๑ ราย และในระยะที่ ๔ มีญาติที่เป็นหญิงอยู่ในบริเวณบ้าน ๔ ราย รวมความว่าในบริเวณบ้านหลายเรือนนี้มีญาติที่เป็นหญิงอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านถึง ๑๘ ราย

จากที่กล่าวข้างบนนี้พอจะลงข้อยุติได้ว่า ผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านมักจะเป็นญาติเพศหญิงมากกว่าญาติเพศชาย สำหรับบริเวณบ้านที่มีญาติที่เป็นเพศชายอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตนนั้น มักจะพบว่ามีเหตุผลบางอย่างแฝงอยู่ด้วย ดังเช่นบริเวณบ้านนายจำปา (ดูการศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างของบริเวณบ้าน)

ข. สถิติเกี่ยวกับบริเวณบ้านในบ้านอุเม็ง จากการศึกษาครัวเรือนทั้งหมดในบ้านอุเม็งพบว่า

๑. บริเวณบ้านประเภทเรือนเดียวมี ๖๙ แห่ง ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัว ๑๓ ครัวเรือน และที่ประกอบด้วยสามครอบครัวมีเพียง ๑ ครัวเรือน ในบรรดาครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัวนั้น ครอบครัวรองหรือครอบครัวอาศัยเป็นครอบครัวของบุตรสาวหรือของบุตรชาย

๒. บริเวณบ้านประเภทหลายเรือน (สองครัวเรือนหรือมากกว่า) มีทั้งหมด ๓๖ แห่ง ซึ่งเมื่อนับจำนวนครัวเรือนจะได้ ๘๗ ครัวเรือน ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัว ๑๕ ครัวเรือน "ครอบครัวแทนที่" เหล่านี้เป็นครอบครัวของบุตรสาวหรือบุตรชาย

ตารางที่ ๒ ญาติระหว่างครัวเรือนในบริเวณบ้านหลายเรือนในบ้านอุเม็ง (ไม่นับรวมครอบครัวของบุตรชายหรือของบุตรสาวที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกับบิดามารดา

ประเภทที่	ญาติระหว่างครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน
๑	บิดาและ/หรือมารดา กับบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว	๑๗
๒	บิดาและ/หรือมารดา กับบุตรชายที่แต่งงานแล้ว	๑๓
๓	พี่สาวกับน้องสาว	๖
๔	พี่สาวกับน้องชาย หรือ น้องสาวกับพี่ชาย	๕
๕	ย่าหรือลุง หรือน้าชาย กับ หลานชาย	๓
๖	ลุงหรืออา หรือ น้าชายกับ หลานสาว	๒
๗	ญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง	๕
	รวม	๕๑

จากตารางที่ ๒ จะแลเห็นว่าญาติระหว่างครัวเรือนในบริเวณบ้านหลายเรือนในประเภทที่ ๑ และ ๒ เป็น บิดา และ/หรือมารดากับบุตรสาวหรือบุตรชายที่แต่งงานแล้ว บุคคลที่อยู่ในบริเวณบ้านเหล่านี้ เป็นสมาชิกบริเวณบ้านที่กล่าวถึงในระยะที่ ๒ ของวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้าน ญาติระหว่างครัวเรือนจากประเภทที่ ๓ และ ๔ เป็นพี่น้องแท้ ซึ่งตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้านตรงกับสมาชิกบริเวณบ้านที่กล่าวถึงในระยะที่ ๓ และญาติระหว่างครัวเรือนตั้งแต่ประเภทที่ ๕—๗ เป็นญาติประเภทลูกพี่ลูกน้องถึงจะมีญาติประเภทอื่นปะปนอยู่ด้วยก็ตาม ซึ่งตามวัฏฏะของการครอบครองบริเวณบ้านเป็นสมาชิกบริเวณบ้านที่กล่าวถึงในระยะที่ ๔

ถ้าตรวจดูสมาชิกบริเวณบ้านตามตารางข้างต้นจะพบว่า มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดาและ/หรือมารดาถึง ๑๗ ราย ส่วนบุตรชายที่แต่งงานแล้วและยังคงอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดามีเพียง ๑๓ ราย และมีพี่สาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมบริเวณบ้านกับน้องสาวถึง ๖ ราย รวมญาติที่เป็นเพศหญิงที่แต่งงานแล้วและยังคงอยู่ในบริเวณบ้านเป็นจำนวน ๒๓ ราย พี่ชายและน้องชายที่อยู่ร่วมบริเวณบ้านเดียวกันไม่ปรากฏว่ามี

จากที่กล่าวมาแล้ว อาจสรุปได้ว่า แม้บ้านอุเม็งจะมีระบบการรับมรดกสองฝ่ายเป็นพื้นฐาน แต่ตามข้อเท็จจริงพบว่า บุตรสาวที่แต่งงานแล้วมักจะอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาของตนมากกว่าบุตรชาย และครอบครัวของบุตรที่อาศัยอยู่กับบิดามารดาหรือ "ครอบครัวแทนที่" นั้น มักเป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชาย

ตารางที่ ๓ ญาติในครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัวหรือมากกว่า

ญาติในครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน
บิดาและ/หรือมารดา กับบุตรชายที่แต่งงานแล้ว	๑๐
บิดาและ/หรือมารดา กับบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว	๑๘
ยาย (มารดาของมารดา) กับหลานสาว (บุตรสาวของบุตรสาว)	๑
พี่สาวกับน้องสาว	๑

ตารางที่ ๓ แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งอีกครั้งหนึ่งว่า ในครัวเรือนที่มีสองครอบครัวหรือมากกว่าจำนวนบุตรสาวที่แต่งงานแล้วและอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตน (๑๘ ราย) มากกว่าจำนวนบุตรชายที่แต่งงานแล้วและอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตน นอกจากนี้ตารางข้างบนยังชี้ให้เห็นว่า ภายหลังการแต่งงานแล้วนั้น บุตรสาวอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตนมากกว่าที่ไปอยู่กับฝ่ายบิดามารดาของสามีหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง

ว่า "ครอบครัวแทนที่" นั้น เป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชาย

นี้ก็เป็นการยืนยันข้อสรุปข้างต้นที่ว่า แม้จะมีระบบการรับมรดกสองฝ่ายเท่าเทียมกันเป็นพื้นฐาน แต่การรับมรดกที่บ้านในสังคมบ้านอุเม็ง ญาติที่เป็นเพศหญิงมักจะได้รับมากกว่าญาติที่เป็นเพศชาย

ลักษณะโครงสร้างของครอบครัวและครัวเรือน

ตามปกติครัวเรือนหนึ่งก็เหมือนกับคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอยู่ในบ้านหลังหนึ่งที่มีรั้วรอบขอบชิด แต่ก็มีบ่อยครั้งที่พบว่าในบริเวณบ้านแห่งหนึ่งมีบ้านสองหลังหรือมากกว่าอยู่ในนั้น (ในตอนก่อนที่ว่าด้วยบริเวณบ้านได้เรียกบริเวณบ้านประเภทแรกว่า "บริเวณบ้านเรือนเดียว" "บริเวณบ้านหลายเรือน") ข้อนี้เป็นผลสืบเนื่องมาแต่ประเพณีเรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน โดยทั่ว ๆ ไปบ้านหลังหนึ่ง ๆ ไม่ว่าในบริเวณบ้านประเภทใดก็นับเป็นครัวเรือนหนึ่ง แต่ในบางกรณีก็นับครอบครัวต่าง ๆ ที่แยกกันอยู่ต่างหาก ในบริเวณบ้านเดียวกัน เป็นหนึ่งครัวเรือน ทั้งนี้ด้วยเหตุ ๓ ประการคือ ประการแรกครอบครัวเหล่านั้นอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน ประการที่สอง บุคคลในบริเวณบ้านนั้นเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องกัน สนิทสนมกันมากกว่ากับบุคคลอื่นที่อยู่นอกบริเวณบ้าน และที่สำคัญที่สุดบุคคลในบริเวณบ้านนั้นมีความรู้สึกว่าเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกัน และประการสุดท้ายครอบครัวเหล่านั้นทำนาร่วมกัน

จากการศึกษาครอบครัวและครัวเรือนในหมู่บ้านชนบทไทย ของ เดอยัง[๑] (๑๙๕๕) และแบลนชาร์ดกับคณะ[๒] (๑๙๕๑) เป็นที่ปรากฏชัดว่าในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครัวเรือนเป็นแบบครอบครัวเล็ก ๆ ประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ในบางครัวเรือนอาจจะมี ปู่ ย่า หรือ ตา ยาย หรือเพียงคนใดคนหนึ่งอาศัยอยู่ด้วย ครัวเรือนประเภทครอบครัวจุดเริ่มต้นจะกลายเป็นครัวเรือนขยายเล็ก ๆ เมื่อมีเขย

---

๑. De Young, Village Life in Modern Thailand, University of California Press, 1955.

๒. Blanchard etal, Thailand, Hraf Press, 1958.

หรือ สะใภ้ เข้ามาอาศัยอยู่ด้วยในเรือน แต่คู่สามีภริยาที่อาศัยอยู่ด้วยนี้จะอยู่กับบิดามารดาไม่นานนัก พอมีบุตรก็จะออกเรือนไปปลูกบ้านอยู่ตามลำพัง ครอบครัวที่จะอยู่กับบิดามารดาตลอดไปก็คือครอบครัวของบุตรสาวคนใดคนหนึ่ง หรือถ้าไม่มีบุตรสาวก็จะเป็นครอบครัวของบุตรชาย คิงส์ฮิล (๑๙๖๐) ได้ลงข้อยุติภายหลังที่ได้ศึกษาครอบครัวและครัวเรือนในบ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ว่า ครอบครัวขยายที่อยู่ในหมู่บ้านนั้นเป็นครอบครัวขยายขนาดเล็กและมีลักษณะจำกัด ไม่เหมือนอย่างที่พบในประเทศจีนหรืออินเดีย และไม่ปรากฏว่ามีบุตรเขยหรือสะใภ้มากกว่าหนึ่งคนอาศัยอยู่กับบิดามารดา

จากที่กล่าวมาแล้วชี้ให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่าโดยทั่วๆ ไปเมื่อชายหญิงแต่งงานกันแล้วนั้นชอบปลูกบ้านอยู่อาศัยเองมากกว่า ตามปกติการอยู่อาศัยกับบิดามารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อนเป็นเพียงการชั่วคราวเท่านั้น

องค์ประกอบแห่งครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

ในการศึกษาองค์ประกอบแห่งครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งนี้ ผู้ทำการค้นคว้าได้พิจารณาขนาดของครอบครัวและการแบ่งประเภทครัวเรือนและลักษณะเครือญาติที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเป็นหลักเช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการศึกษา "หมู่ที่ ๒ ตำบลนาป่า" ตามรายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙)

ตารางที่ ๕ ขนาดครัวเรือนและขนาดครอบครัวในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

จำนวนสมาชิก	บ้านพรานเหมือง			บ้านอุเม็ง		
	จำนวนครัวเรือน	จำนวนครอบครัว	จำนวนครอบครัวที่นับสมาชิกอยู่ที่อื่นรวมด้วย	จำนวนครัวเรือน	จำนวนครอบครัว	จำนวนครอบครัวที่นับสมาชิกที่อยู่ที่อื่นรวมด้วย
๑	—	๓	๑	๓	๘	๕
๒	—	๑๕	๑๒	๓	๑๒	๖
๓	๒	๑๓	๑๓	๕	๑๐	๙
๔	๔	๑๑	๙	๖	๔	๗
๕	๙	๑๑	๙	๑๒	๑๖	๑๗
๖	๑๒	๑๓	๑๖	๑๓	๑๕	๑๖
๗	๑๙	๑๓	๑๗	๑๘	๑๕	๑๘
๘	๑๗	๑๖	๙	๙	๕	๖
๙	๔	๑	๕	๒	๑	๒
๑๐	๑๐	๙	๑๒	—	—	—
๑๑	๓	๒	๔[๓]	—	—	—
รวม	๘๐	๑๐๗	๑๐๗	๗๑	๘๖	๘๖
—						
+	๗.๒๑	๕.๕๐	๖.๐๒	๕.๖๖	๔.๖๗	๕.๑๗

[๓]จำนวนสมาชิก ๑๑ คน มี ๒ ครอบครัว จำนวนสมาชิก ๑๒ คน และ ๑๓ คน มีอย่างละ ๑ ครอบครัว

หมายเหตุ เนื่องจากการนับจำนวนครัวเรือนและการนับจำนวนครอบครัว ทำแยกกันทีละอย่างและใช้หลักเกณฑ์ในการนับไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะการนับหลาย ๆ ครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน (ครอบครัวขยาย) เป็นหนึ่งครัวเรือนนั้น จึงปรากฏในตารางข้างบนนี้ว่าจำนวนครัวเรือนและจำนวนครอบครัวในแต่ละขนาดของสมาชิก ไม่สอดคล้องกัน ถ้าขนาดสมาชิกยิ่งใหญ่ขึ้น ครอบครัวที่มีจำนวนสมาชิกขนาดนั้นยิ่งมีจำนวนน้อยลง และจะน้อยกว่าจำนวนครัวเรือนในขนาดสมาชิกเดียวกัน ทั้งนี้เป็นเพราะการนับครอบครัวขยายเป็นหนึ่งครัวเรือน อีกประการหนึ่งจากตารางนี้จะพบว่าในบ้านพรานเหมือน มีครอบครัวที่มีสมาชิกคนเดียวถึง ๓ ครอบครัว แต่พอนับเป็นครัวเรือนปรากฏว่าไม่มีเลยนั้นเป็นเพราะบุคคลเหล่านั้น (บิดาหม้าย หรือมารดาหม้าย) อาศัยรวมอยู่ด้วยกับครอบครัวของบุตร จึงถูกนับรวมเข้าเป็นสมาชิกในครอบครัวขยายนั่นเอง

ตารางข้างบนแสดงว่าขนาดครัวเรือนและขนาดครอบครัวในหมู่บ้านพรานเหมือนใหญ่กว่าขนาดครัวเรือนและขนาดครอบครัวในหมู่บ้านอุเม็ง กล่าวคือ ขนาดครัวเรือนและขนาดครอบครัวเฉลี่ยในหมู่บ้านพรานเหมือนเป็น ๗.๒๑ คน และ ๕.๕๐ คนตามลำดับ ส่วนในบ้านอุเม็งเป็น ๕.๖๖ คน และ ๔.๖๗ คน ตามลำดับ แม้จะนับสมาชิกที่อยู่ที่อื่นรวมเข้าด้วย แต่ขนาดครอบครัวในหมู่บ้านพรานเหมือนก็ยังใหญ่กว่าขนาดครอบครัวในหมู่บ้านอุเม็ง

ตารางที่ ๕ ลักษณะของครัวเรือนและสมาชิกภายในครอบครัว

ประเภท	หมู่บ้านพรานเหมือน		หมู่บ้านอุเม็ง	
	จำนวนครัวเรือน	อัตราส่วนร้อย	จำนวนครัวเรือน	อัตราส่วนร้อย
๑. ครอบครัวจุดเริ่มต้น				
ก. บิดามารดาและบุตรที่เป็นโสด	๔๗		๔๙	
ข. บิดามารดาบุตรที่เป็นโสดและญาติ	๕	๕๓	๖	๕๕
ค. สามี ภริยา และญาติ	๑	๖๖.๒๕	–	๗๗.๔๖

ประเภท	หมู่บ้านพรานเหมือน		หมู่บ้านอุเม็ง	
	จำนวนครัวเรือน	อัตราส่วนร้อย	จำนวนครัวเรือน	อัตราส่วนร้อย
๒. ครอบครัวขยาย				
ก. บิดามารดา บุตร ที่เป็นโสดและครอบครัวของบุตร	๓		๓	
ข. บิดามารดา บุตรที่เป็นโสดและครอบครัวของบุตรสาว	๑๗	๒๑ ๒๖.๒๕	๕	๘ ๑๑.๒๗
ค. บิดามารดา และครอบครัวของบุตรสาว	๑		—	
๓. ครอบครัวขยายจำกัด				
ก. บิดา (หม้าย) และครอบครัวของบุตรชาย	—		๒	
ข. บิดา (หม้าย) และครอบครัวของบุตรสาว	๑		๑	
ค. มารดา (หม้าย) และครอบครัวของบุตรชาย	—	๔ ๕.๐๐	๑	๖ ๘.๔๕
ง. มารดา (หม้าย) และครอบครัวของบุตรสาว	๓		๒	
จ. อื่น ๆ				
๑. หญิงชราอยู่คนเดียว	—		๒	
๒. มารดา (หย่า) บุตรที่เป็นโสด และครอบครัวของน้องสาว	๑	๒ ๒.๕๐	—	๒ ๒.๘๒
๓. สามีภริยาและครอบครัวของพี่สาวของภริยา	๑		—	
	๘๐		๗๑	

ตารางที่ ๕ แสดงว่าเมื่อแบ่งครัวเรือนออกเป็นครอบครัวจุดเริ่มต้น ครอบครัวขยาย และครอบครัวขยายจำกัด โดยถือประเภทสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก พบว่าครอบครัวจุดเริ่มต้นเป็นหน่วยครัวเรือนที่พบมากที่สุด คือ มีร้อยละ ๖๖ ในหมู่บ้านพรานเหมือนและร้อยละ ๗๗ ในหมู่บ้านอุเม็ง ลักษณะที่น่าสังเกตเกี่ยวกับครอบครัวขยายคือในครัวเรือนขยาย (๒๖.๒๕%) ในบ้านพรานเหมือน ครอบครัวอาศัยเป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชาย ดังจะเห็นได้จากการที่มีครอบครัวของบุตรสาวอาศัยอยู่ในครัวเรือนขยายถึงร้อยละ ๘๖ ของจำนวนครัวเรือนขยายทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่าง ส่วนในครัวเรือนขยาย (๑๑.๒๗%) ในบ้านอุเม็ง ครอบครัวอาศัยเป็นครอบครัวของบุตรสาวและของบุตรชายในสัดส่วนเกือบเท่ากัน แม้จะมีความเอนเอียงเป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชายก็ตาม

ครัวเรือนอีกประเภทหนึ่งคือครัวเรือนขยายจำกัด ซึ่งมีอยู่เพียงจำนวนน้อย (๕% ในบ้านพรานเหมือน และ ๘% ในบ้านอุเม็ง) ในครัวเรือนประเภทนี้บิดา (หม้าย) หรือ มารดา (หม้าย) อยู่รวมกับครอบครัวของบุตรผู้ซึ่งมักจะเป็นบุตรสุดท้องหรือบุตรสาวคนเล็ก ในระยะนี้บิดาหรือมารดาจะมอบให้บุตรทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนดูแลจัดการที่ดินที่นาแทนตน กล่าวได้ว่าระยะดังกล่าวเป็นระยะเสื่อมสลายของครัวเรือนขยายเพราะเมื่อบิดาหรือมารดาเสียชีวิต บุตรที่อาศัยอยู่ด้วยจะเป็นผู้ได้รับบ้านเรือนสืบไป และในตอนนั้นครัวเรือนขยายก็กลายเป็นครอบครัวจุดเริ่มต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าในหมู่บ้านพรานเหมือน ผู้ทำหน้าที่แทนบิดามารดาและเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชราในครัวเรือนขยายจำกัดนั้นเป็นครอบครัวของบุตรสาวทั้งสิ้น ซึ่งแตกต่างกับในหมู่บ้านอุเม็งที่เป็นครอบครัวของบุตรสาวเท่า ๆ กับที่เป็นครอบครัวของบุตรชาย

บทบาทและสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน

ในตอนก่อนได้กล่าวถึงโครงสร้างของครอบครัวและลักษณะของครัวเรือนในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง ในตอนนี้จะกล่าวถึงหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครัวเรือนโดยอ้างถึงข้อมูลที่เกี่ยวกับครัวเรือนสามชนิดในสองหมู่บ้านนี้ (ดูการศึกษาเฉพาะรายในภาคผนวกหน้า...) ครัวเรือนชนิดแรกประกอบด้วย

สมาชิกที่เป็นบิดามารดาและบุตรที่ยังเป็นโสด นอกจากนั้นอาจจะมีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ด้วยในบ้านหลังเดียวกัน ในครัวเรือนชนิดที่สองมีสองครอบครัวรวมอยู่ในบ้านเดียวกัน คือครอบครัวอาวุโส ประกอบด้วยสามีภริยาผู้แก่ชราแล้ว และครอบครัวรองคือครอบครัวของบุตร ครัวเรือนชนิดที่สามประกอบด้วยสามครอบครัวแต่ละครอบครัวอาจจะมีบ้านอยู่อาศัยต่างหากแต่อยู่ในบริเวณบ้านเดียวกันหรืออาจจะเป็นสองครอบครัวอยู่รวมกันในบ้านหลังหนึ่ง ส่วนอีกครอบครัวหนึ่งอยู่แยกต่างหากในบริเวณบ้านนั้น

ครัวเรือนแต่ละชนิดที่กล่าวมานี้เป็นตัวอย่างของครัวเรือนในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็งซึ่งแสดงถึงขั้นต่าง ๆ ของความเจริญเติบโตของครอบครัวชนบทไทย คือในชั้นแรกหญิงและชายแต่งงานกันมีบุตร ในชั้นต่อมาบุตรเจริญเติบโตขึ้นและแต่งงานมีเหย้ามีเรือน ถ้าเป็นบุตรคนเดียวของบิดามารดาก็จะอยู่รวมกับบิดามารดาในบ้านเดิม ครัวเรือนนี้จะประกอบด้วยบุคคลที่อายุต่าง ๆ กัน ซึ่งถ้าแบ่งตามชั้นของเครือญาติจะได้ชั้น ปู่ ย่า หรือ ตา ยาย ชั้นบิดามารดา และชั้น ลูก หลาน ถ้าบิดามารดามีบุตรหลายคน บุตรซึ่งแต่งงานก่อนจะออกเรือนไปปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณเดียวกันกับเรือนของบิดามารดาหรือไม่ก็ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙) ได้กล่าวถึงชั้นต่าง ๆ ของความเจริญเติบโตของครอบครัวในหมู่ที่ ๒ ตำบลนาบ่า ซึ่งหมู่บ้านทางภาคกลางคล้าย ๆ กับที่กล่าวมาแล้วนั้น รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ กล่าวว่า ภายหลังที่ชายหญิงแต่งงานกันแล้ว ในระยะที่สองคู่สมรสส่วนใหญ่ต้องอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อน ที่ต้องปฏิบัติเช่นนั้นมีเหตุผลอยู่หลายประการเช่น บิดามารดาต้องการให้อยู่ช่วยทำกิน พี่ ๆ ที่สมรสแล้วไปอยู่ที่อื่นหมด คู่สมรสไม่สามารถปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยเองได้ บิดามารดายังไม่แบ่งที่ดินให้ทำกิน ฯลฯ คู่สมรสที่อาศัยอยู่กับบิดามารดานี้ในระยะต่อมาเมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตก็จะได้ครองบ้านเรือนและอยู่กินตามลำพังต่อไป แม้จะมีคู่สมรสหลายรายที่แยกครอบครัวจากบิดามารดาไปอยู่ลำพังก่อนหน้าบิดามารดาสิ้นชีวิตก็ตาม ระบบหรือชั้นต่าง ๆ ของความเจริญเติบโตของครอบครัวที่กล่าวข้างบนนี้ ชาร์พและคณะ (๑๙๕๓) กล่าวว่ามีอยู่ทั่วไปทั้งทางภาคเหนือและภาคกลางของประเทศไทย สาเหตุที่จะทำให้การปฏิบัติแตกต่างไปจากระยะนี้

คือ ความยากจนของบิดามารดาผู้ซึ่งมีที่นาไม่มากพอจะเลี้ยงคนได้มากกว่าหนึ่งครอบครัว บรรดาบุตรจึงต้องย้ายไปอยู่ที่อื่นหลังจากแต่งงานแล้ว ในการศึกษาลักษณะสังคมของคนสามเผ่าคือ Iban, Fulani และ Lo Gagaba พอร์ทส์ (๑๙๖๒) ก็ได้แบ่งขั้นการเจริญเติบโตและการปรวนแปรของครัวเรือนออกเป็นสามระยะเช่นกัน คือระยะแรกเป็นการแผ่ขยายของครอบครัวจากการที่สามีภริยาคู่หนึ่งมีบุตรเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงบุตรสุดท้อง ระยะที่สองคือการแยกกระจายของครอบครัว ในระยะนี้บุตรที่โตแล้วจะแต่งงานและแยกไปอยู่ต่างหาก จนกระทั่งถึงบุตรคนเล็กสุดซึ่งจะมีครอบครัวและอยู่กับบิดามารดาต่อไป ระยะที่สามคือการแทนที่ ซึ่งเริ่มจากการที่บุตรสุดท้องมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งบิดามารดาของตนเป็นผู้อาศัย ระยะที่สามนี้สิ้นสุดลงเมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตและบุตรเป็นทายาทสืบไป

ครัวเรือนทั้งสามชนิดนี้ประกอบด้วยบุคคลซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันต่าง ๆ กัน เช่น สามี ภริยา บุตร หลาน สะใภ้ เขย และญาติที่ห่างออกไป จำนวนคนที่อยู่ภายในบริเวณบ้านเดียวกันอาจจะเพิ่มหรือลดตามระยะการเจริญและปรวนแปรของครอบครัว รุ่นของคนในครัวเรือนก็อาจจะเริ่มจากรุ่นเดียว คือ สามี ภริยา ต่อมาเมื่อคู่สามีภริยามีบุตรคนในบ้านก็เพิ่มเป็นสองรุ่น เมื่อบุตรเติบโตมีครอบครัวก็จะมีหลาน ซึ่งเป็นบุคคลในรุ่นที่สาม เช่นเดียวกันจำนวนบ้านเรือนในบริเวณบ้านก็อาจจะเพิ่มขึ้นได้เมื่อบุตรมีครอบครัวและไม่ได้ย้ายออกไปอยู่ที่อื่น แต่กลับปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านนั้น อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การทำไร่ทำนาในชนบทนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังคนเป็นจำนวนมาก การที่มีญาติพี่น้องอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ก็ทำให้การงานดังกล่าวดำเนินไปโดยสะดวก ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าอาชีพทางกสิกรรมเป็นเครื่องกระตุ้นอย่างหนึ่งที่ทำให้คนอยู่รวมกันมาก ๆ แต่ในขณะเดียวกันหัวหน้าและผู้มีอำนาจในครัวเรือนจะมีเพียงคนเดียว ส่วนครอบครัวอื่น ๆ เป็นเพียงผู้อาศัย ในรายที่ครอบครัวอาศัยเป็นครอบครัวของบุตร แม้จะมีที่อยู่อาศัยและมีครัวไฟต่างหาก ทำนาและเก็บเงินกองทุนแยกกันก็ตาม แต่ก็ยังรู้สึกเหมือนยังแยกไม่เด็ดขาด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าบุตรยังรู้สึกว่าตนยังอยู่ภายใต้บังคับของบิดามารดาและยกย่องบิดาเสมือนหัวหน้าใน

ครัวเรือนขยาย (ดูการศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือนบ้านพรานเหมือน รายที่) เรื่องบุตรที่แต่งงานแล้วอาศัยอยู่กับบิดามารดาและต้องตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของบิดามารดาผู้เป็นหัวหน้าในครัวเรือนขยายนั้น ปรากฏในหมู่บ้านทางภาคกลางเช่นกัน รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙) รายงานว่าในหมู่ที่ ๒ ตำบลนาป่า อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี บุตรชายกับบุตรสะใภ้ หรือบุตรสาวกับบุตรเขย ที่อยู่กับบิดามารดานั้นเป็นครอบครัวอาศัย ต้องพึ่งที่นาบิดามารดาเป็นที่ทำกินและช่วยบิดามารดาทำไร่ทำนา แต่บิดามารดาก็ยังเป็นผู้มีอำนาจในครอบครัวและมีอำนาจสิทธิ์ขาดในครัวเรือน โดยเฉพาะคู่สมรสซึ่งเยาว์กว่าต้องพึ่งพาบิดาอย่างมากในทางเศรษฐกิจ บิดาก็มักจะมีอำนาจบังคับบัญชามากที่สุดด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครัวเรือนนั้นจะศึกษาได้จากการแบ่งที่อยู่อาศัย การแบ่งงานกันทำและสิ่งที่รวมหรือแยกกันทำ ซึ่งแตกต่างกันตาม วัยของบุคคล เพศ และความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือน

๑. **การแบ่งที่อยู่อาศัย** ตามที่สังเกตเห็นในบ้านอุเมืองและในหมู่บ้านอื่นทางภาคเหนือ เรือนตามชนบทส่วนมากจะแบ่งเป็นห้องใหญ่ ๆ เพียงไม่กี่ห้อง นอกนั้นก็จะเป็นนอกชานและห้องนั่งเล่น ส่วนครัวและห้องเก็บของอยู่ทางด้านหลังของบ้าน เรื่องนี้แตกต่างกันเพียงเล็กน้อยกับที่พบในหมู่บ้านพรานเหมือน การแบ่งบ้านอยู่อาศัยในหมู่บ้านนี้เป็นไปตามแบบรูปดังกล่าวแล้ว เว้นแต่ครัวไฟซึ่งมักอยู่ทางด้านข้างของบ้าน และอยู่ในระดับเดียวกันกับชานเรือน ที่อยู่อาศัยของสมาชิกแต่ละคนภายในครัวเรือนนั้นจะสังเกตได้จากที่ซึ่งใช้เป็นที่นอนและเก็บข้าวของส่วนตัวของบุคคลนั้น ๆ การกำหนดที่อยู่อาศัยนั้นขึ้นอยู่กับ วัย เพศ และความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือนดังต่อไปนี้

(ก) **วัยและเพศของบุคคล** จะเห็นว่าในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเมือง เด็กชายหญิงจะอยู่รวมกับญาติที่เป็นหญิงหรือนอนกับบิดามารดาของตนจนแรกรุ่น เด็กชายวัยรุ่นจะแยกไปนอนรวมกับญาติที่เป็นเพศเดียวกันกับตน เช่น บิดาหรือพี่ชาย

หรืออาจจะนอนที่ห้องนั่งเล่นก็ได้ ถ้าบ้านไหนมีห้องนอนเพียงพอ เด็กหญิงซึ่งอาจจะเป็นบุตรสาวหรือญาติของเจ้าของบ้านจะได้นอนในห้องหนึ่งโดยเฉพาะ หรือไม่ก็แยกนอนต่างหาก แต่ก็มีหลายรายเช่นในบ้านอุเม็งที่ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นเพศเดียวกันจะนอนรวมกัน เช่นมารดานอนกับบุตรสาว บิดานอนกับบุตรชาย เป็นต้น

(ข) ความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือน ก็มีส่วนพาดพิงกับสถานที่อยู่อาศัยของสมาชิกนั้น ส่วนมากหัวหน้าครัวเรือนทั้งในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็งจะมีห้องนอนกับภริยาเป็นสัดส่วน อย่างไรก็ตามในบ้านอุเม็งในบางครัวเรือนสามีผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่แก่ชราแล้ว แยกนอนกับภริยาโดยสามีนอนคนเดียวในห้องหรือนอนรวมกับบุตรชายในส่วนหนึ่งของบ้าน ส่วนภริยาไปนอนกับบุตรสาวหรือหลานเล็ก ๆ ในกรณีที่มีครอบครัวของบุตรอาศัยอยู่ด้วยในบ้านเดียวกัน พบว่าในสองหมู่บ้านนี้ครอบครัวรองจะนอนอยู่ในห้องเดียว แต่เป็นสัดส่วนต่างหากจากครอบครัวอาวุโส มีหลายรายที่ภริยาผู้ชราของหัวหน้าครัวเรือนจะรับเอาหลาน ๆ มานอนเสียกับตน

อนึ่งนอกจาก วัย เพศ และความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือนแล้วยังมีปัจจัยอื่นอีกซึ่งมีผลต่อการแบ่งที่อยู่อาศัยภายในบ้าน เช่น ฐานะของครอบครัว ถ้าครอบครัวใดมีฐานะดี ก็ย่อมจะสร้างบ้านได้กว้างขวางหรือสามารถต่อเติมบ้านให้เพียงพอแก่จำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้นได้

๒. การแบ่งงานกันทำ ครอบครัวชนบทเป็นหน่วยพื้นฐานเบื้องต้นทางเศรษฐกิจและสังคม บุคคลอยู่รวมกันเป็นครอบครัวจะทำนาร่วมกัน ในขณะเดียวกันงานภายในบ้านก็ยังต้องแบ่งกันทำ นอกเหนือจากนี้ยังมีงานพิเศษอื่น ๆ เช่นการซื้อขายผลผลิตต่าง ๆ การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น การแบ่งงานกันทำนั้นคำนึงถึงเพศของบุคคลควบคู่กันไปกับชนิดของงาน โดยให้เป็นไปตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันอยู่ เกี่ยวกับงานภายในบ้านทั้งในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง พบว่าส่วนมากเป็นหน้าที่ของผู้หญิง เช่น การทำครัว การซักเสื้อผ้า เป็นหน้าที่ของภริยา บุตรสาวหรือบุตรสะใภ้ช่วยกันทำ ครัวเรือนในบ้านอุเม็งบางครัวเรือนจะแบ่งหน้าที่ลงไป

โดยเฉพาะว่าใครเป็นคนทำอะไรและเวลาไหน เช่น มีการผลัดเปลี่ยนกันทำอาหารแต่ละมื้อ ส่วนงานบ้านที่หนักเช่น ซ่อมแซมบ้าน หาฟืน เป็นหน้าที่ของผู้ชาย แต่มีงานหนักบางชนิดที่หญิงก็ต้องทำ เช่น สีข้าว หรือเอาข้าวไปสีที่โรงสี สำหรับการทำนา พบว่าในสองหมู่บ้านนี้ ชายหญิงทั้งสองเพศยังมิได้แบ่งงานกันทำโดยเด็ดขาด คือ หน้าที่ของผู้ชายและผู้หญิงยังซ้อนกันอยู่ เช่นงานถอนกล้า ดำนา ถอนหญ้าออกจากนา และเกี่ยวข้าว เหล่านี้ทำได้ทั้งชายและหญิงที่ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของผู้ชายได้แก่ การไถคราด และหว่านกล้า ดูแลและบำรุงต้นข้าว และเก็บรักษาเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหมู่บ้านพรานเหมือนถือว่างานตีข้าวเป็นงานของผู้ชาย แต่ในหมู่บ้านอุเม็งงานชนิดเดียวกันนี้ทำได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง สำหรับเด็กในหมู่บ้านพราน-เหมือนและหมู่บ้านอุเม็งก็ช่วยทำงานบ้านและงานในนา แต่เลือกช่วยทำแต่งานเบาๆ ที่ไม่ต้องใช้ความชำนาญและแรงกายมากเช่น การปัดกวาดบริเวณบ้าน การถอนต้นหญ้าออกจากนา และงานเลี้ยงควาย สำหรับงานเลี้ยงควายถือว่าเป็นหน้าที่ของเด็กชาย แต่เด็กหญิงก็ทำงานนี้เหมือนกัน ครอบครัวที่ไม่มีเด็กชาย ผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่ก็รับหน้าที่นี้ ส่วนเด็กที่อายุน้อยกว่า ๘ ขวบ ไม่ต้องทำอะไรเลย เด็กเล็กๆเหล่านี้จะได้รับการเลี้ยงดูจากย่า หรือยายแล้วแต่กรณี หญิงชราหรือย่า ยาย ไม่ต้องออกไปทำนา แต่อยู่เฝ้าบ้านพร้อมทั้งดูแลหลานๆ ฉะนั้นวัยจึงเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งในการแบ่งงานกันทำ

นอกจากนั้นฐานะของสมาชิกแต่ละคนภายในครอบครัวก็เป็นเครื่องชี้บ่งว่าใครควรจะรับผิดชอบในสิ่งใด เช่นในเรื่องที่เกี่ยวกับการเงิน พบว่าในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง การเก็บเงินและการจับจ่ายใช้สอยเป็นหน้าที่ของภริยาหัวหน้าครัวเรือน แม้สามีผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือนบางรายทำหน้าที่นี้เสียเองบ้างก็ตาม ส่วนการขายผลผลิตนั้นพบว่าในสองหมู่บ้านนี้ สามีผู้หัวหน้าครัวเรือนทำหน้าที่ขายข้าวเปลือก ถั่วเหลือง และกระเทียม ส่วนผลผลิตอื่นๆ เช่น ผัก น้ำตาลโตนด ภริยาของหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้จัดการขายก็ได้

จะสังเกตได้ว่าไม่มีครัวเรือนชนิดใดในสามชนิดที่กล่าวแล้วเป็นอุปสรรคต่อการแบ่งงานกันทำ ในครอบครัวจุดเริ่มต้นนั้น เมื่อบุตรชายและบุตรสาวเติบโตเข้าเขตวัยรุ่นก็จะสามารถช่วยงานบิดามารดาได้โดยเต็มที่ แบลนชาร์ด (๑๙๕๗) ก็ได้พบว่าเด็กชนบทเมื่ออายุ ๑๕ ปี ก็สามารถทำงานได้เทียมบ่าเทียมไหล่กับบิดามารดา ครั้นเมื่อบุตรถึงวัยที่จะแต่งงานได้ก็จะออกเรือนแยกย้ายกันไป และในขณะเดียวกันเขยหรือสะใภ้บางคนก็เข้ามาอยู่แทน ทำให้งานไม่ล้นมือ แต่ครอบครัวจะถึงเวลาลำบากก็ต่อเมื่อบิดามารดาที่อาศัยอยู่กับครอบครัวของบุตรแก่ชรามาก จนทำอะไรไม่ได้ กลับมีคนที่จะต้องได้รับการดูแลเพิ่มขึ้น แต่เหตุการณ์เช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก เพราะชาวชนบทมักมีชีวิตสั้นจะไม่อยู่เป็นการลำบากแก่บุตรหลานนานจนเกินไป ในขณะเดียวกันหลาน ๆ ก็จะเติบโตได้ทันรับงานที่ปู่ย่าตายายทำไม่ไหว ทั้งนี้เป็นเพราะกสิกรไทยแต่งงานเร็วและมีบุตรได้ทันใช้

๓. กิจกรรมที่รวมหรือแยกกันทำ ในที่นี้หมายถึง การกินอาหารและการพักผ่อนซึ่งรวมถึงการไปเที่ยวงานเทศกาลด้วย ในด้านการกินอาหาร ได้พบว่าในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง โดยปกตินั้นบุคคลที่อยู่ในบ้านเดียวกันจะกินอาหารพร้อมกันในที่เดียวกัน แม้ว่าในบ้านหลังนั้นมีมากกว่าหนึ่งครอบครัวก็ตาม ส่วนข้าวและอาหารสดแห้งก็จัดหามารวมกัน ถ้ามีสองบ้านในบริเวณเดียวกัน สมาชิกในแต่ละบ้านก็จะกินอาหารภายในบ้านของตน ในฤดูทำนาหรือในเวลามีงานด่วน ก็อาจจะต้องกินอาหารตามเวลาที่แต่ละบุคคลสะดวก ในสองหมู่บ้านนี้ในบางครอบครัวจะดูแลให้เด็กกินอาหารก่อน แล้วผู้ใหญ่จึงจะกินภายหลัง ซึ่งไม่ตรงกับที่แบลนชาร์ด (๑๙๕๗) รายงานว่า ครอบครัวชาวนาจะกินอาหารพร้อมกันทั้งเด็กและผู้ใหญ่ยกเว้นในมื้อที่มีแขกพิเศษมาร่วมด้วยเท่านั้น

ส่วนในด้านการพักผ่อน ภายในวันหนึ่ง ๆ นั้นชาวชนบทมิได้มีเวลาพักผ่อนแน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับงานซึ่งต้องทำตามฤดูกาล ในหมู่บ้านอุเม็งพอหมดหน้านาสมาชิกในครัวเรือนโดยเฉพาะผู้หญิง บางคนต้องแยกไปทำงานอื่นเช่น เตรียมข้าวของ

ไว้ขายในวันรุ่งขึ้น ถักแห และต้มอาหารสำหรับเลี้ยงหมู เหล่านี้เป็นการหาลำไพ่เพิ่มพูนรายได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อกินอาหารเย็นแล้วสมาชิกทุกคนในครัวเรือนไม่ค่อยมีโอกาสได้พบปะกัน สำหรับสมาชิกครัวเรือนที่เป็นชาย ทั้งในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเมิง เมื่อกินอาหารเย็นแล้วก็หมดหน้าที่ เป็นโอกาสให้ได้ออกไปเที่ยวเยี่ยมเยียนหรือพบปะเพื่อนฝูงได้ ตรงกันข้ามกับสมาชิกที่เป็นหญิง ซึ่งมักยังไม่สิ้นภาระในบ้าน ต้องอยู่ดูแลบุตรและเอาบุตรเข้านอน อย่างไรก็ตามถ้าทุกคนในครัวเรือนมีเวลาว่างก็จะนั่งรวมกลุ่มคุยกันที่นอกบ้านและในคราวมีงานเทศกาลหรืองานรื่นเริงในหมู่บ้าน ทุกคนในครัวเรือนจะออกไปเที่ยว มารดามักพาบุตรที่ยังเล็กและบุตรสาวไปเที่ยวก่อน ส่วนบุตรชายที่โตแล้วออกไปเที่ยวเองตามลำพัง ฝ่ายบิดามักอยู่เฝ้าบ้าน จากที่กล่าวมาแล้วจะแลเห็นว่าไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอนเกี่ยวกับความเป็นอยู่เช่น การกินอาหารและการพักผ่อน อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มแสดงว่า ถ้าเป็นกิจกรรมภายในครอบครัวแล้วบุคคลในครอบครัวมักจะทำร่วมกัน แต่ถ้าเป็นเหตุการณ์นอกบ้าน เช่นการไปเยี่ยมเยียน การไปเที่ยวงานเทศกาล มักเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล

สรุปได้ว่าลักษณะของสัมพันธภาพระหว่างบุคคลภายในครัวเรือนนั้นเป็นไปตามอาวุโส เพศ และความเกี่ยวดองกับหัวหน้าครัวเรือน โดยจะเห็นได้จากการจัดแบ่งที่อยู่อาศัยและการมอบหน้าที่การงานตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

บทบาทและหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกันของบุคคลในครัวเรือน

บุคคลในครัวเรือนแตกต่างกันตามวัย เพศ และความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือนเป็นผลให้เกิดการแบ่งแยกตำแหน่งหน้าที่และฐานะในครัวเรือนของบุคคลนั้นๆ ชาร์พ และคณะ (๑๙๕๓) กล่าวว่า ชาวตะวันตกผู้รู้ประเพณีไทยดีจะสังเกตเห็นความเท่าเทียมกันของหญิงชายไทย อันเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากการปฏิบัติของจีน อินเดีย ญี่ปุ่น และอื่นๆ นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ได้พบว่า ที่ตำบลบางชันในภาคกลางของประเทศไทยนั้น ไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่ของหญิงและชายมากนัก ซึ่งหมายถึงว่า ประเพณีที่ว่าหญิงควรจะทำอะไรและมีบทบาทเช่นไร และชายควรจะแตกต่างจากหญิงในสิ่งเหล่านี้อย่างไรก็มีบทบัญญัติไว้บ้าง แต่ไม่มีการถือหลักนั้น

อย่างเคร่งครัด ในบางครั้งที่จำเป็นชายก็อาจจะมาทำหน้าที่แทนหญิงโดยไม่รู้สึกกระดากอายแต่ประการใด รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙) ก็ได้รายงานเรื่องหน้าที่ชายและหญิงซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในหมู่ที่ ๒ ตำบลนาบ่าว่า "บทบาทหน้าที่ของชายและของหญิงในตำบลนี้เกือบจะแยกกันไม่ออก" ความจริงข้อนี้ปรากฏในบ้านพรานเหมือนซึ่งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและบ้านอุเม็งทางภาคเหนือของประเทศไทยเหมือนกัน

ในครอบครัวจุดเริ่มต้นมีคนที่ต่างวัย และเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครอบครัวในด้านต่าง ๆ จำนวนน้อยคนกว่าในครัวเรือนประเภทครอบครัวขยาย ฉะนั้นบทบาทของบุคคลในแต่ละครัวเรือนจึงแตกต่างกัน และยิ่งซับซ้อนมากขึ้นเมื่อมีจำนวนครอบครัวเพิ่มขึ้นในครัวเรือนนั้น ๆ สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวมีความเกี่ยวข้องกับสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวไม่เหมือนกัน เช่น หัวหน้าครอบครัวจะเป็นสามีของภริยา เป็นบิดาของบุตร และมีหน้าที่ปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น เป็นที่ปรึกษาของภริยา เป็นผู้อบรมบุตรเป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวจุดเริ่มต้น ส่วนมากมีดังนี้ สามีกับภริยา บิดากับบุตร มารดากับบุตร พี่กับน้อง ส่วนในครัวเรือนประเภทครอบครัวขยาย ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะมีเพิ่มมากขึ้นเพราะมีบุตรสะใภ้หรือบุตรเขย และหลานอาศัยรวมอยู่ด้วย

ฐานะและตำแหน่งของบุคคลในครัวเรือนทำให้เกิดอำนาจหน้าที่และความสำคัญของบุคคลในลักษณะต่าง ๆ กัน บุคคลเหล่านี้จะมีหน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อกันและกันตามตำแหน่งของตน สิ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงบทบาทของสมาชิกในครอบครัวนั้น ได้แก่ การอบรมเด็ก การให้เสรีภาพในการไปไหนมาไหนและการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ภายในครอบครัว ในที่นี้จะกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ตามลักษณะของบทบาทและความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครัวเรือน

๑. สามีภริยา สามีในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็งมอบอำนาจหน้าที่สำคัญต่าง ๆ ให้แก่ภริยา เช่น อบรมเลี้ยงดูบุตร ซื้อขาย และการดูแลทรัพย์สินของครอบครัวรวมทั้งการประกอบกิจทางศาสนา แต่ถ้าเปรียบเทียบฐานะของภริยาใน

ระหว่างสองหมู่บ้านนี้ โดยตรวจดูการมอบหน้าที่การงานต่าง ๆ ตลอดจนอำนาจภายในบ้าน จะพบว่าภริยาในหมู่บ้านอุเม็งได้รับการยกย่องและความไว้วางใจจากสามีมากกว่าที่ภริยาในหมู่บ้านพรานเหมือนได้รับ ชาวบ้านพรานเหมือนถือกันว่าเมื่อหญิงแต่งงานแล้วนั้นก็ตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้ได้พบว่าสามีและภริยาในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง ได้ปรึกษากันเพื่อจะตัดสินเรื่องต่าง ๆ ภายในครอบครัวเช่น การศึกษาของบุตร และการแบ่งทรัพย์สินเป็นต้น นอกจากนั้นสามียังจัดที่อยู่อาศัยในบ้านให้ภริยาอย่างเหมาะสม ภริยามีหน้าที่ให้ความร่วมมือกับสามีในการทำงานอาชีพ การเลี้ยงดูบุตรและการดูแลบริเวณบ้านให้เรียบร้อย

๒. บิดามารดา-บุตร กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ในครอบครัวหนึ่ง ๆ นั้นผู้รับความอนุเคราะห์มีจำนวนมากกว่าผู้มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือ บิดามารดามีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร เมื่อบุตรของตนมีครอบครัวจำนวนผู้ที่จะต้องให้ความช่วยเหลือจึงเพิ่มขึ้นด้วย แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าผู้ที่รับความอนุเคราะห์นั้นจะเป็นฝ่ายรับแต่อย่างเดียว บุคคลเหล่านั้นก็ได้ทำประโยชน์ให้แก่ครอบครัวด้วย จะเห็นได้ว่าบุตรเป็นประโยชน์แก่บิดามารดามากขึ้น เมื่อบิดามารดาเริ่มแก่ชราและต้องการความช่วยเหลือ จนในที่สุดบุตรผู้เป็นทายาทจะกลายเป็นหัวหน้าครอบครัวและให้ความอนุเคราะห์แก่บิดามารดาของตน

แท้ที่จริง ประมุขของครัวเรือนที่จะให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกอื่น ๆ มีภาระที่สำคัญกว่าคนอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย หัวหน้าครัวเรือนคือบิดามารดาจึงเป็นผู้มีอำนาจกว่าบุคคลอื่น ๆ ในบ้าน และอำนาจนี้จะลดหลั่นกันลงมาตามอาวุโส ศักดิ์และเพศของสมาชิกนั้น ฉะนั้นบุคคลในครัวเรือนจึงแบ่งเป็นผู้ปกครองและผู้มีหน้าที่เชื่อฟัง บุตรย่อมมีหน้าที่เชื่อฟังบิดามารดาของตน และเมื่อตนมีครอบครัวก็ย่อมมีหน้าที่ปกครองบุตรอีกต่อหนึ่ง

เรื่องหน้าที่พึงปฏิบัติต่อกันระหว่างบิดามารดากับบุตรในบ้านพรานเหมือน และบ้านอุเม็งสองแห่งนี้จะแยกกล่าวเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) บิดามารดากับบุตรในครอบครัวจุดเริ่มต้น ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งพบว่าบิดามารดามีหน้าที่เลี้ยงดูและอบรมให้การศึกษาแก่บุตร บิดาส่วนมากจะช่วยในการศึกษาของบุตรด้วยการสอนหนังสือ สอนวิชาชีพ และฝึกงานพิเศษ

พร้อมทั้งแนะแนวการประกอบอาชีพด้วย มารดาส่วนมากในบ้านอุเม็งมักจะมีหน้าที่อบรมระเบียบวินัยของบุตรทั้งชายหญิง แต่ในหมู่บ้านพรานเหมือนเรื่องนี้ตกเป็นหน้าที่ของบิดา บิดาในสองหมู่บ้านนี้มีหน้าที่คอยควบคุมดูแลความประพฤติของบุตร ยกตัวอย่าง เช่นการให้เสรีภาพในการไปไหนมาไหน ผู้ปกครองจะคำนึงถึงอายุของเด็ก เพศ และเวลา และสถานที่ที่จะไป บิดามารดาจะอนุญาตให้บุตรชายหญิงที่อายุ ๗–๘ ขวบ ออกไปเที่ยวเล่นในหมู่บ้านของตนได้ ในวัยรุ่นหนุ่มสาวเด็กชายจะได้รับอิสรภาพในการไปไหนมาไหนมากกว่าเด็กหญิง ผู้ซึ่งจะไปไหนในเวลาค่ำคืนต้องมีผู้ใหญ่คุมไปด้วย นอกจากนั้นบิดามารดาร่วมกันปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบุตร เช่น การให้การศึกษาแก่บุตร การให้คำแนะนำแก่บุตรในเรื่องการเลือกคู่สมรส เป็นต้น

ส่วนบุตรก็มีหน้าที่ปฏิบัติต่อบิดามารดาเหมือนกัน เช่นให้ความเคารพนับถือและช่วยทำงานภายในบ้านและงานด้านเศรษฐกิจ เด็ก ๆ ในบ้านพรานเหมือนพออายุได้ ๗ ปี หรือมากกว่านั้นก็ช่วยทำงานบ้านเบา ๆ ได้ เช่น ช่วยปัดกวาดบริเวณบ้าน ให้อาหารแก่สัตว์เลี้ยง เช่น เป็ดไก่ อยู่เฝ้าบ้านและช่วยดูแลน้องในขณะที่บิดามารดาออกไปทำงานนอกบ้าน เด็กชายอายุประมาณ ๑๑ ปี ก็ช่วยเลี้ยงควายได้ สำหรับเด็กในบ้านอุเม็งก็เช่นเดียวกัน กับเด็ก ในบ้าน พรานเหมือน ที่ช่วย บิดามารดา ปัดกวาดบริเวณบ้าน ช่วยทำงานเบา ๆ ในนา เช่น ถอนกล้า ดำนา เกี่ยวข้าว และเอาข้าวไปสีที่โรงสี เป็นต้น

(๒) บิดามารดากับบุตรที่แต่งงานแล้วในครัวเรือนขยาย สำหรับบุตรที่แต่งงานแล้วนั้น อาจจะอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดา หรือแยกปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณเดียวกัน จึงพอแยกกล่าวทีละกรณีตามลำดับดังนี้

บิดามารดากับบุตรที่แต่งงานแล้วอยู่รวมในบ้านหลังเดียวกัน การอยู่อาศัยแบบนี้พบทั้งในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง โดยเฉพาะในระยะแรกและระยะที่สองของการเจริญเติบโตและการปรวนแปรของครอบครัว ลักษณะการอยู่อาศัยดังกล่าว บุตรและครอบครัวตกอยู่ในฐานะผู้อาศัย ดังจะเห็นได้ว่าบุตรเป็นฝ่ายรับภาระกิจทั้งในบ้านและนอกบ้านโดยเฉพาะการทำนา แต่ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งหมดเป็นของบิดา

มารดา อย่างไรก็ตามบิดามารดาก็ได้ให้ความเกื้อกูลแก่บุตรและครอบครัวในเรื่องอาหารการกิน ที่อยู่อาศัย และช่วยดูแลบุตรให้ (ถ้ามี)

บิดามารดากับบุตรที่แต่งงานแล้วปลูกบ้านอยู่ต่ากหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ลักษณะการอยู่อาศัยแบบนี้พบทั้งในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง อย่างไรก็ตามเพียงการมีบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเอง การแยกทำครัว การกินอาหารต่างหาก และการทำนาคนละแปลงเหล่านี้ก็ยังกล่าวไม่ได้ว่าบุตรได้ออกเรือนแล้วโดยสมบูรณ์เพราะในด้านอื่น เช่น ในด้านสัมพันธภาพกับบิดามารดาจะพบว่า บุตรยังต้องอาศัยที่นาของบิดามารดาสำหรับทำกิน เวลาจะประกอบกิจสำคัญบางอย่าง บุตรยังต้องไปปรึกษาบิดามารดาก่อน นอกจากนั้นบุตรยังต้องช่วยบิดามารดาทำนา ที่นับว่าสำคัญกว่าที่กล่าวมาแล้ว คือบุตรยังแสดงความเคารพและยกย่องบิดามารด เหมือนหัวหน้าครัวเรือนขยาย ดังจะเห็นได้จากที่บิดายังคงมีเสียงในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัวของบุตร (ดูการศึกษาเฉพาะรายที่ ครัวเรือนนายจำปา และครอบครัวของบุตรชายที่ชื่อจัน)

๓. ปู่ ย่า หรือ ตา ยาย กับหลาน ในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๘๐ ครัวเรือนในหมู่บ้านพรานเหมือนและ ๗๑ ครัวเรือนในหมู่บ้านอุเม็ง พบว่าครัวเรือนที่มีเด็กอยู่รวมกับ ปู่ ย่า หรือ ตา ยาย หรือญาติคนใดคนหนึ่งในสี่คนนี้มีจำนวน ๒๕ ครัวเรือน และ ๑๔ ครัวเรือนตามลำดับ จำนวน ปู่ ย่า ตา ยาย ในครัวเรือนเหล่านี้มีดังนี้

ตารางที่ ๖ จำนวน ปู่ ย่า ตา ยาย ในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง

	จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านพรานเหมือน	จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านอุเม็ง
ปู่ ย่า	๔	๒
ตา ยาย	๑๑	๔
ปู่	—	๑
ย่า	—	๓
ตา	๒	๑
ยาย	๘	๓
รวม	๒๕	๑๔

ตารางที่ ๖ แสดงว่าใน ๒๕ ครัวเรือนในหมู่บ้านพรานเหมือน มี ปู่ ๔ คน ย่า ๔ คน ตา ๑๓ คน และยาย ๑๙ คน ซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่าเด็กในครัวเรือนเหล่านั้นมีโอกาสอยู่รวมกับ ตา ยาย มากที่สุด ส่วนในหมู่บ้านอุเม็งใน ๑๔ ครัวเรือน พบว่ามีปู่ ๓ คนย่า ๕ คน ตา ๕ คน และยาย ๗ คน จำนวน ปู่ ย่า ตา และยายในกลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านนี้ใกล้เคียงกันมาก อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มแสดงให้เห็นว่าเด็กมักจะอยู่กับตาและยายมากกว่าอยู่กับปู่และย่า เพราะมารดาของเด็กอยู่กับมารดาของตัวเมื่อแต่งงานแล้วมากกว่าอยู่กับบิดามารดาของสามี

ย่า หรือ ยาย ("ย่า" หรือ "แม่ตู้") ในบ้านพรานเหมือน และย่าหรือยาย ("แม่อุ้ย") ในบ้านอุเม็งมีบทบาทสำคัญในการช่วยเลี้ยงดูหลาน การช่วยเหลือทางด้านนี้แบ่งออกเป็น ๒ ระยะคือ

(ก) การช่วยเหลือเลี้ยงดูเด็กในระยะพึ่งคลอด และมารดายังอยู่ในระยะการอยู่ไฟ ในระยะนี้ ย่า หรือ ยาย จะช่วยดูแลหลานโดยการอาบน้ำให้เปลี่ยนเสื้อผ้าให้ และช่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กอ่อนอีกจิปาถะ

(ข) การช่วยดูแลเด็ก เมื่อเด็กอยู่ในวัยเด็กตอนต้น (อายุ ๑-๔ ขวบ) ในระยะนี้แม้เด็กจะโตพอสมควรแล้ว แต่ก็ยังต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิดจากบิดามารดา แต่เนื่องจากบิดามารดาตกอยู่ในฐานะผู้อาศัย และต้องรับภารกิจนอกบ้านโดยเฉพาะการทำนา จึงไม่สามารถดูแลบุตรด้วยตนเองได้ หน้าที่นี้จึงตกเป็นหน้าที่ของย่า และ ยาย

สำหรับปู่หรือตา แม้แทบจะไม่มีส่วนช่วยเลี้ยงดูหลานก็จริง แต่ก็มีบทบาทสำคัญในการอบรมสั่งสอนและผีกระเบียบวินัย ดังเช่น ตา (พ่อตู้) ในหมู่บ้านพราน-เหมือน เป็นผู้ว่ากล่าวหลานเมื่อเล่นซุกซน สอนให้เชื่อฟังผู้ใหญ่ ส่วนในบ้านอุเม็ง ยาย หรือ ย่า (แม่อุ้ย) เป็นคนอบรมสั่งสอนหลาน แม้จะพบว่า ตา (บ๋ออุ้ย) ก็มีบทบาทในเรื่องนี้เหมือนกัน แบลนชาร์ด[4] (๑๙๕๗) ได้รายงานคล้ายๆ กับที่กล่าวมาแล้วว่าเมื่อเด็กไทยอายุ ๒ ปี หรือภายหลังที่มีน้องอีกคนหนึ่ง ก็จะได้รับการผีกอบรม

4 Blanchard จ.ด.

ให้สำนึกว่าตนมิได้เป็นทารก และพอเด็กอายุได้ ๓-๔ ปี ก็จะได้รับการสั่งสอนให้เคารพนับถือผู้ใหญ่และเข้าใจถึงฐานะของตน ในครอบครัวด้วย

อย่างไรก็ตาม การที่เด็กอยู่รวมกับตา ยาย นั้น มีระยะเวลาจำกัดโดยเฉพาะในบ้านพรานเหมือนพบว่ามีระยะไม่นานนัก เพราะเมื่อบุตรสาวคนถัดไปแต่งงาน ผู้เป็นพี่สาว (มารดาของเด็ก) ต้องออกเรือนไปอยู่ต่างหาก แต่ก็มักจะยังอยู่ในบริเวณบ้านนั้น ซึ่งถ้าตรวจดูความสัมพันธ์ระหว่าง ตา ยาย กับ หลาน ก็พบว่ายังผูกพันใกล้ชิดอยู่ เพราะตา ยาย ยังคงต้องช่วยดูแลหลานและเผ้าบ้านให้เมื่อบิดามารดา (ของเด็ก) ออกไปทำงานนอกบ้าน รูธ เบเนดิคท์[5] (๑๙๕๒) ก็ได้รายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า แม้ตามปกติ ปู่ ย่า หรือ ตา ยาย จะไม่อยู่รวมในบ้านเดียวกันกับหลาน ยกเว้นในกรณีที่เป็นหม้าย และอ่อนแอเกินไปที่จะเลี้ยงตนเองได้ แต่ความผูกพันกับหลาน ๆ ก็คงยังเป็นไปอย่างอบอุ่น

สรุป

บริเวณบ้านซึ่งเป็นที่หมู่ญาติอาศัยอยู่รวมกันในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งนั้น มีวัฏฏะของการครอบครองเป็น ๕ ระยะเหมือนกันคือ ระยะเริ่มแรกเป็นบริเวณบ้านเรือนเดียว มีสมาชิกที่เป็นบิดามารดาและบุตรที่ยังเป็นโสด ในระยะที่สองบริเวณบ้านกลายเป็นบริเวณบ้านหลายเรือน นอกจากครัวเรือนที่มีบิดามารดาและครอบครัวของบุตรสุดท้องที่อาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันแล้ว ในบริเวณบ้านยังมีครัวเรือนของบุตรที่แต่งงานแล้วปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านนั้นด้วย ระยะที่สามเป็นระยะที่บิดามารดาที่เป็นเจ้าของบริเวณบ้านเสียชีวิต บุตร(พี่น้องแท้) ที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านจะได้ครองบริเวณบ้าน ระยะที่สี่เริ่มต้นเมื่อพี่น้องแท้เสียชีวิต และบุตรของพี่น้องแท้เหล่านั้น (ญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง) ได้ครองบริเวณบ้านสืบต่อมา ในระยะที่ห้าซึ่งเป็นระยะสุดท้ายของวัฏฏะการครอบครอง บริเวณบ้านนั้น ที่ดินบริเวณบ้านจะถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ แต่ละส่วนมีรั้วกั้นเขตเป็นเอกเทศ บริเวณบ้านในระยะนี้จึงกลายเป็นละแวกบ้านที่มีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กัน

ผลของการวิเคราะห์ครัวเรือนในบริเวณบ้านกลุ่มตัวอย่างในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง พบว่าบริเวณบ้านส่วนใหญ่ในบ้านพรานเหมือนเป็นบริเวณบ้านเรือน

5 Ruth Benedict, Thai Culture and Behavior, Unpublished Wartime Study, Dept. of Asion Studies, Corvell University

เดียว ต่างกับบริเวณบ้านในบ้านอุเม็ง ซึ่งเป็นแบบบริเวณบ้านหลายเรือน สำหรับบริเวณหลายเรือนในครัวเรือนที่ประกอบด้วยสองครอบครัวหรือมากกว่านั้น พบว่า "ครอบครัวแทนที่" (Stem Family) (ครอบครัวของบุตรที่อาศัยอยู่กับบิดามารดาเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา และได้ครองบ้านกับที่บ้านเมื่อบิดามารดาเสียชีวิต) มักจะเป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชาย จากผลข้อนี้อาจกล่าวได้ว่าแม้บ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งจะมีระบบการรับมรดกสองฝ่ายเท่าเทียมกันเป็นพื้นฐาน แต่ในแง่ของการอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านและการรับมรดกที่บ้าน มีแนวโน้มที่ผู้รับจะเป็นญาติฝ่ายหญิงมากกว่าที่จะเป็นญาติฝ่ายชาย

ในเรื่ององค์ประกอบแห่งครัวเรือนพบว่า ขนาดของครัวเรือนและขนาดของครอบครัวในบ้านพรานเหมือนใหญ่กว่าที่พบในบ้านอุเม็ง เกี่ยวกับลักษณะของครัวเรือนมีข้อน่าสังเกตว่า ครัวเรือนประเภทครอบครัวจุดเริ่มต้นพบมากที่สุดในกลุ่มตัวอย่างครัวเรือนในสองหมู่บ้านนี้ (๖๖% ในบ้านพรานเหมือนและ ๗๗% ในบ้านอุเม็ง) ส่วนครัวเรือนประเภทที่เป็นครอบครัวขยาย พบในบ้านพรานเหมือน (๒๖%) มากกว่าในบ้านอุเม็ง (๑๑%) สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับครัวเรือนประเภทนี้ คือ ครอบครัวอาศัยในครัวเรือนขยายส่วนใหญ่เป็นครอบครัวของบุตรสาว แต่ในบ้านอุเม็งครอบครัวอาศัยที่เป็นครอบครัวของบุตรสาวเท่า ๆ กับที่เป็นครอบครัวของบุตรชาย

เกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน กล่าวได้ว่า เมื่อบุคคลมาอยู่รวมกันเป็นครัวเรือนบุคคลนั้น ๆ จะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ภายในหรือต่างครอบครัวด้วยลักษณะต่าง ๆ กันตามวัย ศักดิ์ที่เกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือนและเพศ บุคคลมีหน้าที่รับผิดชอบและมีความสำคัญต่อบุคคลอื่น ๆ ภายในครอบครัวแตกต่างกันไป ครอบครัวในชนบทเป็นที่รวมของบุคคลที่อยู่รวมกัน ทำงานด้วยกันและเข้าสังคมเดียวกัน ฉะนั้นจึงมีความสำคัญต่อสมาชิกในครัวเรือนมากกว่าครอบครัวที่พบในเมืองใหญ่ ๆ หรือในย่านอุตสาหกรรม ครอบครัวชนบทของไทยนั้นไม่เพียงแต่เป็นแนวให้บุคคลปรับตัวเข้ากับสังคมได้ แต่ยังได้จัดหาสิ่งที่ยึดถือและค้ำจุนจิตใจของบุคคลได้เป็นอย่างดีตลอดชีวิต.

บทที่ ๔

เศรษฐกิจของบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

บ้านพรานเหมือนตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ภูมิประเทศของภาคนี้มีลักษณะเป็นที่ราบสูงอันกว้างใหญ่ พื้นดินมีลักษณะเป็นทรายมากกว่าทางภาคเหนือ และใช้ทำนาปลูกข้าวเหนียวได้เพียงปีละครั้ง การทำนาของชาวบ้านพรานเหมือนอาศัยแรงสัตว์ช่วย และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะที่สถาบันระหว่างชาติฯ ทำการศึกษาค้นคว้าอยู่นั้น ยังไม่มีการชลประทานในหมู่บ้านนี้ ชาวนาจึงต้องอาศัยแต่น้ำฝนซึ่งตกตามฤดูกาลเป็นสำคัญ ตรงชายเขตหมู่บ้านมีบึงใหญ่อยู่บึงหนึ่ง นอกจากชาวบ้านได้อาศัยบึงนี้เป็นที่จับปลาแล้ว ผู้ที่มีนาอยู่ติดกับบึง หรือมีนาเพียงเล็กน้อย หรือไม่มีที่นาเลยยังได้อาศัยที่ดินบริเวณขอบบึงเป็นที่ปลูกข้าวด้วย พอเข้าหน้าแล้ง น้ำในบึงจะแห้งขอด ชาวบ้านไม่สามารถใช้ที่ดินบริเวณนั้นปลูกพืชอะไรได้อีก แต่ในท้องที่บางแห่งในภาคเดียวกันนี้ ชาวนาสามารถทำนาในหนองได้ เช่นเดียวกับที่ตำบลหนองขอน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่ง วิลเลี่ยม เคลาส์เนอร์ (๒๕๐๙) รายงานว่าภายหลังที่เสร็จจากการทำนาครั้งแรกแล้ว ชาวบ้านนั้น (ประมาณ ๙๐%) ก็ลงมือ (ประมาณเดือนธันวาคม) ทำนาอีกเป็นครั้งที่สอง โดยปลูกข้าวในหนองที่มีขนาดต่าง ๆ กันถึง ๑๕ แห่ง การปลูกข้าวในหนองนี้เรียกว่า "นาแสง"

สำหรับที่นาทั่ว ๆ ไป พอเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ความแห้งแล้งทำให้ไม่สามารถใช้ที่นาเพื่อประโยชน์ในการเพาะปลูกได้ นอกจากใช้เป็นที่เลี้ยงโค กระบือเท่านั้น

ส่วนบ้านอุเม็งซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มระหว่างภูเขา หมู่บ้านนี้มีดินอุดม ในการทำนานอกจากอาศัยน้ำฝนซึ่งตกตามฤดูกาล

แล้ว ยังได้อาศัยน้ำจากการชลประทานด้วย ชาวบ้านนี้ได้ใช้น้ำจากการชลประทานราษฎร์ เพื่อการเพาะปลูกโดยมีลำเหมืองแยกจากฝายน้ำล้น (ฝาย คือที่กั้นน้ำเพื่อการชลประทานทางภาคพายัพ) ๒ แห่ง เมื่อลำเหมืองผ่านที่นาแห่งใดก็มีเหมืองซอยและเหมืองเข้านา ส่งน้ำเข้าที่นาแห่งนั้นอีกทีหนึ่ง ฝายน้ำล้นทั้งสองแห่งนั้นอยู่ที่แม่น้ำแม่ขาน คือฝาย "เกาะไม้ตัน" อยู่ในเขตตำบลสันกลาง และฝาย "ท่าบ่อเย็น" อยู่ในเขตตำบลบ้านแม ในตอนกลาง ๆ ของบทนี้จะได้กล่าวถึงการชลประทานราษฎร์โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

เนื่องจากบ้านอุเม็งได้รับน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ชาวบ้านจึงสามารถทำการเพาะปลูกพืชในหน้าแล้งได้ด้วย จะเห็นได้ว่าพอเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ชาวอุเม็งใช้ที่นาสำหรับปลูกกระเทียมและถั่วเหลือง ปรากฏว่าในจำนวนที่นาทั้งหมดในหมู่บ้านอุเม็งที่นา ๗๐% ใช้ทำไร่ถั่วเหลือง ๑๐% ใช้ปลูกกระเทียม ส่วนที่นาที่เหลืออีก ๒๐% ไม่สามารถใช้ปลูกพืชในหน้าแล้งได้ เนื่องจากดินไม่ดี หรือได้รับน้ำไม่เพียงพอ หรือด้วยเหตุผลทั้งสองอย่างที่กล่าวมาแล้วรวมกัน

การมีน้ำใช้ในการเพาะปลูกอย่างอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับดินที่มีคุณภาพดี ทำให้ผลิตกรรมจากการทำนาและจากการปลูกพืชอย่างอื่นมีปริมาณสูงกว่าที่พบในหมู่บ้านพรานเหมือน คิดโดยเฉลี่ยเนื้อที่นา ๑ ไร่ในบ้านอุเม็งจะได้ข้าวเปลือกประมาณ ๕๐-๖๐ ถัง ถ้าใช้เนื้อที่นาขนาดเท่ากันนี้ปลูกถั่วเหลืองจะได้เมล็ดถั่วเหลือง ๗-๑๐ ถัง และถ้าใช้ปลูกกระเทียมจะได้กระเทียมสดไร่ละประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ กิโลกรัม ส่วนในบ้านพรานเหมือนปลูกข้าวในที่นา ๑ ไร่ จะได้ข้าวเปลือกเพียง ๒๐-๓๐ ถังเท่านั้น.

อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็ง ได้แก่ การทำนา ซึ่งก็เหมือนกับชาวชนบทในภาคอื่น ๆ ของประเทศ สำหรับบ้านพรานเหมือนนอกจากการทำนาแล้วชาวบ้านยังใช้เวลาว่างจากงานในนาประกอบอาชีพอื่น เช่น ทำน้ำตาลโตนด ทำเกลือสินเธาว์ เลี้ยงสัตว์ รับจ้างและค้าขายสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งนี้

เป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัว ส่วนในบ้านอุเม็ง เมื่อหมดหน้านาชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ลงมือทำไร่ถั่วเหลืองและปลูกกระเทียม อาชีพอื่นก็ทำกันบ้างแต่ไม่มากนัก อาชีพที่นับว่าทำรายได้ให้มากรองจากการกสิกรรมก็คือ การเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อสินค้าชนิดต่าง ๆ ไปขายที่ตลาดในอำเภอสันป่าตองหรือในตลาดเมืองเชียงใหม่ ("ในเวียง") นอกจากนี้ก็มีการเลี้ยงสัตว์และการรับจ้างทำการกสิกรรม หรือรับจ้างทั่วไป.

ประวัติการกสิกรรมโดยสังเขป

จากข้อความที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าที่ดินเกือบทั้งหมดในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งเป็นที่นา ส่วนที่ดินอื่นถึงจะมีอยู่ก็เพียงจำนวนน้อย

ตามประวัติความเป็นมา บริเวณที่ดินที่นาที่พบเห็นอยู่ทุกวันในสองหมู่บ้านนี้ถูกหักร้างถางพง ใช้ทำนากันมานานแล้ว ในระยะหลัง ๆ ไม่ปรากฏว่ามีการบุกเบิกที่ดินที่นากันอีก สำหรับบ้านพรานเหมือนในสมัยก่อน (มากกว่า ๓๐ ปี ล่วงมาแล้ว) ยังมีที่ดินว่างเปล่า ชาวบ้านสามารถหาที่ดินที่ยังไม่มีเจ้าของสำหรับปลูกบ้านสร้างเรือนหรือสำหรับบุกเบิกเป็นที่นาได้โดยเสรี การบุกเบิกที่ดินกระทำกันในฤดูแล้ง คือภายหลังจากทำนาเสร็จแล้ว แต่เนื่องจากงานนี้เป็นงานหนัก จึงเปลืองเวลาและต้องอาศัยแรงจากญาติพี่น้องช่วย โดยเฉพาะญาติที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านเดียวกัน

ส่วนการบุกเบิกที่ดินที่นาในบ้านอุเม็ง ถ้าดูตามประวัติของการตั้งหมู่บ้านนี้จะพบว่าชาวบ้านได้บุกเบิกที่ดินกันมานานแล้ว ชาวบ้านอุเม็งคนหนึ่ง (อายุ ๗๐ ปี) ที่รู้เรื่องราวของพวกตนดีได้กล่าวว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านนี้เดิมเป็นพวก "ลัวะ" (ตรงกับคำละว้าในภาษาไทยภาคกลาง) มีพื้นเพเดิมอยู่แถบภูเขาที่กั้นเขตแดนของไทยกับพม่า แต่ถูกกวาดต้อนครอบครัวมาอยู่ในแถบที่ราบเมื่อประมาณ ๒๐๐ ปี มาแล้ว พอมาอยู่ในถิ่นใหม่ ชาวละว้าหรือ "ลัวะ" ก็ลงมือหักร้างถางป่ากันสำหรับปลูกบ้านและทำนา ชายผู้นี้ได้กล่าวอีกว่าเมื่อตนยังเยาว์นั้น ที่นาในบ้านอุเม็งก็มีสภาพเช่นเดียวกับที่พบเห็นอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๖) เขาคาดว่าชาวบ้านอุเม็งรุ่นก่อน ๆ ได้บุกเบิกที่ดินหมดตั้งแต่เขายังไม่เกิดเสียอีก

สำหรับการทำไร่ถั่วเหลืองในบ้านอุเม็งนั้น แต่เดิมก็มิได้ทำกันอย่างจริงจังเช่นที่พบเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่เพิ่งจะทำไร่ถั่วเหลืองกันอย่างเป็นล่ำเป็นสันเมื่อประมาณ ๒๐ ปีเศษมานี้เอง ก่อนหน้านั้นมีชาวบ้านปลูกถั่วเหลืองบ้าง และเก็บผลที่ได้ไว้ใช้บริโภคภายในครอบครัวเรือนเท่านั้น พูดถึงวิธีปลูกก็เป็นแบบหยอดเมล็ดพันธุ์ไว้ตามคันนาหลังจากทำนาเสร็จแล้ว แม้ในระยะที่สร้างฝาย "ท่าบ่อเย็น" เสร็จแล้วใหม่ ๆ (ประมาณ ๔๐ ปี มาแล้ว) ก็ยังไม่มีใครทำไร่ถั่วเหลืองในฤดูแล้งกัน การปลูกถั่วเหลืองในฤดูแล้งเริ่มทำกันเมื่อประมาณ ๒๕ ปี มาแล้ว ในขั้นแรกก็มีผู้ทดลองปลูกเพียงรายสองรายและทำการเพาะปลูกในเนื้อที่นาเพียงเล็กน้อย เมื่อปรากฏว่าได้ผลดีจึงเพาะปลูกในเนื้อที่มากขึ้น ในไม่ช้าเพียงระยะ ๒—๓ ปี ต่อมาชาวบ้านอุเม็งก็นิยมปลูกถั่วเหลืองกันอย่างกว้างขวาง เพราะในการนี้ผู้ปลูกลงทุนลงแรงเพียงเล็กน้อย แต่ก็ได้ผลดี ทั้งราคาซื้อขายถั่วเหลืองในท้องตลาดก็คงที่และค่อนข้างสูงด้วย ในปัจจุบัน ๗๐% ของที่นาในบ้านอุเม็งใช้ทำไร่ถั่วเหลืองในหน้าแล้ง

ส่วนการทำไร่กระเทียมนั้นแม้ได้เริ่มทดลองปลูกกันในระยะเวลาไล่เลี่ยกับการปลูกถั่วเหลือง แต่ก็ยังไม่ได้รับความนิยมมากนัก ปรากฏว่าในบ้านอุเม็งมีผู้ปลูกกระเทียมในที่นาไม่ถึง ๑๕% ของเนื้อที่นาทั้งหมด ที่ชาวบ้านอุเม็งไม่นิยมปลูกกระเทียมนั้นเพราะราคาการซื้อขายกระเทียมไม่คงที่ บางครั้งราคาถูกมากจนถึงกับขาดทุน ประกอบกับการปลูกกระเทียมนั้นต้องลงแรงมากกว่าการปลูกถั่วเหลืองหลายเท่านัก

การใช้ที่นาทำการเพาะปลูกได้ทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้งนี้นับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ยึดเหนี่ยวชาวนาบ้านอุเม็งส่วนใหญ่ให้อยู่ในถิ่นกำเนิดของตนโดยไม่คิดโยกย้ายไปไหน ๆ จากการสอบถามผู้สูงอายุ อดีตผู้ใหญ่บ้านคนเดียวกันกับที่อ้างถึงมาแล้วเกี่ยวกับการอพยพครอบครัว พบว่าในระยะ ๒—๓ ปี ที่ผ่านมา (๒๕๐๑—๒๕๐๔) มีอยู่เพียง ๔ ครอบครัวเท่านั้นที่ได้โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น เช่น ที่อำเภอฝาง

ในจังหวัดเชียงใหม่ที่ซึ่งยังมีที่ดินว่างเปล่าและสามารถบุกเบิกเป็นที่ทำกินได้ เหตุที่ครอบครัวเหล่านี้โยกย้ายไปก็เพราะมีที่ดินน้อยและทำนาไม่พอเลี้ยงครอบครัว

การเพิ่มขึ้นของจำนวนครัวเรือนก็เป็นผลอีกประการหนึ่งที่เนื่องมาจากสภาวะทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่าประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๔ บ้านอุเม็งประกอบด้วยเพียง ๘๐ ครัวเรือน ต่อมาในสมัยที่มีการปลูกพืชในฤดูแล้ง คือประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๙ จำนวนครัวเรือนเพิ่มขึ้นเป็น ๑๐๐ ครัวเรือน ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ มีครัวเรือนประมาณ ๑๓๐ ครัวเรือน และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ จำนวนครัวเรือนทั้งหมดเป็น ๑๕๓ ครัวเรือน

ฤดูกาลและขั้นต่าง ๆ ในการทำนา

ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็ง ก็เช่นเดียวกับชาวชนบทในภาคอื่นของประเทศไทยนิยมนับเวลาทางจันทรคติ การนับเดือนทางจันทรคติของชาวบ้านในภาคเหนือนั้นแตกต่างไปจากการนับเวลาของชาวบ้านทางภาคอื่น ๆ อยู่บ้างคือ เดือนทางภาคเหนือเร็วกว่าเดือนทางภาคอื่นอยู่ ๒ เดือน เช่น เดือน ๔ ทางภาคเหนือตรงกับเดือนยี่ของทางภาคกลาง ของภาคใต้ หรือของภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้เป็นต้น ได้กล่าวแล้วว่า การทำนาต้องอาศัยน้ำฝน ซึ่งตกตามฤดูกาล แม้ชาวอุเม็งได้รับน้ำจากการชลประทานราษฎร์ช่วยในการทำนาก็ตาม แต่ตามเวลาของการทำนาขั้นต่าง ๆ มิได้แตกต่างไปจากที่อื่นเลย กล่าวโดยสรุป ขั้นต่าง ๆ ในการทำนาของชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งเป็นดังนี้.

๑. การไถและเตรียมที่นา ในประมาณกลางเดือนมิถุนายน หรืออย่างช้าต้นเดือนกรกฎาคม ชาวนาจะเริ่มไถนา คราดและเตรียมที่นาไว้เพื่อการปักดำ ช่วงเวลาของการไถและเตรียมที่นานั้นมีอยู่ประมาณ ๒ เดือน การไถและการเตรียมที่นาของชาวบ้านพรานเหมือนและของชาวบ้านอุเม็งต่างกันบ้างเล็กน้อย กล่าวคือ ชาวบ้านพรานเหมือนไถนา ๒ ครั้ง แล้วจึงคราด ส่วนชาวบ้านอุเม็งไถนาเพียงครั้งเดียว และหลังจากทิ้งไว้ ๒–๓ วันจึงลงมือคราด เนื่องจากที่นาในหมู่บ้านอุเม็งมีหญ้ามาก จึงต้องคราดถึง ๓ หรือ ๔ ครั้ง จึงจะใช้การได้ และเมื่อคราดแล้วก็เก็บหญ้าออก

จากนา ซึ่งทำได้ ๒ วิธี คือ ถ้าหากมีหญ้ามากเกินไปก็เก็บออกทิ้งเสียบ้างนั้นวิธีหนึ่ง อีกวิธีหนึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า "ซอกหญ้า" กล่าวคือในกรณีที่มีหญ้าไม่มากนัก ชาวนาก็จะเก็บหญ้ารวมกันเป็นกองเล็ก ๆ แล้วใช้เท้าเหยียบให้จมอยู่ใต้ดิน

พร้อม ๆ กับการลงมือไถนานั้นเองชาวนาจะเตรียมแปลงเพาะกล้าไว้ด้วย การเพาะกล้าเริ่มทำภายหลังจากที่ได้เตรียมที่นาเสร็จแล้ว การเพาะกล้าในบ้านอุเม็งทำได้ ๒ วิธีคือ วิธีแรกเมื่อหว่านข้าวเปลือกลงในแปลงเพาะแล้วก็ปล่อยทิ้งไว้จนกว่าจะโตพอที่จะถอนไปปักดำ โดยวิธีนี้ประมาณว่าจะต้องใช้ข้าวเปลือกเพาะพันธุ์ประมาณ ๓ ถัง ต่อเนื้อที่นาที่จะปักดำ ๑ ไร่ ส่วนวิธีที่สองนั้น เมื่อหว่านข้าวลงในแปลงเพาะประมาณ ๒๕ วันก็จะถอนต้นข้าวไปเพาะชำในที่ดินอีกแปลงหนึ่ง การโยกย้ายต้นข้าวอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ชาวบ้านเรียกว่า "บง" ภายหลังจากนั้นประมาณ ๑ เดือน จึงจะถอนกล้าไปปักดำในนา วิธีหลังนี้เปลืองข้าวเปลือกน้อยกว่าวิธีแรก ประมาณว่าเนื้อที่นา ๑ ไร่ ใช้พันธุ์ข้าวประมาณ ๑ ถังเท่านั้น กล่าวโดยทั่วไปการไถนาเป็นงานของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงอาจจะช่วยทำงานอย่างอื่น เช่น เก็บหญ้า เป็นต้น

๒. การดำนา ในกลางเดือนสิงหาคม เมื่อข้าวกล้าโตพอที่จะนำไปปักดำได้ ชาวนาก็จะถอนกล้าผูกรวมกันเข้าเป็นมัด ๆ ก่อน แล้วจึงขนย้ายไปไว้ในที่นา ครั้นเวลาจะดำก็แยกต้นกล้านั้นออกมาปักดำในที่นาที่เตรียมไว้ การดำนาทำได้ทั้งชายและหญิง เด็กอายุระหว่าง ๑๔-๑๖ ปี ก็ทำงานนี้ได้เหมือนกัน เมื่อปักดำเสร็จแล้วชาวนาก็ไม่มีงานอื่นมากนัก นอกจากคอยกำจัดศัตรูของต้นข้าว เช่น ปู หนู และแมลงเท่านั้นสำหรับชาวนาบ้านอุเม็งเนื่องจากใช้น้ำจากโครงการของชลประทานราษฎร์ด้วย จึงมีงานอื่นเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยคือต้องคอยควบคุมระดับน้ำในนาให้พอดีกับความต้องการ.

๓. การเกี่ยวและการฟาดข้าว ประมาณปลายเดือนพฤศจิกายนหรือต้นเดือนธันวาคมข้าวในนาจะสุกและพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวได้ งานเก็บเกี่ยวก็คล้ายกับงานทำนาที่ทำได้ทั้งชายและหญิงตลอดจนเด็กโต เมื่อเก็บเกี่ยวและผึ่งข้าวไว้ ๓ วัน

แล้ว ชาวนาจะขนฟ่อนข้าวไปยังลานฟาดข้าวซึ่งมักเป็นบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่งในที่นาของตน เนื่องจากงานฟาดข้าวเป็นงานหนักที่ต้องใช้แรงมากงานนี้จึงตกเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงและเด็กมักทำหน้าที่ช่วยขนฟ่อนข้าวไปยังลานฟาดข้าว การฟาดข้าวมักทำกันในตอนเช้าระยะหนึ่ง พอแดดกล้าก็หยุดพักและเริ่มทำใหม่อีกในตอนบ่ายแล้วทำเรื่อยไปจนถึงกลางคืน ชาวนาในบ้านพรานเหมือนจะฟาดฟ่อนข้าวลงในบนลานดิน ให้เมล็ดข้าวร่วงอยู่บนลานนั้น แต่ชาวนาในบ้านอุเม็งจะทำราวไม้ไผ่สูงจากลานดินประมาณ ๘๐ เซ็นติเมตร (ชาวบ้านเรียกเครื่องมือนี้ว่า "ขัว") แล้วฟาดข้าวลงบนนั้น เมล็ดข้าวจะร่วงลงบนลาน เมื่อฟาดข้าวเสร็จแล้วก็จะขนข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งฉางของตน บางรายใช้วิธีหาบ แต่บางรายใช้เกวียนลากขนไป

เนื่องจากที่ดินเกือบทั้งหมดในบ้านพรานเหมือนเป็นที่นา แม้มีที่ดินอื่นอยู่บ้างเจ้าของก็มิได้ทำการเพาะปลูกให้เกิดประโยชน์ ดังนั้นเมื่อทำนาเสร็จแล้วและจนกว่าจะถึงหน้านาในปีต่อไปนั้น ชาวบ้านก็จะว่างจากการเพาะปลูกโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามชาวบ้านได้ใช้เวลาว่างนี้ทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ทอผ้า ทำตะกร้า หรือครุตักน้ำ บางคนก็ทำงานอื่นเล็ก ๆ น้อย ๆ ไป ส่วนชาวบ้านอุเม็งนั้นพอเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็ลงมือปลูกถั่วเหลือง และหรือกระเทียมต่อไป พอเก็บเกี่ยวถั่วเหลืองและกระเทียมเสร็จก็เป็นเวลาที่ต้องทำนาอีก จึงกล่าวได้ว่าชาวบ้านอุเม็งทำการกสิกรรมตลอดทั้งปี

ขั้นต่าง ๆ ของการทำนาและระยะเวลาแห่งการทำงานขั้นนั้น ๆ ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งที่กล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับรายงานของนักมานุษยวิทยา เช่น คิงส์ฮิล[๑] (๑๙๖๐) และเดอยัง[๒] (๑๙๕๕) ผู้ได้ศึกษาหมู่บ้านทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อย่างไรก็ตามความแตกต่างกันในด้านอื่น ๆ ยังมีอยู่ เดอยังรายงานว่าความแตกต่างที่มองเห็นได้อย่างหนึ่งเกี่ยวกับการทำนาในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยก็คือชนิดของข้าวที่ปลูก ในภาคเหนือข้าวที่ปลูกเกือบทั้งหมด และประมาณ ๗๐% ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นข้าวเหนียว ส่วนในภาคกลางและ

๑. Kingshill, Ku Daeng, the Police Prinring press, Bangkok, ๑๙๖๐

๒. de Young อ้-ค.

ภาคใต้ปลูกข้าวเจ้ากันเพียงอย่างเดียว เดอยังได้กล่าวต่อไปอีกว่าที่คนภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือชอบกินข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้านั้น เดิมทีเดียวเนื่องมาแต่ข้าวเหนียวสุกเร็วกว่าข้าวเจ้า คือปลูกไว้ประมาณ ๔ เดือน—๔ เดือนครึ่ง ก็จะสุกและเก็บเกี่ยวได้ ข้าวชนิดนี้จึงเหมาะโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ซึ่งฝนมักไม่ตกตรงตามฤดูกาล ส่วนคิงส์ฮิลได้กล่าวถึงการทำนาในหมู่บ้านกู่แดง ทางภาคเหนือของประเทศไทยว่า ชาวบ้านนี้ทำนาสองครั้ง ในเดือนมีนาคมมีการเตรียมที่นาเฉพาะบริเวณที่มิได้ใช้ปลูกพืชฤดูแล้ง (เช่นยาสูบ หรือถั่วลิสง) เพื่อการทำนาครั้งที่สองอีก การทำนาครั้งนี้มากกว่าครึ่งของข้าวที่ปลูกเป็นข้าวเจ้า ชาวนาเอาผลิตกรรมจากการทำนาครั้งที่สองนี้ไปขายเป็นเงินสำหรับใช้จ่าย

ตามข้อเท็จจริงที่ผู้เขียนรายงานนี้ได้ประสบมา ปรากฏว่าทั้งที่บ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งก็มี การปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก และปลูกข้าวเจ้าเป็นส่วนน้อย โดยมีวัตถุประสงค์จะเก็บข้าวเหนียวไว้กิน และขายข้าวเจ้าเอาเงินตรงตามที่นักมานุษยวิทยากล่าวไว้ข้างบนนั้น.

การใช้ข้าว

ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งก็เช่นเดียวกับประชากรในภาคอื่นของประเทศที่กินข้าวเป็นอาหารสำคัญประจำวัน ประมาณว่าคนๆ หนึ่งจะกินข้าวซึ่งถ้าคิดเป็นข้าวเปลือกตกประมาณ ๒๕—๓๐ ถัง ต่อปี และถ้ามีสมาชิกในครัวเรือนอยู่ ๖ คนในปีหนึ่งจะใช้ข้าวบริโภคประมาณ ๑๖๕ ถัง เมื่อคิดจำนวนข้าวที่ครัวเรือนต้องเก็บไว้ทำพันธุ์ (๑—๓ ถังต่อเนื้อที่นา ๑ ไร่) ที่ขายเพื่อเอาเงินไว้ใช้จ่ายภายในครัวเรือน รวมทั้งที่ใช้เพื่อการทำบุญด้วยแล้ว ครัวเรือนหนึ่งจะใช้ข้าวถึงปีละประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ ถัง

ทั้งนี้ลองมาตรวจดูเนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ มีในครอบครองบ้าง จะพบว่าครัวเรือนที่มีที่นาในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งจะมีที่นาโดยเฉลี่ยประมาณครัวเรือนละ ๑๕ ไร่ และ ๑๐ ไร่ ตามลำดับ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากเรื่องกรรมสิ

ที่ดิน หน้า ๑๐๔) และเมื่อคิดหาจำนวนข้าวที่ได้ตามอัตราเฉลี่ยของข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ในที่นา ๑ ไร่ (๒๕—๓๐ ถัง ในบ้านพรานเหมือน และ ๕๐—๖๐ ถัง ในบ้านอุเม็ง) ครัวเรือนหนึ่งจะทำนาได้ข้าวเป็น ๔๕๐ ถัง และ ๕๕๐ ถัง ตามลำดับ

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนข้าวที่ครัวเรือนหนึ่งเก็บเกี่ยวได้ในปีหนึ่งกับจำนวนข้าวที่ต้องใช้บริโภคในครัวเรือนตลอดทั้งปีจะแลเห็นว่าครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งที่ทำนาประมาณ ๑๕ ไร่ และ ๑๐ ไร่ ตามลำดับ จะมีข้าวเหลือใช้เพียงเล็กน้อย ผู้ที่ทำนาในเนื้อที่มากกว่านี้เท่านั้นที่จะได้ข้าวเปลือกเหลือขายเป็นเงินนอน

ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดเป็นเรื่องของครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเองเท่านั้น ตามข้อเท็จจริง ๘% ของจำนวนครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างบ้านพรานเหมือน และ ๓๐% ของจำนวนครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างบ้านอุเม็ง ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนมากจะเช่าที่นาของผู้อื่นทำ ในบ้านอุเม็งจำนวนเนื้อที่นาที่ครัวเรือนประเภทไม่มีที่นาเป็นของตนเองเช่าทำ มีตั้งแต่ ๒ ไร่ —๘ ไร่ ถ้าคิดตามนี้ครัวเรือนที่เช่าทำนามากที่สุดจะได้ข้าวประมาณปีละ ๔๔๐ ถัง ซึ่งอาจจะพอกินพอใช้ แต่ก็มีหลายครัวเรือนที่เช่านาทำและได้ข้าวไม่พอเลี้ยงครอบครัว จึงต้องหารายได้จากทางอื่น เช่น การรับจ้างมาเพิ่มเติม

พูดถึงการขายข้าวเปลือกโดยทั่วไป ชาวบ้านในสองหมู่บ้านนี้ขายข้าวให้แก่พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน พ่อค้าคนกลางจะรวบรวมข้าวนำไปขายต่อให้แก่โรงสีข้าวอีกทีหนึ่ง ราคาข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันในหมู่บ้านพรานเหมือนตกประมาณถังละ ๖—๘ บาท ส่วนในหมู่บ้านอุเม็งมีราคาสูงกว่าเล็กน้อย คือ ราคาประมาณถังละ ๗—๙ บาท แท้ที่จริง บ้านพรานเหมือนตั้งอยู่ในภูมิภาคที่แห้งแล้ง ชาวบ้านทำนาได้เพียงปีละครั้ง ราคาข้าวเปลือกก็น่าจะแพงกว่าที่ในบ้านอุเม็ง แต่ที่ราคาข้าวเปลือกในบ้านพรานเหมือนกลับต่ำกว่านั้น อาจจะเป็นเพราะว่าชาวบ้านพรานเหมือนทำนากันเป็นส่วนใหญ่ (๙๒.๕% ของครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างที่มีนาเป็นของตนเอง) และแม้จะไม่ได้ข้าวถึงกับเหลือขายแต่ก็มีพอเลี้ยงครอบครัว พูดถึงข้าว

ของอย่างอื่น เช่น ถ่าน เกลือ ผ้า ฯลฯ ครัวเรือนเหล่านี้ก็ผลิตเอาเองทั้งสิ้น ระบบเศรษฐกิจในระดับที่พอยังชีพได้นี่เองที่ทำให้บ้านพรานเหมือนมีระดับการซื้อขายต่ำ

อนึ่งราคาข้าวจะสูงต่ำเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับฤดูกาลด้วย เช่นในระยะที่สิ้นฤดูเก็บเกี่ยวใหม่ๆ ราคาข้าวมักถูก แต่จะเขยิบสูงขึ้นเรื่อยๆ จนถึงฤดูปักดำ (ประมาณเดือน ๗ หรือ ๘) ราคาข้าวจะสูงที่สุดโดยทฤษฎี ชาวนาจะพยายามเก็บข้าวไว้ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อรอไว้ขายเมื่อได้ราคาดี แต่บางครั้งก็ไม่อาจจะทำเช่นนั้นได้เสมอไป เนื่องจากมีความจำเป็นต้องใช้เงิน โดยเฉพาะชาวนาที่ยากจนมักต้องขายข้าวก่อนผู้ที่มีฐานะดีกว่า ในรายที่ยากจนมากๆ ต้องยืมเงินผู้อื่นมาใช้หรือยืมข้าวมากินก่อน เมื่อทำนาเก็บเกี่ยวข้าวได้ก็ต้องรีบขายข้าวเพื่อเอาเงินชำระหนี้ หรือมิฉะนั้นก็ใช้หนี้เป็นข้าวไป

การกสิกรรมอื่นนอกจากการทำนา

ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง มีที่ดินเพื่อการกสิกรรมอื่นอยู่เพียงเล็กน้อย ปรากฏว่าในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๘๐ ครัวเรือน ในบ้านพรานเหมือน ๑๗ ครัวเรือนกล่าวว่า นอกจากที่นาแล้วตนยังมีที่ดินอื่นอีก เจ้าของที่ดินทั้ง ๑๗ รายนี้ส่วนใหญ่มีที่ดินประเภทดังกล่าวขนาดน้อยกว่า ๑ ไร่ เกี่ยวกับการใช้ที่ดินให้เป็นประโยชน์เจ้าของที่ดิน ๖ รายกล่าวว่าที่ดินของตนยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่าไม่มีต้นไม้ที่ใช้เป็นประโยชน์ได้เลย อีก ๑๐ รายกล่าวว่ามีต้นตาลซึ่งเป็นต้นไม้ที่ทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนและต้นไม้อื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ขึ้นอยู่บ้าง เช่น มะม่วง มะขาม นุ่น และไม้ไผ่เป็นต้น อีก ๑ ราย มีที่ดินประมาณ ๒ ไร่ ได้กล่าวว่าได้ปลูกปอและมีรายได้จากการขายปอปีละประมาณ ๒,๐๐๐ บาท จะเห็นว่าในบรรดาผู้มีที่ดินสำหรับการกสิกรรมอื่นนั้น มีเพียงครัวเรือนเดียวที่ได้ใช้ที่ดินของตนให้เป็นประโยชน์อย่างจริงจัง

ส่วนในบ้านอุเม็ง ในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๗๑ ครัวเรือน มี ๑๔ รายที่กล่าวว่าตนมีที่ดินที่ไม่ใช่ที่นา ที่ดินประเภทนี้ส่วนมากอยู่ติดต่อกับที่ดินบริเวณบ้าน และมี

ขนาดไม่ถึง ๑ ไร่ แม้เจ้าของที่ดินบางรายได้ปลูกมะพร้าว ลำไย และกล้วย ลงในที่ดินของตนบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่ที่ดินเหล่านั้นยังว่างเปล่าอยู่ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะเห็นว่ายังไม่มีความจำเป็น เนื่องจากตนสามารถใช้ที่นาหลังฤดูเก็บเกี่ยวปลูกพืชหน้าแล้ง เช่น ถั่วเหลือง และกระเทียมก็ได้.

การทำไร่ถั่วเหลือง

ตามปรกติชาวนาจะลงมือปลูกถั่วเหลืองในราวเดือนมกราคม และจะเก็บเกี่ยวได้ในราวเดือนเมษายน ในการทำไร่ถั่วเหลืองนี้ ผู้ปลูกไม่ต้องขุดดินเลย กล่าวคือ เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ในชั้นแรกชาวนาจะตัดตอข้าว ("ซังข้าว") ให้สั้นจนเกือบเสมอพื้นดิน ต่อจากนั้นก็จะระบายน้ำเข้านา และขังทิ้งไว้สัก ๑—๒ วัน พอให้ดินชุ่มแล้วจึงระบายน้ำออก การปลูกถั่วเหลืองทำได้ง่ายมาก โดยเพียงแต่หยอดเมล็ดพันธุ์ถั่วเหลืองไว้รอบๆ กอข้าว กอละ ๕—๖ เมล็ด แล้วเอามูลโค กระบือแห้งๆ กลบเมล็ดถั่วเหลืองไว้ประมาณว่าขนาดเนื้อที่นา ๑ ไร่ ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ถั่วเหลืองประมาณครึ่งถัง ต่อจากนั้นก็มิต้องระวังรักษาอย่างใดอีก นอกจากคอยไขน้ำเข้านาเพื่อหล่อเลี้ยงต้นถั่วเหลืองเท่านั้น กะว่าให้น้ำสูงจากพื้นดินประมาณ ๓—๕ ซ.ม. พอน้ำงวดไปก็ไขน้ำเข้ามาเพิ่มเติมเสียครั้งหนึ่ง โดยทั่วๆ ไปการไขน้ำเข้านาเพื่อหล่อเลี้ยงต้นถั่วเหลืองกระทำกันทุกๆ ๑๐ วัน

หลังจากปลูกแล้วประมาณ ๓ เดือนครึ่งก็จะถึงฤดูเก็บเกี่ยวถั่วเหลือง การเก็บถั่วเหลืองใช้เคียวเกี่ยวต้นถั่วเช่นเดียวกับเกี่ยวข้าว เมื่อเกี่ยวเสร็จแล้วยังต้องทิ้งต้นถั่วเหลืองผึ่งแดดไว้อีก ๓ วัน ต่อจากนั้นจึงจะนำต้นถั่วเหลืองมาตีเอาแต่เมล็ด โดยใช้เรียวไผ่หรือหวายยาวๆ ฟาดลงบนกองต้นถั่วเหลืองจนทั่ว เมล็ดถั่วเหลืองก็จะหลุดออกจากฝัก เมื่อสงเอาต้นถั่วเหลืองออก จะเหลือแต่เมล็ดถั่วเหลืองอยู่บนลานดิน ประมาณว่า ถ้าปลูกถั่วเหลืองในเนื้อที่นา ๑ ไร่ จะได้ถั่วเหลืองประมาณ ๗—๑๐ ถัง สำหรับราคาซื้อขายถั่วเหลืองในหมู่บ้าน ตกราคาถังละ ๒๓—๒๕ บาท

สถิติเกี่ยวกับการทำไร่ถั่วเหลืองในบ้านอุเมิง จากการสอบถามหัวหน้าครัวเรือน ๗๑ ราย พบว่า มี ๕๗ รายที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ถั่วเหลือง ส่วน ๑๔ รายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ถั่วเหลืองเลยนั้น ๗ รายเป็นผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองและก็มิได้เช่าที่นาผู้อื่นเพื่อทำการนี้ ส่วนที่เหลืออีก ๗ รายนั้น แม้จะเป็นผู้ที่มีที่นาเป็นของตนเอง แต่ที่มิได้ปลูกถั่วเหลืองเพราะใช้ที่ดินปลูกกระเทียมเสีย หรือมิฉะนั้นก็ไม่อาจใช้ที่ดินนั้นสำหรับปลูกพืชในฤดูแล้งได้เนื่องจากที่ดินไม่อุดมหรือขาดแคลนน้ำ หรือทั้งสองประการรวมกัน.

รายละเอียดเกี่ยวกับ ๕๗ ครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ถั่วเหลืองมีดังนี้.

๑. ผู้ที่ทำไร่ถั่วเหลืองในที่นาของตนเองเพียงอย่างเดียวมี ๒๔ ราย
๒. ผู้ที่แบ่งที่นาบางส่วนให้ผู้อื่นทำส่วนตนเองทำไร่ถั่วเหลืองในที่ดินที่เหลือมี ๙ ราย
๓. ผู้ที่ทั้งทำไร่ถั่วเหลืองในที่นาของตนเองและเช่าที่นาผู้อื่นทำมี ๓ ราย
๔. ผู้ที่ให้ผู้อื่นเช่าที่นาของตนทั้งหมดทำไร่ถั่วเหลือง ส่วนตนเองไปขอเช่าที่นาผู้อื่นทำมี ๒ ราย
๕. ผู้ที่ให้ผู้อื่นเช่าที่นาของตนทั้งหมดสำหรับปลูกถั่วเหลือง ส่วนตนเองมิได้ทำการเพาะปลูกพืชนี้เลยมี ๕ ราย
๖. ผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองและเช่าที่นาของผู้อื่นทำมี ๑๔ ราย

ในส่วนที่เกี่ยวกับผลิตกรรมที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ได้จากการปลูกถั่วเหลือง ปรากฏว่ามีตั้งแต่ ๒ ถัง จนถึง ๑๕๐ ถัง ครัวเรือนที่ปลูกถั่วเหลืองนี้ส่วนมากจะแบ่งถั่วเหลืองที่ได้ไว้สำหรับทำพันธุ์บ้าง ส่วนที่เหลือขายให้แก่พ่อค้าคนกลาง ในจำนวน ๕๗ ครัวเรือนที่ปลูกถั่วเหลืองมีเพียง ๓ ครัวเรือนเท่านั้น ที่ไม่ได้ขายถั่วเหลือง เพราะทำได้น้อยและต้องเก็บไว้ทำพันธุ์ เมื่อคิดโดยส่วนรวม ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บ้านอุเมิงผลิตถั่วเหลืองได้ ๑,๗๑๔ ถัง เป็นถั่วเหลืองที่ขายไปแล้วทั้งหมด ๑,๔๖๒ ถัง

การปลูกกระเทียม การปลูกกระเทียมทำในระยะเดียวกันกับการปลูกถั่วเหลือง คือเริ่มต้นปลูกในราวต้นเดือนมกราคม และเก็บได้ในราวกลางเดือนเมษายน การ

ปลูกกระเทียมเริ่มต้นด้วยการขุดดินแล้วพรวนดินให้ร่วน เก็บหญ้าทิ้งให้หมด แล้วยกเป็นร่องและรดน้ำเพื่อให้ดินชุ่ม ต่อจากนั้นจึงลงมือปลูกโดยใช้หัวแม่มือกดกลีบกระเทียมลงในดินที่เตรียมไว้ กะว่าให้มีระยะห่างกันประมาณ ๑๐ เซนติเมตร (เนื้อที่ ๑ ไร่ จะใช้พันธุ์กระเทียมราว ๓๐ กิโลกรัม) ครั้นปลูกเสร็จแล้วก็ใช้ฟางข้าวคลุม รดน้ำให้ชุ่ม ประมาณ ๑๕ วัน หลังจากนั้น กลีบกระเทียมจะเริ่มงอก ในระยะนี้อาจจะมีต้นหญ้าขึ้นมา และต้องคอยถอนทิ้งเสีย กับทั้งต้องหมั่นรดน้ำให้ดินชุ่มอยู่เสมอ ประมาณว่าต้องรดน้ำ ๒ วันต่อ ๑ ครั้ง ภายหลังการปลูกแล้วประมาณ ๑๐๐ วัน ก็จะถอนกระเทียมขายได้ ในเนื้อที่นา ๑ ไร่ จะได้กระเทียมสดราว ๒๐๐—๓๐๐ กิโลกรัม

สำหรับราคากระเทียมที่ซื้อขายกันในบ้านอุเม็ง มักจะพบว่าไม่คงที่ ในปีนี้ (๒๕๐๖) ราคากระเทียมลดลงอย่างมากมาย กระเทียมที่ซื้อขายกันอยู่ มีต่างกันตามประเภทของมัน แบ่งออกได้เป็น ๓ ราคา คือ กระเทียมสด (ถอนเสร็จแล้วขายทันที) ราคากิโลกรัมละ ๕๐ สตางค์ กระเทียมหนึ่งแดด (ถอนแล้วผึ่งแดดหนึ่งวัน) ราคากิโลกรัมละ ๗๕—๘๐ สตางค์) และกระเทียมแห้ง (ผึ่งแดดแล้ว ๓ วัน) ราคากิโลกรัมละ ๑.๒๐—๑.๕๐ บาท (กระเทียมสด ๑๐๐ กิโลกรัม ถ้าผึ่งแดดหนึ่งวันจะได้กระเทียมหนึ่งแดดราว ๗๐—๘๐ กิโลกรัม และถ้าผึ่งแดด ๓ วัน จะได้กระเทียมแห้งหนักราว ๕๐ กิโลกรัม)

สถิติเกี่ยวกับการปลูกกระเทียม จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน ๗๑ ราย ในกลุ่มตัวอย่างพบว่า จำนวนครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับการปลูกกระเทียมมีอยู่ ๓๓ ราย ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่ปลูกกระเทียมในที่ดินของตนเอง ๒๔ ราย และที่ปลูกในที่ดินเช่า ๕ ราย ที่เหลืออีก ๔ รายนั้นเป็นครัวเรือนที่ให้ผู้อื่นเช่าที่ดินของตนสำหรับปลูกกระเทียม

ส่วนครัวเรือนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการปลูกกระเทียมซึ่งมีอยู่ ๓๘ รายนั้น เป็นครัวเรือนทั้งที่มีและไม่มีที่ดินเป็นของตนเองรวมกัน

เกี่ยวกับผลิตกรรมที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ได้จากการปลูกกระเทียมนั้นมีตั้งแต่ ๕ กิโลกรัมจนถึง ๔๐๐ กิโลกรัม แต่ส่วนใหญ่จะได้ไม่เกิน ๑๐๐ กิโลกรัม สำหรับปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๐๖) ราคากระเทียมที่ซื้อขายกันในหมู่บ้านต่ำมาก ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังไม่ขายจนกว่าราคากระเทียมจะสูงขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า กระเทียม ๕,๔๒๕ กิโลกรัมที่ ๓๓ ครัวเรือนปลูกได้ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นจำนวนกระเทียมที่ ๖ ครัวเรือนได้ขายไปแล้วเพียง ๘๘๐ กิโลกรัม ครัวเรือนเหล่านี้ล้วนเป็นครัวเรือนที่ค่อนข้างยากจน บางรายไม่มีที่นาเป็นของตนเอง และต้องเช่าที่นาของผู้อื่นทำกสิกรรม บางรายก็มีที่นาเพียงเล็กน้อย ซึ่งเมื่อปลูกกระเทียมได้ก็ต้องขายเอาเงินมาใช้จ่ายทางอื่น

การช่วยเหลือกันและกันในการทำนา

ลักษณะเด่นเกี่ยวกับการให้ความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจในหมู่ชาวชนบทนั้น คือการช่วยเหลือกันและกันในการทำนาในแบบรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงาน การช่วยกันทำงานตามแบบรูปดังกล่าวแล้วนั้น ในบ้านพรานเหมือนเรียกว่า "ซ่อยแฮ้ง" (ช่วยแรง) ส่วนในบ้านอุเม็งเรียกว่า "เอามื้อเอาวัน" (ผลัดทำงานเอาแรงกัน)

เดอยัง[3] (๑๙๕๕) รายงานว่า ในชนบทส่วนใหญ่ชาวนายังใช้วิธีแลกเปลี่ยนแรงงานกันในการเตรียมที่นา ดำนา และเกี่ยวข้าว อย่างไรก็ตาม ในท้องที่หลายแห่งที่มีการปลูกข้าวมากในภาคกลางของประเทศไทย กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานได้สิ้นสูญไปแล้ว ยกตัวอย่างเช่นในตำบลบางชัน ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๓๒ กิโลเมตร มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในระดับจำกัด และเฉพาะตอนเกี่ยวข้าวเท่านั้น ชาร์พ[4](๑๙๕๓) กล่าวว่า "ในบางชัน เช่นเดียวกับที่ปรากฏชัดในตำบลอื่นๆ ในภาคกลาง ตามปรกติชาวนาผลัดเปลี่ยนช่วยเหลือกันและกันในการเกี่ยวข้าว" คอฟแมน[5](๑๙๖๐) ได้ศึกษาตำบลบางขวด ในภาคกลางเหมือนกัน ตำบลนี้อยู่

---

3 de young. อ้าง.

4 L. Sharp et al, Siamese Rice Village Cornell Research Centre, Bangkok 1953

5 H.K. Kaufman, Bangkhuad, Ougustire Incorporated, 1960

ห่างจากตำบลบางชันออกไป๑๔ กิโลเมตร และได้รายงานเรื่องการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในการทำนาว่า ชาวนาในตำบลนี้ "เอาแรง" หรือ "ขอแรง" กันเฉพาะในตอนดำนาและตอนเกี่ยวข้าว

ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง การขอแรงจากคนอื่นไม่จำเป็นว่าผู้นั้นต้องเป็นญาติพี่น้องกันจะขอแรงจากใครก็ได้ แต่โดยทั่วไปมักจะไปหาผู้ที่อาศัยอยู่ใกล้กันก่อน อย่างไรก็ตาม การขอแรงจากคนอื่นย่อมอยู่ในขอบเขตจำกัด กล่าวคือ ผู้ที่ทำนาน้อยย่อมแลกเปลี่ยนแรงกันกับผู้อื่นแต่น้อย ตรงข้ามกับผู้ที่ทำนามากย่อมแลกเปลี่ยนแรงงานกับผู้อื่นหลายๆ คน นอกจากนั้นยังต้องจ้างคนงานทำนาอีกด้วย

เท่าที่ปรากฏ ชาวนาในหมู่บ้านสองแห่งนี้ทำนากันในเนื้อที่ไม่มากนัก และมีอยู่หลายครัวเรือนที่เจ้าของนาสามารถทำงานต่างๆ เองได้หมดโดยมิต้องอาศัยแรงผู้อื่นช่วย อนึ่งปรากฏว่ามีหลายครัวเรือนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง บุคคลในครัวเรือนเหล่านี้นอกจากเช่านาผู้อื่นทำแล้วยังรับจ้างทำนาด้วย โดยเหตุที่ค่าแรงงานถูกมาก (ในบ้านพรานเหมือน ค่าจ้างเกี่ยวข้าวตกวันละ ๕ บาท) จึงพบว่าการจ้างคนงานทำนามักสะดวกกว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานกับคนอื่น เพราะการจ้างไม่ต้องใช้แรงคืน (ในบ้านอุเม็งเรียกว่า "แตนวัน") ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานกันทำนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนืออาจจะเสื่อมความนิยมไป และกระทำกันในระดับจำกัดเหมือนในภาคกลางตามรายงานของชาร์พที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ได้ ดังเช่นในบ้านพรานเหมือนในสมัยก่อน ชาวบ้านเคยนิยมช่วยเหลือกันและกันตอนเกี่ยวข้าว แต่ในสมัยปัจจุบัน (๒๕๐๔) เขาไม่ค่อยนิยมกันแล้ว กลับหันมาช่วยเหลือกันตอน "ตีข่าว" (ฟาดข้าว) เพราะสามารถทำงานนี้ให้เสร็จได้ภายในวันเดียว

การช่วยแรงในบ้านพรานเหมือนไม่มีการเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาช่วย บุคคลเหล่านั้นต่างกลับไปกินอาหารที่บ้านของตนหรือมิฉะนั้นก็จัดหาอาหารมาเอง กล่าวกันว่าแต่เดิมนั้นมีการเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาช่วยงานทำนา แต่ต่อมาได้เลิกเสียเพราะมีปัญหาในเรื่องคุณภาพของอาหารที่จัดเลี้ยง กล่าวคือผู้ที่ยากจนไม่สามารถจัดอาหารให้ดีเสมอ

หน้าผู้ที่มีฐานะดีได้ ส่วนในบ้านอุเม็ง มีการเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาช่วยงานเฉพาะแต่มื้อกลางวันเท่านั้น ส่วนมื้อเช้าและมื้อเย็นต่างหากินที่บ้านของตน รายที่ไม่ได้เลี้ยงอาหารเลยก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน

ในจำนวนครัวเรือนที่ทำนา ๗๖ ครัวเรือน ในบ้านพรานเหมือนและ ๔๘ ครัวเรือน ในบ้านอุเม็ง ปรากฏว่าชาวนาได้แลกเปลี่ยนแรงงานกันในงานต่อไปนี้

ตารางที่ ๗ ชนิดของงานที่ชาวนาแลกเปลี่ยนแรงงานกัน

ชนิดของงาน	จำนวนครัวเรือนที่มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกัน	
	บ้านพรานเหมือน	บ้านอุเม็ง
การไถและการเตรียมที่นา	—	—
การดำนา	๘	๒๔
การเก็บเกี่ยว	๘	๑๔
การตีข้าวหรือฟาดข้าว	๓๑	๑๑
การขนข้าวไปใส่ยุ้งฉาง	๔	—

จากตารางข้างบนจะแลเห็นว่า งานที่ชาวนาในบ้านพรานเหมือนผลัดช่วยเหลือกันมากที่สุดได้แก่การ "ตีข้าว" จำนวนครัวเรือนที่กล่าวว่าได้ออกแรงช่วยกันในงานนี้มีอยู่ ๓๑ ครัวเรือน หรือประมาณ ๔๐% ของครัวเรือนที่ทำนาในหมู่บ้านนี้ ส่วนในบ้านอุเม็งนั้น งานที่ "เอามื้อเอาวัน" กันมากที่สุดได้แก่การดำนา ซึ่งครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่ทำนาในหมู่บ้านนี้กล่าวว่าได้ช่วยเหลือกัน เป็นที่น่าสังเกตว่าในสองหมู่บ้านนี้ ไม่ปรากฏว่ามีการช่วยเหลือกันในการไถและการเตรียมที่นาเลย เรื่องนี้สันนิษฐานว่าเนื่องมาจากเหตุ ๒ ประการคือ ครัวเรือนหนึ่งๆ ทำนาในเนื้อที่ไม่มากนัก ประกอบกับระยะเวลาระหว่างการไถ และการเตรียมที่นากับการปักดำนั้นยาวนานพอที่จะทำได้เสร็จทัน จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานผู้อื่นช่วยนั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเนื่องจากค่าแรงงานถูก ฉะนั้นผู้ที่ทำนามากจึงว่าจ้างคนงานไถนาดีกว่าแลกเปลี่ยนแรงงานกับผู้อื่น ลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ ในบ้านอุเม็งไม่มีการ

ผลัดกันขนข้าวใส่ยุ้ง ข้อนี้อธิบายได้โดยอาศัยเหตุในประการหลังที่กล่าวมาแล้วคือ ค่าจ้างเกวียนขนข้าวถูก (เที่ยวละ ๓-๕ บาท) และประหยัดเวลากว่าการ "เอามื้อเอาวัน" กับคนอื่น

การจ้างคนงานทำนา

ได้กล่าวแล้วว่าชาวบ้านพรานเหมือน และชาวบ้านอุเม็งนิยมจ้างคนงานทำนามากกว่าการแลกเปลี่ยนแรงงานกัน ที่เป็นเช่นนั้นเนื่องมาแต่เหตุต่าง ๆ เช่น ชาวนาทำนาในเนื้อที่ไม่มากนัก หาคนงานได้ง่าย อัตราค่าแรงงานถูก นอกจากนั้นถ้าเป็นการจ้างเหมา ผู้จ้างจะจ่ายค่าจ้างให้คนงานก็ต่อเมื่อหมดฤดูเกี่ยวข้าวแล้ว วิธีนี้แม้แต่ผู้ที่ไม่มีเงินทุนก็สามารถจ้างคนงานทำนาได้ เท่าที่สังเกตเห็นครัวเรือนที่จ้างคนงานทำนามักเป็นผู้ที่ทำนามาก ๆ เมื่อเห็นว่าไม่สามารถทำนาให้เสร็จทันเวลาได้จึงจ้างคนงานทำ ส่วนมากมักจ้างคนงานเพียงคนหนึ่งหรือสองคนทำงานในระยะเวลาวันเดียวหรือสองวัน อย่างไรก็ตามครัวเรือนที่ทำนาน้อยบางรายในบ้านอุเม็งก็จะไม่ทำนาเอง แต่จะจ้างคนอื่นทำนา ส่วนตนเองปลีกตัวไปประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้ดีกว่า โดยวิธีนี้เมื่อจ่ายเงินค่าจ้างทำนาให้แก่คนงานแล้ว ก็ยังมีเงินรายได้จากการประกอบอาชีพนั้นเหลืออยู่อีก

การจ้างคนงานทำนาในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งแตกต่างกันทั้งในด้านวิธีจ้างและการจ่ายเงินค่าจ้าง ในบ้านพรานเหมือนนิยมการจ้างคนงานทำนาเป็นรายวัน และจะจ่ายเงินค่าจ้างเป็นเงินสดทันทีที่ทำงานเสร็จ ส่วนอัตราค่าจ้างแตกต่างกันไปตามลักษณะของงาน กล่าวคือการไถนาและการตีข้าวเป็นงานหนัก อัตราค่าแรงทำงานนี้จึงตกวันละ ๘-๑๐ บาท ส่วนการดำนาและเกี่ยวข้าวเป็นงานเบากว่ามีอัตราค่าแรงเพียงวันละ ๔-๕ บาท

ในบ้านอุเม็ง ชาวนาส่วนใหญ่มักใช้วิธีจ้างเหมาซึ่งในการนี้เจ้าของนาไม่ต้องทำอะไรเลย ผู้รับจ้างเป็นฝ่ายรับทำงานจนแล้วเสร็จ การจ้างเหมาอาจจะจ้างทำเฉพาะงานชนิดหนึ่ง หรือจ้างทำงานทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับการทำนาก็ได้ โดยทั่ว ๆ ไปเจ้าของนาจะตกลงว่าจ้างกับผู้รับจ้างเพียงคนเดียว หากผู้รับจ้างเห็นว่าตนไม่สามารถ

ทำงานนั้นเสร็จทันเวลา ก็ไปว่าจ้างคนงานอื่น ๆ มาช่วยทำอีกต่อหนึ่ง การจ้างในตอนหลังนี้มักตกลงจ้างทำเป็นรายวัน อัตราค่าแรงในบ้านอุเม็งถ้าจ้างเป็นรายวันตกวันละ ๓-๔ บาท แต่ถ้าเป็นการจ้างเหมาจะตกลงค่าจ้างกันตามเงื่อนไขของงานแต่ละชนิดดังต่อไปนี้

๑. การไถและเตรียมที่นา ถ้าผู้รับเหมาทำงานทุกอย่างนับตั้งแต่ ไถ คราด เก็บหญ้าและเตรียมที่นาไว้ให้เสร็จ พร้อมที่จะปักดำได้ทันที คิดอัตราค่าจ้างให้เป็นข้าวเปลือก จำนวนร้อยละ ๑๐ ของผลิตผลที่เก็บเกี่ยวได้ในที่นานั้น

๒. การดำนา เจ้าของนาคิดค่าจ้างให้เป็นข้าวเปลือกจำนวน ๓% ของผลผลิตข้าวที่ได้

๓. การเก็บเกี่ยวและการฟาดข้าว เจ้าของนามักจ้างเหมารวมกันไป อัตราค่าจ้างคิดเป็นข้าวเปลือก จำนวนร้อยละ ๑๐ ของผลผลิตที่ได้

๔. การจ้างเหมาทำงานทั้งหมด เจ้าของนาเสียค่าจ้าง ๒๕% ของผลผลิตที่ได้ซึ่งถ้าคิดเป็นข้าวเปลือกก็ประมาณค่าจ้างไร่ละ ๑๒-๑๕ ถัง

จากที่กล่าวมาแล้วจะแลเห็นได้ว่า การเกี่ยวข้าวและการฟาดข้าวเป็นงานหนักกว่าการไถและการเตรียมที่นา แต่ค่าจ้างทำงานทั้งสองประเภทมีอัตราเท่า ๆ กัน ที่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากว่า การเก็บเกี่ยวและการฟาดข้าวนั้น ผู้รับจ้างได้รับค่าจ้างทันทีที่ทำงานเสร็จ ส่วนการไถและเตรียมที่นา แม้จะเป็นงานเบากว่าแต่ผู้รับเหมาต้องรอคอยไปจนกว่าเกี่ยวข้าวและฟาดข้าวเสร็จจึงจะได้ค่าจ้าง ฉะนั้นที่ได้รับค่าจ้างมากก็เพื่อชดเชยการที่ต้องรอคอยเอาค่าจ้างนั้นเอง

อนึ่ง เนื่องจากชาวบ้านพรานเหมือน และชาวบ้านอุเม็งตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกระจุกเดียว และไม่นิยมปลูกบ้านอยู่ในที่นาของตน จึงทำให้เกิดความลำบากในการขนข้าวเปลือกจากนามาเก็บในยุ้งฉาง จากข้อเท็จจริง ชาวนาจะจ้างเกวียนขนข้าวโดยเสียค่าจ้างในอัตราเที่ยวละ ๓-๕ บาท เกวียนหนึ่งเล่มจะขนข้าวได้เที่ยวละ ๒๕-๓๐ ถัง

ชนิดของงาน	จำนวนครัวเรือนที่จ้าง	
	หมู่บ้านพรานเหมือน	หมู่บ้านอุเม็ง
การไถและการเตรียมที่นา	๑	๒๒
การดำนา	๑๐	๑๖
การเก็บเกี่ยว	๒๗	๑๕
การตีข้าวหรือฟาดข้าว	๓	๑๔
การขนข้าวเปลือกไปใส่ยุ้งฉาง	๓๖	๓๐

หมายเหตุ ครัวเรือนที่ไม่จ้างคนงานทำนาเลยมี ๒๕ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน และมี ๑๘ ครัวเรือนในบ้านอุเม็ง

จากจำนวนครัวเรือนที่ทำนา ๗๖ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน และ ๕๘ ครัวเรือนในบ้านอุเม็ง จะเห็นได้จากรายการข้างบนว่า งานที่จ้างคนงานทำมากที่สุดในสองหมู่บ้านนี้ คือการขนข้าวเปลือกจากนามาใส่ยุ้งฉางปรากฏว่า ๔๗% ของครัวเรือนที่ทำนาในบ้านพรานเหมือนและ ๕๒% ของครัวเรือนที่ทำนาในบ้านอุเม็งจ้างคนงานทำงานชนิดนี้ งานที่จ้างกันมากรองลงมาจากการขนข้าวในบ้านพรานเหมือนได้แก่การเก็บเกี่ยว ๓๖% ส่วนในบ้านอุเม็ง ได้แก่การไถและการเตรียมที่นา (๓๘%) เป็นที่น่าสังเกตว่าประมาณ ๑ ใน ๓ ของครัวเรือนที่ทำนาในหมู่บ้านสองแห่งนี้ไม่จ้างคนงานทำนาเลย

ตารางที่ ๙ จำนวนครัวเรือนที่ทำนาโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานและการจ้างคนงานในบ้านพรานเหมือน

การจ้างคนงาน	การแลกเปลี่ยนแรงงาน		รวม
	ไม่มี	มี	
ไม่จ้างคนงาน	๒๐	๕	๒๕
จ้างคนงาน	๒๒	๒๙	๕๑
รวม	๔๒	๓๔	๗๖

ตารางข้างบนแสดงให้เห็นว่า ในจำนวนครัวเรือนที่ทำนา ๗๖ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน ๒๐ ครัวเรือนไม่ได้อาศัยแรงงานทำนาจากบุคคลภายนอกเลยไม่ว่าจะเป็นการจ้างคนงานหรือการแลกเปลี่ยนแรงงานกับคนอื่น ส่วนครัวเรือนที่ทำนาโดยอาศัยทั้งการจ้างคนงานและการแลกเปลี่ยนแรงงานมีอยู่ ๒๙ ครัวเรือน (๓๘%) สำหรับครัวเรือนที่จ้างคนงานทำนาโดยไม่อาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานเลยมี ๒๒ ครัวเรือน และครัวเรือนที่อาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานเพียงอย่างเดียวมี ๕ ครัวเรือน

ตารางที่ ๙ จำนวนครัวเรือนที่ทำนาโดยอาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานและการจ้างคนงานในบ้านอุเม็ง

การจ้างคนงาน	การ "เอามื้อเอาวัน"		รวม
	ไม่มี	มี	
ไม่จ้างคนงาน	๑๒	๖	๑๘
จ้างคนงาน	๑๖	๒๔	๔๐
รวม	๒๘	๓๐	๕๘

จากครัวเรือนที่ทำนา ๕๘ ครัวเรือนในบ้านอุเม็ง มี๒๔ ครัวเรือน (๔๑.๔%) ที่ทำนาโดยอาศัยแรงงานจากบุคคลภายนอกทั้งโดยวิธี "เอามื้อเอาวัน" และการจ้างคนงาน ๑๒ ครัวเรือนทำนาโดยไม่อาศัยแรงงานจากบุคคลภายนอกเลย ๑๖ ครัวเรือนจ้างคนงานทำนาเพียงอย่างเดียว และ ๖ ครัวเรือนทำนาโดยอาศัยการ "เอามื้อเอาวัน" เพียงอย่างเดียว

จะเห็นได้ว่า ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง ลักษณะการอาศัยแรงงานจากบุคคลนอกครอบครัวในการทำนาคล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ ประมาณ ๓๘% ในหมู่บ้านแรกและ ๔๑% ในหมู่บ้านหลังที่ทำนาโดยอาศัยวิธีแลกเปลี่ยนแรงงานและการ

จ้างควบคู่กันไป ถ้าหากต้องการแรงงานเพียงเล็กน้อย ก็มักใช้วิธีจ้างมากกว่า "เอามื้อเอาวัน" หรือผลัดกันทำงาน

การเอามื้อเอาวันและการจ้างคนงานทำการกสิกรรมอื่นในบ้านอุเม็ง

พอหมดหน้านา ชาวบ้านอุเม็งใช้ที่นาทำไร่ถั่วเหลืองและปลูกกระเทียมอีก แต่เนื่องจากไม่สามารถใช้ที่นาบางแห่งสำหรับการเพาะปลูกในฤดูแล้งได้ ขนาดเนื้อที่นาที่ใช้เพาะปลูกพืชเหล่านั้นจึงน้อยกว่าเนื้อที่สำหรับปลูกข้าว ด้วยเหตุนี้ครัวเรือนที่ "เอามื้อเอาวัน" และที่จ้างคนงานทำงานเพาะปลูกจึงมีเพียงไม่กี่ราย ส่วนใหญ่สมาชิกในครัวเรือนทำงานเกี่ยวกับการปลูกถั่วเหลืองและกระเทียมเองทั้งหมด จากการสอบถาม มีหัวหน้าครัวเรือน ๕ รายที่กล่าวว่าตนได้ "เอามื้อเอาวัน" ในการปลูกถั่วเหลืองเท่านั้น แต่ไม่มีการผลัดกันทำงานกับคนอื่นในการปลูกกระเทียม เหตุผลของเรื่องนี้มีว่า ผู้ที่ปลูกกระเทียมนั้นมีอยู่เพียงไม่กี่ราย และแต่ละรายทำการเพาะปลูกในเนื้อที่เพียงเล็กน้อย สำหรับอัตราค่าจ้างคนงานทำไร่ถั่วเหลืองนั้นตกวันละ ๓-๔ บาท งานที่นับว่าได้ค่าจ้างสูงได้แก่งานตีถั่วเหลือง ซึ่งให้ค่าจ้างตามปริมาณผลิตถั่วเหลืองที่ตีได้ คือ ถังละ ๒ บาท ส่วนการปลูกกระเทียมนั้น เท่าที่เห็นจะจ้างคนงานเฉพาะตอนขุดดินยกร่อง อัตราค่าจ้างขุดดินตกไร่ละ ๑๐๐-๑๒๐ บาท ครัวเรือนที่กล่าวว่าจ้างคนงานขุดดินยกร่องมีเพียง ๑-๒ ราย

การเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งเลี้ยงสัตว์ไว้จำหน่ายเพียงเพื่อหาลำไพ่เพิ่มพูนจากการทำนาและการเพาะปลูกพืชอื่น แต่มิได้ตั้งใจจะยึดถือเป็นอาชีพอย่างจริงจัง เท่าที่สังเกตเห็นส่วนมากมักเลี้ยงกันเพียงเล็กน้อย ไม่เป็นฝูงเป็นสัน บางรายก็เพิ่งลองทำดูและยังไม่มีรายได้อะไรเลย สัตว์ที่เลี้ยงไว้ขาย ได้แก่ เป็ด ไก่ และหมูเป็นต้น

โดยทั่วๆ ไปในสองหมู่บ้านนี้จะพบว่ามีไก่อยู่ตามลานบ้านและใต้ถุนเรือนแทบทุกครัวเรือน แต่ครัวเรือนหนึ่งจะมีไก่เพียงไม่กี่ตัว จำนวนไก่สูงสุด (รวมทั้งลูกไก่) ที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ มีประมาณ ๒๐ ตัว ส่วนวิธีการเลี้ยงไก่นั้น ชาวบ้านเพาะพันธุ์ไก่เอาเอง เวลาเลี้ยงก็มักปล่อยและให้อาหารกินตามลานบ้านโดยไม่ทำกรงหรือเล้าสำหรับขัง จึงปรากฏว่าไก่มักล้มตายด้วยโรคระบาดเสียเป็นส่วนใหญ่ ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากการเลี้ยงไก่คือใช้ไข่เป็นอาหารและขยายพันธุ์ ครัวเรือนที่เลี้ยงไก่ไว้ขายมีอยู่เพียงไม่กี่ราย

สำหรับการเลี้ยงหมู กล่าวได้ว่ายังไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก ส่วนมากครัวเรือนหนึ่งจะเลี้ยงหมูเพียงหนึ่งหรือสองตัวเท่านั้น วิธีการเลี้ยงหมูในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ ชาวบ้านพรานเหมือนจะซื้อลูกหมูสำหรับเลี้ยงจากพ่อค้าเร่ที่หาบลูกหมูมาขายในหมู่บ้าน เมื่อเลี้ยงไว้จนโตก็ขายไป แล้วจึงซื้อลูกหมูมาเลี้ยงใหม่อีก ส่วนชาวบ้านอุเม็งนิยมเลี้ยงแม่หมูไว้เพียงตัวเดียวเพื่อเพาะพันธุ์ ครั้นแม่หมูตกลูกจึงขายลูกหมูแก่พ่อค้าคนกลาง ครัวเรือนหนึ่งจะได้ขายลูกหมูปีละประมาณ ๗-๑๐ ตัว มีเพียง ๒-๓ ครัวเรือนเท่านั้นที่เลี้ยงลูกหมูไว้จนโตเต็มที่แล้วจึงขาย

ส่วนการเลี้ยงเป็ดในสองหมู่บ้านนี้พบว่าไม่ค่อยนิยมกัน ทั้งนี้เพราะต้องอาศัยน้ำและเปลืองเวลาในการเลี้ยงมาก กล่าวคือในตอนเช้าจะต้องต้อนฝูงเป็ดไปเลี้ยงในบริเวณที่มีน้ำ เช่น บึง หรือคลองส่งน้ำและต้องเฝ้าดูอยู่ทั้งวัน พอตกเย็นจึงต้อนฝูงเป็ดกลับบ้าน ชาวบ้านพรานเหมือนอาศัยเลี้ยงเป็ดที่หนองน้ำสาธารณะชายเขตหมู่บ้านและครัวเรือนที่เลี้ยงเป็ดไว้จำนวนมากก็คือครัวเรือนที่อยู่ใกล้หนองน้ำ ซึ่งมีอยู่ ๒ ครัวเรือน ส่วนชาวบ้านอุเม็งได้อาศัยคลองส่งน้ำเป็นที่เลี้ยงเป็ด และครัวเรือนที่เลี้ยงเป็ดจำนวนมากมีเพียงครัวเรือนเดียว กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ผู้เลี้ยงเป็ดมักจะได้ขายทั้งตัวและไข่ แม้การเลี้ยงเป็ดเป็นการสิ้นเปลืองเวลามาก แต่ถ้าเลี้ยงหลาย ๆ ตัวก็ได้ผลกำไรคุ้มค่า จะขอยกตัวอย่างครัวเรือนที่เลี้ยงเป็ดในบ้านอุเม็งมาเป็นอุทาหรณ์

ครัวเรือนที่จะกล่าวถึงนี้ เมื่อปีกลาย (๒๕๐๕) ได้เลี้ยงเป็ดจำนวน ๑๐๐ ตัว ภายในเวลา ๕ เดือน ผู้เลี้ยงได้ขายตัวและไข่ มีกำไรประมาณ ๒,๐๐๐ บาท หัวหน้าครัวเรือนได้อธิบายถึงวิธีการเลี้ยงอย่างย่อ ๆ และประมาณรายรับรายจ่ายให้ฟังดังนี้ ผู้เลี้ยงได้ซื้อเป็ดรุ่นที่จวนจะออกไข่จากผู้ที่ต้อนเป็ดมาขายถึงหมู่บ้านในราคาตัวละ ๑๔ บาท เมื่อเลี้ยงไว้ราว ๑ เดือน เป็ดส่วนมากก็จะออกไข่ แต่บางตัวก็ออกไข่ก่อนหน้านั้นพอถึงระยะที่เป็ดทุกตัวโตพอที่จะออกไข่ได้ วันหนึ่งจะเก็บไข่ได้ไม่ต่ำกว่า ๘๐% ของจำนวนเป็ดที่เลี้ยงไว้ ภายหลังเป็ดออกไข่ ๔ เดือน จำนวนไข่จะลดลง ในระยะนี้เองที่ผู้เลี้ยงจะเริ่มขายตัวเป็ด ซึ่งจะขายได้ในราคาตัวละ ๘ บาท เมื่อคิดรายได้รายจ่ายจากจำนวนเป็ดที่เลี้ยง ๑๐๐ ตัว ราคาไข่ที่ขาย (ฟองละ ๕๐ สตางค์) ค่าอาหารที่ใช้เลี้ยงเป็ด (เป็ดหนึ่งตัวกินอาหารเดือนละ ๕ บาท) จะได้ผลดังนี้

รายจ่าย	ซื้อเป็ดรุ่น ๑๐๐ ตัว ๆ ละ ๑๔ บาท สิ้นเงิน	๑,๔๐๐ บาท
	ค่าอาหารเป็ด ๑๐๐ ตัว ๆ ละ ๕ บาท ต่อเดือน ในเวลา ๕ เดือน สิ้นเงิน	๒,๕๐๐ บาท
	รวมจ่าย	๓,๙๐๐ บาท
รายรับ	ขายไข่เป็ดอย่างน้อยวันละ ๔๐ บาท ในเวลา ๔ เดือน ได้เงิน	๔,๘๐๐ บาท
	ขายเป็ด ๑๐๐ ตัว ๆ ละ ๘ บาท ได้เงิน	๘๐๐ บาท
	รวมรับ	๕,๖๐๐ บาท

จากรายการรับและจ่ายข้างบนนี้จะแลเห็นได้ว่า ภายในเวลา ๕ เดือน ถ้าเลี้ยงเป็ดไว้ ๑๐๐ ตัว จะได้เงินกำไรถึง ๑,๗๐๐ บาท ในปีนี้ (๒๕๐๖) หัวหน้าครัวเรือนรายนี้เลี้ยงเป็ดไว้ ๙๐ ตัว

ตารางที่ ๑๐ ชนิดของสัตว์เลี้ยง

ชนิดของสัตว์เลี้ยง	จำนวนครัวเรือนที่เลี้ยง	
	บ้านพรานเหมือน	บ้านอุเม็ง
ไก่อย่างเดียว	๑๘	๒
เป็ดอย่างเดียว	๒	๑
หมูอย่างเดียว	๙	๔
ไก่กับเป็ด	๘	๒
ไก่กับหมู	๑๔	๔๘
ไก่ เป็ด และหมู	๔	๔
รวม	๕๕	๖๑

หมายเหตุ ครัวเรือนที่ไม่เลี้ยงสัตว์ในบ้านพรานเหมือนมีอยู่ ๒๕ ครัวเรือน และในบ้านอุเม็งมี ๑๐ ครัวเรือน

จากตารางข้างบน จะเห็นว่าในบ้านพรานเหมือนมีจำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์เพียงชนิดเดียวมากกว่าในบ้านอุเม็ง ชาวบ้านอุเม็งนั้นนิยมเลี้ยงสัตว์ ๒-๓ ชนิด และสัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันมากที่สุดได้แก่ ไก่ และหมู (๔๘ ครัวเรือนกล่าวว่าเลี้ยงสัตว์ประเภทนี้) ครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์เพียงอย่างเดียวมีอยู่เพียง ๗ ครัวเรือนเท่านั้น

ชาวบ้านในสองหมู่บ้านนี้มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์ไม่มากนัก ๑๐ ใน ๕๕ ครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์ในบ้านพรานเหมือน กล่าวว่า ไม่มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์เลย สำหรับ ๔๕ ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์นั้น มัชฌิมและมัธยฐานของเงินได้รายปีเป็น ๕๐๕ บาทและ ๔๑๘ บาท ตามลำดับ ส่วนในบ้านอุเม็ง ๔ ใน ๖๑ ครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์กล่าวว่าไม่มีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์เลย ในบรรดาครัวเรือนที่มีรายได้จากการนี้ ๒ ใน ๓ ของครัวเรือนที่กล่าวว่ามีรายได้ไม่เกิน ๕๐๐ บาท ต่อปี

ยังมีสัตว์เลี้ยงอีกประเภทหนึ่งคือสัตว์เลี้ยงไว้ใช้งาน ซึ่งได้แก่ โค และกระบือ ชาวนาในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งนิยมเลี้ยงสัตว์ทั้งสองชนิด แต่ความมุ่งหมายในการเลี้ยงสัตว์แต่ละชนิดนั้นแตกต่างกัน กล่าวคือ โค เลี้ยงไว้สำหรับใช้ลากเกวียน

ส่วนควายสำหรับใช้งานในนา เช่น ไถ และคราด เป็นต้น เกี่ยวกับวิธีเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านพรานเหมือนนิยมขยายพันธุ์สัตว์เลี้ยงเอาเอง มีอยู่เพียง ๒-๓ ราย เท่านั้นที่ซื้อสัตว์เลี้ยงจากผู้อื่นในหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้เคียง จากจำนวนครัวเรือนที่ทำนา ๗๖ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน พบว่ามีเพียง ๗ ครัวเรือนที่ไม่เลี้ยงโคกระบือไว้ใช้งานเลย ครัวเรือนเหล่านี้ทำนาเพียงเล็กน้อย และส่วนมากก็ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ได้แต่อาศัยที่ดินบริเวณขอบหนองขอบบึง หรือที่นาของญาติเป็นที่ทำกิน จำนวนโค กระบือ ที่ครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างเลี้ยงไว้รวมทั้งสิ้น ๒๑๗ ตัว เป็นโค ๒๐ ตัว และกระบือ ๑๙๗ ตัว

ส่วนชาวบ้านอุเม็งไม่นิยมเลี้ยง โค กระบือไว้นานเกินกว่าความจำเป็น ดังนั้นพอใช้งานไถและคราดเสร็จแล้วก็ขายโค กระบือให้ผู้อื่นไปในราคาที่ต่ำกว่าราคาซื้อประมาณตัวละ ๑๐๐-๒๐๐ บาท (โคหรือกระบือ ๑ ตัว ราคา ๘๐๐-๑,๒๐๐ บาท) พอถึงหน้านา ชาวนาก็ไปซื้อโคกระบือเอาใหม่ โดยซื้อจากตลาดค้าสัตว์ในอำเภอสันป่าตอง มีอยู่เพียง ๑๖ ครัวเรือนที่เลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะโคไว้ประจำบ้าน ทั้งนี้เพื่อไว้ใช้ลากเกวียนตามความมุ่งหมายที่กล่าวมาแล้ว รวมจำนวนโคกระบือที่เลี้ยงไว้ลากเกวียน และที่เลี้ยงไว้เพื่อใช้งานในหน้านาใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็น ๕๑ ตัว เป็นโค ๑๘ ตัว กระบือ ๓๓ ตัว

การจับปลา

แม้ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งจะจับปลากันแทบทุกครัวเรือน แต่ส่วนใหญ่ก็นำมาใช้บริโภค มีอยู่ไม่กี่ครัวเรือนที่มีรายได้จากการจับปลาขาย แต่ก็เป็นรายได้เพียงเล็กน้อย จากการสอบถามหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านสองแห่งนี้ พบว่าที่ไม่จับปลาเลยนั้นในบ้านพรานเหมือนมีอยู่ ๓ ครัวเรือน และในหมู่บ้านอุเม็งมีอยู่ ๑๓ ครัวเรือน

ชาวบ้านพรานเหมือนจับปลากันที่บึงชายเขตหมู่บ้าน และที่บริเวณคูน้ำริมทางรถไฟ พอสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวอันเป็นระยะที่ระดับน้ำลดลง ชาวบ้านก็เริ่มจับปลา ซึ่งทำได้เรื่อยไปจนกว่าน้ำจะแห้ง การจับปลามักเป็นหน้าที่ของผู้หญิง และส่วนมากเป็นเด็กหญิงรุ่น ๆ มากกว่าผู้ใหญ่ แต่ผู้ชายก็จับปลาได้เหมือนกัน สำหรับเครื่องมือจับปลา

ที่ใช้กันมากได้แก่ ยอ รองลงไปก็คือสุ่ม เวลาชาวบ้านไปจับปลามักไปด้วยกันเป็นหมู่ใหญ่ ๆ แต่ละคนจะนำเครื่องมือคือ ยอ หรือ สุ่ม และข้องใส่ปลาติดตัวไปด้วย เมื่อถึงบริเวณบึง ผู้ที่ใช้ยอจับปลาจะยืนเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดานเว้นระยะห่างกันพอที่จะยกยอได้สะดวก การยกยอเริ่มจากฝั่งหนึ่งของบึงแล้วเดินหน้าเรื่อยไปจนถึงอีกฝั่งหนึ่งจึงย้อนกลับมาอีก ส่วนผู้ใช้สุ่มจับปลาก็สุ่มตามหลังพวกที่ใช้ยอ ในการจับปลาครั้งหนึ่ง (ตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยงวัน) ชาวบ้านจะได้ปลามากพอสำหรับใช้บริโภคในครัวเรือนและอาจจะยังมีเหลือทำเป็นปลาแห้งหรือปลาร้าอีกด้วย ผู้ที่จับปลาได้มาก ๆ จนเหลือกินเหลือเก็บอาจแบ่งขายแก่เพื่อนบ้านหรือนำไปขายที่ตลาดในเมืองอุดรก็ได้

การจับปลาในหมู่บ้านอุเม็งนั้นส่วนใหญ่ทำกันก่อนหน้าการเกี่ยวข้าว ๒–๓ วัน กล่าวคือ พอต้นข้าวในนาออกรวงและสุกจวนจะเกี่ยวได้นั้น ชาวบ้านจะปิดประตูน้ำเสียเพื่อมิให้น้ำจากแม่น้ำขานไหลเข้าคลองส่งน้ำ ทั้งนี้เพื่อต้องการลดระดับน้ำในนาจะได้ทำการเก็บเกี่ยวได้สะดวก ในระยะนี้เองที่ชาวบ้านชักชวนกันไปจับปลาในคลองส่งน้ำ มักจะไปกันเป็นหมู่ ๆ หมู่ละ ๔–๕ คน โดยใช้ดินกั้นคลองส่งน้ำเป็นตอน ๆ ใช้ถังวิดน้ำในตอนหนึ่ง ๆ ให้แห้งก็จะได้ปลา การหาปลาในระยะนี้ทำได้เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น เพราะนอกจากชาวบ้านต้องรีบเก็บเกี่ยวข้าวของตนแล้ว น้ำในคลองส่งน้ำจะแห้งขอดไปในระยะเวลาดังกล่าวแล้วด้วย นอกจากนั้นชาวบ้านในสองหมู่บ้านนี้ยังจับปลาได้จากที่นาของตน แต่ก็มิใช่ทำได้ทุกรายไป ภายหลังจากการดำนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านใช้ไซ และลอบวางไว้ตามบริเวณช่องน้ำที่ไหลเข้านาเพื่อดักปลา เด็ก ๆ ในสองหมู่บ้านใช้เบ็ดตกปลาด้วยเหมือนกัน แต่กระทำเพื่อความสนุกมากกว่า ชาวบ้านอุเม็งที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับคลองส่งน้ำอาจใช้ยอจับปลาในคลองส่งน้ำได้บ้าง แต่ก็มักไม่ค่อยทำกัน

อุตสาหกรรมในครัวเรือน

ตามปรกติชาวบ้านอุเม็งส่วนใหญ่ทำการกสิกรรมตลอดปี นอกจากนั้นบางคนยังประกอบอาชีพอื่น เช่น พ่อค้ากลางด้วย จึงเห็นได้ว่าชาวบ้านอุเม็งที่ทำนาและเพาะปลูกพืชอื่น จะไม่มีเวลาว่างสำหรับทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนได้ เว้นแต่สมาชิกผู้สูงอายุที่ไม่สามารถทำงานหนักได้ก็ใช้เวลาว่างทำเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระบุง ตะกร้า

เสื่อและไม้กวาดไว้ใช้ในครัวเรือน จากการสอบถามหัวหน้าครัวเรือนใน ๗๑ ครัวเรือน พบว่าครัวเรือนที่สานกระบุงและตะกร้ามีอยู่ ๒๑ ราย สานเสื่อ ๗ ราย และทำไม้กวาด ๗ ราย

ส่วนในบ้านพรานเหมือนนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่มีหูกสำหรับทอผ้า เช่น ทอเป็นผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น และผ้าตัดเสื้อใช้สวมทำงาน การทอผ้าขาวม้ามักทอเป็นลายตาหมากรุกสลับสีดำ สีคราม หรือสีแดงกับสีขาว สำหรับผ้าซิ่นนั้นมักทอเป็นผ้าพื้นสีครามยกดอกขาว ส่วนผ้าสำหรับตัดเสื้อสวมทำงานในนามักทอเป็นผ้าสีดำหรือสีน้ำเงินเข้ม งานทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง การทอผ้าใช้ด้ายสำเร็จรูปที่ซื้อมาจากเมืองอุดร มีอยู่เพียง ๒-๓ รายเท่านั้นที่ปลูกต้นฝ้ายและปั่นด้ายใช้เอง อย่างไรก็ตามก็ยังไม่พอใช้ และยังต้องซื้อด้ายสำเร็จรูปมาเพิ่มเติมอีก ชาวบ้านพรานเหมือนส่วนใหญ่จะทอผ้าทุก ๆ ปี แต่เนื่องจากต้องใช้จ่ายเงินซื้อด้ายจึงทำเพียงแค่ให้พอใช้ในปีหนึ่ง ๆ เท่านั้น

นอกจากการทอผ้า ชาวบ้านพรานเหมือนยังทอเสื่อ สานกระบุง และตะกร้าไว้ใช้เองด้วย วัตถุดิบที่ใช้ในการนี้คือ ต้นผือ ไม้ไผ่ ซึ่งหาได้ง่ายในหมู่บ้าน งานทอเสื่อเป็นงานของผู้หญิง ส่วนการสานตะกร้าและกระบุงนั้นเป็นงานของผู้ชาย การทอเสื่อและสานตะกร้าหรือกระบุงนี้มักทำกันคราวละมาก ๆ ทำคราวหนึ่งก็ใช้ไปได้ถึง ๒-๓ ปี จึงไม่ต้องทำกันทุก ๆ ปี เหมือนกับการทอผ้า

ตารางที่ ๑๑ อุตสาหกรรมในครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน

ชนิดของงาน	จำนวนครัวเรือน
ทอผ้าอย่างเดียว	๙
ทอผ้ากับทอเสื่อ	๑๔
ทอผ้ากับสานกระบุงและตะกร้า	๑๔
ทอเสื่อกับสานกระบุงและตะกร้า	๒
ทอผ้า ทอเสื่อ กับสานกระบุงและตะกร้า	๓๘
ไม่ทำเลย	๓
	๘๐

ตารางที่ ๑๑ แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนที่ไม่ทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนเลย มีอยู่ ๓ ครัวเรือน นอกนั้น ๗๗ ครัวเรือนทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างรวมกัน และในจำนวนนี้มีอยู่เพียง ๒ ครัวเรือนที่ไม่ทอผ้าเลย แต่ก็ได้ทำของใช้อย่างอื่น คือ เสื่อ และตะกร้าหรือกระบุง

การทำน้ำตาลโตนดในบ้านพรานเหมือน การทำน้ำตาลโตนดเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านพรานเหมือนมิใช่น้อย ๆ ในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๘๐ ครัวเรือน ปรากฏว่ามี ๔๓ ครัวเรือน (๕๓.๗๕%) ที่ทำน้ำตาลโตนด ตามปรกติพอหมดหน้านาหรือหลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านก็เริ่มลงมือทำตาล ลำดับการและวิธีการทำน้ำตาลในหมู่บ้านนี้ก็เหมือนกับที่พบในหมู่บ้านทางภาคกลาง รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ (๒๕๐๙) ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก กล่าวถึงวิธีทำตาลในหมู่บ้านที่ ๒ ตำบลนาป่า ว่าในชั้นแรกนั้นต้องเตรียมพะองไม้ไผ่ไว้ก่อน แล้วนำไปมัดติดกับต้นตาล ต่อจากนั้นก็นวดงวงตาลโดยใช้ไม้คู่หนึ่งผูกปลายข้างหนึ่งติดกันนำไปประกบงวงตาลไว้แล้วบีบปลายอีกข้างหนึ่งเข้าหากัน การนวดงวงตาลนี้ก็เพื่อทำให้งวงอ่อนตัวลง ต้องใช้เวลานวด ๗ วันสำหรับงวงตาลตัวผู้และ ๑๕ วัน สำหรับงวงตาลตัวเมีย จึงจะปาดปลายงวงตาลและรองรับน้ำหวานได้

เมื่อรองรับน้ำหวานได้แล้วก็เคี่ยวน้ำหวานจนงวดเป็นน้ำตาล ชาวบ้านพรานเหมือนนิยมปั้นน้ำตาลที่เคี่ยวได้แล้วเป็นก้อน มีขนาดและลักษณะเหมือนข้าวตูซึ่งเป็นขนมชนิดหนึ่ง

ตารางที่ ๑๒ จำนวนต้นตาลที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ทำในบ้านพรานเหมือน

	จำนวนต้นตาล						รวม
	๑–๕	๖–๑๐	๑๑–๑๕	๑๖–๒๐	๒๑–๒๕	๒๖–๓๐	
จำนวนครัวเรือน	๑	๑๔	๑๘	๘	๑	๑	๔๓

จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ของครัวเรือนที่ทำน้ำตาลโตนดจะทำตาลระหว่าง ๖ - ๒๐ ต้น มัชฌิมและมัธยฐานของต้นตาลที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ทำเป็น ๑๒.๖๕ และ ๑๒.๓๑ ต้น ตามลำดับ

ตามธรรมดาชาวบ้านพรานเหมือนจะเก็บเอาน้ำหวานจากต้นตาลวันละ ๒ ครั้ง ตาลต้นหนึ่งจะให้น้ำหวานมากพอที่จะเคี่ยวเป็นน้ำตาลได้ราว ๑๕ - ๒๐ ก้อนทุกวัน ราคาน้ำตาลที่ซื้อขายกันในหมู่บ้าน คือ น้ำตาล ๑๐๐ ก้อนราคา ๗-๑๐ บาท แต่ส่วนใหญ่จะขายกันในราคาร้อยละ ๘ บาท ชาวบ้านพรานเหมือนมักจะขายน้ำตาลโตนดให้แก่คนในหมู่บ้านเดียวกัน ผู้ซื้อจะรวบรวมนำไปขายต่อที่จังหวัดหนองคาย หรือข้ามฝั่งแม่น้ำโขงไปขายยังเมืองเวียงจันทร์ในประเทศลาวอีกต่อหนึ่ง

ตารางที่ ๑๓ รายได้จากการทำตาลโตนดในบ้านพรานเหมือน

ขนาดของรายได้ (เป็นบาท)	จำนวนครัวเรือน
๓๐๑-๖๐๐	๖
๖๐๑-๙๐๐	๙
๙๐๑-๑๒๐๐	๘
๑๒๐๑-๑๕๐๐	๓
๑๕๐๑-๑๘๐๐	๒
๑๘๐๑-๒๑๐๐	๕
๒๑๐๑-๒๔๐๐	๔
มากกว่า ๒๔๐๐	๕
รวม	๔๒

หมายเหตุ ที่ไม่ทราบจำนวนรายได้มี ๑ ครัวเรือน

จากตารางข้างบนจะเห็นว่า โดยส่วนใหญ่ครัวเรือนมีรายได้จากการขายน้ำตาลไม่ต่ำกว่าปีละ ๑,๐๐๐ บาท มัชฌิม และมัธยฐานของรายได้จากการขายน้ำตาลใน ๔๒ ครัวเรือน เป็นปีละ ๑๓๑๘.๖๐ บาท และ ๑๑๒๕.๕๐ บาท ตามลำดับ

อาชีพอย่างอื่นที่ช่วยเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัว

ถ้าไม่นับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก แทบจะกล่าวได้ว่า ชาวบ้านพรานเหมือนไม่มีรายได้อื่นที่นับว่าเป็นชิ้นเป็นอันเลย ภายหลังหน้านา นอกเหนือไปจากการเลี้ยงสัตว์และการทำน้ำตาลโตนดแล้วชาวบ้านส่วนมากก็ทำงานอื่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ค้าขาย ทำเกลือสินเธาว์ ทำงานช่างไม้ ตัดผมและดัดผม ทำงานรับจ้างซึ่งอาจจะเป็นการรับจ้างทำนาหรือรับจ้างทำงานอื่น เช่น การทำถนน งานก่อสร้าง ทำงานในโรงงานย้อมผ้า เป็นหมอลำ เย็บผ้าและถีบจักรยาน ๓ ล้อ ผู้ที่ประกอบอาชีพเหล่านี้มักจะได้แก่ผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง หรือมีแต่ขนาดเพียงเล็กน้อยจึงจำเป็นต้องหารายได้อื่นมาจุนเจือครอบครัว จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน ๘๐ ราย ในบ้านพรานเหมือน ๑๓ รายกล่าวว่า ตนมีรายได้จากการรับจ้างทำงานอื่นที่ไม่ใช่งานทำนา คือ ๓ ราย มีรายได้จากงานช่างไม้ ๒ รายมีรายได้จากการรับจ้างทำนา ๒ รายมีรายได้จากการตัดผม และอีก ๑ รายมีรายได้จากการดัดผม ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับอาชีพการค้าขายและการทำเกลือสินเธาว์โดยสังเขป

การค้าขาย ในที่นี้นอกจากหมายถึงการซื้อข้าวและน้ำตาลจากชาวบ้านไปขายเอากำไรแล้วยังหมายถึงการขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ ตรงทางแยกไปอำเภอบ้านผือจากถนนสายอุดรธานี — หนองคายด้วย ตามปกติรถยนต์ประจำทางจะหยุดรับส่งสินค้าและคนโดยสารตรงทางแยกนี้เป็นประจำ ชาวบ้านพรานเหมือนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กชายหญิงอายุระหว่าง ๑๐ ปี — ๑๕ ปี จะนำอ้อยขวั้น ข้าวหลาม ผลไม้ต่าง ๆ ไปขายแก่ผู้โดยสารรถยนต์ประจำทางประมาณว่า คนหนึ่ง ๆ จะมีกำไรวันละ ๕ — ๖ บาท มี ๘ ครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่าง ที่กล่าวว่ามีรายได้จากการค้าขายดังกล่าวมาแล้ว

การทำเกลือสินเธาว์ ในเขตบ้านพรานเหมือนมีดินเค็มอยู่บริเวณหนึ่ง ซึ่งในฤดูแล้งจะมีสาเกลือขึ้นเป็นเกล็ดขาว ๆ ทั่วไป ชาวบ้านจึงขุดเอาสาเกลือไปละลายน้ำปล่อยทิ้งไว้ให้ดินตกตะกอนแล้วรินน้ำเกลือไปเคี่ยวให้แห้งจะได้เกลือเป็นเกล็ดเล็ก ๆ เรียกกันว่า เกลือสินเธาว์ ชาวบ้านพรานเหมือนมักจะไม่ซื้อเกลือกิน ส่วนใหญ่จะเคี่ยว

เกลือเอง บางรายทำเกลือได้มากจนเหลือกินได้ขายเอาเงินก็มี ครัวเรือนที่กล่าวว่าตนมีรายได้จากการทำเกลือสินเธาว์มีอยู่ ๔ ครัวเรือน

สำหรับชาวบ้านอุเม็ง นอกจากการเลี้ยงสัตว์ที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น และอาชีพพ่อค้าคนกลางซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไปนี้แล้ว ก็ยังมีงานอื่นอีก ๒—๓ อย่างที่เพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัว งานเหล่านั้นได้แก่การรับจ้างทำนาหรือปลูกพืชอื่น การถ่ายรูป การสานตะกร้า กระบุง ทำหมอน ตัดผืนขาย และหาบของเร่ขายในหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน ๗๑ ราย พบว่า ๑๔ ราย มีรายได้จากการรับจ้างทำนาและเพาะปลูกพืชอื่น ๔ รายมีรายได้จากการทำงานรับจ้าง ๒ รายมีรายได้จากการถ่ายรูป ๑ รายมีรายได้จากการสานตะกร้า กระบุง และรีดใบตองสำหรับมวนบุหรี่ขาย มีหัวหน้าครัวเรือนอีก ๒ รายที่เป็นหญิงสูงอายุหาเลี้ยงชีพตนเองโดยรายแรกทำหมอนและตัดผืนขาย ส่วนรายที่สองหาบของเร่ขายในหมู่บ้าน

อาชีพพ่อค้าคนกลาง อาชีพพ่อค้าคนกลางเป็นอาชีพที่มีรายได้สูงอาชีพหนึ่ง ปรากฏว่าผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงในบ้านอุเม็งเป็นผู้ประกอบอาชีพนี้ทั้งสิ้น การเริ่มต้นอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางนั้นมีแตกต่างกันเป็น ๒ วิธี คือ วิธีแรกเริ่มต้นด้วยการกู้ยืมเงินผู้อื่นมาลงทุน วิธีที่สองเริ่มงานด้วยการเป็นหุ้นส่วนกับผู้อื่นก่อน พอมีทุนรอนก็แยกออกเพื่อดำเนินกิจการเองตามลำพัง สินค้าที่พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านนี้ซื้อขายกันได้แก่ ข้าว ถั่วเหลือง กระเทียม เป็ด ไก่ และหมู ในบรรดาสินค้าเหล่านี้ ข้าวและถั่วเหลืองซื้อขายกันมากที่สุด และทำรายได้ให้กับผู้ทำการค้ามากที่สุดเช่นกัน

วิธีดำเนินงานของพ่อค้าคนกลางมีดังนี้ งานขั้นต้นเริ่มด้วยพ่อค้าคนกลางหาซื้อข้าวเปลือกจากหมู่บ้านของตนและจากหมู่บ้านใกล้เคียง แล้วจึงนำไปขายให้แก่เจ้าของโรงสีข้าวในอำเภอสันป่าตอง หรือในเมืองเชียงใหม่ ราคาข้าวเปลือกที่พ่อค้ารับซื้อมาประมาณถังละ ๗—๙ บาท และเจ้าของโรงสีจะรับซื้อในราคาประมาณถังละ ๘—๑๐ ถ้าขายข้าวเปลือกไป ๑๐๐ ถัง เมื่อหักค่าขนส่งแล้วพ่อค้าจะได้กำไรประมาณ ๔๐—๕๐ บาท พ่อค้าคนกลางบางรายจะซื้อข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารเสียก่อนแล้วจึงนำไปขาย โดยเสียค่าจ้างสีข้าว ๘๐ บาทต่อข้าวเปลือก ๑๐๐ ถัง และเมื่อสีเป็นข้าวสารแล้วจะขายได้เงิน ๙๐๐—๑,๑๐๐ บาท โดยวิธีนี้พ่อค้าจะได้กำไร

มากกว่าเดิมอีกเล็กน้อย ประมาณว่าในปีหนึ่งๆ พ่อค้าคนกลางได้กำไรจากการขายข้าวไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ บาท

สำหรับการค้าถั่วเหลืองนั้น พ่อค้าจะรับซื้อถั่วเหลืองจากชาวบ้านในราคาถังละ ๒๔ บาท ซึ่งต่ำกว่าราคาซื้อขายในท้องตลาด ๑ บาท แล้วนำมาบรรจุกระสอบๆ ละ ๘ ถัง ต่อจากนั้นจึงเอาบรรทุกรถยนต์ไปขายที่เมืองเชียงใหม่ ในอัตราถังละ๒๕บาท (หรือกระสอบละ ๒๐๐ บาท) เมื่อหักค่าขนส่ง (กระสอบละ ๔ บาท) ออกแล้วพ่อค้าจะได้กำไร ๕๐ สตางค์ ต่อถั่วเหลือง ๑ ถัง พ่อค้าบางรายหาซื้อถั่วเหลืองมากักตุนไว้ก่อน พอราคาถั่วเหลืองสูงขึ้นจึงนำออกขายโดยวิธีนี้พ่อค้าจะได้กำไรถังละ ๒—๓ บาท ในปีหนึ่งๆพ่อค้าคนกลางจะขายถั่วเหลืองได้กำไรไม่ต่ำกว่า ๑,๐๐๐ บาท เหมือนกัน

ส่วนกระเทียมนั้นไม่สู้มีผู้นิยมปลูกกัน จึงไม่มีการค้ากระเทียมกันมากนัก โดยทั่วไปแล้วพ่อค้าจะซื้อกระเทียมสดจากชาวบ้านมาตากเป็นกระเทียมแห้งแล้วจึงนำไปขายที่ตลาดในอำเภอสันป่าตองหรือที่ตลาดในเมืองเชียงใหม่ ตามปกติพ่อค้าซื้อกระเทียมสดในราคากิโลกรัมละ ๕๐—๖๐ สตางค์ เมื่อผึ่งแดดไว้ ๓ แดดเป็นกระเทียมแห้ง จะขายได้กิโลกรัมละ ๑.๗๕—๒.๐๐ บาท เมื่อหักค่าจ้างมัดกระเทียมและค่าขนส่งออกแล้ว จะมีกำไร ๒๐—๓๐ บาท ต่อกระเทียมสด ๑๐๐ กิโลกรัม

ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า การเริ่มอาชีพพ่อค้าคนกลางนั้น อาจทำได้โดยการกู้ยืมเงินผู้อื่นมาลงทุน หรือจะเข้าหุ้นกันก็ได้ สำหรับวิธีหลังทำได้เป็น ๒ อย่างคือ

(๑) ผู้เป็นหุ้นส่วนต่างออกเงินทุนเท่าๆ กัน หุ้นส่วนแต่ละคนต่างหาซื้อสินค้าจากชาวบ้านมารวมกันเข้า เมื่อได้มากพอก็ผลัดกันนำไปขายที่ตลาดในอำเภอสันป่าตองหรือในเมืองเชียงใหม่ ภายหลังการขายครั้งหนึ่งก็แบ่งเงินทุนและผลกำไรเท่าๆ กัน

(๒) นายทุนคนหนึ่งออกเงินให้คนอื่นๆ ไปซื้อสินค้ามารวบรวมไว้ที่บ้านของตน นายทุนคนนั้นจะเป็นผู้นำสินค้าเหล่านั้นไปขายแล้วแบ่งผลกำไรกัน แต่นายทุนจะเอาส่วนแบ่งผลกำไรมากกว่าคนอื่นๆ การค้าตามอย่างที่กล่าวมานี้ มักกระทำกันในระหว่างคนที่เป็นญาติพี่น้องกัน นับเป็นวิธีที่มีผู้ฐานะทางเศรษฐกิจสูงได้ช่วยเหลือผู้ที่ยากจนกว่าให้มีรายได้บ้าง

อนึ่งบุคคลที่เป็นหุ้นส่วนกันนั้นไม่ว่าจะเป็นโดยวิธีใด ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลกลุ่มเดียวกันเสมอไป อาจเปลี่ยนแปลงหุ้นส่วนได้ตามใจชอบ

ใจความสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำเนินงานของอาชีพพ่อค้าคนกลางที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ชัดจากการศึกษาเฉพาะรายข้างล่างนี้

๑. นายคำตั๋น (อายุ ๓๕ ปี) เป็นคนหมู่บ้านหนองบึง (หมู่ที่ ๖ ตำบลยุหว่า) ได้แต่งงานกับผู้หญิงในบ้านอุเม็ง และอาศัยอยู่กับครอบครัวฝ่ายภริยา คำตั๋นเริ่มประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางเมื่ออายุราว ๒๐ ปี โดยค้าข้าวเพียงอย่างเดียวด้วยวิธีรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวบ้านในบ้านหนองบึง และบ้านอุเม็งไปขายให้แก่เจ้าของโรงสีในเมืองเชียงใหม่ ปรากฏว่าเขาขาดทุนในระยะแรก ๆ แต่เนื่องจากชาวบ้านไว้เนื้อเชื่อใจเขาและยอมให้ซื้อด้วยเงินเชื่อ เขาจึงสามารถดำเนินธุรกิจต่อไปได้

นายคำตั๋นแต่งงานเมื่ออายุ ๒๔ ปี ซึ่งในขณะนั้นเขามีเงินทุนเพื่อประกอบการค้าประมาณ ๓,๐๐๐ บาท หลังจากแต่งงานได้ ๑ ปีก็เข้าหุ้นกับเพื่อนอีก ๓ คน เพื่อตั้งโรงสีข้าวขึ้นโรงหนึ่งที่หมู่ที่ ๘ ตำบลยุหว่า แล้วจึงเปลี่ยนวิธีค้าข้าวเสียใหม่ โดยรับซื้อข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารขาย ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อตั้งโรงสีข้าวได้ ๒ ปี ก็ขายต่อให้ผู้อื่นไปแล้วแบ่งผลกำไรกันคนละ ๔,๐๐๐ บาท เมื่อขายโรงสีข้าวแล้วก็หันมาค้าข้าวเปลือกตามเดิม ในระยะนี้เขามีเงินทุนมากขึ้นจึงสามารถค้าข้าวได้เป็นจำนวนมากกว่าตอนแรกทำ นายคำตั๋นยังได้ทดลองค้าถั่วเหลืองและกระเทียมอีกด้วย

ในปัจจุบันนายคำตั๋นค้าสินค้าทั้ง ๓ ชนิดอย่างเป็นล่ำเป็นสัน และมีรายได้ปีละมาก ๆ จนสามารถซื้อที่ดินเพิ่มเติมและมีเงินให้กู้ด้วย เฉพาะที่นามรดกที่นายคำตั๋นได้รับจากบิดามารดามีเพียง ๖ ไร่ เท่านั้น แต่ขณะนี้เขาเป็นเจ้าของที่นาราว ๒๑ ไร่ และที่สวนอีกราว ๓ ไร่ มีผู้กู้เงินจากเขาไปหลายรายรวมเป็นเงินประมาณ ๔,๐๐๐ บาทเศษ คำตั๋นได้รับดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือกปีละ ๒๕ ถังต่อเงินต้น ๑,๐๐๐ บาท แต่บางรายก็ให้ดอกเบี้ยร้อยละ ๓ บาทต่อเดือน

เมื่อปีกลาย (พ.ศ. ๒๕๐๕) ชายผู้นี้ค้าข้าวเปลือกตามลำพังไม่รวมหุ้นกับใคร ประมาณว่าได้กำไร ๒,๐๐๐ บาท นอกจากนั้น เขาได้เข้าหุ้นกับเพื่อนอีก ๒ คนค้าถั่วเหลืองและกระเทียมโดยวิธีออกเงินทุนเท่า ๆ กัน แล้วต่างแยกกันไปหาซื้อสินค้าจากชาวบ้าน พอถึงตอนจะขายสินค้าเหล่านั้น ก็ผลัดกันนำสินค้าไปขายให้แก่พ่อค้า

ในเมืองเชียงใหม่ คำตั๋นกล่าวว่าเขาได้รับส่วนแบ่งผลกำไรจากการค้าถั่วเหลืองประมาณ ๑,๐๐๐ บาท และจากการค้ากระเทียม ๑,๕๐๐ บาท ส่วนปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๐๖) เขาทำการค้าตามลำพัง และคาดว่าจะมีกำไรไม่น้อยกว่าปีที่แล้ว.

๒. นายบัญญา เป็นชาวบ้านอุเม็ง อายุประมาณ ๕๐ ปี บุคคลผู้นี้มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงอยู่ได้ด้วยการประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง เขาได้รับมรดกที่นาจากบิดามารดาเพียง ๘ ไร่ แต่ในปัจจุบันเขามีที่ดินกว่า ๔๐ ไร่ นับเป็นผู้ที่มีที่นามากที่สุดในหมู่บ้านนี้ นอกจากนั้น เขายังมีโรงสีข้าวอีก ๑ โรง บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็ใหญ่โตกว้างขวาง เฉพาะราคาบ้านและที่บ้านรวมเป็นเงินกว่า ๗๐,๐๐๐ บาท เขาสามารถให้อุปการะแก่ญาติพี่น้องทั้งฝ่ายตน และฝ่ายภริยา

นายบัญญาเริ่มอาชีพพ่อค้าคนกลางด้วยการค้าข้าวเปลือกประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว ในครั้งนั้นเขาดำเนินกิจการตามลำพัง ด้วยทุนทรัพย์เพียงเล็กน้อย แต่เนื่องจากได้อาศัยเงินกู้จากญาติพี่น้องและซื้อสินค้าด้วยเงินเชื่อ เขาจึงสามารถทำการค้าได้อย่างกว้างขวาง เขาออกหาซื้อข้าวเปลือกจากเพื่อนบ้านทั้งในบ้านอุเม็งและในหมู่บ้านใกล้เคียงมาใส่เกวียนเตรียมไว้ก่อน เกวียนเล่มหนึ่งจุข้าวเปลือกราว ๕๐ ถัง ตามปกติเขาจะใช้เวลาเพียง ๓—๔ วัน ก็จะซื้อข้าวเปลือกได้ถึง ๔๐ เล่มเกวียน ต่อจากนั้นก็นำไปขายให้แก่เจ้าของโรงสีข้าวในเมืองเชียงใหม่เสียคราวหนึ่ง เขาออกเดินทางจากหมู่บ้านอุเม็งในตอนหัวค่ำ และถึงเมืองเชียงใหม่ในตอนใกล้รุ่ง เมื่อได้เงินมาก็เอาไปชำระหนี้และจ่ายค่าจ้างเกวียน เสร็จแล้วออกหาซื้อข้าวเปลือกต่อไปใหม่

เมื่อเขาอายุได้ ๓๘ ปี ได้ตั้งโรงสีข้าวโรงหนึ่งในหมู่บ้านอุเม็ง เฉพาะค่าเครื่องจักร ที่ดินและค่าสิ่งปลูกสร้างคิดเป็นเงินประมาณ๕๐,๐๐๐บาท พอมีโรงสีข้าวเป็นของตนเอง เขาได้เปลี่ยนวิธีค้าขายโดยการหาซื้อข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารเสียก่อนแล้วบรรทุกรถยนต์ไปขาย โดยวิธีนี้เขาจึงมีกำไรเพิ่มขึ้นอีกมาก

ในระยะที่การทำไร่ถั่วเหลืองพึ่งจะได้รับความนิยมนั้น เขาก็ได้ค้าถั่วเหลืองด้วย วิธีค้าถั่วเหลืองของเขาก็เหมือนกับที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ ซื้อถั่วเหลืองจากชาวบ้านในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาดถังละ ๑ บาทแล้วบรรจุกระสอบบรรทุกรถยนต์ไปขาย

ให้แก่พ่อค้าในเมืองเชียงใหม่ แต่ในระยะนั้นไม่ได้กำไรมากนักเพราะปริมาณถั่วเหลืองยังน้อยเนื่องจากชาวบ้านยังไม่นิยมปลูกกัน แท้ที่จริงนายบุญญา ไม่สู้จะเอาใจใส่ในการค้าถั่วเหลืองมากนัก เพราะได้ค้าข้าวมากพออยู่แล้ว แต่เมื่อชาวบ้านนำถั่วเหลืองมาขายให้ถึงบ้าน หรือมีผู้บอกขายถั่วเหลืองในตอนที่เขาออกไปซื้อข้าวเปลือก เขาจึงจำต้องรับซื้อเอาไว้

ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า บุญญาเป็นพ่อค้าคนกลางที่ค้าข้าวและถั่วเหลืองเป็นปริมาณมากที่สุดในบ้านอุเม็ง สำหรับการค้าข้าวเขาดำเนินงานทุกอย่างด้วยตนเอง นับตั้งแต่หาซื้อข้าวเปลือกจนถึงการนำข้าวสารไปขายในเมืองเชียงใหม่ ส่วนการค้าถั่วเหลืองนั้น เขาเป็นผู้ออกเงินและเป็นผู้นำไปขายด้วยตนเอง แต่ให้ญาติพี่น้องเป็นผู้ไปหาซื้อแล้วแบ่งผลกำไรคนละเท่า ๆ กัน มีบ่อยครั้งที่ชาวบ้านนำถั่วเหลืองมาขายถึงบ้าน ในกรณีเช่นนี้ เขาจะเก็บถั่วเหลืองไว้ก่อนจนกว่าจะได้ราคาดีจึงนำออกขาย ประมาณว่าในปีหนึ่ง ๆ เขาจะมีกำไรจากการค้าข้าวประมาณ ๕,๐๐๐—๖,๐๐๐ บาท และจากการค้าถั่วเหลืองประมาณ ๓,๐๐๐—๔,๐๐๐ บาท นอกจากนั้น ครัวเรือนนี้ยังมีรายได้จากโรงสีข้าวอีกประมาณเดือนละ ๓๐๐ บาท ทั้งนี้ไม่คิดรวมค่าจ้างสีข้าวของเขาเอง และยังได้ค่าเช่านาเป็นข้าวเปลือก ๕,๐๐๐ ถังอีกด้วย

ในด้านการให้กู้ยืมเงิน บุญญากล่าวว่าตนไม่ได้ดำเนินธุรกิจด้านนี้ โดยให้เหตุผลว่าตามธรรมดาผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ ๓—๕ บาทต่อเดือน หรือ ถ้าให้เป็นข้าวเปลือกก็คิดเอา ๒๕ ถัง หรือบางรายคิดเอาถึง ๕๐ ถัง ต่อเงินต้น ๑,๐๐๐ บาท และในกรณีหลังนี้ผู้กู้ต้องให้ข้าวเปลือกทันทีที่หมดฤดูเก็บเกี่ยว ทั้งนี้นับว่าเป็นการเพิ่มความเดือดร้อนให้แก่คนยากคนจน อย่างไรก็ตาม บุญญากล่าวว่ายังมีผู้มาขอยืมเงินจากตนไปบ้างเหมือนกัน แต่มีอยู่เพียงไม่กี่ราย และขอยืมไปรายละเล็กน้อย ชาวบ้านบางคนมาขอยืมข้าวไปกินก็มี และเมื่อทำนาได้ข้าวจึงจะนำมาใช้คืนให้ ทั้งนี้เขาไม่คิดค่าดอกเบี้ยไม่ว่ายืมเงินหรือยืมข้าว อย่างไรก็ตาม ทุกครั้งที่มีผู้มายืมข้าวไปกินเขาต้องขาดทุนทุกคราวไปเนื่องจากว่าในระยะที่มาขอยืมข้าวไปนั้นเป็นเวลาที่ข้าวมีราคาค่อนข้างสูง แต่ตอนที่เขานำข้าวมาคืนนั้น ข้าวมีราคาถูกลงแล้ว

โรงสีข้าวในบ้านอุเม็ง

โรงสีข้าวที่จะกล่าวถึงนี้เป็นของนายบัญญา ชาวบ้านอุเม็ง ตั้งขึ้นประมาณ ๑๒ ปีมาแล้ว และมีคนงานเพียงคนเดียว เป็นชายหนุ่มอายุประมาณ ๒๒-๒๓ ปี เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตก็ขาดที่พึ่งจึงได้มาอาศัยอยู่กับนายบัญญา และได้ทำงานในโรงสีข้าว แม้ชายผู้นี้มิได้รับเงินเดือนประจำ แต่ก็ได้รับอาหารเสื้อผ้ากับเงินใช้สอยเป็นคราว ๆ ไป โรงสีข้าวแห่งนี้เปิดทำงานทุกวันโดยไม่หยุดในระหว่างฤดูทำนาเหมือนโรงสีข้าวในชนบทบางแห่ง

บริเวณที่ตั้งโรงสีข้าวมีเนื้อที่ราว ๑๐๐ ตารางวา นายบัญญาเล่าว่าเขาได้ซื้อที่ดินแห่งนี้นานแล้วในราคาเพียง๕๐๐บาท สำหรับค่าปลูกสร้างอาคารโรงสีข้าวสิ้นเงินประมาณ ๒,๐๐๐ บาท ค่าซื้อเครื่องจักรสีข้าวเป็นเงิน๓๔,๐๐๐บาท พอเปิดโรงสีได้ ๓-๔ เดือน เครื่องยนต์เกิดชำรุดเสียหายต้องเสียค่าซ่อมอีกราว ๑๕,๐๐๐ บาท รวมค่าที่ดินค่าอาหาร ค่าเครื่องจักร และค่าซ่อมแซมเป็นเงิน ๕๑,๐๐๐ บาท ในระยะที่เปิดโรงสีข้าวใหม่ ๆ นั้น ปรากฏว่ามีรายได้ดีมากเพราะชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงจะเอาข้าวมาสีที่นั่น เดือนหนึ่ง ๆ จะมีกำไรราว ๕,๐๐๐-๖,๐๐๐ บาท แต่ในระยะ ๓-๔ ปี ต่อมาพอชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นได้ตั้งโรงสีข้าวบ้าง รายได้จึงลดน้อยลงไป

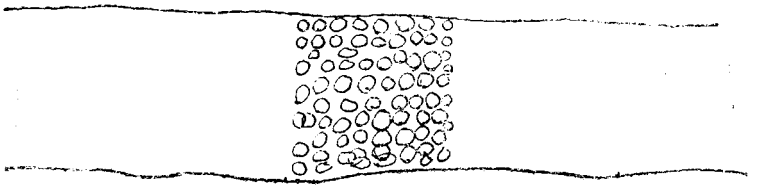
ในปัจจุบันมีชาวบ้านอุเม็งและหนองบึงเพียง ๒ หมู่บ้านเท่านั้นที่นำข้าวมาสีที่โรงสีข้าวแห่งนี้ค่าจ้างสีข้าวคิดตามจำนวนข้าวเปลือกที่นำมาสีคือ๓ ถังต่อ๑บาท ประมาณว่าเดือนหนึ่ง ๆ จะมีรายได้ราว๕๐๐-๖๐๐บาท นายบัญญากล่าวว่ารายได้จากการสีข้าวเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ยังไม่เป็นที่พอใจ เพราะเมื่อคิดหักรายจ่ายค่าน้ำมัน ค่าอาหาร ค่าเครื่องนุ่งห่ม และค่าใช้จ่ายส่วนตัวของคนงานแล้วในเดือนหนึ่ง ๆ ไม่มีกำไรเลย ยิ่งกว่านั้นเมื่อเครื่องยนต์เกิดขัดข้องก็ต้องชักเงินทุนมาเป็นค่าซ่อมแซม ซึ่งในระยะหลัง ๆ ปรากฏว่าต้องจ่ายเงินค่าซ่อมทุกเดือน แท้ที่จริง นายบัญญาอยากจะเลิกล้มกิจการโรงสีข้าวเสีย แต่เท่าที่ทำอยู่ทุกวันนี้ก็เพื่อจะอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้เท่านั้น

การชลประทานในบ้านอุเม็ง

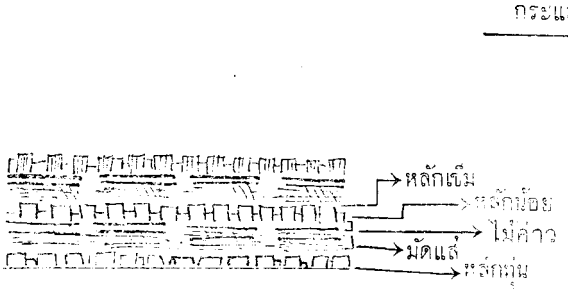
การกสิกรรมในอำเภอสันป่าตองอาศัยน้ำจาก "ฝาย" ในโครงการชลประทานราษฎร์ ๔ แห่งด้วยกันคือ ฝาย "เกาะไม้ตัน" ฝาย "ท่าบ่อเย็น" ฝาย "หนองเย็น" และฝาย "ขุนดง" สองฝายแรกอยู่ที่แม่น้ำแม่ขาน ส่วนสองฝายหลังอยู่ที่แม่น้ำแม่วิน (ดูแผนที่หน้า) สำหรับหมู่บ้านอุเม็งได้รับน้ำจากฝายสองแห่งแรก คือ ฝายเกาะไม้ตัน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ฝายเก่า" ตั้งอยู่ในตำบลสันกลางและฝายท่าบ่อเย็น ซึ่งเรียกว่า "ฝายใหม่" ตั้งอยู่ในตำบลบ้านแม ที่เรียกฝายเกาะไม้ตันว่าฝายเก่านั้นเพราะมีมานานแล้ว แต่ประมาณไม่ได้ว่ามีมาแต่สมัยใด ชาวบ้านอุเม็งรายงานว่าตนได้อาศัยน้ำจากฝายนี้สำหรับทำการเพาะปลูกมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ทวด เพิ่งจะมีฝายใหม่เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว ผู้ที่เป็นต้นคิดสร้างฝายใหม่คือนายสีหมื่น อดีตนายอำเภอสันป่าตอง ในครั้งนั้นที่ว่าการอำเภอยังตั้งอยู่ที่บ้านเบียงในตำบลบ้านแมในปัจจุบัน ที่นายสีหมื่นคิดสร้างฝายใหม่ขึ้น เพราะเห็นว่าในแถบบริเวณด้านใต้น้ำของแม่ขานและของฝายเก่ายังมีที่นาอีกจำนวนมากที่มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกไม่เพียงพอ จึงได้ชักชวนราษฎรผู้เป็นเจ้าของในแถบนั้นช่วยกันสร้างฝาย (ฝายท่าบ่อเย็น) ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ในปัจจุบันราษฎรหลายตำบลได้อาศัยน้ำจากฝายสองแห่งนี้ ตำบลที่ใช้น้ำจากฝายเก่ามี ตำบลยุหว่า ตำบลทุ่งต้อม ตำบลสันกลางในอำเภอสันป่าตอง และตำบลหนองตองในอำเภอหางดง ส่วนตำบลที่ใช้น้ำจากฝายใหม่ มี ๕ ตำบลคือ ตำบลยุหว่า ตำบลบ้านแม ตำบลมะขามหลวง ตำบลบ้านกลาง และตำบลทุ่งเสี้ยว ทั้งหมดนี้อยู่ในอำเภอสันป่าตอง ควรจะสังเกตว่าชาวบ้านอุเม็งได้ใช้น้ำจากฝายเก่าและฝายใหม่แต่ที่ใช้น้ำจากฝายเก่ามีมากกว่า อย่างไรก็ตาม อาจจะกล่าวได้ว่า ฝายท่าบ่อเย็นเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ช่วยให้การกสิกรรมในบ้านอุเม็งได้ผลดี ชาวบ้านอุเม็งกล่าวว่าก่อนหน้าการสร้างฝายนี้ การทำนาในบางปีไม่สู้จะได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยเนื่องจากขาดแคลนน้ำ ส่วนการปลูกพืชไร่ในฤดูแล้งในตอนนั้นไม่สามารถทำได้เลย แต่พอสร้างฝายใหม่เสร็จ นอกจากจะช่วยให้การทำนาได้ข้าวดีแล้ว ยังสามารถทำกสิกรรมในฤดูแล้งได้ด้วย ฝายท่าบ่อเย็นจึงมีส่วนสนับสนุนการกสิกรรมในบ้านอุเม็งเป็นอย่างมาก

การทำฝายมักทำกันในหน้าแล้งซึ่งเป็นระยะที่ระดับน้ำในแม่น้ำยังต่ำอยู่ เวลาจะทำฝายต้องเลือกสถานที่เสียก่อน เมื่อเลือกสถานที่ที่จะสร้างฝายได้แล้ว ในชั้นแรก

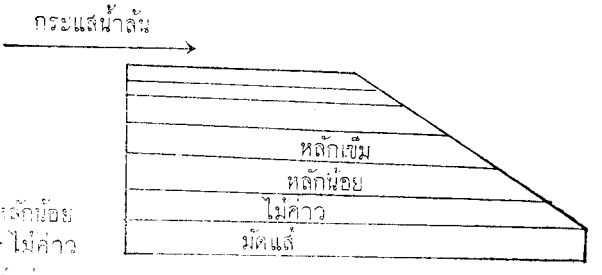
ใช้หลักซึ่งเรียกว่า "หลักทุ่น" หลาย ๆ อัน ตอกพื้นดินท้องแม่น้ำเป็นการปูพื้นและกันน้ำเซาะดินต่อจากนั้นใช้ "มัดแส้" (เรียวไม้เล็ก ๆ ยาวประมาณ ๔ ศอก หลายๆ อัน มัดรวมกันเป็นมัด ๆ) วางซ้อน ๆ กันทั่วบริเวณที่ตอก "หลักทุ่น" เอา "ไม้ค่าว" (ไม้คร่าว) ยาวอันละ ๔ ศอก หลาย ๆ อันวางทับ "มัดแส้" แล้วใช้ "หลักหน้อย" (หลักไม้ไผ่หรือไม้จริงขนาดเล็กยาวประมาณ ๒๐ นิ้ว) ตอกบน "มัดแส้" เพื่อตรึงให้อยู่กับที่ เวลาตอกหลักกะว่าให้ปลายโผล่อยู่ประมาณ ๔ นิ้ว และเพื่อให้ "ฝาย" มีความมั่นคง จึงใช้ "หลักเข็ม" (หลักไม้จริงขนาดใหญ่ ยาวประมาณ ๖๐ นิ้ว) ตอก "มัดแส้" ซ้ำอีกทีหนึ่ง เมื่อทำอย่างนี้แล้วถือว่าเสร็จไปชั้นหนึ่ง ต่อไปก็เริ่มทำใหม่อย่างเดิมอีก คือ เอา "มัดแส้" วางเรียงกันเป็นพืด ใช้ "ไม้ค่าว" วางทับ ตอกด้วย "หลักหน้อย" และ "หลักเข็ม" ตามลำดับ ทำอย่างนี้ต่อไปเรื่อย ๆ จนมีระดับสูงตามที่ต้องการ (ดูภาพ)

ภาพมองจากข้างบนลงท้องน้ำที่ตอกหลักทุ่นแล้ว

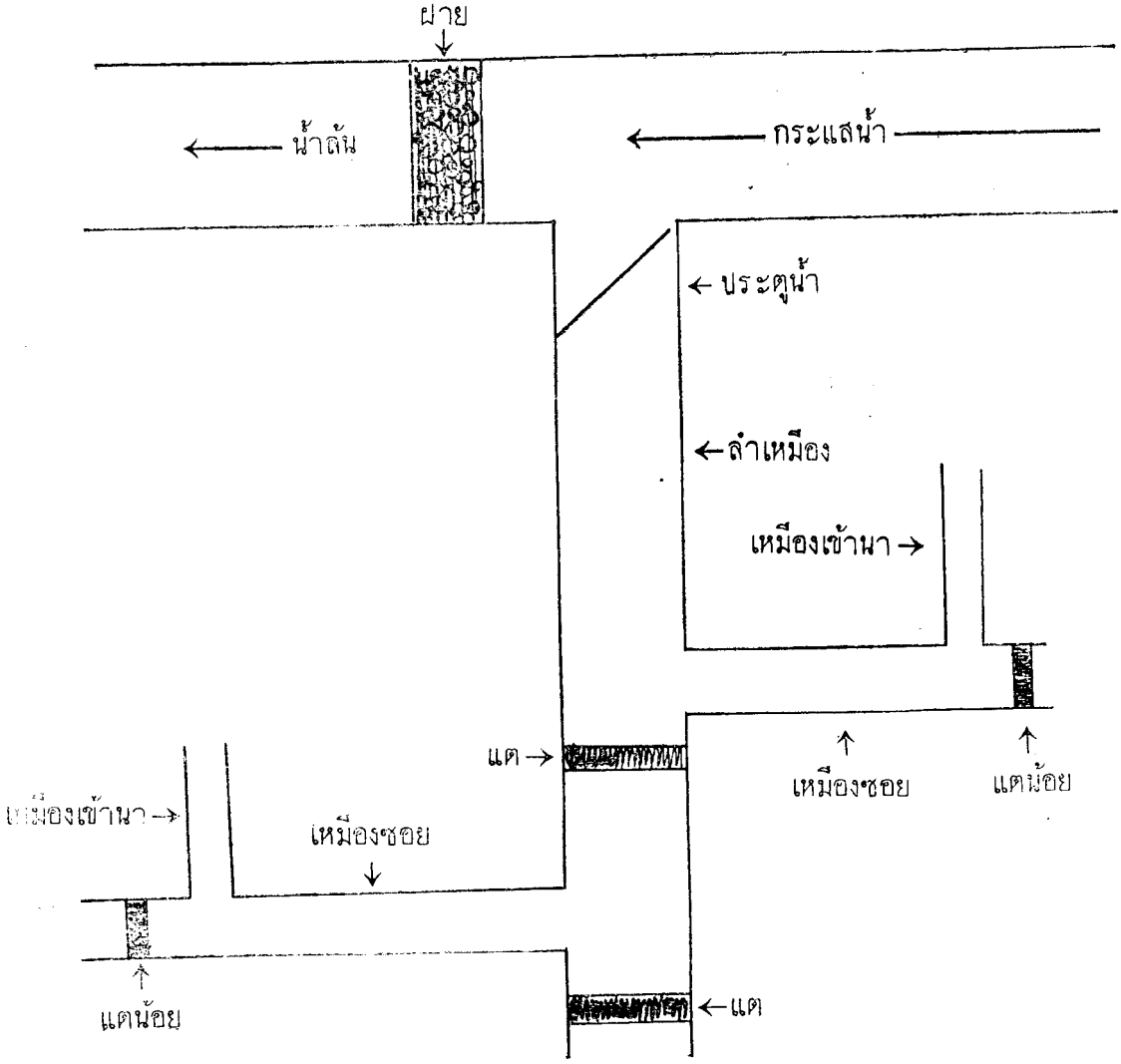

ภาพตัดตามขวางแสดงส่วนประกอบของฝาย

ภาพด้านข้างแสดงลักษณะของฝาย

เมื่อทำฝายเสร็จแล้วก็ถึงตอนขุดลำเหมืองแยกจากแม่น้ำเพื่อส่งน้ำไปยังหมู่บ้านหรือตำบลต่าง ๆ การขุดลำเหมือง กระทำเหนือฝายขึ้นไปทางเหนือน้ำเล็กน้อย ตามปกติจะทำประตูน้ำไว้ที่ปากลำเหมืองด้วยเพื่อจะได้บีดเบิดทำการควบคุมปริมาณน้ำที่ไหลเข้าสู่ลำเหมืองได้ตามความต้องการ เมื่อขุดลำเหมืองผ่านเขตที่นาหมู่บ้านใดก็ทำ "แต" (ทำนบกั้นน้ำขนาดเล็กกว่าฝาย) บีดปากลำเหมือง และขุดเหมืองซอยตอนเหนือ "แต" เล็กน้อยเพื่อแยกน้ำเข้าสู่ทุ่งนา และตอนที่จะให้น้ำเข้าสู่ที่นา ก็ทำ "แตหน้อย" บีดปากเหมืองซอยอีกทีหนึ่งแล้วขุดเหมืองเข้านา เพื่อส่งน้ำเข้าสู่ที่นาต่อไป (ดูแผนผัง)

ฝายที่กล่าวถึงแล้วนั้นเป็นฝายน้ำล้น กล่าวคือ เมื่อกระแสน้ำพัดมาถึงทำนบกั้นน้ำ ระดับน้ำก็จะสูงขึ้นและจะไหลย้อนไปเข้าลำเหมืองที่ขุดเตรียมไว้ ถ้าระดับน้ำยังสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนสูงกว่าสันฝาย น้ำบางส่วนก็จะล้นฝายไหลลงไปทางใต้น้ำต่อไป กระแสน้ำในลำเหมือง เหมืองซอย หรือเหมืองเข้านาก็เป็นเช่นเดียวกัน คือเมื่อน้ำในลำเหมืองไหลไปถึง "แต" น้ำก็ย้อนกลับเข้าสู่เหมืองซอย และเมื่อระดับน้ำในเหมืองซอยสูงขึ้นก็จะล้น "แต" ลงไปทางใต้น้ำอีก ความสูงของ "แต" และ "แตหน้อย" เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ที่นาในบริเวณใต้น้ำจะได้รับน้ำเพียงพอหรือไม่นั้นย่อมขึ้นอยู่กับความสูงของ"แต" เหล่านี้

การระบายน้ำเข้าสู่ที่นาในตำบลต่าง ๆ นั้น ถ้ามีน้ำมาก เช่นในฤดูฝนก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะที่นาทุกแห่งจะได้รับน้ำบริบูรณ์ทั่วกันหมด ระยะเวลาที่มักมีปัญหาเรื่องน้ำไม่พอก็คือในฤดูแล้ง ดังนั้นในระยะนี้ตำบลต่างๆ ที่อาศัยน้ำจากลำเหมืองเดียวกันจะผลัดกันระบายน้ำเข้าที่นา โดยชาวบ้านในตำบลที่อยู่เหนือน้ำกับที่อยู่ใต้น้ำตกลงกันว่าจะทดน้ำเข้าสู่ที่นาตำบลละกี่วัน เท่าที่ปฏิบัติกันอยู่จะผลัดกันตำบลละ ๑๐ วัน ตำบลที่อยู่เหนือน้ำจะทดน้ำเข้าสู่ที่นาของตนก่อน ครั้นเมื่อครบกำหนดแล้วก็บิดปากเหมืองซอยเสีย กระแสน้ำก็จะล้น "แต" ไปสู่ตำบลใต้น้ำต่อไป เมื่อตำบลใต้น้ำได้รับน้ำครบกำหนดแล้วก็จะบิดปากเหมืองซอยเสียอีก กระทำผลัดเปลี่ยนกันเช่นนี้เรื่อยไปจนได้น้ำทั่วทุกตำบล อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านในตำบลที่อยู่เหนือน้ำอาจเลิกล้มข้อตกลงนั้นเสียได้ โดยถือหลักว่า ถ้าน้ำในแม่ขานมีน้อย และไหลเข้าสู่ลำเหมืองแต่น้อย ก็จะไม่แบ่งน้ำให้ตำบลที่อยู่ทางใต้น้ำ และเมื่อชาวบ้านทางใต้น้ำเดือดร้อนเพราะไม่มีน้ำหล่อเลี้ยงพืชเป็นเหตุให้เสียหาย ก็จะร้องเรียนต่อนายอำเภอสันป่าตอง ผู้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำอำเภอ เพื่อสั่งให้ชาวบ้านที่อยู่เหนือน้ำระบายน้ำให้ตนบ้าง เมื่อนายอำเภอเห็นสมควรก็จะจัดการสั่งให้เป็นไปตามที่ได้รับขอร้อง

สำหรับในระยะที่เป็นต้นฤดูฝน ถ้าฝนตกล่ากว่าปกติ ชาวบ้านทางใต้น้ำจะไม่มีน้ำเพาะกล้า ในตอนนี้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำ

หมู่บ้านนั้นจะมาติดต่อกับผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านที่อยู่เหนือน้ำ เพื่อขอร้องให้แบ่งน้ำให้บ้างเป็นกำหนดเท่านั้นเท่านี้วัน แต่ที่ปรากฏหมู่บ้านเหล่านั้นมักตกลงกันได้ไม่ถึงกับต้องขออำนาจจากนายอำเภอ

การบริหารงานเกี่ยวกับการชลประทานราษฎร์

ฝายหนึ่ง ๆ จะมีหัวหน้าฝายคนหนึ่งทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบ ตามปกติหัวหน้าฝายจะเข้ารับตำแหน่งโดยการเลือกตั้งและอยู่ในตำแหน่งจนกว่าจะตายหรือลาออก การเลือกตั้งหัวหน้าฝายกระทำกัน ณ ที่ว่าการอำเภอโดยมีนายอำเภอซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำอำเภอเป็นประธาน ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งคือเจ้าของนาทุกคนที่ได้อาศัยน้ำจากฝายแห่งนั้น บุคคลเหล่านี้จะไปประชุมพร้อมกันในวันนัด ผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อเข้าเลือกเป็นหัวหน้าฝายและได้รับเลือกด้วยคะแนนเสียง (โดยการยกมือ) สูงสุดจะได้รับการแต่งตั้งเป็นหัวหน้าฝาย หน้าที่ของหัวหน้าฝายมีดังนี้

(๑) ดูแลรักษาฝายให้อยู่ในสภาพที่ใช้การได้ ในหน้าแล้งก่อนเข้าฤดูทำนา หัวหน้าฝายจะออกสำรวจสภาพฝายว่ามีชำรุดหรือเสียหายบ้างหรือไม่ ถ้าชำรุดหรือมีท่าทีว่าจะเสียหายต้องรีบเกณฑ์แรงงานจากราษฎรที่ใช้น้ำจากฝายแห่งนั้นมาซ่อมแซมโดยเร็ว

(๒) รักษาระดับน้ำในลำเหมืองให้เหมาะกับความต้องการของชาวบ้าน อาจจะทำได้โดยวิธีเปิดปิดประตูน้ำ หรือในบางครั้งถ้าสันฝายสูงเกินไปจนเป็นเหตุให้น้ำบ่าท่วมที่นาที่ดินในบริเวณที่ใช้น้ำจากฝายนั้น ก็ต้องลดความสูงของสันฝายลง

(๓) ในกรณีที่ฝายเกิดชำรุดหักพัง และเมื่อหัวหน้าฝายตรวจพบว่าต้องซ่อมแซมส่วนใดบ้างแล้วก็จะเรียกผู้ใหญ่บ้าน ของหมู่บ้านเฉพาะที่ได้รับน้ำจากฝายนั้นมาประชุม เพื่อตกลงกันเรื่องการกำหนดแรงงานและเครื่องมือเครื่องใช้ในการซ่อมฝาย หัวหน้าฝายจะเป็นผู้ทำหนังสือยื่นต่อนายอำเภอเพื่อขออนุญาตเกณฑ์แรงงานครั้นได้รับอนุมัติจากนายอำเภอแล้ว หัวหน้าฝายจะสั่งผู้ใหญ่บ้านให้สั่งงานต่อลูกบ้าน

ที่ได้รับประโยชน์โดยตรงจากฝายอีกทีหนึ่ง ส่วนการแบ่งแรงงานนั้นคิดคำนวณตามเนื้อที่นาที่ได้รับประโยชน์จากฝาย หมู่บ้านใดมีที่นาที่ได้รับประโยชน์จากฝายนั้นมาก ก็ต้องทำงานมาก หมู่บ้านที่มีที่นาที่ได้รับน้ำจากฝายนั้นน้อยก็ทำงานลดน้อยลงตามส่วน สำหรับการนำเครื่องใช้ไปซ่อมแซมฝายนั้นมีหลักว่า ผู้ใดมีที่นา ๑ ไร่ จะต้องจัดหา "หลักหน้อย" ไป ๒๕ อัน "หลักเข็ม" ๕ อัน "หลักทุ่น" ๑ อัน "มัดแส้" ๒ มัด และ "ไม้ค่าว" ๑ อัน ในการไปทำงานซ่อมฝายตำบลต่าง ๆ จะผลัดเปลี่ยนกันไปทำงานตำบลละ ๑ วัน ในระหว่างที่มีการซ่อมแซมฝาย หัวหน้าฝายเป็นผู้ควบคุมดูแลด้วย

(๔) ว่าตามหน้าที่ หัวหน้าฝายยังมีหน้าที่ควบคุมดูแลการขุดหรือลอกลำเหมืองด้วย แต่ในทางปฏิบัติกำนันและผู้ใหญ่บ้านซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำตำบลและหมู่บ้านตามลำดับ เป็นผู้ช่วยควบคุมราษฎรที่เกณฑ์มาให้ทำงานครบตามจำนวนที่กำหนดไว้ สมมติว่าราษฎรคนใดไม่สามารถมาทำงานในวันนัดได้จะต้องส่งผู้อื่นมาทำงานแทน และจะต้องมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการนั้นมาครบครันด้วย ผู้ใดหลีกเลี่ยงมีความผิดตามพระราชบัญญัติเกณฑ์แรงงาน และพระราชบัญญัติการชลประทานราษฎร์

ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า การบริหารงานเกี่ยวกับการชลประทานราษฎร์นั้น นอกจากมีหัวหน้าฝายเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงแล้ว ยังมีผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับงานนี้โดยตำแหน่งอีกด้วย บุคคลเหล่านี้ได้แก่ นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านซึ่งดำรงตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำอำเภอ ประจำตำบล และประจำหมู่บ้านตามลำดับ กำนันและผู้ใหญ่บ้านในตำแหน่งหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำตำบลและหมู่บ้านมีหน้าที่ควบคุมดูแลและจัดการให้ราษฎรซ่อม "แต" และลอกเหมืองซอย สำหรับการซ่อม "แต" นั้น ผู้ใหญ่บ้านหรือพ่อหลวงเป็นคนตัดสินว่าใครต้องนำวัสดุอะไรไปบ้าง เช่น ผู้ที่มีนา ๑ ไร่ ต้องนำ "หลักหน้อยไป" ๑๐ อัน "หลักเข็ม" ๑ อัน "ไม้ค่าว" ยาว ๔ ศอก ๑ อัน และมัดแส้ ๒ มัด ส่วนการลอกเหมืองซอยไม่มีการแบ่งงานกัน ทุกคนช่วยกันทำใช้เวลาเพียงวันเดียวก็ทำงานเสร็จ

กำนันผู้ใหญ่บ้านยังมีหน้าที่คอยดูแลการแบ่งน้ำในเขตท้องที่ของตน ให้เป็นไปโดยเสมอหน้ากัน ทั้งยังต้องคอยรักษาผลประโยชน์ของลูกบ้านของตนอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่นเวลาเกิดขาดแคลนน้ำก็ต้องติดต่อขอแบ่งปันน้ำจากชาวบ้านที่อยู่เหนือน้ำขึ้นไป บางครั้งก็ต้องร้องเรียนต่อนายอำเภอให้สั่งหมู่บ้านที่อยู่เหนือน้ำระบายน้ำให้บ้าง และในฤดูแล้งก็ต้องคอยควบคุมให้การแบ่งน้ำเป็นไปตามกำหนดเวลาที่ได้ตกลงกัน

ส่วนนายอำเภอผู้เป็นหัวหน้าชลประทานราษฎร์ประจำอำเภอ มีหน้าที่ควบคุมดูแลให้ราษฎรทุกตำบลได้รับน้ำจากฝายโดยทั่วถึงกัน เป็นผู้อนุญาตให้เกณฑ์แรงงานราษฎรมาทำงานเกี่ยวกับการชลประทานราษฎร์ได้ นอกจากนั้นยังมีหน้าที่พิจารณาตัดสินความในกรณีที่มีการขัดแย้งกันในเรื่องแบ่งน้ำ ฯลฯ

การซ่อม "แตหน้อย" และขุดหรือลอกเหมืองเข้านาเป็นหน้าที่ของเจ้าของนาแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่มจัดทำกันเอง ถ้าใครทำแตหน้อยสูงมากไป คนอื่นที่อยู่ใต้น้ำก็จะประท้วงเนื่องจากได้รับน้ำน้อย จะเห็นได้ว่าชาวนาเขาจะควบคุมกันเอง

ตามปกติการซ่อมฝายจะกระทำกันทุกปีในระยะก่อนหน้าฝนเล็กน้อย ส่วนการขุดลอกลำเหมืองทำกันราว ๒—๓ ปีต่อครั้ง คือเมื่อลำเหมืองตื้นเขินก็ขุดลอกตัดต้นไม้และตบแต่งผึ้งเหมืองให้เรียบกันเสียคราวหนึ่ง

เนื่องจากหัวหน้าฝายมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบดูแลฝายของตนอยู่ตลอดเวลา ไม่สามารถทำกิจการงานอื่นได้เต็มที่ ดังนั้นเจ้าของนาผู้ได้รับผลประโยชน์จากฝายจึงให้สิ่งตอบแทนแก่หัวหน้าฝายบ้าง การให้สิ่งตอบแทนนี้ทำกันอยู่ ๒ วิธีคือ วิธีแรก เจ้าของนาทุกคนจะเสียภาษีให้หัวหน้าฝายเป็นเงินไร่ละ ๒๕ สตางค์ต่อปี (หัวหน้าฝายเกาะไม้ต้นได้รับผลประโยชน์ตอบแทนตามวิธีนี้) ส่วนวิธีที่สอง หัวหน้าฝายได้รับสิ่งตอบแทนเป็นข้าวเปลือกในอัตราไร่ละ ๒ ถัง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ค่าน้ำยกหัวหน้า" คิงส์อิล (๑๙๖๐) ได้รายงานเรื่องคล้าย ๆ กันนี้ไว้ว่า ในหมู่บ้านกู่แดงทางภาคเหนือของประเทศไทย เมื่อถึงฤดูก็บเกี่ยวชาวนาทุกคนต้องไปเสียภาษีเป็นข้าวเปลือกที่

บ้านกำนัน กำนันพร้อมกับผู้ช่วยของเขาจะจดบันทึกจำนวนข้าวที่ได้รับไว้ทั้งหมด ชาวนาคนหนึ่งจะต้องให้ข้าว ๓ ถังต่อที่นา ๑ ไร่ ภาษีนี้ชาวบ้านกล่าวว่าเดิมเป็นค่าชลประทาน

สำหรับบ้านอุเมือง การให้ผลประโยชน์ตอบแทนแก่หัวหน้าฝายโดยวิธีให้เป็นข้าวเปลือกนั้น เจ้าของนาไม่ได้ให้ทุกคนไป และคนที่ให้ก็ไม่จำเป็นต้องให้ทุกไร่ของเนื้อที่นาที่ตนทำกิน โดยทั่ว ๆ ไป การให้ "ค่าน้ำยกหัวหน้า" มีวิธีการดังนี้ ในชั้นแรกเจ้าของนาที่ได้รับประโยชน์จากฝาย จะมาประชุมเพื่อทำการตกลงกันเองว่าจะให้ "ค่าน้ำยกหัวหน้า" เป็นจำนวนเท่าใด (ตามปกติ "ค่าน้ำยกหัวหน้า" ไม่ต่ำกว่าปีละ ๖๐ ไร่ ซึ่งหมายความว่าหัวหน้าฝายจะได้รับสิ่งตอบแทนเป็นข้าวเปลือกอย่างน้อยปีละ ๑๒๐ ถัง หัวหน้าฝายบางคนอาจได้รับ "ค่าน้ำยกหัวหน้า" ถึง ๑๐๐ ไร่ก็มี)

ครั้นเมื่อได้ปรึกษาและตกลงกันแล้วก็จะแจ้งให้หัวหน้าฝายทราบ แท้ที่จริงหัวหน้าฝายไม่ได้เรียกเก็บ "ค่าน้ำยกหัวหน้า" ด้วยตนเอง เจ้าของนาต่างหากที่เป็นผู้มาแจ้งว่า ตนจะให้ "ค่าน้ำยก" กี่ไร่ หัวหน้าฝายจะจดชื่อและจำนวนไว้ และเมื่อได้ข้าวเปลือกครบจำนวนตามที่ได้รับแจ้งแล้วก็จะไม่รับอีก ในทางปฏิบัติ เจ้าของนาที่ทำนามาก ๆ เป็นผู้ให้ค่าน้ำยกหัวหน้า ส่วนผู้ที่ทำนาน้อย ๆ ก็ไม่ต้องให้ อย่างไรก็ตาม การให้ค่าน้ำยกหัวหน้าดังกล่าวมาแล้วนั้นยังมีเงื่อนไขอีกว่า ถ้าหัวหน้าฝายทำนาและนานั้นได้อาศัยใช้น้ำจากฝายนั้นด้วย ค่าน้ำยกหัวหน้าก็จะต่ำกว่าจากกำหนดที่ตกลงกันไว้ ส่วนที่ลดจะเป็นเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนเนื้อที่นาที่หัวหน้าฝายได้รับผลประโยชน์ กล่าวคือ ถ้าหัวหน้าฝายใช้น้ำจากฝายทำนา ๒๐ ไร่ และในที่ประชุมเจ้าของนาได้ตกลงให้ค่าน้ำยกหัวหน้า ๖๐ ไร่ หัวหน้าฝายจะรับค่าน้ำยกหัวหน้าจากเจ้าของนาได้เพียง ๔๐ ไร่เท่านั้น (หัวหน้าฝายท่าบ่อเย็นได้รับผลประโยชน์ตอบแทนตามวิธีนี้)

สหกรณ์หาทุน

สหกรณ์ในหมู่บ้านอุเมืองเป็นสหกรณ์ประเภทหาทุน ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๗๘ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดหาเงินให้สมาชิกกู้ยืมไปชำระหนี้สิน ไปปลูกสร้าง

ที่อยู่อาศัย หรือนำไปลงทุนในการกสิกรรม เช่น ซื้อที่ดิน โค กระบือ และเครื่องมือเครื่องใช้ในการกสิกรรม เป็นต้น เนื่องจากสหกรณ์นี้ไม่จำกัดสินใช้ ดังนั้นการรับสมาชิกจึงอยู่ในขอบเขตจำกัด คือรับเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่ที่ ๕ และ ๖ ในตำบลยุหว่าเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การควบคุมให้สมาชิกปฏิบัติตามระเบียบของสหกรณ์นั่นเอง ผู้ที่มีสิทธิสมัครเป็นสมาชิกของสหกรณ์แห่งนี้ได้แก่ ชาวนาที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๒๐ ปีบริบูรณ์และตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านที่ระบุไว้แล้วข้างต้น ผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกจะต้องแสดงความจำนงตนต่อคณะกรรมการในวันประชุมใหญ่ประจำปีของสหกรณ์ ซึ่งกำหนดให้มีขึ้นในเดือนกรกฎาคมของทุกๆ ปี สมาชิกใหม่ต้องเสียค่าลงทะเบียนเป็นสมาชิก ๑๐ บาท สมาชิกทุกคนต้องเสียค่าบำรุงสหกรณ์ปีละ ๑ บาทต้องซื้อหุ้นสหกรณ์ในราคาหุ้นละ ๕๐ บาท อย่างน้อยคนละ ๑ หุ้น นอกจากนั้นยังต้องมีเงินฝากไว้กับสหกรณ์ไม่ต่ำกว่าปีละ ๕๐ บาททุกปีอีกด้วย การลาออกจากการเป็นสมาชิกทำได้ แต่จะต้องแสดงความจำนงต่อคณะกรรมการในวันประชุมใหญ่ประจำปีเช่นเดียวกัน สมาชิกที่จะลาออกได้นั้นต้องไม่เป็นหนี้สินกับสหกรณ์ ส่วนเงินฝากผู้ลาออกจะได้รับคืนในเวลาอันสมควร เมื่อลาออกจากการเป็นสมาชิกแล้วจะไม่มีสิทธิสมัครเข้าเป็นสมาชิกใหม่อีก โดยทั่วๆ ไปสมาชิกจะลาออกด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

๑. ชราไม่สามารถมาร่วมประชุมได้

๒. ชำระหนี้สินหมดแล้ว และมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นและไม่ต้องเป็นหนี้สินอีก

๓. มีหนี้สินภายนอกเพิ่มขึ้น ซึ่งขัดต่อระเบียบข้อบังคับของสหกรณ์

ผู้เป็นสมาชิกมีสิทธิกู้เงินจากสหกรณ์ได้ แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องนำเงินนั้นไปชำระหนี้สินเดิม หรือนำไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัย หรือลงทุนในการกสิกรรม เมื่อจะขอกู้เงินสมาชิกจะต้องแสดงความจำนงต่อคณะกรรมการในวันประชุมใหญ่ประจำปี เมื่อคณะกรรมการยินยอมให้กู้เงินได้ สมาชิกผู้นั้นต้องนำที่ดินของตนมาจำนองไว้กับสหกรณ์ และต้องมีสมาชิกอื่นเป็นผู้ค้ำประกัน ๒ นาย โดยหลักการ จำนวนเงินที่กู้ได้

จะไม่เกิน ๕๐% ของราคาปานกลางของที่ดินที่นำมาจำนอง (ราคาปานกลางของที่ดินในเขตนี้ประมาณไร่ละ ๒,๕๐๐ บาท) แต่ในทางปฏิบัติ สหกรณ์กำหนดอัตราสูงสุดของจำนวนเงินกู้ได้ดังนี้ สมาชิกใหม่มีสิทธิ์กู้เงินได้ไม่เกิน ๔,๐๐๐ บาท สมาชิกเก่าที่มีอายุการเป็นสมาชิกตั้งแต่ ๒ ปีขึ้นไปมีสิทธิ์กู้เงินได้ไม่เกิน ๘,๐๐๐ บาท สำหรับผู้ที่มีความจำเป็นจริง ๆ คณะกรรมการอาจพิจารณาให้กู้เงินได้มากกว่าอัตราที่กำหนดไว้ แต่ต้องไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ บาท ในการนี้สหกรณ์คิดดอกเบี้ยจากผู้กู้ในอัตราร้อยละ ๑๐ บาทต่อปี ส่วนกำหนดเวลาชำระหนี้สินคืน แบ่งออกเป็น ๒ อย่างตามประเภทของเงินกู้ คือ

๑. เงินกู้ระยะสั้น ได้แก่การกู้เงินไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัย หรือซื้อโค กระบือ เครื่องมือเครื่องใช้ในการกสิกรรม กำหนดใช้เงินคืนภายในเวลา ๓ ปี

๒. เงินกู้ระยะยาว มีกำหนดใช้เงินคืนไม่เกิน ๑๐ ปี ได้แก่ การกู้เงินไปชำระหนี้สินเดิม ซื้อที่ดิน หรือซื้อเครื่องจักรเครื่องยนต์ราคาแพง สำหรับการกู้เงินไปซื้อเครื่องจักรเครื่องยนต์นั้นไม่สู้จะมีมากรายนัก เพราะชาวนายังไม่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องนี้ดีพอ ทั้งสหกรณ์มักไม่ยินยอมให้กู้ด้วยเนื่องจากเหตุผลอย่างเดียวกัน

การชำระหนี้สินให้แก่สหกรณ์นั้น ผู้กู้จะต้องผ่อนส่งทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยให้แก่สหกรณ์ทุกปีตามอัตราที่สหกรณ์กำหนดไว้เป็นราย ๆ ไป และสหกรณ์ยินยอมให้สมาชิกโอนยอดเงินฝากของตนชำระหนี้ได้ด้วย

สหกรณ์หาทุนบ้านอุเม็งมีเงินทุนหมุนเวียนจากเงินรายได้ต่อไปนี้ คือ

๑. เงินค่าหุ้นสหกรณ์ที่ขายให้แก่สมาชิก

๒. เงินค่าบำรุงสหกรณ์ประจำปี และค่าลงทะเบียนสมาชิก

๓. เงินฝากของสมาชิก

๔. กำไรสุทธิประจำปี

๕. เงินที่สหกรณ์กู้มาจากธนาคารเพื่อการสหกรณ์

ส่วนใหญ่ของเงินทุนหมุนเวียนของสหกรณ์ได้แก่เงินที่กู้มาจากธนาคาร เพื่อ การสหกรณ์ในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจะกำหนดวงเงินที่จะให้สหกรณ์กู้ได้เป็นปี ๆ ไป โดยพิจารณาจากจำนวน สมาชิก และ ลักษณะ ของ การ ดำเนิน งาน ของ สหกรณ์ เป็น สำคัญ สหกรณ์เสียดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ ๗ ต่อปี แต่เมื่อนำมาให้สมาชิกกู้ยืมก็คิดดอกเบี้ยเป็นร้อยละ ๑๐ ต่อปี ผลกำไรจากการนี้ เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้วจะเป็นกำไรสุทธิประจำปีของสหกรณ์

ในวันประชุมใหญ่ประจำปีนั้น สมาชิกจะต้องมาประชุมทุกคน ผู้ที่ขาดประชุมโดยไม่มีเหตุผลอันสมควรอาจถูกปรับเป็นเงินไม่เกิน ๕๐ บาท การประชุมในวันนั้นนอกจากจะพิจารณารับ สมัคร สมาชิกใหม่ และ อนุญาตให้ สมาชิก ลาออก แล้ว คณะกรรมการจะประกาศให้สมาชิกทราบว่าใครยังเป็นหนี้สหกรณ์เป็นเงินเท่าใด และมีเงินฝากอยู่กับสหกรณ์เท่าใด สมาชิกคนใดข้องใจเกี่ยวกับจำนวนเงิน เหล่านั้น ก็มีสิทธิ์ซักถามได้ ต่อจากนั้นก็มีการเลือกตั้ง คณะกรรมการชุดใหม่เสร็จแล้วจึงพิจารณาการขอกู้เงินของสมาชิก

การเลือกตั้งคณะกรรมการสหกรณ์ใช้วิธี ลงคะแนนเสียงโดย การ ยกมือ คณะกรรมการคณะหนึ่งจะประกอบด้วย ประธาน เลขานุการ เหรัญญิก และกรรมการอื่นอีก ๓ นาย รวมเป็น ๖ นาย และอยู่ในตำแหน่งคราวละ ๑ ปี ผู้เป็นกรรมการอยู่แล้วรับเลือกตั้งใหม่ได้อีก

ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดการประชุมใหญ่ประจำปี (๒๕๐๖) ของสหกรณ์หาทุนบ้านอุเมิง ในครั้งนั้นสมาชิกได้เลือกคณะกรรมการชุดเดิมเข้ารับตำแหน่งต่อไปอีก อย่างไรก็ตามคณะกรรมการที่ได้รับเลือกมีสิทธิ์ไม่ขอรับตำแหน่งนั้นได้ ในกรณีที่เป็นเช่นนั้น สมาชิกต้องเลือกกรรมการใหม่เข้ารับหน้าที่แทน

ก่อนวันประชุมใหญ่ประจำปี (๕ กรกฎาคม ๒๕๐๖) จำนวน สมาชิกสหกรณ์มีอยู่ ๒๔ คน แต่ได้ลาออกในวัน ประชุม ใหญ่เสีย ๑ คน มีผู้สมัครเข้าเป็นสมาชิกเพิ่มอีก ๕ คน รวมสมาชิกสหกรณ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็น ๒๘ คน เมื่อพิจารณา

ดูรายงานประจำปีของสหกรณ์บ้านอุเมง จะแลเห็นว่า ส่วนมากผู้ที่สมัครเข้าเป็นสมาชิกก็เพื่อขอกู้เงินจากสหกรณ์เป็นสำคัญ สมาชิกที่พึ่งสมัครใหม่ในวันประชุมใหญ่นั้นทั้ง ๕ รายได้ขอกู้เงินจากสหกรณ์เป็นเงินรายละ ๔,๐๐๐ บาท โดยให้เหตุผลว่าจะนำไปชำระหนี้สินเดิม สำหรับสมาชิกที่มีอยู่ก่อนวันประชุมใหญ่ เมื่อตัดสมาชิกที่เพิ่งชำระหนี้สินหมดและขอลาออก ๑ รายแล้ว ในจำนวน ๒๓ รายนั้น ๑๘ รายยังเป็นหนี้สหกรณ์อยู่ ๓ รายพึ่งชำระหนี้สินหมดไปและยังไม่มีเงินฝาก สมาชิกที่เหลืออีก ๒ รายนั้น มีเงินฝากไว้กับสหกรณ์บ้าง

เมื่อตรวจดูบัญชีเงินกู้ของสหกรณ์ปรากฏว่า สมาชิกปัจจุบันซึ่งมีอยู่ ๒๘ รายนั้น ได้กู้เงินหรือเคยกู้เงินจากสหกรณ์ทั้งสิ้น สมาชิกเหล่านี้อ้างว่าได้กู้เงินเพื่อนำไปชำระหนี้สินเดิมบ้าง ขอกู้เพื่อซื้อที่ดินหรือซื้อโค กระบือบ้าง และเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัยบ้าง แต่บางรายก็ไม่อาจทราบสาเหตุของการกู้เงินได้เพราะได้กู้มานานแล้ว

การกู้เงินจากสหกรณ์มีวิธีการดังนี้ ในชั้นต้นสมาชิกจะต้องแสดงความจำนงต่อคณะกรรมการในวันประชุมใหญ่ประจำปี เมื่อคณะกรรมการยินยอมให้กู้ได้แล้ว ผู้กู้จะต้องทำคำร้องขอจำนองที่ดินยื่นต่อพนักงานที่ดินอำเภอ ผู้ซึ่งจะส่งเจ้าหน้าที่ออกมารังวัดที่ดินแปลงนั้น และปิดประกาศว่าจะมีผู้ใดคัดค้านหรือไม่ เมื่อครบกำหนด ๓๐ วัน และไม่ปรากฏมีผู้ใดคัดค้านจึงจะทำหนังสือขอจำนองได้ ในการนี้เจ้าของที่ดินเป็นผู้ออกค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เองทั้งสิ้น

แม้ว่าการเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์และมีสิทธิ์กู้เงิน โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราต่ำก็ตาม แต่ชาวบ้านไม่นิยมกันทั้งนี้เนื่องจากความล่าช้าประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งผู้กู้จะต้องลงทุนเป็นจำนวนเงินไม่น้อยเลย จึงมักจะพบว่าผู้ที่ต้องการเงินซึ่งมักเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำ และต้องการเงินใช้อย่างรวดเร็วนั้น มักนิยมกู้ยืมเงินจากเพื่อนบ้านด้วยกันมากกว่าแม้จะต้องเสียค่าดอกเบี้ยสูงก็ตาม ผู้เป็นสมาชิกสหกรณ์และขอกู้เงินนั้นหาใช่เป็นผู้ที่เดือดร้อนอย่างแท้จริงไม่ คนเหล่านี้มักจะมีฐานะค่อนข้างดีอยู่แล้ว สามารถรอเวลาได้และไม่ต้องใช้เงินในเวลาอันรวดเร็ว เมื่อเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า สหกรณ์ยังไม่อาจอำนวยประโยชน์ให้แก่บุคคลทั่วไปได้สมตามเจตน์จำนงที่

ตั้งไว้ สหกรณ์เป็นประโยชน์แก่คนเพียงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมิใช่เป็นผู้เดือดร้อนทางการเงินโดยแท้จริง

กรรมสิทธิ์ที่ดิน

สถิติเกี่ยวกับเนื้อที่ที่ดินที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ครอบครองอยู่นั้นอาจจะได้จากแหล่งต่อไปนี้ (๑) ได้จากแผนกที่ดินอำเภอซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการออกโฉนดที่ดินออกใบจับจอง หรือใบเหยียบย่ำให้แก่เจ้าของที่ดิน

(๒) ได้จากแผนกสรรพากรอำเภอซึ่งมีหน้าที่ประเมินค่าภาษีที่ดิน

ขนาดที่ดินที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ถือสิทธิเป็นเจ้าของ ข้อมูลที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ สำหรับบ้านพรานเหมือนได้อาศัยรายละเอียดจากแผนกสรรพากรอำเภอ ส่วนบ้านอุเม็งใช้ตัวเลขที่ได้จากแผนกที่ดินอำเภอเป็นหลัก ผู้เขียนรายงานเห็นว่าตัวเลขเหล่านั้นยังคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง ทั้งนี้ด้วยเหตุผลบางประการ คือ ประการแรก เจ้าของที่ดินบางรายได้โอนกรรมสิทธิ์ที่ดินของตนให้ผู้อื่นแล้ว แต่ยังมิได้แจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ ประการที่สอง การประเมินค่าภาษีที่ดินและการออกใบสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น เจ้าหน้าที่ได้รวบรวมเข้าไว้เป็นหมู่บ้านๆ ไปโดยถือเอาที่ตั้งของที่ดินเป็นสำคัญ แต่มิได้แยกตามที่อยู่อาศัยของผู้เป็นเจ้าของที่ดิน นับเป็นการรวบรวมจำนวนที่ดินในแต่ละหมู่บ้านมากกว่าตามข้อเท็จจริง ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของคนในหมู่บ้านนั้น แต่ที่ดินบางแห่งอาจเป็นของคนนอกหมู่บ้านก็ได้ ด้วยเหตุนี้จึงทราบแต่เพียงจำนวนที่ดินที่เป็นของคนนอกหมู่บ้าน และจำนวนที่ดินที่ชาวบ้านนั้นมีอยู่ในเขตหมู่บ้านที่ตนอยู่อาศัย ที่ไม่อาจทราบได้คือจำนวนที่ดินคนหมู่บ้านนั้นมีอยู่นอกหมู่บ้านที่อยู่อาศัย อย่างไรก็ตาม เท่าที่ปรากฏครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งที่มีที่ดินอยู่นอกหมู่บ้านของตนมีเพียงไม่กี่ราย และแต่ละรายก็เป็นเนื้อที่เพียงเล็กน้อย

อนึ่งในการศึกษาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินนี้ ในแบบสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนเกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือนนั้น ผู้รวบรวมข้อมูลได้สอบถามถึงการเป็นเจ้าของที่ดินด้วย (จะได้กล่าวถึงต่อไป)

สถิติเกี่ยวกับจำนวนที่ดินในบ้านพรานเหมือนที่รวบรวมได้จากแผนกสรรพากรอำเภอใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีดังนี้

จำนวนเนื้อที่ดินทั้งหมดเป็น ๒,๓๕๙ ไร่ ๑ งาน ๙๖ ตารางวา ในจำนวนนี้เป็นที่บ้าน ๓๗ ไร่ ๒ งาน ๘๕ ตารางวา ที่นา ๒,๒๓๒ ไร่ ๒ งาน ๕๒ ตารางวา ที่เหลืออีก ๘๙ ไร่ ๕๙ ตารางวา เป็นที่ดินสำหรับการกสิกรรมอื่น ส่วนใหญ่ของที่ดินเหล่านี้เป็นของคนในบ้านพรานเหมือนนั่นเอง เป็นที่ดินของคนในหมู่บ้านอื่น ๑๐ ราย เพียง ๑๔๗ ไร่ ๓ งาน ๗๑ ตารางวา ที่ดินดังกล่าวนี้เป็นที่นาเสีย ๑๔๗ ไร่ ๑ งาน ๓๘ ตารางวา ส่วนที่เหลือเป็นที่ดินสำหรับการกสิกรรมอื่น

ถ้าตรวจดูการเป็นเจ้าของที่ดินประเภทต่างๆ ของครัวเรือนทั้งหมด ๑๕๐ ราย ในบ้านพรานเหมือนจะพบว่า มี ๓๕ ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินสำหรับการกสิกรรมเลย (คิดเป็น ๒๓.๓๓% ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน) ที่เหลือ ๑๑๕ ครัวเรือนเป็นรายที่มีที่ดินสำหรับการกสิกรรม ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่มีที่ดินสำหรับการกสิกรรมอื่นเพียงอย่างเดียว ๗ ราย เป็นครัวเรือนที่มีที่นาเพียงอย่างเดียว ๖๑ ราย ที่เหลืออีก ๔๗ ราย เป็นครัวเรือนที่มีทั้งที่นาและที่ดินสำหรับการกสิกรรมอื่นรวมกัน

ในบรรดาครัวเรือนที่มีที่ดินเพื่อการกสิกรรมอื่นรวม ๕๔ รายนั้น เป็นครัวเรือนที่มีที่ดินประเภทนี้ไม่ถึง ๑ ไร่ เสีย ๓๗ ราย ที่มีที่ดินตั้งแต่ ๑ ไร่ขึ้นไปแต่ไม่ถึง ๓ ไร่ ๑๒ ราย ส่วนที่เหลืออีก ๕ รายมีที่ดินระหว่าง ๔ ไร่ จนถึง ๒๔ ไร่ อาจแบ่งแยกต่อไปได้อีกคือ รายแรกและรายที่สองมีที่ดินรายละ ๔ ไร่ รายที่สามมีที่ดิน ๙ ไร่ รายที่สี่ และรายที่ห้ามีที่ดิน ๑๖ ไร่ และ ๒๔ ไร่ตามลำดับ รวมเนื้อที่ดินเพื่อการกสิกรรมอื่นที่ชาวบ้านพรานเหมือนเป็นเจ้าของ ๘๘ ไร่ ๒ งาน ๒๖ ตารางวา เมื่อคิดโดยเฉลี่ยชาวบ้านพรานเหมือนมีที่ดินเพื่อการกสิกรรมอื่นประมาณครัวเรือนละ ๑ ไร่ ๒ งาน ๕๖ ตารางวา

ตารางที่ ๑๔ เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ในบ้านพรานเหมือนเป็นเจ้าของ

เนื้อที่นา	จำนวนครัวเรือน
ไม่เกิน ๕ ไร่	๑๕
๕.๑—๑๐ ,,	๑๘
๑๐.๑—๑๕ ,,	๑๗
๑๕.๑—๒๐ ,,	๑๘
๒๐.๑—๒๕ ,,	๗
๒๕.๑—๓๐ ,,	๑๐
๓๐.๑—๓๕ ,,	๘
๓๕.๑—๔๐ ,,	๖
๔๐.๑—๔๕ ,,	๒
๔๕.๑—๕๐ ,,	๔
มากกว่า ๕๐ ,,	๓
รวม	๑๐๘

ตารางข้างบนแสดงว่าใน ๑๐๘ ครัวเรือน เจ้าของที่นามีที่นาตั้งแต่ ๑ ไร่ ๒ งานจึงถึง ๕๘ ไร่ ซึ่งถ้าคิดเป็นเงินเนื้อที่นาทั้งสิ้นจะได้ ๒๐๘๕ ไร่ ๑ งาน ๑๔ ตารางวา แต่ถ้าคิดโดยเฉลี่ยครัวเรือนหนึ่งๆ จะมีที่นาประมาณ ๑๙ ไร่ ๑ งาน ๒๓ ตารางวา

ถ้าหากจะคิดเนื้อที่ดินอื่นที่มิใช่ที่นาที่ชาวบ้านพรานเหมือนมีในครอบครอง (๘๘ ไร่ ๒ งาน ๒๖ ตารางวา) รวมเข้าด้วย จะได้เนื้อที่ดินเพื่อการกสิกรรมทั้งหมดเป็น ๒๑๗๓ ไร่ ๓ งาน ๔๐ ตารางวา และเมื่อคิดโดยเฉลี่ยครัวเรือนหนึ่งๆ จะมีที่ดินใช้ทำกสิกรรมประมาณ ๒๐ ไร่ ๔๘ ตารางวา

สำหรับชาวบ้านอุเม็งทราบว่าเพิ่งจะเริ่มจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดินกัน ณ ที่ว่าการอำเภอประมาณ ๗-๘ ปีมาแล้ว (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๘) จากตัวเลขที่รวบรวมได้จาก

แผนกที่ดินอำเภอ พบว่า ที่ดินในบ้านอุเม็งมีอยู่ ๗๕๙ ไร่ ซึ่งแบ่งออกเป็นที่บ้าน ๕๔ ไร่ ที่สวน ๕ ไร่ และที่นา ๗๐๐ ไร่ ในจำนวนที่นา ๗๐๐ ไร่นั้น เป็นของคนนอกหมู่บ้านรวม ๑๔ รายคิดเป็นเนื้อที่รวม ๔๕ ไร่ ที่เหลือเป็นที่นาของชาวบ้านอุเม็งแท้ๆ เพียง ๖๕๕ไร่ ถ้ากล่าวอย่างกว้างๆ ครัวเรือนที่มีที่นาในกรรมสิทธิ์ในหมู่บ้านนี้จะมีที่นาตั้งแต่ ๒ งาน ๒๗ ตารางวาจนถึง ๔๓ ไร่ ๒ งาน ๙๒ ตารางวา และครัวเรือน (๑๓ ครัวเรือน) ที่มีที่ดินอื่น (ไม่ใช่ที่นา) จะมีตั้งแต่ ๓๖ ตารางวา จนถึง ๓ งาน ๗๘ ตารางวา

ตารางที่ ๑๕ เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ในบ้านอุเม็งเป็นเจ้าของ

เนื้อที่	จำนวนครัวเรือน
ไม่เกิน ๕ ไร่	๓๘
๕.๑—๑๐ ,,	๓๒
๑๐.๑—๑๕ ,,	๕
๑๕.๑—๒๐ ,,	๕
๒๐.๑—๒๕ ,,	๒
๒๕.๑—๓๐ ,,	๓
มากกว่า ๓๐ ,,	๒
รวม	๘๗

ตารางที่ ๑๕ แสดงให้เห็นว่า ๘๗ ใน ๑๕๓ ครัวเรือนในบ้านอุเม็งที่มีที่นาเป็นของตนเองอีก ๖๖ ครัวเรือน (๔๓.๑๔ ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด) ไม่มีที่นาเฉพาะครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่จะมีที่นาไม่เกิน ๑๐ ไร่ ครัวเรือนที่มีที่นามากกว่า ๒๐ ไร่มีอยู่เพียง ๗ ครัวเรือนเท่านั้น อัตราเฉลี่ยเนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ มีในครอบครองเป็น ๗.๕๓ ไร่

สำหรับคนนอกบ้านอุเม็งที่มีที่ดินในหมู่บ้านนี้มี ๑๔ รายด้วยกัน บุคคลเหล่านี้ส่วนมากเป็นคนในบ้านหนองบึง (หมู่ที่ ๖ ตำบลยุหว่า) ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับบ้าน

อุเม็งและมีสัมพันธ์กันใกล้ชิดมากกว่าหมู่บ้านอื่น ส่วนชาวบ้านอุเม็งที่มีที่ดินอยู่นอกหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่มีประมาณ ๓๐ ราย คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ ไร่เศษ ที่ดินที่ว่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในบ้านหนองบึง และบุคคลเหล่านี้ได้มาโดยการรับมรดกจากบิดามารดาของตน

สถิติเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง

ได้เกริ่นแล้วว่าในการศึกษาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น ผู้รวบรวมข้อมูลได้ใช้แบบสัมภาษณ์สอบถามหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๘๐ รายในบ้านพรานเหมือน และ ๗๑ รายในบ้านอุเม็งถึงการเป็นเจ้าของที่ดินด้วย ในตอนนี้จะได้เสนอข้อมูลนั้นโดยเฉพาะการเป็นเจ้าของที่นาในหมู่บ้านสองแห่งนี้ รวมทั้งการใช้ประโยชน์ที่นาเหล่านั้นด้วย

ตารางที่ ๑๖ จำนวนแปลงที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าของ

จำนวนครัวเรือน	จำนวนแปลง							รวม
	๐	๑	๒	๓	๔	๕	๖	
บ้านพรานเหมือน	๖	๒๗	๓๒	๑๓	๒	—	—	๘๐
บ้านอุเม็ง	๒๑	๒๑	๑๓	๑๐	๒	๓	๑	๗๑

ตารางข้างบนแสดงว่าในครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๘๐ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน มีอยู่ ๖ ครัวเรือน (๗.๕ %) ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ส่วน ๗๔ ครัวเรือนที่มีที่นาในครอบครอง ส่วนใหญ่จะมีที่นาเพียงแปลงหรือสองแปลง ที่มีที่นา ๓ แปลงมีอยู่ ๑๓ ราย และที่มี ๔ แปลงมี ๒ ราย มัชฌิมและมัธยฐานของจำนวนแปลงที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ครอบครองอยู่ (ไม่รวมผู้ที่ไม่มีที่นา ๖ ราย) เป็น ๑.๘๖ แปลง และ ๑.๘๑ แปลง ตามลำดับ รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ที่ไม่มีที่นา ๖ ราย มีดังนี้

(๑) มีอยู่ ๔ รายที่มีอาชีพในการทำนา ในจำนวนนี้ ๓ รายแรกเช่าที่นาของผู้อื่นทำ ส่วนรายที่สี่อาศัยที่ดินบริเวณขอบบึงสำหรับปลูกข้าว นอกเหนือไปจากการทำนาแล้วครัวเรือนเหล่านี้ยังมีรายได้จากงานอื่นอีก คือ ๒ รายทำน้ำตาลโตนดและเลี้ยงสัตว์ รายที่สามมีอาชีพเป็นช่างไม้ ส่วนอีกรายหนึ่งนั้นรับจ้างทำงานทั่วไป

(๒) ๒ รายที่เหลือไม่ทำนา รายแรกหัวหน้าครัวเรือนเป็นข้าราชการตำรวจมียศเป็นสิบตำรวจโท รายที่สองสามีรับจ้างทำงานก่อสร้าง ส่วนภริยาหาซื้อสินค้าจากชาวบ้านแล้วนำไปขายต่อเอากำไรอีกทีหนึ่ง ทั้งสองครัวเรือนนี้ยังมีรายได้จากการเลี้ยงสัตว์ด้วย

สำหรับบ้านอุเม็ง ในจำนวนครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง ๗๑ ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองอยู่ ๒๑ ครัวเรือน (๒๙.๕๘%) จำนวนที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ เป็นเจ้าของมีตั้งแต่ ๑ แปลงจนถึง ๗ แปลง แต่ส่วนใหญ่จะมีไม่เกิน ๓ แปลง มัชฌิมและมัธยฐานของจำนวนแปลงที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งๆ ครอบครองอยู่ (ไม่รวมครัวเรือนที่ไม่มีที่นา) เป็น ๒.๑๔ แปลง และ ๑.๘๑ แปลงตามลำดับ รายละเอียดของครัวเรือนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ๒๑ ครัวเรือนมีดังนี้

(๑) มีอยู่ ๑๓ ครัวเรือนที่มีอาชีพในการทำนาโดยเช่าที่นาของผู้อื่นทำ เนื้อที่นาที่เช่าทำมีตั้งแต่ ๒ ไร่ จนถึง ๘ ไร่ ผู้เช่าแบ่งผลิตผลครึ่งหนึ่งให้แก่เจ้าของนาเป็นค่าเช่า ครัวเรือนเหล่านี้เกือบทุกรายได้เช่าที่นาปลูกพืชในฤดูแล้งด้วย นอกจากนี้ยังหารายได้เพิ่มเติมจากงานอื่นอีก เช่น เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำงานกสิกรรม รับจ้างทั่วไป เป็นพ่อค้าคนกลางค้าหมู เป็ด และไก่ เป็นต้น

(๒) มีอยู่ ๘ ครัวเรือนที่ไม่ทำนา ๓ รายแรกรับจ้างทำการกสิกรรม รับจ้างทั่วไป และเลี้ยงสัตว์ไว้จำหน่าย อีก ๒ รายทำงานรับจ้างเพียงอย่างเดียว รายที่หกเป็นพ่อค้าคนกลางและเลี้ยงหมูไว้ขาย ส่วน ๒ รายที่เหลือ เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกเพียงคนเดียว ซึ่งเป็นหญิงสูงอายุ รายหนึ่งทำหมอนและตัดผมขาย อีกรายหนึ่งหาบของเร่ขายในหมู่บ้านและให้เช่ากระบือซึ่งมีอยู่เพียงตัวเดียว

ได้กล่าวแล้วว่าในบ้านพรานเหมือนมีครัวเรือนอยู่ ๗๔ ครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเอง ในจำนวนนี้มี ๑๖ รายที่ไม่ทราบเนื้อที่นาที่ตนครอบครองอยู่ ฉะนั้นถ้าพิจารณาแต่เจ้าของที่นา ๕๘ รายที่รู้เนื้อที่นาของตน ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าของที่นาตั้งแต่ ๑ ไร่ จนถึง ๔๕ ไร่ ส่วนในบ้านอุเม็งครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเองมีอยู่ ๕๐ ครัวเรือน เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่งเป็นเจ้าของมีตั้งแต่ครึ่งไร่ จนถึง ๓๘ ไร่

ตารางที่ ๑๗ เนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าของ

จำนวนครัวเรือน	เนื้อที่นา				
	ไม่เกิน ๑๐ ไร่	๑๑-๒๐ ไร่	๒๑-๓๐ ไร่	๓๑-๔๐ ไร่	มากกว่า๔๐ไร่
บ้านพรานเหมือน	๓๐	๑๔	๗	๓	๔
บ้านอุเม็ง	๓๘	๔	๔	๔	—

ตารางข้างบนแสดงให้เห็นว่า ส่วนใหญ่ของครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมีที่นาไม่เกิน ๒๐ ไร่ แต่ถ้าเปรียบเทียบอัตราเฉลี่ยกัน ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนมีที่นามากกว่าครัวเรือนในบ้านอุเม็ง มัชฌิมและมัธยฐานและเนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ในบ้านพรานเหมือนครอบครองอยู่เป็น ๑๔.๘๑ ไร่ และ ๑๐.๒๕ ไร่ ตามลำดับ ส่วนในบ้านอุเม็งนั้น มัชฌิมและมัธยฐานของเนื้อที่นาที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ มีอยู่จะเป็น ๑๐.๓๐ ไร่ และ ๗.๐๘ ไร่ ตามลำดับ โดยทั่วไปที่นาของชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่นั่นเอง แม้บางรายจะมีที่นาอยู่นอกเขตหมู่บ้าน แต่ส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ในเขตตำบลเดียวกัน และเจ้าของสามารถไปทำกสิกรรมด้วยตนเองได้

ในจำนวนครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเองในบ้านพรานเหมือนรวม ๗๔ รายนั้น ๕๐ รายกล่าวว่าที่นาทั้งหมดของตนอยู่ในเขตหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่ มีอยู่เพียง ๓ ราย ที่กล่าวว่าที่นาทั้งหมดอยู่นอกเขตหมู่บ้าน ที่เหลืออีก ๑๑ รายมีที่นาอยู่ทั้งในและนอกเขตหมู่บ้าน ในจำนวนนี้ ๗ รายกล่าวว่า แม้จะมีที่นาอยู่นอกเขตหมู่บ้าน แต่ที่นาเหล่านั้นยังอยู่ในเขตตำบลเดียวกัน อีก ๔ ราย มีที่นาอยู่ในเขตตำบลอื่นที่ใกล้เคียง

ในบ้านอุเม็งมีครัวเรือนที่มีที่นาเป็นของตนเองอยู่ ๕๐ ครัวเรือน ในจำนวนนี้ ๒๐ ราย กล่าวว่าที่นาทั้งหมดของตนอยู่ในเขตหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่ เพียง ๒ รายเท่านั้นที่กล่าวว่าที่นาทั้งหมดของตนอยู่นอกเขตหมู่บ้าน ส่วนที่เหลืออีก ๘ ราย นั้นมีที่นาอยู่ทั้งในและนอกเขตหมู่บ้าน จำนวนที่นาที่ครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างบ้านอุเม็งเป็นเจ้าของอยู่รวม ๔๘๒.๕ ไร่ ในจำนวนนี้เป็นที่นาที่อยู่ในเขตหมู่บ้านถึง ๔๐๘ ไร่ เป็นที่นา

ที่อยู่ในหมู่บ้านอื่นตำบลเดียวกัน ๔๕ ไร่ ที่เหลืออีก ๒๙.๕ ไร่ เป็นที่นาที่อยู่ในเขตตำบลใกล้เคียง

การใช้ประโยชน์ที่นา

กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งมักจะทำนาในที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่โดยไม่แบ่งให้ผู้อื่นเช่าทำ ทั้งนี้เนื่องจากครัวเรือนหนึ่ง ๆ มีที่นาไม่มากนัก และสามารถทำได้เองทั้งหมดมีอยู่เพียงไม่กี่รายที่แบ่งที่นาของตนให้ญาติเช่าทำ หรือไม่ก็เพราะที่นาแปลงนั้นอยู่ไกลเกินไปจนไม่สามารถไปทำเองได้ จึงให้คนอื่นเช่าทำ ส่วนผู้ที่มีที่นาน้อย บางรายก็ต้องเช่าที่นาผู้อื่นเพิ่มขึ้นอีก บางรายเช่นชาวบ้านพรานเหมือน อาศัยที่ทำนาตามขอบบึง (ถือว่าเป็นการเช่านาผู้อื่นทำเหมือนกันแต่ไม่ต้องเสียค่าเช่า) สำหรับผู้ที่ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่ในหมู่บ้านพราน-เหมือนมี ๓ ราย (เพราะเหตุที่นาอยู่ไกลเกินไป) ในจำนวนนี้ ๒ รายแรกให้ผู้อื่นเช่าที่นาแล้วตนมิได้เช่านาของผู้อื่นทำ ส่วนรายที่สาม ให้เช่าที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่ ส่วนตนเองทำนาในที่ดินของผู้อื่น จำนวนผู้ที่ให้เช่าที่นาทั้งหมดของตนในบ้านอุเม็งมีอยู่ ๕ รายด้วยกัน ๒ รายแรกกล่าวว่าที่ให้ผู้อื่นเช่าเพราะตนเองขาดกำลังคน เนื่องจากอยู่ตามลำพังกับบุตรที่ยังเล็ก อีก ๒ รายได้อนุญาตให้บุตรทำกสิกรรมในที่ดินของตนโดยแบ่งผลิตผลกันคนละครึ่ง ส่วนรายที่ห้า นั้นมีบุตรเพียงคนเดียวแต่กำลังศึกษาอยู่ ส่วนหัวหน้าครัวเรือนประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง จึงให้ผู้อื่นเช่าที่นาที่มีอยู่ทั้งหมด

ในบ้านอุเม็งจำนวนครัวเรือนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนาเลย มีอยู่ ๘ ราย ครัวเรือนที่ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทั้งหมด มีอยู่ ๕ ราย ที่เหลือ ๕๘ ราย นั้นมีอาชีพในการทำนา ในจำนวนนี้ ๓๒ ราย ทำนาในที่ดินทั้งหมดที่ตนมีอยู่ และ ๘ ราย ใน ๓๒ รายนี้ต้องเช่าที่ดินของผู้อื่นทำเพิ่มอีก จำนวนครัวเรือนที่ทำนาเองบางส่วนและแบ่งให้ผู้อื่นเช่าบางส่วนมีอยู่ ๑๓ ราย สำหรับผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองเลย แต่เช่าที่นาของผู้อื่นทำมีอยู่ ๑๓ ราย

ตารางที่ ๑๙ ฐานะทางการกสิกรรม (การทำนา) ของหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่าง

ฐานะทางกสิกรรม	จำนวนครัวเรือน	
	บ้านพรานเหมือน	บ้านอุเม็ง
ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนา	๒	๘
ให้เช่าอย่างเดียว	๒	๕
ทำเองอย่างเดียว	๔๒	๒๔
ทำเอง+ให้เช่า	๙	๑๓
ทำเอง+เช่าผู้อื่น	๒๐	๘
เช่าผู้อื่นอย่างเดียว	๔	๑๓
ให้เช่า+เช่าผู้อื่น	๑	—
รวม	๘๐	๗๑

จากตารางข้างบนจะเห็นว่า ในบ้านพรานเหมือน มีครัวเรือนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนาเลยอยู่ ๒ ครัวเรือน และจำนวนครัวเรือนที่ให้เช่าที่นาเพียงอย่างเดียวมีอยู่ ๒ ราย ที่เหลืออีก ๗๖ ครัวเรือนนั้นมีอาชีพในการทำนา ในจำนวนนี้ ๖๒ รายทำนาในที่ดินทั้งหมดที่ตนมีอยู่ โดยมิได้แบ่งให้ผู้อื่นเช่าทำเลย และ ๒๐ ราย ใน ๖๒ รายนี้กล่าวว่ายังต้องเช่าที่นาของผู้อื่นทำเพิ่มอีก จำนวนครัวเรือนที่ทำนาเองบางส่วนและแบ่งให้ผู้อื่นทำบางส่วนมีอยู่ ๙ ครัวเรือน ผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองแต่อาศัยทำนาในที่ดินของผู้อื่นมีอยู่ ๔ ราย มีหัวหน้าครัวเรือนเพียงหนึ่งรายที่ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่ แล้วตนเองเช่าที่นาผู้อื่นทำ

การเช่าที่นา

อาจกล่าวได้ว่าการให้เช่าที่นาในบ้านพรานเหมือนส่วนมากเป็นการช่วยเหลือกันและกันระหว่างญาติพี่น้อง โดยส่วนใหญ่ผู้เป็นเจ้าของที่นาจะไม่คิดค่าเช่า นอกจากในบางครั้งผู้เช่ามีน้ำใจนำของฝากเล็ก ๆ น้อย ๆ มาให้เจ้าของที่นาบ้างเท่านั้น

เจ้าของที่นา ๖ รายใน ๑๒ ราย ที่ให้ผู้อื่นเช่าทำในบ้านพรานเหมือน กล่าวว่าตนไม่ได้คิดค่าเช่าเลย อีก ๒ รายกล่าวว่าได้คิดค่าเช่าปีละ ๑๐๐ บาท ส่วนที่เหลืออีก ๔ ราย ได้ค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกประมาณปีละ ๒๕ ถัง สำหรับผู้ที่ทำนาในที่ดินของผู้อื่นนั้น เมื่อตัดผู้ที่ทำนาตามขอบบึงออกแล้ว ก็มีอยู่ ๖ รายด้วยกัน ในจำนวนนี้ ๕ ราย กล่าวว่าตนไม่ต้องเสียค่าเช่าเลย ส่วนรายที่หกนั้น เช่านาทำ ๒ แปลง แต่เสียค่าเช่าเพียงแปลงเดียวอีกแปลงหนึ่งเจ้าของไม่คิดค่าเช่า

การเช่าที่นาทำกสิกรรมในบ้านอุเม็งนั้น ไม่ว่าเช่าเพื่อทำนาหรือเพื่อปลูกพืชในฤดูแล้ง เจ้าของคิดเอาค่าเช่าเป็นผลิตกรรมครึ่งหนึ่งของที่ได้ โดยผู้เป็นเจ้าของไม่ต้องลงทุนลงแรงอะไรเลย อย่างไรก็ตามเจ้าของนาจะได้ค่าเช่ามากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับผู้เช่า ด้วยเหตุนี้การเลือกผู้เช่าจึงถือเป็นเรื่องสำคัญในการเลือกตัวผู้เช่า เจ้าของที่นาส่วนมากมักถือเอาความขยันขันแข็งของผู้เช่าเป็นเกณฑ์ เพราะถ้าผู้เช่าเป็นคนขยันขันแข็งและเอาใจใส่ในการงานดี การทำนาก็ย่อมได้ข้าวมากและเจ้าของนาก็พลอยได้รับส่วนแบ่งมากด้วย ถ้าเจ้าของนาเห็นว่าผู้ขอเช่ามีความขยันปาน ๆ กัน ก็จะให้บุคคลที่เป็นญาติกันเช่าทำ และผู้เป็นญาติใกล้ชิดย่อมได้รับเลือกก่อนญาติห่าง สำหรับเจ้าของนาที่เป็นผู้นำของชุมชน เช่น กำนันและผู้ใหญ่บ้าน แม้ใช้เกณฑ์เลือกผู้เช่าเหมือนกัน แต่มีวิธีการเลือกแตกต่างออกไปบ้าง ผู้ใหญ่บ้านได้ชี้แจงว่าในกรณีที่ผู้ขอเช่าทุกคนมีความขยันและความเอาใจใส่พอ ๆ กัน ก็จะเลือกผู้เช่าซึ่งไม่ใช่ญาติที่ถือหลักเช่นนั้น เนื่องจากว่าตนสามารถให้อุปการะแก่ญาติด้วยวิธีอื่นได้ ส่วนกำนันได้ให้ความเห็นแตกต่างจากที่ได้กล่าวมาแล้ว เขากล่าวว่าในกรณีที่ผู้ขอเช่าเป็นญาติกันนั้น ก็จะเลือกญาติห่างเป็นผู้เช่า ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ญาติที่ใกล้ชิดกว่านั้นย่อมได้รับความอนุเคราะห์จากตนด้วยวิธีต่าง ๆ มากกว่าญาติห่าง ต่างว่าผู้ขอเช่าเป็นญาติที่มีศักดิ์เท่า ๆ กัน ก็จะอนุญาตให้เช่าทำกันคนละครึ่งหรือมิฉะนั้นก็ผลัดกันเช่าทำคนละปีสลับกันไป

ผลิตผลที่ได้จากการทำนาและการขายข้าว

อาชีพที่สำคัญและทำรายได้ให้แก่ครอบครัวในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมากที่สุดนั้น ได้แก่การทำนา ปริมาณข้าวที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ได้รับซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไปนี้ เป็นจำนวนข้าวที่ได้รับจริง ๆ ในกรณีต่อไปนี้

๑. ถ้าเช่าที่นาของผู้อื่นทำและให้ค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก ปริมาณข้าวที่ได้รับจริงหมายถึงจำนวนข้าวเปลือกที่เหลือทั้งหมดภายหลังจากที่ได้หักค่าเช่าแล้ว

๒. ถ้าทำนาเองและแบ่งส่วนให้ผู้อื่นเช่าทำบ้าง ปริมาณข้าวที่ได้รับจริงหมายถึงข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาเองรวมกับค่าเช่าที่ได้รับ

๓. ถ้าให้ผู้อื่นเช่าที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่ ปริมาณข้าวที่ได้รับจริงหมายถึงจำนวนข้าวเปลือกทั้งหมดที่ได้จากค่าเช่า ทั้งนี้ไม่นับรวมครัวเรือนที่ได้ค่าเช่าเป็นเงินสด

ได้กล่าวแล้วว่า ครัวเรือนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนาเลยในหมู่บ้านพรานเหมือนมี ๒ ราย ครัวเรือนเหล่านี้ไม่มีที่นาเป็นของตนเองและไม่ได้เช่าที่นาผู้อื่นทำ ครัวเรือนที่ให้เช่าที่นาทั้งหมดที่ตนมีอยู่และได้รับค่าเช่าเป็นเงินสดมีอยู่ ๑ ราย ดังนั้นครัวเรือนที่ทำนาและได้รับผลิตผลเป็นข้าวเปลือกในกรณีต่างๆที่กล่าวมาแล้วในบ้านพรานเหมือนจึงมีอยู่ ๗๗ ครัวเรือน ส่วนในบ้านอุเม็ง จำนวนครัวเรือนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนาเลยมีอยู่ ๘ ครัวเรือนด้วยกัน เจ้าของนาที่แบ่งที่นาให้ผู้อื่นเช่านั้น ทุกรายคิดค่าเช่าเป็นข้าวเปลือก ดังนั้นจำนวนครัวเรือนที่ได้ผลิตผลข้าวเปลือกในบ้านอุเม็งจึงมีอยู่ ๖๓ ครัวเรือน

ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับปริมาณข้าวเปลือกที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ในหมู่บ้านทั้งสองแห่งได้รับจริงและขายไปในรอบปีที่ผ่านมา (๒๕๐๕)

ตารางที่ ๑๙ ปริมาณข้าวเปลือกที่ได้และที่ขายไปในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

จำนวนข้าวที่ได้	บ้านพรานเหมือน		บ้านอุเม็ง	
	จ.น. ครัวเรือนที่ได้ข้าว	จ.น. ครัวเรือนที่ขายข้าว	จ.น.ครัวเรือนที่ได้ข้าว	จ.น.ครัวเรือนที่ขายข้าว
ต่ำกว่า ๑๐๐ ถัง	๕	—	๔	—
๑๐๑ — ๒๐๐ ,,	๑๓	๒	๑๘	๒
๒๐๑ — ๓๐๐ ,,	๒๔	๙	๑๒	๔
๓๐๑ — ๔๐๐ ,,	๑๔	๙	๑๐	๕
๔๐๑ — ๕๐๐ ,,	๑๒	๕	๓	๒
๕๐๑ — ๖๐๐ ,,	๗	๖	๔	๓
๖๐๑ — ๗๐๐ ,,	๑	๑	—	—
๗๐๑ — ๘๐๐ ,,	๑	๑	๑	๑
๘๐๑ — ๙๐๐ ,,	—	—	๑	๑
๙๐๑ — ๑,๐๐๐ ,,	—	—	๑	๑
มากกว่า๑,๐๐๐ ,,	—	—	๙	๙
รวม	๗๗	๓๓	๖๓	๒๘

ตารางที่ ๑๙ แสดงให้เห็นว่าใน ๗๗ ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนจำนวนข้าวเปลือกที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ได้รับ มีตั้งแต่๒๕ ถัง จนถึง ๗๒๐ ถัง ในจำนวนครัวเรือนเหล่านี้มากกว่าครึ่งได้ข้าวเปลือกไม่เกิน ๓๐๐ถัง ต่อปี ที่ได้รับมากกว่า๕๐๐ ถังมีอยู่ ๙ ครัวเรือนเท่านั้น ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือนที่กล่าวว่าได้ขายข้าวมีอยู่ ๓๓ ครัวเรือน ปริมาณข้าวเปลือกที่ครัวหนึ่ง ๆ ขายไปมีมากกว่า ๑๐๐ ถัง จนถึง ๘๐๐ ถัง เมื่อพิจารณาถึงผลิตผลที่ได้จากการทำนาประกอบกับการประมาณค่าใช้จ่ายใช้สอยในครัวเรือนแล้ว จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่ของครัวเรือนเหล่านี้ขายข้าวเพราะต้องการเงินไปจับจ่ายในทางอื่น มีอยู่เพียง ๒–๓ รายเท่านั้นที่อาจกล่าวได้ว่าขายข้าวเปลือกเพื่อเอาเงินมาเก็บออมไว้ ส่วนใน ๖๓ ครัวเรือนในบ้านอุเม็ง ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ทำนาได้ข้าว ตั้งแต่ ๖๐ ถัง จนถึง ๑,๖๐๐ ถัง ในจำนวนครัวเรือนเหล่านี้

๓๔ ครัวเรือน (๕๔%) ได้ข้าวเปลือกไม่เกิน ๓๐๐ ถังต่อปี จำนวนครัวเรือนที่ได้ข้าวเปลือกมากกว่า ๕๐๐ ถัง แต่ไม่เกิน ๑,๐๐๐ ถังมีอยู่ ๗ ราย และครัวเรือนที่ได้ข้าวมากกว่า ๑,๐๐๐ ถังต่อปีมีอยู่ ๙ ครัวเรือน สำหรับการขายข้าวเปลือก จะแลเห็นได้ว่าครัวเรือนในบ้านอุเม็งที่ขายข้าวมีอยู่ ๒๘ ครัวเรือน จำนวนข้าวเปลือกที่ครัวเรือนหนึ่ง ๆ ขายไปมีตั้งแต่ ๓๐ ถัง จนถึง ๙๗๕ ถัง ผู้ขายข้าวเปลือกเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ทำนาได้ข้าวเปลือกเป็นจำนวนมาก เมื่อเหลือกินเหลือใช้แล้วจึงขาย มีอยู่เพียงไม่กี่รายที่ต้องขายข้าวเพราะเหตุจำเป็นอย่างอื่น

นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ตารางที่ ๑๙ ยังแสดงให้เห็นว่า การทำนาในบ้านอุเม็งได้รับผลอุดมสมบูรณ์กว่าที่เป็นอยู่ในบ้านพรานเหมือน ในบ้านอุเม็งผู้ที่ได้ข้าวน้อยส่วนมากมักจะเป็นผู้ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง บุคคลเหล่านี้ต้องเช่าที่นาของผู้อื่นทำโดยเสียค่าเช่าครึ่งหนึ่งของผลิตผลที่ได้ แม้กระนั้นก็ตาม อัตราส่วนร้อยของผู้ที่ได้ข้าวน้อยๆในบ้านอุเม็งก็ยังน้อยกว่าในบ้านพรานเหมือน ดังจะเห็นได้ว่าจำนวนครัวเรือนที่ได้ข้าวมากกว่า ๕๐๐ถัง ต่อปีนั้น ในบ้านพรานเหมือนมีอยู่ ๙ ครัวเรือนเท่านั้น และในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่เกิน ๖๐๐ ถังเสีย ๗ ราย ส่วนที่เหลืออีก ๒ รายนั้น รายหนึ่งได้ข้าวระหว่าง ๖๐๐-๗๐๐ ถัง ส่วนอีกรายหนึ่งได้ข้าวไม่เกิน ๘๐๐ ถัง ส่วนในบ้านอุเม็งนั้น จำนวนครัวเรือนที่ได้ข้าวมากกว่า ๕๐๐ ถังต่อปีมีอยู่ ๑๖ ครัวเรือน ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนที่ได้ข้าวมากกว่าปีละ ๑,๐๐๐ ถัง ถึง ๙ ครัวเรือน

สาเหตุของการขายที่ดินในบ้านอุเม็ง

นับตั้งแต่เริ่มมีการจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดิน ณ ที่ว่าการอำเภอ จนถึงปัจจุบัน (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๘–๒๕๐๖)พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเนื่องมาจากการซื้อขาย (ไม่นับการรับมรดก) รวม ๔๒รายด้วยกัน คิดเป็นเนื้อที่รวม๑๕๘ ไร่ ซึ่งในจำนวนเนื้อที่ทั้งหมดนี้เป็นที่นา๑๕๔ ไร่ ที่สวน๒ ไร่ และที่บ้าน ๒ ไร่ ผู้ที่รับซื้อนั้นส่วนใหญ่เป็นคนในบ้านอุเม็ง มีคนนอกหมู่บ้านอยู่บ้างเพียงรายสองรายเท่านั้น เมื่อได้ขายที่ดินแล้วผู้ขายก็มักจะขอเช่าที่ดินซึ่งเคยเป็นของตนเองทำกินต่อไปอีก โดยแบ่งผลิตผลครึ่งหนึ่งให้แก่เจ้าของที่ดินใหม่ สำหรับระยะเวลาที่เช่านั้นมักไม่กำหนดแน่นอน ส่วนมากมักจะสิ้นสุดลงเมื่อเจ้าของที่ดินต้องการที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกเอง

ตารางที่ ๒๐ สาเหตุของการขายที่ดินในบ้านอุเม็ง

สาเหตุ	จำนวนผู้ขาย
มีที่น้อย ได้ผลิตผลไม่พอเลี้ยงชีพ	๑๔
ขายเพื่อใช้หนี้	๗
ขายเพื่ออพยพไปอยู่ในถิ่นใหม่	๕
ขายเพื่อซื้อที่ใหม่	๕
ขายเพราะไม่มีใครอยู่ด้วย	๓
ขายเพราะรับมรดกร่วมกัน	๓
ขายเพราะเล่นการพนัน เที่ยวเตร่และสุรุ่ยสุร่าย	๓
อื่น ๆ	๒
รวม	๔๒

จะเห็นได้ว่า สาเหตุของการขายที่ดินนั้นมีแตกต่างกันไป สำหรับ ๑๔ รายที่กล่าวว่าตนขายที่ดินเพราะทำกินไม่พอ เนื่องจากมีที่ดินน้อยนั้น ส่วนมากผู้ขายมักจะเอาเงินที่ขายที่ดินได้ (ราคาซื้อขายที่ดินในหมู่บ้านอุเม็งไร่ละ ๓,๐๐๐—๔,๐๐๐ บาท) ไปหมุนเวียนโดยให้ผู้อื่นกู้ยืมต่อเพราะคิดว่าตนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น (อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ตกร้อยละ ๓—๕ ต่อเดือน หรือถ้าคิดดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือกก็ประมาณ ๒๕—๕๐ ถัง ต่อเงินต้น ๑,๐๐๐ บาท) แต่แท้ที่จริงบุคคลเหล่านั้นมักประสบความล้มเหลวไม่สามารถเอาเงินไปลงทุนให้เกิดดอกออกผลตามที่คิดไว้ เนื่องจากไม่สามารถเอาเงินทั้งหมดที่ขายที่ดินได้ให้ผู้อื่นกู้ยืมนั้นประการหนึ่ง นอกจากนั้นยังต้องชักเงินที่ได้จากการขายที่ดินออกมาใช้จ่ายเรื่อยไปจนหมด และกลับมีฐานะตกต่ำกว่าเดิมเสียอีก อย่างไรก็ตาม บุคคลเหล่านั้นก็ยังสามารถขอเช่าที่ดินที่ขายแล้วนั้นทำกินต่อไปได้ อีกส่วน ๖ รายที่กล่าวว่าตนขายที่ดินเพื่อใช้หนี้นั้น ๒ รายแรกเป็นหนี้เพราะความเจ็บไข้ต้องกู้ยืมเงินผู้อื่นมารักษาตัว เมื่อเห็นว่าไม่มีช่องทางอย่างอื่นจึงขายที่ดินเพื่อเอาเงิน

ชำระหนี้ อีก ๓ รายเจ้าของที่ดินเป็นพี่น้องกันแต่บิดามีหนี้สินอยู่ก่อน เมื่อตนได้รับมรดกที่ดินจากบิดาก็ต้องใช้หนี้แทนบิดาด้วย เหตุนี้จึงได้ขายที่ดินเสีย รายสุดท้ายขายที่ดินก็เพื่อใช้หนี้แทนน้องชาย ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว

ผู้ที่อ้างว่าขายที่ดินเพื่ออพยพไปอยู่ในถิ่นใหม่มีอยู่ ๕ ราย ในจำนวนนี้ ๓ รายอพยพไปอยู่ที่อำเภอฝางในจังหวัดเชียงใหม่ รายที่สี่ ย้ายไปอยู่ที่ตำบลสันกลางในอำเภอสันป่าตอง รายที่ห้า แม้ได้ขายที่ดินแล้ว ยังคงอยู่ในบ้านอุเม็ง แต่ก็ได้เอาเงินที่ได้จากการขายที่ดินไปซื้อที่นาในอำเภอฝางแล้วให้บุตรชาย ๒ คน ผลัดกันไปทำนาที่นั่นคนละหนึ่งปี

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ผู้ขายที่ดินเพื่อนำเงินไปซื้อที่ดินแห่งใหม่ที่ดีกว่าหรือมีเนื้อที่มากกว่าเดิมมีอยู่ ๕ ราย ผู้ที่ขายที่ดินเพราะได้รับมรดกร่วมกันแต่เป็นที่ดินจำนวนน้อยไม่พอจะแบ่งกันทำกิน มีอยู่ ๓ ราย ในจำนวนนี้มี ๒ รายที่ผู้ขายเป็นหญิงชรา ต้องขายที่บ้านเนื่องจากสามีและบุตรเสียชีวิตหมดแล้วในปัจจุบันอาศัยอยู่กับญาติ ส่วนรายที่สาม เป็นชายสูงอายุ ไม่มีที่ดินเพื่อการกสิกรรมเป็นของตนเองเลย ด้วยเหตุนี้เมื่อบุตรแต่งงาน ทุกคนก็ไปอยู่กับบิดามารดาของคู่สมรสหลังจากขายที่บ้านและบ้านอยู่อาศัยแล้วชายผู้นี้ไปอาศัยอยู่กับบุตรสะใภ้ (ภริยาของบุตรชายคนเล็ก)

การขายที่ดินด้วยเหตุอื่นมีอยู่ ๒ ราย คือ รายแรกกล่าวว่า ตนได้แบ่งที่ดินขายให้แก่ญาติเพื่อให้เขาได้มีที่ดินสำหรับทำกินบ้าง รายที่สองกล่าวว่า ตนและเพื่อน ๆ ได้ขายที่ดินซึ่งได้มาโดยการยึดหลักทรัพย์ประกันเงินกู้ แล้วนำเงินที่ขายได้มาแบ่งกัน

สำหรับผู้ที่รับซื้อที่ดินส่วนมากเป็นผู้ที่มีฐานะมั่งคั่ง มีความเป็นอยู่สูงกว่าระดับปานกลางของคนในหมู่บ้าน คนเหล่านั้นส่วนใหญ่ประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลาง ผู้ประกอบอาชีพนี้มีรายได้ไม่ต่ำกว่าปีละ ๓,๐๐๐ บาท นอกจากนั้น ผู้ซื้อที่ดินบางรายได้รับมรดกจำนวนมากจากบิดามารดา และสามารถเก็บออมเงินไว้ได้ทุกปีจึงซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นได้ เมื่อพิจารณารายได้จากการให้กู้ยืมเงินกับการลงทุนซื้อที่ดินให้เช่าจะเห็นได้ว่าการลงทุนตามวิธีแรกจะมีรายได้ดีกว่าการลงทุนตามวิธีหลัง อย่างไรก็ตามผู้ที่มีเงินมาก ๆ ก็ยังนิยมซื้อที่ดินอยู่นั่นเอง เกี่ยวกับเรื่องอัตราดอกเบี้ยได้ในแง่ของคุณค่า

ทางอารมณ์ ว่าตามปกติชาวบ้านนั้นมักจะมีความผูกพันกับที่ดิน รักบ้านช่อง เกิดที่ไหนก็อยากอยู่ที่นั่นถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ ก็ไม่โยกย้ายไปไหน ๆ การซื้อดินนับเป็นการสนองความต้องการทางด้านนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ในแง่ของเศรษฐกิจและสังคม ผู้ที่มีที่ดินมาก ๆ นั้นนอกจากตนจะรู้สึกว่ามีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ในสายตาของชาวบ้านยังทำให้ตนเองมีหน้ามีตา เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปด้วย

สรุป

บ้านพรานเหมือนอยู่ในเขตภูมิภาคที่เป็นที่ราบสูง ในด้านการทำนา ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ยังไม่มีระบบการชลประทานช่วย ชาวนาปลูกข้าวได้เพียงปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝนที่ตกตามฤดูกาลเท่านั้น การปลูกพืชในฤดูแล้ง กล่าวได้ว่ามีเพียงเล็กน้อยหรือแทบไม่มีเลย สำหรับข้าวที่ได้จากการทำนาเมื่อเปรียบเทียบกับผลการค้นคว้าในบ้านอุเม็ง กล่าวได้ว่าต่ำกว่า นี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านพรานเหมือนยากจนกว่าชาวบ้านอุเม็ง พูดถึงระบบเศรษฐกิจในบ้านพรานเหมือนกล่าวได้ว่ามีแนวโน้มสู่ระบบเศรษฐกิจในระดับพอยังชีพได้ (SUBSISTENT ECONOMY) ดังจะเห็นได้ว่าครัวเรือนหนึ่งนอกจากทำนาแล้วยังเผาถ่าน ทำเกลือ จับปลาและทอผ้าอีกด้วย ส่วนในด้านการซื้อขาย ถ้าเปรียบเทียบบ้านพรานเหมือนกับบ้านอุเม็ง จะเห็นว่าบ้านพรานเหมือนเกี่ยวข้องกับกิจการด้านนี้ในระดับที่ต่ำกว่า บ้านอุเม็งตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาซึ่งมีดินอุดม นอกจากชาวบ้านได้อาศัยน้ำฝนแล้ว ยังได้รับน้ำจากการชลประทานราษฎร์ด้วย เหตุนี้ผลิตกรรมจากการทำนาและระดับในการซื้อขาย เช่น ขายข้าว ขายที่ดิน จึงสูงกว่าที่พบในบ้านพรานเหมือน

บทที่ ๕

การสมรส

ในหนังสือเรื่องประเพณีเรื่องแต่งงานบ่าวสาวของไทย เสฐียรโกเศศ (๒๕๐๑) กล่าวไว้ว่า "แต่งงานเป็นระยะเริ่มต้นแห่งชีวิตครอบครัวของหมู่มนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคม ผู้ที่จะมีชีวิตเป็นครอบครัวได้ คือ ชายหญิงที่เป็นสามีภริยากัน อันได้เข้าพิธีแต่งงานเป็นปกติตามจารีตประเพณีที่มีอยู่ในสังคมนั้น พิธีแต่งงานไม่ว่าในหมู่ชนชาวไหน มักเชิญญาติมิตรมาร่วมงานพิธีด้วยและมีการเลี้ยงดูกันอย่างเอิกเกริก ดังจะเห็นได้จากคำซึ่งเนื่องในงานนี้ของชาวไทยถิ่นต่าง ๆ เช่น ทางภาคพายัพเรียกว่ากินแขก ทางภาคอีสาน เรียกว่า กินดอง"

ชีวิตสมรสของคนในหมู่บ้านพรานเหมือน ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในหมู่บ้านอุเม็ง ทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยส่วนใหญ่เป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว เหมือนกับที่พบในชนบทไทยภาคอื่น ๆ เดอยัง[๒] (๑๙๕๕) รายงานว่าลักษณะหลายผัวหลายเมียนั้นถือเป็นข้อยกเว้นในชนบทไทย เพราะผู้ที่มีฐานะมั่งคั่งเท่านั้นที่สามารถเลี้ยงสองครอบครัวได้ ยิ่งในปัจจุบันพบว่าผู้ที่มีภริยาหลายคนมีอยู่น้อยรายในหมู่ชาวนาไทย จากการศึกษาคู่สมรสในหมู่บ้านพรานเหมือน ผู้เขียนรายงานนี้พบว่า ผู้ที่มีภริยาหลายคนในเวลาเดียวกันนั้น มีเพียง ๑ ราย ชายผู้นี้เดิมเป็นชาวกาฬสินธุ์ มีอาชีพเป็นตำรวจ ยศสิบโท ประจำกองตรวจหมู่บ้าน ภริยาคนแรกเป็นชาวบ้านพรานเหมือน (แต่งงานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓) ภายหลังที่ได้อยู่กินด้วยกัน ประมาณ ๑๐ ปี และมีบุตรด้วยกัน ๖ คนแล้ว ชายผู้นี้จึงได้ภริยาอีกคนหนึ่งเป็นคนจากตำบลหมูม่อน ครั้งแรกพากันไปอยู่ที่เมืองอุดร ภายหลังจึงพามาอยู่รวมกัน

---

๑. เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๐๗

๒. de Young, อ.ค.

กับภริยาคนแรกในหมู่บ้านพรานเหมือน ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ภริยาสองคนนี้ยังอยู่รวมในบ้านหลังเดียวกัน สำหรับหมู่บ้านอุเม็ง ไม่ปรากฏว่ามีชีวิตสมรสแบบหลายผัวหลายเมียเลย แม้แต่รายเดียว

ก่อนที่จะพูดถึงเนื้อความเกี่ยวกับพิธีแต่งงาน จะขอกล่าวถึงการเลือกคู่สมรสและประเพณีเกี้ยวสาวในบ้านพรานเหมือน และบ้านอุเม็งเสียก่อน

การเลือกคู่สมรส

ชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งทั่ว ๆ ไป ถือคติโบราณที่ว่า การแต่งงานก็เหมือนกับการปลูกเรือนซึ่งต้องตามใจผู้อยู่ ด้วยเหตุนี้บิดามารดาจึงให้เสรีภาพอย่างกว้างขวางแก่บุตรในการเลือกคู่สมรส ดังจะเห็นได้ว่า บ่าว และ สาว ส่วนใหญ่เลือกคู่สมรสเอง อย่างไรก็ตามบิดามารดาในบ้านพรานเหมือนกล่าวว่าตนยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้อยู่บ้าง แต่ก็ไม่มากไปกว่าให้คำแนะนำและออกความคิดเห็น แท้ที่จริงในทางปฏิบัติ บุตรก็ต้องเอาใจบิดามารดาด้วย ดังเช่น เดอยัง (๑๙๕๕) รายงานว่า แม้ชาวชนบทจะเลือกคู่สมรสเอง แต่เขาจะไม่เลือกคนที่บิดามารดาไม่เห็นชอบด้วย คู่สมรสส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่กับบิดามารดาของภริยาชั่วระยะเวลาหนึ่งก่อนเสมอ ดังนั้นความเห็นชอบของบิดามารดาของฝ่ายหญิงจึงเป็นสิ่งจำเป็น

สำหรับบ้านอุเม็ง การให้เสรีภาพแก่บุตรในการเลือกคู่สมรสนั้นมีขอบเขตอยู่ในระบบการนับถือผี กล่าวคือ แม้บิดามารดาจะเปิดโอกาสให้ชายหนุ่มไปพบปะและเกี้ยวพาราสีสาวได้ที่บ้านในตอนกลางคืน แต่ก็มีเงื่อนไขว่าเมื่อใดที่ชายหนุ่มกระทำการล่วงเกินสาว (ผิดผี) ถือกันว่าสาวจะต้องบอกบิดามารดาของตน เพื่อบิดามารดาจะได้ส่งคนไปแจ้งให้บิดามารดาของชายหนุ่มทราบและมาจัดการต่อไปตามประเพณี แต่ก่อนที่จะจัดการอย่างไรนั้น บิดามารดาจะถามบุตรชายก่อนว่าจะแต่งงานกับสาวผู้นั้นหรือไม่ ความที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ตรงกับรายงานของเสฐียรโกเศศ (๒๕๐๑) และของ คิงส์ฮิล[๓] (๑๙๖๐)

---

๓. Kingshill, Ku Daeng, the Police Printing Press. Bangkok, 1960

เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า การเลือกคู่สมรส "เป็นเรื่องเลือกคู่ตรงตัวต่อตัว ไม่ใช่ธุระปะบั้งของผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้เลือกหาให้เป็นชนิดคลุมถุงชน เป็นเรื่องของหญิงสาวชายหนุ่มเมื่อรักกันแล้ว ผู้ใหญ่เห็นว่าจะอยู่กันเป็นคู่ครองกันได้ก็เป็นผู้จัดแจงตบแต่งให้ตามประเพณี" ส่วน คิงส์ฮิล ได้รายงานเรื่องการเกี้ยวสาวและการแต่งงานในบ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ว่า การแต่งงานเป็นผลสืบเนื่องมาแต่การที่ชายหนุ่มหญิงสาวเกี้ยวพาราสีกัน แท้ที่จริงไม่มีการตบแต่งให้โดยบุตรไม่ยินยอม ขนบประเพณีเปิดโอกาสให้ชายหนุ่มออกไปพบปะหญิงสาวได้ในเวลากลางคืน ธรรมเนียมเช่นนี้ดูเหมือนจะมีมานานแล้วเพราะได้เข้าไปสอดแทรกอยู่ในภาษาลานนาไทย เวลาชายหนุ่มออกจากบ้านไปในคืนเดือนหงาย เขามักจะบอกว่าไปแอ่วสาว

อนึ่ง เรื่องจะบังคับบุตรให้แต่งงานกับผู้หนึ่งผู้ใดนั้นทำได้ยาก และถ้าจะทำจริง ๆ ก็ไม่สำเร็จ เพราะบุตรมีทางออกโดยการหนีตามคนที่ตนรักชอบไปเสีย ตามข้อเท็จจริงบิดามารดาก็ไม่อยากจะกระทำเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่าในบรรดาคู่สามีภริยา ๑๐๗ ราย ในบ้านพรานเหมือน มีเพียง ๗ ราย (๖.๕๔%) ที่กล่าวว่า บิดามารดาเป็นผู้เลือกคู่สมรสให้ ในจำนวนนี้ทุกรายแต่งงานกันแบบกินดอง ๔ รายอยู่กินด้วยกันมามากกว่า ๒๐ ปี ส่วนอีก ๓ ราย อยู่กินด้วยกันมามากกว่า ๑๐ ปี

การเกี้ยวสาว

ชาวบ้านพรานเหมือนเรียกการเกี้ยวสาวว่า "เหล่นสาว" ซึ่งตรงกับคำ "แอ่วสาว" หรือ "แอ่วหาสาว" ในบ้านอุเม็ง

สงวน โชติสุขรัตน์[๔] (๒๕๐๖) ได้อธิบายว่า แอ่วสาวทางภาคเหนือ หมายถึงการเที่ยวสาว คำว่า แอ่ว แปลว่า เที่ยว เช่น ถามว่าไปไหนมา ก็ตอบว่าไปแอ่วมา คือไปเที่ยวมานั่นเอง ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักพูดว่าไปเว้าสาว คำว่า เว้า ของภาคนี้ตรงกับคำว่าอู้ของภาคพายัพ คือ พูดนั่นเอง ชุ่ม ณ บางช้าง (๒๕๐๗) กล่าวไว้แต่เพียงสั้น ๆ แต่ได้ความชัดเจนว่า การอู้สาว คือการเกี้ยวสาว จึงอาจสรุปได้ว่า แอ่วสาว หรือ แอ่วหาสาวนั้น หมายถึงเที่ยวเกี้ยวสาวนั่นเอง

---

๔. วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๖, ๒๕๐๖ หน้า ๔๘

การเกี้ยวสาวในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมีลักษณะคล้ายคลึงกันตรงที่ว่า ชายหนุ่มจะออกไปเกี้ยวสาวในตอนกลางคืนมักเป็นตอนหัวค่ำ คะเนว่าสาวกินอาหารค่ำเสร็จเรียบร้อยแล้ว ที่ต้องไปเกี้ยวสาวในเวลากลางคืนนั้น เพราะในเวลากลางวัน เป็นเวลาทำการงาน ทุกคนไม่ว่าง เวลาไปเกี้ยวสาว บ่าวอาจไปด้วยกันเป็นหมู่ แต่เมื่อถึงบ้านสาวก็แวะไปหาเพียงคนเดียว ส่วนคนอื่น ๆ ก็เดินเลยไปหาสาวที่บ้านอื่น สำหรับบ่าวที่ไม่เคยรู้จักสาวมาก่อน เวลาไปหาสาวในครั้งแรกนั้น จะต้องมีเพื่อนชายสักคนหนึ่งที่รู้จักคุ้นเคยกับสาวมาก่อนเป็นผู้แนะนำให้รู้จักกัน ในบ้านพรานเหมือนบ่าวและสาวจะนั่งคุยกันบนเรือนในส่วนของบ้านที่เรียกว่า "เฮือนหน้อย" (ส่วนที่ใช้เป็นที่นั่งพักผ่อนในตอนกลางวัน) สำหรับบ้านที่ไม่มี "เฮือนหน้อย" บ่าวสาวก็อาจจะนั่งคุยกันที่ "นอกชาน" (นอกชาน) ในขณะที่นั่งคุยกันนั้นสาวก็จะทำงานไปพลาง เช่น "เข็นฝ้าย" (ปั่นฝ้าย) และ "จักผือ" (ผือเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งชาวบ้านใช้ทอเสื่อ)

การเกี้ยวสาวในบ้านอุเม็งพบว่า มีเป็น ๒ ระยะ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนับเป็นระยะแรกซึ่งเป็นตอนหัวค่ำ พอตกดึกชายหนุ่มที่มีคู่รักแล้วจะไปหาหญิงคู่รัก ("ตัวแม่") ด้วยเหตุนี้จึงเรียกการเกี้ยวสาวในระยะหลังนี้ว่า "แอ่วหาตัวแม่" (ชาวบ้านอุเม็งเรียกชายหญิงที่รักชอบเป็นคู่รักกันว่า "ตัวบ้อตัวแม่" ที่เรียกเช่นนี้ได้รับคำอธิบายว่า เพราะบุคคลทั้งสองจะมีฐานะเป็น "บ้อ" (พ่อ) แม่ ต่อไปในอนาคต)

ในระหว่างที่บ่าวและสาวคุยกัน ไม่ว่าจะเป็นการเกี้ยวสาวในระยะไหน บิดามารดาจะเปิดโอกาสให้บ่าวและสาวคุยกันตามลำพัง โดยตนเองหลบไปอยู่ในห้องนอนเสีย แต่จะคอยจับตาดูหรือเงี่ยหูฟังอยู่ห่าง ๆ ต่างว่าบิดามารดาของสาวไม่ชอบชายหนุ่มด้วยเหตุเป็นคนไม่ดี เช่น ประพฤติเกเร เล่นการพนัน ฯลฯ ก็จะห้ามบุตรสาวของตนออกมาคุยด้วยในคืนต่อไป ถ้าบุตรสาวเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ชายหนุ่มผู้นั้นก็จะเลิกราไปเอง แต่ถ้าบุตรสาวยังรักชอบและถูกบิดามารดาขัดขวางก็อาจจะแอบไปพบกันที่อื่น ซึ่งในรายเช่นนี้ก็มักจะลงท้ายด้วยการหนีตามกันไป แต่ลักษณะเช่นว่านี้ไม่พบบ่อยนักในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

ระยะเวลาของการเกี้ยวพาราสีระหว่างบ่าวสาวที่รักชอบเป็นคู่รักกันนั้น ไม่กำหนดว่านานเท่าใดถึงจะแต่งงานกัน บางรายกินเวลาถึง ๒-๓ ปีก็มี อย่างไรก็ตาม มักจะพบเสมอว่าความใกล้ชิดกันเป็นเหตุให้บ่าวกระทำการบางอย่างที่ถือว่าเป็นการล่วงเกินสาว และเมื่อบิดามารดาทราบก็จะจัดการต่อไปตามประเพณี

ในสังคมบ้านพรานเหมือน ถือกันว่า การกระทำนับแต่จับมือถือแขนไปจนถึงได้เสียกันเป็นการล่วงเกินสาว ("ผิดพ่อผิดแม่") ตามปกติเมื่อบ่าวกระทำล่วงเกินสาวจะส่งเสียงให้บิดามารดารู้เหตุการณ์ หรือบิดามารดาอาจจะรู้เห็นเอง ในกรณีที่เป็นเช่นนี้ไม่ว่าจะเป็นการล่วงเกินโดยสถานใด บิดามารดาของสาวก็จะส่งข่าวไปให้บิดามารดาของบ่าวทราบ ทั้งให้ฝ่ายนั้นจัดหาเฒ่าแก่มาเจรจากันถึงเรื่องสินไหมด้วย อาจจะเป็นที่บ้านบิดามารดาของสาวโดยมีผู้ใหญ่บ้านรู้เห็นเป็นพยาน หรือที่บ้านผู้ใหญ่บ้านก็ได้ โดยทฤษฎีมีข้อกำหนดว่ากระทำล่วงเกินสถานไหน เสียค่าสินไหมเท่าใด แต่ในทางปฏิบัติเฒ่าแก่ฝ่ายบิดามารดาของสาวจะเป็นผู้เสนอจำนวนเงินค่าสินไหมนั้น และจะถือว่าข้อเสนอนี้เป็นเด็ดขาด เฒ่าแก่ฝ่ายบิดามารดาของบ่าวไม่มีโอกาสต่อได้ เพราะเป็นฝ่ายกระทำผิด ที่แท้จริงความมากน้อยของเงินสินไหมนี้ยังขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของบ่าวด้วยว่าจะแต่งงานหรือจะชุบเลี้ยงสาวเป็นภริยาหรือไม่ ถ้าบ่าวยินยอมแต่งงานกับสาว เฒ่าแก่ของทั้งสองฝ่ายก็จะเจรจากันถึงเงินค่าดอง (เงินแต่งงาน) ด้วย และในกรณีเช่นนี้ฝ่ายบิดามารดาของบ่าวอาจจะจ่ายเงินค่าสินไหมเพียงเล็กน้อยหรือไม่ต้องจ่ายอะไรเลย ในทางตรงข้าม ถ้าบ่าวไม่ประสงค์จะแต่งงานกับสาว ก็ต้องจ่ายเงินสินไหมตามที่ฝ่ายบิดามารดาของสาวเรียกร้องเอาโดยไม่มีเงื่อนไข

อนึ่ง บ่าวและสาวบางรายอาจจะตกลงแต่งงานกันโดยบ่าวมิได้กระทำล่วงเกินสาว ในกรณีเช่นนี้บ่าวและสาวต่างก็จะเล่าเรื่องให้บิดามารดาของตนทราบ ในตอนนี้บิดามารดาของทั้งสองฝ่ายก็จะเชิญญาติพี่น้องของตนมาเพื่อหารือกันว่าเห็นสมควรจะให้บ่าวและสาวแต่งงานหรือไม่ ถ้าบิดามารดาและญาติพี่น้องของฝ่ายบ่าวตกลง ก็จัดส่ง "ผู้เฒ่า" (ญาติผู้สูงอายุ) "ไปหา" (ไปสู่ขอ) และเมื่อบิดามารดายินยอมยก

บุตรสาวให้ ผู้เฒ่าของทั้งสองฝ่ายจะหารือกันต่อไปถึงเรื่องจำนวนเงินค่าดอง ว่าควรจะเป็นเท่าใด ตามปกติผู้เฒ่าฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายเสนอว่าต้องการเงินค่าดองเท่าไร แต่ถ้าเห็นว่ามากเกินไป ผู้เฒ่าฝ่ายชายอาจต่อได้ อนึ่ง ความมากน้อยของเงินค่าดองขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของฝ่ายชายด้วย โดยทั่ว ๆ ไปเงินค่าดองตกอยู่ระหว่าง ๑๕๐-๓,๐๐๐ บาท ครั้นได้ตกลงกันในเรื่องเงินค่าดองเรียบร้อยแล้ว ฝ่ายชายเป็นฝ่ายหา "วันดี" เพื่อประกอบพิธีสมรสต่อไป การหาฤกษ์หายามต้องไปปรึกษา "หมอเลข" (โหร) แล้วจึงนัดแนะวันแต่งงานกับฝ่ายหญิง ก่อนจะถึงวันประกอบพิธีแต่งงาน บิดามารดาของทั้งสองฝ่ายต่างส่งคนไป "เล่าพี่เล่าหน้อง" (แจ้งข่าวแก่ญาติพี่น้อง) ให้มาช่วยและร่วมพิธีแต่งงาน

สำหรับสังคมบ้านอุเม็ง วิธีจัดการตามประเพณีต่อบ่าวที่กระทำล่วงเกินสาวก็มีลักษณะคล้าย ๆ กับที่กล่าวมาแล้วในสังคมบ้านพรานเหมือน ในตอนนี้จะกล่าวถึงใจความสำคัญต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการตามประเพณีเมื่อสาวถูกล่วงเกิน เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าการให้เสรีภาพในการเลือกคู่สมรสแก่บุตรมีขอบเขตอยู่ในระบบการนับถือผีอย่างไร.

ในบ้านอุเม็งการกระทำล่วงเกินสาวเรียกว่า ผิดผี ซึ่งหมายถึงผิดจารีตประเพณี เสฐียรโกเศศ[๕] (๒๕๐๑) กล่าวว่าเมื่อชายหนุ่มและหญิงสาวให้สัญญาว่าจะแต่งงานกัน ก็จะถือเป็นกันเองและหญิงสาวจะยอมให้ชายหนุ่มถูกเนื้อถูกตัวได้ตามสมควร แต่บิดามารดาของทั้งสองฝ่ายถือว่า "ผิดผีที่ไปจับมือถือตัวลูกสาวเขา" ข้อความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ผิดผีเกิดขึ้นเฉพาะในหมู่ชายหญิงที่เป็นคู่รักกัน หรือในหมู่ "ตัวบ่อตัวแม่" นั่นเองและชายหนุ่มจะกระทำผิดผีได้ก็ต่อเมื่อหญิงสาวยินยอมและเต็มใจเท่านั้น

ในบ้านอุเม็ง การกระทำที่เรียกว่าผิดผีนั้นมีหลายระดับ เช่นเดียวกันกับในบ้านพรานเหมือน คือมีตั้งแต่ถูกเนื้อต้องตัวไปจนถึงได้เสียกัน เรื่องนี้ตรงกับรายงานของคิงส์ฮิล[๖] (๑๙๖๐)ที่ว่า "ชายหนุ่มอาจจะมาแอ่วสาวในเวลาค่ำคืน และระหว่างนั้นเขาจะ

---

๕. เสฐียรโกเศศ, อ-ค.

๖. Kingshill, อ-ค.

กระทำผิดผีซึ่งกินความตั้งแต่กอดสัมผัสจนถึงได้เสียกัน" อย่างไรก็ตามในหมู่ชาวบ้านอุเม็ง เรื่องนี้ยังเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่ มีชาวบ้านคนหนึ่งที่ผู้เขียนสัมภาษณ์กล่าวว่าถ้าชายหนุ่มจงใจถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาวจึงจะนับว่าผิดผี อีกคนหนึ่งกล่าวว่า ต้องถึงขั้นได้เสียกันจึงจะนับว่าผิด แต่ที่นับว่ามีหลักเกณฑ์ดีได้แก่ความเห็นที่ว่า จะผิดผีหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับหญิงสาว ถ้าหญิงสาวเอาผิดก็ถือเป็นผิด ถ้าหญิงสาวไม่เอาผิด เรื่องก็แล้วกันไป อย่างไรก็ตาม เมื่อบ่าวกระทำผิดผีถือว่าต้องรายงานให้บิดามารดาของตนทราบในวันรุ่งขึ้น การบีดบังอำพรางอาจจะเป็นเหตุให้ตนเองหรือญาติพี่น้องในครัว-เรือนเจ็บป่วย และเมื่อเชิญ "ผีเจ้านาย" ในหมู่บ้านมาทำนายเหตุแห่งความเจ็บป่วยเรื่องก็จะถูกเปิดเผยว่าหญิงสาว "ผิดผีเฮือน" ด้วยเหตุนี้ในทางปฏิบัติหญิงสาวทุกรายจะรายงานเรื่องชายหนุ่มกระทำผิดผีให้บิดามารดาของตนทราบเสมอไป

ครั้นบิดามารดารู้เรื่องก็จะส่งคน "ไปเติง" ซึ่งตามตัวพยัญชนะแปลว่าไปถึง ถ้าแปลเอาความ หมายถึงการไปติดต่อกับบิดามารดาของชายหนุ่มที่ได้กระทำผิดผีให้จัดการทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ประเพณีกำหนดไว้

ประเภทของการแต่งงาน

การแต่งงานในบ้านพรานเหมือนแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ การแต่งงานอย่างมีพิธีรีตอง และการแต่งงานแบบลักพา ชาวบ้านเรียกการแต่งงานประเภทแรกว่า "กินดอง" และประเภทหลังว่า "แหล่นหน้ำผู้บ่าว" (หนีตามชายไป) ส่วนการแต่งงานตามประเพณีนิยมในบ้านอุเม็งแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทเช่นกัน คือ "ใส่เอา" และ "กินแขก" การแต่งงานแบบใส่เอามีกระบวนพิธีอย่างง่าย ๆ กล่าวคือภายหลังที่บิดามารดาของชายหนุ่มทราบจากคน "ไปเติง" จากฝ่ายหญิงว่าบุตรชายของตนได้กระทำการล่วงเกินสาวก็จะเรียกบุตรชายมาไต่สวนเอาความจริง และถามด้วยว่าเต็มใจจะแต่งงานกับสาวคนนั้นหรือไม่ ถ้าบุตรชายเต็มใจก็จะจัดการประกอบพิธี "ใส่เอา" หลังจากนั้นชายหญิงก็อยู่กินเป็นสามีภริยากันได้ ส่วนการแต่งงานตามแบบกินแขกนั้นนอกจากจะจัดพิธีใส่เอาตามที่กล่าวมาแล้ว ยังจะต้องประกอบพิธีกินแขก (การกินเลี้ยงในการแต่งงาน) ซึ่งมักจะจัดทำขึ้นภายหลังที่ชายหญิงอยู่กินด้วยกันแล้วระยะหนึ่ง

จากการศึกษาคู่สามีภริยาในกลุ่มตัวอย่างบ้านพรานเหมือน ๑๐๗ ราย พบว่า ๙๓ราย แต่งงานกันตามแบบกินดอง ๘รายแต่งงานกันตามแบบลักพา ๖รายกล่าวว่าได้อยู่กินด้วยกันโดยไม่ประกอบพิธีใด ๆ ในจำนวนคู่สามีภริยาที่บอกว่าอยู่กิน ด้วยกันเลยนี้ มีอยู่ ๕ ราย ที่ไม่สามีก็ภริยาหรือทั้งสองฝ่ายเคยผ่านการแต่งงานมาก่อน และมีเพียงรายเดียวที่บิดาและมารดาของภริยาเสียชีวิตหมด จึงมิได้ประกอบพิธีแต่งงานตามแบบหนึ่งแบบใด สำหรับคู่สามีภริยา ๘๒ ราย ในกลุ่มตัวอย่างบ้านอุเม็ง พบว่า ๕๕ รายแต่งงานตามแบบ "ใส่เอา" ที่เหลือ ๒๗ ราย หรือประมาณ ๑ ใน ๓ ของคู่สามีภริยาในกลุ่มตัวอย่างแต่งงานกันตามแบบ "กินแขก"

พิธีแต่งงานตามแบบกินดองในบ้านพรานเหมือน

โดยประเพณี พิธีสมรสในบ้านพรานเหมือนจัดทำกันที่บ้านบิดามารดาของหญิงสาวหรือเจ้าสาว ในตอนเช้าของวันแต่งงาน เจ้าบ่าวจะมาถึงบ้านเจ้าสาวพร้อมด้วย "ขบวนขันเงิน" ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่อไปนี้ คือ หมู่ผู้เฒ่า (เพศชาย) ถือขันเงินขันหมาก (ถาดใส่หมากพลูบุหรี่) อยู่ต้นขบวน เจ้าบ่าวและเพื่อนเจ้าบ่าวอยู่กลางขบวน ส่วนผู้หญิงและหนุ่มสาวอื่น ๆ ถือข้าวของเครื่องใช้ของเจ้าบ่าว เช่น หมอน ที่นอน ถ้วยชาม เคียว และมีดพร้า ฯ ล ฯ เดินอยู่ท้ายขบวน พอขบวนขันเงินมาถึงบ้านเจ้าสาว หมู่ผู้เฒ่าที่ถือขันเงินขันหมากจะขึ้นไปบนเรือน ส่วนเจ้าบ่าวและคนอื่น ๆ ที่อยู่ท้ายขบวนพักรออยู่บนลานบ้านก่อน ที่บ้านเจ้าสาว ก่อนหน้าขบวนขันเงินมาถึง จะมีญาติพี่น้องและแขกเหรื่อมาชุมนุมกันอยู่อย่างคับคั่ง บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่จะให้เงินช่วยงานสมรสแก่บิดามารดาของเจ้าสาวด้วย เงินจำนวนนี้เรียกว่า "เงินเพาะดอง"

ที่บนเรือนในส่วนที่เรียกว่า "เฮือนใหญ่" (ห้องนอน) โดยเฉพาะในส่วนที่เป็น "ห้องเบิ่ง" (ห้องนอนของบิดามารดา) ผู้เฒ่าของทั้งสองฝ่ายนั่งเรียงแถวหันหน้าเข้าหากัน ในขั้นต้นผู้เฒ่าฝ่ายเจ้าสาวจะเอาขันหมากที่.ตรียมไว้แล้วแลกเปลี่ยนกับขันหมากของผู้เฒ่าฝ่ายเจ้าบ่าว เมื่อต่างฝ่ายต่างกินหมากอันหมายถึงความพอใจและยินยอมให้ดำเนินพิธีแต่งงานต่อไปได้ ผู้เฒ่าฝ่ายเจ้าบ่าวจึงมอบขันเงินให้ เมื่อผู้เฒ่าฝ่ายเจ้าสาว

ตรวจนับเงินค่าดอง และเห็นว่าครบตามจำนวนที่ตกลงกันไว้ก็รับเอา ต่อจากนั้นเจ้าบ่าวและคณะที่มาในขบวนขันเงินก็จะได้รับอนุญาตให้ขึ้นบนเรือนได้ ที่บันไดเรือนจะมีญาติของเจ้าสาว (น้องสาวหรือหลานสาว) คอยเอาน้ำล้างเท้าให้เจ้าบ่าว แต่ก่อนที่จะล้างเท้าให้ เจ้าบ่าวจะต้องยืนอยู่บนแผ่นหินที่ปูลาดด้วยใบตองซึ่งได้เตรียมวางไว้บนพื้นดินใกล้บันไดเรือน ที่ทำเช่นนี้เพื่อจะเอาเคล็ดว่า ให้เจ้าบ่าวผู้ซึ่งจะมาเป็นเขยในเรือนสะอาด และเกลี้ยงเกลาดุจใบตอง และมีใจหนักแน่นดุจหิน

เสฐียรโกเศศ[๗] (๒๕๐๔) ได้แบ่งประเพณีไทยออกเป็นประเพณีส่วนบุคคลและประเพณีส่วนรวม สงกรานต์นับเป็นประเพณีส่วนรวมอย่างหนึ่ง ในพิธีนี้มีการสรงน้ำพระและรดน้ำผู้ใหญ่ โดยถือว่าเป็นสัญญลักขณ์ของการขจัดสิ่งมลทินในปีเก่า และว่าการอาบน้ำชำระมลทินของร่างกายที่ทำในพิธีประจำชีพของไทยแต่ก่อนมีอยู่ ๔ ครั้ง คือ (๑) อาบเมื่อปลงผมไฟ (๒) อาบเมื่อโกนจุก (๓) อาบเมื่อแต่งงานสมรส และ (๔) อาบเมื่อตาย สำหรับการอาบเมื่อแต่งงานสมรสนั้นก็เพื่อทำตัวให้สะอาดก่อนเข้าหอ ซึ่งต่อมากลายเป็นสาระสำคัญของพิธีแต่งงานสมรสคือการรดน้ำแต่งงาน ผู้เขียนรายงานมีความเห็นว่าพิธีล้างเท้าเจ้าบ่าวก่อนขึ้นเรือนเจ้าสาวที่นิยมปฏิบัติกันในชนบทไทย เช่น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้นั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการชำระมลทินในพิธีแต่งงานสมรสที่อ้างถึงข้างบนนี้ แม้วิธีปฏิบัติจะถูกดัดแปลงไปบ้าง แต่ก็ยังเหลือเค้าความหมายเดิมอยู่ ในบ้านพรานเหมือนพิธีล้างเท้าจัดทำก่อนเจ้าบ่าวขึ้นบนเรือนซึ่งจะเป็นที่เจ้าบ่าวเจ้าสาวอยู่กินด้วยกันภายหลังประกอบพิธีแต่งงานแล้ว และบ้านหลังนี้เปรียบได้กับเรือนหอที่เสฐียรโกเศศกล่าวถึงนั่นเอง

พิธีสู่ขวัญ

ภายหลังที่เจ้าบ่าวและคนอื่น ๆ ที่ร่วมมาในขบวนขันเงินขึ้นบนเรือนไปแล้ว ก็จะถึงตอนประกอบ "พิธีสู่ขวัญ" ในเรื่อง "ขวัญและประเพณีการทำขวัญ"[๘] กล่าวว่า การสู่ขวัญเป็นพิธีที่ทำกันเสมอ ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อพบปะ

---

๗. เสฐียรโกเศศ, เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย, แพร่การช่าง, ๒๕๐๔

๘. เสฐียรโกเศศ, ขวัญและประเพณีการทำขวัญ, สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖, หน้า ๖๗, ๘๑

ญาติมิตรหลังจากที่พลัดพรากกันไปนานก็ต้องมีการสู่ขวัญ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องมีการสู่ขวัญ เมื่อมีการแต่งงานก็ต้องมีการสู่ขวัญ ทั้งนี้เพราะขวัญนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของชีวิต

ชาวบ้านพรานเหมือนนิยมประกอบพิธีสู่ขวัญหรือสูตรขวัญ เมื่อมีการแต่งงาน โดยมีความเชื่อว่า ถ้าขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวผู้ใด ผู้นั้นจะ "อยู่ดีมีแฮง" อย่างไรก็ตามการสู่ขวัญให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวรวมกันในวันแต่งงาน ณ บ้านเจ้าสาว ในบ้านพรานเหมือน ใช่ว่าจะทำได้เสมอไป ประเพณียังกำหนดเงื่อนไขไว้ด้วยว่า เมื่อไรจะประกอบพิธีสู่ขวัญให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวรวมกันหรือเมื่อไรจะสู่ขวัญแยกกัน กล่าวคือถ้าบิดามารดาของเจ้าบ่าวและเจ้าสาวยังมีชีวิตอยู่ครบทั้งสองฝ่าย ก็ให้ประกอบพิธีสู่ขวัญรวมกันได้ แต่ถ้าบิดามารดาหรือบิดาหรือมารดาของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายเสียชีวิตแล้ว จะสู่ขวัญรวมกันที่บ้านเจ้าสาวมิได้ หากประสงค์จะจัดทำก็ให้แยกกันโดยต่างฝ่ายต่างก็จัดทำที่บ้านของตนก่อนวันประกอบพิธีแต่งงาน ที่ต้องแยกกันสู่ขวัญในกรณีที่มีบิดามารดาอยู่ไม่ครบนั้น เนื่องมาแต่ความเชื่อที่ว่า ถ้าฝืนทำไปสามีภริยาคู่นั้นจะอยู่ด้วยกันไม่ยืดมีฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่งจะตายจากกันแต่เรื่องนี้ชาวบ้านพรานเหมือนอธิบายว่า มิใช่เป็นการกระทำของบิดาหรือมารดาที่เสียชีวิตแล้วในทางตรงข้ามถ้าสู่ขวัญแยกกันเสียตามเงื่อนไขทางประเพณี จะก่อให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขแก่ตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาวเอง

ในการประกอบพิธีสู่ขวัญนี้ จะต้องมีผู้ประกอบพิธีซึ่งชาวบ้านพรานเหมือนเรียกว่า "ผู้พ่าม" หรือ "พ่อเฒ่าพ่าม" (พ่าม = พราหมณ์) ตามปกติผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญมักจะเป็นผู้ชายสูงอายุในหมู่บ้าน ที่เรียกผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญว่า พราหมณ์นั้น สันนิษฐานว่าคงได้รับพิธีนี้มาจากลัทธิพราหมณ์ เคลาส์เนอร์ (๒๕๐๙) ได้รายงานว่าพิธีกรรมและงานเทศกาลมีบทบาทสำคัญต่อชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งในด้านสังคมและประเพณี แท้ที่จริง พุทธศาสนา ลัทธิพราหมณ์ และลัทธิถือผีสางเทวดานั้นมักจะมีส่วนคาบเกี่ยว เกื้อกูลต่อกันหรืออยู่ร่วมกันได้โดยไม่ขัดแย้ง พิธีกรรมและงานเทศกาลในหมู่บ้านชนบทมักจะมีส่วนที่เป็นของลัทธิสองอย่าง หรือสามอย่างนี้รวมกัน เคลาส์เนอร์ยังได้กล่าวถึงพิธีสู่ขวัญเนื่องในการแต่งงานว่า "นายพราหมณ์"

ผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญเป็นชาวบ้านผู้สูงอายุ มีความรู้ในพิธีทางลัทธิพราหมณ์ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นคนหนึ่งในชุมชนนั้นที่เคร่งในศาสนาพุทธด้วย

พิธีสู่ขวัญทำบนเรือน สิ่งที่ต้องจัดหาคือ "พาขวัญ" เสฐียรโกเศศ [๕] (๒๕๐๖) กล่าวว่าคำ "พาขวัญ" เสียงกร่อนจากคำ "พานขวัญ" ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียกบายศรีชนิดเล็กว่า "หมากเบง" คำ "เบง" คงจะเพี้ยนมาจาก "เบญจ" ซึ่งแปลว่า "ห้า" เพราะมีลักษณะเป็นห้าชั้น บางทีก็เรียกว่า "เครื่องห้าพาขวัญ"

"พาขวัญ" ในบ้านพรานเหมือนประกอบด้วยพานรองใส่ไข่ต้ม ๑ ฟอง ข้าวเหนียว ๑ ก้อน กล้วย ๔ ผล ด้ายสำหรับผูกข้อมือ ("ผ้ายผูกแขน") และดอกไม้ ก่อนเริ่มพิธีสู่ขวัญ ผู้รับขวัญเข้ามานั่งต่อหน้าพราหมณ์ และผินหน้าสู่ทิศ "ใจเป็น"* ("ผินหน้าใส่ใจเป็น") ระหว่างพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกับผู้รับขวัญมี "พาขวัญ" วางอยู่ คนอื่นซึ่งอาจเป็นญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงนั่งห้อมล้อมอยู่รอบนอก ผู้ประกอบพิธีจะหยิบเอา "ฮวดดอกฝ่าย"** สวมศีรษะผู้รับขวัญเพื่อเป็นเครื่องหมายว่าจะสู่ขวัญให้ผู้นั้น ต่อไปผู้รับขวัญจับ "ผ้ายมงคล" ไว้ แล้วนั่งในท่าพนมมือ สำหรับผ้ายมงคลนั้น ปลายข้างหนึ่งผูกติดกับ "พาขวัญ" ส่วนปลายอีกข้างหนึ่งพ่อเฒ่าพ่อมผู้ประกอบพิธีถือไว้ในมือ ขณะประกอบพิธี

"ผู้พ่าม" จะเริ่มพิธีสู่ขวัญด้วยการกล่าวคำเชิญเทวดาลงมาเป็นพยานในพิธีสะเรสต่อด้วยการกล่าวบทสู่ขวัญและจบลงด้วยการเอาด้ายผูกข้อมือผู้รับขวัญ (หมายว่าผูกขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว) และอวยพรให้ "อยู่ดีมีแฮง" ต่อจากนั้นญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงจะถือโอกาส "ผูกแขน" โดยเอาด้ายผูกข้อมือผู้รับขวัญและอวยพรให้พร้อมกับเอาเงินใส่มือให้เป็นของกำนัลอีกด้วย เงินจำนวนนี้เรียกว่า "เงินผูกแขน" เป็นของผู้รับขวัญโดยเฉพาะ

---

[๕] เสฐียรโกเศศ, ล-ด.

*ทิศ "ใจเป็น" ผันแปรไปตามวันทั้งเจ็ด คือ วันอาทิตย์ ใจเป็นอยู่ทิศอุดร วันจันทร์ อยู่ทิศหรดี วันอังคารอยู่ทิศอิสาน วันพุธอยู่ทิศบูรพา วันพฤหัสบดีอยู่ทิศอาคเนย์ วันศุกร์อยู่ทิศทักษิณ และวันเสาร์อยู่ทิศพายัพ การผินหน้าไปสู่ทิศใจเป็น ทำให้ผู้นั้น "มีความสุข อยู่ดีมีแฮง"

**"ฮวดดอกฝ่าย" คือ พวงดอกฝ้าย ทำด้ายดอกขดเป็นวงกลมและมีปุยฝ้ายก้อนผูกติดอยู่กับขดนั้นเป็นระยะ ๆ

พิธีสมมาผู้เฒ่า "สมมาผู้เฒ่า" เป็นพิธีที่เจ้าบ่าวและเจ้าสาวไหว้ "ผู้เฒ่า" ซึ่งได้แก่บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ ชาวบ้านพรานเหมือนถือว่าการ "สมมา" เป็นการสาบานตัวว่าจะเป็น "ลูกพ่อลูกแม่" และเมื่อเจ้าบ่าวเจ้าสาวยอมรับว่าจะประพฤติดี บิดามารดาจึงให้โอวาท สิ่งที่จะต้องจัดหาเวลาประกอบพิธี "สมมาผู้เฒ่า" คือ ดอกไม้และเทียน ("ดอกไม้มัดเทียน") บางครั้งต้องจัดหาของกำนัลเช่น เสื้อผ้า ที่นอน หมอน เสื่อ ฯลฯ สำหรับมอบให้แก่ "ผู้เฒ่า" อีกด้วย

พิธี "สมมาผู้เฒ่า" ตามประเพณีมีถึง ๔ ประเภท แต่ที่จัดทำในวันประกอบพิธีแต่งงานมีเพียง ๓ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑,๒, และ ๓ ดังจะได้กล่าวถึงแต่ละประเภทตามลำดับก่อนหลังของการจัดทำดังนี้

๑. สมมา "*พ่อเฒ่าแม่เฒ่า*" เป็นพิธีที่เจ้าบ่าวเจ้าสาวแสดงความเคารพโดยการกราบไหว้บิดามารดาของเจ้าสาว (คำ "พ่อเฒ่าแม่เฒ่า" เป็นคำสามีใช้เรียกบิดามารดาของภริยาในขณะที่ตนยังไม่มีบุตร)

๒. สมมาพี่น้อง เป็นพิธีที่เจ้าสาวแต่ผู้เดียว กราบไหว้ญาติผู้ใหญ่ของเจ้าบ่าว เช่น พี่ชาย พี่สาว และพี่น้องแท้ของบิดามารดาเจ้าบ่าว เป็นต้น ในพิธีสมมาประเภทนี้เจ้าสาวจะต้องจัดหาของกำนัลมอบให้ญาติผู้ใหญ่เหล่านั้นด้วย

๓. สมมาพี่หญิง "พี่หญิง" ในที่นี้หมายถึงพี่สาวของเจ้าสาว โดยทั่ว ๆ ไปนั้น พี่สาวมักจะแต่งงานก่อนน้องสาว แต่ในกรณีที่น้องสาวแต่งงานก่อน ก็ต้องจัดทำพิธีสมมา "พี่หญิง" เรื่องมีอยู่ว่า ก่อนการแต่งงานพี่สาวและน้องสาวมักนอนร่วมห้องเดียวกัน ครั้นน้องสาวแต่งงานก่อนและพาคู่สมรสมาอยู่ด้วย พี่สาวก็ต้องสละห้องนอนให้น้องสาวและคู่สมรส โดยแยกไปนอนเสียที่อื่น เหตุนี้ผู้น้องสาวจึงต้อง "สมมา" พี่สาวเพื่อแสดงว่าเป็นการขอโทษ อนึ่ง ในพิธีนี้ บิดามารดาของเจ้าบ่าวมักเอาด้ายผูกข้อมือให้พี่สาวของเจ้าสาว และเอาเงินใส่มือให้เป็นของกำนัลด้วย ชาวบ้านพรานเหมือนเชื่อกันว่า เงินที่ให้นั้นเป็นเงินค่าซื้อ "ช่วมนอน" (ห้องนอน)

๔. สมมาปู่ย่า พิธีนี้กระทำภายหลังที่สามีภริยาอยู่กินกันแล้วระยะหนึ่ง อาจจะเป็น ๑๐ วัน หรือหนึ่งเดือน โดยภริยาเป็นฝ่ายไปกราบไหว้บิดามารดาของสามี

ในการนี้ภริยาจะชวนสามีร่วมไปด้วย ภริยาจะจัดหาของกำนัลไปมอบให้บิดามารดาของสามี และฝ่ายบิดามารดาจะ "ผูกแขน" ให้พรลูกสะใภ้บางรายจะให้เงินทองด้วย

พิธี "สมมาผู้เฒ่า" ทั้ง ๔ ประเภท ที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ว่าจะเป็นประเภทไหน จะมีกระบวนพิธีดังต่อไปนี้ พิธีเริ่มด้วยเจ้าบ่าวเจ้าสาวหรือคนใดคนหนึ่งแล้วแต่กรณี เข้ามานั่งพับเพียบต่อหน้า "ผู้เฒ่า" เบื้องหน้ามีจานใส่ "มัดเทียนดอกไม้" ซึ่งวางอยู่บนหมอนเจ้าบ่าวเจ้าสาว กราบ "ผู้เฒ่า" ๓ หน แล้วหมอบนิ่งอยู่ "ผู้เฒ่า" จะเอามือแตะที่จานเทียนดอกไม้พร้อมกับให้โอวาท กล่าวโดยเฉพาะพิธี "สมมาพ่อเฒ่าแม่เฒ่า" บิดามารดาของเจ้าสาวมักเชิญผู้ที่เจนจัดในการให้โอวาททำหน้าที่แทนตน สำหรับเนื้อหาของคำโอวาทนั้นส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ที่สามีภริยาจะต้องยึดถือปฏิบัติยกตัวอย่าง เช่น สอนเจ้าบ่าวว่า ให้อ่อนน้อมต่อบิดามารดาของภริยา อย่าทะเลาะกับภริยา เมื่อหาเงินทองมาได้ก็ให้ภริยารู้เห็นด้วย อย่านอกใจหรือดูหมิ่นภริยา ให้เสื้อผ้าและเครื่องแต่งตัวแก่ภริยา ฯลฯ ในขณะเดียวกันก็สอนเจ้าสาวว่า ให้อ่อนน้อมต่อบิดามารดาและญาติพี่น้องของสามี รู้จักเก็บหอมรอมริบเงินทองที่สามีหามาได้ อย่านอกใจสามี ไม่เที่ยวเตร่ หมั่นปัดกวาดบ้านเรือนให้สะอาด ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น

พิธีส่ง "ส้วมนอน" พอเสร็จจากพิธี "สมมาผู้เฒ่า" ก็จะถึงพิธีส่งตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาว ซึ่งชาวบ้าวพรานเหมือนเรียกว่า "ส่งส้วมนอน" (ส้วม เป็นภาษาเขมร แปลว่าห้องนอน) สำหรับผู้ที่จะทำหน้าที่จูงเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเข้าห้องนอนนั้น เดิมทีเอาจากหญิงที่สมรสแล้วและได้อยู่กินกับสามีมาเป็นเวลานานด้วยความราบรื่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า หญิงนั้นต้องไม่เคยหย่าร้างกับสามีคือไม่เป็น "แม่ฮ้าง" (แม่ร้าง) นั่นเอง การใช้เกณฑ์คัดเลือกดังกล่าว ก็เพื่อเอาเคล็ดว่าเป็นการป้องกันการหย่าร้างในวันหน้า

ตอนสุดท้ายของพิธีแต่งงานแบบกินดอง เป็นการเลี้ยงอาหารแก่ผู้เฒ่า ญาติพี่น้องและแขกเหรื่อที่มาร่วมในพิธีสมรส

พิธีแต่งงานในบ้านอุเม็ง

การแต่งงานแบบมีพิธีรีตองในบ้านอุเม็ง หรือที่เรียกว่ากินแขกนั้น เปรียบได้กับพิธีแต่งงานแบบกินดอง ในบ้านพรานเหมือน จะต่างกันก็ตรงที่ว่า ในพิธีกินแขกมีแต่ขบวนไปทำพิธีรับตัวสาวมาเข้าพิธีทำขวัญซึ่งจัดทำที่บ้านของบิดามารดาที่คู่สามีภริยาจะอาศัยอยู่ด้วย พิธีเหล่านี้จัดทำหลังพิธี "ใส่เอา" ในตอนที่ชายหญิงได้อยู่กินเป็นสามีภริยากันแล้ว ส่วนพิธี "กินดอง" นั้น จัดทำพิธีต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ "ขบวน—ขันเงิน" "สู่ขวัญ" และ "ส่งส้วมนอน" ที่บ้านบิดามารดาของเจ้าสาวและก่อนที่ชายหญิงจะอยู่กินด้วยกัน

๑. การแต่งงานแบบ "ใส่เอา" ในข้อหัวเรื่อง ประเพณีการเกี้ยวสาวและประเภทของการแต่งงานได้เกริ่นเรื่องการแต่งงานแบบใส่เอาไว้บ้างแล้ว ในตอนนี้ใคร่ขอเน้นว่า การแต่งงานแบบใส่เอานี้ที่แท้จริงเป็นผลสืบเนื่องจากที่บ่าวสาวเกี้ยวพาราสีกัน กล่าวคือ เมื่อบ่าวกระทำผิดผี หรือล่วงเกินสาว ประเพณีกำหนดให้สาวบอกความจริงแก่บิดามารดาผู้ซึ่งจะส่งคน "ไปเติง" หรือแจ้งข่าวให้บิดามารดาของบ่าวทราบ และขอให้ฝ่ายนั้นมาจัดการทำอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปตามประเพณี

ฝ่ายบิดามารดาของบ่าวจะจัดการทำประการใดนั้นขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของบ่าวว่าจะแต่งงานกับสาวคนนั้นหรือไม่ ถ้าบ่าวหรือบุตรชายต้องการแต่งงานกับสาวก็ต้องไป "ใส่ผี" คือเอาเงินซึ่งเชื่อกันว่าเป็นค่าผีไปมอบให้แก่ฝ่ายบิดามารดาของสาว ทำอย่างนี้เรียกว่า "ใส่เอา" สำหรับเงินค่าผีตามประเพณีเดิมในบ้านอุเม็งมีกำหนดเป็นเงิน "เก้าแถบซาว"* (เก้าแถบกับยี่สิบสตางค์) ต่อมาเมื่อชาวบ้านนี้เลิกใช้เงินแถบและหันมาใช้เงินไทย จึงให้เงินค่าผีเป็นเงินบาทกันแต่ก็คงมีปริมาณเท่าเดิม เงินค่าผีจึงกลายเป็น ๙ บาท ๒๐ สตางค์

เมื่อได้ "ใส่เอา" เสร็จสิ้นไปแล้ว ชายหญิงคู่นั้นก็อยู่กินด้วยกันได้ การอยู่กินด้วยกันเลือกกระทำใน "วันดี" เพียงแค่นี้ชาวบ้านอุเม็งก็ยอมรับว่าชายหญิงคู่นี้ได้

*เรียกเงินรูปีที่ใช้ในพม่า เรียกว่า เงินแถบ ชาวอุเม็งกล่าวว่าเมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว เงิน ๑ แถบ มีค่าเท่ากับเงินไทย ๗๐-๘๐ สตางค์ ส่วนคำ ซาวเป็นภาษาถิ่นทางเหนือ แปลว่า ยี่สิบ

แต่งงานกันแล้วโดยถูกต้องตามประเพณี นี้คือการแต่งงานตามแบบ "ใส่เอา" ส่วนเรื่องจะจัดทำพิธีกินแขกหรือไม่นั้น ประเพณีไม่บังคับ

ในกรณีที่บุตรชายยังต้องการเป็นโสด หรือไม่ประสงค์จะแต่งงานกับสาวที่ตนได้กระทำล่วงเกิน บิดามารดาก็ต้องจัดการส่งคนไปใส่ผีเหมือนกัน แต่ในกรณีหลังนี้เรียกว่า "เสียผี" ซึ่งชาวบ้านอุเม็งเรียกสั้น ๆ ว่า "เสีย" หรือ "ไปเสีย"

เกี่ยวกับเงินค่าผี ไม่ว่าได้รับมาในกรณี "ใส่เอา" หรือ "ใส่เสีย" บิดามารดาของสาวจะเก็บเงินนั้นไว้เพื่อเป็นค่า "เลี้ยงผี" หรือ "ไหว้ผี" ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประเพณี "ไหว้ผี" หรือ "เลี้ยงผี" ตามประเพณี บุคคลจะประกอบพิธีนี้เมื่อใดก็ได้ แต่ต้องทำใน "วันดี" ชาวบ้านอุเม็งกล่าวว่าถ้าเลี้ยงผีใน "วันเสีย" เช่น วันพุธ "ผีบ่กิ๋น" (ผีไม่กิน)

เครื่องไหว้ผีหรือเลี้ยงผีประกอบด้วย หัวหมูต้ม ๑ หัว (แต่ก่อนใช้หมูต้มทั้งตัว) ไก่ต้ม ๔ ตัว ไข่ไก่ต้ม ๔ ฟอง และเหล้า ๑ ไห คนทำหน้าที่เลี้ยงผี เรียกว่า "คนตั้งข้าว" การเลี้ยงผีแบ่งออกเป็น ๓ ตอน คือ เลี้ยงในตอนเช้า ตอนกลางวัน และตอนเย็น สำหรับตอนเช้าเลี้ยงไก่และไข่ ส่วนตอนกลางวันเลี้ยงหัวหมู การเลี้ยงทั้งสองตอนนี้ เป็นการเลี้ยงผีเรือนหรือผีปู่ย่า การเลี้ยงในตอนเย็นเป็นการเลี้ยง "ผีแขน" ด้วยไก่อีก ๑ ตัว (ชาวอุเม็ง เชื่อว่า ผีแขน (แขวน)อยู่รวมกับผีปู่ย่าช่วยปกปักรักษาให้ความคุ้มครองแก่สมาชิกในครัวเรือนเช่นเดียวกับผีเรือนหรือผีปู่ย่า)

ในการเลี้ยงผีได้กล่าวแล้วนั้น ฝ่ายชายหรือชายหนุ่มมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องในพิธี แต่ประการใดเพียงให้เงินค่าผีแล้วก็สิ้นเรื่อง สำหรับหญิงสาวก็เช่นกันมิได้มีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับพิธีนี้ ตามธรรมดาเมื่อมีการเลี้ยงผี ณ ครัวเรือนใดก็เป็นที่รู้กันดีในหมู่บ้านว่าเลี้ยงเพราะเหตุผิดผี

๒. พิธีแต่งงานแบบกินแขก ได้กล่าวว่า พิธีกินแขก นั้นจัดทำกันที่บ้านของบิดามารดาที่คู่สามีภริยาจะอาศัยอยู่ด้วย โดยฝ่ายนั้นรับเป็นเจ้าภาพในการประกอบพิธีและการกินเลี้ยง เจ้าภาพจะเป็นฝ่ายไปปรึกษาโหร เพื่อหาวันหาฤกษ์สำหรับประกอบพิธี แล้วจะแจ้งให้บิดามารดาอีกฝ่ายหนึ่งทราบ เพื่อฝ่ายนั้นจะได้นัดแนะญาติพี่น้องมาร่วมพิธี

เพื่อจะได้เข้าใจง่ายเข้า ขอสมมติว่า หลังจากพิธี "ใส่เอา" แล้วคู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายสามี ในตอนเย็นของวันก่อนหน้าวันกินแขก ภริยาซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า "สาว" จะกลับไปยังบ้านบิดามารดาของตน เพื่อรอญาติพี่น้องของสามีซึ่งจะเรียกว่า "บ่าว" มารับตัวในวันรุ่งขึ้น

ในตอนเช้าของวันกินแขกที่บ้านบิดามารดาของบ่าวจะมีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วยกันเตรียมและจัดอาหารไว้สำหรับกินเลี้ยง พอตกสาย ญาติพี่น้องหมู่หนึ่งของบ่าวจะเข้าขบวนนำ "ขันดอก" (พานใส่ข้าวตอกดอกไม้ เทียน และจอกน้ำส้มป่อย) ไปยังบ้านบิดามารดาของสาวเพื่อรับตัวสาวมาเข้าพิธี

ที่บนเรือน ณ บ้านบิดามารดาของสาว ผู้เป็นหัวหน้าในขบวนรับตัวสาวจะเอา "ขันดอก" วางลงตรงหน้าบิดาของสาวและกล่าวคำขอรับตัวสาวว่า "จะมาขอสาวเอาไปเป็นลูกเป็นเต้า" เมื่อได้ยินดังนั้น บิดาของสาวจะเอานิ้วมือจุ่มน้ำส้มป่อย เอามาลูบศีรษะของตนเองแล้วกล่าวคำอวยพรว่า "ให้ไปอยู่ดีมีสุข มีโชคมีชัย ให้อายุมั่นยืนยาว" พอได้ฤกษ์ดี สาวก็จะกราบลาบิดามารดาของตน แล้วเข้าร่วมขบวนรับตัวสาวกลับมายังบ้านบิดามารดาของบ่าว ในขณะเดียวกัน ญาติพี่น้องและเพื่อนของสาวก็จะเข้าร่วมขบวนมาด้วย ครั้นถึงบ้านจะมีชายหรือหญิงคนหนึ่งที่ยัง "มีคู่มีคี่บ่เป็น บ่อย้างแม่ย้าง" (ยังมีภริยาหรือสามีไม่เป็นหม้าย) ออกมาต้อนรับสาว จูงมือสาวขึ้นบนเรือน และเข้าสู่ห้องที่จัดเตรียมไว้สำหรับประกอบพิธี "ฮ้องขวัญ"

พิธี "ฮ้องขวัญ" พิธี "ฮ้องขวัญ" นี้ ก็คือพิธีเรียกขวัญนั่นเอง การเรียกขวัญต้องจัดทำบายศรีซึ่งชาวบ้านอุเม็งเรียกว่า "ขันมัดมือ" หรือ "ขันผูกขวัญ" บายศรีนี้ทำในขันหรือ "สะหลุง" ซึ่งทำด้วยเงินหรือเครื่องเขินแล้วมีพานประดับด้วยดอกไม้รองรับอีกชั้นหนึ่ง ในขันมี "ผ้าย" (ด้ายดิบ) สีขาวสำหรับผูกมือ ข้าวนึ่ง และกล้วย ๑ ผล

ก่อนเริ่มพิธี "ฮ้องขวัญ" ผู้ประกอบพิธี หรือ "หมอขวัญ" นั่งตรงหน้าบ่าวสาว เบื้องหน้าหมอขวัญ มี "ขันมัดมือ" วางอยู่ด้วย ลำดับขั้นของพิธีเรียกขวัญมีดังนี้

๑. บ่าวและสาวหมอบลง หมอขวัญทำพิธี "บั๊ดเคราะห์" ให้บ่าวสาว (เอาด้ายดิบแตะที่ข้อมือแล้วลากสัมผัสผิวเนื้อไปทางปลายนิ้วมือ ทำเช่นนี้ ๒—๓ ครั้ง แล้วทิ้งด้ายดิบนั้นไป) การบั๊ดเคราะห์มุ่งหวังให้บ่าวและสาว "อยู่สบายดี"

๒. "หมอขวัญ" กล่าวคำเชิญขวัญของบ่าวและสาวให้มาอยู่ใน "ขันผูกขวัญ"

๓. "หมอขวัญ" ยื่น "ขันผูกขวัญ" ให้บ่าวและสาวและทั้งสองคนก็รับเอา (การรับเอา "ขันผูกขวัญ" หมายถึงการรับเอาขวัญของตนมาอยู่กับเนื้อกับตัว)

๔. "หมอขวัญ" เอาด้ายดิบในขันผูกข้อมือบ่าวและสาว พร้อมกับอวยพรให้ทั้งคู่ "อยู่ดี" (การผูกข้อมือหมายถึงการผูกขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว)

อนึ่ง ในขณะที่ "หมอขวัญ" กำลังกล่าวคำเชิญขวัญหรือเรียกขวัญอยู่นั้น ญาติพี่น้องและแขกเหรื่อจะเอาเงินมาใส่ขัน ("ทอดสะหลุง") และอวยพรให้คู่บ่าวสาว เช่น กล่าวว่า "ขอบั้นโชคบั้นชัยให้มีผัวเดวเมียเดว" (ขออวยพรให้มีผัวเดียวเมียเดียว) เงินที่ได้จากญาติมิตร "ทอดสะหลุง" นี้เป็นของบ่าวสาว เรียกว่าเงิน "เงินตื้น" (เงินทุน) เมื่อจบพิธีเรียกขวัญก็มีการกินเลี้ยงร่วมกันเป็นอันจบพิธี "กินแขก"

การแต่งงานแบบลักพา

แบลนชาร์ด[๑๐] (๑๙๕๗) รายงานว่า พิธีแต่งงานอย่างมีพิธีรีตองเปิดโอกาสให้ครอบครัวทั้งสองฝ่ายได้แสดงออกทางสังคม แต่ก็หลีกเลี่ยงได้โดยชายหญิงหนีตามกันไป หรือโดยคู่หนุ่มสาวอยู่กินร่วมกันเฉย ๆ โดยไม่มีพิธี การปฏิบัติแบบการลักพาพบมากที่สุดในภาคกลางของประเทศไทย

รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙) ได้รายงาน เรื่องการลักพาสอดคล้องกับข้อความของแบลนชาร์ด ที่อ้างถึงในตอนท้ายข้างบนนี้ว่า "สำหรับคนทั่วไป" ในหมู่ที่ ๒ ตำบลนาป่า อำเภอเมืองจังหวัดชลบุรีนั้น "ได้หนีตามกันไปถึงร้อยละ ๖๘"

---

๑๐ Blanchard et al., ส—ก.

ในสังคมบ้านพรานเหมือน พบว่ามีการหลีกเลี่ยงการแต่งงานตามประเพณีเช่นกัน และกระทำได้โดยหญิงสาวหนีตามชายหนุ่มไปอยู่กินด้วยกัน ชาวบ้านพรานเหมือนเรียกการกระทำเช่นนี้ว่า "แหล่นหน้าผู้บ่าว" สำหรับบ้านอุเม็ง จากการศึกษาประวัติการแต่งงานของคู่สามีภริยา กลุ่มตัวอย่างไม่ปรากฏชัดว่ามีการแต่งงานแบบลักพา อย่างไรก็ตามจากการสอบถามชาวบ้านอุเม็งทั่ว ๆ ไป พบว่าชายหญิงที่ "เอากันหนี" นั้นมีอยู่บ้างเพียงน้อยรายหรือเกือบไม่มีเลย เรื่องนี้พอสันนิษฐานได้ว่าเนื่องมาจากเหตุทางประเพณี ๓ ประการคือ

๑. ประเพณี "แอ่วสาว" เปิดโอกาสให้บ่าวสาวพบปะและเกี้ยวพาราสีกันโดยเสรี ผู้ปกครองหรือบิดามารดามิได้ขัดขวาง

๒. ผู้ปกครองหรือบิดามารดายินยอมให้บุตรทั้งชายหญิงได้เลือกคู่สมรสเอง

๓. เงินแต่งงาน หรือที่เรียกว่า เงิน "ใส่เอา" นั้น คิดเป็นเงินเพียงเล็กน้อย (๙ บาท ๒๐ สตางค์) ชายหญิงที่รักชอบกันก็สามารถแต่งงานกันได้โดยไม่ลำบาก

ในตอนนี้จะได้กล่าวถึงการลักพาในหมู่บ้านพรานเหมือนโดยเฉพาะ ที่หญิงสาวหนีตามชายหนุ่มไปนั้นมีเหตุใหญ่อยู่ ๒ ประการคือ

ก. ฝ่ายชายไม่มีเงินค่าดอง เรื่องนี้อาจตีความได้ ๒ สถานคือ บิดามารดาของหญิงสาว เรียกเอาเงินค่าดองมากเกินไป เพื่อจะกีดกันการแต่งงานนั้นสถานหนึ่ง อีกสถานหนึ่ง ฝ่ายชายยากจนและไม่สามารถ จัดหาเงินค่าดองได้ตามข้อเรียกร้องของฝ่ายหญิง

ข. หญิงถูกบีบบังคับให้แต่งงานกับชายอื่นที่ตนไม่รักชอบ

ข้อยุ่งยากทั้งสองประการดังกล่าวแล้ว ย่อมเป็นเครื่องกีดกันมิให้ชายหนุ่มและหญิงสาวที่รักชอบกัน แต่งงานกันตามประเพณีในสังคมนั้นได้ ครั้นชายหนุ่มให้สัญญาว่าจะชุบเลี้ยงเป็นภริยา หญิงสาวก็หนีตามไป ตามปกติหญิงสาวจะหนีตามชายหนุ่มไปในเวลาค่ำคืน ชายหนุ่มอาจจะพาหญิงสาวไปอยู่ในบ้านบิดามารดาหรือที่บ้านของญาติ

พี่น้องคนใดคนหนึ่งของตนก็ได้ ในคืนเดียวกันนั้นเองฝ่ายชายก็จะส่งข่าวการลักพาถึงฝ่ายหญิงซึ่งเมื่อทราบเรื่องก็จะพยายามเอาตัวหญิงสาวคืนโดยเร็วที่สุด ต่อจากนั้นก็จะนัดแนะบิดามารดาของชายหนุ่มไปเจรจากันถึงเรื่อง "เงินค่าแปง" (แปง เป็นภาษาถิ่น แปลว่า ทำให้ดี ทำให้ถูกประเพณี) ซึ่งหมายถึงเงินที่ฝ่ายชายมอบให้แก่ฝ่ายหญิงเพื่อทำให้การลักพานั้นถูกต้องตามประเพณี ในการมอบเงิน "ค่าแปง" ให้แก่ฝ่ายหญิงนี้ ต้องกระทำเป็นพิธีซึ่งเรียกว่า "พิธีมาแปง" ชาวบ้านพรานเหมือนแบ่งพิธีนี้ออกเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าชายหนุ่มรับชุบเลี้ยงหญิงสาวเป็นภริยาก็เรียกพิธีนั้นว่า "แปงเอา" แต่ถ้าชายหนุ่มไม่ต้องการหญิงสาวเป็นภริยาก็เรียกว่า "แปงถิ่ม" (ถิ่ม แปลว่า ทิ้ง)

พิธี "แปงเอา" จัดทำที่บ้านบิดามารดาของหญิงสาว เมื่อถึง "วันดี" ชายหนุ่มพร้อมด้วย "ผู้เฒ่า" (บิดามารดาของชายหนุ่มอาจไปร่วมด้วยก็ได้) นำ "ดอกไม้ มัดเทียน" ไปกราบไหว้บิดามารดาของหญิงสาวเพื่อขอสมา หลังจากที่มอบเงิน "ค่าแปง" ให้ก็เป็นอันเสร็จพิธี ในกรณีที่ชายไม่รับหญิงเป็นภริยา ชายหนุ่มจะไม่ไปขอสมาต่อบิดามารดาของหญิงสาวด้วยตนเอง แต่จะให้ผู้เฒ่านำเงินค่าแปงไปให้ก็สิ้นสุดกัน

พิธีขอสมาในบ้านพรานเหมือนที่กล่าวมาแล้วนี้ ถ้าเปรียบเทียบกับที่พบในหมู่บ้านทางภาคกลางจะเห็นได้ว่า พิธีขอสมาในภาคกลางเข้ารูปเข้ารอยกว่า รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ ของสถาบันระหว่างชาติ สำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็ก (๒๕๐๙) ได้กล่าวถึงพิธีนี้ไว้ว่า

"ในวันสมานั้น ชายที่ลักพาหญิงไป เฒ่าแก่ ญาติและเพื่อน ๆ จะพากันไปที่บ้านฝ่ายหญิงพร้อมด้วยเครื่องษมา..... ได้แก่ เงิน ดอกไม้ ธูปเทียน ผ้าไหว้ (สำหรับไหว้บิดามารดาฝ่ายหญิงและไหว้ผีปู่ย่าตายาย) นอกจากนี้ก็มีอาหารและเหล้าจัดไปเป็นคู่ ๆ เช่น เหล้า ๒ ขวด หมู ๒ ชิ้น ขนม ๒ ถาด เป็นต้น..... เมื่อมาถึงบ้านฝ่ายหญิงแล้ว ชายผู้ลักพาจุดธูปเทียนไหว้ผีปู่ย่าตายาย คือ ไหว้กระดูกบรรพบุรุษ

ของฝ่ายหญิงที่เก็บไว้ในบ้าน ต่อจากนั้นเฒ่าแก่จะมอบเงินสมาให้บิดามารดาของฝ่ายหญิง เมื่อบิดามารดาของฝ่ายหญิงรับและนับตรวจดูว่าถูกต้องตามที่ตกลงกันแล้ว ชายผู้ลักพาก็นำผ้าไหว้ไปไหว้บิดามารดาของหญิงนั้น โดยกราบ ๓ ครั้งก่อน แล้วหยิบผ้าส่งให้แล้วกราบอีก ๓ ครั้ง ต่อจากนั้น ก็แบ่งสุราอาหารและขนมที่ฝ่ายชายนำมาออกเป็นสองส่วนเหมือน ๆ กัน บิดามารดาของฝ่ายหญิงรับไว้ส่วนหนึ่ง ฝ่ายชายนำกลับไปส่วนหนึ่ง"

แม้ชาวบ้านพรานเหมือนทั่ว ๆ ไปเห็นว่า การลักพาเป็นการกระทำผิดกฎเกณฑ์ทางประเพณี ทำให้บิดามารดาฝ่ายหญิงเดือดดาลและได้รับความอับอาย แต่ "พิธีมาแปง" โดยเฉพาะ "แปงเอา" ก็มีส่วนช่วยผ่อนคลายความโกรธเคืองลงได้บ้าง ดังจะเห็นได้ว่า ร้อยละ ๗๕ ของจำนวนคู่สามีภริยาที่แต่งงานกันโดยการลักพานั้น อาศัยอยู่กับบิดามารดาของภริยาภายหลังพิธีขอษมาแล้ว

เงินแต่งงาน

เงินแต่งงานในที่นี้หมายถึงเงินที่บิดามารดาฝ่ายชายมอบให้แก่บิดามารดาฝ่ายหญิง ในบ้านพรานเหมือนเรียกเงินจำนวนนี้ว่า "ค่าดอง" มีความหมายว่าเป็นค่าน้ำนมมารดา ตามปกติฝ่ายชายจะมอบเงินค่าดองตามจำนวนที่ผู้เฒ่าสองฝ่ายตกลงกันไว้ในวันสู่ขอให้แก่ฝ่ายหญิงในวันประกอบพิธีแต่งงาน บิดามารดาของหญิงสาวบางรายขอร้องให้ฝ่ายชายชำระเงินค่าดองบางส่วนก่อน เงินที่ชำระล่วงหน้าในกรณีที่กล่าวนี้เรียกว่า "เงินจำ" เรื่องเงินแต่งงานนี้ในท้องที่อื่น ๆ ก็มีความหมายคล้าย ๆ กัน

เคลาส์เนอร์ (๒๕๐๙) ได้รายงานว่า ชาวบ้านหนองขอน ในจังหวัดอุบลราชธานี เรียกเงินค่าตัวเจ้าสาวว่า "ค่านม" ซึ่งหมายถึงราคาน้ำนมของมารดา ค่าน้ำนม มีความหมายไม่เพียงแต่เป็นค่าตอบแทนการเลี้ยงดูหญิงสาวเท่านั้น ยังเป็นประเพณีของหมู่บ้านที่จะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างถูกต้อง จะได้ไม่เป็นการฝ่าฝืนผีที่ให้ความอารักขาแก่ครอบครัว เรื่องสำคัญเกี่ยวกับเงินค่าตัวเจ้าสาวคือฝ่ายชายจะต้องจ่ายเงินเงินนี้ให้แก่ฝ่ายหญิง ถึงแม้จะไม่ประกอบพิธีสมรสอย่างมีพิธีรีตองก็ตาม

สำหรับบ้านอุเม็ง เงินแต่งงานหมายถึงเงิน "ใส่เอา" เป็นเงินที่ฝ่ายชายมอบให้แก่บิดามารดา ของสาวในกรณีที่บ่าวกระทำ "ผิดผี" และรับว่าจะแต่งงานกับสาวผู้นั้น ตามประเพณีเดิมนั้นเงินใส่เอามีกำหนดเป็น "เก้าแถบซาว" (เก้าแถบกับยี่สิบสตางค์) ในวันประกอบพิธีใส่เอา บิดามารดาของสาวมักเอาเงินปลีก ๒๐ สตางค์ แบ่งให้แก่คนที่ "ไปเติง" ๒ คน ๆ ละ ๑๐ สตางค์ นอกจากนี้ ยังแบ่งเงินแถบให้แก่ "แก่หลวง" หรือ "พ่อหลวง" (ผู้ใหญ่บ้าน) ที่ได้รับเชิญมาร่วมพิธีใส่เอาเสียอีก ๑ แถบ ฝ่ายผู้ใหญ่บ้าน อาจจะเก็บเงิน หนึ่งแถบนั้นไว้เพียงกึ่งหนึ่ง แล้วแจกจ่ายส่วนที่เหลือให้แก่ญาติพี่น้องของสาวที่มาร่วมพิธีในวันนั้น อนึ่ง กล่าวกันว่าเมื่อประกอบพิธีแต่งงานแล้ว ถ้าชายพาหญิงไปอยู่ที่บ้านของตน ก็จะต้องให้เงินแก่บิดามารดาของหญิงอีก ๙ แถบ ในวันรับตัวสาว ความข้อนี้จึงมักผิดเพี้ยนไปว่า ถ้าคู่สมรสเลือกอยู่กับฝ่ายชาย ฝ่ายนั้นจะต้องให้เงินค่าผี (เงินใส่เอา) มากเป็นสองเท่า คือ เท่ากับ ๑๘ แถบ ผู้ใหญ่บ้านกล่าวว่าในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๖) ประเพณีการแบ่งเงินให้แก่คนที่ทำหน้าที่ไปเติง ให้แก่ผู้ใหญ่บ้านและการเพิ่มเงินอีก ๙ แถบ ในวันรับตัวสาวไปอยู่กับฝ่ายชายนั้นหมดไป

ปริมาณเงินแต่งงาน

ในเรื่องปริมาณเงินแต่งงานนี้ ในบ้านพรานเหมือนหมายถึงปริมาณเงินค่าดอง ซึ่งในทางปฏิบัติเป็นผลสืบเนื่องมาแต่การเจรจาตกลงกันระหว่างผู้เฒ่าฝ่ายชายกับผู้เฒ่าฝ่ายหญิงโดยฝ่ายหลังเป็นผู้เสนอว่าต้องการเงินค่าดองสักเท่าใด อย่างไรก็ตาม จำนวนเงินที่เสนอนี้มิได้ถือเป็นเด็ดขาด ผู้เฒ่าฝ่ายชายอาจต่อได้ตามสมควร ด้วยเหตุนี้ ปริมาณเงินค่าดองจึงไม่มีกำหนดแน่นอน จะเป็นเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับการตกลงระหว่างผู้เฒ่าสองฝ่าย บางรายผู้เฒ่าตกลงกันมิได้ถึงกับต้องล้มเลิกการเสนอขอแต่งงานก็มี

ส่วนในบ้านอุเม็ง ปริมาณเงินแต่งงานหรือเงินใส่เอามีกำหนดตายตัว แต่เดิมชาวบ้านนิยมใช้เงินแถบ ก็ได้ใช้เงินดองนี้เป็นเงินสำหรับใส่เอาด้วย ในสมัยต่อมา แม้ชาวบ้านอุเม็งหันมาใช้เงินตราไทยแทน อัตราเงินใส่เอาก็ยังคงเท่าเดิม เพียงแต่เปลี่ยนหน่วยของเงินตราจาก "แถบ" เป็น "บาท" เท่านั้น

สถิติเกี่ยวกับปริมาณเงินแต่งงาน

จากการศึกษาคู่สามีภริยากลุ่มตัวอย่างบ้านพรานเหมือนที่แต่งงานกับตามแบบกินดอง ๙๔ รายปรากฏข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปริมาณเงินค่าดองดังนี้

พ.ศ.	จำนวนรายที่เสียเงินค่าดอง								
	๖—๒๐	๒๐+—๕๐	๕๐+—๑๐๐	๑๐๐+—๒๕๐	๒๕๐+—๕๐๐	๕๐๐+—๗๕๐	๗๕๐+—๑๐๐๐	๑๐๐๐+	
๒๔๔๓—๒๔๕๒	๑	—	—	—	—	—	—	—	
๒๔๕๓—๒๔๖๒	๑	—	—	—	—	—	—	—	
๒๔๖๓—๒๔๗๒	๕	—	—	—	—	—	—	—	
๒๔๗๓—๒๔๘๒	๒๑	๕	—	—	—	—	—	—	
๒๔๘๓—๒๔๙๒	๗	๒	๕	๔	๓	—	—	—	
๒๔๙๓—๒๕๐๒	—	๑	๒	๕	๑๐	๘	๒	๑	
๒๕๐๓—๒๕๐๔	—	—	—	—	๔	๒	๑	—	
รวม	๓๕	๘	๗	๙	๑๗	๑๐	๓	๑	๙๐

หมายเหตุ คู่สามีภริยา ๔ ราย ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเงินค่าดอง

จะเห็นว่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยส่วนใหญ่ปริมาณค่าดองตกอยู่ระหว่าง ๖— ๒๐ บาท ในย่านนี้ ค่าดอง ๖ บาท และ ๑๒ บาท พบมากที่สุด จาก พ.ศ. ๒๔๘๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๒ กล่าวได้ว่าเป็นระยะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงปริมาณเงินค่าดองจากน้อยเป็นมาก กล่าวคือ รายที่เรียกเอาเงินค่าดอง ๖ — ๒๐ บาท มีน้อยลงไป และในระยะนี้ปริมาณเงินค่าดองเพิ่มขึ้นเป็นสูงสุดถึง ๕๐๐ บาท และจาก พ.ศ. ๒๔๙๓ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ อัตราเงินค่าดองตามประเพณี คือ ๖ บาท และ ๑๒ บาท หมดสิ้นไป ในระยะเวลาดังกล่าวนี้อัตราเงินค่าดองตกอยู่ระหว่าง ๒๐ กว่าบาทถึง ๑,๐๐๐ กว่าบาท และในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ — ๒๕๐๔ พบว่าอัตราเงินค่าดองที่ต่ำที่สุดเปลี่ยนจาก ๒๐ กว่าบาท เป็น ๒๕๐ กว่าบาท ส่วนอัตราเงินค่าดองสูงสุดดูเหมือนยังคงเดิม

สำหรับบ้านอุเม็ง จากการศึกษาคู่สามีภริยากลุ่มตัวอย่าง ๘๒ ราย (๒๒ ราย ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการให้เงินแต่งงาน) พบว่า ชาวบ้านนี้เริ่มให้เงิน "ใส่เอา" เป็นเงินไทยในอัตรา ๙ บาท ๒๐ สตางค์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓—๒๔๘๒ ในระยะหลังจากนี้ยังมีบ้างเป็นบางรายที่ให้เงินแต่งงานเป็นเงินแถบ การศึกษาครั้งนี้พบว่าชาวบ้านอุเม็งได้เลิกใช้เงินแถบเป็นเงินแต่งงานโดยสิ้นเชิง ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๙๒ ในทางปฏิบัติการให้เงินแต่งงาน ๙ บาท ๒๐ สตางค์ เป็นเรื่องยุ่งยากแก่การทอน หรือในบางครั้ง หาเงินปลีกมิได้ จึงพบว่ามีหลายรายที่ให้เงินแต่งงานเป็น ๑๐ บาท ๑๒ บาท หรือ ๒๐ บาทก็มี

อนึ่ง อัตราเงินใส่เอา ตามประเพณีที่หมู่บ้านต่าง ๆ กำหนดไว้นั้นแตกต่างกันไป แม้หมู่บ้านที่อยู่ในตำบลเดียวกันก็ยังแตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น บ้านอุเม็งและบ้านศาลา ต่างก็ตั้งอยู่ในเขตตำบลยุหว่า เงินใส่เอา ในหมู่บ้านแรก เป็น ๓๐ บาท แต่ในหมู่บ้านหลังเป็น ๑๐๐ บาท (เป็นอัตราเงินใส่เอาใน พ.ศ. ๒๕๐๖) ด้วยเหตุนี้ชายหนุ่มที่กระทำล่วงเกินสาวในหมู่บ้านใด ก็ต้องให้เงินค่าผี ตามอัตราประเพณีของหมู่บ้านนั้น

กฎเกณฑ์เรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน

ในบทที่..๓ ซึ่งว่าด้วยลักษณะโครงสร้างของบริเวณบ้าน ได้กล่าวว่า บริเวณบ้านโดยเฉพาะที่เป็นประเภท บริเวณบ้านหลายเรือนทั้งในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งจะเป็นที่ซึ่งญาติพี่น้องอาศัยอยู่ร่วมกัน และการอยู่ร่วมกันนี้มิใช่เป็นเหตุบังเอิญแต่แสดงถึงความเป็นปึกแผ่นและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าในบริเวณบ้านหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะในหมู่บ้านพรานเหมือนจะมีญาติที่เป็นผู้สูงอายุ เช่น บิดามารดาหรือ ปู่ย่า หรือ ตายาย เป็น "หัวหน้า" นอกนั้นก็เป็น บุตร หลาน หรือญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง

การที่มีญาติพี่น้องตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกันนี้ เนื่องมาแต่ประเพณีเรื่องที่อยู่อาศัย ภายหลังการแต่งงานเป็นสำคัญ กล่าวคือ ในบ้านพรานเหมือน ตาม

ประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกัน เมื่อประกอบพิธีแต่งงานแล้วนั้น เจ้าบ่าวเป็นฝ่ายไปอยู่กับฝ่ายเจ้าสาวในบ้านเดียวกันกับบิดามารดา ในขณะที่คู่สามีภริยาอาศัยอยู่ด้วยนั้น ทั้งคู่จะช่วยบิดามารดาทำนาและกิจการงานอื่น ๆ ครั้นเมื่อน้องสาวแต่งงานและพาสามีมาอยู่ด้วย ผู้พี่สาวที่แต่งงานก่อนกับสามีจะต้องแยกครอบครัวออกไปปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านของบิดามารดาฝ่ายภริยาหรือในที่อื่น และเมื่อถึงคราวน้องสาวคนต่อไปแต่งงาน ผู้พี่สาวกับครอบครัวต้องออกเรือนอีก ดังนี้ เหตุการณ์จะเป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนมาถึงบุตรสาวคนเล็กหรือบุตรสาวสุดท้อง ซึ่งเมื่อแต่งงานแล้วจะคงอยู่กับบิดามารดา และเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา และจะได้รับบ้านของบิดามารดาในที่สุด ผลของการวิเคราะห์เรื่องเครือญาติของบุคคลที่อยู่ร่วมบริเวณบ้านเดียวกันที่ว่า บุตรสาวหรือญาติที่เป็นหญิงมักจะเป็นผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านบิดามารดามากกว่าบุตรชายหรือญาติที่เป็นชาย ชี้ให้เห็นแนวการปฏิบัติในเรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานของคู่สมรสในบ้านพรานเหมือนตามที่กล่าวมาแล้ว สำหรับบ้านอุเมิง ถ้าว่ากันตามประเพณีแล้ว ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนว่า เมื่อแต่งงานแล้วนั้น ใครจะต้องไปอยู่กับฝ่ายใด ตามปรกติในระยะของการ "แอ่วสาว" บ่าวสาวที่เป็น "ตัวบ้อตัวแม่" มักจะตกลงกันไว้ก่อนว่า เมื่อแต่งงานกันแล้วจะไปอาศัยอยู่กับฝ่ายใด หรือจะไปปลูกบ้านสร้างเรือนอยู่ต่างหาก แต่การที่จะตัดสินว่าใครจะอยู่กับฝ่ายใดนั้น ให้ถือเอา "กำลังคน" เป็นเกณฑ์ กล่าวคือ ถ้าฝ่ายไหนขาดแรงคนช่วยงาน คู่สมรสก็จะเลือกอยู่กับฝ่ายนั้น นี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อชายหญิงแต่งงานกันแล้ว ทั้งคู่อาจจะอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ได้ อย่างไรก็ตามผลการวิเคราะห์เรื่องเครือญาติของบุคคลในครัวเรือนที่ประกอบด้วย ๒ ครอบครัว ปรากฏว่า ครอบครัวอาศัยมักเป็นครอบครัวของบุตรสาวมากกว่าเป็นครอบครัวของบุตรชาย ข้อนี้ชี้ให้เห็นแนวโน้มเรื่องที่อยู่อาศัยของคู่สมรสภายหลังการแต่งงานในบ้านอุเมิงว่า คู่สมรสมักจะอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาก่อน

กฎเกณฑ์เรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานในบ้านพรานเหมือนที่กล่าวแล้วนั้น สอดคล้องกับรายงานของเสฐียรโกเศศ[๑๑] (๒๕๐๑) และเดอยัง[๑๒] (๑๙๕๕)

เสฐียรโกเศศ กล่าวว่า ที่กำหนดลงไปไม่ได้แน่ก็เป็นอยู่แต่ในกรุงในเมืองเท่านั้น ถ้าในชนบทจะยังเหลือเค้าให้เห็นว่าเจ้าบ่าวต้องไปอยู่บ้านฝ่ายเจ้าสาว "ที่เจ้าสาวจะไปอยู่บ้านฝ่ายเจ้าบ่าวไม่ใคร่มี เพราะถือว่าเป็นที่อับอายขายหน้าแก่เจ้าสาว" ประเพณีทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เจ้าบ่าวเจ้าสาวจะต้องอยู่กินด้วยกันในเรือนบิดามารดาของเจ้าสาวซึ่งกั้นฝาเป็นห้องไว้ครึ่งขื่อห้องหนึ่งเท่านั้น ห้องนี้เรียกว่าห้องส้วม เดอยัง ก็ได้รายงานว่าไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนว่าคู่สมรสจะต้องอยู่กับฝ่ายใด แต่ที่ปฏิบัติกันโดยทั่ว ๆ ไปนั้น ชายหนุ่มไปอยู่กับบิดามารดาของเจ้าสาวชั่วระยะเวลาหนึ่งก่อน ต่อภายหลังคู่สามีภริยาอาจจะออกเรือนไปอยู่ในบ้านที่ปลูกสร้างขึ้นเอง หรือในบ้านบิดามารดาของสามี

ส่วนคิงส์ฮิล[๑๓] (๑๙๖๐) ภายหลังที่ได้ศึกษาบ้านกู่แดง ในอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ได้รายงานเรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานคล้ายคลึงกับที่พบในบ้านอุเม็ง คิงส์ฮิลกล่าวว่า ที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานขึ้นอยู่กับกรณีแวดล้อมของแต่ละบุคคล ถ้าคิดว่าอยู่กับบิดามารดาฝ่ายสามีสะดวกกว่า เจ้าสาวและเจ้าบ่าวก็จะไปอยู่ที่นั่น แต่ก็มีคู่สมรสหลายรายที่ปลูกบ้านอยู่ตามลำพังภายหลังการแต่งงานแล้ว

สถิติเกี่ยวกับเรื่องที่อยู่อาศัย

จากการศึกษาคู่สามีภริยากลุ่มตัวอย่าง ๑๐๗ ราย ในหมู่บ้านพรานเหมือน และคู่สามีภริยา ๘๒ ราย ในกลุ่มตัวอย่างบ้านอุเม็ง พบแนวโน้มเรื่องที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน ดังนี้

---

๑๑ เสฐียรโกเศศ, อ.ค.

๑๒ de Young, อ.ค.

๑๓ Kingshill, อ.ค.

ตาราง ๒๑ ที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาในบ้านพรานเหมือน

ที่อยู่อาศัยปัจจุบัน	ที่อยู่อาศัยครั้งแรก			
	บ้านบิดามารดาของสามี	บ้านบิดามารดาของภริยา	อยู่กินตามลำพัง	
บ้านบิดามารดาของสามี	๖	๗	—	๑๓
บ้านบิดามารดาของภริยา	๓	๕๒	—	๕๕
อยู่กินตามลำพัง	๓	๓๕	๑	๓๙
รวม	๑๒	๙๔	๑	๑๐๗

ตารางข้างบนแสดงให้เห็นว่า ภายหลังการแต่งงานแล้วคู่สมรสอยู่กับบิดามารดาของภริยาถึง ๙๔ ราย (๘๗.๘๕%) อยู่กับบิดามารดาสามี ๑๒ ราย (๑๑.๒๑%) และอยู่กันตามลำพังเพียงรายเดียว เมื่อพิจารณาถึงที่อยู่อาศัยปัจจุบันของคู่สามีภริยาเหล่านั้นจะพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องที่อยู่อาศัยอย่างชัดเจน กล่าวคือ ในบรรดาคู่สามีภริยาที่กล่าวว่าอยู่กับบิดามารดาของสามี ๑๒ ราย ยังคงอยู่นั่นต่อไป ๖ ราย ส่วน ๓ ราย ย้ายไปอยู่กับบิดามารดาของภริยา และอีก ๓ ราย แยกครอบครัวไปอยู่ตามลำพัง ส่วนคู่สามีภริยาที่อยู่กับบิดามารดาของภริยา ๙๔ ราย ยังคงอยู่ที่นั่นต่อไป ๕๒ ราย มี ๗ ราย ที่ย้ายไปอยู่กับบิดามารดาของสามี และอีก ๓๕ ราย แยกครอบครัวไปอยู่ตามลำพัง

สรุปว่า เมื่อแต่งงานแล้ว คู่สมรสส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายหญิงก่อนชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต่อจากนั้นก็มีการโยกย้ายที่อยู่อาศัย กล่าวคือ ที่ไปอยู่

กับบิดามารดาของสามี ปรากฏพบเพียงประมาณร้อยละ ๘ ที่ไปปลูกบ้านอยู่กันตามลำพัง มีประมาณร้อยละ ๓๗ และที่ยังคงอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาประมาณร้อยละ ๕๕

ตาราง ๒๒ ที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาในบ้านอุเมิง

ที่อยู่อาศัยปัจจุบัน	ที่อยู่อาศัยครั้งแรก			
	บ้านบิดามารดาของสามี	บ้านบิดามารดาของภริยา	อยู่กินตามลำพัง	
บ้านบิดามารดาของสามี	๒๓	๒	-	๒๕ (๓๐.๔๙)
บ้านบิดามารดาของภริยา	๑	๓๒	-	๓๓ (๔๐.๒๔)
กินอยู่ตามลำพัง	๑๑	๑๓	-	๒๔ (๒๙.๒๗)
รวม	๓๕ (๔๑.๔๕)	๔๗ (๕๘.๕๕)	-	-

ตาราง ๒๒ แสดงให้เห็นว่า ภายหลังประกอบพิธีแต่งงานแล้วคู่สมรส ประมาณร้อยละ ๔๑ อยู่กับบิดามารดาของสามี และประมาณร้อยละ ๕๙ อยู่กับบิดามารดาของภริยา ส่วนที่ออกไปอยู่กินตามลำพังเลยนั้นไม่ปรากฏ และเมื่อตรวจดูที่อยู่อาศัยปัจจุบันพบว่า ในบรรดาคู่สามีภริยา ๓๕ ราย ที่เคยอยู่กับบิดามารดาของสามีนั้น ๒๓ ราย ยังคงอยู่ต่อไป ๑ ราย ย้ายไปอยู่กับบิดามารดาของภริยา และ ๑๑ ราย แยกครอบครัวไปอยู่ตามลำพัง สำหรับคู่สามีภริยาที่เคยอยู่กับบิดามารดาของภริยา ๔๗ ราย ๓๒ รายยังคงอยู่ต่อไป ๒ ราย ย้ายไปอยู่กับบิดามารดาของสามี ๑๓ ราย แยกครอบครัวไปอยู่ตามลำพัง

สรุปว่า ภายหลังประกอบพิธีแต่งงานแล้วนั้น คู่สมรสในกลุ่มตัวอย่างมากกว่าครึ่งอยู่กับบิดามารดาฝ่ายหญิง และในปัจจุบันคู่สามีภริยามากกว่าหนึ่งในสามที่อยู่กับ

บิดามารดาฝ่ายภริยา ส่วนที่อยู่กับบิดามารดาฝ่ายสามีนั้นมีส่วนสัดน้อยกว่าของคู่สามีภริยาทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่าง ผลของการค้นคว้าในเรื่องนี้ตรงกับข้อยุติของคิงส์ฮิล (๑๙๖๐) ในบ้านกู่แดงเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของคู่สมรสภายหลังการแต่งงานว่าภายหลังประกอบพิธีแต่งงานแล้ว คู่สมรสมากกว่าครึ่งอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาก่อน

การหย่า

ชาวบ้านพรานเหมือน เช่นเดียวกับชาวบ้านอุเม็ง ไม่นิยมการจดทะเบียนสมรส ชาวบ้านพรานเหมือนเห็นว่า เรื่องนี้เป็นที่ยึดถือปฏิบัติกันในหมู่ข้าราชการมากกว่าชาวบ้าน เดอยัง[๑๔] (๑๙๕๕) รายงานว่า ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นมามีการกำหนดให้บุคคลจดทะเบียนสมรส ณ ที่ว่าการอำเภอ แต่ก็เป็นเรื่องที่ปล่อยให้บุคคลกระทำ และยังมีการแต่งงานหลายรายโดยเฉพาะในหมู่บ้านที่อยู่โดดเดี่ยวห่างไกลออกไปที่ไม่เคยมีการจดทะเบียนเลย

อาศัยเหตุที่กล่าวแล้วข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า เมื่อสามีภริยาจะหย่ากันไม่ว่าเป็นความยินยอมของสองฝ่ายหรือเป็นความประสงค์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว และด้วยเหตุใดก็ตาม ก็ย่อมปฏิบัติกันไปตามประเพณีนิยม ขาดพิธีรีตอง และย่อมมีวิธีการง่ายกว่าแบบแผนในตัวบทกฎหมายซึ่งระบุว่า การหย่าจะทำได้โดยความยินยอมของสองฝ่าย และการหย่าโดยความยินยอมนั้นต้องทำเป็นหนังสือ และพยานลงลายมือชื่อสองคน (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๕ มาตรา ๑๔๙๘ ๒๕๐๑)

เหตุแห่งการหย่าร้าง

เหตุที่คู่สามีภริยาในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งหย่าร้างกัน ส่วนใหญ่เนื่องมาแต่ฝ่ายสามีประการแรก สามีไปเกี้ยวสาว เที่ยวกลางคืน เป็นเหตุให้สามีภริยาทุ่มเถียงกัน โกรธกันแล้วก็หย่ากัน สามีบางรายในบ้านอุเม็งไปทำการค้าขายแล้ว

---

๑๔ de Young, อ.ค.

ไม่เหลือเงินทองกลับมาบ้าน เป็นเหตุให้ภริยาโกรธ เมื่อทะเลาะกันก็หย่ากันก็มี ประการที่สอง สามีไม่ลงรอยกับบิดามารดาของภริยา เหตุข้อนี้พบแต่ในบ้านพรานเหมือน สำหรับเหตุในประการหลัง แม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสัมพันธภาพระหว่างสามีภริยาก็จริง แต่ก็มีผลกระทบกระเทือนต่อเรื่องที่อยู่อาศัยของสามีภริยาคู่นั้น กล่าวคือเมื่อสามีเกิดมีเรื่องระหองระแหงกับบิดามารดาของภริยา ก็จะชวนภริยาออกเรือนไปอยู่ที่อื่น อาจจะเป็นที่บ้านบิดามารดาของตนหรือปลูกบ้านอยู่ตามลำพัง ถ้าภริยายินยอมไปด้วยเรื่องก็เรียบร้อยไป แต่ถ้าภริยาไม่ยอมไปด้วย ความขัดแย้งในเรื่องที่อยู่อาศัยระหว่างสามีกับภริยาก็เกิดขึ้น หากทั้งสองฝ่ายต่างไม่ยอมให้กัน สามีก็จะออกจากบ้านไป ในตอนแรก ๆ อาจเป็นเพียงแยกกันอยู่ พอนาน ๆ เข้าก็หย่าขาดจากกัน เดอยัง (๑๙๕๕) ค้นพบว่า การที่คู่สามีภริยาไม่มีบุตรเป็นเหตุหนึ่งที่นำไปสู่การหย่าร้าง แต่ในการศึกษาหมู่บ้านทั้งสองแห่งไม่ปรากฏพบเหตุข้อนี้

ส่วนสาเหตุของการหย่าร้างที่เกิดแต่ฝ่ายภริยานั้น พบว่ามีในบ้านอุเม็ง ยกตัวอย่างเช่น ภริยาเอาแต่แต่งเนื้อแต่งตัว การงานมีแต่ไม่ทำ หรือภริยาบางรายมีชู้แล้วหนีตามชู้ไปก็มี

ในทางปฏิบัติเมื่อสามีภริยาจะหย่ากัน ไม่ว่าเป็นความยินยอมของสองฝ่ายหรือฝ่ายเดียว บิดามารดามักยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยในชั้นต้นจะพยายามโน้มน้าวให้เลิกการหย่าและอยู่กินด้วยกันต่อไป บิดามารดาบางรายในบ้านพรานเหมือนถึงกับให้สัญญาว่าถ้าไม่หย่ากันจะยกที่ดินที่นาให้ ในหมู่บ้านอุเม็ง เมื่อสามีภริยาจะหย่ากัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องรายงานเรื่องนี้ต่อผู้ใหญ่บ้านผู้ซึ่งเมื่อได้รับรายงานก็จะพยายามพูดให้สองฝ่ายปรองดองกัน แต่ถ้ายังตกลงกันมิได้ก็ยอมให้หย่าแล้วแบ่งทรัพย์สินกัน

การแบ่งทรัพย์สิน

เกี่ยวกับการแบ่งทรัพย์สินเนื่องจากเหตุหย่าร้างนั้น ถ้าสามีและภริยาที่จะหย่ากันตกลงแบ่งกันเองได้ก็จัดการแบ่งกันเอง แต่ก็มีบ่อยครั้งที่คู่หย่าตกลงกันมิได้ ถึงกับ

ต้องหาคนกลางมาช่วยจัดการแบ่งปันให้ ในบ้านพรานเหมือน "ผู้เฒ่า" (ญาติพี่น้องหรือผู้ที่เป็นที่เคารพนับถือ) จะเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ แต่ในบ้านอุเม็ง ผู้ใหญ่บ้านจะได้รับเชิญไปทำหน้าที่เป็นคนกลางร่วมกับญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายด้วย

ในการแบ่งทรัพย์สินโดยเฉพาะสินสมรสให้แก่คู่หย่านั้น นอกจากจะยกเอาเหตุแห่งการหย่าร้างมาเป็นเครื่องตัดสินแล้ว ยังนำปัจจัยอื่น ๆ เช่น ที่อยู่อาศัยของสามีภริยาขณะหย่า และบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส เข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย รายละเอียดมีดังนี้:—

ก. การแบ่งทรัพย์สินประเภทสินเดิม สินเดิมนี้ในบ้านพรานเหมือนเรียกว่า "มูลผัวมูลเมีย" (สินเดิมของสามีและของภริยา) ส่วนในบ้านอุเม็งเรียกว่า "ของเก่า" ประเพณีในสองหมู่บ้านนี้มีว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากัน สินเดิมของฝ่ายใดก็ตกเป็นของฝ่ายนั้นจะไม่มีการแบ่งปันกัน หลักดังกล่าวแล้วนี้ตรงกับบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (มาตรา ๑๕๑๓) ที่ว่า "เมื่อหย่ากัน ให้คืนสินเดิมแก่คู่สมรสทั้งสองฝ่าย"

ข. การแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรส "สินสมรสได้แก่ทรัพย์สินทั้งหมดที่คู่สมรสได้มาระหว่างสมรส" (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๔๖๖) ความเข้าใจของชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งเกี่ยวกับทรัพย์สินประเภทนี้สอดคล้องกับความหมายที่ระบุไว้ในบทบัญญัติ เพียงแต่เรียกชื่อต่างกันเท่านั้น กล่าวคือ ในบ้านพรานเหมือน เรียกสินสมรสว่า "สมสร้าง" ส่วนในบ้านอุเม็งเรียกว่า "ของใหม่" จะเรียกชื่อว่าอะไรก็ตาม สินสมรสในหมู่บ้านสองแห่งนี้หมายถึงที่นา ที่สวน ที่บ้าน บ้านอยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เกวียน หูก เป็นต้น หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรสในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมีดังนี้

๑. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความยินยอมของสามีภริยาทั้งสองฝ่าย และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง หลักมีว่า ถ้าสามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ให้แบ่งสินสมรสออกเป็นสองส่วนเท่า ๆ กัน แล้วมอบให้แก่คู่หย่าฝ่ายละส่วน

ในกรณีที่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรส ในบ้านพรานเหมือนใช้หลักว่า ฝ่ายใดรับเลี้ยงดูบุตร ฝ่ายนั้นจะได้รับส่วนแบ่ง "สมสร้าง" มากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ตามข้อเท็จจริงสามีภริยาในบ้านพรานเหมือนที่หย่ากันนั้นยังไม่มีทรัพย์สินอะไรมากนัก เนื่องจากยังอยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว ด้วยเหตุนี้เมื่อหย่ากัน สามีมักจะไม่เอาส่วนแบ่งทรัพย์สินแต่จะมอบไว้ให้บุตรซึ่งมักจะอยู่กับมารดา สำหรับบ้านอุเม็งในกรณีที่คู่สามีภริยามีบุตรแล้วหย่ากัน ก็ให้แบ่ง "ของใหม่" ออกเป็น ๓ ส่วน สำหรับให้สามี ๑ ส่วน ภริยา ๑ ส่วน และบุตรอีก ๑ ส่วน ทรัพย์สินที่แบ่งกันแล้วนี้ บิดาและมารดาอาจจะยกให้บุตรในภายหลังก็ได้ ในทำนองเดียวกันสามีจะไม่ขอรับส่วนแบ่งส่วนที่เป็นของตนถ้าบุตรนั้นอยู่กับมารดา และถ้า "ของใหม่" นั้นมีอยู่ไม่มากนัก

หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรสตามที่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ใช้ได้ไม่ว่าคู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใด ต่างว่าสามีภริยาปลูกบ้านอยู่ตามลำพังเมื่อหย่ากันก็ใช้หลักการแบ่งทรัพย์สินดังกล่าวแล้วได้เช่นกัน

๒. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความประสงค์ของฝ่ายเดียว ในบ้านพรานเหมือนถือหลักว่า

๑) ถ้าฝ่ายหนึ่งขอหย่าโดยที่อีกฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าฝ่ายที่ขอหย่าไม่มีสิทธิ์ขอรับส่วนแบ่ง "สมสร้าง"

๒) ถ้าฝ่ายหนึ่งขอหย่าเนื่องจากอีกฝ่ายหนึ่งประพฤติผิดเป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง ฝ่ายที่ผิดไม่มีสิทธิ์ขอรับส่วนแบ่ง "สมสร้าง"

หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรส หัวข้อ ๑) และ ๒) ที่กล่าวแล้วข้างบนนี้ใช้ได้ ไม่ว่าคู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่

การให้อุปการะเลี้ยงดูบุตรและสิทธิในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส

ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง เมื่อสามีภริยาหย่ากัน บุตรที่ยังเล็ก (ถ้ามี) มักจะอยู่กับมารดา และฝ่ายสามีก็พอใจจะให้เป็นเช่นนั้น สำหรับบุตรที่โตแล้วก็ให้เลือกเอาเองว่าจะสมัครอยู่กับใคร ต่างว่าบุตรอยู่กับมารดา

บิดาก็มิได้ให้ค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตรแต่ประการใด สังคมบ้านพรานเหมือนถือว่า บิดาไม่จำเป็นต้องให้ค่าอุปการะเลี้ยงดูเว้นแต่ผู้นั้นสมัครใจให้เอง เรื่องนี้ตรงกับรายงานของเดอยัง(๑๙๕๕) ที่ว่า เมื่อคู่สามีภริยาหย่ากันแล้ว บุตรมักอยู่กับมารดา และได้รับการเลี้ยงดูจากญาติพี่น้องในครอบครัวของมารดาด้วย ฝ่ายสามีภายหลังที่หย่ากันแล้วก็ไม่ใคร่ให้เงินเป็นค่าช่วยเหลือในการเลี้ยงดูบุตร เขากลับไปอยู่กับบิดามารดาของเขาจนกว่าจะแต่งงานใหม่อีก

ปัญหาที่น่าสนใจและยังมิได้กล่าวถึงเลยนั้น คือ ปัญหาเรื่องสิทธิในตัวบุตรภายหลังที่สามีภริยาหย่ากันแล้ว เกี่ยวกับเรื่องนี้ถ้าสามีภริยาปลูกบ้านอยู่กันตามลำพังก็ไม่มีปัญหาอะไร เมื่อหย่ากันทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเองว่าใครจะเป็นฝ่ายรับเลี้ยงดูบุตร และตามข้อเท็จจริงบุตรที่ยังเล็กมักอยู่กับมารดา และฝ่ายสามีก็พอใจ ปัญหาเรื่องใครจะมีสิทธิในตัวบุตรเกิดมีขึ้นในกรณีที่คู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ปัญหาข้อนี้ตอบได้โดยง่ายถ้านำสถานที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาก่อนการหย่าเข้ามาเป็นเครื่องตัดสิน ชาวบ้านพรานเหมือนถือหลักว่า ถ้าคู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายนั้นย่อมมีสิทธิโดยสมบูรณ์ในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส ยกตัวอย่างเช่น สามีเป็นฝ่ายไปอาศัยอยู่กับภริยา เมื่อหย่าร้างกันสามีก็จะกลับมาอยู่กับบิดามารดาของตน แต่ก็จะเอาบุตรมาด้วยมิได้ เว้นเสียแต่บิดามารดาของภริยายินยอมให้ ในทำนองเดียวกันต่างว่าภริยาไปอาศัยอยู่กับฝ่ายสามี เมื่อเกิดหย่าร้างกัน ภริยาจะเอาบุตรมาด้วยมิได้ นอกจากได้รับอนุญาตจากบิดามารดาของสามีแล้ว

การแบ่งเงินค่าดอง

การแบ่งทรัพย์สินเนื่องจากเหตุอย่าร้าง ในบ้านพรานเหมือนมีส่วนพาดพิงถึงการแบ่งเงินค่าดองด้วย ได้กล่าวมาแล้วว่า เงินค่าดอง เป็นเงินแต่งงานที่ฝ่ายชายมอบให้แก่ฝ่ายหญิงในวันประกอบพิธีแต่งงานเงินจำนวนนี้เป็นค่าน้ำนมและตกเป็นของบิดามารดาของหญิงสาว ปัญหาเกี่ยวกับเงินค่าดองมีว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากันนั้น บิดามารดาจะคืนเงินแต่งงานให้แก่ฝ่ายชายหรือไม่ เรื่องนี้นอกจากขึ้นอยู่กับเหตุ

แวดล้อมต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงในเรื่องการแบ่งสินสมรสแล้ว ยังขึ้นอยู่กับระยะเวลาแห่งการแต่งงานด้วย ต่อไปนี้เป็นหลักทั่ว ๆ ไป สำหรับใช้ตัดสินว่าบิดามารดาฝ่ายหญิงควรจะแบ่งหรือคืนเงินแต่งงานทั้งหมดให้แก่ฝ่ายชายหรือไม่

ก. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความยินยอมของสามีภริยาทั้งสองฝ่าย และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง มีหลักว่า

๑) ถ้าคู่หย่าไม่มีบุตรในระหว่างสมรสให้คืนเงินค่าดองกึ่งหนึ่งให้แก่ฝ่ายชาย

๒) ถ้าคู่หย่ามีบุตรในระหว่างสมรสและบุตรนั้นอยู่กับมารดา ให้แบ่งเงินค่าดองออกเป็น ๓ ส่วนเท่า ๆ กัน แล้วยกให้ สามี ภริยา และบุตรฝ่ายละส่วน ในทางปฏิบัติถ้ามีบุตรหลายคนในระหว่างสมรส สามีจะไม่เอาส่วนแบ่งเงินค่าดองเลย

ข. ถ้าการหย่ากันนั้นกระทำโดยความประสงค์ของฝ่ายเดียว จะแบ่งหรือคืนเงินค่าดองหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า การหย่านั้นมีมูลเหตุหรือไม่ และถ้ามีใครเป็นต้นเหตุ นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาด้วยว่าคู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ และอยู่กินด้วยกันมานานแล้วเท่าไร หลักทั่วไปที่ใช้ตัดสินว่าจะแบ่งหรือคืนเงินค่าดองมีดังนี้

ถ้าภริยาขอหย่าด้วยเหตุผลส่วนตัวและสามีมิได้ประพฤติผิดแต่ประการใด ในกรณีที่ยังไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ฝ่ายภริยาต้องคืนเงินค่าดองทั้งหมดให้แก่ฝ่ายสามี เพื่อฝ่ายนั้นจะได้นำเงินนั้นไปเป็นค่าเงินแต่งงานใหม่ แต่ถ้าสามีภริยาที่เป็นคู่หย่ามีบุตรในระหว่างสมรส ฝ่ายภริยาจะไม่คืนเงินค่าดองให้ โดยอ้างว่าจะเก็บเงินนั้นไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรผู้ซึ่งมักอยู่กับมารดา ต่างว่าภริยาขอหย่าด้วยสามีเป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง ในกรณีนี้คู่หย่าจะมีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ก็ตาม ฝ่ายภริยาจะไม่คืนเงินค่าดองให้

ในทางที่กลับกัน ถ้าสามีขอหย่าด้วยภริยาเป็นต้นเหตุแห่งการหย่า บิดามารดาฝ่ายภริยาต้องคืนเงินค่าดองทั้งหมดให้แก่ฝ่ายชายโดยไม่คำนึงว่า คู่หย่ามีบุตรในสมรส

หรือไม่ แต่ถ้าสามีขอหย่าด้วยเหตุผลส่วนตัวโดยภริยามิได้เป็นต้นเหตุ ฝ่ายภริยาไม่ต้องคืนเงินค่าดอง ในกรณีหลังนี้ถ้าคู่สมรสอาศัยอยู่กับฝ่ายสามี ภริยาบางรายอาจจะไม่ยอมย้ายออกจากบ้านเสียด้วย จนถึงกับสามีต้องจ่ายเงินสินจ้างให้เพื่อภริยาได้ออกจากบ้านไป

สรุป

ถ้าตรวจดูพิธีแต่งงานที่นับว่าถูกต้องตามประเพณี ในบ้านพรานเหมือน และบ้านอุเม็ง ก็อาจกล่าวโดยรวมๆ ได้ว่า พิธีแต่งงานในหมู่บ้านหลังเป็นแบบง่ายกว่าทั้งในด้านกระบวนการและเนื้อหาของพิธี การแต่งงานในบ้านพรานเหมือนเริ่มต้นด้วยบิดามารดาฝ่ายชายส่ง "ผู้เฒ่า" ไปสู่ขอหญิง มีการเจรจาตกลงกันในเรื่องเงินแต่งงาน หรือเงินค่าดอง ครั้นได้ตกลงกันแล้ว ฝ่ายชายหา "วันดี" เพื่อนัดไปแต่งงาน ในวันประกอบพิธีแต่งงานมีการประกอบพิธีต่างๆ ซึ่งได้แก่ "พิธีสู่ขวัญ" "พิธีสมมาผู้เฒ่า" และ "พิธีส่งส้วมนอน" แล้วชายหญิงจึงจะอยู่กินเป็นสามีภริยากัน ส่วนในบ้านอุเม็งไม่มีการส่งคนไปสู่ขอสาว ไม่มีเงินแต่งงาน ชนิดที่ผู้เฒ่าสองฝ่ายต้องตกลงกัน ตรงกันข้ามเมื่อชายหนุ่มกระทำล่วงเกิน ("ผิดผี") หญิงสาวและเมื่อหญิงสาวบอกให้บิดามารดาของตนทราบก็จะส่งคน "ไปเติง" ถ้าชายหนุ่มต้องการแต่งงานกับหญิงนั้น บิดามารดาก็จะจัดส่งคนไป "ใส่ผี" ซึ่งเรียกว่า "ใส่เอา" หลังจากนั้นชายหญิงคู่นั้นก็อยู่กินด้วยกันเยี่ยงสามีภริยาทั่วไปได้

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านอุเม็งก็อาจจะจัดพิธีแต่งงานให้หรูหราได้ โดยจัดพิธีกินแขกขึ้นภายหลังที่ชายหญิงอยู่กันเป็นสามีภริยากันแล้ว แต่ว่าบุคคลจะจัดพิธีกินแขกหรือไม่นั้น เป็นเรื่องของความสมัครใจ และขึ้นอยู่กับฐานะทางด้านการเงินด้วยเป็นสำคัญ แท้ที่จริงพิธีกินแขกก็คล้ายคลึงกับพิธีกินดอง กล่าวคือพิธีนี้จัดทำใน "วันดี" มีการประกอบพิธี "ฮ้องขวัญ" (เรียกขวัญ) ให้แก่คู่บ่าวสาว โดยมีจุดประสงค์ให้คู่สมรสมีความสุขความเจริญ และลักษณะที่สำคัญเชิงสังคมของพิธีกินแขก คือมีการเชิญญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาร่วมพิธีและช่วยงานและมีการกินเลี้ยงกันอย่าง

เอิกเกริก ซึ่งทั้งนี้นอกจากจะเป็นการกระชับสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านแล้ว บุคคลเหล่านี้ยังได้รู้เห็นเป็นพยานว่า ชายหญิงคู่นี้เป็นสามีภริยากันอย่างถูกต้องตามประเพณีด้วย

พิธีกินแขกจะแตกต่างจากพิธีกินดองอยู่บ้างก็ตรงที่ว่า พิธีกินแขกจัดทำที่บ้านซึ่งคู่สมรสจะไปอาศัยอยู่ (อาจจะเป็นที่บ้านฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายก็ได้) และฝ่ายนั้นจะเป็นเจ้าภาพจัดงานรวมทั้งออกค่าใช้จ่ายในการกินเลี้ยงด้วย ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งคือในการประกอบพิธีกินแขกนั้น ไม่มีการประกอบพิธีที่เรียกในบ้านพรานเหมือนว่า "สมมาผู้เฒ่า"

ในเรื่องที่อยู่อาศัยของคู่สมรสภายหลังการแต่งงานในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งนั้น พบว่าแตกต่างกัน กล่าวคือ ประเพณีในหมู่บ้านแรกกำหนดให้คู่สมรสไปอยู่กับฝ่ายบิดามารดาของหญิง ส่วนในหมู่บ้านหลังนั้นไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว เมื่อแต่งงานแล้วคู่สมรสจะไปอยู่กับฝ่ายใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยเรื่อง "กำลังคน"

เกี่ยวกับการหย่าร้างในสองหมู่บ้านนี้ไม่ว่าจะเป็นการหย่าโดยความยินยอมของทั้งสองฝ่ายหรือเป็นความประสงค์ของฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว พบว่า กระทำได้โดยง่ายและไม่มีพิธีรีตองเนื่องจากคู่สามีภริยาส่วนใหญ่มิได้จดทะเบียนสมรสกัน การหย่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการแบ่งทรัพย์สินด้วย ปรากฏว่า สามีภริยาที่หย่ากันมักจะตกลงแบ่งทรัพย์สินกันเอง แต่ถ้าตกลงกันมิได้ ก็หาคนกลาง เช่น ญาติพี่น้องและผู้ใหญ่บ้านมาช่วยแบ่งปันให้ ธรรมเนียมการแบ่งสินเดิมในสองหมู่บ้านนี้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางกฎหมายที่ว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากันก็ให้คืนสินเดิมแก่คู่สมรสทั้งสองฝ่าย ส่วนสินสมรสนั้นคู่สมรสทั้งสองฝ่ายมีสิทธิ์จะได้รับและในการแบ่งต้องคำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ เช่นการหย่านั้นเป็นความยินยอมของสองฝ่ายหรือฝ่ายเดียว คู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ ใครเป็นต้นเหตุแห่งการหย่าร้างเข้าประกอบการพิจารณาด้วย

สำหรับบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส เมื่อสามีภริยาหย่ากัน บุตรที่ยังเล็กมักอยู่กับมารดา แต่ถ้าโตแล้วก็ให้เลือกเองว่าจะอยู่กับใคร ฝ่ายบิดาก็พอใจให้เป็นเช่นนั้น

ประเพณีในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมิได้กำหนดว่า ฝ่ายบิดาจะต้องให้ค่าเลี้ยงดูบุตร เว้นเสียแต่สมัครใจให้เอง ในกรณีที่คู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายนั้นมีสิทธิ์ในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส

นอกจากการแบ่งทรัพย์สิน การอุปการะเลี้ยงดูบุตรแล้ว ในบ้านพรานเหมือนเมื่อสามีภริยาหย่ากันสามีมีสิทธิ์จะทวงเงินค่าตองหรือเงินแต่งงานคืนจากฝ่ายหญิงได้ด้วย ส่วนฝ่ายหญิงจะให้คืนหรือแบ่งปันให้หรือไม่นั้น นอกจากขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ที่พาดพิงกับการแบ่งสินสมรสแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงระยะเวลาแห่งการแต่งงานของคู่สามีภริยานั้นด้วย

บทที่ ๖
การรับมรดก

แบลนชาร์ด และคณะ[๑] (๑๙๕๗) ได้รายงานเรื่องการรับมรดกของไทยว่า ตามขนบประเพณี บุตรชายและบุตรสาวทุกคนได้รับส่วนที่นาเท่า ๆ กัน แต่สำหรับบ้านและที่บ้านของบิดามารดา ผู้มีสิทธิ์ได้ครอบครองต่อไปคือ บุตรกับครอบครัวที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนนั้น เดอยัง[๒] (๑๙๕๕) กล่าวถึงธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปในภาคเหนือของประเทศไทยว่า บุตรสาวคนที่อาศัยอยู่ในเรือนร่วมกับบิดามารดาจะได้รับเรือนทั้งหลังเป็นมรดก คิงส์ฮิล[๓] (๑๙๖๐) ได้ศึกษาหมู่บ้านกู่แดงซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย และรายงานว่า เมื่อสามีสิ้นชีวิต ภริยาและบุตรเป็นผู้ได้รับมรดก แต่ใครจะได้รับกี่ส่วนนั้นไม่อาจกำหนดได้ และว่าตามปกติผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินมากกว่าทายาทอื่น ๆ คือ บุตรสุดท้องหรือบุตรที่อาศัยอยู่กับบิดามารดา เพราะถือกันว่า บุคคลนั้นได้เสียสละทั้งเวลาและความเสรีส่วนตัวไปอยู่กับบิดามารดาและช่วยทำการงาน ฉะนั้นจึงสมควรเป็นผู้ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินมากกว่าผู้อื่น คิงส์ฮิลให้ข้อคิดว่า วิธีการเช่นนี้เห็นจะดัดแปลงมาจากระบบบุตรสุดท้องรับมรดกคนเดียว

เรื่องการรับมรดกสองฝ่าย คือ บุตรชายและบุตรสาวทุกคนมีสิทธิ์ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินเท่า ๆ กัน ในชนบทไทยนั้นแบลนชาร์ดและคณะ(๑๙๕๘)ได้ให้ข้อสังเกตว่า เท่าที่ปรากฏที่นามิได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยตามสิทธิ์ของบุคคลทั้งสองฝ่าย จึงน่าจะมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ข้ออธิบายประการหนึ่ง ก็คืออาจจะมีการเคลื่อนย้ายไปจับจองที่ดินแห่งใหม่ เพราะมีเนื้อที่นาเพิ่มขึ้นอย่างน่าสังเกต ภายหลังที่อาศัยอยู่กับบิดามารดาชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้น แต่ละครอบครัวก็พยายามจับจองที่ดินเอาเอง เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตหรือแก่ชราลง บ้าน บริเวณบ้าน และที่นาส่วนหนึ่งก็ตก

---

๑. Blanchard et al, อ.ค.

๒. de Young, อ.ค.

๓. Kingshill, อ.ค.

ทอดเป็นของบุตรสุดท้อง (ชายหรือหญิง) ที่แต่งงานแล้ว ผู้ซึ่งอาจจะรวมทรัพย์สินของครอบครัวเข้าไว้โดยมีข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งกับทายาทอื่น ๆ

รายงานเรื่องการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ นอกจากเป็นการเสนอความรู้เกี่ยวกับการรับมรดกในชนบทไทยเพิ่มเติมจากรายงานที่มีอยู่แล้ว ยังจะชี้ให้เห็นว่า

๑. ระบบการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนในสมัย ๔๐-๕๐ ปี มาแล้วนั้นเป็นอย่างไร และในปัจจุบัน (๒๕๐๔) มีความคลี่คลายไปในทางใดบ้าง

๒. รายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกในหมู่บ้านอุเม็ง สนับสนุนคำอธิบายของแบลนชาร์ดที่ว่า ในสังคมที่มีระบบการรับมรดกสองฝ่ายนั้น ที่ดินมิได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อย

แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง ควรจะทำความเข้าใจกับเรื่องวัฏฏะของครอบครัวเสียก่อน เพราะหลักเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการรับมรดกในหมู่บ้านชนบทไทยนั้น มักจะสอดคล้องกับเรื่องนี้อย่างเห็นได้ชัด

วัฏฏะของครอบครัว

ที่เรียกว่า วัฏฏะของครอบครัวนั้น ในที่นี้หมายถึงความเจริญและความปรวนแปรของครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ

ระยะแรก เป็นระยะแห่งการเริ่มต้นของครอบครัว โดยชายหญิงแต่งงานกันในระหว่าง ๒-๓ ปีแรก ภายหลังการแต่งงานแล้ว คู่สามีภริยาจะยังคงอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อน ในระหว่างนั้นทั้งคู่จะช่วยบิดามารดาทำงานโดยเฉพาะช่วยทำไร่ทำนา แม้บิดามารดาจะเป็นเจ้าของข้าวทั้งหมดที่เก็บเกี่ยวได้ แต่ก็จะให้ข้าวหรือเงินจำนวนหนึ่งแก่บุตร เมื่อฝ่ายนั้นออกเรือนไปอยู่ตามลำพัง

ระยะที่สอง เป็นระยะที่คู่สามีภริยาแยกครอบครัวจากบิดามารดาไปอยู่ต่างหาก ซึ่งอาจจะเป็นในบริเวณบ้านบิดามารดาหรือที่อื่น ในตอนนี้มักจะพบว่า บิดามารดาได้แบ่งที่นาบางส่วนให้บุตรสำหรับทำกินด้วย อย่างไรก็ตามที่นาส่วนนั้นก็ยังคงเป็นของบิดามารดา และบุตรจะต้องแบ่งข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ให้บิดามารดาเป็นจำนวนกึ่งหนึ่งหรือ

ตามจำนวนที่บิดามารดากำหนดให้ ตราบเท่าที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ระยะเวลาที่บุตรต้องส่งข้าวให้แก่บิดามารดาดังกล่าวแล้วนั้น เป็นจริงเฉพาะบางท้องถิ่น ในชนบทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย บุตรต้องให้ข้าวเปลือกแก่บิดามารดาเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดในระยะที่สองแห่งวัฏฏะของครอบครัวนี้ แม้บุตรได้ออกเรือนไปอยู่เป็นอิสระ ทำนา และทำครัวต่างหากแล้วก็ตาม แต่ในด้านเศรษฐกิจบุตรยังต้องพึ่งพาอาศัยบิดามารดาอยู่

ระยะที่สาม ครั้นบิดามารดาเสียชีวิต บรรดาบุตรก็จัดการแบ่งปันมรดกกันตามพินัยกรรม หรือตามที่บิดามารดาสั่งมอบให้ด้วยวาจา หรือจัดการแบ่งปันกันเอง ในตอนนี้ครอบครัวของบุตรก็จะกลายเป็นครอบครัวอิสระโดยสมบูรณ์

การรับมรดกในบ้านพรานเหมือน

เมื่อสมัย ๔๐-๕๐ ปี ล่วงมาแล้ว บ้านพรานเหมือนยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าราษฎรสามารถเข้าจับจองหรือบุกเบิกเป็นที่ไร่ที่นาหรือที่บ้านได้โดยเสรี ลักษณะโครงสร้างทางสังคมในสมัยนั้น ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า "โครงสร้างทางสังคมแบบโบราณ" ผิดแผกไปจากลักษณะที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการตั้งบ้านเรือนคงจะไม่เป็นแบบอยู่รวมกันเป็นกระจุกเดียว

ชาวบ้านพรานเหมือนผู้สูงอายุ ได้เล่าถึงสถานการณ์ในบ้านพรานเหมือน เมื่อสมัย ๔๐-๕๐ ปี มาแล้วว่า เป็นธรรมเนียมของสมัยนั้นที่สามีทุกคนต้องไปอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว คู่สามีภริยาจะอยู่รวมกับบิดามารดาของภริยาในเรือนหลังเดียวกันเป็นเวลา ๒-๓ ปี เมื่อสามารถปลูกบ้านอยู่อาศัยของตนเองได้จึงจะออกเรือนไปอยู่ต่างหาก ตามปกติบุตรสาวที่แต่งงานก่อนจะแยกไปอยู่ต่างหากจากบิดามารดาก็ต่อเมื่อน้องสาวคนใดคนหนึ่งแต่งงาน บุตรสาวที่แยกครอบครัวออกมานั้นอาจปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านบิดามารดาหรือในที่ดินอื่นที่เป็นของตนเอง ในตอนที่บุตรสาวออกเรือนนี้ บิดามารดาอาจจะยกที่นาส่วนใดส่วนหนึ่งให้ทำกินหรือมฉะนั้นก็บุกเบิกเอา ตามทฤษฎีบุตรสาวทุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาจากบิดามารดา โดยเฉพาะบุตรสาวสุดท้องมักได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด บุตรสาวสุดท้องผู้นี้เมื่อแต่งงานแล้วได้

อาศัยอยู่กับบิดามารดา ช่วยบิดามารดาทำนา และเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา จึงได้ครองบ้านของบิดามารดาด้วย ในทางปฏิบัติ บุตรสาวอื่น ๆ อาจจะได้รับส่วนแบ่งบ้านเรือนของบิดามารดาบ้าง หรืออาจจะไม่ได้รับอะไรเลย

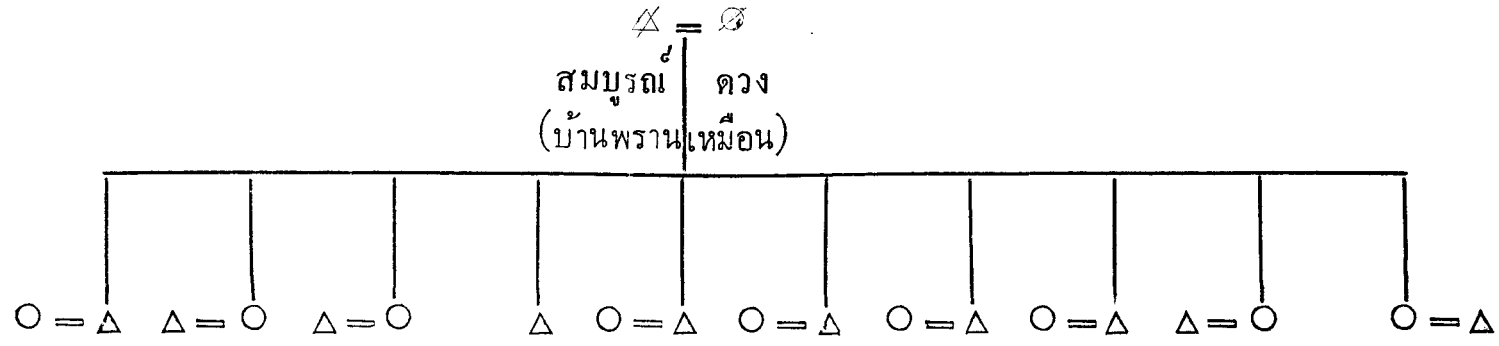
ส่วนสถานการณ์เกี่ยวกับตัวบุตรชายนั้น กล่าวกันว่าแตกต่างจากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ภายหลังการแต่งงานบุตรชายต้องทิ้งบ้านช่องและบิดามารดาของตนไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาของภริยา ตามปกติบุตรชายไม่ได้รับส่วนแบ่งที่ดินที่นาจากบิดามารดาของตน ต้องอาศัยทรัพย์มรดกที่ภริยาได้รับ หรือไม่ก็บุกเบิกที่ดินเอาเอง บุตรชายอาจจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดของตน หรือในหมู่บ้านอื่น แล้วแต่ว่าภริยาเป็นคนมาจากหมู่บ้านใด หญิงชราคนหนึ่งได้บรรยายในเรื่องความโน้มเอียงเกี่ยวกับการรับมรดกของบุตรชาย โดยเล่าถึงพี่ชาย น้องชายและบุตรชายของตน ซึ่งได้แยกย้ายไปอยู่อาศัยในที่ต่าง ๆ กันว่า เป็นการละทิ้งบิดามารดาไปเอาที่ดินของภริยา ("ที่มพ่อที่มแม่" และ "เอาที่เมีย")

การศึกษาเฉพาะราย ๒ ราย ที่ จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ จะแสดงให้เห็นใจความสำคัญ ๆ ของทฤษฎีการรับมรดกแบบเก่าที่กล่าวมาแล้ว ในทางปฏิบัติแม้จะมีบางเรื่องผิดแผกไปจาก "ทฤษฎี" บ้าง แต่หลักการสำคัญต่าง ๆ ยังคงเดิม

รายที่ ๑

นางบุดดีเป็นหญิงชรา อายุประมาณ ๖๔ ปี ได้ให้รายละเอียดเรื่องการรับมรดกและที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้ทุกคนของตน รายละเอียดต่าง ๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นเหตุการณ์เมื่อประมาณ ๔๐ ปี มาแล้ว (๒๕๐๔)

การรับมรดก

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

แผนภูมิที่ ๑ การรับมรดกและที่อยู่อาศัย

บิดาและมารดาของนางบุดดี เป็นชาวบ้านพรานเหมือน มีบุตรด้วยกัน ๑๐ คน เป็นบุตรชาย ๖ คน และบุตรสาว ๔ คน รายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกและที่อยู่อาศัยของบุตรแต่ละคนเป็นดังนี้

๑. นางจันดา ไม่ได้รับมรดกที่ดินเลย ได้บุกเบิกที่ดินเอาเอง แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านยาง ตำบลหมูม่อน หมู่บ้านนี้มีเขตติดต่อกับบ้านพรานเหมือน

๒. นางบุดดี ได้รับมรดกที่นาหนึ่งแปลง นางบุดดีกับสามียังได้บุกเบิกที่นาเอาเองอีกแปลงหนึ่ง สามีภริยาคู่นี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านพรานเหมือน

๓. นางปุ่น ได้รับมรดกที่นาแปลงหนึ่ง แต่ต่อมาได้ยกที่นาแปลงนั้นให้คำสวยผู้เป็นน้องสาวสุดท้อง ปุ่นได้แต่งงานกับชายจากบ้านนาบัวในตำบลเดียวกัน และต่อมาก็ได้โยกย้ายไปอยู่ที่บ้านเหมือในอำเภอบ้านผือ เพื่อบุกเบิกที่ดินสำหรับทำกินที่นั่น

๔. นายเลิศ บวชเป็นพระภิกษุ และมิได้รับทรัพย์มรดกจากบิดามารดา

๕. นายจาบ แต่งงานกับหญิงจากหมู่บ้านพรานเหมือน แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น

๖. นายโต ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านพรานเหมือน ได้บุกเบิกที่ดินเอาเองและมิได้รับมรดกจากบิดามารดา

๗. นายแสน แต่งงานกับผู้หญิงจากหมู่บ้านนากว้างในตำบลหมูม่อน แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น ภริยาเป็นฝ่ายได้รับทรัพย์มรดกจากบิดามารดา

๘. นายยอย แต่งงานกับหญิงจากอำเภอบ้านผือ เขาไปอยู่กับภริยาที่นั่นและภริยาเป็นฝ่ายได้รับมรดกจากบิดามารดา

๙. นางนุช ได้รับที่นาหนึ่งแปลง แต่งงานกับชายในหมู่บ้านพรานเหมือนและตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น

๑๐. นางคำสวย เป็นบุตรสาวสุดท้อง ได้ครองบ้านและที่บ้านของบิดามารดา กับที่นาอีกหนึ่งแปลง นอกจากนี้ ปู่นผู้เป็นพี่สาวยังได้ยกที่นาให้คำสวยแปลงหนึ่งอีก ด้วยเหตุนี้คำสวยจึงได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินของบิดามารดามากที่สุด

จากรายละเอียดข้างต้น จะเห็นได้ว่า บุตรชายทุกคนมิได้รับมรดกอันใดเลย จากบิดามารดา บ้างก็ยังอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด บ้างก็โยกย้ายไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอื่น บุตรชายเหล่านี้ได้จับจองที่ดินและบุกเบิกที่นาเอาเอง หรือมิฉะนั้นก็ได้พึ่งมรดกที่ภริยาของตนได้รับ สำหรับบุตรสาว ปรากฏว่าทุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาจากบิดามารดา แม้คนที่โยกย้ายไปบุกเบิกที่ดินที่อื่นเป็นที่ทำกิน แต่ก็ยังได้รับมรดกที่นา ในบรรดาบุตรสาวเหล่านี้ บุตรสาวคนสุดท้องได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด

รายที่ ๒

การศึกษาเฉพาะรายที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ จะแสดงให้เห็นแบบรูปการรับมรดก และที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้ในครอบครัวหนึ่งเมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว ผู้เป็นบิดาและมารดา คือ จวน และ สา มีบุตรด้วยกัน ๑๐ คน และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีบุตรที่ยังมีชีวิตอยู่เพียง ๒ คน คือ นายผิน (อายุประมาณ ๖๗ ปี) และนายบุตร (อายุประมาณ ๕๗ ปี) "ผู้เฒ่า" สองคนนี้ นอกจากจะเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านแล้ว ยังมีฐานะทางเศรษฐกิจดีอีกด้วย

๑. นายวิน หลังจากแต่งงานแล้ว ไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาในบ้านพรานเหมือน จนกระทั่งมีบุตรด้วยกันสองคนจึงได้แยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพัง ตอนออกเรือนบิดามารดาของภริยาได้ยกที่นาส่วนหนึ่งให้สำหรับทำกิน

๒. นายอ่อน แต่งงานกับหญิงซึ่งเป็นบุตรสาวสุดท้องของครอบครัวหนึ่งในบ้านพรานเหมือน ภริยาจึงเป็นฝ่ายได้รับบ้านและที่บ้านกับที่นาของบิดามารดา อ่อนมิได้จับจองหรือบุกเบิกที่นาเองเลย

๓. นายผิน แต่งงานกับหญิงซึ่งเป็นบุตรสุดท้องของครอบครัว ภริยาของผินเป็นผู้ได้บ้านที่บ้านและที่นาอีกหนึ่งแปลง ต่อมาสามีภริยาคู่นี้ได้ซื้อที่นาอีกสองแปลง และยังเป็นเจ้าของโรงสีข้าวในบ้านพรานเหมือนอีกด้วย

๔. นายคำ แต่งงานกับหญิงในบ้านพรานเหมือน แล้วไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๒—๓ ปี ครั้นบิดาของภริยาเสียชีวิต มารดาได้แต่งงานใหม่ แล้วทั้งคู่ก็โยกย้ายไปอยู่ที่ดอนสะแบงเพื่อบุกเบิกที่นาเป็นที่ทำกิน ส่วนคำและภริยาผู้ซึ่งมิได้รับมรดกอันใด ก็โยกย้ายไปบุกเบิกที่นาทำกินอยู่ที่นั่นเหมือนกัน

๕. นางเดือน แต่งงานกับพูน ชายในหมู่บ้านพรานเหมือน สามีภริยาคู่นี้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๒—๓ ปี แล้วจึงได้ซื้อที่ดินแปลงหนึ่งซึ่งอยู่ติดกับที่บ้านของบิดามารดา สำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัย เดือนมิได้รับทรัพย์สินอันใดเป็นมรดกจากบิดามารดาเลย ฝ่ายพูนผู้เป็นสามีได้บุกเบิกที่นาสองแปลงซึ่งตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านพรานเหมือน

๖. นางตุ่น แต่งงานกับนายกัน ในชั้นต้นสามีภริยาคู่นี้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายสามีในบ้านพรานเหมือน ต่อมาได้โยกย้ายไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาชั่วขณะหนึ่ง เมื่อตันได้รับมรดกที่บ้านจากญาติในชั้น ปู่ ย่า ตา ยาย จึงได้ปลูกบ้านอยู่อาศัยขึ้นหลังหนึ่งต่างหาก นางตุ่นและนายตันมิได้รับมรดกที่ดินจากบิดามารดา แต่ก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเองแปลงหนึ่ง

๗. นายลาภ หลังจากแต่งงานแล้วก็ได้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๓—๔ ปี แล้วจึงแยกครอบครัวออกไปปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านนั้น ภริยาของนายลาภได้รับมรดกที่ดินแปลงหนึ่งจากบิดามารดา และนายลาภก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเองอีกแปลงหนึ่งด้วย

๘. นายบุตร แต่งงานแล้วได้ไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาในบ้านงอยเป็นเวลาประมาณ ๗ เดือน แล้วจึงโยกย้ายไปอยู่ที่บ้านดอนสร้างควาย และอาศัยที่นาของบิดาเป็นที่ทำกิน ต่อมาได้ย้ายกลับมาอยู่บ้านพรานเหมือนอีก โดยปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านนายวินผู้เป็นพี่ชาย เป็นเวลา ๑ ปี ภายหลังจากนั้นก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเอง และยังได้ซื้อที่นาอีกแปลงหนึ่ง

๙. นางเลื่อน เป็นบุตรคนที่เก้าและบุตรสาวคนเล็ก เมื่อแต่งงานแล้วได้อยู่เลี้ยงดูบิดามารดา นางเลื่อนจึงได้บ้านและที่บ้านกับที่นาอีกแปลงหนึ่ง (เนื้อที่ประมาณ ๒๐ ไร่) เป็นมรดก

๑๐. นายจำปา แต่งงานกับหญิงจากหมู่บ้านนาบัว แล้วอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลาห้าหกปี จึงได้แยกครอบครัวออกไปอยู่ต่างหาก ภริยาของนายจำปาได้รับที่นาจากบิดามารดาหนึ่งแปลงเป็นมรดก ต่อมานายจำปาได้ซื้อที่นาเพิ่มอีกแปลงหนึ่งด้วย

ความแตกต่างระหว่างครอบครัวแรกกับครอบครัวหลัง มีว่า ในครอบครัวแรกบุตรสาวเท่านั้นที่ได้รับส่วนแบ่งที่นาของบิดามารดา และบุตรสาวสุดท้องได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ส่วนในครอบครัวหลัง บุตรสาวคนเล็กเป็นผู้รับมรดกทั้งหมดคนเดียว บุตรสาวอื่น ๆ มิได้รับส่วนแบ่งใดเลย อย่างไรก็ตามการที่มิได้รับมรดก ก็มิได้เป็นอุปสรรคต่อการออกเรือน เพราะในสมัยนั้นยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่า บุคคลสามารถบุกเบิกที่นาเอาเองได้

การแบ่งทรัพย์สินให้บุตรในบ้านพรานเหมือนสมัยปัจจุบัน

ทุกวันนี้ ชาวบ้านพรานเหมือนแบ่งทรัพย์สินให้บุตรตามวิธีประเพณีนิยม ตามปกติบิดามารดาจะจัดการแบ่งทรัพย์สินและยกให้บุตรในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของตนตามที่ปฏิบัติกันอยู่ ชาวบ้านพรานเหมือนนิยมวิธีการยกให้ด้วยวาจาอย่างไม่เป็นทางการ การยกให้โดยเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร หรือ การทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตรนั้นมีน้อยมาก ในขณะที่บิดามารดามีชีวิตอยู่นั้น บุตรทั้งชายหญิงย่อมรู้อยู่แก่ใจว่าตนเองจะได้รับทรัพย์สินส่วนใดบ้าง จะเห็นได้จากตอนที่บุตรชายหรือบุตรสาวแต่งงานแล้ว และเมื่อจะออกเรือน บิดามารดาก็มักให้สิทธิ์เหนือทรัพย์สินแก่บุตรผู้นั้น โดยอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของตนได้ นอกจากนี้ยังแบ่งที่นาบางส่วนให้ทำกินอีกด้วย การที่บุตรได้รับอนุญาตให้ทำนากินในที่ส่วนใดส่วนหนึ่งก็ดี หรือให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านก็ดี เหล่านี้เป็นเสมือนเครื่องชี้ว่าตนจะได้รับที่นาและที่บ้านส่วนนั้นภายหลังเมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว แต่บิดามารดาจะยกที่นาให้บุตรโดยวิธีนี้

แต่เพียงบางส่วนเท่านั้น และจะเก็บส่วนที่เหลือไว้แบ่งให้บุตรอื่น ๆ ในบั้นปลายของชีวิตของตน บิดามารดาบางรายอนุญาตให้บุตรหัวปีที่แต่งงานแล้วทำนาในที่นาของตนเพียงชั่วคราว เพราะประสงค์จะสงวนที่ดินไว้ให้บุตรอื่น ๆ ที่ยังเยาว์ได้ทำกิน แท้จริงแล้วการเข้าอยู่อาศัยในที่บ้านส่วนใดส่วนหนึ่ง ย่อมหมายถึงการเป็นเจ้าของที่บ้านส่วนนั้นด้วย นั่นคือการที่บิดามารดายินยอมให้บุตรปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของตนก็เสมือนยินยอมยกที่บ้านส่วนนั้นให้แก่บุตรโดยปริยาย

ชาวบ้านพรานเหมือนแบ่งทรัพย์สินออกเป็นสามประเภท คือ (๑) "มูลผัว" (สินเดิมของสามี) (๒) "มูลเมีย" (สินเดิมของภริยา) และ (๓) "สมสร้าง" (สินสมรส ได้แก่ทรัพย์สินที่สามีภริยาร่วมกันหามาได้ ภายหลังการแต่งงาน) ความจริงหลังจากแต่งงานอยู่กินด้วยกันแล้ว สามีหรือภริยามิได้คิดจะแบ่งแยกทรัพย์สิน ว่าส่วนไหนเป็นของใคร ในทางตรงกันข้าม บุคคลทั้งสองต่างถือว่าทรัพย์สินทั้งหมดเป็นของครอบครัว และภริยายินยอมให้สามีเป็นผู้จัดการดูแลทรัพย์สินนั้นแทนตน ครั้นถึงคราวจะแบ่งทรัพย์สินเหล่านั้นให้บุตร ผู้เป็นเจ้าของทั้งสองฝ่ายจะพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน ในกรณีที่ตกลงกันมิได้ แต่ละฝ่ายก็จะจัดการแบ่งทรัพย์สินเฉพาะส่วนที่เป็นของตนให้แก่บุตร โดยอาจกระทำในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่ หรือสั่งยกให้ด้วยวาจาก่อนเสียชีวิตก็ได้ จากข้อเท็จจริงที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าสามีหรือภริยาที่มีอายุยืนยาวและอยู่กินด้วยกันจนถึงวัยชรา จะตายโดยมีทรัพย์สินเกือบทั้งหมดเหลืออยู่ สำหรับทรัพย์สินบางส่วนที่ฝ่ายสามีหรือภริยาสงวนไว้เพื่อเก็บผลประโยชน์สำหรับเลี้ยงชีพตนเองในวัยชรานั้น จะตกเป็นของฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ และฝ่ายนั้นจะจัดการแบ่งทรัพย์สินส่วนนั้นให้บุตรต่อไป

ในกรณีที่บิดาหรือมารดาเสียชีวิตก่อนถึงวัยชรา เช่น เกิดเจ็บป่วยและเสียชีวิตกระทันหันนั้น เป็นที่เข้าใจกันว่า ฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่จะเป็นผู้จัดการดูแลสินเดิมของผู้ตาย และจะแบ่งให้บุตรในวันหน้า ถ้าฝ่ายที่มีชีวิตอยู่แต่งงานใหม่ บุตรที่เกิดกับผู้ตายเท่านั้นที่มีสิทธิ์ได้รับส่วนแบ่ง สำหรับสินสมรสดูเหมือนจะใช้หลักอันเดียวกันนี้ กล่าว

คือ บุตรที่เกิดจากการสมรสครั้งแรกย่อมมีสิทธิเรียกร้องเอาสินสมรสก่อนบุตรที่เกิดจากการสมรสครั้งที่สอง พูดถึงการแบ่งทรัพย์สิน ถ้าบิดามารดาเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ หรือสั่งมอบให้ผู้หนึ่งผู้ใด ญาติใกล้ชิดซึ่งได้แก่พี่น้องแท้ของแต่ละฝ่ายจะเป็นผู้จัดการแบ่งทรัพย์สินให้แก่ทายาทของแต่ละฝ่าย โดยอาศัยหลักการแบ่งตามประเพณีนิยมที่ยึดถือปฏิบัติกัน ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในกรณีที่คู่สามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส และสามีเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้ผู้หนึ่งผู้ใด ทรัพย์สินส่วนที่เป็นของคู่สามีภริยา ("สมสร้าง") รวมทั้ง ("มูลผัว") ย่อมตกเป็นของภริยา ผู้ซึ่งจะเก็บทรัพย์สินนั้นไว้เพื่อการทำบุญอุทิศให้สามีผู้ล่วงลับไปแล้ว ถ้าภริยาแต่งงานใหม่ทรัพย์สินนั้นก็ยังคงตกเป็นของภริยา และอาจจะแบ่งยกให้แก่บุตรที่เกิดกับสามีคนใหม่ได้ ต่างว่าภริยาเสียชีวิตลงอีกโดยมิได้แต่งงานใหม่ บิดามารดาของสองฝ่ายจะใช้ทรัพย์สินนั้นสำหรับการทำบุญภายหลังที่สามีเสียชีวิตแล้ว เช่น "บุญบวช" "บุญกฐิน" เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายทั้งสองคน การปฏิบัติเช่นนี้เป็นไปตามธรรมเนียมในหมู่บ้านพรานเหมือนที่ว่า เมื่อบิดามารดายกทรัพย์สินให้บุตรคนใดแล้วจะไม่เอากลับคืน แต่ถ้าเป็นทรัพย์สินของฝ่ายใด ญาติพี่น้องของฝ่ายนั้นจะซื้อกลับคืนไปได้ แล้วจึงเอาเงินที่ขายทรัพย์สินได้นั้นไว้สำหรับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายดังกล่าวแล้วข้างต้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าภริยาเสียชีวิตและไม่มีบุตร ก็ใช้หลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้วจัดการกับทรัพย์สินของผู้ตาย สำหรับบุตรชายและบุตรสาวที่ยังเป็นโสด ถ้าเสียชีวิตและมีทรัพย์สินอยู่ในครอบครอง บิดาก็จะจัดการขายทรัพย์สินให้แก่พี่น้องแท้ของผู้ตาย และเอาเงินนั้นให้สำหรับใช้จ่ายทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ดังเช่นบ้านพรานเหมือนคนหนึ่งได้กล่าวว่า "ขาย ทำบุญหามัน"

จากการศึกษาวิธีการแบ่งทรัพย์สินให้บุตรตามที่บิดามารดาในบ้านพรานเหมือนปฏิบัติกันอยู่พอสรุปเป็นหลักเกณฑ์ทั่วๆ ไปได้ดังนี้ คือ

ผู้ที่ได้รับบ้านและที่บ้านของบิดามารดาเป็นมรดกคือบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชรา ตามปกติบุตรผู้นั้นมักเป็นบุตรสาวคนสุดท้อง แม้แนวโน้มทั่วๆ ไปจะเป็น

เช่นนี้ แต่ก็ยังมีทายาทหลายรายซึ่งมิได้เป็นบุตรสาวคนสุดท้องแต่ได้รับบ้านและที่บ้านบุตรสาวสุดท้องหรือบุตรสาวอื่นๆ ที่ได้รับบ้านและที่บ้านนี้เองที่เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา และได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด

ในตอนต้นของบทนี้ได้กล่าวถึงเรื่องบุตรได้รับอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา และว่าบุตรจะได้รับที่บ้านส่วนนั้นด้วย สำหรับแนวโน้มทั่วๆ ไปของเรื่องนี้มีว่า บุตรสาวมักจะเป็นฝ่ายตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดามากกว่าบุตรชาย อนึ่ง ลักษณะเช่นนี้เป็นเพียงแนวโน้มเท่านั้น เพราะจากข้อเท็จจริงปรากฏว่ามีบุตรชายหลายรายที่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาของตน อย่างไรก็ดีอาจสรุปเป็นหลักทั่วๆ ไปได้ว่า บุตรสาวเป็นฝ่ายได้บ้านและที่บ้านของบิดามารดามากกว่าบุตรชาย

ถ้าว่ากันตามกฎหมาย บุตรชายและบุตรสาวต่างมีสิทธิ์เหนือที่บ้านของบิดามารดาเท่าๆ กัน แม้บุตรชายที่แต่งงานแล้วจะไปอยู่กับฝ่ายภริยา และได้รับที่ดินสำหรับปลูกบ้านจากบิดามารดาของภริยา แต่ก็ยังมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดาของตน ถึงจะไม่ตั้งใจมาปลูกบ้านอยู่เองก็อาจจะให้บุตรคนใดคนหนึ่งมาอยู่แทน เว้นเสียแต่จะสละสิทธิ์และยินดียกส่วนแบ่งของตนให้พี่น้องแท้อื่นๆ ตามคำขอร้องของบิดามารดาเท่านั้น ในทางปฏิบัติบุตรชายที่แต่งงานแล้วและไปอยู่อาศัยที่อื่นมักจะไม่เรียกร้องเอาส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา และด้วยเหตุนี้บุตรสาวจึงมีโอกาสได้ที่บ้านของบิดามารดาเสียเป็นส่วนมาก

เนื่องจากบริเวณบ้านมีเนื้อที่ไม่มากพอที่จะให้บุตรทุกคนปลูกบ้านอาศัยอยู่ได้ทั่วถึง จึงปรากฏว่ามีทั้งบุตรชายและบุตรสาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบริเวณบ้านบิดามารดา สถานการณ์เช่นนี้มักพบในครอบครัวใหญ่ๆ ที่บิดามารดายกที่นาให้แก่บุตรชายและบุตรสาวคนละส่วนเพื่อใช้เป็นที่สำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัย

ส่วนการแบ่งที่นาและที่ดินทำการเพาะปลูกอื่นๆ ในบ้านพรานเหมือน ตามหลักทั่วๆ ไป มักจะเป็นแบบบุตรชายหญิงทั้งสองฝ่ายได้รับส่วนแบ่งเท่าๆ กัน แต่ในทางปฏิบัติมีเหตุอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ลักษณะการแต่งงาน ที่อยู่อาศัย ขนาดของ

ที่ดิน การรับมรดกของฝ่ายสามีหรือภริยา ฯลฯ จากที่สังเกตเห็นมักจะเป็นจริงเสมอว่าพี่น้องแท้ชายหญิงในครอบครัวได้รับส่วนแบ่งที่ดินที่นาไม่เท่ากัน บางคนไม่ได้รับทรัพย์สินอะไรเลยก็มี สำหรับบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชราจะได้รับส่วนแบ่งมรดกมากกว่าบุตรอื่น ๆ แนวโน้มทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการรับมรดกที่นามีดังนี้

ก. ในบรรดาพี่น้องแท้ด้วยกันจะมีอยู่คนหนึ่งที่ได้รับส่วนแบ่งที่นามากกว่าคนอื่น ๆ พี่น้องแท้ผู้นี้ตามปกติมักเป็นน้องคนสุดท้องซึ่งได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา จึงได้ครองบ้านของบิดามารดาด้วย

ข. บุตรชายที่แต่งงานแล้วและไปอยู่ที่อื่นนั้นมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าเทียมกับบุตรอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา มีโอกาสมากกว่าผู้ที่ไปอยู่ที่อื่น โดยเฉพาะในรายที่บิดามารดามีที่นาเพียงเล็กน้อย

ต่างว่าบิดามารดามีที่นามาก ก็จะแบ่งที่นานั้นและยกให้บุตรชายหญิงทุกคน ๆ ละส่วนโดยไม่คำนึงถึงเรื่องที่อยู่อาศัยของบุตรเหล่านั้น แต่สำหรับบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชราจะได้รับส่วนแบ่งที่นามากเป็นสองเท่า (คือได้รับส่วนแบ่งเป็นสองส่วน) ในกรณีที่มีที่นาเพียงเล็กน้อย บิดามารดาจะไม่แบ่งหรือยกที่นาให้แก่บุตรคนใด แต่ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่อาจจะอนุญาตให้บุตรทุกคนทำนาแปลงนั้นร่วมกันแล้วแบ่งปันข้าวให้ตน ครั้นถึงวาระสุดท้ายของชีวิต บิดามารดาจึงจัดการแบ่งที่นานั้นให้แก่บุตรทุกคน ผู้ที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชราจะได้รับส่วนแบ่งสองส่วน บุตรอื่น ๆ ที่อยู่ในหมู่บ้านได้รับคนละหนึ่งส่วน ส่วนผู้ที่อยู่นอกหมู่บ้านจะได้รับน้อยกว่าหรือบางรายไม่ได้รับอะไรเลย

เรื่องบุตรชายหญิงที่แต่งงานแล้วไปอาศัยอยู่ที่อื่น และได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินจากบิดามารดาของตนเพียงเล็กน้อยหรือบางรายมิได้รับอะไรเลยนั้น สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะชีวิตความเป็นอยู่ส่วนใหญ่ของบุตรชายหญิงเหล่านั้นผูกพันอยู่กับครอบครัวฝ่ายภริยาหรือสามีที่ตนไปอาศัยอยู่ด้วย เป็นต้นว่า อยู่อาศัยร่วมกัน ทำนาร่วมกัน หรือ

ไม่ก็ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้าน และได้รับที่นาส่วนหนึ่งสำหรับทำกิน อนึ่ง ประเพณีเรื่องที่อยู่อาศัยครั้งแรกภายหลังการแต่งงานกำหนดให้ฝ่ายชายไปอยู่กับฝ่ายหญิง บุตรชายจึงมักเป็นฝ่ายสูญเสียสิทธิเหนือทรัพย์สินของบิดามารดา เพราะเหตุไปผูกพันและมีส่วนได้เสียในทรัพย์สินของครอบครัวฝ่ายภริยานั้นเอง

ในตอนต้นได้กล่าวว่า บิดามารดามักแบ่งและยกทรัพย์สินให้บุตรในวาระสุดท้ายของชีวิตของตน เรื่องนี้น่าสนใจว่า เมื่อบิดามารดายกทรัพย์ให้บุตรแล้ว บุตรจะต้องจัดการอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของที่ดินส่วนนั้น ตามที่ชาวบ้านพรานเหมือนเคยปฏิบัติกันมาในสมัยก่อน ไม่มีการจดทะเบียนการเป็นเจ้าของที่ดิน มิได้มีการรับมอบหรือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้ถูกต้องตามกฎหมายอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ทุกวันนี้เมื่อบิดามารดาเสียชีวิต ทายาททุกคนต้องไปรายงานเรื่องการได้รับส่วนแบ่งที่ดินต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะเขียนแผนผังแสดงการแบ่งทรัพย์สินนั้นขึ้นฉบับหนึ่ง แล้วให้ทายาททุกคนที่เกี่ยวข้องด้วยเซ็นชื่อให้คำยินยอมว่าถูกต้อง เมื่อกำนันเซ็นชื่อรับทราบอีกครั้งหนึ่งแล้วก็จะส่งแผนผังฉบับนั้นไปยังที่ว่าการอำเภอเพื่อเก็บไว้เป็นหลักฐาน ในกรณีที่บิดามารดาเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตรหรือผู้หนึ่งผู้ใดญาติใกล้ชิดของผู้ตายจะเป็นคนจัดการแบ่งปันมรดกให้แก่ทายาท ต่อจากนั้นทายาททุกคนจึงจะไปแจ้งเรื่องการได้รับมรดกต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ซึ่งจะดำเนินการต่อไปเป็นขั้นๆ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

สถิติเกี่ยวกับการรับมรดกที่นา ที่บ้าน และบริเวณบ้าน

ในตอนนี้จะตรวจดูในแง่ของสถิติว่า การรับมรดกที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในหมู่บ้านพรานเหมือนมีส่วนสนับสนุนทฤษฎีที่กล่าวแล้วข้างต้นเพียงใด

ก การรับมรดกที่นา ในส่วนที่เกี่ยวกับการรับมรดกที่นาจะตรวจสอบดูว่า

๑. จำนวนพี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

๒. แบบรูปการรับมรดกที่นาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาหรือไม่และ

๓. แบบรูปของที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

จากการศึกษาหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และของสามีหรือภริยาของบุคคลเหล่านี้ จำนวน ๑๖๐ หมู่ ปรากฏผลการรับมรดกที่นา ดังนี้

ตารางที่ ๒๓ แบบรูปการรับมรดกที่นา พิจารณาตามจำนวนพี่น้องแท้

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน โดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรเพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) * ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑	๑ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑
๒	—	๑ (๑๖.๖๗)	—	—	—	๒ (๓๓.๓๓)	๒ (๓๓.๓๓)	๑ (๑๖.๖๗)	๖
๓	—	—	—	—	๔ (๒๕.๐๐)	๔ (๒๕.๐๐)	๗ (๔๓.๗๕)	๑ (๖.๒๕)	๑๖
๔	—	๔ (๑๔.๒๕)	๓ (๑๐.๗๑)	๑ (๓.๕๗)	๑๐ (๓๕.๗๒)	๕ (๑๗.๘๖)	๓ (๑๐.๗๑)	๒ (๗.๑๔)	๒๘
๕	—	๕ (๑๒.๕๐)	๘ (๒๐.๐๐)	๓ (๗.๕๐)	๑๓ (๓๒.๕๐)	๒ (๕.๐๐)	๗ (๑๗.๕๐)	๒ (๕.๐๐)	๔๐
๖	—	๒ (๘.๐๐)	๔ (๑๖.๐๐)	๖ (๒๔.๐๐)	๕ (๒๐.๐๐)	๒ (๘.๐๐)	๖ (๒๔.๐๐)	—	๒๕
๗	—	๒ (๘.๐๐)	๓ (๑๓.๐๔)	๔ (๑๗.๓๕)	๑๐ (๔๓.๔๘)	๑ (๔.๓๕)	๓ (๑๓.๐๔)	—	๒๓
๘	—	—	—	๔ (๕๐.๐๐)	๑ (๑๒.๕๐)	๑ (๑๒.๕๐)	๒ (๒๕.๐๐)	—	๘
๙	—	—	—	๓ (๒๐.๐๐)	๒ (๔๐.๐๐)	—	๒ (๔๐.๐๐)	—	๕
๑๐	—	—	๑ (๑๒.๕๐)	๕ (๖๒.๕๐)	๑ (๑๒.๕๐)		๑ (๑๒.๕๐)	—	๘
รวม	—	๑๔ (๘.๗๕)	๑๕ (๑๑.๘๘)	๒๔ (๑๕.๐๐)	๔๖ (๒๘.๗๕)	๑๗ (๑๐.๖๒)	๓๓ (๒๐.๖๒)	๖ (๓.๗๕)	๑๖๐

* บิดามารดาที่มีนาแต่ขายเสีย หรือไม่ก็ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง

ตาราง ๒๓ แสดงให้เห็นว่า แบบรูปการรับมรดกที่นาในหมู่พี่น้องแท้ทั้งหมด ๑๖๐ หมู่ อาจเป็นไปได้หลายแบบตั้งแต่แบบ (ก) ถึงแบบ (ช) และในบรรดาแบบรูปเหล่านี้ แบบ (จ) มีส่วนสัดใหญ่ที่สุด อนึ่ง จะสังเกตเห็นได้ว่า แบบรูปการรับมรดกที่นาผันแปรไปเป็นหลายแบบ มากที่สุดจากแบบ (ข) จนถึงแบบ (ฉ) ในหมู่พี่น้องแท้ตั้งแต่ ๔ คน ไปจนถึง ๗ คน และในย่านนี้การรับมรดกตามแบบ (จ) ก็ยังมีส่วนสัดใหญ่ที่สุดอยู่นั่นเอง

ตารางที่ ๒๔ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือนหัวหน้าครอบครัว และภริยาหรือสามีของบุคคลเหล่านี้

จำนวนเวลาการแต่งงานนับถึง พ.ศ. ๒๕๐๔ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน โดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรเพราะ ยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑๐ ปีมาแล้ว	—	๑ (๒.๖๓)	๑ (๒.๖๓)	๒ (๕.๒๖)	๗ (๑๘.๔๒)	๑ (๒.๖๓)	๒๖ (๖๘.๔๓)	—	๓๘
๑๑—๒๐ ปี	—	๒ (๖.๖๗)	๕ (๑๖.๖๗)	๓ (๑๐.๐๐)	๑๓ (๔๓.๓๓)	๓ (๑๐.๐๐)	๓ (๑๐.๐๐)	๑ (๓.๓๓)	๓๐
๒๑—๓๐ ปี	—	๑๐ (๑๔.๗๑)	๑๑ (๑๖.๑๘)	๑๑ (๑๖.๑๘)	๑๘ (๒๗.๙๔)	๕ (๑๓.๒๓)	๔ (๕.๘๘)	๔ (๕.๘๘)	๖๘
๓๑—๔๐ ปี	๑ (๕.๐๐)	—	๒ (๑๐.๐๐)	๖ (๓๐.๐๐)	๗ (๓๕.๐๐)	๓ (๑๕.๐๐)	—	๑ (๕.๐๐)	๒๐
๔๐ ปีเศษ	—	๑ (๒๕.๐๐)	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	๑ (๒๕.๐๐)	—	—	๔
รวม	๑ (๐.๖๓)	๑๔ (๘.๗๕)	๑๘ (๑๑.๘๖)	๒๔ (๑๕.๐๐)	๔๖ (๒๘.๗๕)	๑๗ (๑๐.๖๓)	๓๓ (๒๐.๖๓)	๖ (๓.๗๕)	๑๖๐

ถ้านับย้อนหลังจาก พ.ศ. ๒๕๐๔ ไปช่วงละ ๑๐ ปี จะพบว่าในระยะเวลา ๔๐ ปี ที่ผ่านมา การรับมรดกที่นาตามแบบ (จ) มีส่วนสัดใหญ่กว่าแบบรูปอื่นๆ อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา มีหมู่พี่น้องแท้ที่ยังมิได้รับมรดกจากบิดามารดาเพราะยังไม่ถึงคราวถึง ๖๘% ของจำนวนหมู่พี่น้องแท้ในช่วงเวลานั้น

ตารางที่ ๒๕ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ เมื่อพิจารณาตามแบบรูปของที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้เหล่านั้น

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้ทั้งหมด	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร เพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้ทุกคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	๑(๒.๗๐)	๖(๑๖.๒๑)	๒(๕.๔๐)	๓(๘.๑๑)	๑๔(๓๗.๘๔)	๒(๕.๔๑)	๘(๒๑.๖๒)	๑(๒.๗๐)	๓๗
พี่น้องแท้ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๒(๓.๐๘)	๑๔(๒๑.๕๔)	๑๐(๑๕.๓๘)	๑๖(๒๔.๖๑)	๓(๔.๖๒)	๑๖(๒๔.๖๑)	๔(๖.๑๕)	๖๕
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	—	๒(๑๘.๑๘)	—	๖(๕๔.๕๕)	๑(๙.๐๙)	๒(๑๘.๑๘)	—	๑๑

ตารางที่ ๒๕ (ต่อ)

แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้ทั้งหมด	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร เพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด บ้างอยู่ในตำบลเดียวกัน ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๑(๑๖.๖๗)	—	๑(๑๖.๖๑)	๑(๑๖.๖๗)	๒(๓๓.๓๓)	๑(๑๖.๖๗)	—	๖
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด คนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๕(๑๒.๘๒)	๑(๒.๕๖)	๑๐(๒๕.๖๔)	๙(๒๓.๐๘)	๕(๒๓.๐๘)	๕(๑๒.๘๒)	—	๓๙
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ แต่ไม่ทราบว่าที่ไหน	—	—	—	—	—	—	๑(๕๐.๐๐)	๑(๕๐.๐๐)	๒
รวม	๑(๐.๖๓)	๑๔(๘.๗๕)	๑๕(๑๑.๘๖)	๒๔(๑๕.๐๐)	๔๖(๒๘.๗๕)	๑๗(๑๐.๖๓)	๓๓(๒๐.๖๓)	๖(๓.๗๕)	๑๖๐

ตาราง ๒๕ แสดงว่า ภายหลังการแต่งงานแล้ว ไม่ว่าพี่น้องแท้ทุกคนจะอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด หรือบ้างไปอยู่ที่หมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน ต่างตำบล หรือต่างอำเภอ ส่วนสัดของการรับมรดกที่นาตามแบบ (จ) ก็ยังใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ

ตารางที่ ๒๖ รายละเอียดเกี่ยวกับทายาทที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (จ) และแบบ (ฉ)

เพศและตำแหน่งการเกิดของทายาท / ที่อยู่อาศัยของทายาทในการรับมรดกแต่ละแบบ	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นามากหรือมากกว่าพี่น้องแท้อื่น ๆ		(ฉ) ได้รับมรดกที่นาทั้งหมดคนเดียว	
	อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่นอกหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่นอกหมู่บ้านที่เกิด
บุตรชายหัวปี	๓ (๖.๖๗)	—	๒ (๑๓.๓๓)	๑ (๕๐.๐๐)
บุตรสาวหัวปี	๕ (๑๑.๑๑)	๑ (๑๐๐.๐๐)	๔ (๒๖.๖๗)	—
บุตรชายสุดท้อง	๑ (๒.๒๒)	—	๑ (๖.๖๗)	—
บุตรสาวสุดท้อง	๒๔ (๕๓.๓๓)	—	๓ (๒๐.๐๐)	—
บุตรชายอื่น ๆ	๓ (๖.๖๗)	—	—	—
บุตรสาวอื่น ๆ	๙ (๒๐.๐๐)	—	๕ (๓๓.๓๓)	๑ (๕๐.๐๐)
รวม	๔๕	๑	๑๕	๒

ตารางข้างบนชี้ให้เห็นว่า ในบรรดาทายาทที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (จ) ๔๖ ราย ๔๕ ราย อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ในจำนวนทายาทเหล่านี้ ๓๘ ราย เป็นทายาทที่เป็นเพศหญิง คือ บุตรสาวหัวปี ๕ ราย บุตรสาวสุดท้อง ๒๔ ราย และบุตรสาวอื่น ๆ ๙ ราย ซึ่งทั้งนี้จะแลเห็นได้ชัดว่า ทายาทที่เป็นบุตรสาวสุดท้องมีส่วนสัดใหญ่ที่สุด (๕๓ %) สำหรับทายาทที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (ฉ) นั้น พบว่า ๑๒ ใน ๑๗ ราย เป็นบุตรสาว ทายาทเหล่านี้อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดเช่นกัน

ข. การรับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดา จากการศึกษาการรับมรดกบ้านและที่บ้านของหมู่พี่น้องแท้ จำนวน ๑๕๗ ราย ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๗ บุคคลที่ได้รับบ้านและที่บ้านของบิดามารดา

เพศและตำแหน่งการเกิดของทายาท	จำนวนทายาทที่ได้รับบ้านและที่บ้าน	หมายเหตุ
บุตรชายหัวปี	๓ (๑.๙๑)	พี่น้องแท้หมู่หนึ่ง ไม่มีพี่สาวหรือน้องสาวเลย
บุตรสาวหัวปี	๑๓ (๘.๒๘)	ในหมู่พี่น้องแท้ ๔ หมู่ ที่บุตรสาวหัวปีเป็นบุตรสาวคนเดียว
บุตรชายสุดท้อง	๔ (๒.๕๕)	
บุตรสาวสุดท้อง	๕๑ (๓๒.๔๘)	
บุตรชายอื่น ๆ	๖ (๓.๘๒)	ในหมู่พี่น้องแท้ ๔ หมู่ ไม่มีพี่สาวน้องสาวเลย
บุตรสาวอื่น ๆ	๑๙ (๑๒.๑๐)	
บุตรคนเดียว	๑ (๐.๖๔)	
รวม	๙๗	

หมายเหตุ (๑) บิดามารดายังมีชีวิตอยู่และยังมิได้ยกบ้านและที่บ้านให้บุตรคนใด ๓๔ ราย (๒๑.๖๖ %)

(๒) ไม่มีการรับมรดกบ้านหรือที่บ้านเพราะเหตุบางประการ เช่น ขายเสีย ๘ ราย (๕.๑๐ %)

(๓) ไม่มีรายละเอียด

ตาราง ๒๗ แสดงว่าผู้ได้รับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดานั้น เป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย กล่าวคือ ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ ๑๕๗ หมู่ เป็นทายาทที่เป็นบุตรสาวสุดท้อง ประมาณ ๓๒ % บุตรสาวหัวปีประมาณ ๙ % และบุตรสาวอื่น ๆ ประมาณ ๑๒ %

การรับมรดกในบ้านอุเม็ง

โดยทฤษฎี การรับมรดกในบ้านอุเม็งเป็นการรับมรดกสองฝ่าย กล่าวคือพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันใน ทรัพย์สินของ บิดามารดาของตน ในทางปฏิบัติ บุตรทุกคนก็ได้ใช้สิทธิ์เรียกร้องเอาส่วนแบ่งทรัพย์สินของบิดามารดาอย่างจริงจัง สำหรับที่นา บิดามารดาที่มีที่นามากจะแบ่งที่นานั้นออกเป็นส่วน ๆ แล้วยกให้แก่บุตรทุกคน ๆ ละหนึ่งส่วน ถ้าบิดามารดามีเนื้อที่นาเพียงเล็กน้อย บุตรคนที่ได้รับอนุญาตให้ทำกินจะเป็นผู้ได้รับที่นาแปลงนั้นแต่ผู้เดียว ส่วนพี่น้องแท้อื่น ๆ จะได้รับเงินจำนวนหนึ่งจากผู้รับมรดกเพื่อเป็นค่าทดแทน

ส่วนที่ดินบริเวณบ้านหรือที่บ้าน ปรากฏว่าในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่นั้น อาจจะยกที่บ้านให้แก่บุตรคนใดก็ได้ แต่โดยทั่ว ๆ ไป บิดามารดาจะยกให้แก่บุตรสุดท้องที่ได้เลี้ยงดูตนในวัยชรา ถ้าบิดามารดาเสียชีวิตก่อนที่จะสั่งยกที่บ้านให้แก่บุตรคนใด บุตรทุกคนมีสิทธิ์เรียกร้องเอาส่วนแบ่งที่บ้านได้ ทั้งนี้ไม่จำกัดว่าบุตรคนไหนตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใด (ในหรือนอกหมู่บ้านหรือที่อื่น) อนึ่ง บิดามารดาที่มีที่บ้านไม่กว้างใหญ่นักแต่มีฐานะมั่งคั่งก็จะซื้อหาที่ดินสำหรับปลูกบ้านให้แก่บุตรทุกคน ทั้งยังให้เงินจำนวนหนึ่งเป็นค่าปลูกสร้างบ้านเรือนอีกด้วย ในกรณีที่กล่าวถึงทีหลังนี้ บุตรสุดท้องจะได้รับบ้านของบิดามารดา

วิธียกทรัพย์สินให้บุตร

ในบ้านอุเม็ง บิดามารดาอาจจะยกหรือมอบทรัพย์สินให้บุตร โดยอาศัยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ วิธีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

๑. การยกให้โดยถูกต้องตามกฎหมาย การยกให้โดยวิธีนี้บิดามารดานิยมกระทำในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่โดยอาจจะกระทำได้เป็น ๒ อย่าง คือ (ก) แบ่งที่ดินออกเป็นส่วน ๆ แล้วยกให้บุตรในขณะนั้น และ (ข) ยกให้โดยการทำพินัยกรรม

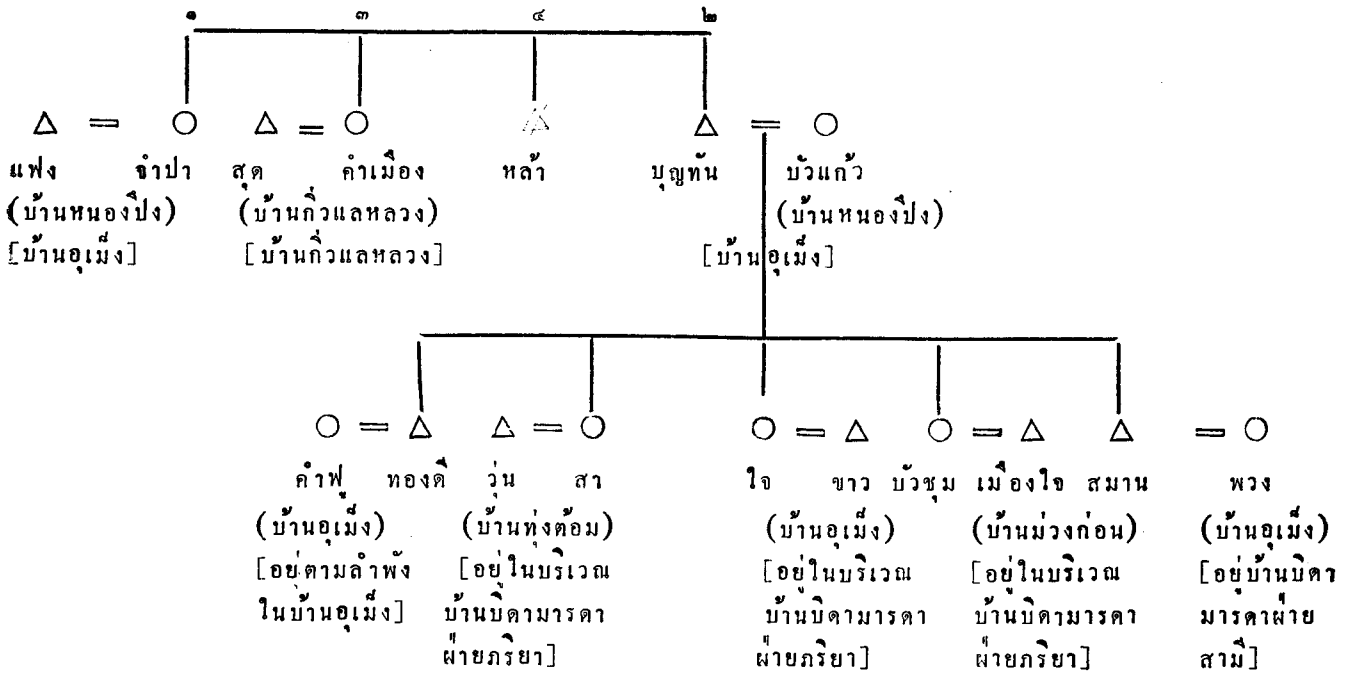
สำหรับการยกทรัพย์สินให้บุตรตามแบบแรกนั้น ในชั้นต้น เจ้าของที่ดินจะต้องแจ้งวัตถุประสงค์ให้ "แก่หลวง" หรือ "พ่อหลวง" (ผู้ใหญ่บ้าน) ทราบ แล้วจึงแจ้งต่อเจ้าพนักงานที่ดิน ณ ที่ว่าการอำเภอในท้องถิ่นนั้น เพื่อดำเนินการรังวัดและแบ่งที่ดินออกเป็นส่วน ๆ ตามความประสงค์ของเจ้าของที่ดิน ในการออกรังวัดที่ดินของเจ้าพนักงาน พ่อหลวงจะออกติดตามและให้ความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด เมื่อแบ่งเสร็จแล้วต้องปิดประกาศการแบ่งที่ดินเมื่อยกให้บุคคลนั้น ๆ ไว้เป็นเวลา ๑๕ วัน ถ้าไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดคัดค้าน บิดามารดาจะโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นให้บุตรต่อไป การโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินกระทำกัน ณ ที่ว่าการอำเภอ การยกที่ดินให้บุตรตามแบบที่กล่าวมาแล้วนี้ พบว่านิยมปฏิบัติกันในหมู่บุคคลที่มีที่ดินมากพอสำหรับจะแบ่งให้แก่บุตรทุกคน ตามข้อเท็จจริงผู้ที่อยู่ในฐานะจะกระทำเช่นนั้นได้มีเพียงส่วนน้อยในบ้านอุเม็ง

ส่วนการยกที่ดินให้บุตรโดยการทำพินัยกรรมนั้น ทราบว่าชาวบ้านอุเม็งไม่ใคร่นิยมกัน เพราะเคยมีแบบอย่างการทำพินัยกรรมยกทรัพย์ที่ก่อให้เกิดเรื่องยุ่งยากจนถึงกับเป็นความขึ้นโรงขึ้นศาลกันระหว่างผู้เป็นทายาท

การศึกษาเฉพาะราย ๓ รายที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ ๒ รายแรกแสดงให้เห็นถึงวิธีการที่บิดามารดาผู้มีทรัพย์สินมากยกที่นาให้บุตรอย่างเป็นทางการ ส่วนรายที่ ๓ เป็นตัวอย่างคดีพิพาทเรื่องที่ดินอันเนื่องมาแต่การยกทรัพย์ให้บุตรโดยการทำพินัยกรรม

การรับมรดก

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๒ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

นายบุญทันแต่งงานกับบัวแก้ว หญิงจากบ้านหนองบึงในตำบลเดียวกัน ภายหลังการแต่งงานแล้ว บุญทันได้พาภริยามาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตนในบ้านอุเม็ง ต่อมาไม่นานนักบิดามารดาก็ ได้อนุญาต ให้บุญทัน ทำนาและจัดการ ทรัพย์สิน ทั้งหมดของตน เมื่อบุญทันอายุประมาณ ๔๐ ปี บิดามารดาก็เสียชีวิต บุญทันจึงขอรับมรดกทั้งหมดของบิดามารดาแล้วซื้อที่นาอื่น สองแปลง ๆ ละ ๕ ไร่ มอบให้แก่ จำปา และคำเมือง ผู้เป็นพี่สาวและน้องสาวตามลำดับ คนละหนึ่งแปลงเป็นการทดแทน

บิดามารดาของบุญทันมีที่นา ๑๐ ไร่ และที่บ้านอีก ๒ ไร่ เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตทรัพย์สินเหล่านี้ตกเป็นของบุญทันตามเงื่อนไขที่กล่าวมาแล้ว ภายหลังต่อมาบุญทันได้ซื้อที่นาในบ้านอุเม็งอีก ๒ แปลง มีเนื้อที่แปลงละ ๑๐ ไร่ สรุปว่าก่อนหน้าการแบ่งทรัพย์สินให้บุตร บุญทันและภริยามีที่นารวมทั้งหมด ๓๐ ไร่

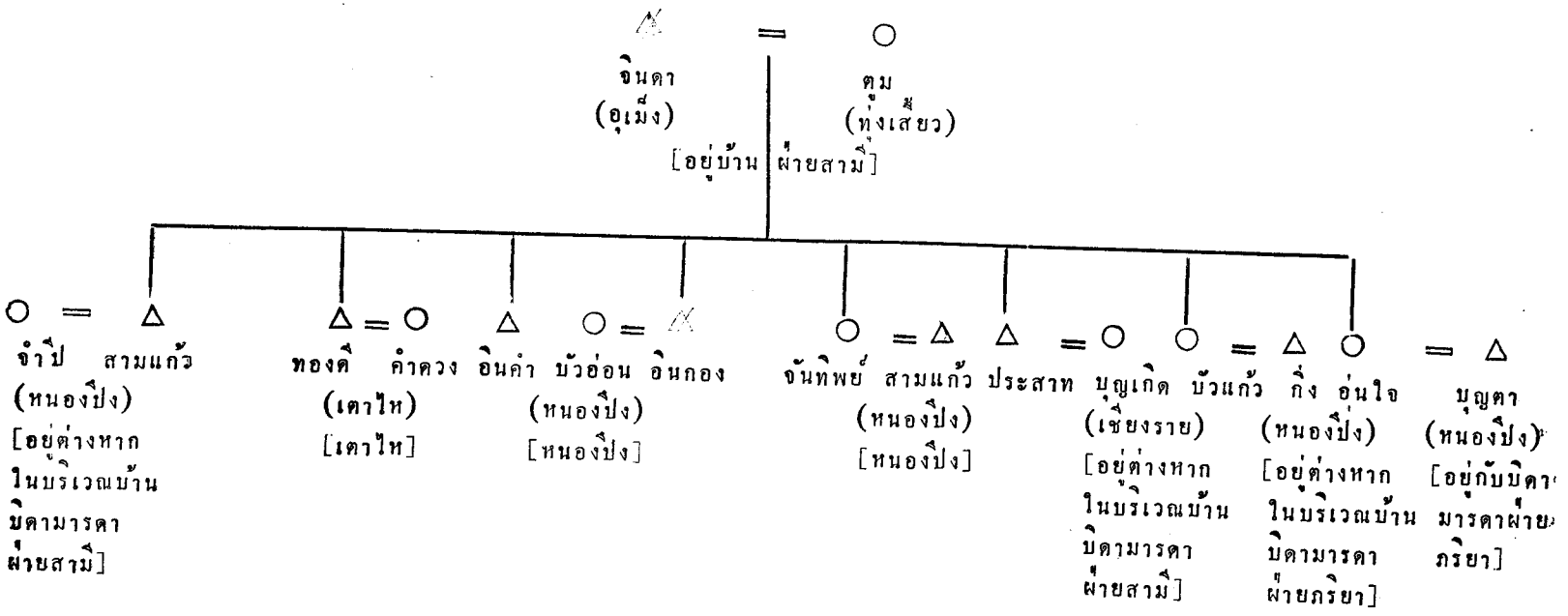
บุญทันและบัวแก้วมีบุตรด้วยกัน ๕ คน เป็นชาย ๒ คน และหญิง ๓ คน ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุตรเหล่านี้แต่งงานมีเหย้ามีเรือนหมดแล้ว บุตรทุกคนยกเว้นบุตรคนหัวปี ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ตอนที่บุตรแต่ละคนแยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพังนั้น บุญทันได้แบ่งที่นาให้ทำกินคนละ ๕ ไร่ (รวมเป็น ๒๕ ไร่) ที่เหลืออีก ๕ ไร่ ขายไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้เงิน ๕,๐๐๐ บาท บุญทันได้แบ่งเงินจำนวนนี้ให้แก่บุตรทุกคน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท

เมื่อได้แบ่งทรัพย์สินให้บุตรหมดแล้ว บุญทันได้ซื้อที่นาใหม่อีก ๑ แปลง มีเนื้อที่ ๕ ไร่ (สิ้นเงิน ๑๕,๐๐๐ บาท) ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุญทันได้ให้ "ลูกหลาน" เช่านาแปลงนี้ และได้ค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกปีละประมาณ ๑๐๐ ถัง นอกจากนี้ บุญทันยังได้รับข้าวเปลือกจากบุตรทั้ง ๕ คน ๆ ละประมาณ ๑๐ ถัง รวมเป็น ๕๐ ถังต่อปี

ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุญทันได้ยกบ้านที่ตนได้รับมาจากบิดามารดาให้แก่นายสมาน บุตรสุดท้อง ส่วนตนเองและภรรยาแยกมาอยู่ในบ้านที่ปลูกขึ้นใหม่ในบริเวณบ้านเดียวกัน

การรับมรดก

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๓ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

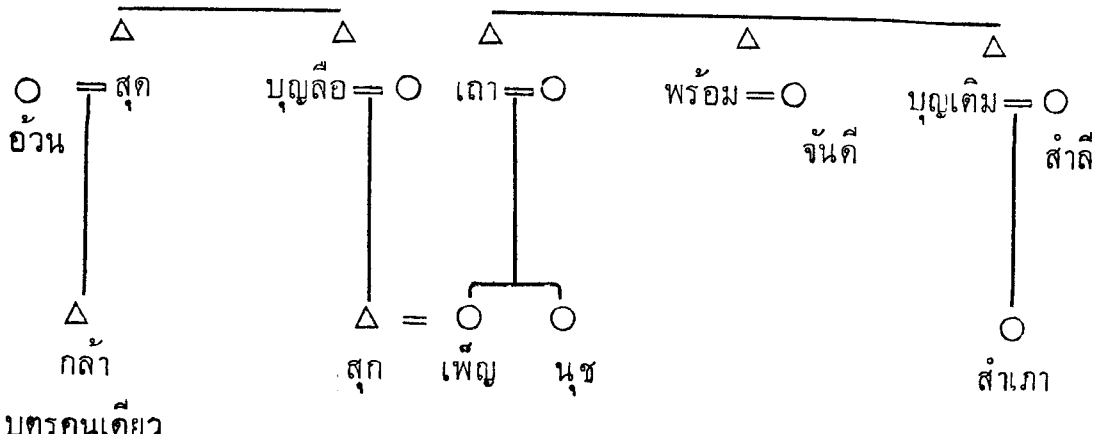
นางตูมชาวตำบลทุ่งเสี้ยว ในอำเภอสันป่าตอง ได้แต่งงานกับนายจินดา ชาวบ้านอุเม็ง เมื่อแต่งงานแล้ว ตูมเป็นฝ่ายมาอยู่กับสามี นายจินดาเสียชีวิตหลายปีมาแล้ว

จินดาและตูมมีบุตรด้วยกัน ๘ คน บุตรคนที่สามเป็นชายเสียชีวิตตั้งแต่ยังเป็นโสด นอกนั้นแต่งงานมีเหย้ามีเรือนแล้ว บุตรสามคนในจำนวนเจ็ดคนแต่งงานแล้วไปอยู่ที่อื่น กล่าวคือ นายทองดี บุตรคนที่สองไปอยู่บ้านฝ่ายภริยาที่บ้านเตาไห ตำบลทุ่งปี๊ นายอินกองบุตรคนที่สี่ (เสียชีวิตแล้ว) ไปอยู่กับภริยาที่บ้านหนองบึง และนางจันทิพย์ บุตรคนที่ห้าไปอยู่กับสามีที่บ้านหนองบึงเช่นกัน บุตรอีกสามคน คือ นายสามแก้ว นายประสาท และนางบัวแก้ว ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ส่วนนางอุ่นใจบุตรสุดท้องกับสามีอาศัยอยู่กับมารดาผู้ชรา (อายุ ๗๗ ปี)

แม้นางตูมมิได้รับทรัพย์สินอันใดจากบิดามารดา แต่จินดาผู้สามีก็ได้รับมรดกที่นาถึงสองแปลง มีเนื้อที่ประมาณ ๑๗ ไร่ นอกจากนี้สามีภริยาคู่นี้ยังได้ซื้อที่นาอีกสองแปลง มีเนื้อที่ประมาณ ๙ ไร่ ดังนั้นภายหลังนายจินดาเสียชีวิตและก่อนการยกทรัพย์สินให้บุตรนางตูมมีที่นา ๒๖ ไร่

นางตูมได้แบ่งที่นาและยกให้บุตรอย่างเป็นทางการเมื่อประมาณ ๑๓ ปีมาแล้ว ในขณะนั้นนางตูมอายุ ๖๔ ปี ภายหลังที่ยกทรัพย์สินให้บุตรแล้ว ตูมยังเหลือที่นาไว้สำหรับตนเอง ๒ ไร่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางตูมได้ข้าวเปลือกจาก สามแก้ว จันทิพย์ บัวแก้ว และอุ่นใจ คนละประมาณ ๒๕ ถังต่อปี

รายที่ ๓ แผนภูมิที่ ๔ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

บุตรคนเดียว

นายพร้อมและนางจันดีเป็นชาวบ้านอุเม็งทั้งคู่ ภายหลังการแต่งงานแล้วพร้อมได้พานางจันดีมาอยู่ในบ้านบิดามารดาของตน ด้วยเหตุที่สามีภริยาคู่นี้ไม่มีบุตรจึงได้เอานางเพ็ญหลานสาวของนายพร้อม (บุตรสาวของนายเถาผู้เป็นน้องชาย) มาชุบเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ครั้นนางเพ็ญเติบใหญ่ก็ได้แต่งงานกับนายสุกคนในหมู่บ้านเดียวกัน และในครั้งนั้นสุกเป็นฝ่ายมาอาศัยอยู่ด้วย สามีภริยาคู่นี้มีบุตรด้วยกันหลายคน แต่ทุกคนเสียชีวิตแต่ยังเยาว์

เมื่อนายพร้อมอายุประมาณ ๗๐ ปี หลังจากนางจันดีเสียชีวิตแล้วก็ได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ไว้ฉบับหนึ่งโดยมีนายอำเภอและปลัดอำเภอเป็นพยาน พินัยกรรมฉบับนั้นกล่าวยกที่ดินทั้งหมดจำนวน ๕๐ ไร่ ให้แก่นางเพ็ญกรณีพิพาทเรื่องที่ดินเกิดขึ้นเพราะ นางเพ็ญ นายพร้อม และนายสุก เสียชีวิตในระยะเวลาใกล้ๆ กัน กล่าวคือนางเพ็ญเสียชีวิตก่อน อีกเดือนหนึ่งต่อมา นายพร้อมก็เสียชีวิตอีกโดยไม่มีใครคาดหมาย และต่อมาอีกหนึ่งเดือนนายสุกผู้เป็นสามีของนางเพ็ญก็เสียชีวิตด้วยอีกคนหนึ่ง เรื่องมีว่า ภายหลังที่นางเพ็ญเสียชีวิตแล้ว นายพร้อมผู้ที่เป็นบิดาก็ตายเสียก่อนที่จะทำพินัยกรรมใหม่ ทรัพย์สินนั้นจึงตกเป็นของนางเพ็ญโดยนิตินัย และในสถานการณ์เช่นนี้นายสุก สามีนางเพ็ญจึงมีสิทธิในทรัพย์สินของภริยา แต่นายสุกเสียชีวิตแล้ว นายกล้าญาติลูกพี่ลูกน้องของนายสุกได้ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องโดยอ้างว่า ตนเป็นญาติใกล้ชิดกับนายสุก และควรจะมีสิทธิได้รับทรัพย์สินนั้นทั้งหมด ฝ่ายนางสำเภา ญาติลูกพี่ลูกน้องของนางเพ็ญไม่ยอมให้เพราะถือว่าตนก็เป็นญาติใกล้ชิดของนางเพ็ญเช่นกัน เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันมิได้จึงเกิดเป็นคดีฟ้องร้องกันในโรงศาล แม้นางนุชผู้เป็นพี่สาวของนางเพ็ญมิได้เรียกร้องเอาส่วนแบ่งทรัพย์สิน แต่ก็ได้ช่วยเหลือนางสำเภาในด้านการเงินเมื่อสู้ความ คดีฟ้องร้องรายนี้กินเวลายืดเยื้อถึงสามปี คู่ความเปลืองเงินทองไปเป็นจำนวนมาก ในที่สุดต่างตัดสินให้นายกล้าเป็นฝ่ายชนะคดีได้ครองที่ดินทั้งหมด

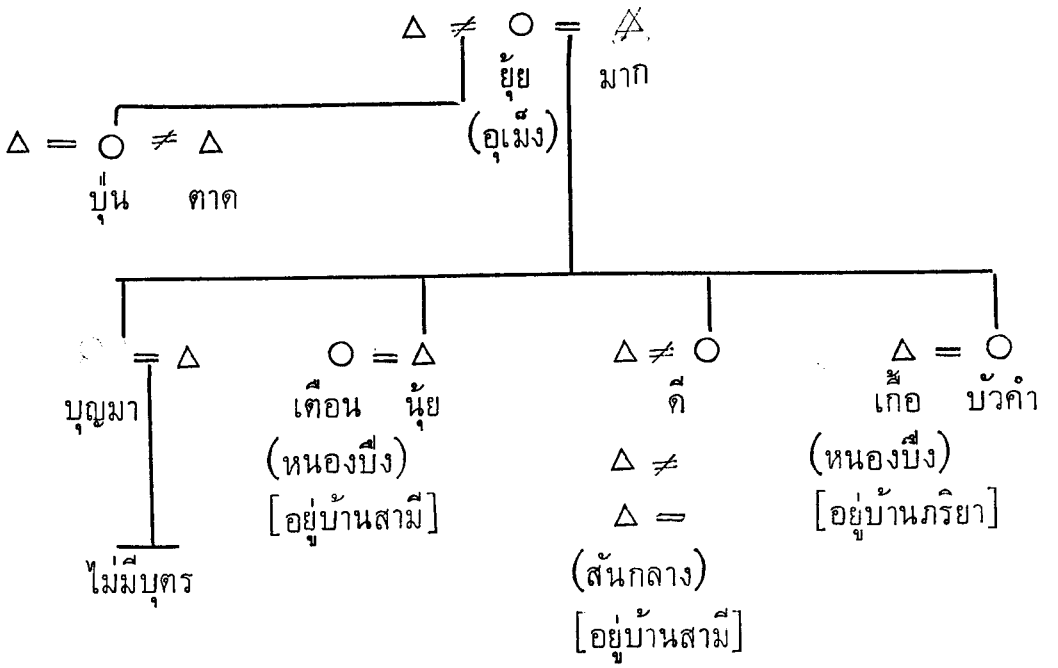
ตามความเห็นของชาวบ้านอุเม็งทั่วๆ ไป ที่ดินรายนี้ควรจะเป็นของนางสำเภาผู้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับนายพร้อมผู้เป็นเจ้าของที่ดินแต่ดั้งเดิม ส่วนนายกล้า

เป็นญาติกับนายพร้อมโดยการเกี่ยวดอง อย่างไรก็ตามคนในสมัยนายพร้อมถือกันว่า ถ้าสามีหรือภริยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตและไม่มีบุตรสืบสาย ทรัพย์สิน (สินเดิมและสินสมรส) ทั้งหมด (ถ้ามี) จะตกเป็นของฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ ฉะนั้นถ้าว่ากันตามประเพณีนิยมในสมัยนั้นแล้วสินเดิมของนางเพ็ญตกเป็นของนายสุก และนายกล้า ลูกพี่ลูกน้องของนายสุกก็น่าจะมีส่วนได้เสียในทรัพย์สินนั้นด้วย (ควรจะได้สักกึ่งหนึ่งแต่มิใช่ทั้งหมด) ชาวบ้านอุเม็งหลายคนกล่าวว่าที่นายกล้าชนะคดีพิพาทเรื่องที่ดินในครั้งนั้นเพราะกล้าเป็นคนมั่งคั่ง รู้จักผู้ใหญ่มาก โดยเฉพาะกล้าได้ให้สินบนแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินคดีนี้อย่างลับ ๆ

กรณีพิพาทเรื่องที่ดินรายนี้ เป็นที่อื้อฉาวและรู้เห็นกันทั่วไป ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่นั้นมา ชาวบ้านอุเม็งจึงไม่นิยมทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตร เพราะเกรงจะก่อให้เกิดเรื่องยุ่งยากแก่บุตรหลานอีก การเป็นความกันนั้นนอกจากทำให้เสียเวลาและเปลืองทรัพย์แล้ว ยังทำให้ญาติโกรธเคืองกันและแตกแยกกันอีกด้วย

๒. การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา ("มอบคำปาก") การยกทรัพย์สินให้บุตรโดยวิธีนี้ บิดามารดาหรือเจ้าของที่ดินมักกระทำในบั้นปลายแห่งชีวิตของตน ซึ่งในระยะนั้นบุตรทุกคนแต่งงานและออกเรือนไปอยู่อย่างอิสระหมดแล้ว ยกเว้นบุตรสุดท้องกับครอบครัวซึ่งมักอยู่เลี้ยงดูบิดามารดาของตน เมื่อบิดาหรือมารดาป่วยหนักและก่อนเสียชีวิตก็จะจัดการสั่งมอบทรัพย์สินต่าง ๆ ให้บุตรด้วยวาจา โดยจะเชิญผู้ใหญ่บ้าน ("พ่อหลวง") มาเป็นพยานรู้เห็นด้วย ในกรณีที่บิดาหรือมารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยังมีชีวิตอยู่ฝ่ายนั้นอาจจะเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินนั้นไปก่อน เมื่อถึงเวลาอันสมควรจึงจะจัดการมอบให้ตามที่ผู้ตายได้สั่งไว้ ตามปรกติบิดามารดาที่มีทรัพย์สินเช่นที่ดินที่นามากพอสมควร มักจะยกทรัพย์สินนั้นให้บุตรโดยวิธีนี้ อย่างไรก็ตาม บิดามารดาบางรายที่มีที่ดินน้อยหรือมากก็อาจยกทรัพย์ให้บุตรโดยวิธี "มอบคำปาก" ได้เช่นเดียวกัน การศึกษาเฉพาะราย ๒ รายข้างล่างนี้จะแสดงให้เห็นใจความสำคัญของวิธีการยกทรัพย์สินให้บุตรโดยการ "มอบคำปาก" ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๕ การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

นางยุ้ยแต่งงานแล้วสองครั้ง สำหรับการแต่งงานครั้งแรกยุ้ยได้แยกกับสามีภายหลังที่มีบุตรแล้วหนึ่งคน คือ นางบุ่น ส่วนการแต่งงานครั้งที่สองยุ้ยได้แต่งงานกับนายมากและมีบุตรด้วยกัน ๔ คน คือ นางบุญมา นายนุ้ย นางดี และนางบัวคำ นางบุญมาแต่งงานแล้วและไม่มีบุตรในระหว่างสมรสแต่ตัวเองก็เสียชีวิตก่อนที่บิดาจะยกทรัพย์สินให้ ฝ่ายสามีเมื่อภริยาเสียชีวิตก็โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น นายนุ้ยแต่งงานกับเตือนหญิงจากบ้านหนองบึงแล้วพาภริยามาอยู่กับตนในบ้านอุเม็ง ฝ่ายนางดีตามไปอยู่กับสามีในตำบลสันกลาง และนางบัวคำแต่งงานกับชายจากบ้านหนองบึงแล้วพาสามีมามาอยู่ด้วยในบ้านอุเม็ง

นายมากมีที่นา ๑๑ แปลง ซึ่งตั้งอยู่ในบ้านอุเม็ง ๒ แปลง บ้านหนองบึง ๕ แปลง ตำบลบ้านแม ๓ แปลง และในตำบลทุ่งสะโตก อีก ๑ แปลง รวมเป็นเนื้อที่

นาทั้งหมด ๑๑๗ ไร่ เมื่อประมาณ ๑๐ ปีมาแล้ว นายมากป่วยหนักจึงได้สั่งให้นางยุ้ยช่วยจัดการยกที่นาให้บุตรตามส่วน ดังต่อไปนี้

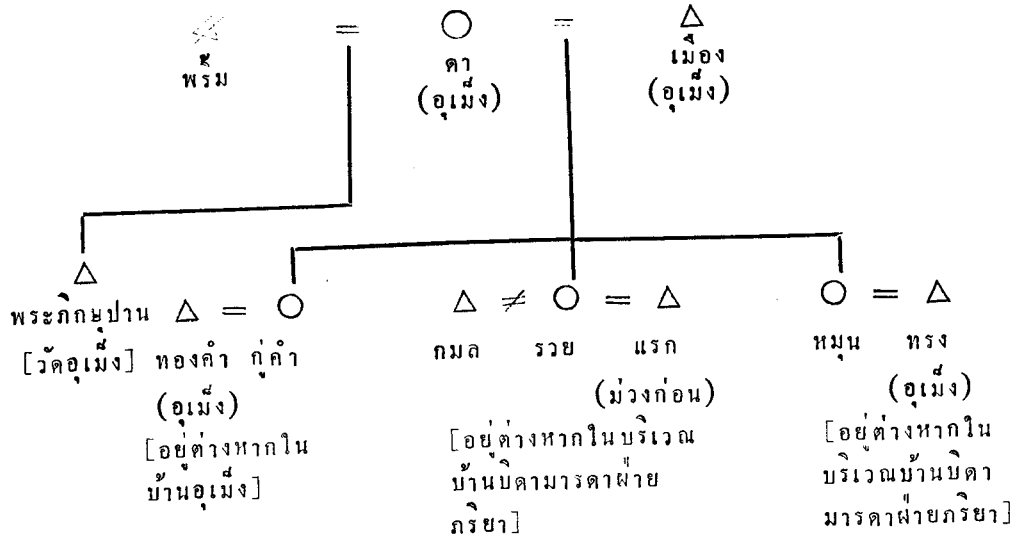
ที่นา แปลงที่ ๑ ในบ้านอุเม็ง เนื้อที่ ๑๗ ไร่ ยกให้ นางบัวคำ
ที่นา แปลงที่ ๒ ในบ้านอุเม็ง เนื้อที่ ๒๔ ไร่ ยกให้ นายนุ้ย
ที่นา แปลงที่ ๑ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางบัวคำ
ที่นา แปลงที่ ๒ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๔ ไร่ ยกให้ นายนุ้ย
ที่นา แปลงที่ ๓ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๔ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๙ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๕ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางปุ่น
ที่นา แปลงที่ ๑ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๕ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๒ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๘ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๓ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๒๕ ไร่ ยกให้ นางปุ่น
ที่นา ในตำบลทุ่งสะโตก เนื้อที่ ๔ ไร่ ยกให้ นางดี

จะแลเห็นได้ว่า นายนุ้ย จะได้รับที่นา ๒๘ ไร่ นางดี ๓๓ ไร่ นางบัวคำ ๒๔ ไร่ และนางปุ่น ๓๒ ไร่

หลังจากนายมากเสียชีวิตแล้ว ๗ ปี และก่อนหน้าที่นางยุ้ยจะจัดการยกที่นาให้บุตรตามสั่งนั้น นางปุ่นเกิดหนีสามีตามชายชู้ไป นางยุ้ยเห็นว่า นางปุ่นกระทำการนี้มิควร จึงมิได้ยกที่นาให้ แต่เอาส่วนแบ่งที่นาที่ปุ่นจะได้รับนั้นมาแบ่งเฉลี่ยให้นางบัวคำ นางดี นายนุ้ย และนายตาดบุตรเขยที่ถูกภริยาทิ้งกล่าวคือ ยกที่นาแปลงที่ ๕ ในบ้านหนองบึง (เนื้อที่ ๗ ไร่) ให้แก่นายตาด และยกที่นาแปลงที่ ๓ ในตำบลบ้านแม (เนื้อที่ ๒๕ ไร่) ให้ บัวคำ ดี และนุ้ย ทั้งสามคนแบ่งปันกัน เหตุที่นางยุ้ยยกที่นาให้บุตรเขยหนึ่งแปลงนั้น เพราะเห็นว่านายตาดมาอยู่ด้วยเป็นเวลาหลายปี และระหว่างที่อาศัยอยู่นั้นได้ช่วยทำนาอย่างขยันขันแข็งจึงสมควรได้รับสิ่งตอบแทนบ้าง

การรับมรดก

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๖ การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นางดาแต่งงานแล้วสองครั้ง ครั้งแรกแต่งงานกับนายพร้ม และมีบุตรด้วยกันหนึ่งคน เป็นชายชื่อ ปาน ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ปานเป็นพระภิกษุ และเจ้าอาวาสวัดอุเม็ง นายพร้มเสียชีวิตตั้งแต่พระภิกษุปานยังเยาว์ และเหลือที่นาไว้ให้บุตรแปลงหนึ่งซึ่งมีเนื้อที่ ประมาณ ๒ ไร่

เมื่อนางดาแต่งงานกับนายพร้มแล้วนั้น บิดามารดาได้ซื้อที่ดินให้แปลงหนึ่งสำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัยที่ดินแปลงนั้นคือที่บ้านที่นางดากับนายเมืองสามีคนที่สองและบุตรสาวที่ชื่อ หมุน กับครอบครัวอาศัยอยู่ในปัจจุบัน

นายเมืองและนางดา มีบุตรด้วยกัน ๓ คน เป็นหญิงล้วน และทุกคนแต่งงานแล้ว เมืองได้รับมรดกที่นาจากบิดามารดาของตนหนึ่งแปลง (เนื้อที่ประมาณ ๓ ไร่) กับที่บ้านอีกหนึ่งแปลง (ใช้เป็นที่ปลูกบ้านอยู่อาศัย มิได้ เพราะอยู่ริมลำเหมือง ในหน้าฝนน้ำจะท่วม ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ใช้เป็นที่ปลูกกล้วย) เมื่อแต่งงานกับนางดาแล้ว เมืองได้ซื้อที่นาอีกแปลงหนึ่ง มีเนื้อที่ ประมาณ ๒ ไร่ ส่วนนางดาได้รับมรดกที่บ้าน ๒ แห่ง (แห่งหนึ่งบุตรสาวที่ชื่อรวยกับครอบครัวปลูกบ้านอาศัยอยู่)

สรุปว่า นายเมืองและนางดามีที่นา ๒ แปลง (เนื้อที่รวมกันเป็น ๕ ไร่) และที่บ้านอีก ๓ แปลงที่ดินทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ในบ้านอุเม็ง

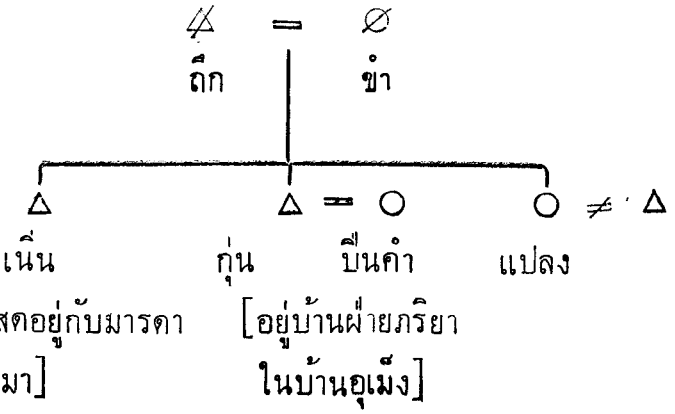
นายเมืองและนางดาได้ยกทรัพย์สินโดยเฉพาะที่นาให้บุตรด้วยวาจาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ก่อนหน้านั้นบุตรแต่ละคนเพียงได้รับอนุญาตให้ทำกินในที่นาส่วนที่ตนได้รับ และต้องแบ่งข้าวให้บิดามารดาปีละประมาณ ๑๐ ถัง แต่พอบิดามารดายกที่นาให้แล้ว บุตรเหล่านี้ก็ต้องให้ข้าวแก่บิดามารดาอีก อย่างไรก็ตาม บิดามารดาก็มิได้ยกที่นาทั้งหมดให้บุตร ยังคงเหลือที่นาไว้ส่วนหนึ่งสำหรับทำกิน ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดการยกที่นาให้บุตรแต่ละคน

ที่นา แปลงที่ ๑ เนื้อที่ประมาณ ๓ ไร่ ยกให้บุตรสาวที่ชื่อ กู่คำและรวย คนละ ๑ ไร่ (ที่เหลือ ๑ ไร่ บิดามารดาไว้ทำกินเอง)

ที่นา แปลงที่ ๒ เนื้อที่ประมาณ ๒ ไร่ ยกให้ นางหมุน ผู้เป็นบุตรสุดท้อง

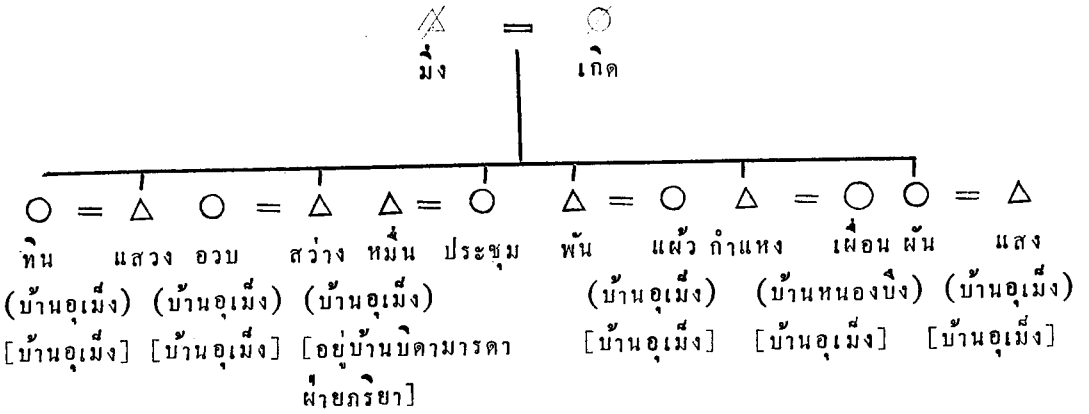
๓. การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรมหรือคำสั่งมอบด้วยวาจา การสืบมรดกโดยวิธีนี้ นิยมปฏิบัติกันในหมู่บุคคลที่มีที่ดินที่นาเพียงเล็กน้อย ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ บิดามารดาจะสงวนที่นาไว้ทำกินเอง หรือมิฉะนั้นก็ให้บุตรที่แต่งงานแล้วและอาศัยอยู่กับตนช่วยทำกิน แต่จะไม่แบ่งหรือยกที่นาหรือทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้แก่บุตรคนใด ครั้นบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว บุตรจึงเป็นฝ่ายจัดการแบ่งปันกันเอง หรืออาจจะเชื้อเชิญผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพนับถือมาช่วยจัดการแบ่งทรัพย์สินให้ก็ได้ ดังจะเห็นใจความสำคัญ ๆ ได้จากการศึกษาเฉพาะรายข้างล่างนี้

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๗ การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม

นายถึกและนางขำ มีบุตรด้วยกัน ๓ คน เป็นชาย ๒ คน และเป็นหญิง ๑ คน นายเนิน บุตรหัวปียังเป็นโสดและอยู่กับบิดามารดาตลอดมา ฝ่ายกุ่นและแปลง น้องชายและน้องสาวของเนินแต่งงานแล้วและย้ายไปอยู่กับฝ่ายที่เป็นคู่สมรสในบ้านอุเม็ง สำหรับนางแปลงเมื่ออยู่กินกับสามีจนมีบุตรด้วยกัน ๓ คน ก็หย่ากัน แปลงจึงพาบุตรกลับมาอยู่บ้านบิดามารดาดังเดิม นายเนินบุตรคนหัวปีได้เชิญชาวบ้านอุเม็งผู้สูงอายุคนหนึ่งซึ่งอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านไปช่วยจัดการแบ่งที่นาให้ ปรากฏว่าทายาททุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๘ การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นายมึงและนางเกิดมีบุตรด้วยกัน ๖ คน บุตรเหล่านี้แต่งงานแล้วและตั้งบ้านเรือนอยู่ต่างหากนอกบริเวณบ้านบิดามารดาในบ้านอุเม็ง ยกเว้นนางประชุม บุตรคนที่สามที่ยังอาศัยอยู่ในบ้านเดิม และเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา

เมื่อนายมึงและนางเกิดเสียชีวิตแล้วได้ทิ้งทรัพย์สินไว้ดังนี้ คือ ที่นา ๑๐ ไร่ กับที่บ้านอีก ๑ แปลง นายแสวงบุตรหัวปีได้เชิญผู้สูงอายุ อดีตผู้ใหญ่บ้านอุเม็งไปช่วยแบ่งปันทรัพย์สินให้ ปรากฏว่า นางประชุมได้รับบ้าน เพราะได้เลี้ยงดูบิดามารดา ส่วนที่นา ๑๐ ไร่ บุตรทุกคนได้รับคนละเท่า ๆ กัน

ประเภทของทรัพย์สิน

ตามความเข้าใจของชาวบ้านอุเม็ง ทรัพย์สินมีอยู่ ๒ ประเภท คือ "ของเก่า" (สินเดิม) และ "ของใหม่"(สินสมรส) สำหรับทรัพย์สินประเภทของเก่า ยังจำแนกต่อไปอีกว่า เป็น "ของเก่าของผัว" (สินเดิมของสามี) หรือ "ของเก่าของเมีย" (สินเดิมของภริยา) ตามปกติ เมื่อชายหญิงแต่งงานกันแล้วนั้น ต่างก็เอาของเก่าของตนมารวมกันเป็นทรัพย์สินของครอบครัว และภริยายินยอมให้สามีเป็นผ่ายจัดการดูแลทรัพย์สินทั้งหมด ครั้นเมื่อถึงคราวจะแบ่งปันทรัพย์สินนั้นให้บุตรโดยที่ทั้งสองฝ่ายยังมีชีวิตอยู่ก็แบ่งให้โดยไม่แยกว่าทรัพย์สินส่วนไหนเป็นของเก่าของใคร ต่างว่าสามีภริยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต จะจัดการกับของเก่าของผู้ตายอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับว่า สามีภริยาคู่นั้นมีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ ถ้าว่ากันตามประเพณี รายละเอียดของวิธีจัดการมีดังนี้

ก. ถ้าสามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ไม่ว่าฝ่ายใดจะเสียชีวิต ของเก่าของผู้ตายจะตกเป็นของ "ญาติเดิม" (บิดามารดาหรือพี่น้องแท้ของฝ่ายนั้น) ผู้ซึ่งจะเอาทรัพย์สินส่วนนั้นไปแบ่งให้แก่ผู้มีสิทธิ์จะได้รับอีกต่อหนึ่ง

ข. คู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรส ถ้าสามีเสียชีวิต ของเก่าของสามีตกเป็นของบุตร ต่างว่าบุตรยังเป็นผู้เยาว์ ภริยาที่รอดชีวิตอยู่จะเป็นผู้พิทักษ์ทรัพย์สินนั้นไปจนกว่าบุตรบรรลุนิติภาวะจึงจัดการแบ่งปันให้ ในกรณีที่ภริยาแต่งงานใหม่ "ลูกเก่า" (บุตรที่เกิดในระหว่างสมรสกับผู้ตาย) เท่านั้นที่มีสิทธิจะได้รับของเก่าของผู้ตายผู้บิดาโดยตรง ในทำนองเดียวกัน ถ้าภริยาเสียชีวิต ของเก่าก็จะตกเป็นของบุตร และถ้าสามีแต่งงานใหม่ "ลูกเก่า" (บุตรที่เกิดในระหว่างสมรสกับผู้ตาย) เท่านั้นที่มีสิทธิได้รับของเก่าของผู้ตายผู้มารดาโดยตรง

ส่วนทรัพย์สินประเภทของใหม่ที่สามีภริยาร่วมกันหามาได้ในระหว่างสมรสนั้น ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต ฝ่ายที่มีชีวิตอยู่เป็นผู้ได้รับ และถ้าฝ่ายนั้นแต่งงานใหม่และมีบุตร บุตรเหล่านั้น ("ลูกใหม่") มีสิทธิ์ได้รับทรัพย์สินประเภทของใหม่ของบิดาหรือของมารดาของตน เช่นเดียวกับ "ลูกเก่า"

สถิติเกี่ยวกับการรับมรดกที่นา ที่บ้านและบริเวณบ้านของบิดามารดา

ก. การรับมรดกที่นา ในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องการรับมรดกในบ้านพรานเหมือน จะตรวจดูว่า

๑) จำนวนพี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการได้รับส่วนแบ่งที่นาหรือไม่

๒) แบบรูปการได้รับมรดกที่นาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาหรือไม่ และ

๓) แบบรูปที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

จากการศึกษาการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และหมู่พี่น้องของคู่สมรสของบุคคลเหล่านี้๑๓๙ หมู่ ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๙ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนพี่น้องแท้

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ \ แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวน
๑	๔ (๕๗.๑๔)	—	—	—	—	—	—	๓ (๔๒.๘๖)	๗
๒	—	๑๐ (๔๕.๔๕)	—	—	๑ (๔.๕๕)	—	๑ (๔.๕๕)	๑๐ (๔๕.๔๕)	๒๒
๓	—	๑๐ (๓๘.๔๖)	—	๑ (๓.๘๕)	๑ (๓.๘๕)	—	๕ (๑๙.๒๓)	๙ (๓๔.๖๑)	๒๖
๔	—	๑๑ (๕๐.๐๐)	๑ (๔.๕๕)	—	—	—	๑ (๔.๕๕)	๙ (๔๐.๙๐)	๒๒
๕	—	๒๔ (๖๘.๕๘)	—	๒ (๕.๗๑)	—	๑ (๒.๘๖)	๒ (๕.๗๑)	๖ (๑๗.๑๔)	๓๕

ตาราง ๒๙ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวน
๖	—	๑๒ (๕๒.๑๗)	๑ (๔.๓๕)	๑ (๔.๓๕)	—	—	๑ (๔.๓๕)	๘ (๓๔.๗๘)	๒๓
๗	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๑ (๓๓.๓๓)	๓
รวม	๔ (๒.๙๐)	๖๙ (๕๐.๐๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๙๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๙

ตารางข้างบนแสดงว่า ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ ๑๓๙ ราย ๖๙ ราย (๕๐%) ได้รับส่วนแบ่งมรดกที่นาตามแบบ (ข) แต่ถ้าคิดเทียบจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบรูปดังกล่าว กับจำนวนหมู่พี่น้องแท้เฉพาะที่ได้รับมรดกที่นาแล้ว ๗๙ ราย (ไม่นับรายที่เป็นทายาทคนเดียว) จะพบว่าหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (ข) นี้จะเป็น ๘๗.๔๖% ผลอันนี้นอกจากแสดงว่าการรับมรดกที่นาตามแบบ (ข) มีส่วนสัดใหญ่กว่าการรับมรดกตามแบบรูปอื่น ๆ แล้ว ยังแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของแบบรูปการรับมรดกสองฝ่ายด้วย

อนึ่ง ตารางนี้ ยังชี้ให้เห็นว่าในหมู่พี่น้องแท้ ๑๓๙ รายนี้ มีหมู่พี่น้องแท้ที่มาจากครอบครัวที่ไม่มีการรับมรดกเพราะบิดามารดาไม่มีที่ดินหรือมีแล้วแต่ขายเสียถึง ๔๖ ราย (๓๓%) ข้อเท็จจริงอันนี้อาจเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งที่บอกให้ทราบฐานะทางเศรษฐกิจในด้านการเป็นเจ้าของที่ดินของชาวบ้านอุเม้ง

ตารางที่ ๒๙ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน และของภริยาหรือสามีของบุคคลเหล่านี้

จำนวนเวลาการแต่งงานนับถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรและยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑๐ ปีมาแล้ว	—	๒ (๒๐.๐๐)	—	—	—	—	—	๘ (๓๐.๐๐)	๑๐
๑๑ - ๒๐ ปี	๑ (๑.๕๒)	๓๓ (๕๐.๐๐)	๑ (๑.๕๒)	—	๒ (๓.๐๓)	—	๘ (๑๒.๑๒)	๒๑ (๓๑.๘๑)	๖๖
๒๑ - ๓๐ ปี	๑ (๔.๓๔)	๑๓ (๕๖.๕๒)	—	๒ (๘.๗๐)	—	—	๒ (๘.๗๐)	๕ (๒๑.๗๔)	๒๓
๓๑ - ๔๐ ปี	๑ (๔.๐๐)	๑๐ (๔๐.๐๐)	—	๒ (๘.๐๐)	—	๑ (๔.๐๐)	—	๑๑ (๔๔.๐๐)	๒๕
๔๐ ปีเศษ	๑ (๗.๑๔)	๑๑ (๗๘.๕๘)	๑ (๗.๑๔)	—	—	—	—	๑ (๗.๑๔)	๑๔
รวม	๔ (๒.๙๐)	๖๙ (๕๐.๐๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๙๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๙

ตาราง ๒๙ แสดงว่าแม้บรรดาหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และของสามีหรือภริยาของบุคคลเหล่านี้แต่งงานในระยะเวลาต่าง ๆ กัน แต่หมู่พี่น้องแท้เหล่านี้ได้รับส่วนแบ่งที่นาตามแบบ (ข) การรับมรดกตามแบบรูปดังกล่าวนี้ มีส่วน

สัดใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ ในทุก ๆ ช่วงเวลาที่ผ่านมา จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้กาลเวลาจะผ่านไปก็ดูเหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องแบบรูปของการรับมรดกเลย

ตารางที่ ๓๐ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ โดยแจกแจงตามแบบรูปของที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้เหล่านั้น

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆกัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันแต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
มีพี่น้องแท้เพียงคนเดียวที่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	๔ (๕๗.๑๔)	—	—	—	—	—	—	๓ (๔๒.๘๖)	๗
พี่น้องแท้ทุกคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด		๒๑ (๓๑.๘๓)	๖ (๙.๐๙)	๒ (๓.๐๓)	๒ (๓.๐๓)	—	๒ (๓๒.๓๒)	๒๒ (๓๓.๓๓)	๖๖
พี่น้องแท้ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	๒๔ (๖๓.๑๖)	—	—	—	๑ (๒.๖๓)	๑ (๒.๖๓)	๑๒ (๓๑.๕๘)	๓๘
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	๕ (๔๑.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑ (๘.๓๓)	๕ (๔.๖๗)	๑๒

ตาราง ๓๐ (ต่อ)

แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ / ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรและยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด แต่บางคนอยู่ในตำบลเดียวกัน ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกัน หรือในต่างอำเภอ	—	๑ (๕๐.๐๐)	—	๑ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	๒
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในอำเภอเดียวกัน หรือต่างอำเภอ	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๑ (๓๓.๓๓)	๓
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ แต่ไม่พบว่าที่ไหน	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๑๐๐.๐๐)	๒

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆกัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
ไม่มีรายละเอียด	—	๖ (๗๕.๐๐)	—	๑ (๑๒.๕๐)	—	—	—	๑ (๑๒.๕๐)	๘
รวม	๔ (๒.๕๐)	๖๙ (๕๐.๑๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๕๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๙

ตารางที่ ๓๐ แสดงว่า ไม่ว่าพี่น้องแท้ทั้งหมดจะอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดหรือแยกย้ายกันไปอยู่ในหมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน ในต่างตำบล ในอำเภอเดียวกันหรือในต่างอำเภอ จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (ข) ใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ นี้แสดงว่าปัจจัยเรื่องที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ไม่มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกพี่น้องแท้คนไหนจะไปอยู่ ณ ที่ใดก็ย่อมได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่ากับคนอื่น ๆ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่ากัน ๖๙ รายนั้น เป็นหมู่พี่น้องแท้ที่ทุกคนที่ยังอาศัยอยู่ในตำบลที่เกิด ๖๐ ราย (๘๖.๙๖%)

ข. การรับมรดกที่บ้านและบ้านของบิดามารดา ในเรื่องการรับมรดกที่บ้านและบ้านของบิดามารดานี้ อาจจะมีปัจจัยบางอย่าง ซึ่งได้แก่ จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว เพศ และลำดับที่ของการเกิดของทายาทเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในตอนนี้จะตรวจดูว่า ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้ได้รับมรดกบ้านและที่บ้านหรือไม่

รายละเอียดเกี่ยวกับทายาท (ในหมู่พี่น้องแท้) ที่ได้รับที่บ้าน (ไม่รวมบ้านของบิดามารดา) จากการศึกษาหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่บ้านแล้ว จำนวน ๗๘ ราย ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๑ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว	จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่บ้าน					จำนวนหมู่พี่น้องแท้
	๑	๒	๓	๔	๕	
๑	๖ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	๖
๒	๖ (๕๐.๐๐)	๖ (๕๐.๐๐)	—	—	—	๑๒
๓	๗ (๕๐.๐๐)	๓ (๒๑.๔๓)	๔ (๒๘.๕๗)	—	—	๑๔
๔	๗ (๖๓.๖๔)	— ๓ (๑๕.๐๐)	๒ (๑๘.๑๘) ๒ (๑๐.๐๐)	๒ (๑๘.๑๘) ๑ (๕.๐๐)	— ๑ (๕.๐๐)	๑๑ ๒๐
๕	๑๓ (๖๔.๐๐) ๕ (๔๑.๖๖)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	๒ (๑๖.๖๗)	๑๒
๖	๒ (๖๖.๖๗)	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	—	๓
๗						
รวม	๔๖ (๕๘.๕๗)	๑๕ (๑๙.๒๓)	๑๐ (๑๒.๘๒)	๔ (๕.๑๓)	๓ (๓.๘๕)	๗๘

หมายเหตุ หมู่พี่น้องแท้ที่ยังไม่ได้รับมรดกที่บ้านมี ๒๔ ราย ที่ไม่มีการรับมรดกที่บ้าน ๒๑ ราย และที่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกที่บ้านอีก ๑๔ ราย

จากตาราง ๓๑ จะแลเห็นได้ชัดว่า ในทุก ๆ จำนวนของหมู่พี่น้องแท้ การรับมรดกที่บ้านของบิดามารดาตามแบบรูปพี่น้องแท้คนใดคนหนึ่งได้รับคนเดียว (๕๘.๙๗%) มีลักษณะเด่นกว่าแบบรูปที่ทายาทหลายคนได้รับ

ตารางที่ ๓๒ เพศและลำดับที่ของการเกิดของทายาทที่ได้รับมรดกที่บ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่บ้าน / แบบรูปการรับมรดกที่บ้าน	ทายาทหลายคน			ทายาทคนเดียว						จำนวนหมู่
	พี่น้องแท้ทั้งชายและหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย	พี่น้องแท้ที่เป็นชายเท่านั้นที่ได้รับ	พี่น้องแท้ที่เป็นหญิงเท่านั้นที่ได้รับ	บุตรสุดท้องที่เป็นชาย	บุตรสุดท้องที่เป็นหญิง	บุตรชายอื่นๆ	บุตรสาวอื่นๆ	บุตรคนเดียวเป็นชาย	บุตรคนเดียวเป็นหญิง	
๑	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๕๐.๐๐)	๓ (๕๐.๐๐)	๖
๒	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๔ (๓๓.๓๓)	๑ (๘.๓๓)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑๒
๓	๒ (๑๔.๒๙)	๒ (๑๔.๒๙)	๓ (๒๑.๔๓)	๓ (๒๑.๔๓)	๒ (๑๔.๒๙)	๑ (๗.๑๔)	๑ (๗.๑๔)	—	—	๑๔
๔	๓ (๒๗.๒๗)	—	๑ (๙.๐๙)	๑ (๙.๐๙)	—	๒ (๑๘.๑๘)	๔ (๓๖.๓๗)	—	—	๑๑
๕	๓ (๑๕.๐๐)	—	๕ (๒๕.๐๐)	๔ (๒๐.๐๐)	๔ (๒๐.๐๐)	๑ (๑๕.๐๘)	๓ (๑๕.๐๐)	—	—	๒๐
๖	๓ (๒๕.๐๐)	๑ (๘.๓๓)	๓ (๒๕.๐๐)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๖๐.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑๒

ตารางที่ ๓๒ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่บ้าน / แบบรูปการรับมรดกที่บ้าน	ทายาทหลายคน			ทายาทคนเดียว						จำนวนหมู่
	พี่น้องแท้ทั้งชายและหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย	พี่น้องแท้ที่เป็นชายเท่านั้นที่ได้รับ	พี่น้องแท้ที่เป็นหญิงเท่านั้นที่ได้รับ	บุตรสุดท้องที่เป็นชาย	บุตรสุดท้องที่เป็นหญิง	บุตรชายอื่น ๆ	บุตรสาวอื่น ๆ	บุตรคนเดียวเป็นชาย	บุตรคนเดียวเป็นหญิง	
๗	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๓
รวม	๑๔ (๑๗.๕๕)	๕* (๖.๔๑)	๑๔** (๑๗.๕๕)	๑๖*** (๒๐.๕๑)	๙ (๑๑.๕๓)	๖ (๗.๖๙)	๙ (๑๐.๒๖)	๓ (๓.๙๕)	๓ (๓.๙๕)	๗๙

หมายเหตุ * มี ๔ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นหญิง

** มี ๓ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นชาย

*** มี ๑ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นหญิง

ตาราง ๓๒ แสดงให้เห็นว่า ในกรณีที่มีทายาทหลายคนได้รับที่บ้านนั้น การรับมรดกตามแบบพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย กับแบบพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับฝ่ายเดียว มีลักษณะเด่นกว่าแบบอื่น ผลอันนี้ชี้ให้เห็นว่าการรับมรดกที่บ้านนั้นเป็นแบบพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงสองฝ่ายได้รับ แต่ในขณะเดียวกันก็เอนเอียงไปทางแบบพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับเพียงฝ่ายเดียว

ถ้าการรับมรดกที่บ้านเป็นแบบได้รับคนเดียว จะพบว่าที่บุตรสุดท้องเป็นชายกับที่เป็นหญิงได้รับ มีลักษณะเด่นกว่าเป็นบุตรอื่น ๆ ได้รับ นี้ก็แสดงให้เห็นว่า ในกรณีที่มีบุตรคนใดคนหนึ่งได้รับเพียงคนเดียว บุตรคนนั้นมักเป็นบุตรสุดท้อง (บุตรชายหรือบุตรสาวก็ได้)

อนึ่ง จากตารางนี้พอจะกล่าวได้ว่า การรับมรดกที่บ้าน มีความโน้มเอียงเป็นแบบบุตรคนใดคนหนึ่งได้รับมากกว่าเป็นแบบบุตรหลายคนได้รับ (หมู่พี่น้องแท้ ๔๕ รายใน ๗๘ ราย หรือ ๕๗.๖๙% ของหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับที่บ้านแล้วได้รับที่บ้านตามแบบได้รับคนเดียว)

ตารางที่ ๓๓ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว	จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านของบิดามารดา				จำนวนหมู่พี่น้องแท้
	๑	๒	๓	๔ หรือมากกว่า	
๑	๕ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	๕
๒	๙ (๘๑.๘๒)	๒ (๑๘.๑๘)	—	—	๑๑
๓	๑๑ (๘๔.๖๒)	๑ (๗.๖๕)	๑ (๗.๖๕)	—	๑๓
๔	๑๐ (๙๐.๙๑)	—	๑ (๙.๐๙)	—	๑๑
๕	๑๕ (๘๓.๓๓)	๒ (๑๑.๑๑)	—	๑ (๕.๕๖)	๑๘
๖	๙ (๙๐.๐๐)	๑ (๑๐.๐๐)	—	—	๑๐
๗	๓ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	๓
รวม	๖๒ (๘๗.๓๒)	๖ (๘.๔๕)	๒ (๒.๘๒)	๑ (๑.๔๑)	๗๑

หมายเหตุ จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ยังไม่ได้รับมรดก ๓๕ ราย (๕๓.๐๓%)
จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ไม่มีการรับมรดก ๑๖ ราย (๒๔.๒๔%)
จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ไม่มีรายละเอียด ๑๕ ราย (๒๒.๗๓%)

ตารางที่ ๓๓ แสดงว่าในหมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ไม่ว่าจำนวนพี่น้องแท้จะเป็นเท่าใด แบบรูปการรับบ้านของบิดามารดา พี่น้องแท้เพียงคนเดียวได้รับมีลักษณะเด่นที่สุด กล่าวคือในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านบิดามารดาแล้ว ๗๑ ราย มี ๖๒ ราย (๘๗.๓๒%) ที่ได้รับบ้านบิดามารดาตามแบบดังกล่าว ที่มีลักษณะเด่นรองลงมาคือพี่น้องแท้ ๒ คน ได้รับบ้านของบิดามารดาร่วมกัน (๘.๔๕%)

ตาราง ๓๔ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องทั้งหมด	จำนวนพี่น้องแท้ในครัวเรือน	ทางกายภาพ										ทางสังคม										รวม
		ปกติ	ทางกายภาพ อื่นๆ	ตาบอด	หูหนวก	ปัญญาอ่อน	ร่างกายพิการ	ทางกายภาพ อื่นๆ	ทางกายภาพ ทั้งหมด	ปกติ	ทางสังคม อื่นๆ	ติดยาเสพติด	ติดสุรา	ปัญญาอ่อน	ร่างกายพิการ	ทางสังคม อื่นๆ	ทางสังคม ทั้งหมด	รวม
๒	๑	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒
	๒	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒
๓	๑	๓ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓
	๒	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	—	—	๒
	๓	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๑
๔	๑	๔ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๔ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๔
	๒	๓ (๗๕.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๗๕.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓
	๓	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒
	๔	๑ (๒๕.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑ (๒๕.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑
๕	๑	๕ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๕ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๕
	๒	๔ (๘๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๔ (๘๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๔
	๓	๓ (๖๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๖๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓
	๔	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๒
	๕	๑ (๒๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑ (๒๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑
๖	๑	๖ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๖ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๖
	๒	๕ (๘๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๕ (๘๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๕
	๓	๔ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	—	—	๔ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	—	—	๔
	๔	๓ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๓
	๕	๒ (๓๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๓๓.๓๓)	—	—	—	—	—	—	—	๒
	๖	๑ (๑๗.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑ (๑๗.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑

หมายเหตุ * มี ๒ ราย มีพี่น้องแท้ในครัวเรือน ๒ คน มีพี่น้องแท้ทั้งหมด ๓ คน

** มี ๑ ราย มีพี่น้องแท้ในครัวเรือน ๓ คน มีพี่น้องแท้ทั้งหมด ๔ คน

*** มี ๑ ราย มีพี่น้องแท้ในครัวเรือน ๔ คน มีพี่น้องแท้ทั้งหมด ๕ คน

ในกรณีที่บุตรคนใดคนหนึ่งเพียงคนเดียวได้รับบ้านของบิดามารดาเป็นมรดก จะพบว่าส่วนสัดของแบบรูปที่บุตรสุดท้อง (ชายหรือหญิง) ได้รับมีส่วนสัดใหญ่กว่าแบบรูปที่เป็นบุตรอื่นได้รับ แต่ถ้าหาผลรวมของบุตรสุดท้องแต่ละเพศที่ได้รับจะพบว่า เป็นบุตรชายสุดท้อง ๓๕.๒๑% (๒๖.๗๖% + ๘.๔๕%) และเป็นบุตรสาวสุดท้อง ๓๖.๖๑% (๒๓.๔๔% + ๑๒.๖๗%) นี้แสดงให้เห็นว่าบุตรชายและบุตรสาวที่ได้รับบ้านมีส่วนสัดเกือบเท่าๆ กัน อีกครั้งหนึ่งที่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการรับมรดกบ้านของบิดามารดาสนับสนุนทฤษฎีการรับมรดกสองฝ่ายในหมู่บ้านอุเม็ง

ถ้าตรวจดูการรับมรดกบ้านของบิดามารดาโดยทายาทสองคนดูบ้าง จะพบว่าแบบรูปการรับมรดกที่พี่สาวและน้องสาวได้รับบ้านของบิดามารดาร่วมกันมีสัดส่วนใหญ่กว่าแบบรูปที่ พี่ชายและน้องชายหรือพี่ชายและน้องสาว หรือพี่สาวและน้องชายได้รับร่วมกัน จากนี้พอจะกล่าวเพิ่มเติมจากข้างต้นได้ว่า แม้การรับมรดกบ้านของบิดามารดาจะเป็นแบบบุตรชายและบุตรสาวได้รับทั้งสองฝ่ายก็จริง แต่ก็เอนเอียงที่จะเป็นแบบบุตรสาวมีโอกาสได้รับมากกว่าบุตรชายได้รับ

เปรียบเทียบการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

โดยทั่วๆ ไป อาจกล่าวได้ว่า การรับมรดกที่พบในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง เป็นระบบการรับมรดกสองฝ่าย คือ พี่น้องแท้ทั้งชายหญิงมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในทรัพย์สินของบิดามารดา แต่ถ้ากล่าวในแง่ของประวัติความเป็นมา บ้านอุเม็งมีระบบการรับมรดกสองฝ่ายมาตั้งแต่แรก ส่วนบ้านพรานเหมือนพึ่งจะพบว่ามีในระยะหลังๆ

บ้านพรานเหมือนในสมัยก่อน เมื่อบุตรสาวแต่งงานแล้วก็ยังอยู่กับบิดามารดาของตน ด้วยเหตุนี้ จึงมักเป็นฝ่ายได้รับทรัพย์สินของบิดามารดา ส่วนบุตรชาย ปรากฏว่ามักไปอยู่กับภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว และได้อาศัยทรัพย์สินของฝ่ายนั้นสำหรับทำกิน หรือไม่ก็จับจองที่ดินเอาเอง เพราะในระยะนั้นยังมีที่ดินว่างเปล่าให้จับจองได้โดยเสรี ชาวบ้านพรานเหมือนปฏิบัติกันเช่นนี้เรื่อยมาจนถึงสมัยหนึ่งซึ่งที่ดินว่างเปล่าหลือน้อยลง และในที่สุดก็หมดไป สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้บุตรชายต้องหันมาพึ่ง

ทรัพย์สินของบิดามารดาของตน ทั้งตัวบิดามารดาเองก็รู้สึกว่า บุตรชายและบุตรสาวควรจะมีสิทธิ์ในการรับมรดกเท่าเทียมกัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ แม้มีบุตรชายและบุตรสาวหลายรายที่ยังมิได้รับมรดกเนื่องจากบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ แต่ก็คาดว่าการรับมรดกของบุคคลเหล่านี้จะเป็นแบบการรับมรดกสองฝ่าย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการยกทรัพย์สินให้บุตร พบว่า บิดามารดาในบ้านพรานเหมือนยังนิยมยกที่ดินที่นาให้บุตรด้วยวาจาอย่างไม่มีพิธีรีตองและการยกให้นั้นมักกระทำในบั้นปลายแห่งชีวิตของตน การอนุญาตให้บุตรทำกินในที่นาส่วนหนึ่งส่วนใด หรือให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านในระหว่างที่บิดามารดามีชีวิตอยู่นั้น ย่อมหมายว่าบุตรนั้น ๆ จะได้รับที่ดินหรือที่นาส่วนนั้นเมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิต ส่วนในบ้านอุเม็ง บิดามารดาอาจยกที่ดินหรือที่นาให้บุตรด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งใน ๓ วิธี คือ (๑) การแบ่งและยกทรัพย์สินให้โดยถูกต้องตามกฎหมาย (๒) การมอบให้ด้วยวาจา และ (๓) บิดามารดาตายโดยมิได้กล่าวยกทรัพย์สินให้บุตรคนใด แต่บุตรจะเป็นฝ่ายตกลงแบ่งกันเองหรือเชิญผู้ใหญ่มาช่วยแบ่งให้ โดยทางปฏิบัติ วิธีแรกเหมาะสำหรับผู้ที่มีที่ดินมากพอที่จะแบ่งให้แก่บุตรทุกคน และตามข้อเท็จจริงมีบิดามารดาเพียงน้อยรายในบ้านอุเม็งที่กระทำเช่นนี้ได้ วิธีที่สองเหมาะสำหรับผู้ที่มีที่ดินขนาดปานกลาง บิดามารดาเหล่านี้จะกล่าวมอบที่ดินให้บุตรเมื่อตนใกล้จะตาย ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ บิดามารดาอาจจะแบ่งที่นาส่วนใดส่วนหนึ่งให้บุตรทำกิน และบุตรต้องแบ่งข้าวให้แก่บิดามารดาด้วย สำหรับวิธีที่สามเหมาะสำหรับผู้มีที่นาน้อย เจ้าของที่นาเหล่านี้มักสงวนที่นาไว้ทำเองเมื่อชีวิตหาไม่ ทายาทก็จัดการแบ่งปันกัน วิธีนี้ชาวบ้านอุเม็งส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติกัน

ในการศึกษาเรื่องการรับมรดกของชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง พบว่าแบบรูปการรับมรดกที่นาผันแปรไปได้หลายแบบ อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้ก็สนับสนุนทฤษฎีการรับมรดกในสองหมู่บ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวคือ ในบ้านพรานเหมือนแบบรูปการรับมรดกที่นาที่มีลักษณะเด่นเป็นแบบพี่น้องแท้ทุกคนได้รับส่วนแบ่งไม่เท่ากันโดยมีทายาทคนหนึ่งได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ทายาทผู้นี้พบว่า

มักเป็นบุตรสุดท้องและเป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย ส่วนในบ้านอุเม็งแบบรูปการรับมรดกที่นาที่มีลักษณะเด่น เป็นแบบรูปที่พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆ กัน แบบรูปการรับมรดกที่นาในสองหมู่บ้านที่กล่าวแล้วนี้ พบว่าไม่เปลี่ยนแปลงในช่วระยะเวลา ๔๐ ปี ไม่ว่าจำนวนพี่น้องแท้ (หรือทายาท) จะเป็นเท่าใด หรือพี่น้องแท้คนไหนจะอาศัยอยู่ที่ใดบ้าง

เกี่ยวกับการรับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดา พบว่า ในบ้านพรานเหมือนทายาทที่ได้รับบ้านและที่บ้านนี้เป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย ส่วนในบ้านอุเม็ง การรับมรดกที่บ้านเป็นแบบการรับมรดกสองฝ่าย แต่ก็เอนเอียงจะเป็นพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับฝ่ายเดียว สำหรับการรับมรดกบ้าน พบว่าแบบทายาทที่ได้รับคนเดียวเป็นบุตรสุดท้อง (ชาย หรือ หญิง) มีลักษณะเด่นที่สุด.

บทที่ ๗
เรื่องราวเกี่ยวกับวัด

ในหนังสือเรื่อง "การศึกษาเรื่องประเพณีไทย" (๒๕๐๕) ท่านเจ้าคุณอนุมานราชธน กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "ศาสนาจะเกิดมีขึ้นได้ ก็ต้องมีความเชื่อเป็นความเลื่อมใสศรัทธามาก่อน แต่สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรมมีอยู่แต่ในจิตใจ ถ้าไม่แสดงออกก็ไม่ทราบว่าเป็นศาสนา เพราะฉะนั้นถ้าต้องการทราบว่าถือศาสนาอะไร ก็ดูได้ในกิริยาอาการและสิ่งต่าง ๆของผู้ที่มีความเชื่อความเลื่อมใสที่แสดงออกเป็นรูปธรรม เช่น มีวัดวาอาราม เจดีย์ โบสถ์วิหาร การเปรียญ มีผู้บวชที่เรียกว่าบรรพชิต และมีผู้ครองเรือนคือฆราวาสเป็นอุบาสก อุบาสิกา มีระเบียบแบบแผนเป็นขนบประเพณี และพิธีรีตอง ....." ฉะนั้นตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ "วัด" จึงเป็นสัญญลักขณ์แห่งพุทธศาสนาของชาวไทย และมีวัดอยู่ทั่วทุกหมู่บ้าน นับเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่จำเป็นและที่จะขาดเสียมิได้ เพราะในชนบททั่ว ๆ ไปในประเทศไทยนั้น "วัด" เป็นจุดรวมทางสังคมและกิจกรรมต่าง ๆ นับว่าเป็นหัวใจของหมู่บ้านทีเดียว

ก. บ้านพรานเหมือน

ชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เหมือนกับชนบทอื่น ๆ คือมีวัดอยู่ทุกหมู่บ้าน ที่หมู่บ้านพรานเหมือนก็เช่นกัน มีวัดประจำหมู่บ้านชื่อวัด "ธาตุนิมิตร" เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนี้ วัดนี้ตั้งอยู่ริมถนนสาย อุดร—บ้านผือ ซึ่งพึ่งตัดใหม่ผ่านใจกลางของหมู่บ้าน ตัววัดตั้งอยู่เป็นเอกเทศมีรั้วรอบขอบชิดและมีอาณาบริเวณประมาณ ๕ ไร่ เป็นวัดที่พึ่งสร้างขึ้นใหม่เมื่อประมาณ ๕๐ ปีเศษมานี้เอง การก่อสร้างก็ยังไม่สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ คือมีแต่ศาลาและกุฏิสงฆ์ ส่วนโบสถ์ซึ่งของเดิมเป็นไม้ ถูกรื้อออก

และกำลังก่อสร้างโบสถ์ชนิดถาวรคือก่ออิฐถือปูนแทน แต่ก็พึ่งทำไปได้เพียงฐานรากเท่านั้น เจ้าอาวาสบอกว่าจะต้องใช้เวลาถึง ๑๐ ปีเศษจึงจะแล้วเสร็จตามโครงการ หมู่บ้านนี้มีวัดเดิมอยู่อีกแห่งหนึ่งชื่อ "วัดนอก" ตั้งอยู่ริมทุ่งนาทางเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นวัดร้าง และไม่มีถาวรวัตถุใด ๆ เหลืออยู่ การย้ายวัดและการก่อสร้างวัดปัจจุบันนี้จะมีประวัติความเป็นมาอย่างไรไม่ปรากฏ ทราบแต่เพียงว่าที่ชาวบ้านพรานเหมือนผู้สูงอายุหลายคนสามารถอ่านเขียนหนังสือ "ลาว" ได้ด้วยนั้นก็เพราะได้เล่าเรียนจากภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นชาวเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยอยู่วัดเดิม

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเป็นชาวบ้านพรานเหมือนโดยกำเนิด ประวัติของท่านมีว่าเริ่มบวชเณรเมื่ออายุ ๑๔ ปี และบวชเรื่อยมาจนอายุครบอุปสมบท ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๐๔) อายุ ๒๓ ปี มีพรรษา ๓ และวุฒินักธรรมเอก ซึ่งนับว่ายังหนุ่มมากสำหรับตำแหน่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้รับแต่งตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ นี้เอง

ศิษย์วัด ปรากฏว่าวัดที่บ้านพรานเหมือนนี้ไม่มีศิษย์วัดเลย สอบถามดูได้ความว่าพระภิกษุใช้สามเณรทำกิจกรรมต่างๆแทนศิษย์วัด ซึ่งก็ออกจะเป็นการแปลกกว่าวัดอื่นๆ โดยทั่วไป แต่ในบางคราวผู้ที่ต้องการบวชเณรก็จะมาอยู่วัดชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อท่องจำบทสวดมนต์ต่าง ๆ รวมทั้งเรียนรู้พิธีการต่าง ๆ ในการที่จะบวชเป็นเณรด้วย แต่หาได้ทำหน้าที่เช่นศิษย์วัดไม่

ภิกษุและสามเณร

ที่บ้านพรานเหมือนเด็กวัยรุ่นที่มีอายุระหว่าง ๑๒ ถึง ๑๖ ปี มักจะบวชเป็นสามเณรกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในจำนวน ๑๐๖ ครอบครัวที่คณะผู้วิจัยได้สอบถามเกี่ยวกับเรื่องการบวชเรียนนี้ ปรากฏว่ามีผู้เคยบวชเป็นสามเณรถึง ๑ ใน ๓ ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนที่มากทีเดียว

การบวชเณร ชาวบ้านย่อมมุ่งหวังที่จะให้บุตรหลานได้มีโอกาสเล่าเรียนต่อ รวมทั้งได้รับการอบรมทางจิตใจและความประพฤติก่อนที่จะแต่งงานมีเหย้าเรือนและ

ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินต่อไป เพราะโอกาสที่จะออกจากหมู่บ้านมาเรียนต่อชั้นสูง ๆ ขึ้นที่ในเมืองนั้นเป็นเรื่องสุดวิสัยที่จะทำได้ ยกเว้นเป็นบางรายเท่านั้นแต่ก็น้อยที่สุด นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่า การบวชเณรนอกจากจะได้บุญแก่ตนเองแล้ว ยังได้บุญแก่บิดามารดาอีกด้วย คือในปีแรกมารดาได้รับส่วนบุญ และปีที่สองบิดาได้รับ โอกาสที่เด็กวัยรุ่นจะบวชเป็นสามเณรนอกจากจะบวชตามธรรมดาก่อนเข้าพรรษาแล้ว เวลาที่บิดามารดาหรือ ปู่ ย่า ตา ยาย ถึงแก่กรรม เมื่อถึงเวลาทำศพก็อาจบวชให้ เพื่อทำให้ผู้ที่ตายไปแล้วได้รับส่วนบุญจากการบวชนั้น แต่การบวชเช่นนี้มักจะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ

การบวชเป็นภิกษุถือกันว่าเป็นพิธีเข้าเป็นสมาชิก (initiation rite) ของชีวิตอย่างหนึ่งในแง่ศาสนา ส่วนในด้านสังคมก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรมส่วนบุคคล (rite of passage) ของชายหนุ่มก่อนที่จะแต่งงานมีเหย้าเรือนต่อไป

ชาวบ้านเชื่อว่าการอุปสมบทเป็นพระภิกษุย่อมได้บุญมากกว่าการบรรพชาเป็นสามเณร คือได้บุญทั้งแก่ตนเอง, บิดามารดา และญาติพี่น้องด้วย นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดา ส่วนผู้ที่จัดและออกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการอุปสมบทก็จะได้บุญอย่างยิ่ง และเป็นการแสดงความเคารพนับถือในพระพุทธศาสนา อีกด้วย

ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีผู้อุปสมบทเป็นภิกษุใหม่รวม ๓ ราย สองรายแรกอายุ ๒๑ ปี และรายที่สามอายุ ๒๓ ปี ทั้ง ๓ รายนี้สึกออกไปหลังจากออกพรรษาแล้วเล็กน้อย นอกจากนี้มีภิกษุอีก ๒ รูปที่บวชอยู่ก่อน องค์หนึ่งคือเจ้าอาวาสของวัดซึ่งบวชมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๒ (บวชเณรเมื่อ ๒๔๙๗) และอีกองค์หนึ่งบวชเมื่อต้นปี ๒๕๐๔ นอกจากนี้ก็มีเด็กรุ่นหนุ่มบวชเป็นสามเณรอีก ๓ ราย อายุ ๑๗,๑๘,๑๗,ปี ซึ่งออกจะแก่กว่าธรรมดาที่บวช ๆ กันในหมู่บ้านนี้

ในปี ๒๕๐๕ มีพระภิกษุและสามเณรค่อนข้างน้อยมากในวัดนี้ คือมีภิกษุ ๒ รูป และสามเณร ๓ รูปที่ค้างมาตั้งแต่ปีก่อนและไม่มีการบวชใหม่เลยแต่ในปี ๒๕๐๖ มีการบวชใหม่เป็นพระภิกษุ ๕ รูป และแต่ละรูปบวชอยู่ถึง ๗—๘ เดือนโดยสึกออกไปเมื่อ

ต้นปี ๒๕๐๗ ซึ่งเป็นฤดูเก็บเกี่ยว ในปีเดียวกันนี้มีสามเณรบวชถึง ๗ รูป อายุระหว่าง ๑๒–๑๔ ปี และบวชอยู่ระยะเวลาต่างกันคือ ๔ เดือน (๒ รูป) ๘ เดือน(๒ รูป), ๑๐ เดือน (๒ รูป) และอีกรูปหนึ่งบวชอยู่นานถึง ๑๖ เดือน

ในปี ๒๕๐๗ มีผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ รวม ๔ ราย และทั้งหมดบวชอยู่นานถึง ๘ เดือน โดยสึกออกไปในตอนต้นปีถัดไป และมีเด็กอายุ ๑๒–๑๔ บวชเป็นสามเณรอีก ๔ ราย รายหนึ่งบวชอยู่ ๕ เดือน อีกรายหนึ่ง ๙ เดือน รายที่สาม ๑๓ เดือน และรายสุดท้ายยังคงบวชอยู่เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๐๘

จากข้อเท็จจริงเหล่านี้ ทำให้เราพบความจริงอย่างหนึ่งว่า ทุก ๆ ปี จะต้องมีชายหนุ่มและเด็กวัยรุ่นกลุ่มหนึ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุและสามเณรเสมอ จากสถิติปรากฏว่าในจำนวนผู้ชายในกลุ่มตัวอย่าง ๑๐๖ ครอบครัวนั้น เกินกว่าครึ่งเคยบวชเป็นพระภิกษุ และประมาณ ๑ ใน ๓ เคยบวชเป็นสามเณร และเกือบ ๑ ใน ๕ เคยบวชทั้งสองอย่าง การอุปสมบทเหล่านี้โดยมากจะสึกเมื่อออกพรรษาหรือหลังจากนั้นเล็กน้อย แต่อย่างไรก็ตามจะต้องมีเจ้าอาวาสและภิกษุอื่นอีกรูปหนึ่งหรือสองรูป และสามเณรอีก ๒–๓ รูปเป็นหลักที่จะให้คงมีพระภิกษุประจำอยู่ในวัดตลอดไป

ตารางที่ ๓๕ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดธาตุนิมิตร (บ้านพรานเหมือน) ในระยะ ๔ ปี

ประเภท	๒๕๐๔	๒๕๐๕	๒๕๐๖	๒๕๐๗	หมายเหตุ
ภิกษุ	๕	๒	๗	๖	
สามเณร	๓	๓	๗	๕	
ศิษย์วัด	—	—	—	—	
รวม	๘	๕	๑๔	๑๑	

กิจวัตรของพระภิกษุและสามเณร

วัดในหมู่บ้านอย่างเช่นที่บ้านพรานเหมือนนี้ การปกครองตามลำดับชั้นของคณะสงฆ์ดูจะไม่สู้สำคัญนัก ไม่เหมือนกับหน่วยอำเภอ จังหวัดและภาค วัดของหมู่บ้านมีอิสระมากพอใช้ และดำเนินกิจการโดยภิกษุในวัดและชาวบ้านนั้น ๆ เอง

หน้าที่เจ้าอาวาสวัดนี้ก็เช่นเดียวกับหน้าที่เจ้าอาวาสวัดอื่นๆโดยทั่วไป คือควบคุมดูแลกิจการทุกอย่างอันเกี่ยวกับวัด อันได้แก่การรักษาระเบียบวินัยของสงฆ์ ปกครองดูแลบังคับบัญชาภิกษุสามเณรทั้งหมดในวัด ปรึกษาหารือกับกรรมการวัดในเรื่องการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในวัดตลอดจนการบูรณะซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมด้วย งานที่ต้องปรึกษาหารือกันอีกอย่างหนึ่งก็คือการจัดงานต่างๆของวัด เช่นการกำหนดวันงาน การนิมนต์พระวัดอื่น และจะมีงานอะไรบ้างเป็นต้น ส่วนในด้านการติดต่อกับชาวบ้านนั้น นอกจากจะติดต่อกันตามปรกติ เวลาชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารมาถวายประจำวัน และในเทศกาลทำบุญหรืองานวัดต่าง ๆ แล้ว ก็ยังช่วยในการรักษาพยาบาล เช่น ช่วยรดน้ำมนต์ให้เมื่อชาวบ้านขอร้องเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยอีกด้วย ซึ่งหน้าที่ประการหลังนี้เป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของวัดโดยทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย

เจ้าอาวาสให้คำบอกเล่าเกี่ยวกับการรักษาวินัยของสงฆ์ว่า ถ้าพระภิกษุหรือสามเณรองค์ใดไม่ปฏิบัติตามพระวินัย นอกจากจะตักเตือนด้วยตัวท่านเองแล้ว ขั้นต่อไปก็จะแจ้งให้อุปัชฌาย์ซึ่งเป็นผู้อุปสมบทพระภิกษุหรือบรรพชาสามเณรรูปนั้น ๆ ให้ทราบ เพื่อว่ากล่าวตักเตือนกัน และต่อข้อถามว่า การกระทำผิดอย่างใดจึงจะถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรง ท่านให้คำตอบไว้ ๓ อย่าง คือ การเกี้ยวพาราสีผู้หญิง การลักขโมย และการฆ่าสัตว์จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้เจ้าอาวาสยังเน้นในเรื่องความสำรวมและการวางท่าที่ที่ดีงามของพระภิกษุสามเณร เช่นเวลาเข้าไปในหมู่บ้านหรือเดินทางไปไหน จะต้องสำรวมกิริยาท่าทางและครองไตรจีวรอย่างเรียบร้อยเป็นต้น

สำหรับกิจวัตรของเจ้าอาวาสประจำวันนั้น ก็มีการดูแลลูกวัดในการทำความสะอาดบริเวณวัด กำหนดให้พระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งทำหน้าที่เทศน์เมื่อมีความต้องการ

เกิดขึ้น เป็นหัวหน้าในการสวดมนต์ทำวัตรต่าง ๆ และสอนธรรมะแก่ผู้บวชใหม่ในระหว่างเข้าพรรษาเป็นต้น

ส่วนกิจวัตรประจำวันของพระภิกษุและสามเณรนั้น แม้ว่าสามเณรจะอยู่ขั้นต่ำสุดทางลำดับสงฆ์คือถือศีลเพียง ๑๐ ข้อ ตรงข้ามกับศีล ๒๒๗ ข้อ ของพระภิกษุก็ดี แต่ทั้งพระภิกษุและสามเณรก็มักจะมีกิจวัตรคล้ายคลึงกัน นอกจากที่ว่าที่หมู่บ้านพรานเหมือนนั้น สามเณรต้องปฏิบัติหน้าที่ต่างๆต่อพระภิกษุแทนศิษย์วัดเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งเท่านั้น กิจวัตรประจำวันโดยปรกติก็มี สวดมนต์ทำวัตรเช้า ทำความสะอาดกุฏิก่อนฉันเช้า หลังจากฉันเช้าแล้วก็ท่องบทสวดมนต์และทำกิจส่วนตัวเช่นซักสบง จีวร สรงน้ำ และพักผ่อนก่อนเพล หลังจากฉันเพลแล้วก็มีการซ่อมแซมและทำความสะอาดวัด เรียนปริยัติธรรม (ถ้ามี) แล้วพักผ่อนและสรงน้ำ ตอนเย็นก็มีการสวดมนต์ทำวัตรเย็นอีกครั้งหนึ่งเวลาประมาณ ๑๗.๐๐น. และมีการท่องบทสวดมนต์อีกก่อนนอนเป็นต้น งานอื่นที่เกี่ยวกับการทะนุบำรุงรักษาวัดเช่น งานก่อสร้างซ่อมแซมใหญ่ก็มีทำอีกเป็นครั้งคราวเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่าชีวิตประจำวันของพระภิกษุและสามเณรไม่สู้ลำบากเท่าไรนัก ต่างก็มีเวลาว่างมากพอใช้ แต่ส่วนใหญ่เวลาว่างเหล่านี้ไม่ได้ใช้ไปในการบำเพ็ญสมาธิ เพื่อหาความสงบและรอดพ้นจากทุกข์ แต่มักใช้ไปในการท่องบทสวดมนต์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในโอกาสต่าง ๆ และมีประโยชน์มากเมื่อกลับไปเป็นฆราวาส ดังนั้นจึงขยันท่องบ่นและจดจำกันไว้ได้มาก ๆ

ในระหว่างเข้าพรรษา จะมีกิจกรรมทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น เช่นเจ้าอาวาสต้องสอนธรรมะแก่พระภิกษุและสามเณร และเตรียมตัวผู้ที่จะบวชอยู่ต่อไปหลังจากออกพรรษาแล้วให้เข้าสอบไล่เปรียญธรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ก็มีเทศน์ให้ชาวบ้านฟังทุก ๆ เย็นโดยพระภิกษุผลัดเปลี่ยนกัน

ความรู้ทางศาสนาตามมาตรฐานของคณะสงฆ์นั้น ภิกษุและสามเณรในวัดนี้มีความรู้ไม่สูงนัก ในปี ๒๕๐๕ เจ้าอาวาสเองสอบได้เพียงนักธรรมเอก ภิกษุอื่น ๆ ที่เคยบวชที่วัดนี้ก็มีสอบได้นักธรรมตรีเพียง ๓ รูป สำหรับสามเณรปรากฏว่าเคยมีผู้สอบได้นักธรรมโทอยู่รูปหนึ่ง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุ

สามเณรนั้น มุ่งหนักไปในทางจดจำบทสวดมนต์มากกว่าอย่างอื่น เพราะเมื่อสึกออกไปเป็นฆราวาสก็อาจได้เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือหัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ดีกว่าผู้อื่น

การติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน

ในชนบท พระภิกษุและวัดย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ คือวัดเป็นศูนย์กลางของการทำบุญและสักการบูชาของชาวบ้าน และพระภิกษุย่อมเป็นประธานในกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นทั้งในกิจพิธีทางศาสนาที่กระทำเป็นส่วนรวมที่วัด และพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลและครอบครัวที่กระทำกันที่บ้าน แต่ทั้งวัดและพระภิกษุก็ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยชาวบ้านในด้านต่าง ๆ เช่น ข้าวปลาอาหาร ไตรจีวร และอื่น ๆ รวมทั้งการก่อสร้างซ่อมแซมและบำรุงรักษาวัดด้วย ฉะนั้นวัดและชาวบ้านจึงย่อมต้องติดต่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างที่จะขาดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียมิได้ แต่การติดต่อสัมพันธ์อันนี้ย่อมมีลักษณะยิ่งหย่อนไม่เท่าเทียมกัน เพราะต้องทำตามหน้าที่ซึ่งแยกกันระหว่างสงฆ์กับฆราวาส แต่เมื่อสรุปแล้วก็คือจะต้องติดต่อกันอยู่เป็นเนืองนิจ

บุคคลประเภทแรกที่เป็นผู้ช่วยเหลือและดำเนินกิจการต่าง ๆ ให้แก่วัดในส่วนที่พระภิกษุเองไม่สามารถจะกระทำกิจการต่าง ๆ เหล่านั้นเองได้โดยความไม่สะดวกหรือขัดต่อวินัยสงฆ์ก็ตาม และบุคคลประเภทนี้นับว่ามีความใกล้ชิดติดต่อกับวัดเป็นอย่างยิ่งก็คือ

คณะกรรมการวัด ประกอบด้วยบุคคลที่ชาวบ้านประชุมและเลือกตั้งกันขึ้นมาด้วยความเห็นชอบของฝ่ายสงฆ์ โดยมากก็เลือกจากชาวบ้านผู้มีอาวุโสเป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป ไปวัดบ่อย ๆ และสนใจในกิจการงานต่าง ๆ ของวัด

คณะกรรมการวัดของหมู่บ้านพรานเหมือนชุดปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๔) ได้เลือกตั้งกันขึ้นมาเมื่อประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว แต่เดิมมีอยู่ ๔ คน แต่ภายหลังได้ลาออกเสียคนหนึ่ง จึงเหลือ ๓ คน ทราบว่าในปี ๒๕๐๗ ได้เลือกตั้งเพิ่มขึ้นอีก ๓ คน ล้วนแต่เป็นคนหนุ่ม ๆ ทั้งสิ้น จึงมีคณะกรรมการวัดรวม ๖ คน หน้าที่ของกรรมการวัดก็คือปรึกษาหารือกันเมื่อจะมีการทำบุญใหญ่ ๆ ที่วัดแล้วประกาศให้ชาวบ้านทราบ จัดหา

สิ่งของเครื่องใช้ให้แก่วัดเช่นถ้วยชาม น้ำมันก๊าด ฯลฯ ตรวจสอบนับเงินเวลาทำบุญ (ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เก็บเงินแล้วนำไปฝากธนาคารออมสิน เจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาสมุดออมสิน) หน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือต้อนรับผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายอำเภอเมื่อมาเยี่ยมเยียนหมู่บ้าน และนอกจากคณะกรรมการวัดจะปรึกษาหารือกันเองในเรื่องต่าง ๆ แล้ว เมื่อมีเรื่องสำคัญ ๆ บางอย่างก็มักจะต้องนำความไปปรึกษาหารือกับเจ้าคณะอำเภอเพิ่มอีกด้วย ปรากฏว่าเจ้าคณะอำเภอองค์นี้เป็นชาวบ้านพรานเหมือนโดยกำเนิด ได้บวชและเป็นเจ้าอาวาสวัดของหมู่บ้านนี้อยู่หลายปี ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นไปเป็นเจ้าคณะอำเภอ แต่ยังคงสนใจและช่วยดูแลกิจการของวัดนี้อยู่ ฉะนั้นเมื่อมีเรื่องใหญ่ๆ เช่นเรื่องเทศน์มหาชาติ (บุญพระเวส) ก็จะต้องนิมนต์มาเป็นหัวหน้าและขอคำแนะนำ หรือเมื่อมีผู้ต้องการอุปสมบทก็นิมนต์มาเป็นอุปัชฌาย์ ตลอดจนเรื่องการก่อสร้างซ่อมแซมและการใช้จ่ายเงินของวัดก็มักจะต้องได้รับความเห็นชอบจากเจ้าคณะอำเภอเพิ่มองค์นี้ด้วย

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าวัดย่อมตั้งอยู่ต่างหากแยกจากหมู่บ้านเรือนของชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันวัดก็เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั้น ๆ ความแตกต่างกันระหว่างภิกษุกับชาวบ้านก็มีนัยเช่นเดียวกันคือ พระภิกษุมีชีวิตความเป็นอยู่และแยกอยู่ต่างหากกับชาวบ้าน แต่ในเวลาเดียวกันภิกษุก็เป็นที่รวมของการทำบุญและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาให้แก่ชาวบ้าน

ตามปรกตินั้นในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับภิกษุ ชาวบ้านจะเป็นฝ่ายไปหาภิกษุมากกว่าภิกษุจะไปหาชาวบ้าน ภิกษุจะเข้าไปในหมู่บ้านน้อยที่สุด และการไปบ้านใดก็มักจะไปเพื่อไปประกอบพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ แม้ว่าบ้านเรือนของภิกษุเหล่านี้จะอยู่ในบ้านนั้นเองก็ตาม แต่ก็ต้องไปเยี่ยมบ้านให้น้อยที่สุด อย่างไรก็ตามครอบครัวและญาติพี่น้องจะไปเยี่ยมเยียนภิกษุสามเณรที่วัดได้เสมอ และภิกษุก็มีอิสระที่จะไปเยี่ยมวัดอื่น หรือเข้าไปในเมืองเพื่อจัดธุระส่วนตัวได้ แต่เมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา อิสรภาพเช่นว่านี้จะถูกจำกัดลง

ชาวบ้านไม่ว่าหญิงหรือชาย และไม่ว่าจะอายุมากน้อยเท่าไรก็ตาม จะต้องแสดงความเคารพต่อภิกษุ ถ้อยคำที่ใช้พูดจาก็แสดงความอ่อนน้อมนบนอบ ไม่วางตัวเสมอหรือทำสนิทสนมจนเกินไป โดยทั่ว ๆ ไปสำหรับชนบทหมู่บ้านนั้นลำดับสูงต่ำ

ของอายุย่อมเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการแสดงกิริยาวาจาซึ่งกันและกัน แต่การเป็นสงฆ์ย่อมมีฐานะเป็นพิเศษไม่ว่าชาวบ้านนั้นจะมีอายุเท่าไร ตัวอย่างเช่นบิดามารดาของภิกษุหรือผู้อื่นที่อยู่ในชั้นบิดามารดาจะเรียกภิกษุว่า "หัวลูก" "หัว" เป็นคำแสดงความเคารพเพราะถือว่าเป็นอวัยวะสูงสุดของร่างกาย ส่วนชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่า คือชั้น ปู่ ย่า ตา ยาย ก็จะเรียกภิกษุว่า "หัวหลาน" ชาวบ้านที่อ่อนอายุกว่าภิกษุก็จะใช้คำ "หัว" แล้วเติมคำลำดับญาติที่สมควรเข้าไป เช่น "หัวน้า" เป็นต้น และโดยทั่วไปแล้วชาวบ้านจะกล่าวขานถึงภิกษุว่า "มอม" สามเณรว่า "จั๋ว" ซึ่งเป็นคำแสดงความเคารพทั้งคู่

ภิกษุจะเรียกบิดามารดาหรือคนชั้นบิดามารดาว่า "พ่อออก" หรือ "แม่ออก" และเรียกผู้เฒ่าที่ไม่ใช่บิดามารดาโดยใช้คำลำดับญาติที่เหมาะสมแล้วเติมท้ายด้วยคำ พ่อ / แม่ออก เช่น "พ่อลุง พ่อออก" เป็นต้น ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพผู้มีอายุทั้งหลายประการหนึ่งว่าภิกษุนั้นเป็นบุตรของคนทั้งหมู่บ้านส่วนผู้ที่มีอายุอ่อนกว่า ภิกษุจะเรียกชื่อตัวของผู้นั้นเฉย ๆ และถ้าเป็นเด็กเล็กก็จะใช้คำว่า "สูเจ้า" หรือ "เจ้าน้อย"

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุสามเณรกับชาวบ้านนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนตอบแทนซึ่งกันและกัน คือสิ่งใดที่วัดหรือภิกษุสามเณรต้องการ เช่น ข้าวปลาอาหารหรือเครื่องอัฐบริขารต่าง ๆ ชาวบ้านก็จะเป็นผู้จัดหามาให้ ในขณะเดียวกันภิกษุสามเณรก็ตอบแทนชาวบ้านโดยเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ การปฏิบัติเช่นนี้ถือว่าเป็นหัวใจของการทำบุญและรับเอาบุญโดยที่ทั้งสองฝ่ายต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

ข. บ้านอุเม็ง

ในจังหวัดภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดเชียงใหม่มีวัดอยู่มากมายทั่ว ๆ ไป ในตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตองซึ่งมีอยู่ ๑๐ หมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจึงมีวัดประจำที่หมู่บ้านอุเม็งก็มีวัดประจำหมู่บ้านเช่นกันเรียกว่า "วัดอุเม็ง"

วัดนี้จะมีมานานเท่าไรแล้วไม่ปรากฏ แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งมีอายุ ๘๒ ปี และจากเจ้าอาวาสปัจจุบัน (๒๕๐๖) ได้ความว่า วัดเดิมตั้งอยู่

ณ ที่ที่กำลังก่อสร้างโรงเรียนหลังใหม่ (๒๕๐๗) ใกล้กับโรงเรียนปัจจุบัน แต่มีเพียงพระประธานประดิษฐานอยู่โดดเดี่ยวองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีสิ่งก่อสร้างอื่นใดอีกเลย นับว่าเป็นวัดร้าง ต่อมาเมื่อประมาณ ๗๐ ปีเศษมานี้ มีพระภิกษุรูปหนึ่งจะมาจากวัดไหนไม่ปรากฏ เป็นหัวหน้าร่วมแรงร่วมใจกับชาวบ้าน ก่อสร้างพระวิหารขึ้นในที่ที่เป็นวัดปัจจุบันนี้ แล้วย้ายพระประธานจากที่เดิมมาไว้ในวิหารที่ก่อสร้างขึ้นใหม่พระภิกษุรูปนั้นจึงเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดในชั้นแรกๆมีพระภิกษุอยู่ ๒-๓ รูป มีเจดีย์ (ปัจจุบันหักพัง) บรรจุอัฐิของภิกษุผู้สร้างวิหารก่อไว้นอกวัดด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ระลึก

ต่อจากนั้นมาก็มีการก่อสร้างและซ่อมแซมอยู่เรื่อย ๆ คือสร้างหอไตรใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ก่อกำแพงวัดและทำระเบียงรายรอบ พ.ศ. ๒๔๗๓ และซ่อมแซมครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยมีการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาพระวิหาร ฉาบปูนผนังใหม่, เพิ่มและขยายประตูหน้าต่าง รวมทั้งทำเพดานหลังคาด้วย การก่อสร้างครั้งหลังสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็คือสร้างกุฏิสำหรับพระและเณรครอบบนระเบียง ซึ่งเมื่อก่อนสร้างกุฏินี้ พระและเณรอาศัยอยู่ตามระเบียงย่อมไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง การก่อสร้างและซ่อมแซมทั้งหมดนี้ อาศัยแรงงานและเงินบริจาคจากชาวบ้านทั้งสิ้น

เจ้าอาวาสปัจจุบันเป็นชาวอุเม็งโดยกำเนิด (โยมมารดายังมีชีวิตอยู่) ได้บวชเป็นเณรที่วัดนี้เมื่ออายุ ๑๕ ปี และเป็นเณรเรื่อยมาจนอายุครบก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ ๑ พรรษาก็สึกเพราะป่วยออด ๆ แอด ๆ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๒๔ ก็กลับเข้าอุปสมบทอีกจนกระทั่งปัจจุบัน รวมอุปสมบทมาได้ ๑๘ พรรษา และได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ สำหรับเจ้าอาวาสนี้ไม่ปรากฏว่ามีวุฒิทางเปรียญธรรมแต่อย่างใด

ศิษย์วัด ชาวอุเม็งเชื่อว่าการที่ส่งลูกไปเป็นศิษย์วัดนั้น ย่อมได้บุญกุศลแก่พ่อแม่และตัวเด็กเองด้วย นอกจากนั้นยังเชื่ออีกว่าเป็นการทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์ มีสง่าราศีและตัวเด็กเองก็จะได้มีโอกาสฝึกหัดกิริยามารยาท รู้จักประพฤติและปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามมีระเบียบวินัย ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือ ได้มีโอกาสศึกษาต่อ คือได้เรียนหนังสือลานนาไทย อันจำเป็นสำหรับการบวชเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุ เพราะ

ใบลานต่าง ๆ ในภาคนี้ใช้อักษรลานนาไทยทั้งสิ้น นอกจากนี้ก็ยังได้ศึกษาพระธรรมวินัยอีกด้วย โดยปกติเด็ก ๆ ในหมู่บ้านนี้ เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วไม่ว่าจะจบชั้นใดก็ตามโอกาสที่จะได้ศึกษาต่อนั้นย่อมเป็นการยากอย่างยิ่ง การเป็นศิษย์วัดจึงเป็นโอกาสที่ดีอย่างหนึ่งในชีวิต

การเข้ามาเป็นศิษย์วัดนั้น เป็นด้วยความสมัครใจของตนเอง และของพ่อแม่ทุก ๆ ราย ศิษย์วัดแต่ละคนไม่มีญาติพี่น้องที่บวชเป็นภิกษุหรือสามเณรอยู่ในวัดนี้เลย เจ้าอาวาสบอกว่าท่านไม่เคยขอใครให้มาเป็นศิษย์วัด เวลาไม่มีศิษย์วัดจริง ๆ ก็ใช้วิธีขอเด็กนักเรียนมาช่วยเหลือแทน

ศิษย์วัดมีหน้าที่ต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น ทำความสะอาดกุฏิและลานวัด ตักน้ำต้มน้ำ ล้างถ้วยชาม ประเคนของ และผลัดกันติดตามเจ้าอาวาสไปในที่ต่าง ๆ ส่วนในด้านการเรียนก็ต้องเรียนวันละประมาณ ๓ ชั่วโมง คือหัดอ่านหนังสือลานนาไทยจากใบลานเป็นบท ๆ ไปแล้วหัดเขียนเช่นเดียวกับการเรียนเขียนไทย ทั้งสองอย่างนี้เจ้าอาวาสเป็นคนสอนเอง ศิษย์วัดอาจขออนุญาตไปเยี่ยมบ้านได้บ่อย ๆ แต่จะค้างคืนไม่ได้

ภิกษุและสามเณร ทางภาคเหนือนิยมการบวชเณรมากกว่าการบวชเป็นภิกษุ เพราะถือว่ายังเป็นผู้บริสุทธิ์จริง ๆ จะมีผลานิสงส์แก่บิดามารดามาก ยิ่งได้บวชตั้งแต่เป็นสามเณรไปจนถึงเป็นพระภิกษุด้วยแล้วบิดามารดาย่อมได้บุญอย่างใหญ่หลวง การบวชสามเณรจะมีการแห่แหนกันอย่างใหญ่โตสนุกสนานเรียกว่า "แห่ลูกแก้ว" ตรงกันข้ามกับการอุปสมบทภิกษุซึ่งจะทำกันอย่างเงียบ ๆ

ผู้ที่จะบวชเป็นสามเณรได้นั้นจะต้องเป็นศิษย์วัดมาก่อนเสมอ อย่างน้อยก็เป็นเวลา ๑ ปี เพราะจะต้องเรียนหนังสือลานนาไทยซึ่งใช้ในการสวดมนต์และเทศน์ และก่อนที่จะบวชเป็นสามเณรได้จะต้องทำการสอบหนังสือลานไทยนี้ทั้งปากเปล่าและข้อเขียน ซึ่งเป็นข้อบังคับเฉพาะท้องถิ่นนี้ อนแตกต่างกับภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ใครจะบวชเป็นเณรเมื่อไรก็ได้ ขอแต่เพียงให้อ่านเขียนหนังสือไทยได้เท่านั้น การบวชเป็นสามเณรบวชได้ที่วัดอุเม็งนี้เอง โดยนิมนต์อุปัชฌาย์มาจากวัดในหมู่บ้านที่ ๔ (วัดกิ่วแลหลวง)

สามเณรต้องถือศีล ๑๐ ต้องท่องบ่นหลักธรรมและศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยต่าง ๆ และเมื่อโรงเรียนพระปริยัติธรรมเปิดเรียน (ที่วัดกิ่วแลหลวง) ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายนก็ต้องไปเข้าเรียนตั้งแต่เวลา ๙-๑๑ น. ทุกวัน เว้นวันธรรมสวนะ สามเณรที่บวชใหม่เวลาขึ้นเทศน์บนธรรมาสน์เป็นครั้งแรกจะต้องได้รับ "ขันตั้ง" (เครื่องไทยธรรม) จากชาวบ้านเสียก่อน หลังจากนั้นจึงจะสามารถออกไปเทศน์และรับของไทยธรรมนอกวัดที่ตนบวชอยู่ได้ ในตอนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๖ มีสามเณรบวชใหม่รวม ๒ รูป และได้รับถวาย "ขันตั้ง" เมื่อ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๐๖ สามเณรเหล่านี้นอกจากจะศึกษาเล่าเรียนทางศาสนาแล้วก็ยังมีหน้าที่ทำความสะอาดวัดและช่วยศิษย์วัดในงานอื่น ๆ ด้วย และในระหว่างเข้าพรรษาก็ต้องอยู่แต่ในวัดตลอดเวลา นอกจากไปเรียนพระธรรมวินัย ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่วัดอุเม็งมีสามเณรที่สอบได้นักธรรมโทรวม ๒ รูป

พระภิกษุที่วัดอุเม็งขณะที่คณะผู้วิจัยไปทำการศึกษามีอยู่เพียงรูปเดียวคือเจ้าอาวาส เนื่องจากทางภาคนี้นิยมการบวชเณรมากกว่า จำนวนพระภิกษุจึงมีน้อย นอกจากนี้ที่วัดอุเม็งเองก็ไม่สามารถจะทำการอุปสมบทพระภิกษุได้เนื่องจากไม่มีพัทธสีมาสำหรับประกอบพิธีสังฆกรรม ต้องไปอุปสมบทที่วัดในหมู่ที่ ๔ (วัดกิ่วแลหลวง) และหมู่บ้านที่ ๗ (วัดกู่คำ) เท่านั้น

ตารางที่ ๓๖ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดอุเม็งในระยะ ๓ ปี

ประเภท	๒๕๐๕	๒๕๐๖	๒๕๐๗	หมายเหตุ
ภิกษุ	๒	๑	๑	
สามเณร	๖	๘	๘	
ศิษย์วัด	๒	๒	๔	
รวม	๑๐	๑๑	๑๓	

กิจวัตรของพระภิกษุและสามเณร

กิจวัตรโดยทั่ว ๆ ไปของทั้งพระภิกษุและสามเณรก็คือประพฤติปฏิบัติอยู่ในขอบเขตแห่งพระธรรมวินัยของศาสนาอันได้แก่ศีล ๒๒๗ ข้อ ของพระภิกษุ และ๑๐ข้อของสามเณร แต่ในการจัดระบบทางสังคมนั้น สถาบันทางการปกครองก็ย่อมต้องมีการกำหนดแบบแผนสอดคล้องกันทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร คือมีการปกครองลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับชั้น คือแบ่งเป็นภาค จังหวัด อำเภอ และตำบลเป็นต้น ในวัดหนึ่ง ๆ จึงมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดในวัดนั้น ๆ เจ้าอาวาสเองก็ต้องขึ้นต่อเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอต่อไปตามลำดับ จริงอยู่ที่ว่าระบบการปกครองคณะสงฆ์นั้น หาได้เข้มงวดกวดขันเช่นเดียวกับฝ่ายบ้านเมืองไม่ แต่รูปลักษณะก็เป็นไปเช่นเดียวกัน

หน้าที่และกิจวัตรของเจ้าอาวาสในทางขึ้นต่อเจ้าคณะตำบลก็มี เช่น ส่งรายงานถึงเจ้าคณะตำบล ในเรื่องจำนวนพระภิกษุ สามเณรและศิษย์วัดปีละครั้ง รายงานความสะอาดของวัดทุก ๆ เดือน เข้าประชุมร่วมกับเจ้าอาวาสวัดอื่น ๆ เมื่อถูกเรียกประชุม รายงานความเสียหายและการซ่อมแซมต่าง ๆ ของวัดตามวาระที่เกิดขึ้นรวมทั้งการติดต่อกับวัดอื่น ๆ อีกด้วย ส่วนหน้าที่ที่ในวัดโดยตรงนั้น ก็ได้แก่การควบคุมดูแลกิจการทุกอย่างที่เกี่ยวกับวัด, พระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด ในเรื่องนี้เจ้าอาวาสได้วางระเบียบการปฏิบัติประจำวันสำหรับพระภิกษุและสามเณรไว้ เช่น ในตอนเช้าก็มีการสวดมนต์ ทำวัตรเช้า เรียนภาษิต ทำความสะอาดกุฏิ และตอนบ่ายก็มีการเรียนหลักนักธรรม ทำความสะอาดบริเวณวัด ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น ส่วนกิจวัตรของเจ้าอาวาสเองนั้นนอกจากจะสวดมนต์ไหว้พระอันเป็นกิจประจำวันแล้ว ก็มีการควบคุมและจัดให้เณรและศิษย์วัดได้เล่าเรียนหนังสือ, รับของถวายจากชาวบ้าน, บริจาคเงินช่วยเหลือวัดอื่นเมื่อมีการทำบุญเรี่ยไร, ไปวัดกิ่วแลหลวงทุกวันพระ เพื่อปลงอาบัติและฟังปาฏิโมกข์ นอกนั้นก็คือการติดต่อกับชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ

ที่วัดอุเม็ง ไม่มีพระภิกษุอื่น ๆ แต่ถ้ามีก็คงจะมีกิจวัตรเช่นเดียวกันกับที่วัดอื่น ๆ โดยทั่ว ๆ ไป คือสวดมนต์ต่าง ๆ ช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ ของวัด เช่น การทำ

ความสะอาดวัด, การบูรณะซ่อมแซมสิ่งต่าง ๆ ของวัดเป็นต้น ส่วนสามเณรนั้นได้กล่าวไว้แล้วว่ากิจวัตรประจำก็คือ การเล่าเรียนต่าง ๆ ทางศาสนา และช่วยเหลือปฏิบัติงานอื่น ๆ ของวัด

การติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน

ที่วัดอุเม็ง นอกจากจะมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าในกิจพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาแล้ว ก็ยังมีบุคคลอื่นอีก ๔ ประเภทเป็นผู้ช่วยเหลือและดำเนินกิจการงานต่าง ๆ ให้แก่วัดอีกด้วย บุคคลเหล่านี้ก็ได้แก่อาจารย์วัด, ล่ามวัด, กรรมการวัด และหัวหน้าหมวดส่งข้าววัด

อาจารย์วัด (๑) อายุ ๖๐ เศษ และเข้ารับหน้าที่นี้มาได้ประมาณ ๒ ปีเศษ เคยอุปสมบทอยู่หลายพรรษาจึงเข้าใจและมีความชำนิชำนาญในพิธีกรรมทางศาสนาเป็นอย่างดีหน้าที่ของอาจารย์วัดก็คือเป็น หัวหน้าพิธีกรรมต่าง ๆ ที่กระทำกันที่วัด เช่น เป็นผู้อาราธนาศีล อาราธนาธรรม และเป็นหัวหน้า "โอกาสเวนทาน" คือการกล่าวบวงสรวงเทวดาและบูชาพระรัตนตรัย เป็นการบอกกล่าวเรื่องจะทำบุญทำทาน ถ้าทำอะไรผิดพลาดพลั้งไปก็ขอให้เทวดาอารักษ์ยกโทษให้ด้วย ตำแหน่งอาจารย์วัดนี้ เข้าใจว่าชาวบ้านพร้อมใจกันเลือกขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ผลพลอยได้จากการปฏิบัติหน้าที่นี้ก็คือ ได้รับส่วนแบ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งของและเงินสดในการทำบุญของชาวบ้านทุก ๆ ครั้งไป

ล่ามวัด (๒) มีหน้าที่จัดภาชนะต่าง ๆ เวลาทำบุญ และจัดแต่งของที่จะถวายพระภิกษุและสามเณรในเวลามีงานต่าง ๆ รวมทั้งเป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้ช่วยอาจารย์วัดอีกต่อหนึ่ง ในท้องที่บางแห่งในภาคนี้อาจารย์วัดและล่ามวัดเป็นบุคคลคนเดียวกัน

กรรมการวัด นับว่าเป็นกำลังสำคัญที่สุดของแต่ละวัด และทุก ๆ วัดจะต้องมีคณะกรรมการวัดควบคู่กันไปกับวัดเสมอ ไม่ว่าในภาคใดของประเทศ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ปฏิบัติกิจการต่าง ๆ ของวัดในส่วนที่พระภิกษุสงฆ์ไม่สามารถจะปฏิบัติได้เนื่องจากขัดกับ

---

(๑) อาจเทียบได้กับ "มรรคทายก" วัดในภาคกลาง

(๒) มีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า "ล่าม" ในภาษาไทยทั่วไป คือเป็นคนกลางติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน รวมทั้งการแปลหนังสือ "ลานนาไทย" ให้ชาวบ้านเข้าใจด้วย

พุทธิวินัยบางประการ เช่น ในเรื่องการเงิน, การจัดงานสนุกสนานร่าเริงต่าง ๆ และผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัดเป็นต้น

การแต่งตั้งกรรมการวัดในหมู่บ้านอุเม็งนี้ พอจะสรุปได้ว่าเป็นการร่วมมือกันระหว่างเจ้าอาวาส ผู้ใหญ่บ้าน และครูใหญ่ โดยเจ้าอาวาสเสนอชื่อชาวบ้านมา ๗—๘ คน แล้วผู้ใหญ่บ้านและครูใหญ่เสนอเพิ่มเติม การเลือกกรรมการวัดใช้วิธีประชุมชาวบ้านทั้งหมด มีเจ้าอาวาสเป็นประธาน ใช้การยกมือรับรองเมื่อเสนอชื่อผู้ใดผู้หนึ่งขึ้น หลักเกณฑ์การเสนอชื่อผู้ใดนั้นก็มีอยู่คร่าว ๆ ว่า มีความประพฤติดี มีหลักฐานพอสมควร และเอาใจใส่ในทางศาสนา แต่เดิมกรรมการวัดมีเพียงไม่กี่คน ต่อมาในระยะหลัง ๆ ได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เฉพาะปีที่คณะผู้วิจัยไปทำการศึกษาค้นคว้า(๒๕๐๖) นั้น มีคณะกรรมการวัดรวมทั้งสิ้นถึง ๒๒ คน ซึ่งดูรู้สึกว่ามากเกินความจำเป็นสำหรับหมู่บ้านที่มีราษฎรร้อยหลังคาเรือนเศษเช่นนี้ เปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นซึ่งมีขนาดไล่เรี่ยกันเช่นหมู่บ้านพรานเหมือนมีกรรมการวัด ๖ คน (๒๕๐๗) และที่หมู่ที่ ๒ ตำบลนาป่า ก็มีเพียง ๙ คน (๒๕๐๔) เป็นต้น

หน้าที่ของคณะกรรมการวัดโดยทั่วไปมีดังต่อไปนี้.—

๑. ประชุมปรึกษาหารือกันเมื่อมีสิ่งใดในวัดชำรุดสลักหักพัง แล้วประชุมชาวบ้านบอกกล่าวในเรื่องที่จะต้องซ่อมแซมหรือก่อสร้างขึ้นใหม่.

๒. เมื่อมีการทำบุญทำทาน มีหน้าที่รวบรวมเงินและสิ่งของที่ชาวบ้านนำไปถวายวัด แล้วจัดแบ่งออกเป็นส่วนของเจ้าอาวาส, ของเณร, ของอาจารย์วัด, ล่ามวัด และของวัด

๓. เลือกเรื่องที่จะเทศน์สั่งสอนชาวบ้านร่วมกับเจ้าอาวาส

๔ ดูแลวัสดุสิ่งของของวัด

๕. เก็บรักษาเงินของวัด

๖ ดูแลเรื่องหมวดส่งข้าววัด

๗. กำหนดและจัดงานต่างๆ ของวัดเช่นงาน"ทานก๋วยสลาก"งานประจำปีฯลฯ

เรื่องเงินของวัดนี้ แต่เดิมใช้ฝากธนาคารออมสิน แต่ในปี ๒๕๐๖ คณะกรรมการวัดตกลงกันให้มีกรรมการเกี่ยวกับการเงินรวม ๔ คน และมีมติให้เก็บเงินไว้ที่บ้านของกรรมการคนหนึ่ง เงินทั้งหมดขณะนั้นมีอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ บาทเศษ

การเป็นกรรมการวัดเป็นได้ตลอดชีพแต่จะขอลาออกได้หรือผู้ใหญ่บ้านอาจเสนอที่ประชุมให้เปลี่ยนตัวกรรมการได้ เพราะเหตุชราภาพเป็นต้น การเลือกกรรมการวัดครั้งสุดท้ายกระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ และมีการส่งชื่อคณะกรรมการวัดไปยังอำเภอด้วย

หมวดส่งข้าววัด ที่หมู่บ้านอุเม็ง ภิกษุและสามเณรไม่ได้ออกบิณฑบาตอย่างที่อื่น ๆ แต่มีการจัดแบ่งหมู่บ้านออกเป็นเขต ๆ เขตละประมาณ ๑๕—๒๐ หลังคาเรือน เรียกว่า "หมวดส่งข้าววัด" ซึ่งแต่ละบ้านในหมวดหนึ่ง ๆ มีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันถวายอาหารแด่ภิกษุสามเณรเป็นประจำ แต่ละหมวดมีหัวหน้า ซึ่งคอยรวบรวมอาหารที่ปรุงแล้วจากทุก ๆ บ้านในหมวดของตนไปถวายภิกษุและสามเณรที่วัดทุก ๆ เวลาเช้า เว้นวันพระ (วันพระชาวบ้านไปทำบุญเองที่วัด) หมวดส่งข้าววัดในหมู่บ้านนี้มีทั้งหมด ๑๐ หมวด และผลัดกันเปลี่ยนกันส่งอาหารถวายวัดวันละ ๒ หมวด ฉะนั้นจึงเป็นการแน่นอนว่า ชาวบ้านแต่ละครอบครัวมีโอกาสที่จะได้ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสามเณรอย่างน้อย ๕ วันต่อครั้ง หัวหน้าหมวดที่คอยทำหน้าที่รวบรวมอาหารและนำไปถวายวัดนี้ ได้รับสิทธิพิเศษบางประการเช่น ได้รับการยกเว้นการเก็บเงินเรี่ยไรส่วนรวม ได้รับยกเว้นแรงงานสาธารณะ (แรงงานที่ขอร้องชาวบ้านช่วยกันเป็นครั้งคราว เช่นการซ่อมแซมเหมืองฝาย ซ่อมแซมอาคารของวัดฯลฯ) นอกจากนี้หัวหน้าหมวดส่งข้าวก็ยังทำหน้าที่ติดต่อกับชาวบ้านในเรื่องที่เกี่ยวกับวัดด้วย เพราะมีโอกาสพบกับชาวบ้านเป็นประจำ การเลือกหัวหน้าหมวดไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนแล้วแต่ผู้ใหญ่บ้านจะขอร้องให้ใครเป็นและมีทั้งหญิงและชาย เดอยัง[๓] (๑๙๕๘) กล่าวว่า "การจัดแบ่งหมู่บ้านเป็นเขต ๆ เพื่อส่งอาหารให้วัดนี้ ไม่เคยพบในชนบทใด ๆ ในประเทศไทย น่าจะเป็นความคิดของชาวภาคเหนือโดยเฉพาะ"

นอกจากวัดจะได้รับความช่วยเหลือจากบุคคล ๔ ประเภทดังกล่าวแล้วข้างต้น ก็ยังอาจกล่าวได้อีกว่าวัดได้รับความช่วยเหลือและร่วมมือจากชาวบ้านทุก ๆ คนในละแวก

---

[๓] จากหนังสือ* de Young "Village Life in Modern Thailand," PP . 115 . 116

บ้านนั้น ๆ แต่เป็นไปในทำนองที่ แฟนเนอร์ และอิงเกอร์โซล[๔] กล่าวไว้ว่า "ทั้งพระภิกษุและชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันและต่างก็ช่วยกันรักษาไว้ซึ่งวิถีแห่งการดำรงชีวิตของแต่ละฝ่าย"

ในด้านการติดต่อกับชาวบ้านนั้น นอกจากชาวบ้านจะมาหาพระภิกษุที่วัดเป็นครั้งคราวแล้วก็มีมานิมนต์ให้ไปสวดมนต์ตามบ้านอีกด้วย เช่นเวลาเจ็บป่วยกินยาอะไรไม่หาย ก็มานิมนต์ไปสวดกรณียเมตตสูตร หรือสวดมงคลสูตรในการทำบุญบ้านเป็นต้น ส่วนลักษณะของการติดต่อนั้นก็ย่อมเป็นไปตามแบบฉบับของประเพณีไทยโดยทั่ว ๆ ไป คือผู้ที่อยู่ในสมณเพศย่อมได้รับการยกย่องว่าสูงกว่าเหนือกว่าฆราวาส โดยไม่คำนึงถึงอาวุโสหรือลำดับชั้นทางสังคมอื่น ๆ ชาวบ้านจะต้องใช้กิริยาวาจาที่แสดงความเคารพนบนอบต่อพระภิกษุสงฆ์ในทุก ๆ กรณี ไม่วางตัวเท่าเทียมหรือสนิทสนมด้วยได้ ส่วนพระภิกษุก็ต้องวางตัวเป็นกลางต่อชาวบ้านทุก ๆ คน ไม่ยินดียินร้ายหรือสนิทสนมกับผู้ใดเป็นพิเศษ และจะร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านได้ก็ภายในขอบเขตของวินัยสงฆ์เท่านั้น ถ้อยคำที่ชาวบ้านไม่ว่าจะมีอาวุโสสูงต่ำอย่างไรใช้เรียกพระภิกษุก็คือ "ตุ๊เจ้า" และถ้าพระภิกษุนั้นมีอายุมากและเป็นที่นับถือของชาวบ้านมากก็จะใช้คำว่า "ครูบา" และใช้เรียกสามเณรว่า "พระ" ส่วนพระภิกษุและสามเณรจะเรียกชาวบ้านชั้นบิดามารดาว่า "พ่อออก" หรือ "แม่ออก" ตามเพศของผู้นั้นหรือเติมคำลำดับญาติที่เหมาะสมลงไปด้วย ส่วนผู้ที่อายุอ่อนกว่าก็อาจเรียกชื่อตัวผู้นั้นเฉย ๆ ซึ่งการใช้สรรพนามเรียกชาวบ้านนี้คล้ายคลึงกันกับที่หมู่บ้านพรานเหมือนเป็นอย่างยิ่ง

อีกด้านหนึ่งซึ่งจะเว้นกล่าวเสียมิได้ก็คือการร่วมมือระหว่างวัดกับโรงเรียน โดยที่เป็นธรรมดา โดยทั่ว ๆ ไปในชนบทในประเทศไทย ที่โรงเรียนกับวัดมักจะแยกกันไม่ออกคือโรงเรียนมักจะอยู่ในบริเวณวัด หรือใกล้เคียงกับวัด และบางแห่งก็อาจใช้สถานที่ของวัดจัดเป็นที่เรียนอีกด้วย ที่หมู่บ้านอุเม็งนี่ก็เหมือนกัน โรงเรียนบ้านอุเม็ง (คำวรรณราษฎร์วิทยาทาน) ก็อยู่ใกล้กับวัดและใช้ระเบียงวัดเป็นสถานที่เล่าเรียนอีกส่วนหนึ่ง ฉะนั้นจึงมีการติดต่อร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในด้านต่าง ๆ เช่น

[๔] David E, Pfauner & Jasper Ingersoll, "Theravada Buddhism & Village Economic – a Burmese & Thai Comparison" Journal of Asian Studies, Vol. XXI P.352.

๑. เรื่องการก่อสร้างโรงเรียน (ทั้งตัวอาคารปัจจุบันและที่จะก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อขยายการศึกษาภาคบังคับ) ก็ได้เจ้าอาวาสเป็นผู้ชี้แจงขอร้องต่อชาวบ้าน ซึ่งนับว่าได้ผลดีมาก เพราะชาวบ้านเชื่อเจ้าอาวาสมากกว่าคนอื่น ๆ เท่าที่ทราบในการก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ ได้ใช้วิธีเรี่ยไรเงินจากชาวบ้านครัวเรือนละ ๘๐ บาท แต่ถ้าไม่บริจาคเงินก็เปลี่ยนเป็นเผาอิฐให้ครัวเรือนละ ๑๐๐๐ แผ่น

๒. โรงเรียนส่งเด็กไปช่วยทำความสะอาดวัด และจัดสถานที่เป็นครั้งคราว

๓. เวลาโรงเรียนมีงานประจำปี เช่นงานไหว้ครู งานรื่นเริงประจำปี งานทอดผ้าป่า ฯลฯ ก็มักจะนิมนต์เจ้าอาวาสเป็นประธานเสมอ

ในประเทศไทย "วัด" นับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ชีวิตจิตใจของคนไทยขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจน "วัฒนธรรม" อาจกล่าวได้ว่า ตั้งต้นมาจากวัดและผูกพันอยู่กับวัด วัดไม่ใช่แต่เพียงเป็นสถานที่สำหรับประกอบการทำบุญสุนทาน ฟังเทศน์ ฟังธรรม และหาความสงบทางจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมส่วนรวมต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น การอุปสมบท, การทำศพ, การมหรสพ, การรื่นเริงประจำปีและอื่น ๆ นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ให้การศึกษา คือมักมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดหรือใกล้กับวัด และตัวอาคารของวัด เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลา ก็มักจะมีภาพถ่าย ภาพเขียน แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา อันผู้ใฝ่ใจจะศึกษาได้จากภาพเหล่านี้ "หอไตร" ซึ่งมีอยู่ทุก ๆ วัด ก็เปรียบได้กับ "หอสมุด" อย่างหนึ่ง คือมีทั้งคัมภีร์ทางพุทธศาสนา และตำรับตำราต่าง ๆ เช่น ตำรายา ตำราหมอดู เป็นต้น ซึ่งสามารถจะศึกษาค้นคว้าได้อยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นในแต่ละวัด ย่อมจะต้องมีพระภิกษุบางองค์ที่มีความรู้ในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บได้ช่วยบัดเป่าเยียวยาให้แก่ชาวบ้าน หรืออย่างน้อยก็บอกตำรายาให้ แต่ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือ วัดเปรียบเสมือน "โรงพยาบาลโรคจิต" ประเภทหนึ่งที่ให้ความช่วยเหลือในด้าน "สุขภาพจิต" แก่ชาวบ้านอีกปีละเป็นจำนวนไม่น้อยนับเป็นแสน ๆ ทีเดียว เพราะว่าในชนบทนั้น เมื่อชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อนใจไม่ว่าทางกายหรือทางใจก็ดี ที่พึ่งที่ดีที่สุดก็คือ "วัด" หรือ "ภิกษุสงฆ์" นั่นเอง

เมื่อพิจารณาดูเรื่อง "วัด" ในทั้งสองหมู่บ้านตามที่กล่าวแล้วข้างต้น เราพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะอาคาร ที่ตั้ง และอาณาบริเวณ นับว่าเป็น "จุดเด่น" ที่สุดของหมู่บ้านทั้งสองแห่ง คือวัดตั้งอยู่ต่างหากแยกจากบ้านเรือนของชาวบ้านทั่ว ๆ ไป มีอาณาบริเวณกว้างขวางและเป็นส่วนสัดโดยเฉพาะ ภายในบริเวณวัดย่อมเป็นสถานที่ "หวงห้าม" คือจะไปเลี้ยงสัตว์ ยิงนกตกปลาหรือกระทำสิ่งที่ผิดศีลธรรมต่าง ๆ ไม่ได้ ตัวโบสถ์หรือวิหารเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะ ที่อาคารอื่นๆ จะเลียนแบบมิได้ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะของ "วัดไทย" โดยเฉพาะทั้งในกรุงและชนบท

๒. จำนวนศิษย์วัด ภิกษุ และสามเณร ที่บ้านพรานเหมือนมีข้อประหลาดกว่าวัดอื่น ๆ โดยทั่วไป คือไม่มีศิษย์วัดเลย ส่วนจำนวนสามเณรของทั้งสองหมู่บ้านนี้คล้ายคลึงกันในคาบเวลาเท่า ๆ กัน ที่บ้านพรานเหมือนมีจำนวนภิกษุมากกว่าไม่ว่าในปีใด ๆ ทั้งนี้ก็อาจเนื่องจากว่าชาวบ้านอุเม็งนิยมการบวชเณรมากกว่าที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุ

๓. การศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุและสามเณรในทั้งสองหมู่บ้าน นับว่ายังอยู่ในระดับต่ำคือ ไม่มีพระภิกษุหรือสามเณรองค์ใดสอบได้เปรียญเลย อย่างมากก็เพียงสอบได้นักธรรมโทหรือเอกเท่านั้น ซึ่งก็นับว่าเป็นแบบฉบับทั่ว ๆ ไปของวัดในชนบท เพราะย่อมไม่สามารถจะหาสถานที่ศึกษาเล่าเรียนให้สูงถึงชั้นเปรียญได้นั้น อย่างหนึ่งอีกอย่างหนึ่งก็อาจเป็นเพราะว่าจุดประสงค์ของการอุปสมบทก็เพื่อเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนาแต่พอสมควร และเรียนรู้บทสวดมนต์ต่าง ๆ เท่านั้น ไม่ใช่มุ่งหวังที่จะหาความรู้สูง ๆ ขึ้นไปยิ่งกว่านี้

๔. กิจวัตรของพระภิกษุสามเณรตลอดจนการติดต่อกับชาวบ้านมีส่วนละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งสองหมู่บ้าน ซึ่งก็เหมือนกับวัดอื่น ๆ ในชนบทในประเทศไทย จะมีแปลกก็ที่ว่าในทั้งสองหมู่บ้าน ภิกษุและสามเณรไม่ได้ออกบิณฑบาตเช่นวัดอื่น ๆ ทายกและทายิกานำภัตตาหารไปถวายที่วัดทั้งสิ้น

ไม่เหลือเงินทองกลับมาบ้าน เป็นเหตุให้ภริยาโกรธ เมื่อทะเลาะกันก็หย่ากันก็มี ประการที่สอง สามีไม่ลงรอยกับบิดามารดาของภริยา เหตุข้อนี้พบแต่ในบ้านพรานเหมือน สำหรับเหตุในประการหลัง แม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสัมพันธภาพระหว่างสามีภริยาก็จริง แต่ก็มีผลกระทบกระเทือนต่อเรื่องที่อยู่อาศัยของสามีภริยาคู่นั้น กล่าวคือเมื่อสามีเกิดมีเรื่องระหองระแหงกับบิดามารดาของภริยา ก็จะชวนภริยาออกเรือนไปอยู่ที่อื่น อาจจะเป็นที่บ้านบิดามารดาของตนหรือปลูกบ้านอยู่ตามลำพัง ถ้าภริยายินยอมไปด้วยเรื่องก็เรียบร้อยไป แต่ถ้าภริยาไม่ยอมไปด้วย ความขัดแย้งในเรื่องที่อยู่อาศัยระหว่างสามีกับภริยาก็เกิดขึ้น หากทั้งสองฝ่ายต่างไม่ยอมให้กัน สามีก็จะออกจากบ้านไป ในตอนแรก ๆ อาจเป็นเพียงแยกกันอยู่ พอนาน ๆ เข้าก็หย่าขาดจากกัน เดอยัง (๑๙๕๕) ค้นพบว่า การที่คู่สามีภริยาไม่มีบุตรเป็นเหตุหนึ่งที่นำไปสู่การหย่าร้าง แต่ในการศึกษาหมู่บ้านทั้งสองแห่งไม่ปรากฏพบเหตุข้อนี้

ส่วนสาเหตุของการหย่าร้างที่เกิดแต่ฝ่ายภริยานั้น พบว่ามีในบ้านอุเม็ง ยกตัวอย่างเช่น ภริยาเอาแต่แต่งเนื้อแต่งตัว การงานมีแต่ไม่ทำ หรือภริยาบางรายมีชู้แล้วหนีตามชู้ไปก็มี

ในทางปฏิบัติเมื่อสามีภริยาจะหย่ากัน ไม่ว่าเป็นความยินยอมของสองฝ่ายหรือฝ่ายเดียว บิดามารดามักยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยในชั้นต้นจะพยายามไกล่เกลี่ยให้เลิกการหย่าและอยู่กินด้วยกันต่อไป บิดามารดาบางรายในบ้านพรานเหมือนถึงกับให้สัญญาว่าถ้าไม่หย่ากันจะยกที่ดินที่นาให้ ในหมู่บ้านอุเม็ง เมื่อสามีภริยาจะหย่ากันฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องรายงานเรื่องนี้ต่อผู้ใหญ่บ้านผู้ซึ่งเมื่อได้รับรายงานก็จะพยายามพูดให้สองฝ่ายปรองดองกัน แต่ถ้ายังตกลงกันมิได้ก็ยอมให้หย่าแล้วแบ่งทรัพย์สินกัน

การแบ่งทรัพย์สิน

เกี่ยวกับการแบ่งทรัพย์สินเนื่องจากเหตุหย่าร้างนี้ ถ้าสามีและภริยาที่จะหย่ากันตกลงแบ่งกันเองได้ก็จัดการแบ่งกันเอง แต่ก็มีบ่อยครั้งที่คู่หย่าตกลงกันมิได้ ถึงกับ

ต้องหาคนกลางมาช่วยจัดการแบ่งปันให้ ในบ้านพรานเหมือน "ผู้เฒ่า" (ญาติพี่น้องหรือผู้ที่เป็นที่เคารพนับถือ) จะเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ แต่ในบ้านอุเม็ง ผู้ใหญ่บ้านจะได้รับเชิญไปทำหน้าที่เป็นคนกลางร่วมกับญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายด้วย

ในการแบ่งทรัพย์สินโดยเฉพาะสินสมรสให้แก่คู่หย่านั้น นอกจากจะยกเอาเหตุแห่งการหย่าร้างมาเป็นเครื่องตัดสินแล้ว ยังนำปัจจัยอื่น ๆ เช่น ที่อยู่อาศัยของสามีภริยาขณะหย่า และบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส เข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย รายละเอียดมีดังนี้:—

ก. การแบ่งทรัพย์สินประเภทสินเดิม สินเดิมนี้ในบ้านพรานเหมือนเรียกว่า "มูลผัวมูลเมีย" (สินเดิมของสามีและของภริยา) ส่วนในบ้านอุเม็งเรียกว่า "ของเก่า" ประเพณีในสองหมู่บ้านนี้มีว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากัน สินเดิมของฝ่ายใดก็ตกเป็นของฝ่ายนั้นจะไม่มีการแบ่งปันกัน หลักดังกล่าวแล้วนี้ตรงกับบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (มาตรา ๑๕๑๓) ที่ว่า "เมื่อหย่ากัน ให้คืนสินเดิมแก่คู่สมรสทั้งสองฝ่าย"

ข. การแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรส "สินสมรสได้แก่ทรัพย์สินทั้งหมดที่คู่สมรสได้มาระหว่างสมรส" (ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา ๑๔๖๖) ความเข้าใจของชาวบ้านพรานเหมือนและชาวบ้านอุเม็งเกี่ยวกับทรัพย์สินประเภทนี้สอดคล้องกับความหมายที่ระบุไว้ในบทบัญญัติ เพียงแต่เรียกชื่อต่างกันเท่านั้น กล่าวคือ ในบ้านพรานเหมือน เรียกสินสมรสว่า "สมสร้าง" ส่วนในบ้านอุเม็งเรียกว่า "ของใหม่" จะเรียกชื่อว่าอะไรก็ตาม สินสมรสในหมู่บ้านสองแห่งนี้หมายถึงที่นา ที่สวน ที่บ้าน บ้านอยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เกวียน หูก เป็นต้น หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรสในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมีดังนี้

๑. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความยินยอมของสามีภริยาทั้งสองฝ่าย และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง หลักมีว่า ถ้าสามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ให้แบ่งสินสมรสออกเป็นสองส่วนเท่า ๆ กัน แล้วมอบให้แก่คู่หย่าฝ่ายละส่วน

ในกรณีที่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรส ในบ้านพรานเหมือนใช้หลักว่าฝ่ายใดรับเลี้ยงดูบุตร ฝ่ายนั้นจะได้รับส่วนแบ่ง "สมสร้าง" มากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ตามข้อเท็จจริงสามีภริยาในบ้านพรานเหมือนที่หย่ากันนั้นยังไม่มีทรัพย์สินอะไรมากนัก เนื่องจากยังอยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว ด้วยเหตุนี้เมื่อหย่ากัน สามีมักจะไม่เอาส่วนแบ่งทรัพย์สินแต่จะมอบไว้ให้บุตรซึ่งมักจะอยู่กับมารดา สำหรับบ้านอุเม็งในกรณีที่คู่สามีภริยามีบุตรแล้วหย่ากัน ก็ให้แบ่ง "ของใหม่" ออกเป็น ๓ ส่วน สำหรับให้สามี ๑ ส่วน ภริยา ๑ ส่วน และบุตรอีก ๑ ส่วน ทรัพย์สินที่แบ่งกันแล้วนี้ บิดาและมารดาอาจจะยกให้บุตรในภายหลังก็ได้ ในทำนองเดียวกันสามีจะไม่ขอรับส่วนแบ่งส่วนที่เป็นของตนถ้าบุตรนั้นอยู่กับมารดา และถ้า "ของใหม่" นั้นมีอยู่ไม่มากนัก

หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรสตามที่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ใช้ได้ไม่ว่าคู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใด ต่างว่าสามีภริยาปลูกบ้านอยู่ตามลำพังเมื่อหย่ากันก็ใช้หลักการแบ่งทรัพย์สินดังกล่าวแล้วได้เช่นกัน

๒. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความประสงค์ของฝ่ายเดียว ในบ้านพรานเหมือนถือหลักว่า

๑) ถ้าฝ่ายหนึ่งขอหย่าโดยที่อีกฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าฝ่ายที่ขอหย่าไม่มีสิทธิ์ขอรับส่วนแบ่ง "สมสร้าง"

๒) ถ้าฝ่ายหนึ่งขอหย่าเนื่องจากอีกฝ่ายหนึ่งประพฤติผิดเป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง ฝ่ายที่ผิดไม่มีสิทธิ์ขอรับส่วนแบ่ง "สมสร้าง"

หลักการแบ่งทรัพย์สินประเภทสินสมรส หัวข้อ ๑) และ ๒) ที่กล่าวแล้วข้างบนนี้ใช้ได้ ไม่ว่าคู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่

การให้อุปการะเลี้ยงดูบุตรและสิทธิในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส

ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง เมื่อสามีภริยาหย่ากัน บุตรที่ยังเล็ก (ถ้ามี) มักจะอยู่กับมารดา และฝ่ายสามีก็พอใจจะให้เป็นเช่นนั้น สำหรับบุตรที่โตแล้วก็ให้เลือกเอาเองว่าจะสมัครอยู่กับใคร ต่างว่าบุตรอยู่กับมารดา

บิดาก็มิได้ให้ค่าอุปการะเลี้ยงดูบุตรแต่ประการใด สังคมบ้านพรานเหมือนถือว่า บิดาไม่จำเป็นต้องให้ค่าอุปการะเลี้ยงดูเว้นแต่ผู้นั้นสมัครใจให้เอง เรื่องนี้ตรงกับรายงานของเดอยัง(๑๙๕๕) ที่ว่า เมื่อคู่สามีภริยาหย่ากันแล้ว บุตรมักอยู่กับมารดา และได้รับการเลี้ยงดูจากญาติพี่น้องในครอบครัวของมารดาด้วย ฝ่ายสามีภายหลังที่หย่ากันแล้วก็ไม่ใคร่ให้เงินเป็นค่าช่วยเหลือในการเลี้ยงดูบุตร เขากลับไปอยู่กับบิดามารดาของเขาจนกว่าจะแต่งงานใหม่อีก

ปัญหาที่น่าสนใจและยังมิได้กล่าวถึงเลยนั้น คือ ปัญหาเรื่องสิทธิในตัวบุตรภายหลังที่สามีภริยาหย่ากันแล้ว เกี่ยวกับเรื่องนี้ถ้าสามีภริยาปลูกบ้านอยู่กันตามลำพังก็ไม่มีปัญหาอะไร เมื่อหย่ากันทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันเองว่าใครจะเป็นฝ่ายรับเลี้ยงดูบุตร และตามข้อเท็จจริงบุตรที่ยังเล็กมักอยู่กับมารดา และฝ่ายสามีก็พอใจ ปัญหาเรื่องใครจะมีสิทธิในตัวบุตรเกิดมีขึ้นในกรณีที่คู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ปัญหาข้อนี้ตอบได้โดยง่ายถ้านำสถานที่อยู่อาศัยของคู่สามีภริยาก่อนการหย่าเข้ามาเป็นเครื่องตัดสิน ชาวบ้านพรานเหมือนถือหลักว่า ถ้าคู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายนั้นย่อมมีสิทธิโดยสมบูรณ์ในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส ยกตัวอย่างเช่น สามีเป็นฝ่ายไปอาศัยอยู่กับภริยา เมื่อหย่าร้างกันสามีก็จะกลับมาอยู่กับบิดามารดาของตน แต่ก็จะเอาบุตรมาด้วยมิได้ เว้นเสียแต่บิดามารดาของภริยายินยอมให้ ในทำนองเดียวกันต่างว่าภริยาไปอาศัยอยู่กับฝ่ายสามี เมื่อเกิดหย่าร้างกัน ภริยาจะเอาบุตรมาด้วยมิได้ นอกจากได้รับอนุญาตจากบิดามารดาของสามีแล้ว

การแบ่งเงินค่าดอง

การแบ่งทรัพย์สินเนื่องจากเหตุอย่าร้าง ในบ้านพรานเหมือนมีส่วนพาดพิงถึงการแบ่งเงินค่าดองด้วย ได้กล่าวมาแล้วว่า เงินค่าดอง เป็นเงินแต่งงานที่ฝ่ายชายมอบให้แก่ฝ่ายหญิงในวันประกอบพิธีแต่งงานเงินจำนวนนี้เป็นค่าน้ำนมและตกเป็นของบิดามารดาของหญิงสาว ปัญหาเกี่ยวกับเงินค่าดองมีว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากันนั้น บิดามารดาจะคืนเงินแต่งงานให้แก่ฝ่ายชายหรือไม่ เรื่องนี้นอกจากขึ้นอยู่กับเหตุ

แวดล้อมต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงในเรื่องการแบ่งสินสมรสแล้ว ยังขึ้นอยู่กับระยะเวลาแห่งการแต่งงานด้วย ต่อไปนี้เป็นหลักทั่ว ๆ ไป สำหรับใช้ตัดสินว่าบิดามารดาฝ่ายหญิงควรจะแบ่งหรือคืนเงินแต่งงานทั้งหมดให้แก่ฝ่ายชายหรือไม่

ก. ถ้าการหย่านั้นกระทำโดยความยินยอมของสามีภริยาทั้งสองฝ่าย และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้เป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง มีหลักว่า

๑) ถ้าคู่หย่าไม่มีบุตรในระหว่างสมรสให้คืนเงินค่าดองกึ่งหนึ่งให้แก่ฝ่ายชาย

๒) ถ้าคู่หย่ามีบุตรในระหว่างสมรสและบุตรนั้นอยู่กับมารดา ให้แบ่งเงินค่าดองออกเป็น ๓ ส่วนเท่า ๆ กัน แล้วยกให้ สามี ภริยา และบุตรฝ่ายละส่วน ในทางปฏิบัติถ้ามีบุตรหลายคนในระหว่างสมรส สามีจะไม่เอาส่วนแบ่งเงินค่าดองเลย

ข. ถ้าการหย่ากันนั้นกระทำโดยความประสงค์ของฝ่ายเดียว จะแบ่งหรือคืนเงินค่าดองหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า การหย่านั้นมีมูลเหตุหรือไม่ และถ้ามีใครเป็นต้นเหตุ นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาด้วยว่าคู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ และอยู่กินด้วยกันมานานแล้วเท่าไร หลักทั่วไปที่ใช้ตัดสินว่าจะแบ่งหรือคืนเงินค่าดองมีดังนี้

ถ้าภริยาขอหย่าด้วยเหตุผลส่วนตัวและสามีมิได้ประพฤติผิดแต่ประการใด ในกรณีที่ยังไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ฝ่ายภริยาต้องคืนเงินค่าดองทั้งหมดให้แก่ฝ่ายสามี เพื่อฝ่ายนั้นจะได้นำเงินนั้นไปเป็นค่าเงินแต่งงานใหม่ แต่ถ้าสามีภริยาที่เป็นคู่หย่ามีบุตรในระหว่างสมรส ฝ่ายภริยาจะไม่คืนเงินค่าดองให้ โดยอ้างว่าจะเก็บเงินนั้นไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรผู้ซึ่งมักอยู่กับมารดา ต่างว่าภริยาขอหย่าด้วยสามีเป็นต้นเหตุของการหย่าร้าง ในกรณีนี้คู่หย่าจะมีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ก็ตาม ฝ่ายภริยาจะไม่คืนเงินค่าดองให้

ในทางที่กลับกัน ถ้าสามีขอหย่าด้วยภริยาเป็นต้นเหตุแห่งการหย่า บิดามารดาฝ่ายภริยาต้องคืนเงินค่าดองทั้งหมดให้แก่ฝ่ายชายโดยไม่คำนึงว่า คู่หย่ามีบุตรในสมรส

หรือไม่ แต่ถ้าสามีขอหย่าด้วยเหตุผลส่วนตัวโดยภริยามิได้เป็นต้นเหตุ ฝ่ายภริยาไม่ต้องคืนเงินค่าดอง ในกรณีหลังนี้ถ้าคู่สมรสอาศัยอยู่กับฝ่ายสามี ภริยาบางรายอาจจะไม่ยอมย้ายออกจากบ้านเสียด้วย จนถึงกับสามีต้องจ่ายเงินสินจ้างให้เพื่อภริยาได้ออกจากบ้านไป

สรุป

ถ้าตรวจดูพิธีแต่งงานที่นับว่าถูกต้องตามประเพณี ในบ้านพรานเหมือน และบ้านอุเม็ง ก็อาจกล่าวโดยรวมๆ ได้ว่า พิธีแต่งงานในหมู่บ้านหลังเป็นแบบง่ายกว่าทั้งในด้านกระบวนการและเนื้อหาของพิธี การแต่งงานในบ้านพรานเหมือนเริ่มต้นด้วยบิดามารดาฝ่ายชายส่ง "ผู้เฒ่า" ไปสู่ขอหญิง มีการเจรจาตกลงกันในเรื่องเงินแต่งงาน หรือเงินค่าดอง ครั้นได้ตกลงกันแล้ว ฝ่ายชายหา "วันดี" เพื่อนัดไปแต่งงาน ในวันประกอบพิธีแต่งงานมีการประกอบพิธีต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ "พิธีสู่ขวัญ" "พิธีสมมาผู้เฒ่า" และ "พิธีส่งส้วมนอน" แล้วชายหญิงจึงจะอยู่กินเป็นสามีภริยากัน ส่วนในบ้านอุเม็งไม่มีการส่งคนไปสู่ขอสาว ไม่มีเงินแต่งงาน ชนิดที่ผู้เฒ่าสองฝ่ายต้องตกลงกัน ตรงกันข้ามเมื่อชายหนุ่มกระทำล่วงเกิน ("ผิดผี") หญิงสาวและเมื่อหญิงสาวบอกให้บิดามารดาของตนทราบก็จะส่งคน "ไปเติง" ถ้าชายหนุ่มต้องการแต่งงานกับหญิงนั้น บิดามารดาก็จะจัดส่งคนไป "ใส่ผี" ซึ่งเรียกว่า "ใส่เอา" หลังจากนั้นชายหญิงคู่นั้นก็อยู่กินด้วยกันเยี่ยงสามีภริยาทั่วไปได้

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านอุเม็งก็อาจจะจัดพิธีแต่งงานให้หรูหราได้ โดยจัดพิธีกินแขกขึ้นภายหลังที่ชายหญิงอยู่กันเป็นสามีภริยากันแล้ว แต่ว่าบุคคลจะจัดพิธีกินแขกหรือไม่นั้น เป็นเรื่องของความสมัครใจ และขึ้นอยู่กับฐานะทางด้านการเงินด้วยเป็นสำคัญ แท้ที่จริงพิธีกินแขกก็คล้ายคลึงกับพิธีกินดอง กล่าวคือพิธีนี้จัดทำใน "วันดี" มีการประกอบพิธี "ฮ้องขวัญ" (เรียกขวัญ) ให้แก่คู่บ่าวสาว โดยมีจุดประสงค์ให้คู่สมรสมีความสุขความเจริญ และลักษณะที่สำคัญเชิงสังคมของพิธีกินแขก คือมีการเชิญญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาร่วมพิธีและช่วยงานและมีการกินเลี้ยงกันอย่าง

เอิกเกริก ซึ่งทั้งนี้นอกจากจะเป็นการกระชับสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านแล้ว บุคคลเหล่านี้ยังได้รู้เห็นเป็นพยานว่า ชายหญิงคู่นี้เป็นสามีภริยากันอย่างถูกต้องตามประเพณีด้วย

พิธีกินแขกจะแตกต่างจากพิธีกินดองอยู่บ้างก็ตรงที่ว่า พิธีกินแขกจัดทำที่บ้านซึ่งคู่สมรสจะไปอาศัยอยู่ (อาจจะเป็นที่บ้านฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชายก็ได้) และฝ่ายนั้นจะเป็นเจ้าภาพจัดงานรวมทั้งออกค่าใช้จ่ายในการกินเลี้ยงด้วย ข้อแตกต่างอีกประการหนึ่งคือในการประกอบพิธีกินแขกนั้น ไม่มีการประกอบพิธีที่เรียกในบ้านพรานเหมือนว่า "สมมาผู้เฒ่า"

ในเรื่องที่อยู่อาศัยของคู่สมรสภายหลังการแต่งงานในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งนั้น พบว่าแตกต่างกัน กล่าวคือ ประเพณีในหมู่บ้านแรกกำหนดให้คู่สมรสไปอยู่กับฝ่ายบิดามารดาของหญิง ส่วนในหมู่บ้านหลังนั้นไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว เมื่อแต่งงานแล้วคู่สมรสจะไปอยู่กับฝ่ายใดนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยเรื่อง "กำลังคน"

เกี่ยวกับการหย่าร้างในสองหมู่บ้านนี้ไม่ว่าจะเป็นการหย่าโดยความยินยอมของทั้งสองฝ่ายหรือเป็นความประสงค์ของฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว พบว่า กระทำได้โดยง่ายและไม่มีพิธีรีตองเนื่องจากคู่สามีภริยาส่วนใหญ่มิได้จดทะเบียนสมรสกัน การหย่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการแบ่งทรัพย์สินด้วย ปรากฏว่า สามีภริยาที่หย่ากันมักจะตกลงแบ่งทรัพย์สินกันเอง แต่ถ้าตกลงกันมิได้ ก็หาคนกลาง เช่น ญาติพี่น้องและผู้ใหญ่บ้านมาช่วยแบ่งปันให้ ธรรมเนียมการแบ่งสินเดิมในสองหมู่บ้านนี้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางกฎหมายที่ว่า เมื่อสามีภริยาหย่ากันก็ให้คืนสินเดิมแก่คู่สมรสทั้งสองฝ่าย ส่วนสินสมรสนั้นคู่สมรสทั้งสองฝ่ายมีสิทธิ์จะได้รับและในการแบ่งต้องคำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ เช่นการหย่านั้นเป็นความยินยอมของสองฝ่ายหรือฝ่ายเดียว คู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ ใครเป็นต้นเหตุแห่งการหย่าร้างเข้าประกอบการพิจารณาด้วย

สำหรับบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส เมื่อสามีภริยาหย่ากัน บุตรที่ยังเล็กมักอยู่กับมารดา แต่ถ้าโตแล้วก็ให้เลือกเองว่าจะอยู่กับใคร ฝ่ายบิดาก็พอใจให้เป็นเช่นนั้น

ประเพณีในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งมิได้กำหนดว่า ฝ่ายบิดาจะต้องให้ค่าเลี้ยงดูบุตร เว้นเสียแต่สมัครใจให้เอง ในกรณีที่คู่สามีภริยาอาศัยอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายนั้นมีสิทธิ์ในตัวบุตรที่เกิดในระหว่างสมรส

นอกจากการแบ่งทรัพย์สิน การอุปการะเลี้ยงดูบุตรแล้ว ในบ้านพรานเหมือนเมื่อสามีภริยาหย่ากันสามีมีสิทธิ์จะทวงเงินค่าดองหรือเงินแต่งงานคืนจากฝ่ายหญิงได้ด้วย ส่วนฝ่ายหญิงจะให้คืนหรือแบ่งปันให้หรือไม่นั้น นอกจากขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ที่พาดพิงกับการแบ่งสินสมรสแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงระยะเวลาแห่งการแต่งงานของคู่สามี-ภริยานั้นด้วย

บทที่ ๖
การรับมรดก

แบลนชาร์ด และคณะ[๑] (๑๙๕๗) ได้รายงานเรื่องการรับมรดกของไทยว่า ตามขนบประเพณี บุตรชายและบุตรสาวทุกคนได้รับส่วนที่นาเท่า ๆ กัน แต่สำหรับบ้านและที่บ้านของบิดามารดา ผู้มีสิทธิ์ได้ครอบครองต่อไปคือ บุตรกับครอบครัวที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนนั้น เดอยัง[๒] (๑๙๕๕) กล่าวถึงธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปในภาคเหนือของประเทศไทยว่า บุตรสาวคนที่อาศัยอยู่ในเรือนร่วมกับบิดามารดาจะได้รับเรือนทั้งหลังเป็นมรดก คิงส์ฮิล[๓] (๑๙๖๐) ได้ศึกษาหมู่บ้านกู่แดงซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย และรายงานว่า เมื่อสามีสิ้นชีวิต ภริยาและบุตรเป็นผู้ได้รับมรดก แต่ใครจะได้รับกี่ส่วนนั้นไม่อาจกำหนดได้ และว่าตามปกติผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินมากกว่าทายาทอื่น ๆ คือ บุตรสุดท้องหรือบุตรที่อาศัยอยู่กับบิดามารดา เพราะถือกันว่า บุคคลนั้นได้เสียสละทั้งเวลาและความเสรีส่วนตัวไปอยู่กับบิดามารดาและช่วยทำการงาน ฉะนั้นจึงสมควรเป็นผู้ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินมากกว่าผู้อื่น คิงส์ฮิลให้ข้อคิดว่า วิธีการเช่นนี้เห็นจะดัดแปลงมาจากระบบบุตรสุดท้องรับมรดกคนเดียว

เรื่องการรับมรดกสองฝ่าย คือ บุตรชายและบุตรสาวทุกคนมีสิทธิ์ได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินเท่า ๆ กัน ในชนบทไทยนั้นแบลนชาร์ดและคณะ(๑๙๕๘)ได้ให้ข้อสังเกตว่า เท่าที่ปรากฏที่นามิได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อยตามสิทธิ์ของบุคคลทั้งสองฝ่าย จึงน่าจะมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง ข้ออธิบายประการหนึ่ง ก็คืออาจจะมีการเคลื่อนย้ายไปจับจองที่ดินแห่งใหม่ เพราะมีเนื้อที่นาเพิ่มขึ้นอย่างน่าสังเกต ภายหลังที่อาศัยอยู่กับบิดามารดาชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้น แต่ละครอบครัวก็พยายามจับจองที่ดินเอาเอง เมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิตหรือแก่ชราลง บ้าน บริเวณบ้าน และที่นาส่วนหนึ่งก็ตก

---

๑. Blanchard et al, อ.ค.

๒. de Young, อ.ค.

๓. Kingshill, อ.ค.

ทอดเป็นของบุตรสุดท้อง (ชายหรือหญิง) ที่แต่งงานแล้ว ผู้ซึ่งอาจจะรวมทรัพย์สินของครอบครัวเข้าไว้โดยมีข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งกับทายาทอื่น ๆ

รายงานเรื่องการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็งที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ นอกจากเป็นการเสนอความรู้เกี่ยวกับการรับมรดกในชนบทไทยเพิ่มเติมจากรายงานที่มีอยู่แล้ว ยังจะชี้ให้เห็นว่า

๑. ระบบการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนในสมัย ๔๐-๕๐ ปี มาแล้วนั้นเป็นอย่างไร และในปัจจุบัน (๒๕๐๔) มีความคลี่คลายไปในทางใดบ้าง

๒. รายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกในหมู่บ้านอุเม็ง สนับสนุนคำอธิบายของแบลนชาร์ดที่ว่า ในสังคมที่มีระบบการรับมรดกสองฝ่ายนั้น ที่ดินมิได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนเล็กส่วนน้อย

แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง ควรจะทำความเข้าใจกับเรื่องวัฏฏะของครอบครัวเสียก่อน เพราะหลักเกณฑ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการรับมรดกในหมู่บ้านชนบทไทยนั้น มักจะสอดคล้องกับเรื่องนี้อย่างเห็นได้ชัด

วัฏฏะของครอบครัว

ที่เรียกว่า วัฏฏะของครอบครัวนั้น ในที่นี้หมายถึงความเจริญและความปรวนแปรของครอบครัว ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ

ระยะแรก เป็นระยะแห่งการเริ่มต้นของครอบครัว โดยชายหญิงแต่งงานกันในระหว่าง ๒-๓ ปีแรก ภายหลังการแต่งงานแล้ว คู่สามีภริยาจะยังคงอาศัยอยู่กับบิดามารดาของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก่อน ในระหว่างนั้นทั้งคู่จะช่วยบิดามารดาทำงานโดยเฉพาะช่วยทำไร่ทำนา แม้บิดามารดาจะเป็นเจ้าของข้าวทั้งหมดที่เก็บเกี่ยวได้ แต่ก็จะให้ข้าวหรือเงินจำนวนหนึ่งแก่บุตร เมื่อฝ่ายนั้นออกเรือนไปอยู่ตามลำพัง

ระยะที่สอง เป็นระยะที่คู่สามีภริยาแยกครอบครัวจากบิดามารดาไปอยู่ต่างหาก ซึ่งอาจจะเป็นในบริเวณบ้านบิดามารดาหรือที่อื่น ในตอนนี้มักจะพบว่า บิดามารดาได้แบ่งที่นาบางส่วนให้บุตรสำหรับทำกินด้วย อย่างไรก็ตามที่นาส่วนนั้นก็ยังคงเป็นของบิดามารดา และบุตรจะต้องแบ่งข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ให้บิดามารดาเป็นจำนวนกึ่งหนึ่งหรือ

ตามจำนวนที่บิดามารดากำหนดให้ ตราบเท่าที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ระยะเวลาที่บุตรต้องส่งข้าวให้แก่บิดามารดาดังกล่าวแล้วนั้น เป็นจริงเฉพาะบางท้องถิ่น ในชนบททางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย บุตรต้องให้ข้าวเปลือกแก่บิดามารดาเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดในระยะที่สองแห่งวัฏฏะของครอบครัวนี้ แม้บุตรได้ออกเรือนไปอยู่เป็นอิสระ ทำนา และทำครัวต่างหากแล้วก็ตาม แต่ในด้านเศรษฐกิจบุตรยังต้องพึ่งพาอาศัยบิดามารดาอยู่

ระยะที่สาม ครั้นบิดามารดาเสียชีวิต บรรดาบุตรก็จัดการแบ่งปันมรดกกันตามพินัยกรรม หรือตามที่บิดามารดาสั่งมอบให้ด้วยวาจา หรือจัดการแบ่งปันกันเอง ในตอนนี้ครอบครัวของบุตรก็จะกลายเป็นครอบครัวอิสระโดยสมบูรณ์

การรับมรดกในบ้านพรานเหมือน

เมื่อสมัย ๔๐-๕๐ ปี ล่วงมาแล้ว บ้านพรานเหมือนยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าราษฎรสามารถเข้าจับจองหรือบุกเบิกเป็นที่ไร่ที่นาหรือที่บ้านได้โดยเสรี ลักษณะโครงสร้างทางสังคมในสมัยนั้น ซึ่งในที่นี้จะเรียกว่า "โครงสร้างทางสังคมแบบโบราณ" ผิดแผกไปจากลักษณะที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการตั้งบ้านเรือนคงจะไม่เป็นแบบอยู่รวมกันเป็นกระจุกเดียว

ชาวบ้านพรานเหมือนผู้สูงอายุ ได้เล่าถึงสถานการณ์ในบ้านพรานเหมือน เมื่อสมัย ๔๐-๕๐ ปี มาแล้วว่า เป็นธรรมเนียมของสมัยนั้นที่สามีทุกคนต้องไปอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว คู่สามีภริยาจะอยู่รวมกับบิดามารดาของภริยาในเรือนหลังเดียวกันเป็นเวลา ๒-๓ ปี เมื่อสามารถปลูกบ้านอยู่อาศัยของตนเองได้จึงจะออกเรือนไปอยู่ต่างหาก ตามปกติบุตรสาวที่แต่งงานก่อนจะแยกไปอยู่ต่างหากจากบิดามารดาก็ต่อเมื่อน้องสาวคนใดคนหนึ่งแต่งงาน บุตรสาวที่แยกครอบครัวออกมานั้นอาจปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านบิดามารดาหรือในที่ดินอื่นที่เป็นของตนเอง ในตอนที่บุตรสาวออกเรือนนี้ บิดามารดาอาจจะยกที่นาส่วนใดส่วนหนึ่งให้ทำกินหรือมฉะนั้นก็บุกเบิกเอา ตามทฤษฎีบุตรสาวทุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาจากบิดามารดา โดยเฉพาะบุตรสาวสุดท้องมักได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด บุตรสาวสุดท้องผู้นี้เมื่อแต่งงานแล้วได้

อาศัยอยู่กับบิดามารดา ช่วยบิดามารดาทำนา และเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา จึงได้ครองบ้านของบิดามารดาด้วย ในทางปฏิบัติ บุตรสาวอื่น ๆ อาจจะได้รับส่วนแบ่งบ้านเรือนของบิดามารดาบ้าง หรืออาจจะไม่ได้รับอะไรเลย

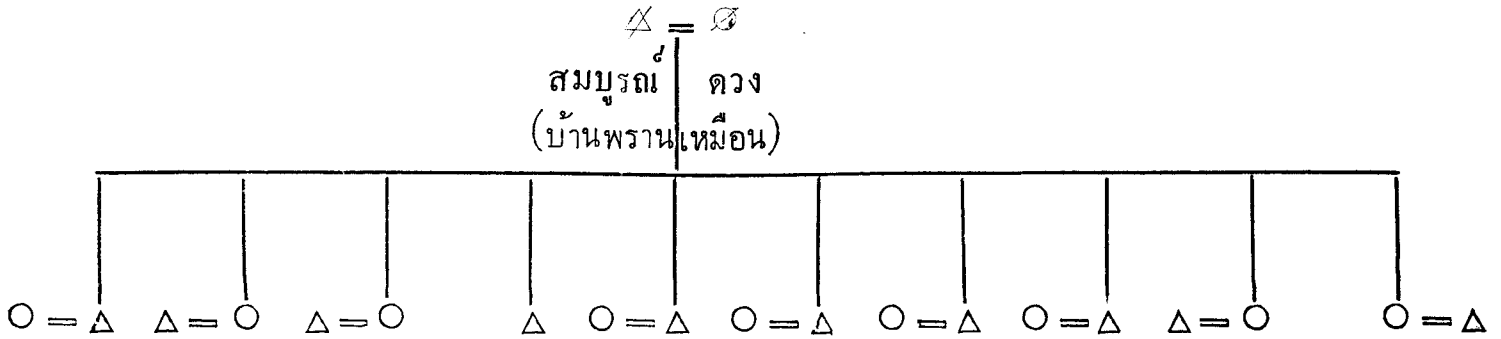
ส่วนสถานการณ์เกี่ยวกับตัวบุตรชายนั้น กล่าวกันว่าแตกต่างจากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ภายหลังการแต่งงานบุตรชายต้องทิ้งบ้านช่องและบิดามารดาของตนไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาของภริยา ตามปกติบุตรชายไม่ได้รับส่วนแบ่งที่ดินที่นาจากบิดามารดาของตน ต้องอาศัยทรัพย์มรดกที่ภริยาได้รับ หรือไม่ก็บุกเบิกที่ดินเอาเอง บุตรชายอาจจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดของตน หรือในหมู่บ้านอื่น แล้วแต่ว่าภริยาเป็นคนมาจากหมู่บ้านใด หญิงชราคนหนึ่งได้บรรยายในเรื่องความโน้มเอียงเกี่ยวกับการรับมรดกของบุตรชาย โดยเล่าถึงพี่ชาย น้องชายและบุตรชายของตน ซึ่งได้แยกย้ายไปอยู่อาศัยในที่ต่าง ๆ กันว่า เป็นการละทิ้งบิดามารดาไปเอาที่ดินของภริยา ("ทิ้มพ่อทิ้มแม่" และ "เอาที่เมีย")

การศึกษาเฉพาะราย ๒ ราย ที่ จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ จะแสดงให้เห็นใจความสำคัญ ๆ ของทฤษฎีการรับมรดกแบบเก่าที่กล่าวมาแล้ว ในทางปฏิบัติแม้จะมีบางเรื่องผิดแผกไปจาก "ทฤษฎี" บ้าง แต่หลักการสำคัญต่าง ๆ ยังคงเดิม

รายที่ ๑

นางบุดดีเป็นหญิงชรา อายุประมาณ ๖๔ ปี ได้ให้รายละเอียดเรื่องการรับมรดกและที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้ทุกคนของตน รายละเอียดต่าง ๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นเหตุการณ์เมื่อประมาณ ๔๐ ปี มาแล้ว (๒๕๐๔)

การรับมรดก

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

แผนภูมิที่ ๑ การรับมรดกและที่อยู่อาศัย

บิดาและมารดาของนางบุดดี เป็นชาวบ้านพรานเหมือน มีบุตรด้วยกัน ๑๐ คน เป็นบุตรชาย ๖ คน และบุตรสาว ๔ คน รายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกและที่อยู่อาศัยของบุตรแต่ละคนเป็นดังนี้

๑. นางจันดา ไม่ได้รับมรดกที่ดินเลย ได้บุกเบิกที่ดินเอาเอง แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านยาง ตำบลหมูม่อน หมู่บ้านนี้มีเขตติดต่อกับบ้านพรานเหมือน

๒. นางบุดดี ได้รับมรดกที่นาหนึ่งแปลง นางบุดดีกับสามียังได้บุกเบิกที่นาเอาเองอีกแปลงหนึ่ง สามีภริยาคู่นี้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านพรานเหมือน

๓. นางปุ่น ได้รับมรดกที่นาแปลงหนึ่ง แต่ต่อมาได้ยกที่นาแปลงนั้นให้คำสวยผู้เป็นน้องสาวสุดท้อง ปุ่นได้แต่งงานกับชายจากบ้านนาบัวในตำบลเดียวกัน และต่อมาก็ได้โยกย้ายไปอยู่ที่บ้านเหมือมในอำเภอบ้านผือ เพื่อบุกเบิกที่ดินสำหรับทำกินที่นั่น

๔. นายเลิศ บวชเป็นพระภิกษุ และมิได้รับทรัพย์มรดกจากบิดามารดา

๕. นายจาบ แต่งงานกับหญิงจากหมู่บ้านพรานเหมือน แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น

๖. นายโต ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านพรานเหมือน ได้บุกเบิกที่ดินเอาเองและมิได้รับมรดกจากบิดามารดา

๗. นายแสน แต่งงานกับผู้หญิงจากหมู่บ้านนากว้างในตำบลหมูม่อน แล้วตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น ภริยาเป็นฝ่ายได้รับทรัพย์มรดกจากบิดามารดา

๘. นายยอย แต่งงานกับหญิงจากอำเภอบ้านผือ เขาไปอยู่กับภริยาที่นั่นและภริยาเป็นฝ่ายได้รับมรดกจากบิดามารดา

๙. นางนุช ได้รับที่นาหนึ่งแปลง แต่งงานกับชายในหมู่บ้านพรานเหมือนและตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่น

๑๐. นางคำสวย เป็นบุตรสาวสุดท้อง ได้ครองบ้านและที่บ้านของบิดามารดา กับที่นาอีกหนึ่งแปลง นอกจากนี้ ปู่นผู้เป็นพี่สาวยังได้ยกที่นาให้คำสวยแปลงหนึ่งอีก ด้วยเหตุนี้คำสวยจึงได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินของบิดามารดามากที่สุด

จากรายละเอียดข้างต้น จะเห็นได้ว่า บุตรชายทุกคนมิได้รับมรดกอันใดเลย จากบิดามารดา บ้างก็ยังอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด บ้างก็โยกย้ายไปอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านอื่น บุตรชายเหล่านี้ได้จับจองที่ดินและบุกเบิกที่นาเอาเอง หรือมิฉะนั้นก็ได้สิ่งมรดกที่ภริยาของตนได้รับ สำหรับบุตรสาว ปรากฏว่าทุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาจากบิดามารดา แม้คนที่โยกย้ายไปบุกเบิกที่ดินที่อื่นเป็นที่ทำกิน แต่ก็ยังได้รับมรดกที่นา ในบรรดาบุตรสาวเหล่านี้ บุตรสาวคนสุดท้องได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด

รายที่ ๒

การศึกษาเฉพาะรายที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ จะแสดงให้เห็นแบบรูปการรับมรดก และที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้ในครอบครัวหนึ่งเมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว ผู้เป็นบิดาและมารดา คือ จวน และ สา มีบุตรด้วยกัน ๑๐ คน และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีบุตรที่ยังมีชีวิตอยู่เพียง ๒ คน คือ นายผิน (อายุประมาณ ๖๗ ปี) และนายบุตร (อายุประมาณ ๕๗ ปี) "ผู้เฒ่า" สองคนนี้ นอกจากจะเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านแล้ว ยังมีฐานะทางเศรษฐกิจดีอีกด้วย

๑. นายวิน หลังจากแต่งงานแล้ว ไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาในบ้านพรานเหมือน จนกระทั่งมีบุตรด้วยกันสองคนจึงได้แยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพัง ตอนออกเรือนบิดามารดาของภริยาได้ยกที่นาส่วนหนึ่งให้สำหรับทำกิน

๒. นายอ่อน แต่งงานกับหญิงซึ่งเป็นบุตรสาวสุดท้องของครอบครัวหนึ่งในบ้านพรานเหมือน ภริยาจึงเป็นฝ่ายได้รับบ้านและที่บ้านกับที่นาของบิดามารดา อ่อนมิได้จับจองหรือบุกเบิกที่นาเองเลย

๓. นายผิน แต่งงานกับหญิงซึ่งเป็นบุตรสุดท้องของครอบครัว ภริยาของผินเป็นผู้ได้บ้านที่บ้านและที่นาอีกหนึ่งแปลง ต่อมาสามีภริยาคู่นี้ได้ซื้อที่นาอีกสองแปลง และยังเป็นเจ้าของโรงสีข้าวในบ้านพรานเหมือนอีกด้วย

๔. นายคำ แต่งงานกับหญิงในบ้านพรานเหมือน แล้วไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๒—๓ ปี ครั้นบิดาของภริยาเสียชีวิต มารดาได้แต่งงานใหม่ แล้วทั้งคู่ก็โยกย้ายไปอยู่ที่ดอนสะแบงเพื่อบุกเบิกที่นาเป็นที่ทำกิน ส่วนคำและภริยาผู้ซึ่งมิได้รับมรดกอันใด ก็โยกย้ายไปบุกเบิกที่นาทำกินอยู่ที่นั่นเหมือนกัน

๕. นางเดือน แต่งงานกับพูน ชายในหมู่บ้านพรานเหมือน สามีภริยาคู่นี้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๒—๓ ปี แล้วจึงได้ซื้อที่ดินแปลงหนึ่งซึ่งอยู่ติดกับที่บ้านของบิดามารดา สำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัย เดือนมิได้รับทรัพย์สินอันใดเป็นมรดกจากบิดามารดาเลย ฝ่ายพูนผู้เป็นสามีได้บุกเบิกที่นาสองแปลงซึ่งตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านพรานเหมือน

๖. นางตุ่น แต่งงานกับนายตัน ในชั้นต้นสามีภริยาคู่นี้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายสามีในบ้านพรานเหมือน ต่อมาได้โยกย้ายไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาชั่วขณะหนึ่ง เมื่อตันได้รับมรดกที่บ้านจากญาติในชั้น ปู่ ย่า ตา ยาย จึงได้ปลูกบ้านอยู่อาศัยขึ้นหลังหนึ่งต่างหาก นางตุ่นและนายตันมิได้รับมรดกที่ดินจากบิดามารดา แต่ก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเองแปลงหนึ่ง

๗. นายลาภ หลังจากแต่งงานแล้วก็ได้อาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลา ๓—๔ ปี แล้วจึงแยกครอบครัวออกไปปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านนั้น ภริยาของนายลาภได้รับมรดกที่ดินแปลงหนึ่งจากบิดามารดา และนายลาภก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเองอีกแปลงหนึ่งด้วย

๘. นายบุตร แต่งงานแล้วได้ไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาในบ้านงอยเป็นเวลาประมาณ ๗ เดือน แล้วจึงโยกย้ายไปอยู่ที่บ้านดอนสร้างควาย และอาศัยที่นาของบิดาเป็นที่ทำกิน ต่อมาได้ย้ายกลับมาอยู่บ้านพรานเหมือนอีก โดยปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านนายวินผู้เป็นพี่ชาย เป็นเวลา ๑ ปี ภายหลังจากนั้นก็ได้บุกเบิกที่นาเอาเอง และยังได้ซื้อที่นาอีกแปลงหนึ่ง

๙. นางเลื่อน เป็นบุตรคนที่เก้าและบุตรสาวคนเล็ก เมื่อแต่งงานแล้วได้อยู่เลี้ยงดูบิดามารดา นางเลื่อนจึงได้บ้านและที่บ้านกับที่นาอีกแปลงหนึ่ง (เนื้อที่ประมาณ ๒๐ ไร่) เป็นมรดก

๑๐. นายจำปา แต่งงานกับหญิงจากหมู่บ้านนาบัว แล้วอาศัยอยู่กับบิดามารดาฝ่ายภริยาเป็นเวลาห้าหกปี จึงได้แยกครอบครัวออกไปอยู่ต่างหาก ภริยาของนายจำปาได้รับที่นาจากบิดามารดาหนึ่งแปลงเป็นมรดก ต่อมานายจำปาได้ซื้อที่นาเพิ่มอีกแปลงหนึ่งด้วย

ความแตกต่างระหว่างครอบครัวแรกกับครอบครัวหลัง มีว่า ในครอบครัวแรกบุตรสาวเท่านั้นที่ได้รับส่วนแบ่งที่นาของบิดามารดา และบุตรสาวสุดท้องได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ส่วนในครอบครัวหลัง บุตรสาวคนเล็กเป็นผู้รับมรดกทั้งหมดคนเดียว บุตรสาวอื่น ๆ มิได้รับส่วนแบ่งใดเลย อย่างไรก็ตามการที่มิได้รับมรดก ก็มิได้เป็นอุปสรรคต่อการออกเรือน เพราะในสมัยนั้นยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่า บุคคลสามารถบุกเบิกที่นาเอาเองได้

การแบ่งทรัพย์สินให้บุตรในบ้านพรานเหมือนสมัยปัจจุบัน

ทุกวันนี้ ชาวบ้านพรานเหมือนแบ่งทรัพย์สินให้บุตรตามวิธีประเพณีนิยม ตามปกติบิดามารดาจะจัดการแบ่งทรัพย์สินและยกให้บุตรในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของตนตามที่ปฏิบัติกันอยู่ ชาวบ้านพรานเหมือนนิยมวิธีการยกให้ด้วยวาจาอย่างไม่เป็นทางการ การยกให้โดยเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร หรือ การทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตรนั้นมีน้อยมาก ในขณะที่บิดามารดามีชีวิตอยู่นั้น บุตรทั้งชายหญิงย่อมรู้อยู่แก่ใจว่าตนเองจะได้รับทรัพย์สินส่วนใดบ้าง จะเห็นได้จากตอนที่บุตรชายหรือบุตรสาวแต่งงานแล้ว และเมื่อจะออกเรือน บิดามารดาก็มักให้สิทธิ์เหนือทรัพย์สินแก่บุตรผู้นั้น โดยอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของตนได้ นอกจากนี้ยังแบ่งที่นาบางส่วนให้ทำกินอีกด้วย การที่บุตรได้รับอนุญาตให้ทำนากินในที่ส่วนใดส่วนหนึ่งก็ดี หรือให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านก็ดี เหล่านี้เป็นเสมือนเครื่องชี้ว่าตนจะได้รับที่นาและที่บ้านส่วนนั้นภายหลังเมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว แต่บิดามารดาจะยกที่นาให้บุตรโดยวิธีนี้

แต่เพียงบางส่วนเท่านั้น และจะเก็บส่วนที่เหลือไว้แบ่งให้บุตรอื่น ๆ ในบั้นปลายของชีวิตของตน บิดามารดาบางรายอนุญาตให้บุตรหัวปีที่แต่งงานแล้วทำนาในที่นาของตนเพียงชั่วคราว เพราะประสงค์จะสงวนที่ดินไว้ให้บุตรอื่น ๆ ที่ยังเยาว์ได้ทำกิน แท้จริงแล้วการเข้าอยู่อาศัยในที่บ้านส่วนใดส่วนหนึ่ง ย่อมหมายถึงการเป็นเจ้าของที่บ้านส่วนนั้นด้วย นั่นคือการที่บิดามารดายินยอมให้บุตรปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของตนก็เสมือนยินยอมยกที่บ้านส่วนนั้นให้แก่บุตรโดยปริยาย

ชาวบ้านพรานเหมือนแบ่งทรัพย์สินออกเป็นสามประเภท คือ (๑) "มูลผัว" (สินเดิมของสามี) (๒) "มูลเมีย" (สินเดิมของภริยา) และ (๓) "สมสร้าง" (สินสมรส ได้แก่ทรัพย์สินที่สามีภริยาร่วมกันหามาได้ ภายหลังการแต่งงาน) ความจริงหลังจากแต่งงานอยู่กินด้วยกันแล้ว สามีหรือภริยามิได้คิดจะแบ่งแยกทรัพย์สิน ว่าส่วนไหนเป็นของใคร ในทางตรงกันข้าม บุคคลทั้งสองต่างถือว่าทรัพย์สินทั้งหมดเป็นของครอบครัว และภริยายินยอมให้สามีเป็นผู้จัดการดูแลทรัพย์สินนั้นแทนตน ครั้นถึงคราวจะแบ่งทรัพย์สินเหล่านั้นให้บุตร ผู้เป็นเจ้าของทั้งสองฝ่ายจะพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน ในกรณีที่ตกลงกันมิได้ แต่ละฝ่ายก็จะจัดการแบ่งทรัพย์สินเฉพาะส่วนที่เป็นของตนให้แก่บุตร โดยอาจกระทำในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่ หรือสั่งยกให้ด้วยวาจาก่อนเสียชีวิตก็ได้ จากข้อเท็จจริงที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าสามีหรือภริยาที่มีอายุยืนยาวและอยู่กินด้วยกันจนถึงวัยชรา จะตายโดยมีทรัพย์สินเกือบทั้งหมดเหลืออยู่ สำหรับทรัพย์สินบางส่วนที่ฝ่ายสามีหรือภริยาสงวนไว้เพื่อเก็บผลประโยชน์สำหรับเลี้ยงชีพตนเองในวัยชรานั้น จะตกเป็นของฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ และฝ่ายนั้นจะจัดการแบ่งทรัพย์สินส่วนนั้นให้บุตรต่อไป

ในกรณีที่บิดาหรือมารดาเสียชีวิตก่อนถึงวัยชรา เช่น เกิดเจ็บป่วยและเสียชีวิตกระทันหันนั้น เป็นที่เข้าใจกันว่า ฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่จะเป็นผู้จัดการดูแลสินเดิมของผู้ตาย และจะแบ่งให้บุตรในวันหน้า ถ้าฝ่ายที่มีชีวิตอยู่แต่งงานใหม่ บุตรที่เกิดกับผู้ตายเท่านั้นที่มีสิทธิ์ได้รับส่วนแบ่ง สำหรับสินสมรสดูเหมือนจะใช้หลักอันเดียวกันนี้ กล่าว

คือ บุตรที่เกิดจากการสมรสครั้งแรกย่อมมีสิทธิเรียกร้องเอาสินสมรสก่อนบุตรที่เกิดจากการสมรสครั้งที่สอง พูดถึงการแบ่งทรัพย์สิน ถ้าบิดามารดาเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ หรือสั่งมอบให้ผู้หนึ่งผู้ใด ญาติใกล้ชิดซึ่งได้แก่พี่น้องแท้ของแต่ละฝ่ายจะเป็นผู้จัดการแบ่งทรัพย์สินให้แก่ทายาทของแต่ละฝ่าย โดยอาศัยหลักการแบ่งตามประเพณีนิยมที่ยึดถือปฏิบัติกัน ดังได้กล่าวมาแล้ว

ในกรณีที่คู่สามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส และสามีเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้ผู้หนึ่งผู้ใด ทรัพย์สินส่วนที่เป็นของคู่สามีภริยา ("สมสร้าง") รวมทั้ง ("มูลผัว") ย่อมตกเป็นของภริยา ผู้ซึ่งจะเก็บทรัพย์สินนั้นไว้เพื่อการทำบุญอุทิศให้สามีผู้ล่วงลับไปแล้ว ถ้าภริยาแต่งงานใหม่ทรัพย์สินนั้นก็ยังคงตกเป็นของภริยาและอาจจะแบ่งยกให้แก่บุตรที่เกิดกับสามีคนใหม่ได้ ต่างว่าภริยาเสียชีวิตลงอีกโดยมิได้แต่งงานใหม่ บิดามารดาของสองฝ่ายจะใช้ทรัพย์สินนั้นสำหรับการทำบุญภายหลังที่สามีเสียชีวิตแล้ว เช่น "บุญบวช" "บุญกฐิน" เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายทั้งสองคน การปฏิบัติเช่นนี้เป็นไปตามธรรมเนียมในหมู่บ้านพรานเหมือนที่ว่า เมื่อบิดามารดายกทรัพย์สินให้บุตรคนใดแล้วจะไม่เอากลับคืน แต่ถ้าเป็นทรัพย์สินของฝ่ายใด ญาติพี่น้องของฝ่ายนั้นจะซื้อกลับคืนไปได้ แล้วจึงเอาเงินที่ขายทรัพย์สินได้นั้นไว้สำหรับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายดังกล่าวแล้วข้างต้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าภริยาเสียชีวิตและไม่มีบุตร ก็ใช้หลักเกณฑ์ดังกล่าวแล้วจัดการกับทรัพย์สินของผู้ตาย สำหรับบุตรชายและบุตรสาวที่ยังเป็นโสด ถ้าเสียชีวิตและมีทรัพย์สินอยู่ในครอบครอง บิดาก็จะจัดการขายทรัพย์สินให้แก่พี่น้องแท้ของผู้ตาย และเอาเงินนั้นให้สำหรับใช้จ่ายทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ดังเช่นบ้านพรานเหมือนคนหนึ่งได้กล่าวว่า "ขาย ทำบุญหามัน"

จากการศึกษาวิธีการแบ่งทรัพย์สินให้บุตรตามที่บิดามารดาในบ้านพรานเหมือนปฏิบัติกันอยู่พอสรุปเป็นหลักเกณฑ์ทั่วๆ ไปได้ดังนี้ คือ

ผู้ที่ได้รับบ้านและที่บ้านของบิดามารดาเป็นมรดกคือบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชรา ตามปกติบุตรผู้นั้นมักเป็นบุตรสาวคนสุดท้อง แม้แนวโน้มทั่วๆ ไปจะเป็น

เช่นนั้น แต่ก็ยังมีทายาทหลายรายซึ่งมิได้เป็นบุตรสาวคนสุดท้องแต่ได้รับบ้านและที่บ้านบุตรสาวสุดท้องหรือบุตรสาวอื่นๆ ที่ได้รับบ้านและที่บ้านนั้นเองที่เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา และได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด

ในตอนต้นของบทนี้ได้กล่าวถึงเรื่องบุตรได้รับอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา และว่าบุตรจะได้รับที่บ้านส่วนนั้นด้วย สำหรับแนวโน้มทั่วๆ ไปของเรื่องนี้มีว่า บุตรสาวมักจะเป็นฝ่ายตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดามากกว่าบุตรชาย อนึ่ง ลักษณะเช่นนี้เป็นเพียงแนวโน้มเท่านั้น เพราะจากข้อเท็จจริงปรากฏว่ามีบุตรชายหลายรายที่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาของตน อย่างไรก็ดีอาจสรุปเป็นหลักทั่วๆ ไปได้ว่า บุตรสาวเป็นฝ่ายได้บ้านและที่บ้านของบิดามารดามากกว่าบุตรชาย

ถ้าว่ากันตามกฎหมาย บุตรชายและบุตรสาวต่างมีสิทธิเหนือที่บ้านของบิดามารดาเท่าๆ กัน แม้บุตรชายที่แต่งงานแล้วจะไปอยู่กับฝ่ายภริยา และได้รับที่ดินสำหรับปลูกบ้านจากบิดามารดาของภริยา แต่ก็ยังมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดาของตน ถึงจะไม่ตั้งใจมาปลูกบ้านอยู่เองก็อาจจะให้บุตรคนใดคนหนึ่งมาอยู่แทน เว้นเสียแต่จะสละสิทธิ์และยินดียกส่วนแบ่งของตนให้พี่น้องแท้อื่นๆ ตามคำขอร้องของบิดามารดาเท่านั้น ในทางปฏิบัติบุตรชายที่แต่งงานแล้วและไปอยู่อาศัยที่อื่นมักจะไม่เรียกร้องเอาส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา และด้วยเหตุนี้บุตรสาวจึงมีโอกาสได้ที่บ้านของบิดามารดาเสียเป็นส่วนมาก

เนื่องจากบริเวณบ้านมีเนื้อที่ไม่มากพอที่จะให้บุตรทุกคนปลูกบ้านอาศัยอยู่ได้ทั่วถึง จึงปรากฏว่ามีทั้งบุตรชายและบุตรสาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบริเวณบ้านบิดามารดา สถานการณ์เช่นนี้มักพบในครอบครัวใหญ่ๆ ที่บิดามารดายกที่นาให้แก่บุตรชายและบุตรสาวคนละส่วนเพื่อใช้เป็นที่สำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัย

ส่วนการแบ่งที่นาและที่ดินทำการเพาะปลูกอื่นๆ ในบ้านพรานเหมือน ตามหลักทั่วๆ ไป มักจะเป็นแบบบุตรชายหญิงทั้งสองฝ่ายได้รับส่วนแบ่งเท่าๆ กัน แต่ในทางปฏิบัติมีเหตุอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ลักษณะการแต่งงาน ที่อยู่อาศัย ขนาดของ

ที่ดิน การรับมรดกของฝ่ายสามีหรือภริยา ฯลฯ จากที่สังเกตเห็นมักจะเป็นจริงเสมอว่าพี่น้องแท้ชายหญิงในครอบครัวได้รับส่วนแบ่งที่ดินที่นาไม่เท่ากัน บางคนไม่ได้รับทรัพย์สินอะไรเลยก็มี สำหรับบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชราจะได้รับส่วนแบ่งมรดกมากกว่าบุตรอื่น ๆ แนวโน้มทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการรับมรดกที่นามีดังนี้

ก. ในบรรดาพี่น้องแท้ด้วยกันจะมีอยู่คนหนึ่งที่ได้รับส่วนแบ่งที่นามากกว่าคนอื่น ๆ พี่น้องแท้ผู้นี้ตามปกติมักเป็นน้องคนสุดท้องซึ่งได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา จึงได้ครองบ้านของบิดามารดาด้วย

ข. บุตรชายที่แต่งงานแล้วและไปอยู่ที่อื่นนั้นมีสิทธิได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าเทียมกับบุตรอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา มีโอกาสมากกว่าผู้ที่ไปอยู่ที่อื่น โดยเฉพาะในรายที่บิดามารดามีที่นาเพียงเล็กน้อย

ต่างว่าบิดามารดามีที่นามาก ก็จะแบ่งที่นานั้นและยกให้บุตรชายหญิงทุกคน ๆ ละส่วนโดยไม่คำนึงถึงเรื่องที่อยู่อาศัยของบุตรเหล่านั้น แต่สำหรับบุตรที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชราจะได้รับส่วนแบ่งที่นามากเป็นสองเท่า (คือได้รับส่วนแบ่งเป็นสองส่วน) ในกรณีที่มีที่นาเพียงเล็กน้อย บิดามารดาจะไม่แบ่งหรือยกที่นาให้แก่บุตรคนใด แต่ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่อาจจะอนุญาตให้บุตรทุกคนทำนาแปลงนั้นร่วมกันแล้วแบ่งปันข้าวให้ตน ครั้นถึงวาระสุดท้ายของชีวิต บิดามารดาจึงจัดการแบ่งที่นานั้นให้แก่บุตรทุกคน ผู้ที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชราจะได้รับส่วนแบ่งสองส่วน บุตรอื่น ๆ ที่อยู่ในหมู่บ้านได้รับคนละหนึ่งส่วน ส่วนผู้ที่อยู่นอกหมู่บ้านจะได้รับน้อยกว่าหรือบางรายไม่ได้รับอะไรเลย

เรื่องบุตรชายหญิงที่แต่งงานแล้วไปอาศัยอยู่ที่อื่น และได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินจากบิดามารดาของตนเพียงเล็กน้อยหรือบางรายมิได้รับอะไรเลยนั้น สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะชีวิตความเป็นอยู่ส่วนใหญ่ของบุตรชายหญิงเหล่านั้นผูกพันอยู่กับครอบครัวฝ่ายภริยาหรือสามีที่ตนไปอาศัยอยู่ด้วย เป็นต้นว่า อยู่อาศัยร่วมกัน ทำนาร่วมกัน หรือ

ไม่ก็ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้าน และได้รับที่นาส่วนหนึ่งสำหรับทำกิน อนึ่ง ประเพณีเรื่องที่อยู่อาศัยครั้งแรกภายหลังการแต่งงานกำหนดให้ฝ่ายชายไปอยู่กับฝ่ายหญิง บุตรชายจึงมักเป็นฝ่ายสูญเสียสิทธิเหนือทรัพย์สินของบิดามารดา เพราะเหตุไปผูกพันและมีส่วนได้เสียในทรัพย์สินของครอบครัวฝ่ายภริยานั้นเอง

ในตอนต้นได้กล่าวว่า บิดามารดามักแบ่งและยกทรัพย์สินให้บุตรในวาระสุดท้ายของชีวิตของตน เรื่องนี้น่าสนใจว่า เมื่อบิดามารดายกทรัพย์ให้บุตรแล้ว บุตรจะต้องจัดการอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของที่ดินส่วนนั้น ตามที่ชาวบ้านพรานเหมือนเคยปฏิบัติกันมาในสมัยก่อน ไม่มีการจดทะเบียนการเป็นเจ้าของที่ดิน มิได้มีการรับมอบหรือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินให้ถูกต้องตามกฎหมายอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ทุกวันนี้เมื่อบิดามารดาเสียชีวิต ทายาททุกคนต้องไปรายงานเรื่องการได้รับส่วนแบ่งที่ดินต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะเขียนแผนผังแสดงการแบ่งทรัพย์สินนั้นขึ้นฉบับหนึ่ง แล้วให้ทายาททุกคนที่เกี่ยวข้องด้วยเซ็นชื่อให้คำยินยอมว่าถูกต้อง เมื่อกำนันเซ็นชื่อรับทราบอีกครั้งหนึ่งแล้วก็จะส่งแผนผังฉบับนั้นไปยังที่ว่าการอำเภอเพื่อเก็บไว้เป็นหลักฐาน ในกรณีที่บิดามารดาเสียชีวิตโดยมิได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตรหรือผู้หนึ่งผู้ใดญาติใกล้ชิดของผู้ตายจะเป็นคนจัดการแบ่งปันมรดกให้แก่ทายาท ต่อจากนั้นทายาททุกคนจึงจะไปแจ้งเรื่องการได้รับมรดกต่อผู้ใหญ่บ้าน ผู้ซึ่งจะดำเนินการต่อไปเป็นขั้นๆ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

สถิติเกี่ยวกับการรับมรดกที่นา ที่บ้าน และบริเวณบ้าน

ในตอนนี้จะตรวจดูในแง่ของสถิติว่า การรับมรดกที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในหมู่บ้านพรานเหมือนมีส่วนสนับสนุนทฤษฎีที่กล่าวแล้วข้างต้นเพียงใด

ก การรับมรดกที่นา ในส่วนที่เกี่ยวกับการรับมรดกที่นาจะตรวจสอบดูว่า

๑. จำนวนพี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

๒. แบบรูปการรับมรดกที่นาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาหรือไม่และ

๓. แบบรูปของที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

จากการศึกษาหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และของสามีหรือภริยาของบุคคลเหล่านี้ จำนวน ๑๖๐ หมู่ ปรากฏผลการรับมรดกที่นา ดังนี้

ตารางที่ ๒๓ แบบรูปการรับมรดกที่นา พิจารณาตามจำนวนพี่น้องแท้

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน โดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรเพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) * ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑	๑ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	—	๑
๒	—	๑ (๑๖.๖๗)	—	—	—	๒ (๓๓.๓๓)	๒ (๓๓.๓๓)	๑ (๑๖.๖๗)	๖
๓	—	—	—	—	๔ (๒๕.๐๐)	๔ (๒๕.๐๐)	๗ (๔๓.๗๕)	๑ (๖.๒๕)	๑๖
๔	—	๔ (๑๔.๒๕)	๓ (๑๐.๗๑)	๑ (๓.๕๗)	๑๐ (๓๕.๗๒)	๕ (๑๗.๘๖)	๓ (๑๐.๗๑)	๒ (๗.๑๔)	๒๘
๕	—	๕ (๑๒.๕๐)	๘ (๒๐.๐๐)	๓ (๗.๕๐)	๑๓ (๓๒.๕๐)	๒ (๕.๐๐)	๗ (๑๗.๕๐)	๒ (๕.๐๐)	๔๐
๖	—	๒ (๘.๐๐)	๔ (๑๖.๐๐)	๖ (๒๔.๐๐)	๕ (๒๐.๐๐)	๒ (๘.๐๐)	๖ (๒๔.๐๐)	—	๒๕
๗	—	๒ (๘.๐๐)	๓ (๑๓.๐๔)	๔ (๑๗.๓๕)	๑๐ (๔๓.๔๘)	๑ (๔.๓๕)	๓ (๑๓.๐๔)	—	๒๓
๘	—	—	—	๔ (๕๐.๐๐)	๑ (๑๒.๕๐)	๑ (๑๒.๕๐)	๒ (๒๕.๐๐)	—	๘
๙	—	—	—	๓ (๒๐.๐๐)	๒ (๔๐.๐๐)	—	๒ (๔๐.๐๐)	—	๕
๑๐	—	—	๑ (๑๒.๕๐)	๕ (๖๒.๕๐)	๑ (๑๒.๕๐)		๑ (๑๒.๕๐)	—	๘
รวม	—	๑๔ (๘.๗๕)	๑๕ (๑๑.๘๘)	๒๔ (๑๕.๐๐)	๔๖ (๒๘.๗๕)	๑๗ (๑๐.๖๒)	๓๓ (๒๐.๖๒)	๖ (๓.๗๕)	๑๖๐

* บิดามารดาที่มีนาแต่ขายเสีย หรือไม่ก็ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง

ตาราง ๒๓ แสดงให้เห็นว่า แบบรูปการรับมรดกที่นาในหมู่พี่น้องแท้ทั้งหมด ๑๖๐ หมู่ อาจเป็นไปได้หลายแบบตั้งแต่แบบ (ก) ถึงแบบ (ซ) และในบรรดาแบบรูปเหล่านี้ แบบ (จ) มีส่วนสัดใหญ่ที่สุด อนึ่ง จะสังเกตเห็นได้ว่า แบบรูปการรับมรดกที่นาผันแปรไปเป็นหลายแบบ มากที่สุดจากแบบ (ข) จนถึงแบบ (ฉ) ในหมู่พี่น้องแท้ตั้งแต่ ๔ คน ไปจนถึง ๗ คน และในย่านนี้การรับมรดกตามแบบ (จ) ก็ยังมีส่วนสัดใหญ่ที่สุดอยู่นั่นเอง

ตารางที่ ๒๔ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และภริยาหรือสามีของบุคคลเหล่านี้

จำนวนเวลาการแต่งงานนับถึง พ.ศ. ๒๕๐๔ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน โดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรเพราะ ยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑๐ ปีมาแล้ว	—	๑ (๒.๖๓)	๑ (๒.๖๓)	๒ (๕.๒๖)	๗ (๑๘.๔๒)	๑ (๒.๖๓)	๒๖ (๖๘.๔๓)	—	๓๘
๑๑—๒๐ ปี	—	๒ (๖.๖๗)	๕ (๑๖.๖๗)	๓ (๑๐.๐๐)	๑๓ (๔๓.๓๓)	๓ (๑๐.๐๐)	๓ (๑๐.๐๐)	๑ (๓.๓๓)	๓๐
๒๑—๓๐ ปี	—	๑๐ (๑๔.๗๑)	๑๑ (๑๖.๑๘)	๑๑ (๑๖.๑๘)	๑๕ (๒๗.๕๔)	๕ (๑๓.๒๓)	๔ (๕.๘๘)	๔ (๕.๘๘)	๖๘
๓๑—๔๐ ปี	๑ (๕.๐๐)	—	๒ (๑๐.๐๐)	๖ (๓๐.๐๐)	๗ (๓๕.๐๐)	๓ (๑๕.๐๐)	—	๑ (๕.๐๐)	๒๐
๔๐ ปีเศษ	—	๑ (๒๕.๐๐)	—	๒ (๕๐.๐๐)	—	๑ (๒๕.๐๐)	—	—	๔
รวม	๑ (๐.๖๓)	๑๔ (๘.๗๕)	๑๕ (๑๑.๘๖)	๒๔ (๑๕.๐๐)	๔๖ (๒๘.๗๕)	๑๗ (๑๐.๖๓)	๓๓ (๒๐.๖๓)	๖ (๓.๗๕)	๑๖๐

ถ้านับย้อนหลังจาก พ.ศ. ๒๕๐๔ ไปช่วงละ ๑๐ ปี จะพบว่าในระยะเวลา ๔๐ ปี ที่ผ่านมา การรับมรดกที่นาตามแบบ (จ) มีส่วนสัดใหญ่กว่าแบบรูปอื่นๆ อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา มีหมู่พี่น้องแท้ที่ยังมิได้รับมรดกจากบิดามารดาเพราะยังไม่ถึงคราวถึง ๖๘% ของจำนวนหมู่พี่น้องแท้ในช่วงเวลานั้น

ตารางที่ ๒๕ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ เมื่อพิจารณาตามแบบรูปของที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้เหล่านั้น

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้ทั้งหมด	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรเพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้ทุกคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	๑(๒.๗๐)	๖(๑๖.๒๑)	๒(๕.๔๑)	๓(๘.๑๑)	๑๔(๓๗.๘๔)	๒(๕.๔๑)	๘(๒๑.๖๒)	๑(๒.๗๐)	๓๗
พี่น้องแท้ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๒(๓.๐๘)	๑๔(๒๑.๕๔)	๑๐(๑๕.๓๘)	๑๖(๒๔.๖๑)	๓(๔.๖๒)	๑๖(๒๔.๖๑)	๔(๖.๑๕)	๖๕
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	—	๒(๑๘.๑๘)	—	๖(๕๔.๕๕)	๑(๙.๐๙)	๒(๑๘.๑๘)	—	๑๑

แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับ มีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับ มีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้ทั้งหมด	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร เพราะยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด บ้างอยู่ในตำบลเดียวกัน ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๑(๑๖.๖๗)	—	๑(๑๖.๖๑)	๑(๑๖.๖๗)	๒(๓๓.๓๓)	๑(๑๖.๖๗)	—	๖
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด คนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในอำเภอเดียวกันหรือต่างอำเภอ	—	๕(๑๒.๘๒)	๑(๒.๕๖)	๑๐(๒๕.๖๔)	๙(๒๓.๐๘)	๙(๒๓.๐๘)	๕(๑๒.๘๒)	—	๓๙
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ แต่ไม่ทราบว่าที่ไหน	—	—	—	—	—	—	๑(๕๐.๐๐)	๑(๕๐.๐๐)	๒
รวม	๑(๐.๖๓)	๑๔(๘.๗๕)	๑๙(๑๑.๘๖)	๒๔(๑๕.๐๐)	๔๖(๒๘.๗๕)	๑๗(๑๐.๖๓)	๓๓(๒๐.๖๓)	๖(๓.๗๕)	๑๖๐

ตาราง ๒๕ แสดงว่า ภายหลังการแต่งงานแล้ว ไม่ว่าพี่น้องแท้ทุกคนจะอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด หรือบ้างไปอยู่ที่หมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน ต่างตำบล หรือต่างอำเภอ ส่วนสัดของการรับมรดกที่นาตามแบบ (จ) ก็ยังใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ

ตารางที่ ๒๖ รายละเอียดเกี่ยวกับทายาทที่ได้รับมรดกที่นำตามแบบ (จ) และแบบ (ฉ)

ที่อยู่อาศัยของทายาทในการรับมรดกแต่ละแบบ / เพศและตำแหน่งการเกิดของทายาท	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นำมากหรือมากกว่าพี่น้องแท้อื่น ๆ		(ฉ) ได้รับมรดกที่นำทั้งหมดคนเดียว	
	อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่นอกหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	อยู่หรือเคยอยู่นอกหมู่บ้านที่เกิด
บุตรชายหัวปี	๓ (๖.๖๗)	—	๒ (๑๓.๓๓)	๑ (๕๐.๐๐)
บุตรสาวหัวปี	๕ (๑๑.๑๑)	๑ (๑๐๐.๐๐)	๔ (๒๖.๖๗)	—
บุตรชายสุดท้อง	๑ (๒.๒๒)	—	๑ (๖.๖๗)	—
บุตรสาวสุดท้อง	๒๔ (๕๓.๓๓)	—	๓ (๒๐.๐๐)	—
บุตรชายอื่น ๆ	๓ (๖.๖๗)	—	—	—
บุตรสาวอื่น ๆ	๙ (๒๐.๐๐)	—	๕ (๓๓.๓๓)	๑ (๕๐.๐๐)
รวม	๔๕	๑	๑๕	๒

ตารางข้างบนชี้ให้เห็นว่า ในบรรดาทายาทที่ได้รับมรดกที่นำตามแบบ (จ) ๔๖ ราย ๔๕ ราย อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ในจำนวนทายาทเหล่านี้ ๓๘ ราย เป็นทายาทที่เป็นเพศหญิง คือ บุตรสาวหัวปี ๕ ราย บุตรสาวสุดท้อง ๒๔ ราย และบุตรสาวอื่น ๆ ๙ ราย ซึ่งทั้งนี้จะแลเห็นได้ชัดว่า ทายาทที่เป็นบุตรสาวสุดท้องมีส่วนสัดใหญ่ที่สุด (๕๓ %) สำหรับทายาทที่ได้รับมรดกที่นำตามแบบ (ฉ) นั้น พบว่า ๑๒ ใน ๑๗ ราย เป็นบุตรสาว ทายาทเหล่านี้อยู่หรือเคยอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดเช่นกัน

ข. การรับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดา จากการศึกษาการรับมรดกบ้านและที่บ้านของหมู่พี่น้องแท้ จำนวน ๑๕๗ ราย ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๗ บุคคลที่ได้รับบ้านและที่บ้านของบิดามารดา

เพศและตำแหน่งการเกิดของทายาท	จำนวนทายาทที่ได้รับบ้านและที่บ้าน	หมายเหตุ
บุตรชายหัวปี	๓ (๑.๙๑)	พี่น้องแท้หมู่หนึ่ง ไม่มีพี่สาวหรือน้องสาวเลย
บุตรสาวหัวปี	๑๓ (๘.๒๘)	ในหมู่พี่น้องแท้ ๔ หมู่ ที่บุตรสาวหัวปีเป็นบุตรสาวคนเดียว
บุตรชายสุดท้อง	๔ (๒.๕๕)	
บุตรสาวสุดท้อง	๕๑ (๓๒.๔๘)	
บุตรชายอื่น ๆ	๖ (๓.๘๒)	ในหมู่พี่น้องแท้ ๔ หมู่ ไม่มีพี่สาวน้องสาวเลย
บุตรสาวอื่น ๆ	๑๙ (๑๒.๑๐)	
บุตรคนเดียว	๑ (๐.๖๔)	
รวม	๙๗	

หมายเหตุ (๑) บิดามารดายังมีชีวิตอยู่และยังมิได้ยกบ้านและที่บ้านให้บุตรคนใด ๓๔ ราย (๒๑.๖๖ %)

(๒) ไม่มีการรับมรดกบ้านหรือที่บ้านเพราะเหตุบางประการ เช่น ขายเสีย ๘ ราย (๕.๑๐ %)

(๓) ไม่มีรายละเอียด

ตาราง ๒๗ แสดงว่าผู้ได้รับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดานั้น เป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย กล่าวคือ ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ ๑๕๗ หมู่ เป็นทายาทที่เป็นบุตรสาวสุดท้อง ประมาณ ๓๒ % บุตรสาวหัวปีประมาณ ๘ % และบุตรสาวอื่น ๆ ประมาณ ๑๒ %

การรับมรดกในบ้านอุเม็ง

โดยทฤษฎี การรับมรดกในบ้านอุเม็งเป็นการรับมรดกสองฝ่าย กล่าวคือพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในทรัพย์สินของบิดามารดาของตน ในทางปฏิบัติ บุตรทุกคนก็ได้ใช้สิทธิ์เรียกร้องเอาส่วนแบ่งทรัพย์สินของบิดามารดาอย่างจริงจัง สำหรับที่นา บิดามารดาที่มีที่นามากจะแบ่งที่นานั้นออกเป็นส่วน ๆ แล้วยกให้แก่บุตรทุกคน ๆ ละหนึ่งส่วน ถ้าบิดามารดามีเนื้อที่นาเพียงเล็กน้อย บุตรคนที่ได้รับอนุญาตให้ทำกินจะเป็นผู้ได้รับที่นาแปลงนั้นแต่ผู้เดียว ส่วนพี่น้องแท้อื่น ๆ จะได้รับเงินจำนวนหนึ่งจากผู้รับมรดกเพื่อเป็นค่าทดแทน

ส่วนที่ดินบริเวณบ้านหรือที่บ้าน ปรากฏว่าในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่นั้นอาจจะยกที่บ้านให้แก่บุตรคนใดก็ได้ แต่โดยทั่ว ๆ ไป บิดามารดาจะยกให้แก่บุตรสุดท้องที่ได้เลี้ยงดูตนในวัยชรา ถ้าบิดามารดาเสียชีวิตก่อนที่จะสั่งยกที่บ้านให้แก่บุตรคนใด บุตรทุกคนมีสิทธิ์เรียกร้องเอาส่วนแบ่งที่บ้านได้ ทั้งนี้ไม่จำกัดว่าบุตรคนไหนตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่ใด (ในหรือนอกหมู่บ้านหรือที่อื่น) อนึ่ง บิดามารดาที่มีที่บ้านไม่กว้างใหญ่นักแต่มีฐานะมั่งคั่งก็จะซื้อหาที่ดินสำหรับปลูกบ้านให้แก่บุตรทุกคน ทั้งยังให้เงินจำนวนหนึ่งเป็นค่าปลูกสร้างบ้านเรือนอีกด้วย ในกรณีที่กล่าวถึงทีหลังนี้ บุตรสุดท้องจะได้รับบ้านของบิดามารดา

วิธียกทรัพย์สินให้บุตร

ในบ้านอุเม็ง บิดามารดาอาจจะยกหรือมอบทรัพย์สินให้บุตร โดยอาศัยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ วิธีที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้

๑. การยกให้โดยถูกต้องตามกฎหมาย การยกให้โดยวิธีนี้บิดามารดานิยมกระทำในขณะที่ตนยังมีชีวิตอยู่โดยอาจจะกระทำได้เป็น ๒ อย่าง คือ (ก) แบ่งที่ดินออกเป็นส่วน ๆ แล้วยกให้บุตรในขณะนั้น และ (ข) ยกให้โดยการทำพินัยกรรม

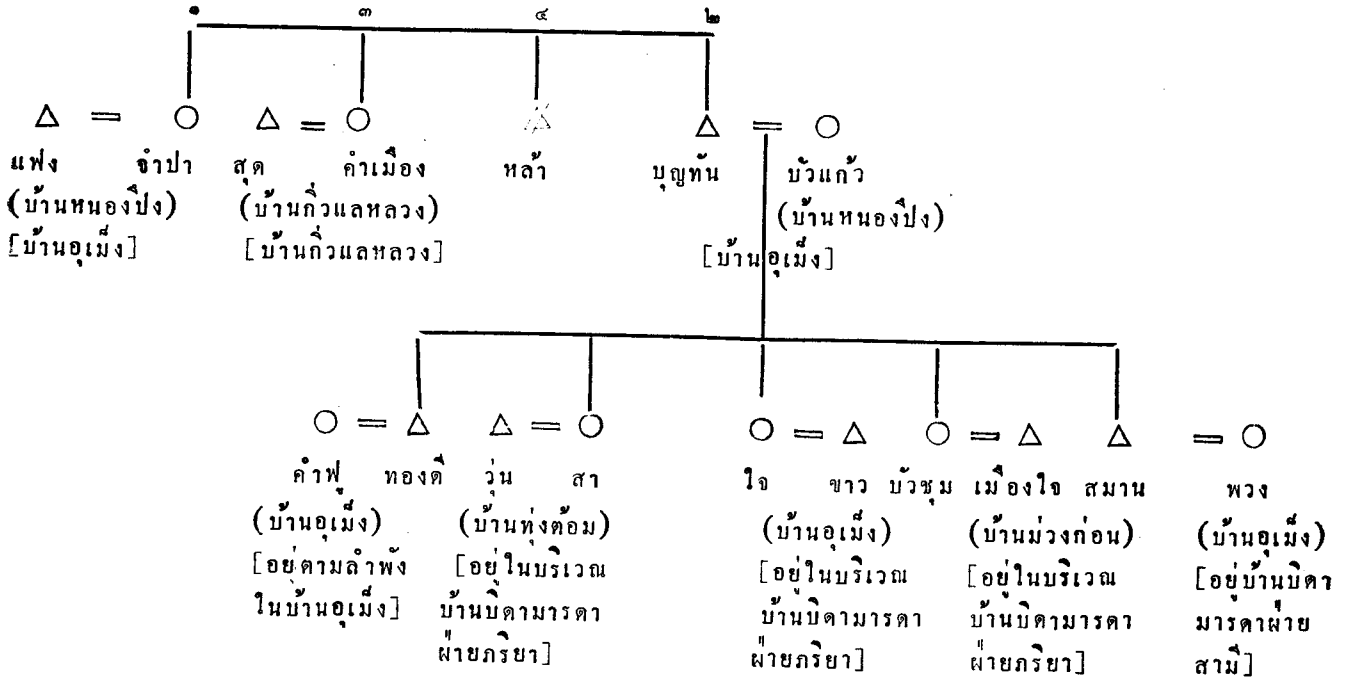
สำหรับการยกทรัพย์สินให้บุตรตามแบบแรกนั้น ในชั้นต้น เจ้าของที่ดินจะต้องแจ้งวัตถุประสงค์ให้ "แก่หลวง" หรือ "พ่อหลวง" (ผู้ใหญ่บ้าน) ทราบ แล้วจึงแจ้งต่อเจ้าพนักงานที่ดิน ณ ที่ว่าการอำเภอในท้องถิ่นนั้น เพื่อดำเนินการรังวัดและแบ่งที่ดินออกเป็นส่วน ๆ ตามความประสงค์ของเจ้าของที่ดิน ในการออกรังวัดที่ดินของเจ้าพนักงาน พ่อหลวงจะออกติดตามและให้ความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด เมื่อแบ่งเสร็จแล้วต้องปิดประกาศการแบ่งที่ดินเมื่อยกให้บุคคลนั้น ๆ ไว้เป็นเวลา ๑๕ วัน ถ้าไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดคัดค้าน บิดามารดาจะโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นให้บุตรต่อไป การโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินกระทำกัน ณ ที่ว่าการอำเภอ การยกที่ดินให้บุตรตามแบบที่กล่าวมาแล้วนี้ พบว่านิยมปฏิบัติกันในหมู่บุคคลที่มีที่ดินมากพอสำหรับจะแบ่งให้แก่บุตรทุกคน ตามข้อเท็จจริงผู้ที่อยู่ในฐานะจะกระทำเช่นนั้นได้มีเพียงส่วนน้อยในบ้านอุเม็ง

ส่วนการยกที่ดินให้บุตรโดยการทำพินัยกรรมนั้น ทราบว่าชาวบ้านอุเม็งไม่ใคร่นิยมกัน เพราะเคยมีแบบอย่างการทำพินัยกรรมยกทรัพย์ที่ก่อให้เกิดเรื่องยุ่งยากจนถึงกับเป็นความขึ้นโรงขึ้นศาลกันระหว่างผู้เป็นทายาท

การศึกษาเฉพาะราย ๓ รายที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้ ๒ รายแรกแสดงให้เห็นถึงวิธีการที่บิดามารดาผู้มีทรัพย์สินมากยกที่นาให้บุตรอย่างเป็นทางการ ส่วนรายที่ ๓ เป็นตัวอย่างคดีพิพาทเรื่องที่ดินอันเนื่องมาแต่การยกทรัพย์ให้บุตรโดยการทำพินัยกรรม

การรับมรดก

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๒ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

นายบุญทันแต่งงานกับบัวแก้ว หญิงจากบ้านหนองบึงในตำบลเดียวกัน ภายหลังการแต่งงานแล้ว บุญทันได้พาภริยามาอาศัยอยู่กับบิดามารดาของตนในบ้านอุเม็ง ต่อมาไม่นานนักบิดามารดาก็ ได้อนุญาต ให้บุญทัน ทำนาและจัดการ ทรัพย์สิน ทั้งหมดของตน เมื่อบุญทันอายุประมาณ ๔๐ ปี บิดามารดาก็เสียชีวิต บุญทันจึงขอรับมรดก ทั้งหมดของบิดามารดาแล้ว ซื้อที่นาอื่น สองแปลง ๆ ละ ๕ ไร่ มอบให้แก่ จำปา และคำเมือง ผู้เป็นพี่สาวและน้องสาวตามลำดับ คนละหนึ่งแปลงเป็นการทดแทน

บิดามารดาของบุญทันมีที่นา ๑๐ ไร่ และที่บ้านอีก ๒ ไร่ เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตทรัพย์สินเหล่านี้ตกเป็นของบุญทันตามเงื่อนไขที่กล่าวมาแล้ว ภายหลังต่อมาบุญทันได้ซื้อที่นาในบ้านอุเม็งอีก ๒ แปลง มีเนื้อที่แปลงละ ๑๐ ไร่ สรุปว่าก่อนหน้าการแบ่งทรัพย์สินให้บุตร บุญทันและภริยามีที่นารวมทั้งหมด ๓๐ ไร่

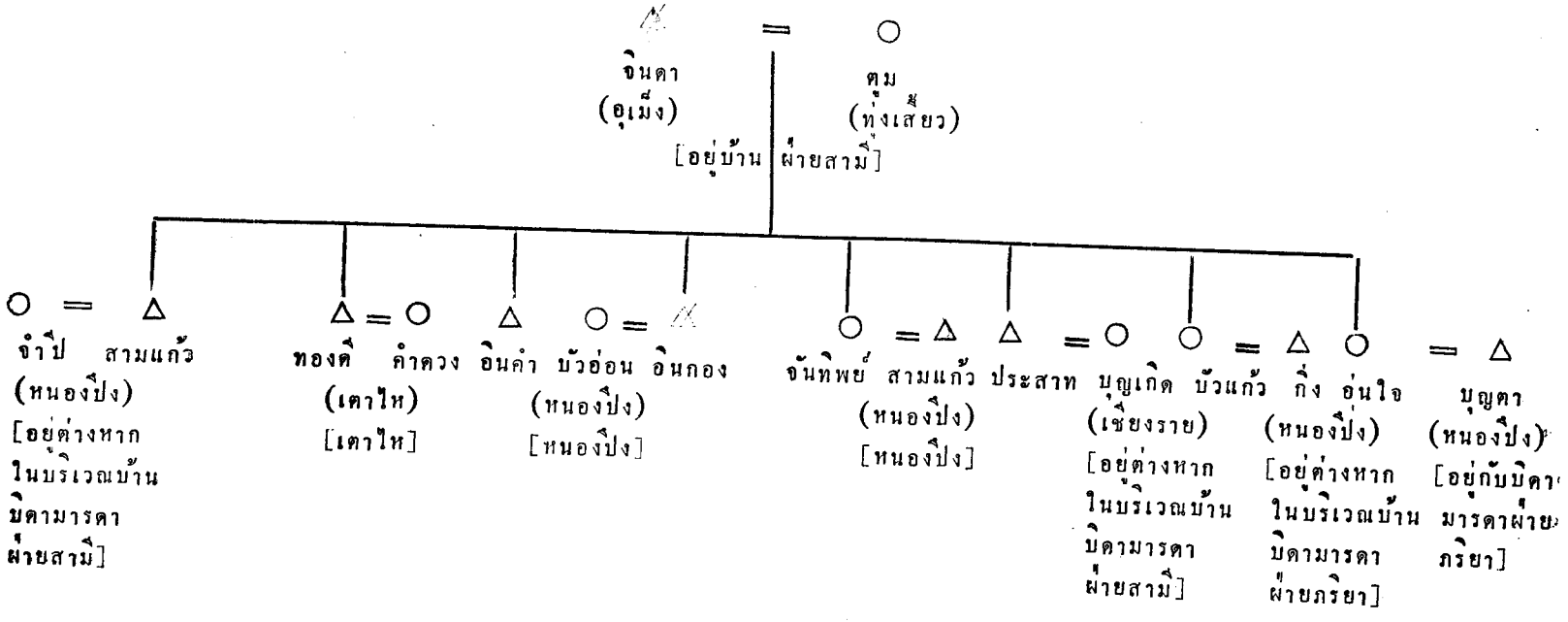
บุญทันและบัวแก้วมีบุตรด้วยกัน ๕ คน เป็นชาย ๒ คน และหญิง ๓ คน ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุตรเหล่านี้แต่งงานมีเหย้ามีเรือนหมดแล้ว บุตรทุกคนยกเว้นบุตรคนหัวปี ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ตอนที่บุตรแต่ละคนแยกครอบครัวออกไปอยู่ตามลำพังนั้น บุญทันได้แบ่งที่นาให้ทำกินคนละ ๕ ไร่ (รวมเป็น ๒๕ ไร่) ที่เหลืออีก ๕ ไร่ ขายไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้เงิน ๕,๐๐๐ บาท บุญทันได้แบ่งเงินจำนวนนี้ให้แก่บุตรทุกคน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท

เมื่อได้แบ่งทรัพย์สินให้บุตรหมดแล้ว บุญทันได้ซื้อที่นาใหม่อีก ๑ แปลง มีเนื้อที่ ๕ ไร่ (สิ้นเงิน ๑๕,๐๐๐ บาท) ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุญทันได้ให้ "ลูกหลาน" เช่านาแปลงนี้ และได้ค่าเช่าเป็นข้าวเปลือกปีละประมาณ ๑๐๐ ถัง นอกจากนี้ บุญทันยังได้รับข้าวเปลือกจากบุตรทั้ง ๕ คน ๆ ละประมาณ ๑๐ ถัง รวมเป็น ๕๐ ถังต่อปี

ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุญทันได้ยกบ้านที่ตนได้รับมาจากบิดามารดาให้แก่นายสมาน บุตรสุดท้อง ส่วนตนเองและภรรยาแยกมาอยู่ในบ้านที่ปลูกขึ้นใหม่ในบริเวณบ้านเดียวกัน

การรับมรดก

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๓ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

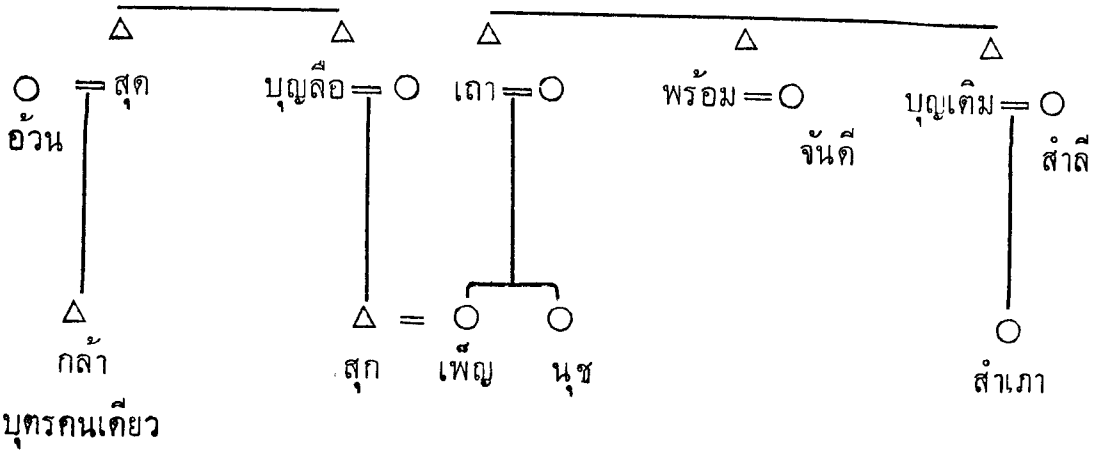
นางตูมชาวตำบลทุ่งเสี้ยว ในอำเภอสันป่าตอง ได้แต่งงานกับนายจินดา ชาวบ้านอุเม็ง เมื่อแต่งงานแล้ว ตูมเป็นฝ่ายมาอยู่กับสามี นายจินดาเสียชีวิตหลายปีมาแล้ว

จินดาและตูมมีบุตรด้วยกัน ๘ คน บุตรคนที่สามเป็นชายเสียชีวิตตั้งแต่ยังเป็นโสด นอกนั้นแต่งงานมีเหย้ามีเรือนแล้ว บุตรสามคนในจำนวนเจ็ดคนแต่งงานแล้วไปอยู่ที่อื่น กล่าวคือ นายทองดี บุตรคนที่สองไปอยู่บ้านฝ่ายภริยาที่บ้านเตาไห ตำบลทุ่งปี๊ นายอินกองบุตรคนที่สี่ (เสียชีวิตแล้ว) ไปอยู่กับภริยาที่บ้านหนองบึง และนางจันทิพย์ บุตรคนที่ห้าไปอยู่กับสามีที่บ้านหนองบึงเช่นกัน บุตรอีกสามคน คือ นายสามแก้ว นายประสาท และนางบัวแก้ว ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ส่วนนางอุ่นใจบุตรสุดท้องกับสามีอาศัยอยู่กับมารดาผู้ชรา (อายุ ๗๗ ปี)

แม้นางตูมมิได้รับทรัพย์สินอันใดจากบิดามารดา แต่จินดาผู้สามีก็ได้รับมรดกที่นาถึงสองแปลง มีเนื้อที่ประมาณ ๑๗ ไร่ นอกจากนี้สามีภริยาคู่นี้ยังได้ซื้อที่นาอีกสองแปลง มีเนื้อที่ประมาณ ๙ ไร่ ดังนั้นภายหลังนายจินดาเสียชีวิตและก่อนการยกทรัพย์สินให้บุตรนางตูมมีที่นา ๒๖ ไร่

นางตูมได้แบ่งที่นาและยกให้บุตร อย่างเป็นทางการเมื่อประมาณ ๑๓ ปีมาแล้ว ในขณะนั้นนางตูมอายุ ๖๔ ปี ภายหลังที่ยกทรัพย์สินให้บุตรแล้ว ตูมยังเหลือที่นาไว้สำหรับตนเอง ๒ ไร่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางตูมได้ข้าวเปลือกจาก สามแก้ว จันทิพย์ บัวแก้ว และอุ่นใจ คนละประมาณ ๒๕ ถังต่อปี

รายที่ ๓ แผนภูมิที่ ๔ การรับมรดกโดยถูกต้องตามกฎหมาย

นายพร้อมและนางจันดีเป็นชาวบ้านอุเม็งทั้งคู่ ภายหลังการแต่งงานแล้วพร้อมได้พานางจันดีมาอยู่ในบ้านบิดามารดาของตน ด้วยเหตุที่สามีภริยาคู่นี้ไม่มีบุตรจึงได้เอานางเพ็ญหลานสาวของนายพร้อม (บุตรสาวของนายเถาผู้เป็นน้องชาย) มาชุบเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ครั้นนางเพ็ญเติบใหญ่ก็ได้แต่งงานกับนายสุกคนในหมู่บ้านเดียวกัน และในครั้งนั้นสุกเป็นฝ่ายมาอาศัยอยู่ด้วย สามีภริยาคู่นี้มีบุตรด้วยกันหลายคน แต่ทุกคนเสียชีวิตแต่ยังเยาว์

เมื่อนายพร้อมอายุประมาณ ๗๐ ปี หลังจากนางจันดีเสียชีวิตแล้วก็ได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์ไว้ฉบับหนึ่งโดยมีนายอำเภอและปลัดอำเภอเป็นพยาน พินัยกรรมฉบับนั้นกล่าวยกที่ดินทั้งหมดจำนวน ๕๐ ไร่ ให้แก่นางเพ็ญกรณีพิพาทเรื่องที่ดินเกิดขึ้นเพราะ นางเพ็ญ นายพร้อม และนายสุก เสียชีวิตในระยะเวลาใกล้ๆ กัน กล่าวคือ นางเพ็ญเสียชีวิตก่อน อีกเดือนหนึ่งต่อมา นายพร้อมก็เสียชีวิตอีกโดยไม่มีใครคาดหมาย และต่อมาอีกหนึ่งเดือนนายสุกผู้เป็นสามีของนางเพ็ญก็เสียชีวิตด้วยอีกคนหนึ่ง เรื่องมีว่า ภายหลังที่นางเพ็ญเสียชีวิตแล้ว นายพร้อมผู้ที่เป็นบิดาก็ตายเสียก่อนที่จะทำพินัยกรรมใหม่ ทรัพย์สินนั้นจึงตกเป็นของนางเพ็ญโดยนิตินัย และในสถานการณ์เช่นนี้นายสุก สามีนางเพ็ญจึงมีสิทธิในทรัพย์สินของภริยา แต่นายสุกเสียชีวิตแล้ว นายกล้าญาติลูกพี่ลูกน้องของนายสุกได้ยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องโดยอ้างว่า ตนเป็นญาติใกล้ชิดกับนายสุก และควรจะมีสิทธิได้รับทรัพย์สินนั้นทั้งหมด ฝ่ายนางสำเภา ญาติลูกพี่ลูกน้องของนางเพ็ญไม่ยอมให้เพราะถือว่าตนก็เป็นญาติใกล้ชิดของนางเพ็ญเช่นกัน เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันมิได้จึงเกิดเป็นคดีฟ้องร้องกันในโรงศาล แม้นางนุชผู้เป็นพี่สาวของนางเพ็ญมิได้เรียกร้องเอาส่วนแบ่งทรัพย์สิน แต่ก็ได้ช่วยเหลือนางสำเภาในด้านการเงินเมื่อสู้ความ คดีฟ้องร้องรายนี้กินเวลายืดเยื้อถึงสามปี คู่ความเปลืองเงินทองไปเป็นจำนวนมาก ในที่สุดต่างตัดสินให้นายกล้าเป็นฝ่ายชนะคดีได้ครองที่ดินทั้งหมด

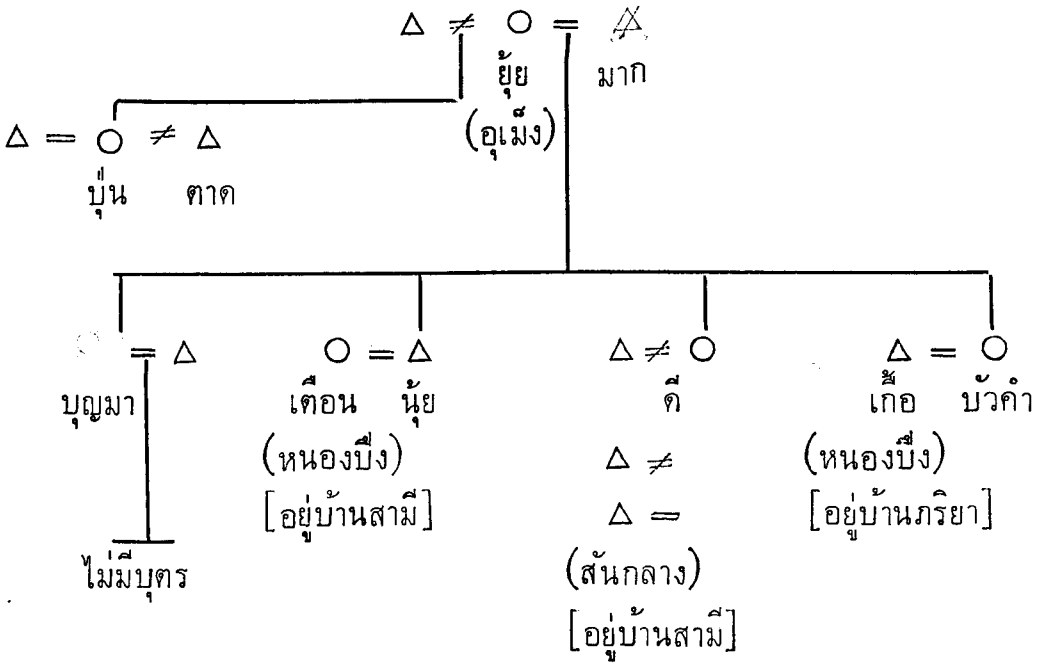
ตามความเห็นของชาวบ้านอุเม็งทั่วๆ ไป ที่ดินรายนี้ควรจะเป็นของนางสำเภาผู้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับนายพร้อมผู้เป็นเจ้าของที่ดินแต่ดั้งเดิม ส่วนนายกล้า

เป็นญาติกับนายพร้อมโดยการเกี่ยวดอง อย่างไรก็ตามคนในสมัยนายพร้อมถือกันว่า ถ้าสามีหรือภริยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตและไม่มีบุตรสืบสาย ทรัพย์สิน (สินเดิมและสินสมรส) ทั้งหมด (ถ้ามี) จะตกเป็นของฝ่ายที่ยังมีชีวิตอยู่ ฉะนั้นถ้าว่ากันตามประเพณีนิยมในสมัยนั้นแล้วสินเดิมของนางเพ็ญตกเป็นของนายสุก และนายกล้า ลูกพี่ลูกน้องของนายสุกก็น่าจะมีส่วนได้เสียในทรัพย์สินนั้นด้วย (ควรจะได้สักกึ่งหนึ่งแต่มิใช่ทั้งหมด) ชาวบ้านอุเม็งหลายคนกล่าวว่าที่นายกล้าชนะคดีพิพาทเรื่องที่ดินในครั้งนั้นเพราะกล้าเป็นคนมั่งคั่ง รู้จักผู้ใหญ่มาก โดยเฉพาะกล้าได้ให้สินบนแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินคดีนี้อย่างลับ ๆ

กรณีพิพาทเรื่องที่ดินรายนี้ เป็นที่อื้อฉาวและรู้เห็นกันทั่วไป ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่นั้นมา ชาวบ้านอุเม็งจึงไม่นิยมทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้บุตร เพราะเกรงจะก่อให้เกิดเรื่องยุ่งยากแก่บุตรหลานอีก การเป็นความกันนั้นนอกจากทำให้เสียเวลาและเปลืองทรัพย์แล้ว ยังทำให้ญาติโกรธเคืองกันและแตกแยกกันอีกด้วย

๒. การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา ("มอบคำปาก") การยกทรัพย์สินให้บุตรโดยวิธีนี้ บิดามารดาหรือเจ้าของที่ดินมักกระทำในบั้นปลายแห่งชีวิตของตน ซึ่งในระยะนั้นบุตรทุกคนแต่งงานและออกเรือนไปอยู่อย่างอิสระหมดแล้ว ยกเว้นบุตรสุดท้องกับครอบครัวซึ่งมักอยู่เลี้ยงดูบิดามารดาของตน เมื่อบิดาหรือมารดาป่วยหนักและก่อนเสียชีวิตก็จะจัดการสั่งมอบทรัพย์สินต่าง ๆ ให้บุตรด้วยวาจา โดยจะเชิญผู้ใหญ่บ้าน ("พ่อหลวง") มาเป็นพยานรู้เห็นด้วย ในกรณีที่บิดาหรือมารดาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งยังมีชีวิตอยู่ฝ่ายนั้นอาจจะเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินนั้นไปก่อน เมื่อถึงเวลาอันสมควรจึงจะจัดการมอบให้ตามที่ผู้ตายได้สั่งไว้ ตามปรกติบิดามารดาที่มีทรัพย์สินเช่นที่ดินที่นามากพอสมควร มักจะยกทรัพย์สินนั้นให้บุตรโดยวิธีนี้ อย่างไรก็ตาม บิดามารดาบางรายที่มีที่ดินน้อยหรือมากก็อาจยกทรัพย์ให้บุตรโดยวิธี "มอบคำปาก" ได้เช่นเดียวกัน การศึกษาเฉพาะราย ๒ รายข้างล่างนี้จะแสดงให้เห็นใจความสำคัญของวิธีการยกทรัพย์สินให้บุตรโดยการ "มอบคำปาก" ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๕ การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการสมรส

นางยุ้ยแต่งงานแล้วสองครั้ง สำหรับการแต่งงานครั้งแรกยุ้ยได้แยกกับสามีภายหลังที่มีบุตรแล้วหนึ่งคน คือ นางบุ่น ส่วนการแต่งงานครั้งที่สองยุ้ยได้แต่งงานกับนายมากและมีบุตรด้วยกัน ๔ คน คือ นางบุญมา นายนุ้ย นางดี และนางบัวคำ นางบุญมาแต่งงานแล้วและไม่มีบุตรในระหว่างสมรสแต่ตัวเองก็เสียชีวิตก่อนที่บิดาจะยกทรัพย์สินให้ ฝ่ายสามีเมื่อภริยาเสียชีวิตก็โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น นายนุ้ยแต่งงานกับเตือนหญิงจากบ้านหนองบึงแล้วพาภริยามาอยู่กับตนในบ้านอุเม็ง ฝ่ายนางดีตามไปอยู่กับสามีในตำบลสันกลาง และนางบัวคำแต่งงานกับชายจากบ้านหนองบึงแล้วพาสามีมามาอยู่ด้วยในบ้านอุเม็ง

นายมากมีที่นา ๑๑ แปลง ซึ่งตั้งอยู่ในบ้านอุเม็ง ๒ แปลง บ้านหนองบึง ๕ แปลง ตำบลบ้านแม ๓ แปลง และในตำบลทุ่งสะโตก อีก ๑ แปลง รวมเป็นเนื้อที่

นาทั้งหมด ๑๑๗ ไร่ เมื่อประมาณ ๑๐ ปีมาแล้ว นายมากป่วยหนักจึงได้สั่งให้นางยุ้ยช่วยจัดการยกที่นาให้บุตรตามส่วน ดังต่อไปนี้

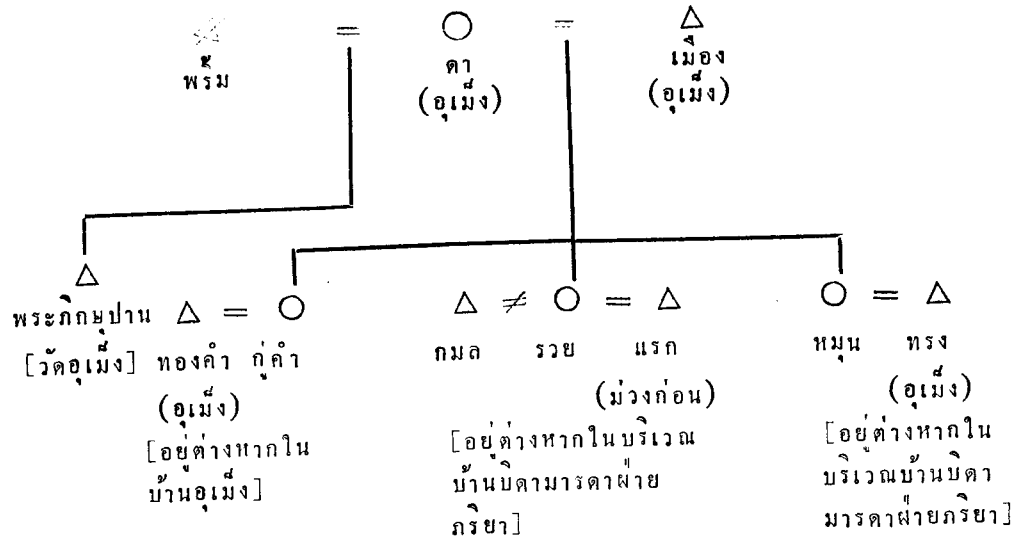
ที่นา แปลงที่ ๑ ในบ้านอุเม็ง เนื้อที่ ๑๗ ไร่ ยกให้ นางบัวคำ
ที่นา แปลงที่ ๒ ในบ้านอุเม็ง เนื้อที่ ๒๔ ไร่ ยกให้ นายนุ้ย
ที่นา แปลงที่ ๑ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางบัวคำ
ที่นา แปลงที่ ๒ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๔ ไร่ ยกให้ นายนุ้ย
ที่นา แปลงที่ ๓ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๔ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๙ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๕ บ้านหนองบึง เนื้อที่ ๗ ไร่ ยกให้ นางบุ่น
ที่นา แปลงที่ ๑ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๕ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๒ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๘ ไร่ ยกให้ นางดี
ที่นา แปลงที่ ๓ ตำบลบ้านแม เนื้อที่ ๒๕ ไร่ ยกให้ นางบุ่น
ที่นา ในตำบลทุ่งสะโตก เนื้อที่ ๔ ไร่ ยกให้ นางดี

จะแลเห็นได้ว่า นายนุ้ย จะได้รับที่นา ๒๘ ไร่ นางดี ๓๓ ไร่ นางบัวคำ ๒๔ ไร่ และนางบุ่น ๓๒ ไร่

หลังจากนายมากเสียชีวิตแล้ว ๗ ปี และก่อนหน้าที่นางยุ้ยจะจัดการยกที่นาให้บุตรตามสั่งนั้น นางบุ่นเกิดหนีสามีตามชายชู้ไป นางยุ้ยเห็นว่า นางบุ่นกระทำการนั้นมิควร จึงมิได้ยกที่นาให้ แต่เอาส่วนแบ่งที่นาที่บุ่นจะได้รับนั้นมาแบ่งเฉลี่ยให้นางบัวคำ นางดี นายนุ้ย และนายตาดบุตรเขยที่ถูกภริยาทิ้งกล่าวคือ ยกที่นาแปลงที่ ๕ ในบ้านหนองบึง (เนื้อที่ ๗ ไร่) ให้แก่นายตาด และยกที่นาแปลงที่ ๓ ในตำบลบ้านแม (เนื้อที่ ๒๕ ไร่) ให้ บัวคำ ดี และนุ้ย ทั้งสามคนแบ่งปันกัน เหตุที่นางยุ้ยยกที่นาให้บุตรเขยหนึ่งแปลงนั้น เพราะเห็นว่านายตาดมาอยู่ด้วยเป็นเวลาหลายปี และระหว่างที่อาศัยอยู่นั้นได้ช่วยทำนาอย่างขยันขันแข็งจึงสมควรได้รับสิ่งตอบแทนบ้าง

การรับมรดก

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๖ การยกทรัพย์สินให้บุตรด้วยวาจา

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นางดาแต่งงานแล้วสองครั้ง ครั้งแรกแต่งงานกับนายพร้ม และมีบุตรด้วยกันหนึ่งคน เป็นชายชื่อ ปาน ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ปานเป็นพระภิกษุ และเจ้าอาวาสวัดอุเม็ง นายพร้มเสียชีวิตตั้งแต่พระภิกษุปานยังเยาว์ และเหลือที่นาไว้ให้บุตรแปลงหนึ่งซึ่งมีเนื้อที่ ประมาณ ๒ ไร่

เมื่อนางดาแต่งงานกับนายพร้มแล้วนั้น บิดามารดาได้ซื้อที่ดินให้แปลงหนึ่งสำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัยที่ดินแปลงนั้นคือที่บ้านที่นางดากับนายเมืองสามีคนที่สอง และบุตรสาวที่ชื่อ หมุน กับครอบครัวอาศัยอยู่ในปัจจุบัน

นายเมืองและนางดา มีบุตรด้วยกัน ๓ คน เป็นหญิงล้วน และทุกคนแต่งงานแล้ว เมืองได้รับมรดกที่นาจากบิดามารดาของตนหนึ่งแปลง (เนื้อที่ประมาณ ๓ ไร่) กับที่บ้านอีกหนึ่งแปลง (ใช้เป็นที่ปลูกบ้านอยู่อาศัย มิได้ เพราะอยู่ริมลำเหมือง ในหน้าฝนน้ำจะท่วม ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ใช้เป็นที่ปลูกกล้วย) เมื่อแต่งงานกับนางดาแล้ว เมืองได้ซื้อที่นาอีกแปลงหนึ่ง มีเนื้อที่ ประมาณ ๒ ไร่ ส่วนนางดาได้รับมรดกที่บ้าน ๒ แห่ง (แห่งหนึ่งบุตรสาวที่ชื่อรวยกับครอบครัวปลูกบ้านอาศัยอยู่)

สรุปว่า นายเมืองและนางดามีที่นา ๒ แปลง (เนื้อที่รวมกันเป็น ๕ ไร่) และที่บ้านอีก ๓ แปลงที่ดินทั้งหมดนี้ตั้งอยู่ในบ้านอุเม็ง

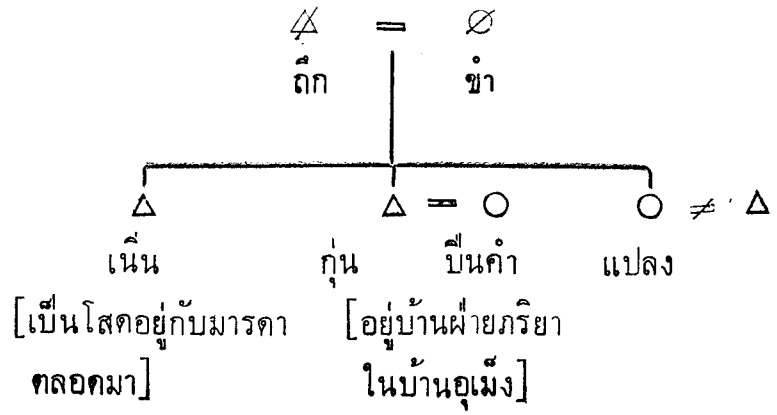
นายเมืองและนางดาได้ยกทรัพย์สินโดยเฉพาะที่นาให้บุตรด้วยวาจาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ก่อนหน้านั้นบุตรแต่ละคนเพียงได้รับอนุญาตให้ทำกินในที่นาส่วนที่ตนได้รับ และต้องแบ่งข้าวให้บิดามารดาปีละประมาณ ๑๐ ถัง แต่พอบิดามารดายกที่นาให้แล้ว บุตรเหล่านี้มิต้องให้ข้าวแก่บิดามารดาอีก อย่างไรก็ตาม บิดามารดาก็มิได้ยกที่นาทั้งหมดให้บุตร ยังคงเหลือที่นาไว้ส่วนหนึ่งสำหรับทำกิน ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดการยกที่นาให้บุตรแต่ละคน

ที่นา แปลงที่ ๑ เนื้อที่ประมาณ ๓ ไร่ ยกให้บุตรสาวที่ชื่อ กู่คำและรวยคนละ ๑ ไร่ (ที่เหลือ ๑ ไร่ บิดามารดาไว้ทำกินเอง)

ที่นา แปลงที่ ๒ เนื้อที่ประมาณ ๒ ไร่ ยกให้ นางหมุน ผู้เป็นบุตรสุดท้อง

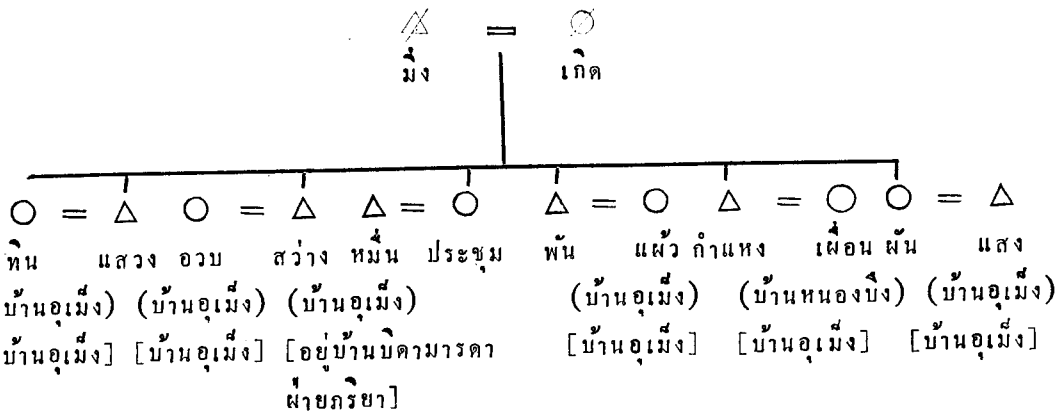
๓. การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรมหรือคำสั่งมอบด้วยวาจา การสืบมรดกโดยวิธีนี้ นิยมปฏิบัติกันในหมู่บุคคลที่มีที่ดินที่นาเพียงเล็กน้อย ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่บิดามารดาจะสงวนที่นาไว้ทำกินเอง หรือมิฉะนั้นก็ให้บุตรที่แต่งงานแล้วและอาศัยอยู่กับตนช่วยทำกิน แต่จะไม่แบ่งหรือยกที่นาหรือทำพินัยกรรมยกทรัพย์ให้แก่บุตรคนใดคนหนึ่ง บิดามารดาเสียชีวิตแล้ว บุตรจึงเป็นฝ่ายจัดการแบ่งปันกันเอง หรืออาจจะเชื้อเชิญผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพนับถือมาช่วยจัดการแบ่งทรัพย์สินให้ก็ได้ ดังจะเห็นใจความสำคัญ ๆ ได้จากการศึกษาเฉพาะรายข้างล่างนี้

รายที่ ๑ แผนภูมิที่ ๗ การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม

นายถึกและนางขำ มีบุตรด้วยกัน ๓ คน เป็นชาย ๒ คน และเป็นหญิง ๑ คน นายเนิน บุตรหัวปียังเป็นโสดและอยู่กับบิดามารดาตลอดมา ฝ่ายกุ่นและแปลง น้องชายและน้องสาวของเนินแต่งงานแล้วและย้ายไปอยู่กับฝ่ายที่เป็นคู่สมรสในบ้านอุเม็ง สำหรับนางแปลงเมื่ออยู่กินกับสามีจนมีบุตรด้วยกัน ๓ คน ก็หย่ากัน แปลงจึงพาบุตรกลับมาอยู่บ้านบิดามารดาดังเดิม นายเนินบุตรคนหัวปีได้เชิญชาวบ้านอุเม็ง ผู้สูงอายุคนหนึ่งซึ่งอดีตเคยเป็นผู้ใหญ่บ้านไปช่วยจัดการแบ่งที่นาให้ ปรากฏว่าทายาททุกคนได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน

รายที่ ๒ แผนภูมิที่ ๙ การสืบมรดกโดยไม่มีพินัยกรรม

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นายมึ่งและนางเกิดมีบุตรด้วยกัน ๖ คน บุตรเหล่านี้แต่งงานแล้วและตั้งบ้านเรือนอยู่ต่างหากนอกบริเวณบ้านบิดามารดาในบ้านอุเม็ง ยกเว้นนางประชุม บุตรคนที่สามที่ยังอาศัยอยู่ในบ้านเดิม และเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชรา

เมื่อนายมึ่งและนางเกิดเสียชีวิตแล้วได้ทิ้งทรัพย์สินไว้ดังนี้ คือ ที่นา ๑๐ ไร่ กับที่บ้านอีก ๑ แปลง นายแสวงบุตรหัวปีได้เชิญผู้สูงอายุ อดีตผู้ใหญ่บ้านอุเม็งไปช่วยแบ่งปันทรัพย์สินให้ ปรากฏว่า นางประชุมได้รับบ้าน เพราะได้เลี้ยงดูบิดามารดา ส่วนที่นา ๑๐ ไร่ บุตรทุกคนได้รับคนละเท่า ๆ กัน

ประเภทของทรัพย์สิน

ตามความเข้าใจของชาวบ้านอุเม็ง ทรัพย์สินมีอยู่ ๒ ประเภท คือ "ของเก่า" (สินเดิม) และ "ของใหม่"(สินสมรส) สำหรับทรัพย์สินประเภทของเก่า ยังจำแนกต่อไปอีกว่า เป็น "ของเก่าของผัว" (สินเดิมของสามี) หรือ "ของเก่าของเมีย" (สินเดิมของภริยา) ตามปกติ เมื่อชายหญิงแต่งงานกันแล้วนั้นต่างก็เอาของเก่าของตนมารวมกันเป็นทรัพย์สินของครอบครัว และภริยายินยอมให้สามีเป็นฝ่ายจัดการดูแลทรัพย์สินทั้งหมด ครั้นเมื่อถึงคราวจะแบ่งปันทรัพย์สินนั้นให้บุตรโดยที่ทั้งสองฝ่ายยังมีชีวิตอยู่ก็แบ่งให้โดยไม่แยกว่าทรัพย์สินส่วนไหนเป็นของเก่าของใคร ต่างว่าสามีภริยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต จะจัดการกับของเก่าของผู้ตายอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับว่า สามีภริยาคู่นั้นมีบุตรในระหว่างสมรสหรือไม่ ถ้าว่ากันตามประเพณี รายละเอียดของวิธีจัดการมีดังนี้

ก. ถ้าสามีภริยาไม่มีบุตรในระหว่างสมรส ไม่ว่าฝ่ายใดจะเสียชีวิต ของเก่าของผู้ตายจะตกเป็นของ "ญาติเดิม" (บิดามารดาหรือพี่น้องแท้ของฝ่ายนั้น) ผู้ซึ่งจะเอาทรัพย์สินส่วนนั้นไปแบ่งให้แก่ผู้มีสิทธิ์จะได้รับอีกต่อหนึ่ง

ข. คู่สามีภริยามีบุตรในระหว่างสมรส ถ้าสามีเสียชีวิต ของเก่าของสามีตกเป็นของบุตร ต่างว่าบุตรยังเป็นผู้เยาว์ ภริยาที่รอดชีวิตอยู่จะเป็นผู้พิทักษ์ทรัพย์สินนั้นไปจนกว่าบุตรบรรลุนิติภาวะจึงจัดการแบ่งปันให้ ในกรณีที่ภริยาแต่งงานใหม่ "ลูกเก่า" (บุตรที่เกิดในระหว่างสมรสกับผู้ตาย) เท่านั้นที่มีสิทธิจะได้รับของเก่าของผู้ตายผู้บิดาโดยตรง ในทำนองเดียวกัน ถ้าภริยาเสียชีวิต ของเก่าก็จะตกเป็นของบุตร และถ้าสามีแต่งงานใหม่ "ลูกเก่า" (บุตรที่เกิดในระหว่างสมรสกับผู้ตาย) เท่านั้นที่มีสิทธิได้รับของเก่าของผู้ตายผู้มารดาโดยตรง

ส่วนทรัพย์สินประเภทของใหม่ที่สามีภริยาร่วมกันหามาได้ในระหว่างสมรสนั้น ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิต ฝ่ายที่มีชีวิตอยู่เป็นผู้ได้รับ และถ้าฝ่ายนั้นแต่งงานใหม่และมีบุตร บุตรเหล่านั้น ("ลูกใหม่") มีสิทธิได้รับทรัพย์สินประเภทของใหม่ของบิดาหรือของมารดาของตน เช่นเดียวกับ "ลูกเก่า"

สถิติเกี่ยวกับการรับมรดกที่นา ที่บ้านและบริเวณบ้านของบิดามารดา

ก. การรับมรดกที่นา ในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องการรับมรดกในบ้านพรานเหมือน จะตรวจดูว่า

๑) จำนวนพี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการได้รับส่วนแบ่งที่นาหรือไม่

๒) แบบรูปการได้รับมรดกที่นาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาหรือไม่ และ

๓) แบบรูปที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกที่นาหรือไม่

จากการศึกษาการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และหมู่พี่น้องของคู่สมรสของบุคคลเหล่านี้ ๑๓๘ หมู่ ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๙ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนพี่น้องแท้

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ \ แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวน
๑	๔ (๕๗.๑๔)	—	—	—	—	—	—	๓ (๔๒.๘๖)	๗
๒	—	๑๐ (๔๕.๔๕)	—	—	๑ (๔.๕๕)	—	๑ (๔.๕๕)	๑๐ (๔๕.๔๕)	๒๒
๓	—	๑๐ (๓๘.๔๖)	—	๑ (๓.๘๕)	๑ (๓.๘๕)	—	๕ (๑๙.๒๓)	๙ (๓๔.๖๑)	๒๖
๔	—	๑๑ (๕๐.๐๐)	๑ (๔.๕๕)	—	—	—	๑ (๔.๕๕)	๙ (๔๐.๙๐)	๒๒
๕	—	๒๔ (๖๘.๕๘)	—	๒ (๕.๗๑)	—	๑ (๒.๘๖)	๒ (๕.๗๑)	๖ (๑๗.๑๔)	๓๕

ตาราง ๒๙ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวน
๖	—	๑๒ (๕๒.๑๗)	๑ (๔.๓๕)	๑ (๔.๓๕)	—	—	๑ (๔.๓๕)	๘ (๓๔.๗๘)	๒๓
๗	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๑ (๓๓.๓๓)	๓
รวม	๔ (๒.๙๐)	๖๙ (๕๐.๐๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๙๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๙

ตารางข้างบนแสดงว่า ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ ๑๓๘ ราย ๖๙ ราย (๕๐%) ได้รับส่วนแบ่งมรดกที่นาตามแบบ (ข) แต่ถ้าคิดเทียบจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบรูปดังกล่าว กับจำนวนหมู่พี่น้องแท้เฉพาะที่ได้รับมรดกที่นาแล้ว ๗๘ ราย (ไม่นับรายที่เป็นทายาทคนเดียว) จะพบว่าหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (ข) นี้จะเป็น ๘๘.๔๖% ผลอันนี้นอกจากแสดงว่าการรับมรดกที่นาตามแบบ (ข) มีส่วนสัดใหญ่กว่าการรับมรดกตามแบบรูปอื่น ๆ แล้ว ยังแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของแบบรูปการรับมรดกสองฝ่ายด้วย

อนึ่ง ตารางนี้ ยังชี้ให้เห็นว่าในหมู่พี่น้องแท้ ๑๓๘ รายนี้ มีหมู่พี่น้องแท้ที่มาจากครอบครัวที่ไม่มีการรับมรดกเพราะบิดามารดาไม่มีที่ดินหรือมีแล้วแต่ขายเสียถึง ๔๖ ราย (๓๓%) ข้อเท็จจริงอันนี้อาจเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งที่บอกให้ทราบฐานะทางเศรษฐกิจในด้านการเป็นเจ้าของที่ดินของชาวบ้านอเมือง

ตารางที่ ๒๙ แบบรูปการรับมรดกที่นาแจกแจงตามจำนวนเวลาการแต่งงานของหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน และของภริยาหรือสามีของบุคคลเหล่านี้

จำนวนเวลาการแต่งงานนับถึง พ.ศ. ๒๕๐๖ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรและยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
๑๐ ปีมาแล้ว	—	๒ (๒๐.๐๐)	—	—	—	—	—	๘ (๓๐.๐๐)	๑๐
๑๑ - ๒๐ ปี	๑ (๑.๕๒)	๓๓ (๕๐.๐๐)	๑ (๑.๕๒)	—	๒ (๓.๐๓)	—	๘ (๑๒.๑๒)	๒๑ (๓๑.๘๑)	๖๖
๒๑ - ๓๐ ปี	๑ (๔.๓๔)	๑๓ (๕๖.๕๒)	—	๒ (๘.๗๐)	—	—	๒ (๘.๗๐)	๕ (๒๑.๗๔)	๒๓
๓๑ - ๔๐ ปี	๑ (๔.๐๐)	๑๐ (๔๐.๐๐)	—	๒ (๘.๐๐)	—	๑ (๔.๐๐)	—	๑๑ (๔๔.๐๐)	๒๕
๔๐ ปีเศษ	๑ (๗.๑๔)	๑๑ (๗๘.๕๘)	๑ (๗.๑๔)	—	—	—	—	๑ (๗.๑๔)	๑๔
รวม	๔ (๒.๕๐)	๖๕ (๕๐.๐๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๕๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๘

ตาราง ๒๙ แสดงว่าแม้บรรดาหมู่พี่น้องแท้ของหัวหน้าครัวเรือน หัวหน้าครอบครัว และของสามีหรือภริยาของบุคคลเหล่านี้แต่งงานในระยะเวลาต่าง ๆ กัน แต่หมู่พี่น้องแท้เหล่านี้ได้รับส่วนแบ่งที่นาตามแบบ (ข) การรับมรดกตามแบบรูปดังกล่าวนี้ มีส่วน

| | | |

สัดใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ ในทุก ๆ ช่วงเวลาที่ผ่านมา จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้กาลเวลาจะผ่านไปก็ดูเหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องแบบรูปของการรับมรดกเลย

ตารางที่ ๓๐ แบบรูปการรับมรดกที่นาของหมู่พี่น้องแท้ โดยแจกแจงตามแบบรูปของที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้เหล่านั้น

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆกัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันแต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันและคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
มีพี่น้องแท้เพียงคนเดียวที่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด	๔ (๕๗.๑๔)	—	—	—	—	—	—	๓ (๔๒.๘๖)	๗
พี่น้องแท้ทุกคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด		๒๑ (๓๑.๘๒)	๑ (๑.๕๒)	๒ (๓.๐๓)	๒ (๓.๐๓)	—	๑๒ (๑๘.๑๘)	๒๒ (๓๓.๓๓)	๖๖
พี่น้องแท้ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	๒๔ (๖๓.๑๖)	—	—	—	๑ (๒.๖๓)	๑ (๒.๖๓)	๑๒ (๓๑.๕๘)	๓๘
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นอยู่ในตำบลเดียวกัน	—	๕ (๔๑.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑ (๘.๓๓)	๕ (๔.๖๗)	๑๒

ตาราง ๓๐ (ต่อ)

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตรและยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด แต่บ้างก็อยู่ในตำบลเดียวกัน ส่วนคนอื่นอยู่ในอำเภอเดียวกัน หรือในต่างอำเภอ	—	๑ (๕๐.๐๐)	—	๑ (๕๐.๐๐)	—	—	—	—	๒
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในอำเภอเดียวกัน หรือต่างอำเภอ	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๑ (๓๓.๓๓)	๓
พี่น้องแท้บางคนอยู่ในหมู่บ้านที่เกิด ส่วนคนอื่นแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ แต่ไม่พบว่าที่ไหน	—	—	—	—	—	—	—	๒ (๑๐๐.๐๐)	๒

ที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ / แบบรูปการรับมรดกที่หมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ได้รับ	(ก) บุตรคนเดียว (ทายาทคนเดียว)	(ข) พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆกัน	(ค) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีมากกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(ง) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน แต่จำนวนผู้ได้รับมีน้อยกว่าครึ่งของจำนวนพี่น้องแท้	(จ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากัน และคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด	(ฉ) ได้รับส่วนแบ่งที่นาไม่เท่ากันโดยคนหนึ่งในจำนวนพี่น้องแท้ได้รับมรดกที่นาคนเดียว	(ช) บิดามารดาไม่ยกที่นาให้บุตร และยังไม่ถึงคราว	(ซ) ไม่มีการรับมรดกที่นา	จำนวนหมู่
ไม่มีรายละเอียด	—	๖ (๗๕.๐๐)	—	๑ (๑๒.๕๐)	—	—	—	๑ (๑๒.๕๐)	๘
รวม	๔ (๒.๙๐)	๖๙ (๕๐.๑๐)	๒ (๑.๔๕)	๔ (๒.๙๐)	๒ (๑.๔๕)	๑ (๐.๗๒)	๑๐ (๗.๒๕)	๔๖ (๓๓.๓๓)	๑๓๙

ตารางที่ ๓๐ แสดงว่า ไม่ว่าพี่น้องแท้ทั้งหมดจะอยู่ในหมู่บ้านที่เกิดหรือแยกย้ายกันไปอยู่ในหมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน ในต่างตำบล ในอำเภอเดียวกันหรือในต่างอำเภอ จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่นาตามแบบ (ข) ใหญ่กว่าการรับมรดกที่นาตามแบบรูปอื่น ๆ นั้นแสดงว่าปัจจัยเรื่องที่อยู่อาศัยของหมู่พี่น้องแท้ไม่มีผลต่อแบบรูปการรับมรดกพี่น้องแท้คนไหนจะไปอยู่ ณ ที่ใดก็ย่อมได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่ากับคนอื่น ๆ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่ากัน ๖๙ รายนั้น เป็นหมู่พี่น้องแท้ที่ทุกคนที่ยังอาศัยอยู่ในตำบลที่เกิด ๖๐ ราย (๘๖.๙๖%)

ข. การรับมรดกที่บ้านและบ้านของบิดามารดา ในเรื่องการรับมรดกที่บ้านและบ้านของบิดามารดานั้น อาจจะมีปัจจัยบางอย่าง ซึ่งได้แก่ จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว เพศ และลำดับที่ของการเกิดของทายาทเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในตอนนี้จะตรวจดูว่า ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้ได้รับมรดกบ้านและที่บ้านหรือไม่

รายละเอียดเกี่ยวกับทายาท (ในหมู่พี่น้องแท้) ที่ได้รับที่บ้าน (ไม่รวมบ้านของบิดามารดา) จากการศึกษาหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับมรดกที่บ้านแล้ว จำนวน ๗๘ ราย ปรากฏผลดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๑ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว	จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับส่วนแบ่งที่บ้าน					จำนวนหมู่พี่น้องแท้
	๑	๒	๓	๔	๕	
๑	๖ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	—	๖
๒	๖ (๕๐.๐๐)	๖ (๕๐.๐๐)	—	—	—	๑๒
๓	๗ (๕๐.๐๐)	๓ (๒๑.๔๓)	๔ (๒๘.๕๗)	—	—	๑๔
๔	๗ (๖๓.๖๔)	— (๑๘.๑๘)	๒ (๑๘.๑๘)	๒ (๑๘.๑๘)	— ๑ (๕.๐๐)	๑๑
๕	๑๓ (๖๕.๐๐)	๓ (๑๕.๐๐)	๒ (๑๐.๐๐)	๑ (๕.๐๐)	๒ (๑๐.๐๐)	๒๐
๖	๕ (๕๑.๖๖)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	๒ (๑๖.๖๗)	๑๒
๗	๒ (๖๖.๖๗)	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	—	๓
รวม	๔๖ (๕๘.๙๗)	๑๕ (๑๙.๒๓)	๑๐ (๑๒.๘๒)	๔ (๕.๑๓)	๓ (๓.๘๕)	๗๙

หมายเหตุ หมู่พี่น้องแท้ที่ยังไม่ได้รับมรดกที่บ้านมี ๒๔ ราย ที่ไม่มีการรับมรดกที่บ้าน ๒๑ ราย และที่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับการรับมรดกที่บ้านอีก ๑๔ ราย

จากตาราง ๓๑ จะแลเห็นได้ชัดว่า ในทุก ๆ จำนวนของหมู่พี่น้องแท้ การรับมรดกที่บ้านของบิดามารดาตามแบบรูปพี่น้องแท้คนใดคนหนึ่งได้รับคนเดียว (๕๘.๙๗%) มีลักษณะเด่นกว่าแบบรูปที่ทายาทหลายคนได้รับ

ตารางที่ ๓๒ เพศและลำดับที่ของการเกิดของทายาทที่ได้รับที่บ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่บ้าน / แบบรูปการรับมรดกที่บ้าน	ทายาทหลายคน			ทายาทคนเดียว						จำนวนหมู่
	พี่น้องแท้ทั้งชายและหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย	พี่น้องแท้ที่เป็นชายเท่านั้นที่ได้รับ	พี่น้องแท้ที่เป็นหญิงเท่านั้นที่ได้รับ	บุตรสุดท้องที่เป็นชาย	บุตรสุดท้องที่เป็นหญิง	บุตรชายอื่นๆ	บุตรสาวอื่นๆ	บุตรคนเดียวเป็นชาย	บุตรคนเดียวเป็นหญิง	
๑	—	—	—	—	—	—	—	๓ (๕๐.๐๐)	๓ (๕๐.๐๐)	๖
๒	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๔ (๓๓.๓๓)	๑ (๘.๓๓)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑๒
๓	๒ (๑๔.๒๙)	๒ (๑๔.๒๙)	๓ (๒๑.๔๓)	๓ (๒๑.๔๓)	๒ (๑๔.๒๙)	๑ (๗.๑๔)	๑ (๗.๑๔)	—	—	๑๔
๔	๓ (๒๗.๒๗)	—	๑ (๙.๐๙)	๑ (๙.๐๙)	—	๒ (๑๘.๑๘)	๔ (๓๖.๓๗)	—	—	๑๑
๕	๓ (๑๕.๐๐)	—	๕ (๒๕.๐๐)	๔ (๒๐.๐๐)	๔ (๒๐.๐๐)	๑ (๑๕.๐๐)	๓ (๑๕.๐๐)	—	—	๒๐
๖	๓ (๒๕.๐๐)	๑ (๘.๓๓)	๓ (๒๕.๐๐)	๒ (๑๖.๖๗)	๒ (๑๖.๖๗)	๑ (๘.๓๓)	—	—	—	๑๒

ตารางที่ ๓๒ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องแท้ในแต่ละหมู่บ้าน / แบบรูปการรับมรดกที่บ้าน	ทายาทหลายคน			ทายาทคนเดียว						จำนวนหมู่
	พี่น้องแท้ทั้งชายและหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย	พี่น้องแท้ที่เป็นชายเท่านั้นที่ได้รับ	พี่น้องแท้ที่เป็นหญิงเท่านั้นที่ได้รับ	บุตรสุดท้องที่เป็นชาย	บุตรสุดท้องที่เป็นหญิง	บุตรชายอื่น ๆ	บุตรสาวอื่น ๆ	บุตรคนเดียวเป็นชาย	บุตรคนเดียวเป็นหญิง	
๗	๑ (๓๓.๓๓)	—	—	๒ (๖๖.๖๗)	—	—	—	—	—	๓
รวม	๑๔ (๑๗.๕๕)	๕* (๖.๔๑)	๑๔** (๑๗.๕๕)	๑๖*** (๒๐.๕๑)	๙ (๑๑.๕๓)	๖ (๗.๖๕)	๘ (๑๐.๒๖)	๓ (๓.๘๕)	๓ (๓.๘๕)	๗๘

หมายเหตุ * มี ๔ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นหญิง

** มี ๓ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นชาย

*** มี ๑ รายที่ไม่มีพี่น้องแท้เป็นหญิง

ตาราง ๓๒ แสดงให้เห็นว่า ในกรณีที่มีทายาทหลายคนได้รับที่บ้านนั้น การรับมรดกตามแบบพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงได้รับทั้งสองฝ่าย กับแบบพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับฝ่ายเดียว มีลักษณะเด่นกว่าแบบอื่น ผลอันนี้ชี้ให้เห็นว่าการรับมรดกที่บ้านนั้นเป็นแบบพี่น้องแท้ทั้งชายหญิงสองฝ่ายได้รับ แต่ในขณะเดียวกันก็เอนเอียงไปทางแบบพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับเพียงฝ่ายเดียว

ถ้าการรับมรดกที่บ้านเป็นแบบได้รับคนเดียว จะพบว่าที่บุตรสุดท้องเป็นชายกับที่เป็นหญิงได้รับ มีลักษณะเด่นกว่าเป็นบุตรอื่น ๆ ได้รับ นี้ก็แสดงให้เห็นว่า ในกรณีที่มีบุตรคนใดคนหนึ่งได้รับเพียงคนเดียว บุตรคนนั้นมักเป็นบุตรสุดท้อง (บุตรชายหรือบุตรสาวก็ได้)

อนึ่ง จากตารางนี้พอจะกล่าวได้ว่า การรับมรดกที่บ้าน มีความโน้มเอียงเป็นแบบบุตรคนใดคนหนึ่งได้รับมากกว่าเป็นแบบบุตรหลายคนได้รับ (หมู่พี่น้องแท้ ๔๕ รายใน ๗๘ ราย หรือ ๕๗.๖๙% ของหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับที่บ้านแล้วได้รับที่บ้านตามแบบได้รับคนเดียว)

ตารางที่ ๓๓ จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในครอบครัว	จำนวนพี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านของบิดามารดา				จำนวนหมู่พี่น้องแท้
	๑	๒	๓	๔ หรือมากกว่า	
๑	๕ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	๕
๒	๙ (๘๑.๘๒)	๒ (๑๘.๑๘)	—	—	๑๑
๓	๑๑ (๘๔.๖๒)	๑ (๗.๖๙)	๑ (๗.๖๙)	—	๑๓
๔	๑๐ (๙๐.๙๑)	—	๑ (๙.๐๙)	—	๑๑
๕	๑๕ (๘๓.๓๓)	๒ (๑๑.๑๑)	—	๑ (๕.๕๖)	๑๘
๖	๙ (๙๐.๐๐)	๑ (๑๐.๐๐)	—	—	๑๐
๗	๓ (๑๐๐.๐๐)	—	—	—	๓
รวม	๖๒ (๘๗.๓๒)	๖ (๘.๔๕)	๒ (๒.๘๒)	๑ (๑.๔๑)	๗๑

หมายเหตุ จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ยังไม่ได้รับมรดก ๓๕ ราย (๕๓.๐๓%)
จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ไม่มีการรับมรดก ๑๖ ราย (๒๔.๒๔%)
จำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ไม่มีรายละเอียด ๑๕ ราย (๒๒.๗๓%)

ตารางที่ ๓๓ แสดงว่าในหมู่พี่น้องแท้แต่ละหมู่ไม่ว่าจำนวนพี่น้องแท้จะเป็นเท่าใด แบบรูปการรับบ้านของบิดามารดา พี่น้องแท้เพียงคนเดียวได้รับมีลักษณะเด่นที่สุด กล่าวคือในจำนวนหมู่พี่น้องแท้ที่ได้รับบ้านบิดามารดาแล้ว ๗๑ ราย มี ๖๒ ราย (๘๗.๓๒%) ที่ได้รับบ้านบิดามารดาตามแบบดังกล่าว ที่มีลักษณะเด่นรองลงมาคือพี่น้องแท้ ๒ คน ได้รับบ้านของบิดามารดาร่วมกัน (๘.๔๕%)

ตารางที่ ๓๔ เพศและลำดับที่ของการเกิดของทายาทผู้ได้รับบ้านของบิดามารดา

จำนวนพี่น้องแท้ในครั้งเรือน	ทายาทคนเดียว						ทายาทสองคน			ทายาทสามคนหรือมากกว่า			จำนวนทั้งหมด
	บุตรชายที่เป็นบุตรสุดท้อง	บุตรสาวที่เป็นบุตรสุดท้อง	บุตรชายอื่น ๆ	บุตรสาวอื่น ๆ	มีแต่บุตรสาวในครอบครัว	มีแต่บุตรชายในครอบครัว	พี่สาวและน้องสาว	พี่ชายและน้องชาย	พี่ชายและน้องสาวหรือพี่สาวและน้องชาย	เป็นบุตรชายทั้งหมด	เป็นบุตรสาวทั้งหมด	เป็นพี่น้องแท้ทั้งสองเพศ	
๑	—	—	—	—	๒ (๔๐.๐๐)	๓ (๖๐.๐๐)	—	—	—	—	—	—	๕
๒	๔ (๓๖.๓๗)	๑ (๒๗.๒๗)	—	—	—	๒ (๑๘.๑๘)	—	๑ (๙.๐๙)	๑ (๙.๐๙)	—	—	—	๑๑
๓	๔ (๓๐.๗๗)	๓ (๒๓.๐๘)	๒ (๑๕.๓๙)	๑ (๗.๖๙)	—	๑ (๗.๖๙)	๑ (๖.๖๙)	—	—	—	๑ (๗.๖๙)	—	๑๓
๔	๑ (๙.๐๙)	๓ (๒๗.๒๗)	๒ (๑๘.๑๘)	๓ (๒๗.๒๗)	—	๑ (๙.๐๙)	—	—	—	—	๑ (๙.๐๙)	—	๑๑

ตาราง ๓๔ (ต่อ)

จำนวนพี่น้องแท้ในครัวเรือน	ทายาทคนเดียว						ทายาทสองคน			ทายาทสามคนหรือมากกว่า			จำนวนพี่น้องแท้
	บุตรชายที่เป็นบุตรสุดท้อง	บุตรสาวที่เป็นบุตรสุดท้อง	บุตรชายอื่นๆ	บุตรสาวอื่นๆ	มีแต่บุตรสาวในครอบครัว	มีแต่บุตรชายในครอบครัว	พี่สาวและน้องสาว	พี่ชายและน้องชาย	พี่ชายและน้องสาวหรือพี่สาวและน้องชาย	เป็นบุตรชายทั้งหมด	เป็นบุตรสาวทั้งหมด	เป็นพี่น้องแท้ทั้งสองเพศ	
๕	๕ (๒๗.๗๘)	๔ (๒๒.๒๒)	๑ (๕.๕๖)	๔ (๒๒.๒๒)	—	—	๓ (๑๖.๖๖)	—	—	—	—	๑ (๕.๕๖)	๑๘
๖	๒ (๒๐.๐๐)	๔ (๔๐.๐๐)	๑ (๑๐.๐๐)	๑ (๑๐.๐๐)	—	๑ (๑๐.๐๐)	๑ (๑๐.๐๐)	—	—	—	—	—	๑๐
๗	๓ ๑๐๐.๐๐	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	๓
รวม	๑๕* (๒๖.๗๖)	๑๗** (๒๓.๕๔)	๖ ✓ (๘.๔๕)	๕++ (๑๒.๖๗)	๒ (๒.๘๒)	๘ (๑๑.๒๗)	๕ (๗.๐๔)	๑ ✓✓ (๑.๔๑)	๑ (๑.๔๑)	—	๒+++ (๒.๘๒)	๑ (๑.๔๑)	๗๑

หมายเหตุ * มี ๒ รายที่ไม่มีบุตรสาวในครอบครัว ✓✓ ไม่มีบุตรสาวในครอบครัว

** มี ๒ รายที่ไม่มีบุตรชายในครอบครัว ++ มี ๑ รายที่ไม่มีบุตรชายในครอบครัว

✓ มี ๑ รายที่ไม่มีบุตรสาวในครอบครัว +++ ไม่มีบุตรชายในครอบครัว

ในกรณีที่บุตรคนใดคนหนึ่งเพียงคนเดียวได้รับบ้านของบิดามารดาเป็นมรดก จะพบว่าส่วนสัดของแบบรูปที่บุตรสุดท้อง (ชายหรือหญิง) ได้รับมีส่วนสัดใหญ่กว่าแบบรูปที่เป็นบุตรอื่นได้รับ แต่ถ้าหาผลรวมของบุตรสุดท้องแต่ละเพศที่ได้รับจะพบว่า เป็นบุตรชายสุดท้อง ๓๕.๒๑% (๒๖.๗๖ % + ๘.๔๕%) และเป็นบุตรสาวสุดท้อง ๓๖.๖๑% (๒๓.๔๔ % + ๑๒.๖๗%) นี้แสดงให้เห็นว่าบุตรชายและบุตรสาวที่ได้รับบ้านมีส่วนสัดเกือบเท่าๆ กัน อีกครั้งหนึ่งที่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการรับมรดกบ้านของบิดามารดาสนับสนุนทฤษฎีการรับมรดกสองฝ่ายในหมู่บ้านอุเม็ง

ถ้าตรวจดูการรับมรดกบ้านของบิดามารดาโดยทายาทสองคนดูบ้าง จะพบว่าแบบรูปการรับมรดกที่พี่สาวและน้องสาวได้รับบ้านของบิดามารดาร่วมกันมีสัดส่วนใหญ่กว่าแบบรูปที่ พี่ชายและน้องชายหรือพี่ชายและน้องสาว หรือพี่สาวและน้องชายได้รับร่วมกัน จากนี้พอจะกล่าวเพิ่มเติมจากข้างต้นได้ว่า แม้การรับมรดกบ้านของบิดามารดาจะเป็นแบบบุตรชายและบุตรสาวได้รับทั้งสองฝ่ายก็จริง แต่ก็เอนเอียงที่จะเป็นแบบบุตรสาวมีโอกาสได้รับมากกว่าบุตรชายได้รับ

เปรียบเทียบการรับมรดกในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง

โดยทั่วๆ ไป อาจกล่าวได้ว่า การรับมรดกที่พบในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง เป็นระบบการรับมรดกสองฝ่าย คือ พี่น้องแท้ทั้งชายหญิงมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในทรัพย์สินของบิดามารดา แต่ถ้ากล่าวในแง่ของประวัติความเป็นมา บ้านอุเม็งมีระบบการรับมรดกสองฝ่ายมาตั้งแต่แรก ส่วนบ้านพรานเหมือนพึ่งจะพบว่ามีในระยะหลังๆ

บ้านพรานเหมือนในสมัยก่อน เมื่อบุตรสาวแต่งงานแล้วก็ยังอยู่กับบิดามารดาของตน ด้วยเหตุนี้ จึงมักเป็นฝ่ายได้รับทรัพย์สินของบิดามารดา ส่วนบุตรชาย ปรากฏว่ามักไปอยู่กับภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว และได้อาศัยทรัพย์สินของฝ่ายนั้นสำหรับทำกิน หรือไม่ก็จับจองที่ดินเอาเอง เพราะในระยะนั้นยังมีที่ดินว่างเปล่าให้จับจองได้โดยเสรี ชาวบ้านพรานเหมือนปฏิบัติกันเช่นนี้เรื่อยมาจนถึงสมัยหนึ่งซึ่งที่ดินว่างเปล่าหลือน้อยลง และในที่สุดก็หมดไป สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้บุตรชายต้องหันมาพึ่ง

ทรัพย์สินของบิดามารดาของตน ทั้งตัวบิดามารดาเองก็รู้สึกว่า บุตรชายและบุตรสาวควรจะมีสิทธิ์ในการรับมรดกเท่าเทียมกัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ แม้มีบุตรชายและบุตรสาวหลายรายที่ยังมิได้รับมรดกเนื่องจากบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ แต่ก็คาดว่าการรับมรดกของบุคคลเหล่านี้จะเป็นแบบการรับมรดกสองฝ่าย

ในส่วนที่เกี่ยวกับการยกทรัพย์สินให้บุตร พบว่า บิดามารดาในบ้านพรานเหมือนยังนิยมยกที่ดินที่นาให้บุตรด้วยวาจาอย่างไม่มีพิธีรีตองและการยกให้นั้นมักกระทำในบั้นปลายแห่งชีวิตของตน การอนุญาตให้บุตรทำกินในที่นาส่วนหนึ่งส่วนใด หรือให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านในระหว่างที่บิดามารดามีชีวิตอยู่นั้น ย่อมหมายว่าบุตรนั้น ๆ จะได้รับที่ดินหรือที่นาส่วนนั้นเมื่อบิดามารดาสิ้นชีวิต ส่วนในบ้านอุเม็ง บิดามารดาอาจยกที่ดินหรือที่นาให้บุตรด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งใน ๓ วิธี คือ (๑) การแบ่งและยกทรัพย์สินให้โดยถูกต้องตามกฎหมาย (๒) การมอบให้ด้วยวาจา และ (๓) บิดามารดาตายโดยมิได้กล่าวยกทรัพย์สินให้บุตรคนใด แต่บุตรจะเป็นฝ่ายตกลงแบ่งกันเองหรือเชิญผู้ใหญ่มาช่วยแบ่งให้ โดยทางปฏิบัติ วิธีแรกเหมาะสำหรับผู้ที่มีที่ดินมากพอที่จะแบ่งให้แก่บุตรทุกคน และตามข้อเท็จจริงมีบิดามารดาเพียงน้อยรายในบ้านอุเม็งที่กระทำเช่นนี้ได้ วิธีที่สองเหมาะสำหรับผู้ที่มีที่ดินขนาดปานกลาง บิดามารดาเหล่านี้จะกล่าวมอบที่ดินให้บุตรเมื่อตนใกล้จะตาย ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ บิดามารดาอาจจะแบ่งที่นาส่วนใดส่วนหนึ่งให้บุตรทำกิน และบุตรต้องแบ่งข้าวให้แก่บิดามารดาด้วย สำหรับวิธีที่สามเหมาะสำหรับผู้มีที่นาน้อย เจ้าของที่นาเหล่านี้มักสงวนที่นาไว้ทำเองเมื่อชีวิตหาไม่ ทายาทก็จัดการแบ่งปันกัน วิธีนี้ชาวบ้านอุเม็งส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติกัน

ในการศึกษาเรื่องการรับมรดกของชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างในบ้านพรานเหมือนและบ้านอุเม็ง พบว่าแบบรูปการรับมรดกที่นาผันแปรไปได้หลายแบบ อย่างไรก็ตามผลที่ได้ก็สนับสนุนทฤษฎีการรับมรดกในสองหมู่บ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวคือในบ้านพรานเหมือนแบบรูปการรับมรดกที่นาที่มีลักษณะเด่นเป็นแบบพี่น้องแท้ทุกคนได้รับส่วนแบ่งไม่เท่ากันโดยมีทายาทคนหนึ่งได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ทายาทผู้นี้พบว่า

มักเป็นบุตรสุดท้องและเป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย ส่วนในบ้านอุเม็งแบบรูปการรับมรดกที่นาที่มีลักษณะเด่น เป็นแบบรูปที่พี่น้องแท้ทุกคนต่างได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่าๆ กัน แบบรูปการรับมรดกที่นาในสองหมู่บ้านที่กล่าวแล้วนี้ พบว่าไม่เปลี่ยนแปลงในช่วระยะเวลา ๔๐ ปี ไม่ว่าจำนวนพี่น้องแท้ (หรือทายาท) จะเป็นเท่าใด หรือพี่น้องแท้คนไหนจะอาศัยอยู่ที่ใดบ้าง

เกี่ยวกับการรับมรดกบ้านและที่บ้านของบิดามารดา พบว่า ในบ้านพรานเหมือนทายาทที่ได้รับบ้านและที่บ้านนี้เป็นบุตรสาวมากกว่าบุตรชาย ส่วนในบ้านอุเม็ง การรับมรดกที่บ้านเป็นแบบการรับมรดกสองฝ่าย แต่ก็เอนเอียงจะเป็นพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงได้รับฝ่ายเดียว สำหรับการรับมรดกบ้าน พบว่าแบบทายาทที่ได้รับคนเดียวเป็นบุตรสุดท้อง (ชาย หรือ หญิง) มีลักษณะเด่นที่สุด.

บทที่ ๗
เรื่องราวเกี่ยวกับวัด

ในหนังสือเรื่อง "การศึกษาเรื่องประเพณีไทย" (๒๕๐๕) ท่านเจ้าคุณอนุมานราชธน กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "ศาสนาจะเกิดมีขึ้นได้ ก็ต้องมีความเชื่อเป็นความเลื่อมใสศรัทธามาก่อน แต่สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรมมีอยู่แต่ในจิตใจ ถ้าไม่แสดงออกก็ไม่ทราบว่าเป็นศาสนา เพราะฉะนั้นถ้าต้องการทราบว่าถือศาสนาอะไร ก็ดูได้ในกิริยาอาการและสิ่งต่าง ๆของผู้ที่มีความเชื่อความเลื่อมใสที่แสดงออกเป็นรูปธรรม เช่น มีวัดวาอาราม เจดีย์ โบสถ์วิหาร การเปรียญ มีผู้บวชที่เรียกว่าบรรพชิต และมีผู้ครองเรือนคือฆราวาสเป็นอุบาสก อุบาสิกา มีระเบียบแบบแผนเป็นขนบประเพณี และพิธีรีตอง ....." ฉะนั้นตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ "วัด" จึงเป็นสัญญลักขณ์แห่งพุทธศาสนาของชาวไทย และมีวัดอยู่ทั่วทุกหมู่บ้าน นับเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่จำเป็นและที่จะขาดเสียมิได้ เพราะในชนบททั่ว ๆ ไปในประเทศไทยนั้น "วัด" เป็นจุดรวมทางสังคมและกิจกรรมต่าง ๆ นับว่าเป็นหัวใจของหมู่บ้านทีเดียว

ก. บ้านพรานเหมือน

ชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เหมือนกับชนบทอื่น ๆ คือมีวัดอยู่ทุกหมู่บ้าน ที่หมู่บ้านพรานเหมือนก็เช่นกัน มีวัดประจำหมู่บ้านชื่อวัด "ธาตุนิมิตร" เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนี้ วัดนี้ตั้งอยู่ริมถนนสาย อุดร—บ้านผือ ซึ่งพึ่งตัดใหม่ผ่านใจกลางของหมู่บ้าน ตัววัดตั้งอยู่เป็นเอกเทศมีรั้วรอบขอบชิดและมีอาณาบริเวณประมาณ ๕ ไร่ เป็นวัดที่พึ่งสร้างขึ้นใหม่เมื่อประมาณ ๕๐ ปีเศษมานี้เอง การก่อสร้างก็ยังไม่สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ คือมีแต่ศาลาและกุฏิสงฆ์ ส่วนโบสถ์ซึ่งของเดิมเป็นไม้ ถูกรื้อออก

และกำลังก่อสร้างโบสถ์ชนิดถาวรคือก่ออิฐถือปูนแทน แต่ก็พึ่งทำไปได้เพียงฐานรากเท่านั้น เจ้าอาวาสบอกว่าจะต้องใช้เวลาถึง ๑๐ ปีเศษจึงจะแล้วเสร็จตามโครงการ หมู่บ้านนี้มีวัดเดิมอยู่อีกแห่งหนึ่งชื่อ "วัดนอก" ตั้งอยู่ริมทุ่งนาทางเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นวัดร้าง และไม่มีถาวรวัตถุใด ๆ เหลืออยู่ การย้ายวัดและการก่อสร้างวัดปัจจุบันนี้จะมีประวัติความเป็นมาอย่างไรไม่ปรากฏ ทราบแต่เพียงว่าที่ชาวบ้านพรานเหมือนผู้สูงอายุหลายคนสามารถอ่านเขียนหนังสือ "ลาว" ได้ด้วยนั้นก็เพราะได้เล่าเรียนจากภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นชาวเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยอยู่วัดเดิม

เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเป็นชาวบ้านพรานเหมือนโดยกำเนิด ประวัติของท่านมีว่าเริ่มบวชเณรเมื่ออายุ ๑๔ ปี และบวชเรื่อยมาจนอายุครบอุปสมบท ปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๐๔) อายุ ๒๓ ปี มีพรรษา ๓ และวุฒินักธรรมเอก ซึ่งนับว่ายังหนุ่มมากสำหรับตำแหน่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้รับแต่งตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ นี้เอง

ศิษย์วัด ปรากฏว่าวัดที่บ้านพรานเหมือนนี้ไม่มีศิษย์วัดเลย สอบถามดูได้ความว่าพระภิกษุใช้สามเณรทำกิจกรรมต่างๆแทนศิษย์วัด ซึ่งก็ออกจะเป็นการแปลกกว่าวัดอื่นๆ โดยทั่วไป แต่ในบางคราวผู้ที่ต้องการบวชเณรก็จะมาอยู่วัดชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อท่องจำบทสวดมนต์ต่าง ๆ รวมทั้งเรียนรู้พิธีการต่าง ๆ ในการที่จะบวชเป็นเณรด้วย แต่หาได้ทำหน้าที่เช่นศิษย์วัดไม่

ภิกษุและสามเณร

ที่บ้านพรานเหมือนเด็กวัยรุ่นที่มีอายุระหว่าง ๑๒ ถึง ๑๖ ปี มักจะบวช.บีน สามเณรกันชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในจำนวน ๑๐๖ ครอบครัวที่คณะผู้วิจัยได้สอบถามเกี่ยวกับเรื่องการบวชเรียนนี้ ปรากฏว่ามีผู้เคยบวชเป็นสามเณรถึง ๑ ใน ๓ ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนที่มากทีเดียว

การบวชเณร ชาวบ้านย่อมมุ่งหวังที่จะให้บุตรหลานได้มีโอกาสเล่าเรียนต่อ รวมทั้งได้รับการอบรมทางจิตใจและความประพฤติก่อนที่จะแต่งงานมีเหย้าเรือนและ

ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินต่อไป เพราะโอกาสที่จะออกจากหมู่บ้านมาเรียนต่อชั้นสูง ๆ ขึ้นที่ในเมืองนั้นเป็นเรื่องสุดวิสัยที่จะทำได้ ยกเว้นเป็นบางรายเท่านั้นแต่ก็น้อยที่สุด นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่า การบวชเณรนอกจากจะได้บุญแก่ตนเองแล้ว ยังได้บุญแก่บิดามารดาอีกด้วย คือในปีแรกมารดาได้รับส่วนบุญ และปีที่สองบิดาได้รับ โอกาสที่เด็กวัยรุ่นจะบวชเป็นสามเณรนอกจากจะบวชตามธรรมดาก่อนเข้าพรรษาแล้ว เวลาที่บิดามารดาหรือ ปู่ ย่า ตา ยาย ถึงแก่กรรม เมื่อถึงเวลาทำศพก็อาจบวชให้ เพื่อทำให้ผู้ที่ตายไปแล้วได้รับส่วนบุญจากการบวชนั้น แต่การบวชเช่นนี้มักจะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ

การบวชเป็นภิกษุถือกันว่าเป็นพิธีเข้าเป็นสมาชิก (initiation rite) ของชีวิตอย่างหนึ่งในแง่ศาสนา ส่วนในด้านสังคมก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นพิธีกรรมส่วนบุคคล (rite of passage) ของชายหนุ่มก่อนที่จะแต่งงานมีเหย้าเรือนต่อไป

ชาวบ้านเชื่อว่าการอุปสมบทเป็นพระภิกษุย่อมได้บุญมากกว่าการบรรพชาเป็นสามเณร คือได้บุญทั้งแก่ตนเอง, บิดามารดา และญาติพี่น้องด้วย นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณของบิดามารดา ส่วนผู้ที่จัดและออกค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการอุปสมบทก็จะได้บุญอย่างยิ่ง และเป็นการแสดงความเคารพนับถือในพระพุทธศาสนา อีกด้วย

ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ มีผู้อุปสมบทเป็นภิกษุใหม่รวม ๓ ราย สองรายแรกอายุ ๒๑ ปี และรายที่สามอายุ ๒๓ ปี ทั้ง ๓ รายนี้สึกออกไปหลังจากออกพรรษาแล้วเล็กน้อย นอกจากนี้มีภิกษุอีก ๒ รูปที่บวชอยู่ก่อน องค์หนึ่งคือเจ้าอาวาสของวัดซึ่งบวชมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๒ (บวชเณรเมื่อ ๒๔๙๗) และอีกองค์หนึ่งบวชเมื่อต้นปี ๒๕๐๔ นอกจากนี้ก็มีเด็กรุ่นหนุ่มบวชเป็นสามเณรอีก ๓ ราย อายุ ๑๗,๑๘,๑๗,ปี ซึ่งออกจะแก่กว่าธรรมดาที่บวช ๆ กันในหมู่บ้านนี้

ในปี ๒๕๐๕ มีพระภิกษุและสามเณรค่อนข้างน้อยมากในวัดนี้ คือมีภิกษุ ๒ รูป และสามเณร ๓ รูปที่ค้างมาตั้งแต่ปีก่อนและไม่มีการบวชใหม่เลยแต่ในปี ๒๕๐๖ มีการบวชใหม่เป็นพระภิกษุ ๕ รูป และแต่ละรูปบวชอยู่ถึง ๗–๘ เดือนโดยสึกออกไปเมื่อ

ต้นปี ๒๕๐๗ ซึ่งเป็นฤดูเก็บเกี่ยว ในปีเดียวกันนี้มีสามเณรบวชถึง ๗ รูป อายุระหว่าง ๑๒–๑๔ ปี และบวชอยู่ระยะเวลาต่างกันคือ ๔ เดือน (๒ รูป) ๘ เดือน(๒ รูป), ๑๐ เดือน (๒ รูป) และอีกรูปหนึ่งบวชอยู่นานถึง ๑๖ เดือน

ในปี ๒๕๐๗ มีผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ รวม ๔ ราย และทั้งหมดบวชอยู่นานถึง ๘ เดือน โดยสึกออกไปในตอนต้นปีถัดไป และมีเด็กอายุ ๑๒–๑๔ บวชเป็นสามเณรอีก ๔ ราย รายหนึ่งบวชอยู่ ๕ เดือน อีกรายหนึ่ง ๙ เดือน รายที่สาม ๑๓ เดือน และรายสุดท้ายยังคงบวชอยู่เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๐๘

จากข้อเท็จจริงเหล่านี้ ทำให้เราพบความจริงอย่างหนึ่งว่า ทุก ๆ ปี จะต้องมีชายหนุ่มและเด็กวัยรุ่นาลุ่มหนึ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุและสามเณรเสมอ จากสถิติปรากฏว่าในจำนวนผู้ชายในกลุ่มตัวอย่าง ๑๐๖ ครอบครัวนั้น เกินกว่าครึ่งเคยบวชเป็นพระภิกษุ และประมาณ ๑ ใน ๓ เคยบวชเป็นสามเณร และเกือบ ๑ ใน ๕ เคยบวชทั้งสองอย่าง การอุปสมบทเหล่านี้โดยมากจะสึกเมื่อออกพรรษาหรือหลังจากนั้นเล็กน้อย แต่อย่างไรก็ตามจะต้องมีเจ้าอาวาสและภิกษุอื่นอีกรูปหนึ่งหรือสองรูป และสามเณรอีก ๒–๓ รูปเป็นหลักที่จะให้คงมีพระภิกษุประจำอยู่ในวัดตลอดไป

ตารางที่ ๓๕ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดธาตุนิมิตร (บ้านพรานเหมือน) ในระยะ ๔ ปี

ประเภท	๒๕๐๔	๒๕๐๕	๒๕๐๖	๒๕๐๗	หมายเหตุ
ภิกษุ	๕	๒	๗	๖	
สามเณร	๓	๓	๗	๕	
ศิษย์วัด	—	—	—	—	
รวม	๘	๕	๑๔	๑๑	

กิจวัตรของพระภิกษุและสามเณร

วัดในหมู่บ้านอย่างเช่นที่บ้านพรานเหมือนนี้ การปกครองตามลำดับชั้นของคณะสงฆ์ดูจะไม่สู้สำคัญนัก ไม่เหมือนกับหน่วยอำเภอ จังหวัดและภาค วัดของหมู่บ้านมีอิสระมากพอใช้ และดำเนินกิจการโดยภิกษุในวัดและชาวบ้านนั้น ๆ เอง

หน้าที่เจ้าอาวาสวัดนี้ก็เช่นเดียวกับหน้าที่เจ้าอาวาสวัดอื่นๆโดยทั่วไป คือควบคุมดูแลกิจการทุกอย่างอันเกี่ยวกับวัด อันได้แก่การรักษาระเบียบวินัยของสงฆ์ ปกครองดูแลบังคับบัญชาภิกษุสามเณรทั้งหมดในวัด ปรึกษาหารือกับกรรมการวัดในเรื่องการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในวัดตลอดจนการบูรณะซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมด้วย งานที่ต้องปรึกษาหารือกันอีกอย่างหนึ่งก็คือการจัดงานต่างๆของวัด เช่นการกำหนดวันงาน การนิมนต์พระวัดอื่น และจะมีงานอะไรบ้างเป็นต้น ส่วนในด้านการติดต่อกับชาวบ้านนั้น นอกจากจะติดต่อกันตามปรกติ เวลาชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารมาถวายประจำวัน และในเทศกาลทำบุญหรืองานวัดต่าง ๆ แล้ว ก็ยังช่วยในการรักษาพยาบาล เช่น ช่วยรดน้ำมนต์ให้เมื่อชาวบ้านขอร้องเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยอีกด้วย ซึ่งหน้าที่ประการหลังนี้เป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของวัดโดยทั่ว ๆ ไปในประเทศไทย

เจ้าอาวาสให้คำบอกเล่าเกี่ยวกับการรักษาวินัยของสงฆ์ว่า ถ้าพระภิกษุหรือสามเณรองค์ใดไม่ปฏิบัติตามพระวินัย นอกจากจะตักเตือนด้วยตัวท่านเองแล้ว ขั้นต่อไปก็จะแจ้งให้อุปัชฌาย์ซึ่งเป็นผู้อุปสมบทพระภิกษุหรือบรรพชาสามเณรรูปนั้น ๆ ให้ทราบ เพื่อว่ากล่าวตักเตือนกัน และต่อข้อถามว่า การกระทำผิดอย่างใดจึงจะถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรง ท่านให้คำตอบไว้ ๓ อย่าง คือ การเกี้ยวพาราสีผู้หญิง การลักขโมย และการฆ่าสัตว์จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้เจ้าอาวาสยังเน้นในเรื่องความสำรวมและการวางท่าทีที่ดีงามของพระภิกษุสามเณร เช่นเวลาเข้าไปในหมู่บ้านหรือเดินทางไปไหน จะต้องสำรวมกิริยาท่าทางและครองไตรจีวรอย่างเรียบร้อยเป็นต้น

สำหรับกิจวัตรของเจ้าอาวาสประจำวันนั้น ก็มีการดูแลลูกวัดในการทำความสะอาดบริเวณวัด กำหนดให้พระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งทำหน้าที่เทศน์เมื่อมีความต้องการ

เกิดขึ้น เป็นหัวหน้าในการสวดมนต์ทำวัตรต่าง ๆ และสอนธรรมะแก่ผู้บวชใหม่ในระหว่างเข้าพรรษาเป็นต้น

ส่วนกิจวัตรประจำวันของพระภิกษุและสามเณรนั้น แม้ว่าสามเณรจะอยู่ขั้นต่ำสุดทางลำดับสงฆ์คือถือศีลเพียง ๑๐ ข้อ ตรงข้ามกับศีล ๒๒๗ ข้อ ของพระภิกษุก็ดี แต่ทั้งพระภิกษุและสามเณรก็มักจะมีกิจวัตรคล้ายคลึงกัน นอกจากที่ว่าที่หมู่บ้านพราน-เหมือนนั้น สามเณรต้องปฏิบัติหน้าที่ต่างๆต่อพระภิกษุแทนศิษย์วัดเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งเท่านั้น กิจวัตรประจำวันโดยปรกติก็มี สวดมนต์ทำวัตรเช้า ทำความสะอาดกุฏิก่อนฉันเช้า หลังจากฉันเช้าแล้วก็ท่องบทสวดมนต์และทำกิจส่วนตัวเช่นซักสบง จีวร สรงน้ำ และพักผ่อนก่อนเพล หลังจากฉันเพลแล้วก็มีการซ่อมแซมและทำความสะอาดวัด เรียนปริยัติธรรม (ถ้ามี) แล้วพักผ่อนและสรงน้ำ ตอนเย็นก็มีการสวดมนต์ทำวัตรเย็นอีกครั้งหนึ่งเวลาประมาณ ๑๗.๐๐น. และมีการท่องบทสวดมนต์อีกก่อนนอนเป็นต้น งานอื่นที่เกี่ยวกับการทะนุบำรุงรักษาวัดเช่น งานก่อสร้างซ่อมแซมใหญ่ก็มีทำอีกเป็นครั้งคราวเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่าชีวิตประจำวันของพระภิกษุและสามเณรไม่สู้ลำบากเท่าไรนัก ต่างก็มีเวลาว่างมากพอใช้ แต่ส่วนใหญ่เวลาว่างเหล่านี้ไม่ได้ใช้ไปในการบำเพ็ญสมาธิ เพื่อหาความสงบและรอดพ้นจากทุกข์ แต่มักใช้ไปในการท่องบทสวดมนต์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในโอกาสต่าง ๆ และมีประโยชน์มากเมื่อกลับไปเป็นฆราวาส ดังนั้นจึงขยันท่องบ่นและจดจำกันไว้ได้มาก ๆ

ในระหว่างเข้าพรรษา จะมีกิจกรรมทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น เช่นเจ้าอาวาสต้องสอนธรรมะแก่พระภิกษุและสามเณร และเตรียมตัวผู้ที่จะบวชอยู่ต่อไปหลังจากออกพรรษาแล้วให้เข้าสอบไล่เปรียญธรรมต่าง ๆ นอกจากนี้ก็มีเทศน์ให้ชาวบ้านฟังทุก ๆ เย็นโดยพระภิกษุผลัดเปลี่ยนกัน

ความรู้ทางศาสนาตามมาตรฐานของคณะสงฆ์นั้น ภิกษุและสามเณรในวัดนี้มีความรู้ไม่สูงนัก ในปี ๒๕๐๕ เจ้าอาวาสเองสอบได้เพียงนักธรรมเอก ภิกษุอื่น ๆ ที่เคยบวชที่วัดนี้ก็มีสอบได้นักธรรมตรีเพียง ๓ รูป สำหรับสามเณรปรากฏว่าเคยมีผู้สอบได้นักธรรมโทอยู่รูปหนึ่ง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุ

สามเณรนั้น มุ่งหนักไปในทางจดจำบทสวดมนต์มากกว่าอย่างอื่น เพราะเมื่อสึกออกไปเป็นฆราวาสก็อาจได้เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือหัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาได้ดีกว่าผู้อื่น

การติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน

ในชนบท พระภิกษุและวัดย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ คือวัดเป็นศูนย์กลางของการทำบุญและสักการบูชาของชาวบ้าน และพระภิกษุย่อมเป็นประธานในกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นทั้งในกิจพิธีทางศาสนาที่กระทำเป็นส่วนรวมที่วัด และพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลและครอบครัวที่กระทำกันที่บ้าน แต่ทั้งวัดและพระภิกษุก็ย่อมต้องพึ่งพาอาศัยชาวบ้านในด้านต่าง ๆ เช่น ข้าวปลาอาหาร ไตรจีวร และอื่น ๆ รวมทั้งการก่อสร้างซ่อมแซมและบำรุงรักษาวัดด้วย ฉะนั้นวัดและชาวบ้านจึงย่อมต้องติดต่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างที่จะขาดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียมิได้ แต่การติดต่อสัมพันธ์อันนี้ย่อมมีลักษณะยิ่งหย่อนไม่เท่าเทียมกัน เพราะต้องทำตามหน้าที่ซึ่งแยกกันระหว่างสงฆ์กับฆราวาส แต่เมื่อสรุปแล้วก็คือจะต้องติดต่อกันอยู่เป็นเนืองนิจ

บุคคลประเภทแรกที่เป็นผู้ช่วยเหลือและดำเนินกิจการต่าง ๆ ให้แก่วัดในส่วนที่พระภิกษุเองไม่สามารถจะกระทำกิจการต่าง ๆ เหล่านั้นเองได้โดยความไม่สะดวกหรือขัดต่อวินัยสงฆ์ก็ตาม และบุคคลประเภทนี้นับว่ามีความใกล้ชิดติดต่อกับวัดเป็นอย่างยิ่งก็คือ

คณะกรรมการวัด ประกอบด้วยบุคคลที่ชาวบ้านประชุมและเลือกตั้งกันขึ้นมาด้วยความเห็นชอบของฝ่ายสงฆ์ โดยมากก็เลือกจากชาวบ้านผู้มีอาวุโสเป็นที่นับหน้าถือตาของคนทั่วไป ไปวัดบ่อย ๆ และสนใจในกิจการงานต่าง ๆ ของวัด

คณะกรรมการวัดของหมู่บ้านพรานเหมือนชุดปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๔) ได้เลือกตั้งกันขึ้นมาเมื่อประมาณ ๑๕ ปีมาแล้ว แต่เดิมมีอยู่ ๔ คน แต่ภายหลังได้ลาออกเสียคนหนึ่ง จึงเหลือ ๓ คน ทราบว่าในปี ๒๕๐๗ ได้เลือกตั้งเพิ่มขึ้นอีก ๓ คน ล้วนแต่เป็นคนหนุ่ม ๆ ทั้งสิ้น จึงมีคณะกรรมการวัดรวม ๖ คน หน้าที่ของกรรมการวัดก็คือปรึกษาหารือกันเมื่อจะมีการทำบุญใหญ่ ๆ ที่วัดแล้วประกาศให้ชาวบ้านทราบ จัดหา

สิ่งของเครื่องใช้ให้แก่วัดเช่นถ้วยชาม น้ำมันก๊าด ฯลฯ ตรวจสอบนับเงินเวลาทำบุญ (ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เก็บเงินแล้วนำไปฝากธนาคารออมสิน เจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาสมุดออมสิน) หน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือต้อนรับผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายอำเภอเมื่อมาเยี่ยมเยียนหมู่บ้าน และนอกจากคณะกรรมการวัดจะปรึกษาหารือกันเองในเรื่องต่าง ๆ แล้ว เมื่อมีเรื่องสำคัญ ๆ บางอย่างก็มักจะต้องนำความไปปรึกษาหารือกับเจ้าคณะอำเภอเพื่อองค์นี้ด้วย ปรากฏว่าเจ้าคณะอำเภอองค์นี้ เป็นชาวบ้านพรานเหมือนโดยกำเนิด ได้บวชและเป็นเจ้าอาวาสวัดของหมู่บ้านนี้อยู่หลายปี ต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นไปเป็นเจ้าคณะอำเภอ แต่ยังคงสนใจและช่วยดูแลกิจการของวัดนี้อยู่ ฉะนั้นเมื่อมีเรื่องใหญ่ๆ เช่นเรื่องเทศน์มหาชาติ (บุญพระเวส) ก็จะต้องนิมนต์มาเป็นหัวหน้าและขอคำแนะนำ หรือเมื่อมีผู้ต้องการอุปสมบทก็นิมนต์มาเป็นอุปัชฌาย์ ตลอดจนเรื่องการก่อสร้างซ่อมแซมและการใช้จ่ายเงินของวัดก็มักจะต้องได้รับความเห็นชอบจากเจ้าคณะอำเภอเพื่อองค์นี้ด้วย

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าวัดย่อมตั้งอยู่ต่างหากแยกจากหมู่บ้านเรือนของชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันวัดก็เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั้น ๆ ความแตกต่างกันระหว่างภิกษุกับชาวบ้านก็มีนัยเช่นเดียวกันคือ พระภิกษุมีชีวิตความเป็นอยู่และแยกอยู่ต่างหากกับชาวบ้าน แต่ในเวลาเดียวกันภิกษุก็เป็นที่รวมของการทำบุญและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาให้แก่ชาวบ้าน

ตามปรกตินั้นในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับภิกษุ ชาวบ้านจะเป็นฝ่ายไปหาภิกษุมากกว่าภิกษุจะไปหาชาวบ้าน ภิกษุจะเข้าไปในหมู่บ้านน้อยที่สุด และการไปบ้านใดก็มักจะไปเพื่อไปประกอบพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ แม้ว่าบ้านเรือนของภิกษุเหล่านี้จะอยู่ในบ้านนั้นเองก็ตาม แต่ก็ต้องไปเยี่ยมบ้านให้น้อยที่สุด อย่างไรก็ตามครอบครัวและญาติพี่น้องจะไปเยี่ยมเยียนภิกษุสามเณรที่วัดได้เสมอ และภิกษุก็มีอิสระที่จะไปเยี่ยมวัดอื่น หรือเข้าไปในเมืองเพื่อจัดธุระส่วนตัวได้ แต่เมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา อิสรภาพเช่นว่านี้จะถูกจำกัดลง

ชาวบ้านไม่ว่าหญิงหรือชาย และไม่ว่าจะอายุมากน้อยเท่าไรก็ตาม จะต้องแสดงความเคารพต่อภิกษุ ถ้อยคำที่ใช้พูดจาก็แสดงความอ่อนน้อมนบนอบ ไม่วางตัวเสมอหรือทำสนิทสนมจนเกินไป โดยทั่ว ๆ ไปสำหรับชนบทหมู่บ้านนั้นลำดับสูงต่ำ

ของอายุย่อมเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการแสดงกิริยาวาจาซึ่งกันและกัน แต่การเป็นสงฆ์ย่อมมีฐานะเป็นพิเศษไม่ว่าชาวบ้านนั้นจะมีอายุเท่าไร ตัวอย่างเช่นบิดามารดาของภิกษุหรือผู้อื่นที่อยู่ในชั้นบิดามารดาจะเรียกภิกษุว่า "หัวลูก" "หัว" เป็นคำแสดงความเคารพเพราะถือว่าเป็นอวัยวะสูงสุดของร่างกาย ส่วนชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่า คือชั้น ปู่ ย่า ตา ยาย ก็จะเรียกภิกษุว่า "หัวหลาน" ชาวบ้านที่อ่อนอายุกว่าภิกษุก็จะใช้คำ "หัว" แล้วเติมคำลำดับญาติที่สมควรเข้าไป เช่น "หัวน้า" เป็นต้น และโดยทั่วไปแล้วชาวบ้านจะกล่าวขานถึงภิกษุว่า "มอม" สามเณรว่า "จั่ว" ซึ่งเป็นคำแสดงความเคารพทั้งคู่

ภิกษุจะเรียกบิดามารดาหรือคนชั้นบิดามารดาว่า "พ่อออก" หรือ "แม่ออก" และเรียกผู้เฒ่าที่ไม่ใช่บิดามารดาโดยใช้คำลำดับญาติที่เหมาะสมแล้วเติมท้ายด้วยคำ พ่อ / แม่ออก เช่น "พ่อลุง พ่อออก" เป็นต้น ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพผู้มีอายุทั้งหลายประการหนึ่งว่าภิกษุนั้นเป็นบุตรของคนทั้งหมู่บ้านส่วนผู้ที่มีอายุอ่อนกว่า ภิกษุจะเรียกชื่อตัวของผู้นั้นเฉย ๆ และถ้าเป็นเด็กเล็กก็จะใช้คำว่า "สูเจ้า" หรือ "เจ้าน้อย"

ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุสามเณรกับชาวบ้านนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนตอบแทนซึ่งกันและกัน คือสิ่งใดที่วัดหรือภิกษุสามเณรต้องการ เช่น ข้าวปลาอาหารหรือเครื่องอัฐบริขารต่าง ๆ ชาวบ้านก็จะเป็นผู้จัดหามาให้ ในขณะเดียวกันภิกษุสามเณรก็ตอบแทนชาวบ้านโดยเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ การปฏิบัติเช่นนี้ถือว่าเป็นหัวใจของการทำบุญและรับเอาบุญโดยที่ทั้งสองฝ่ายต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

ข. บ้านอุเม็ง

ในจังหวัดภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดเชียงใหม่มีวัดอยู่มากมายทั่ว ๆ ไป ในตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตองซึ่งมีอยู่ ๑๐ หมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจึงมีวัดประจำที่หมู่บ้านอุเม็งก็มีวัดประจำหมู่บ้านเช่นกันเรียกว่า "วัดอุเม็ง"

วัดนี้จะมีมานานเท่าไรแล้วไม่ปรากฏ แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งมีอายุ ๘๒ ปี และจากเจ้าอาวาสปัจจุบัน (๒๕๐๖) ได้ความว่า วัดเดิมตั้งอยู่

ณ ที่ที่กำลังก่อสร้างโรงเรียนหลังใหม่ (๒๕๐๗) ใกล้กับโรงเรียนปัจจุบัน แต่มีเพียงพระประธานประดิษฐานอยู่โดดเดี่ยวองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีสิ่งก่อสร้างอื่นใดอีกเลย นับว่าเป็นวัดร้าง ต่อมาเมื่อประมาณ ๗๐ ปีเศษมานี้ มีพระภิกษุรูปหนึ่งจะมาจากวัดไหนไม่ปรากฏ เป็นหัวหน้าร่วมแรงร่วมใจกับชาวบ้าน ก่อสร้างพระวิหารขึ้นในที่ที่เป็นวัดปัจจุบันนี้ แล้วย้ายพระประธานจากที่เดิมมาไว้ในวิหารที่ก่อสร้างขึ้นใหม่พระภิกษุรูปนั้นจึงเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดในชั้นแรกๆ มีพระภิกษุอยู่ ๒-๓ รูป มีเจดีย์ (ปัจจุบันหักพัง) บรรจุอัฐิของภิกษุผู้สร้างวิหารก่อไว้นอกวัดด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นที่ระลึก

ต่อจากนั้นมาก็มีการก่อสร้างและซ่อมแซมอยู่เรื่อยๆ คือสร้างหอไตรใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ก่อกำแพงวัดและทำระเบียงรายรอบ พ.ศ. ๒๔๗๓ และซ่อมแซมครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยมีการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาพระวิหาร ฉาบปูนผนังใหม่, เพิ่มและขยายประตูหน้าต่าง รวมทั้งทำเพดานหลังคาด้วย การก่อสร้างครั้งหลังสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็คือสร้างกุฏิสำหรับพระและเณรครอบบนระเบียง ซึ่งเมื่อก่อนสร้างกุฏินี้ พระและเณรอาศัยอยู่ตามระเบียงย่อมไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง การก่อสร้างและซ่อมแซมทั้งหมดนี้ อาศัยแรงงานและเงินบริจาคจากชาวบ้านทั้งสิ้น

เจ้าอาวาสปัจจุบันเป็นชาวอุเม็งโดยกำเนิด (โยมมารดายังมีชีวิตอยู่) ได้บวชเป็นเณรที่วัดนี้เมื่ออายุ ๑๕ ปี และเป็นเณรเรื่อยมาจนอายุครบก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ ๑ พรรษาก็สึกเพราะป่วยออดๆ แอดๆ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๒๔ ก็กลับเข้าอุปสมบทอีกจนกระทั่งปัจจุบัน รวมอุปสมบทมาได้ ๑๘ พรรษา และได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ สำหรับเจ้าอาวาสนี้ไม่ปรากฏว่ามีวุฒิทางเปรียญธรรมแต่อย่างใด

ศิษย์วัด ชาวอุเม็งเชื่อว่าการที่ส่งลูกไปเป็นศิษย์วัดนั้น ย่อมได้บุญกุศลแก่พ่อแม่และตัวเด็กเองด้วย นอกจากนั้นยังเชื่ออีกว่าเป็นการทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์ มีสง่าราศีและตัวเด็กเองก็จะได้มีโอกาสฝึกหัดกิริยามารยาท รู้จักประพฤติและปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามมีระเบียบวินัย ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือ ได้มีโอกาสศึกษาต่อ คือได้เรียนหนังสือลานนาไทย อันจำเป็นสำหรับการบวชเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุ เพราะ

ใบลานต่าง ๆ ในภาคนี้ใช้อักษรลานนาไทยทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังได้ศึกษาพระธรรมวินัยอีกด้วย โดยปกติเด็ก ๆ ในหมู่บ้านนี้ เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วไม่ว่าจะจบชั้นใดก็ตามโอกาสที่จะได้ศึกษาต่อนั้นย่อมเป็นการยากอย่างยิ่ง การเป็นศิษย์วัดจึงเป็นโอกาสที่ดีอย่างหนึ่งในชีวิต

การเข้ามาเป็นศิษย์วัดนั้น เป็นด้วยความสมัครใจของตนเอง และของพ่อแม่ทุก ๆ ราย ศิษย์วัดแต่ละคนไม่มีญาติพี่น้องที่บวชเป็นภิกษุหรือสามเณรอยู่ในวัดนี้เลย เจ้าอาวาสบอกว่าท่านไม่เคยขอใครให้มาเป็นศิษย์วัด เวลาไม่มีศิษย์วัดจริง ๆ ก็ใช้วิธีขอเด็กนักเรียนมาช่วยเหลือแทน

ศิษย์วัดมีหน้าที่ต่าง ๆ หลายอย่าง เช่น ทำความสะอาดกุฏิและลานวัด ตักน้ำต้มน้ำ ล้างถ้วยชาม ประเคนของ และผลัดกันติดตามเจ้าอาวาสไปในที่ต่าง ๆ ส่วนในด้านการเรียนก็ต้องเรียนวันละประมาณ ๓ ชั่วโมง คือหัดอ่านหนังสือลานนาไทยจากใบลานเป็นบท ๆ ไปแล้วหัดเขียนเช่นเดียวกับการเรียนเขียนไทย ทั้งสองอย่างนี้เจ้าอาวาสเป็นคนสอนเอง ศิษย์วัดอาจขออนุญาตไปเยี่ยมบ้านได้บ่อย ๆ แต่จะค้างคืนไม่ได้

ภิกษุและสามเณร ทางภาคเหนือนิยมการบวชเณรมากกว่าการบวชเป็นภิกษุ เพราะถือว่ายังเป็นผู้บริสุทธิ์จริง ๆ จะมีผลานิสงส์แก่บิดามารดามาก ยิ่งได้บวชตั้งแต่เป็นสามเณรไปจนถึงเป็นพระภิกษุด้วยแล้วบิดามารดาย่อมได้บุญอย่างใหญ่หลวง การบวชสามเณรจะมีการแห่แหนกันอย่างใหญ่โตสนุกสนานเรียกว่า "แห่ลูกแก้ว" ตรงกันข้ามกับการอุปสมบทภิกษุซึ่งจะทำกันอย่างเงียบ ๆ

ผู้ที่จะบวชเป็นสามเณรได้นั้นจะต้องเป็นศิษย์วัดมาก่อนเสมอ อย่างน้อยก็เป็นเวลา ๑ ปี เพราะจะต้องเรียนหนังสือลานนาไทยซึ่งใช้ในการสวดมนต์และเทศน์ และก่อนที่จะบวชเป็นสามเณรได้จะต้องทำการสอบหนังสือลานไทยนี้ทั้งปากเปล่าและข้อเขียน ซึ่งเป็นข้อบังคับเฉพาะท้องถิ่นนี้ อนแตกต่างกับภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ใครจะบวชเป็นเณรเมื่อไรก็ได้ ขอแต่เพียงให้อ่านเขียนหนังสือไทยได้เท่านั้น การบวชเป็นสามเณรบวชได้ที่วัดอุเม็งนี้เอง โดยนิมนต์อุปัชฌาย์มาจากวัดในหมู่บ้านที่ ๔ (วัดกิ๋วแลหลวง)

สามเณรต้องถือศีล ๑๐ ต้องท่องบ่นหลักธรรมและศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยต่าง ๆ และเมื่อโรงเรียนพระปริยัติธรรมเปิดเรียน (ที่วัดกิ่วแลหลวง) ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายนก็ต้องไปเข้าเรียนตั้งแต่เวลา ๙-๑๑ น. ทุกวัน เว้นวันธรรมสวนะ สามเณรที่บวชใหม่เวลาขึ้นเทศน์บนธรรมาสน์เป็นครั้งแรกจะต้องได้รับ "ขันตั้ง" (เครื่องไทยธรรม) จากชาวบ้านเสียก่อน หลังจากนั้นจึงจะสามารถออกไปเทศน์และรับของไทยธรรมนอกวัดที่ตนบวชอยู่ได้ ในตอนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๐๖ มีสามเณรบวชใหม่รวม ๒ รูป และได้รับถวาย "ขันตั้ง" เมื่อ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๐๖ สามเณรเหล่านี้นอกจากจะศึกษาเล่าเรียนทางศาสนาแล้วก็ยังมีหน้าที่ทำความสะอาดวัดและช่วยศิษย์วัดในงานอื่น ๆ ด้วย และในระหว่างเข้าพรรษาก็ต้องอยู่แต่ในวัดตลอดเวลา นอกจากไปเรียนพระธรรมวินัย ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่วัดอุเม็งมีสามเณรที่สอบได้นักธรรมโทรวม ๒ รูป

พระภิกษุที่วัดอุเม็งขณะที่คณะผู้วิจัยไปทำการศึกษามีอยู่เพียงรูปเดียวคือเจ้าอาวาส เนื่องจากทางภาคนี้นิยมการบวชเณรมากกว่า จำนวนพระภิกษุจึงมีน้อย นอกจากนี้ที่วัดอุเม็งเองก็ไม่สามารถจะทำการอุปสมบทพระภิกษุได้เนื่องจากไม่มีพัทธสีมาสำหรับประกอบพิธีสังฆกรรม ต้องไปอุปสมบทที่วัดในหมู่ที่ ๔ (วัดกิ่วแลหลวง) และหมู่บ้านที่ ๗ (วัดกู่คำ) เท่านั้น

ตารางที่ ๓๖ จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดที่วัดอุเม็งในระยะ ๓ ปี

ประเภท	๒๕๐๕	๒๕๐๖	๒๕๐๗	หมายเหตุ
ภิกษุ	๒	๑	๑	
สามเณร	๖	๘	๘	
ศิษย์วัด	๒	๒	๔	
รวม	๑๐	๑๑	๑๓	

กิจวัตรของพระภิกษุและสามเณร

กิจวัตรโดยทั่ว ๆ ไปของทั้งพระภิกษุและสามเณรก็คือประพฤติปฏิบัติอยู่ในขอบเขตแห่งพระธรรมวินัยของศาสนาอันได้แก่ศีล ๒๒๗ ข้อ ของพระภิกษุ และ๑๐ข้อของสามเณร แต่ในการจัดระบบทางสังคมนั้น สถาบันทางการปกครองก็ย่อมต้องมีการกำหนดแบบแผนสอดคล้องกันทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร คือมีการปกครองลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับชั้น คือแบ่งเป็นภาค จังหวัด อำเภอ และตำบลเป็นต้น ในวัดหนึ่ง ๆ จึงมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดในวัดนั้น ๆ เจ้าอาวาสเองก็ต้องขึ้นต่อเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอต่อไปตามลำดับ จริงอยู่ที่ว่าระบบการปกครองคณะสงฆ์นั้น หาได้เข้มงวดกวดขันเช่นเดียวกับฝ่ายบ้านเมืองไม่ แต่รูปลักษณะก็เป็นไปเช่นเดียวกัน

หน้าที่และกิจวัตรของเจ้าอาวาสในทางขึ้นต่อเจ้าคณะตำบลก็มี เช่น ส่งรายงานถึงเจ้าคณะตำบล ในเรื่องจำนวนพระภิกษุ สามเณรและศิษย์วัดปีละครั้ง รายงานความสะอาดของวัดทุก ๆ เดือน เข้าประชุมร่วมกับเจ้าอาวาสวัดอื่น ๆ เมื่อถูกเรียกประชุม รายงานความเสียหายและการซ่อมแซมต่าง ๆ ของวัดตามวาระที่เกิดขึ้นรวมทั้งการติดต่อกับวัดอื่น ๆ อีกด้วย ส่วนหน้าที่ที่ในวัดโดยตรงนั้น ก็ได้แก่การควบคุมดูแลกิจการทุกอย่างที่เกี่ยวกับวัด, พระภิกษุ สามเณร และศิษย์วัด ในเรื่องนี้เจ้าอาวาสได้วางระเบียบการปฏิบัติประจำวันสำหรับพระภิกษุและสามเณรไว้ เช่น ในตอนเช้าก็มีการสวดมนต์ ทำวัตรเช้า เรียนภาษิต ทำความสะอาดกุฏิ และตอนบ่ายก็มีการเรียนหลักนักธรรม ทำความสะอาดบริเวณวัด ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น ส่วนกิจวัตรของเจ้าอาวาสเองนั้นนอกจากจะสวดมนต์ไหว้พระอันเป็นกิจประจำวันแล้ว ก็มีการควบคุมและจัดให้เณรและศิษย์วัดได้เล่าเรียนหนังสือ, รับของถวายจากชาวบ้าน, บริจาคเงินช่วยเหลือวัดอื่นเมื่อมีการทำบุญเรี่ยไร, ไปวัดกิ่วแลหลวงทุกวันพระ เพื่อปลงอาบัติและฟังปาฏิโมกข์ นอกนั้นก็คือการติดต่อกับชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ

ที่วัดอุเม็ง ไม่มีพระภิกษุอื่น ๆ แต่ถ้ามีก็คงจะมีกิจวัตรเช่นเดียวกันกับที่วัดอื่น ๆ โดยทั่ว ๆ ไป คือสวดมนต์ต่าง ๆ ช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ ของวัด เช่น การทำ

ความสะอาดวัด, การบูรณะซ่อมแซมสิ่งต่าง ๆ ของวัดเป็นต้น ส่วนสามเณรนั้นได้กล่าวไว้แล้วว่ากิจวัตรประจำก็คือ การเล่าเรียนต่าง ๆ ทางศาสนา และช่วยเหลือปฏิบัติงานอื่น ๆ ของวัด

การติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน

ที่วัดอุเม็ง นอกจากจะมีเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าในกิจพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาแล้ว ก็ยังมีบุคคลอื่นอีก ๔ ประเภทเป็นผู้ช่วยเหลือและดำเนินกิจการงานต่าง ๆ ให้แก่วัดอีกด้วย บุคคลเหล่านี้ก็ได้แก่อาจารย์วัด, ล่ามวัด, กรรมการวัด และหัวหน้าหมวดส่งข้าววัด

อาจารย์วัด (๑) อายุ ๖๐ เศษ และเข้ารับหน้าที่นี้มาได้ประมาณ ๒ ปีเศษ เคยอุปสมบทอยู่หลายพรรษาจึงเข้าใจและมีความชำนิชำนาญในพิธีกรรมทางศาสนาเป็นอย่างดี หน้าที่ของอาจารย์วัดก็คือเป็น หัวหน้าพิธีกรรมต่าง ๆ ที่กระทำกันที่วัด เช่น เป็นผู้อาราธนาศีล อาราธนาธรรม และเป็นหัวหน้า "โอกาสเวนทาน" คือการกล่าวบวงสรวงเทวดาและบูชาพระรัตนตรัย เป็นการบอกกล่าวเรื่องจะทำบุญทำทาน ถ้าทำอะไรผิดพลาดพลั้งไปก็ขอให้เทวดาอารักษ์ยกโทษให้ด้วย ตำแหน่งอาจารย์วัดนี้ เข้าใจว่าชาวบ้านพร้อมใจกันเลือกขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่ดังกล่าวแล้ว ผลพลอยได้จากการปฏิบัติหน้าที่นี้ก็คือ ได้รับส่วนแบ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งของและเงินสดในการทำบุญของชาวบ้านทุก ๆ ครั้งไป

ล่ามวัด (๒) มีหน้าที่จัดภาชนะต่าง ๆ เวลาทำบุญ และจัดแต่งของที่จะถวายพระภิกษุและสามเณรในเวลามีงานต่าง ๆ รวมทั้งเป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้ช่วยอาจารย์วัดอีกต่อหนึ่ง ในท้องที่บางแห่งในภาคนี้อาจารย์วัดและล่ามวัดเป็นบุคคลคนเดียวกัน

กรรมการวัด นับว่าเป็นกำลังสำคัญที่สุดของแต่ละวัด และทุก ๆ วัดจะต้องมีคณะกรรมการวัดควบคู่กันไปกับวัดเสมอ ไม่ว่าในภาคใดของประเทศ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ปฏิบัติกิจการต่าง ๆ ของวัดในส่วนที่พระภิกษุสงฆ์ไม่สามารถจะปฏิบัติได้เนื่องจากขัดกับ

---

(๑) อาจเทียบได้กับ "มรรคทายก" วัดในภาคกลาง

(๒) มีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า "ล่าม" ในภาษาไทยทั่วไป คือเป็นคนกลางติดต่อระหว่างวัดกับชาวบ้าน รวมทั้งการแปลหนังสือ "ลานนาไทย" ให้ชาวบ้านเข้าใจด้วย

พุทธิวินัยบางประการ เช่น ในเรื่องการเงิน, การจัดงานสนุกสนานร่าเริงต่าง ๆ และผลประโยชน์อื่น ๆ ของวัดเป็นต้น

การแต่งตั้งกรรมการวัดในหมู่บ้านอุเมงนี้ พอจะสรุปได้ว่าเป็นการร่วมมือกันระหว่างเจ้าอาวาส ผู้ใหญ่บ้าน และครูใหญ่ โดยเจ้าอาวาสเสนอชื่อชาวบ้านมา ๗—๘ คน แล้วผู้ใหญ่บ้านและครูใหญ่เสนอเพิ่มเติม การเลือกกรรมการวัดใช้วิธีประชุมชาวบ้านทั้งหมด มีเจ้าอาวาสเป็นประธาน ใช้การยกมือรับรองเมื่อเสนอชื่อผู้ใดผู้หนึ่งขึ้น หลักเกณฑ์การเสนอชื่อผู้ใดนั้นก็มีอยู่คร่าว ๆ ว่า มีความประพฤติดี มีหลักฐานพอสมควร และเอาใจใส่ในทางศาสนา แต่เดิมกรรมการวัดมีเพียงไม่กี่คน ต่อมาในระยะหลัง ๆ ได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เฉพาะปีที่คณะผู้วิจัยไปทำการศึกษาค้นคว้า(๒๕๐๖) นั้น มีคณะกรรมการวัดรวมทั้งสิ้นถึง ๒๒ คน ซึ่งดูรู้สึกว่ามากเกินความจำเป็นสำหรับหมู่บ้านที่มีราษฎรร้อยหลังคาเรือนเศษเช่นนี้ เปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นซึ่งมีขนาดไล่เรี่ยกันเช่นหมู่บ้านพรานเหมือนมีกรรมการวัด ๖ คน (๒๕๐๗) และที่หมู่ที่ ๒ ตำบลนาป่าก็มีเพียง ๙ คน (๒๕๐๔) เป็นต้น

หน้าที่ของคณะกรรมการวัดโดยทั่วไปมีดังต่อไปนี้.—

๑. ประชุมปรึกษาหารือกันเมื่อมีสิ่งใดในวัดชำรุดสลักหักพัง แล้วประชุมชาวบ้านบอกกล่าวในเรื่องที่จะต้องซ่อมแซมหรือก่อสร้างขึ้นใหม่.

๒. เมื่อมีการทำบุญทำทาน มีหน้าที่รวบรวมเงินและสิ่งของที่ชาวบ้านนำไปถวายวัด แล้วจัดแบ่งออกเป็นส่วนของเจ้าอาวาส, ของเณร, ของอาจารย์วัด, ล่ามวัด และของวัด

๓. เลือกเรื่องที่จะเทศน์สั่งสอนชาวบ้านร่วมกับเจ้าอาวาส

๔ ดูแลวัสดุสิ่งของของวัด

๕. เก็บรักษาเงินของวัด

๖ ดูแลเรื่องหมวดส่งข้าววัด

๗. กำหนดและจัดงานต่างๆ ของวัดเช่นงาน"ทานก๋วยสลาก"งานประจำปีฯลฯ

เรื่องเงินของวัดนั้น แต่เดิมใช้ฝากธนาคารออมสิน แต่ในปี ๒๕๐๖ คณะกรรมการวัดตกลงกันให้มีกรรมการเกี่ยวกับการเงินรวม ๔ คน และมีมติให้เก็บเงินไว้ที่บ้านของกรรมการคนหนึ่ง เงินทั้งหมดขณะนั้นมีอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ บาทเศษ

การเป็นกรรมการวัดเป็นได้ตลอดชีพแต่จะขอลาออกได้หรือผู้ใหญ่บ้านอาจเสนอที่ประชุมให้เปลี่ยนตัวกรรมการได้ เพราะเหตุชราภาพเป็นต้น การเลือกกรรมการวัดครั้งสุดท้ายกระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ และมีการส่งชื่อคณะกรรมการวัดไปยังอำเภอด้วย

หมวดส่งข้าววัด ที่หมู่บ้านอุเม็ง ภิกษุและสามเณรไม่ได้ออกบิณฑบาตอย่างที่อื่น ๆ แต่มีการจัดแบ่งหมู่บ้านออกเป็นเขต ๆ เขตละประมาณ ๑๕—๒๐ หลังคาเรือน เรียกว่า "หมวดส่งข้าววัด" ซึ่งแต่ละบ้านในหมวดหนึ่ง ๆ มีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนกันถวายอาหารแด่ภิกษุสามเณรเป็นประจำ แต่ละหมวดมีหัวหน้า ซึ่งคอยรวบรวมอาหารที่ปรุงแล้วจากทุก ๆ บ้านในหมวดของตนไปถวายภิกษุและสามเณรที่วัดทุก ๆ เวลาเช้า เว้นวันพระ (วันพระชาวบ้านไปทำบุญเองที่วัด) หมวดส่งข้าววัดในหมู่บ้านนี้มีทั้งหมด ๑๐ หมวด และผลัดกันเปลี่ยนกันส่งอาหารถวายวัดวันละ ๒ หมวด ฉะนั้นจึงเป็นการแน่นอนว่า ชาวบ้านแต่ละครอบครัวมีโอกาสที่จะได้ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสามเณรอย่างน้อย ๕ วันต่อครั้ง หัวหน้าหมวดที่คอยทำหน้าที่รวบรวมอาหารและนำไปถวายวัดนี้ ได้รับสิทธิพิเศษบางประการเช่น ได้รับการยกเว้นการเก็บเงินเรี่ยไรส่วนรวม ได้รับยกเว้นแรงงานสาธารณะ (แรงงานที่ขอร้องชาวบ้านช่วยกันเป็นครั้งคราว เช่นการซ่อมแซมเหมืองฝาย ซ่อมแซมอาคารของวัดฯลฯ) นอกจากนี้หัวหน้าหมวดส่งข้าวก็ยังทำหน้าที่ติดต่อกับชาวบ้านในเรื่องที่เกี่ยวกับวัดด้วย เพราะมีโอกาสพบกับชาวบ้านเป็นประจำ การเลือกหัวหน้าหมวดไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนแล้วแต่ผู้ใหญ่บ้านจะขอร้องให้ใครเป็นและมีทั้งหญิงและชาย เดอยัง[๓] (๑๙๕๘) กล่าวว่า "การจัดแบ่งหมู่บ้านเป็นเขต ๆ เพื่อส่งอาหารให้วัดนี้ ไม่เคยพบในชนบทใด ๆ ในประเทศไทย น่าจะเป็นความคิดของชาวภาคเหนือโดยเฉพาะ"

นอกจากวัดจะได้รับความช่วยเหลือจากบุคคล ๔ ประเภทดังกล่าวแล้วข้างต้น ก็ยังอาจกล่าวได้อีกว่าวัดได้รับความช่วยเหลือและร่วมมือจากชาวบ้านทุก ๆ คนในละแวก

---

[๓] จากหนังสือ de Young "Village Life in Modern Thailand," PP . 115 . 116

บ้านนั้น ๆ แต่เป็นไปในทำนองที่ แฟนเนอร์ และอิงเกอร์โซล[๔] กล่าวไว้ว่า "ทั้งพระภิกษุและชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันและต่างก็ช่วยกันรักษาไว้ซึ่งวิถีแห่งการดำรงชีวิตของแต่ละฝ่าย"

ในด้านการติดต่อกับชาวบ้านนั้น นอกจากชาวบ้านจะมาหาพระภิกษุที่วัดเป็นครั้งคราวแล้วก็มีมานิมนต์ให้ไปสวดมนต์ตามบ้านอีกด้วย เช่นเวลาเจ็บป่วยกินยาอะไรไม่หาย ก็มานิมนต์ไปสวดกรณียเมตตสูตร หรือสวดมงคลสูตรในการทำบุญบ้านเป็นต้น ส่วนลักษณะของการติดต่อนั้นก็ย่อมเป็นไปตามแบบฉบับของประเพณีไทยโดยทั่ว ๆ ไป คือผู้ที่อยู่ในสมณเพศย่อมได้รับการยกย่องว่าสูงกว่าเหนือกว่าฆราวาส โดยไม่คำนึงถึงอาวุโสหรือลำดับชั้นทางสังคมอื่น ๆ ชาวบ้านจะต้องใช้กิริยาวาจาที่แสดงความเคารพนบนอบต่อพระภิกษุสงฆ์ในทุก ๆ กรณี ไม่วางตัวเท่าเทียมหรือสนิทสนมด้วยได้ ส่วนพระภิกษุก็ต้องวางตัวเป็นกลางต่อชาวบ้านทุก ๆ คน ไม่ยินดียินร้ายหรือสนิทสนมกับผู้ใดเป็นพิเศษ และจะร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านได้ก็ภายในขอบเขตของวินัยสงฆ์เท่านั้น ถ้อยคำที่ชาวบ้านไม่ว่าจะมีอาวุโสสูงต่ำอย่างไรใช้เรียกพระภิกษุก็คือ "ตุ๊เจ้า" และถ้าพระภิกษุนั้นมีอายุมากและเป็นที่นับถือของชาวบ้านมากก็จะใช้คำว่า "ครูบา" และใช้เรียกสามเณรว่า "พระ" ส่วนพระภิกษุและสามเณรจะเรียกชาวบ้านชั้นบิดามารดาว่า "พ่อออก" หรือ "แม่ออก" ตามเพศของผู้นั้นหรือเติมคำลำดับญาติที่เหมาะสมลงไปด้วย ส่วนผู้ที่อายุอ่อนกว่าก็อาจเรียกชื่อตัวผู้นั้นเฉย ๆ ซึ่งการใช้สรรพนามเรียกชาวบ้านนี้คล้ายคลึงกันกับที่หมู่บ้านพรานเหมือนเป็นอย่างยิ่ง

อีกด้านหนึ่งซึ่งจะเว้นกล่าวเสียมิได้ก็คือการร่วมมือระหว่างวัดกับโรงเรียน โดยที่เป็นธรรมดา โดยทั่ว ๆ ไปในชนบทในประเทศไทย ที่โรงเรียนกับวัดมักจะแยกกันไม่ออกคือโรงเรียนมักจะอยู่ในบริเวณวัด หรือใกล้เคียงกับวัด และบางแห่งก็อาจใช้สถานที่ของวัดจัดเป็นที่เรียนอีกด้วย ที่หมู่บ้านอุเม็งนี่ก็เหมือนกัน โรงเรียนบ้านอุเม็ง (คำวรรณราษฎร์วิทยาทาน) ก็อยู่ใกล้กับวัดและใช้ระเบียงวัดเป็นสถานที่เล่าเรียนอีกส่วนหนึ่ง ฉะนั้นจึงมีการติดต่อร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในด้านต่าง ๆ เช่น

๔ David E, Pfauner & Jasper Ingersoll, "Theravada Buddhism & Village Economic – a Burmese & Thai Comparison" Journal of Asian Studies, Vol. XXI P.352.

๑. เรื่องการก่อสร้างโรงเรียน (ทั้งตัวอาคารปัจจุบันและที่จะก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อขยายการศึกษาภาคบังคับ) ก็ได้เจ้าอาวาสเป็นผู้ชี้แจงขอร้องต่อชาวบ้าน ซึ่งนับว่าได้ผลดีมาก เพราะชาวบ้านเชื่อเจ้าอาวาสมากกว่าคนอื่น ๆ เท่าที่ทราบในการก่อสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ ได้ใช้วิธีเรี่ยไรเงินจากชาวบ้านครัวเรือนละ ๘๐ บาท แต่ถ้าไม่บริจาคเงินก็เปลี่ยนเป็นเผาอิฐให้ครัวเรือนละ ๑๐๐๐ แผ่น

๒. โรงเรียนส่งเด็กไปช่วยทำความสะอาดวัด และจัดสถานที่เป็นเครั้งคราว

๓. เวลาโรงเรียนมีงานประจำปี เช่นงานไหว้ครู งานรื่นเริงประจำปี งานทอดผ้าป่า ฯลฯ ก็มักจะนิมนต์เจ้าอาวาสเป็นประธานเสมอ

ในประเทศไทย "วัด" นับว่าเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ชีวิตจิตใจของคนไทยขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจน "วัฒนธรรม" อาจกล่าวได้ว่า ตั้งต้นมาจากวัดและผูกพันอยู่กับวัด วัดไม่ใช่แต่เพียงเป็นสถานที่สำหรับประกอบการทำบุญสุนทาน พึ่งเทศน์ พึ่งธรรม และหาความสงบทางจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมส่วนรวมต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น การอุปสมบท, การทำศพ, การมหรสพ, การรื่นเริงประจำปีและอื่น ๆ นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ให้การศึกษา คือมักมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดหรือใกล้กับวัด และตัวอาคารของวัด เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลา ก็มักจะมีภาพถ่าย ภาพเขียน แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา อันผู้ใฝ่ใจจะศึกษาได้จากภาพเหล่านี้ "หอไตร" ซึ่งมีอยู่ทุก ๆ วัด ก็เปรียบได้กับ "หอสมุด" อย่างหนึ่ง คือมีทั้งคัมภีร์ทางพุทธศาสนา และตำรับตำราต่าง ๆ เช่น ตำรายา ตำราหมอดู เป็นต้น ซึ่งสามารถจะศึกษาค้นคว้าได้อยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นในแต่ละวัด ย่อมจะต้องมีพระภิกษุบางองค์ที่มีความรู้ในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บได้ช่วยบัดเป่าเยียวยาให้แก่ชาวบ้าน หรืออย่างน้อยก็บอกตำรายาให้ แต่ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งก็คือ วัดเปรียบเสมือน "โรงพยาบาลโรคจิต" ประเภทหนึ่งที่ให้ความช่วยเหลือในด้าน "สุขภาพจิต" แก่ชาวบ้านอีกปีละเป็นจำนวนไม่น้อยนับเป็นแสน ๆ ทีเดียว เพราะว่าในชนบทนั้น เมื่อชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อนใจไม่ว่าทางกายหรือทางใจก็ดี ที่พึ่งที่ดีที่สุดก็คือ "วัด" หรือ "ภิกษุสงฆ์" นั่นเอง

เมื่อพิจารณาดูเรื่อง "วัด" ในทั้งสองหมู่บ้านตามที่กล่าวแล้วข้างต้น เราพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะอาคาร ที่ตั้ง และอาณาบริเวณ นับว่าเป็น "จุดเด่น" ที่สุดของหมู่บ้านทั้งสองแห่ง คือวัดตั้งอยู่ต่างหากแยกจากบ้านเรือนของชาวบ้านทั่ว ๆ ไป มีอาณาบริเวณกว้างขวางและเป็นส่วนสัดโดยเฉพาะ ภายในบริเวณวัดย่อมเป็นสถานที่ "หวงห้าม" คือจะไปเลี้ยงสัตว์ ยิงนกตกปลาหรือกระทำสิ่งที่ผิดศีลธรรมต่าง ๆ ไม่ได้ ตัวโบสถ์หรือวิหารเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะ ที่อาคารอื่นๆ จะเลียนแบบมิได้ ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะของ "วัดไทย" โดยเฉพาะทั้งในกรุงและชนบท

๒. จำนวนศิษย์วัด ภิกษุ และสามเณร ที่บ้านพรานเหมือนมีข้อประหลาดกว่าวัดอื่น ๆ โดยทั่วไป คือไม่มีศิษย์วัดเลย ส่วนจำนวนสามเณรของทั้งสองหมู่บ้านนี้คล้ายคลึงกันในคาบเวลาเท่า ๆ กัน ที่บ้านพรานเหมือนมีจำนวนภิกษุมากกว่าไม่ว่าในปีใด ๆ ทั้งนี้ก็อาจเนื่องจากว่าชาวบ้านอุเม็งนิยมการบวชเณรมากกว่าที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุ

๓. การศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุและสามเณรในทั้งสองหมู่บ้าน นับว่ายังอยู่ในระดับต่ำคือ ไม่มีพระภิกษุหรือสามเณรองค์ใดสอบได้เปรียญเลย อย่างมากก็เพียงสอบได้นักธรรมโทหรือเอกเท่านั้น ซึ่งก็นับว่าเป็นแบบฉบับทั่ว ๆ ไปของวัดในชนบท เพราะย่อมไม่สามารถจะหาสถานที่ศึกษาเล่าเรียนให้สูงถึงชั้นเปรียญได้นั้น อย่างหนึ่งอีกอย่างหนึ่งก็อาจเป็นเพราะว่าจุดประสงค์ของการอุปสมบทก็เพื่อเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนาแต่พอสมควร และเรียนรู้บทสวดมนต์ต่าง ๆ เท่านั้น ไม่ใช่มุ่งหวังที่จะหาความรู้สูง ๆ ขึ้นไปยิ่งกว่านี้

๔. กิจวัตรของพระภิกษุสามเณรตลอดจนการติดต่อกับชาวบ้านมีส่วนละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งสองหมู่บ้าน ซึ่งก็เหมือนกับวัดอื่น ๆ ในชนบทในประเทศไทย จะมีแปลกก็ที่ว่าในทั้งสองหมู่บ้าน ภิกษุและสามเณรไม่ได้ออกบิณฑบาตเช่นวัดอื่น ๆ ทายกและทายิกานำภัตตาหารไปถวายที่วัดทั้งสิ้น

เมื่อเปรียบเทียบกับวัดอื่น ๆ ในภาคกลางของประเทศ เช่นที่หมู่ที่ ๒ ตำบลนาบ่า อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรีแล้ว ก็อาจแลเห็นความแตกต่างกันอยู่บ้างเป็นบางประการ เช่นในเรื่องอาคารต่าง ๆ อันได้แก่โบสถ์, วิหาร, ศาลาการเปรียญ, กุฏิสงฆ์ และอื่น ๆ วัดในภาคกลางจะมีการก่อสร้างที่ใหญ่โตกว่า แข็งแรงกว่าและงดงามกว่าสองหมู่บ้านที่กล่าวข้างต้น จำนวนภิกษุสามเณรและศิษย์วัดก็มีมากกว่า เฉพาะอย่างยิ่งในฤดูเข้าพรรษา ในภาคกลางจะมีภิกษุและสามเณรอุปสมบทใหม่มีจำนวนหลาย ๆ รูป และแต่ละวัดในภาคกลางมักจะมีภิกษุที่ได้อุปสมบทมาแล้วเป็นจำนวนหลาย ๆ พรรษาอยู่ประจำวัดอยู่บ้างไม่มากก็น้อย ซึ่งทั้งนี้จะอ้างว่าเป็นเพราะความเลื่อมใสในทางพุทธศาสนายิ่งหย่อนกว่ากันนั้นหาได้ไม่ น่าจะเป็นเพราะความแตกต่างกันในสภาพทางเศรษฐกิจมากกว่า

บทที่ ๙

พิธีกรรมทางศาสนา

ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาย่อมถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมานมนานแล้วว่า จะต้องอุปการะช่วยเหลือภิกษุสงฆ์ที่สัญจรไปมาในที่ต่าง ๆ แม้ในปัจจุบันภิกษุจะมีที่อยู่แน่นอนตามวัดต่าง ๆ แล้วก็ตาม "บาตร" ก็ยังเป็นสัญญลักษณ์ที่สำคัญของภิกษุสงฆ์อยู่ พิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญยิ่งและที่ชาวบ้านปฏิบัติกันเป็นประจำมิได้ขาดก็คือการทำบุญตักบาตร

การทำบุญ

ที่บ้านพรานเหมือนจังหวัดอุดรธานีภิกษุและสามเณรไม่ได้ออกบิณฑบาตเหมือนในที่อื่น ๆ และไม่มีโรงครัวในวัดเลย ชาวบ้านเป็นผู้จัดอาหารถวายเป็นประจำ ฉะนั้นการถวายอาหารแด่ภิกษุสงฆ์ จึงเป็นการทำบุญที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุดของชาวบ้านทุก ๆ ตอนเช้าและตอนเพลวัดจะตีกลองเป็นเครื่องนัดหมาย หญิงแก่ๆ และหญิงรุ่นสาวจะนำอาหารไปที่วัด จัดแบ่งใส่ภาชนะต่าง ๆ และดูแลให้ภิกษุสามเณรฉันเมื่อรับพรพระแล้วจึงจะนำภาชนะกลับ การติดต่อระหว่างภิกษุกับเพศตรงกันข้ามเป็นประจำวันเช่นนี้ดำเนินไปได้ก็เพราะทั้งสองฝ่ายต้องรักษามารยาทอย่างกวดขัน คือ พวกผู้หญิงจะไม่พูดคุยกับภิกษุและภิกษุก็จะไม่มองหน้าสตรีขณะที่หล่อนถวายอาหาร และจะต้องติดต่อกันอย่างมีระเบียบ แต่ว่าเมื่อได้สึกออกไปแล้วก็มักจะเป็นหญิงสาวคนใดคนหนึ่งในหมู่ที่มาปรนนิบัติพระนี้เอง ที่ทิดสึกใหม่จะแต่งงานหรือเกี่ยวข้องทางชู้สาวด้วย

สิ่งที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า การถวายอาหารแก่ภิกษุสามเณรในวันธรรมดานี้จะไม่มีผู้ชายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย การทำบุญประจำวันจึงเป็นหน้าที่ของหญิงโดยเฉพาะ จากตัวอย่างชาวบ้าน ๑๐๖ ครอบครัวปรากฏว่ามีอยู่ ๑๓% ที่บอกว่าไม่เคยถวายอาหารเลยในปี ๒๕๐๔-๒๕๐๕ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นครอบครัวที่พึ่งแยกออกไปใหม่ แต่ครอบครัวเดิมซึ่งเป็นครอบครัวของบิดามารดาอาจทำหน้าที่แทนอยู่แล้วและมีอยู่ ๑๗% ที่บอกว่าถวายอาหารทุกวัน ส่วนอีก ๔๒% ถวายเป็นบางวัน

มีอยู่ส่วนน้อยที่ทำบุญเฉพาะวันพระ พวกที่เหลือบอกว่าทำบุญเฉพาะในระหว่างเข้าพรรษา และมีบางบ้านที่จะทำบุญมากขึ้นชั่วระยะหนึ่ง เช่น เมื่อเกิดการเจ็บป่วยหรือหญิงในบ้านใกล้จะคลอดบุตร เป็นต้น

สำหรับวันพระซึ่งมีอยู่ ๔ ครั้งในรอบเดือนหนึ่ง ๆ นั้น นอกจากจะมีการทำบุญตักบาตร ถือศีลห้าและสวดมนตร์แล้ว เฉพาะในระหว่างเข้าพรรษา ผู้เฒ่าบางคนซึ่งเป็นหญิงมากกว่าชายจะรับศีล ๘ และอยู่ที่วัดตลอดวัน และอาจมีเทศน์ทั้งตอนเช้าและตอนเย็นด้วย

จากตัวอย่าง ๑๐๖ ครอบครัวข้างต้น ในเรื่องการไปวัด ในปี ๒๕๐๔-๒๕๐๕ นั้นมีอยู่ไม่ถึง ๑๐ คน ที่ไม่ถือศีล ๘ นอกนั้นก็มีชาย ๘ หญิง ๑๓ ที่บอกว่าไปวัดทุกวันพระในเวลานอกพรรษา และมีที่ไปบ้างไม่ไปบ้างจำนวนไล่เรี่ยกัน จึงเห็นได้ว่าโดยปกติแล้วชาวบ้านจะถือเพียงศีล ๕ เท่านั้น ส่วนการฝึกสมาธิภาวนาหรือปฏิบัติกิจทางศาสนาอื่น ๆ เพื่อให้ "พ้นทุกข์" นั้น ไม่ค่อยได้ปฏิบัติกัน

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะร่วมงานกันที่วัดเมื่อมีพิธีทำบุญใหญ่ ๆ และโดยมากก็มุ่งหน้าจะทำบุญด้วยการสละแรงงานและบริจาคทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ มีอยู่ถึง ๗๐% ที่บอกว่าได้บริจาคทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องซื้อหามาบ้างละ ๔ ครั้ง แต่มีเพียง ๑๓% ที่บอกว่าไม่มีโอกาสจะทำบุญเช่นนั้นเลย สิ่งของที่ซื้อหามาจากในเมืองย่อมมีราคาแพง ถือว่าเป็นของดีมีราคาและเหมาะสำหรับถวายพระเมื่อมีพิธีใหญ่ ๆ ชาวบ้านเชื่อว่าการบริจาคของดีราคาแพงเช่นนี้จะได้บุญมากกว่าการบริจาคด้วยสิ่งของธรรมดา ๆ

ที่หมู่บ้านอุเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านล้วนแต่นับถือพุทธศาสนาไม่มีผู้ถือศาสนาอื่นเจือปนเลย มีการทำบุญคล้ายคลึงกับที่บ้านพรานเหมือน คือ มีการถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์เป็นประจำทุกครัวเรือนเนื่องจากภิกษุสามเณรของวัดในหมู่บ้านนี้ไม่ได้ออกบิณฑบาตและไม่มีโรงครัวในวัด จึงมีธรรมเนียมแบ่งหมู่บ้านออกเป็นเขต ๆ ผลัดเปลี่ยนกันส่งข้าวปลาอาหารถวายภิกษุสามเณร เรียกว่า "หมวดส่งข้าววัด" โดยมีหัวหน้าไปเก็บจากครัวเรือนต่าง ๆ ทุก ๆ เช้า ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าทุกครัวเรือนจะต้องทำบุญตักบาตรอย่างน้อย ๕ วัน ต่อครั้ง นอกจากนี้ในจำนวนตัวอย่างชาวบ้าน

๘๖ ครัวเรือนมีผู้ทำบุญตักบาตรเป็นประจำทุก ๆ วันพระ ทั้งในและนอกพรรษาอีก ๒๕ ครัวเรือน และเฉพาะทุกวันพระในระหว่างเข้าพรรษา ๕๒ ครอบครัว ซึ่งนับว่าเป็นอัตราเฉลี่ยที่สูงพอใช้ เมื่อคิดรวมกับที่ว่าต้องตักบาตรเป็นประจำทุก ๆ ๕ วัน เข้าด้วยแล้ว ถัวเฉลี่ยโดยส่วนรวมจะมีผู้ไปทำบุญที่วัดในวันพระนอกจากที่กล่าวข้างต้นประมาณ เดือนละ ๑—๓ ครั้ง

การรับศีลในวันพระทั้งในและนอกพรรษา มีแต่รับศีล ๕ ไม่ปรากฏว่ามีการรับศีล ๘ เลย การฟังเทศน์จะมีเฉพาะตอนบ่ายวันพระในระหว่างเข้าพรรษาเท่านั้น ส่วนวันพระธรรมดานั้นเมื่อทำบุญตักบาตรรับพรพระและกรวดน้ำแล้วชาวบ้านก็จะพากันกลับ

การไปนอนวัดเพื่อถือศีลภาวนาในวันพระนั้น ในระหว่างเข้าพรรษามีผู้ปฏิบัติเป็นประจำรวม ๑๐ ราย เป็นชาย ๖ หญิง ๔ และล้วนมีอายุเกิน ๖๐ ปีทั้งสิ้น มีอยู่รายเดียวที่ปฏิบัติเป็นประจำทั้งในและนอกพรรษา

สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งของชาวบ้านอุเม็ง ก็คือว่าจะไม่มีชายหนุ่มหรือเด็กผู้ชายไปวัดในวันพระเลย ผู้ที่ไปจะมีแต่ชายสูงอายุ, หญิงสูงอายุ, หญิงสาวและเด็กผู้หญิง จำนวนผู้สูงอายุทั้งสองเพศไล่เรี่ยกันและมีการแยกเพศกันอย่างเห็นชัด คือ ชายจะนั่งข้างหน้า หญิงและเด็กนั่งข้างหลัง เวลาตักบาตรก็เหมือนกันคือผู้ชายจะตักก่อนแล้วจึงจะถึงรอบของผู้หญิง

นอกจากการทำบุญตักบาตรดังกล่าวนี้แล้ว ก็ยังมีการทำบุญอื่น ๆ ตามเทศกาลต่าง ๆ ในรอบปีเช่นเดียวกับชนบทอื่น ๆ และมีการบริจาคทรัพย์สิ่งของและแรงงานด้วย

การเรียงลำดับความสำคัญมากน้อยของการทำบุญชนิดต่าง ๆ

ได้มีการสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวทั้งในหมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเม็ง เพื่อหยั่งเสียงดูว่าการปฏิบัติกิจทางศาสนาในด้านต่าง ๆ ที่รวมเรียกว่าการทำบุญนั้นอย่างไหนจะได้บุญมากน้อยกว่ากัน ข้อถามที่ใช้สัมภาษณ์ชาวบ้านมีรวม ๘ ข้อ คือ*

* ดูรายละเอียดแบบสัมภาษณ์ในภาคผนวกของรายงานการวิจัยฉบับที่ ๗

๑. ถวายอาหารแด่ภิกษุทุก ๆ วัน และทุกวันพระ

๒. บริจาคเงินซ่อมแซมวัด

๓. ตัวเองอุปสมบทเป็นภิกษุ

๔. ไปวัดทุกวันพระ

๕. บริจาคสิ่งของและเงินในการทำบุญใหญ่ประจำปี

๖. ถือเคร่งในศีล ๕ อยู่เป็นนิจ

๗. บริจาคเงินสร้างวัดแต่ผู้เดียว

๘. ให้บุตรอุปสมบทเป็นภิกษุ

ปรากฏว่าในการสอบถามเรื่องนี้แก่ชาวบ้านพรานเหมือน รวม ๙๐ ครอบครัว และชาวบ้านอุเม็งอีก ๘๖ ครอบครัว แม้ว่าชาวบ้านทั้งสองแห่งจะไม่เห็นพ้องต้องกันอย่างสิ้นเชิงก็ตาม แต่ก็พอมองเห็นได้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ของทั้งสองหมู่บ้านนี้มีความเห็นคล้ายคลึง หรือเหมือนกันมากในการจัดลำดับความสำคัญมากน้อยของการทำบุญแต่ละประเภทข้างต้น ซึ่งพอจะสรุปลำดับของการได้บุญมากไปหาน้อยเรียงกันเป็น ๖ ตำแหน่ง ดังนี้

๑. การบริจาคเงินสร้างวัดแต่ผู้เดียว ถือว่าเป็นยอดของการได้บุญ

๒. ตัวเองบวชเป็นภิกษุหรือจัดให้ลูกได้บวช

๓. ช่วยออกเงินซ่อมแซมวัด หรือบริจาคทรัพย์สิ่งของในการทำบุญใหญ่ประจำปี

๔. ถวายอาหารแด่ภิกษุสงฆ์เป็นประจำทุกวัน

๕. ไปวัดทุกวันพระ

๖. ถือศีลห้าอย่างเคร่งครัด

การประเมินค่าของการทำบุญดังข้างต้นนี้ มีนัยที่จะพูดได้หลายประการ คือ การทำบุญที่เด่นและสูงที่สุดได้แก่การบริจาคเงินสร้างวัดแต่ผู้เดียวนั้น จะกระทำได้ก็เฉพาะผู้ที่มั่งมีอย่างยิ่งและเป็นการเสียสละอย่างใหญ่หลวง ซึ่งย่อมเป็นการเหลือบ่ากว่า

แรงของชาวบ้านจะทำได้ จึงน่าจะเป็นการคิดคำนึง และเป็นอุดมคติ หรือค่านิยม (value) อันสูงสุดมากกว่า ส่วนคนธรรมดาอาจทำบุญได้ด้วยการบวชตนเองหรือจัดลูกให้บวช ซึ่งก็ถือว่าได้บุญสูงมากเหมือนกัน ฉะนั้นชาวบ้านจน ๆ ก็มีโอกาสที่จะได้บุญมาก แม้ว่าการบวชจะต้องสิ้นเปลืองเงินทองมิใช่น้อย หรือถ้าให้ลูกบวชก็หมายถึงว่าต้องขาดแรงงานทำมาหากินไปอีก แต่ทั้งสองอย่างนี้ก็ยังมีโอกาสที่จะเป็นไปได้

ลำดับถัดไปได้แก่การบริจาคเงินซ่อมแซมวัด หรือทำบุญใหญ่ประจำปี ซึ่งก็เป็นการสิ้นเปลืองและเบียดกรอตัวเองเหมือนกัน แต่ชาวบ้านส่วนมากก็บริจาคเงินเช่นว่านี้ เพราะเป็นการทำไปตามฐานะ ผู้มีฐานะดีกว่าก็บริจาคได้มากกว่า

การถวายอาหารแด่ภิกษุสามเณรเป็นประจำวันนั้น เป็นสิ่งที่แทบทุกครอบครัวย่อมทำได้ เพราะเป็นแต่เพียงแบ่งอาหารที่หุงต้มรับประทานในครอบครัวตามปรกติออกไว้อีกส่วนหนึ่งสำหรับถวายพระเท่านั้น และเนื่องจากปฏิบัติอยู่เป็นประจำทุกวัน จึงไม่รู้สึกถึงการสิ้นเปลืองหรือเดือดร้อนอันใด และทำกันแทบทุกบ้าน จึงได้รับการวางลำดับค่อนข้างต่ำ

มีแง่ที่น่าคิดอยู่แง่หนึ่งก็คือว่า การดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนาคือ การไปวัดทุกวันพระและการถือศีลห้าอย่างเคร่งครัดนั้น กลับถูกจัดว่าได้บุญน้อยที่สุด ทำให้รู้สึกว่าสิ่งทั้งสองซึ่งเป็นหลักศีลธรรมจรรยาของแต่ละคนนั้น ชาวบ้านไม่ใคร่จะยกย่องคุณค่าสูงนัก เหตุใดชาวบ้านจึงถือว่าการบริจาคทรัพย์และสิ่งของมีคุณค่าสูงกว่าการถือเคร่งและปฏิบัติตามหลักธรรมจรรยาทางพุทธศาสนานั้น มีทางที่จะอธิบายได้หลายประการเป็นต้นว่า การถือเคร่งในศีลห้า เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการฆ่าสัตว์และการดื่มของมึนเมา และการท่องบ่นและปฏิบัติตามหลัก "ธรรม" นั้น ในชีวิตชาวบ้านธรรมดา ๆ ย่อมไม่สามารถจะอดละเมิดศีลข้อห้ามเหล่านั้นได้ และการที่จะปฏิบัติตามหลัก "ศีล" และหลัก "ธรรม" ได้จริง ๆ ก็เห็นจะต้องสละชีวิตฆราวาสโดยสิ้นเชิง ชาวบ้านจึงเรียงลำดับสองประการนี้ต่ำกว่าประการอื่น เพราะไม่สามารถปฏิบัติตามได้ ใช่จะเห็นคุณค่าของสิ่งทั้งสองต่ำก็หาไม่ อีกประการหนึ่งการปฏิบัติตามหลักสองประการซึ่งเป็นหลักชัยของพุทธศาสนานั้น ชาวบ้านเห็นว่าควรเป็นเรื่องโดยตรงของ

ภิกษุสามเณร หรือผู้เฒ่าผู้แก่มากกว่า เพราะชีวิตความเป็นอยู่ของภิกษุย่อมแตกต่างกับชาวบ้าน และเป็นวิถีชีวิตที่เป็นบุญกุศลอยู่แล้ว

พิธีกรรมทางศาสนาในรอบปี

พิธีกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น วิสาขบูชา เข้าพรรษา หรือมาฆบูชานั้น ได้กำหนดวันไว้แน่นอนเป็นประเพณีมานมนานแล้ว โดยชาวบ้านไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยเลย แต่สำหรับการทำบุญหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวบ้านจะกำหนดเอาเมื่อไรก็ได้ตามใจชอบ เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์เฉพาะถิ่น ฉะนั้นกำหนดวันจึงอาจต่างกันในแต่ละหมู่บ้านและแต่ละปี

อย่างไรก็ตามพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง คือมักจะสอดคล้องและประสานกันอย่างใกล้ชิดกับกิจการทางเศรษฐกิจในรอบปีหนึ่ง ๆ ของหมู่บ้าน เฉพาะอย่างยิ่งคือการทำนาซึ่งเป็นรากฐานสำคัญทางเศรษฐกิจของชนบททั่ว ๆ ไปรวมทั้งกลมกลืนกับเหตุการณ์ทางสังคมด้วย

ที่หมู่บ้านพรานเหมือนและหมู่บ้านอุเมงก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านไทยอื่น ๆ คือมีพิธีกรรมที่กระทำกันเป็นส่วนรวมในรอบปีหนึ่ง ๆ ซึ่งจัดทำกันที่วัด มีภิกษุสงฆ์เป็นหัวหน้าพิธีกรรมเหล่านั้น และชาวบ้านจะมาร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ลักษณะของพิธีกรรมเหล่านี้คือการทำบุญนั่นเอง พิธีกรรมต่าง ๆ มีปรากฏดังนี้

สงกรานต์ ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในรอบปี เป็นนักขัตฤกษ์ที่ชาวบ้านทำบุญและสนุกสนานรื่นเริงกันทุกแห่งในประเทศไทย เพราะถือว่าเป็นการสิ้นสุดปีเก่าและเริ่มต้นปีใหม่ สงกรานต์มักจะอยู่ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนทุกปี

สงกรานต์ที่บ้านพรานเหมือนมีพิธีกรรมอยู่ ๓ วัน คือวันแรกอันเป็นวันสิ้นสุดปีเก่า เรียกว่า "วันสงกรานต์" วันที่สองเป็นวันอยู่ระหว่างกลางของเก่ากับใหม่เรียกว่า "วันเนา" ส่วนวันที่ ๓ ซึ่งเป็นวันเริ่มต้นปีใหม่เรียกว่า "วันเถลิงศก" ทั้ง ๓ วันนี้ชาวบ้านทำบุญที่วัดตอนเช้าทุกวัน

สงกรานต์วันแรก ตอนบ่ายชาวบ้านสรงน้ำพระพุทธรูปและพระภิกษุในวัดเพื่อเป็นการชำระล้างมลทินต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไปรวมทั้งเป็นการแสดงความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาด้วย ในตอนเย็นพระภิกษุจะชุมนุมกัน "สวดมงคล" และในการนี้จะมีวัตถุสำคัญสำหรับพิธีคือก้อนหินเล็ก ๆ จำนวนหนึ่งใส่ตะกร้านำมาวัด เมื่อเสร็จ

พิธีแล้วชาวบ้านก็จะนำกลับไปโปรยรอบ ๆ บริเวณบ้านของตน เพื่อขจัดสิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นมงคลต่าง ๆ

สำหรับ "วันเนา" นั้น เชื่อกันว่าเป็นวันที่ "คนตาย" ได้รับอนุญาตให้มาเยี่ยม "คนเป็น" ได้ จึงเป็น "วันที่ระลึก" ถึงบู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วรวมทั้งมีการทำบุญแผ่ส่วนกุศลให้ด้วย นอกจากนี้ชาวบ้านจะนิมนต์ภิกษุไปยังป่าช้าเผาศพของหมู่บ้านเพื่อสวดบังสุกุลให้ผู้ตาย พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็ถือโอกาสนำน้ำอบน้ำหอมไปประพรมรดให้ผู้เฒ่าผู้แก่เป็นการขอษมาลาโทษผู้ใหญ่และรับศีลรับพรจากผู้ใหญ่ด้วย และถือกันว่าในวันนี้ถ้าทำบุญเท่าไรก็ย่อมได้บุญเท่านั้น และถ้าทำบาปเท่าไรก็จะได้รับบาปเท่านั้นเหมือนกัน โดยเหตุนี้เองทั้งภิกษุสามเณรและชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งหนุ่ม ๆ สาว ๆ จึงพากันขนทรายเข้าวัดก่อพระเจดีย์ และตกแต่งประดับประดาอย่างงดงาม พอตกเย็นชาวบ้านก็จะมารวมกันรอบ ๆ เจดีย์เหล่านี้ แล้วพระสงฆ์ก็จะสวด "ชยันโต" ให้

ในวันเถลิงศก ไม่มีพิธีกรรมอันใดโดยเฉพาะ นอกจากจะมีการสนุกสนานรื่นเริงกันอย่างมาก เพราะตลอดเวลาสงกรานต์นั้น หนุ่ม ๆ สาว ๆ จะเล่นสาดน้ำกันด้วยความสนุกสนานยิ่ง

จะเห็นได้ว่าสงกรานต์มีสาระสำคัญที่สลับซับซ้อนหลายประการเป็นต้นว่า มลทินหรือบาปกรรมในปีเก่าจะถูกชำระล้างให้หลุดหายหรือหมดสิ้นไปโดยการสรงน้ำพระพุทธรูป พระภิกษุและผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลาย ในขณะเดียวกันศีลพรที่ได้รับจากผู้ที่เคารพนับถือเหล่านี้ จะทำให้หนุ่มแน่นแข็งแรงปราศจากโรคภัยสำหรับดำเนินชีวิตในปีที่จะมาถึง คนที่ตายไปแล้วก็ได้รับอนุญาตให้มาเยี่ยมคนเป็น และคนตายเหล่านี้ต่างก็ได้รับส่วนบุญส่วนกุศลอย่างเต็มที่ก่อนที่จะกลับไปสู่โลกของตน หนุ่ม ๆ สาว ๆ ต่างปล่อยตัวร่าเริงกันเต็มที่โดยการเล่นสาดน้ำกัน และเชื่อกันว่ายิ่งเล่นสาดน้ำกันมากเท่าไรก็จะยิ่งทำให้ฝนฟ้าตกบริบูรณ์ตามฤดูกาลมากขึ้นเพียงนั้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นับว่าเป็นพิธีกรรมแห่ง "ความอุดมสมบูรณ์" อย่างหนึ่ง

ที่หมู่บ้านอุเม็ง จังหวัดเชียงใหม่ พิธีสงกรานต์ก็คล้ายคลึงกันกับที่บ้านพราน-เหมือน คือตกอยู่ระหว่างวันที่ ๑๓—๑๕ เมษายน ของทุกปี ความจริงสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตามคติของชาวอินเดียในมัธยมประเทศ แต่ชาวไทยก็รับเอาคตินี้มาถือ

เป็นประเพณีขึ้นปีใหม่ของเรามาช้านานแล้ว แม้ว่าเราจะเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ตามปฏิทินเป็นวันที่ ๑ มกราคม มาประมาณ ๒๕-๒๖ ปีแล้วก็จริง ประเพณีสงกรานต์อันถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวบ้าน ก็ยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง มีการเฉลิมฉลองกันอย่างสนุกสนานเป็นเวลาถึง ๓—๔ วัน แต่ที่หมู่บ้านอุเม็งอาจมีพิธีกรรมแตกต่างไปจากภาคอื่นอยู่บ้าง

วันสงกรานต์วันแรก ซึ่งโดยทั่วไปเรียกกันว่า "วันสงกรานต์" หรือ "มหาสงกรานต์" นั้นทางภาคเหนือเรียกว่า "วันสังขารล่อง" ถือเป็นวันสิ้นสุดของปีเก่า วันที่สองเรียกว่า "วันเน่า" (วันเนา = วันอยู่) เช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ ถือว่าเป็นวันเสียหรือวันยกเว้นไม่ใช่วันของปีเก่าหรือปีใหม่ วันที่สามเรียกว่า "วันพญาวัน" (วันเถลิงศก) คือเป็นวันต้นหรือเจ้าแห่งวันนับเป็นวันเริ่มต้นปีใหม่ นอกจากนี้ในภาคเหนือยังมีวันที่ ๔ เรียกว่า "วันปากปี" และวันที่ ๕ เรียกว่า "วันปากเดือน" ต่ออีก ๒ วัน

พิธีกรรมในงานสงกรานต์อาจแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ พิธีกรรมที่ทำที่วัดและกิจกรรมที่ทำที่บ้าน พิธีกรรมที่ทำที่วัดก็ได้แก่การทำบุญตักบาตรซึ่งมีตลอดทั้ง ๓ วัน การก่อเจดีย์ทราย การสรงน้ำพระ ส่วนกิจกรรมที่บ้านก็ได้แก่การรดน้ำดำหัว และการเล่นสนุกสนานของชาวบ้าน เป็นต้น

วันแรกของสงกรานต์ซึ่งเรียกว่าวันสังขารล่องนั้น นอกจากจะทำบุญที่วัดและมีการเล่นสนุกสนานของชาวบ้านแล้ว ก็ยังถือว่าเป็นวัน "สระเกล้าดำหัว" คือการทำความสะอาดร่างกายอาบน้ำขัดสีฉวีวรรณ ตลอดจนทำความสะอาดบ้านเรือนและบริเวณบ้านซักตากผ้าผ่อนที่นอนหมอนมุ้ง เป็นการชำระล้างมลทินให้กับตนเองและบ้านเรือนไม่ให้มีสิ่งสกปรกติดข้ามไปปีใหม่ นับว่าเป็นคติที่ดียิ่งอันหนึ่ง

ส่วนวันที่ ๒ ของสงกรานต์ที่เรียกว่า "วันเน่า" นั้นถือว่าเป็นวัน "แต่งดา" อีกด้วย คือเป็นวันเตรียมของสำหรับไปทำบุญที่วัดครั้งใหญ่ในวันรุ่งขึ้น รวมทั้งสิ่งของที่จะนำไป "ดำหัว" ผู้เฒ่าผู้แก่ด้วย วันนี้นอกจากจะทำบุญตามปกติแล้ว ตอนบ่ายยังมีการขนทรายเข้าวัดและก่อพระเจดีย์ทรายอีกด้วย การก่อพระเจดีย์ทรายที่หมู่บ้านอุเม็งนี้ รู้สึกว่าแปลกกว่าที่ได้เคยเห็นมา แต่ก็เป็นประเพณีที่ทำกันทั่วไปในภาคเหนือ คือก่อนหน้าจะถึงวันก่อพระเจดีย์ ช่างไม้ประจำหมู่บ้านได้มาเตรียมการไว้ล่วงหน้าโดยเอาไม้หน้ากว้างประมาณ ๖ นิ้วมาหลาย ๆ แผ่น เลื่อยและตอกติดกันเป็นกรอบสี่เหลี่ยมใหญ่เล็กลดหลั่นกันรวม ๗ ชั้น คล้ายรูปเจดีย์สี่เหลี่ยม ชั้นล่างสุด

กว้างยาวประมาณ ๒ เมตร ชั้นยอดประมาณ ๑ ศอก เจ้าอาวาสเป็นผู้กำหนดสถานที่ที่จะก่อเจดีย์ให้ เณรก็เอาไม้มาขีดดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างยาวเท่ากับกรอบฐานไม้อันล่างสุดพอดี แล้วขีดดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมชั้นในอีกอันหนึ่งที่มุมทั้งสี่เขียนอักษรขอมว่า นะ,มะ,พะ,ธะ, ลงบนพื้นดิน

พอตกบ่ายชาวบ้านก็จะพากันไปขนทรายจากท้องทุ่งใกล้ ๆ หมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้านำกระบวน ใช้ภาชนะต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้หิ้วหรือหาบมา เมื่อมาถึงก็เททรายลงในกะบะไม้ที่เตรียมไว้แล้ว เณรเป็นคนคอยเกลี่ยทรายให้เสมอกัน เมื่อเต็มชั้นหนึ่งก็เอากรอบไม้มาวางต่อขึ้นไปจนครบเจ็ดชั้น เมื่อเสร็จแล้วก็เอาธงกระดาษรูปและสีต่าง ๆ มาประดับ หลังจากนี้เมื่อออกนอกเขตวัดชาวบ้านก็จะเล่นรดน้ำกันจนเปียกโชกไปทุกคน เจดีย์ที่ก่อนี้จะรักษาไว้ประมาณ ๓—๗ วัน ก็จะรื้อออกเอาทรายเกลี่ยในบริเวณวัด

วันที่ ๓ ของสงกรานต์ คือวันพญาวันนั้น เป็นวันทำบุญที่ใหญ่ที่สุด ชาวบ้านจะไปวัดตั้งแต่เช้าและมีจำนวนมากกว่าวันอื่น ๆ เมื่อเสร็จพิธีทำบุญตักบาตรตามปกติแล้วก็จะพากันกลับ พอตกตอนสาย ๙ น.เศษ ๆ ก็จะกลับไปที่วัดอีกครั้งหนึ่ง แต่ละครอบครัวมีพานข้าวตอกดอกไม้ ขันใส่น้ำส้มป่อย ขวดน้ำ อาหารคาวหวาน ผลไม้ บางบ้านก็มีกระบุงสานด้วยไม้ไผ่ ภายในใส่สิ่งของต่าง ๆ เช่นอาหาร ธูปเทียน ไม้ขีดไฟ มีไม้ไผ่เสียบเงินปักกลาง หรือบางบ้านก็ใช้ "น้ำต้น" (คนโทน้ำ) มีไม้ไผ่ติดเงินปักกลางนำมาถวายวัดด้วย ทุกกระบุงจะมีฉลากเขียนว่าผู้ใดทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ใครเสียบอยู่ด้วย นอกจากนี้ทุกครอบครัวจะนำ "ไม้ค้ำต้นโพธิ" (ใช้ไม้ทองหลางหรือไม้นุ่น มีง่าม ๒—๓ ง่าม) ยาวประมาณ ๓—๔ เมตร ตอนบนมีกระดาษสีต่างๆ พันเป็นเกลียวติด มีกรวยใบตองใส่ดอกไม้ผูกติดไว้ตอนปลายก่อนจะถึงง่าม และมีฉลากเขียนถวายพระรัตนตรัยและขอความสุขความเจริญแก่ตนเองด้วย

พิธีกรรมในตอนสายวันนี้ก็คือการฟังเทศน์ในวิหารโดยมีสามเณรองค์หนึ่งเป็นผู้เทศน์เป็นภาษาลานนาไทยจากใบลาน เสร็จแล้วก็มีการถวายของที่นำกันมาโดยผู้ใหญ่

บ้านและผู้ช่วยอีกคนหนึ่งจัดแบ่งของต่าง ๆ และเงินออกเป็นส่วน ๆ ถวายเจ้าอาวาสและเณร รวมทั้งแบ่งให้แก่อาจารย์วัด[๒] ด้วย แต่ของและเงินส่วนใหญ่นั้นตกเป็นส่วนกลางของวัด เมื่อรับพรพระและกรวดน้ำเสร็จแล้วชาวบ้านก็ออกไปชุมนุมกันที่ลาน หน้าวิหารเพื่อสรงน้ำพระพุทธรูปต่อไป เมื่อสรงน้ำพระพุทธรูปเสร็จแล้ว ก็เอาไม้ค้ำต้นโพธิ์ไปค้ำต้นโพธิ์ที่หน้าวัดซึ่งมีอยู่ด้วยกันรวม ๓ ต้น เป็นอันเสร็จพิธี ชาวบ้านเชื่อว่าถ้าเอาไม้มาค้ำต้นโพธิ์ในวันสงกรานต์จะได้บุญกุศลแก่ตนเอง คือทำให้อายุยืนและอยู่ดีมีสุข

นอกจากพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในระหว่างสงกรานต์ ๓ วันและบางแห่งก็อาจก่อนและหลังสงกรานต์อีก ๑—๒ วัน ก็ได้ จะมีการเล่นรดน้ำหรือสาดน้ำกันเป็นที่สนุกสนานและไม่มีการถือเนื้อถือตัวกันเลย การเล่นรดน้ำเป็นเรื่องของหนุ่ม ๆ สาว และเด็ก ๆ และไม่เลือกเวลาและสถานที่ คือหนุ่ม ๆ จะเข้าไปรดน้ำสาว ๆ ในบ้านก็ได้ หรือเมื่อพบปะกันตามถนนหนทางก็รดได้ สาว ๆ ก็จะรดตอบเช่นเดียวกัน นอกจากจะเป็นการเล่นสนุกแล้วยังถือว่าการรดน้ำกันในวันสงกรานต์จะทำให้อยู่ดีมีสุขอายุมั่นยืนยาว เพราะในขณะที่รดน้ำกันนั้นยังให้พรซึ่งกันและกันอีกด้วย

ยังมีประเพณีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของทางภาคเหนือในระหว่างสงกรานต์ คือการ "ดำหัว" อันเป็นประเพณีที่ผู้น้อยหรือลูกหลานจะต้องไปแสดงสัมมาคารวะต่อผู้ที่ตนนับถือหรือผู้ที่เป็นญาติผู้ใหญ่ เช่นศิษย์ไปแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์ ข้าราชการต่อผู้บังคับบัญชา ลูกหลานต่อพ่อแม่ ลุงป้า น้าอา ฯลฯ เป็นต้น การดำหัวนี้จะทำกันในวันพญาวัน และวันปากปี และจะต้องมีน้ำส้มป่อย พานใส่ข้าวตอกดอกไม้ของรับประทาน เมี่ยงบุหรี่ หรือเสื้อผ้ารวมทั้งผ้าย (ด้ายดิบ) สำหรับผูกข้อมือไปด้วย เมื่อไปถึงก็นำสิ่งของเหล่านี้ไปวางลงตรงหน้าผู้ที่จะรับดำหัว นั่งพับเพียบประนมมือ ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะให้ศีลให้พร และวักน้ำส้มป่อยชื้นรดศีรษะตนเองแล้วเอาผ้ายมัดข้อมือผู้ที่มาดำหัวเพื่อให้มีอายุยืนยาวอย่างผู้เฒ่า แล้วรับสิ่งของต่าง ๆ ไว้เป็นเสร็จพิธี ในวันปากปีมีการ "ดำหัววัด" คือชาวอุเม็งและเจ้าอาวาสไปดำหัวภิกษุวัดอื่นที่มียศสูงกว่า ชาวบ้านอื่นก็มาดำหัวเจ้าอาวาสวัดอุเม็งด้วย

---

[๒] เทียบได้กับ "มรรคทายก" ของวัดในภาคกลาง

เราจะเห็นว่าพิธีสงกรานต์ในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ แม้จะมีพิธีกรรมบางอย่างแตกต่างกันบ้างก็ตาม แต่จุดหมายปลายทางก็เหมือน ๆ กัน คือ การเอาโรคภัยไข้เจ็บบาปมลทิน และสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ส่งไปให้หมดพร้อมกับปีเก่า รับเอาปีใหม่มาด้วยความรื่นเริงเบิกบานใจ ด้วยความหวังว่าจะสุขกายสบายใจและอดทนแข็งแรง เพื่อจะสู้กับงานอันหนักตลอดปีที่มาใหม่ได้อย่างเต็มที่

วิสาขบูชา เดือน ๖ หรือเดือนพฤษภาคม เป็นระยะที่ฝนเริ่มตกและเป็นระยะที่ชาวบ้านต้องทำงานอย่างหนักในการเตรียมที่นา ไถ และหว่าน จึงเป็นฤดูที่ไม่เหมาะที่จะประกอบพิธีกรรมใด ๆ แต่ยังมีเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาอยู่อย่างหนึ่ง ในวันเพ็ญกลางเดือน ๖ คือ พิธีวิสาขบูชา อันเป็นวันที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพาน

ที่บ้านพรานเหมือนรู้สึกว่า ชาวบ้านไม่สู้จะเห็นวันนี้เป็นวันสำคัญนัก ที่นับว่าเป็นวันพิธีทางศาสนาก็เพราะปรากฏอยู่ในปฏิทินทางพุทธศาสนา และนับถือกันทั่วทั้งประเทศ ชาวบ้านพรานเหมือนมีพิธีกรรมแต่เพียงไปทำบุญตักบาตรในตอนเช้า และตอนค่ำมีการเวียนเทียนรอบโบสถ์ ๓ รอบ เท่านั้นแล้วก็ไม่มีอะไรอีก

ส่วนที่บ้านอุเม็งนั้นยิ่งไม่มีพิธีอะไรเลยในวันวิสาขบูชา คล้ายกับเป็นวันปกติธรรมดาวันหนึ่งแทนที่จะเป็นวันสำคัญยิ่งของพุทธศาสนา สอบถามได้ความว่าแต่เดิมนั้นพิธีวิสาขบูชาในอำเภอสันป่าตองนี้ทำแต่ที่วัดพระบาทยั้งหวีด ต่อมาเมื่อเจ้าอาวาสวัดอื่น ๆ รู้วิธีการเข้าจึงนำไปจัดทำที่วัดของตนแต่มักจะเป็นวัดใหญ่ ๆ โดยมาก วัดอุเม็งเป็นวัดเล็กและมีภิกษุเพียงรูปเดียว จึงไม่สามารถประกอบพิธีนี้ได้

อย่างไรก็ตามการที่ชาวบ้านทั้งสองแห่งไม่เห็นความสำคัญของวันวิสาขบูชานั้นอาจเป็นเพราะต้องสาละวนยุ่งกับการตระเตรียมในเรื่องการทำมาหากินเสีย จึงไม่มีเวลาคิดถึงเรื่องนี้ก็ได้

ที่บ้านพรานเหมือน ในวันเพ็ญเดือน ๖ อันตรงกับวันวิสาขบูชานี้ มีพิธีกรรมที่สำคัญยิ่งของชาวบ้านอยู่อย่างหนึ่ง คือ "บุญบั้งไฟ" แต่เนื่องจากพิธีนี้ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง จึงจะขอแยกกล่าวไว้ต่างหากในบทที่ ๙

การอุปสมบทและบรรพชา ในเดือน ๖ หรือเดือน ๗ ก่อนที่จะถึงเวลาเข้าพรรษาจะมีพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งกระทำกันเป็นประจำปีมิได้ขาดสักปีเดียว คือ การอุปสมบทภิกษุและบรรพชาสามเณร

ตามธรรมดาในรอบปีหนึ่ง ๆ จะมีเด็กรุ่นหนุ่ม และชายหนุ่มจำนวนหนึ่งบวชเป็นสามเณรและภิกษุตามลำดับ สำหรับเณรนั้นอาจบวชอยู่หลายพรรษาแต่ภิกษุนั้นส่วนมากมักจะบวชกันเพียงพรรษาเดียว จะมีบ้างก็เป็นจำนวนน้อยที่จะบวชอยู่ถึง๒—๓ พรรษาหรือมากกว่านั้น

ที่หมู่บ้านพรานเหมือน งานอุปสมบทแท้ ๆ ใช้เวลาเพียง ๒ วัน แต่ขั้นแรกผู้ที่จะอุปสมบทต้องไปเก็บตัวอยู่ที่วัดเสียก่อนประมาณ ๗ วัน เพื่อท่องบ่นการขานนาคบทสวดมนต์ต่าง ๆ รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ ในการอุปสมบทด้วย

วันก่อนอุปสมบทเรียกว่า "วันรวม" และวันอุปสมบทเรียกว่า "วันบวช" คำว่า "รวม" หมายความว่าการมาชุมนุมกันซึ่งก็ได้แก่ญาติพี่น้องและชาวบ้านอื่น ๆ คนเหล่านี้จะมาชุมนุมกันที่บ้านของผู้ที่จะอุปสมบท เพื่อจัดเตรียมข้าวปลาอาหาร หมากพลูบุหรี่ แต่ที่สำคัญคือเครื่องบวช (อัฐบริขาร) และของถวายพระต่าง ๆ ซึ่งเจ้าภาพจะเป็นฝ่ายจัดซื้อหามา ญาติและเพื่อนบ้านจะนำเงินมาช่วยด้วย ตอนเช้าของ "วันรวม" จะมีการโกนศีรษะผู้ที่จะอุปสมบทที่วัด เจ้าอาวาสเป็นผู้โกนให้ พ่อแม่พี่น้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ เสร็จแล้วจะกลับมาบ้านและแต่งตัวด้วยผ้าไหมสีแดงหรือเขียว และสวมผ้าสไบเฉียง (ผ้าเบี่ยง) สีขาว ซึ่งหมายถึงพุทธศาสนา ระยะนี้ผู้นั้นจึงอยู่ในฐานะหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต (Transitional Status) คือกำลังจะเปลี่ยนฐานะจากบุคคลธรรมดา (นุ่งเขียวหรือแดง) ไปเป็นภิกษุสงฆ์

พิธีสำคัญที่สุดของงาน "วันรวม" นี้เริ่มในตอนบ่าย คือพิธี "สู่ขวัญนาค" ซึ่งจัดขึ้นที่ศาลาวัด เป็นพิธีของชาวบ้านผู้เฒ่า โดยเฉพาะมี "หมอขวัญ" เป็นหัวหน้า ภิกษุสงฆ์ไม่เกี่ยวข้องในพิธีนี้ พิธีเรียกขวัญนี้มีวัตถุประสงค์อยู่สองประการ ประการแรกก็คือการเรียกขวัญของ "นาค" ให้เข้ามาอยู่ในร่างกายเสร็จแล้วมีการประพรมน้ำ

หอมและผูกข้อมือ "นาค" อีกประการหนึ่งก็คือผู้เฒ่าเหล่านี้ต่างให้คำสั่งสอนแนะนำในการทำจิตใจให้มั่นคงในการเปลี่ยนฐานะจากฆราวาสเป็นบรรพชิต สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือส่วนหนึ่งของคำทำขวัญนาคนี้ ได้เน้นว่าการอุปสมบทย่อมเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา นอกจากนี้กล่าวถึงความทุกข์ยากลำบากของมารดาตั้งแต่ตั้งครรภ์ คลอด และบำรุงเลี้ยงนาคมาจนเติบใหญ่

เมื่อเสร็จการสู่ขวัญนาคแล้ว ภิกษุจึงจะมาร่วมพิธีเป็นครั้งแรกโดยการสวด "มงคลนาค" ซึ่งก็เป็นการนำทางให้นาคได้เปลี่ยนฐานะจากฆราวาสเป็นบรรพชิตนั่นเอง

สำหรับ "วันบวช" นั้น ในตอนเช้าฝ่ายเจ้าภาพและชาวบ้านอื่น ๆ ต่างนำข้าวปลาอาหารไปเลี้ยงพระที่ศาลาวัด หลังจากนั้นก็มีการตีกลองเรียกชาวบ้านให้มาชุมนุมจัดขบวนแห่กันที่บ้านเจ้าภาพโดยจัดให้อุปัชฌาย์ พระคู่สวด และนาคนั่งเสลี่ยงแห่ไปวัด ขบวนนี้เวียนรอบศาลา ๓ ครั้ง (ผิดกว่าปกติที่ใช้เวียนรอบโบสถ์) เสร็จแล้วบิดามารดาและญาติเอาน้ำหอมล้างเท้านาค (เพื่อล้างสิ่งไม่ดีทั้งหลาย) แล้วก็หามนาคเข้าไปในโบสถ์และเริ่มพิธีอุปสมบท พิธีการทั้งหลายสิ้นสุดลงโดยการถวายอาหารเพลแด่ภิกษุสามเณร และเลี้ยงดูผู้ที่มาในงานโดยทั่วหน้ากัน

งานอุปสมบทนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นลักษณะเด่นชัดบางประการซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนาแล้วยังเป็นเรื่องที่บ่งถึงความเชื่อถือของชาวบ้านอีกด้วย คือการจัดและการช่วยงานอุปสมบทนี้ ย่อมเป็นช่องทางอย่างหนึ่งที่จะได้บุญ ผู้ที่จะได้รับบุญส่วนใหญ่ก็คือบิดามารดา รองลงมาก็คือญาติพี่น้องและชาวบ้านอื่น ๆ งานอุปสมบทจึงเป็นงาน "ส่วนรวม" ของชาวบ้านเช่นเดียวกับงานศพ อีกประการหนึ่งก็คือว่าการอุปสมบทนี้ เป็นโอกาสที่ผู้อุปสมบทซึ่งอยู่ในฐานะที่จะต้องแสดงความกตัญญูรู้คุณแก่ผู้อาวุโสสูงกว่าหรืออยู่ในลำดับญาติชั้นเหนือกว่า ได้แผ่ส่วนบุญให้แก่ผู้ที่จัดอุปสมบทตน นอกจากนี้เมื่อพระสวดให้พรตอนใกล้จะเสร็จพิธีนั้น พระที่บวชใหม่ก็ "กรวดน้ำ" เป็นการแผ่ส่วนบุญให้ญาติพี่น้องทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และที่ตายไปแล้ว จึงเห็น

ได้ว่าการอุปสมบทนั้นเป็นการแลกเปลี่ยนตอบแทนคุณซึ่งกันและกัน (reciprocity) ระหว่างชนสองชั้นคือชั้นบิดามารดากับชั้นลูกหลาน

ที่หมู่บ้านอุเม็ง ซึ่งอยู่ในตำบลยุหว่าเขตที่ ๒ มีวัดอยู่ ๖ วัด วัดที่มีพัทธสีมาสามารถทำการอุปสมบทภิกษุได้มีอยู่เพียง ๒ วัดเท่านั้น คือ วัดกิ่วแลหลวง และวัดกู่คำ ฉะนั้นที่วัดอุเม็งจึงไม่เคยมีงานอุปสมบทเลย คณะผู้วิจัยจึงไม่สามารถศึกษารายละเอียดของการอุปสมบทได้ นอกจากนี้ชาวภาคเหนือไม่สู้จะนิยมอุปสมบทเป็นภิกษุกันมากนัก เหตุผลจะมีเป็นประการใดนั้นยากที่จะอธิบายให้แน่ชัดลงไปได้ แต่อย่างไรก็ตามจากรายการสัมภาษณ์ชาวบ้านก็ปรากฏว่า ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการที่ตัวเองได้อุปสมบทหรือจัดให้ลูกได้อุปสมบทนั้นได้บุญมากเป็นอันดับสองรองจากการสร้างวัด จึงพอจะสรุปได้ว่า ความรู้สึกนึกคิดในเรื่องนี้ของชาวบ้านทั้งสองแห่งคล้ายคลึงหรือเหมือนกันเป็นอย่างมาก แม้ว่าการปฏิบัติอาจต่างกัน

ที่หมู่บ้านอุเม็งคณะผู้วิจัยได้มีโอกาสศึกษารายละเอียดการบวชสามเณร ซึ่งจะขอนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้

ประชาชนทางภาคเหนือนิยมการบวชเณรมากกว่าการบวชเป็นพระภิกษุ เวลาบวชจะมีการแห่แหนกันใหญ่โตสนุกสนาน เรียกว่า "แห่ลูกแก้ว" การบวชเณรถือว่ามีผลานิสงส์แก่บิดามารดามาก นอกจากนี้ก็มีเหตุผลอื่น ๆ ที่ทำให้นิยมการบวชเณรเช่น

๑. เป็นคำพังเพยแต่โบราณว่า อายุ ๑๒ บวชเณรโปรดแม่ อายุ ๒๐ บวชพระโปรดพ่อ มารดาจึงพยายามให้ลูกบวชเณร เพราะโอกาสที่จะบวชพระเมื่อโตแล้วมีน้อยกว่าเช่น ต้องทำมาหากินหรือมีครอบครัวเสียก่อนก็ได้ (ทางเหนือมักแต่งงานอายุยังน้อย เช่น ๑๘–๑๙ ปี)

๒. เด็กที่บวชเณรยังเป็นผู้บริสุทธิ์จริง ๆ คือ ไม่มีครอบครัวหรือข้องแวะกับสตรีมาก่อน ย่อมได้บุญมากกว่า

๓. เมื่อเด็กจบชั้นประถมปีที่ ๔ แล้ว มีวิธีที่จะศึกษาอบรมและหาความรู้เพิ่มเติมได้อีกวิธีหนึ่ง คือการไปเป็นเด็กวัดแล้วบวชเณร เพราะการบวชเณรทำให้ได้ศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทย หนังสือ–ลานนาไทย บาลี สวดมนต์ และเทศน์

และยังได้รับการอบรมความประพฤติอีกด้วย เมื่อสึกออกไปแล้วก็จะเป็นคนดีในหมู่บ้านนั้น และมีโอกาสที่จะได้แต่งงานกับหญิงที่มีฐานะดีได้มากกว่าผู้ที่มิได้ผ่านการบวชเรียน

๔. คนทางเหนือเชื่อว่า การที่จะอบรมสั่งสอนคนให้เป็นคนดีนั้น จะต้องเริ่มตั้งแต่เล็กๆ วัดเป็นสถานที่อบรมสั่งสอนได้อย่างดีเยี่ยม จึงอยากให้ลูกได้บวชเป็นเณรโดยเร็วหลังจากจบประถมปีที่ ๔ หรือออกจากโรงเรียนแล้ว

๕. เมื่อลูกได้บวชเป็นเณร พ่อแม่ที่เคยห่างเหินวัด ก็มักจะมาวัดบ่อยเข้า เป็นการได้บุญไปในตัว

๖. เป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือพ่อแม่จน ๆ ที่มีลูกหลายคนอาจส่งมาบวชเสียบ้าง เพื่อแบ่งเบาภาระทางบ้าน

คณะผู้วิจัยได้รับคำบอกเล่าอีกว่า เณรเหล่านี้จะบวชไปจนถึงอายุ ๑๘–๑๙ ปี ก็มักจะสึกเพื่อไปแต่งงานมีครอบครัว หรือช่วยพ่อแม่ที่จะอยู่ต่อไปจนบวชเป็นพระนั้นมีน้อยมาก ประมาณ ๑๐–๑๕ % เท่านั้น

การบวชสามเณรหรือ "ลูกแก้ว" ที่บ้านอุเม็งนี้ มีพิธีอยู่ ๒ วัน คือ

วันแรกซึ่งเรียกว่า "วันดา" เวลาเช้าประมาณ ๙.๐๐ น. "ลูกแก้ว" จัดแจงแต่งตัวในวิหารของวัดในหมู่บ้านหนองบึง (หมู่ ๖) ซึ่งมีเขตติดต่อใกล้ชิดกับบ้านอุเม็ง (หมู่ ๕) มีคนนำเครื่องแต่งตัวมาจากที่อื่น และช่วยแต่งให้ (ค่าป่วยการวันละ ๓๐ บาท) เครื่องแต่งตัวคล้ายลิเก และมีการผัดหน้าทาปากด้วย ซึ่งสมมติว่าคล้ายการแต่งตัวของพระพุทธเจ้าตอนออกทรงผนวช เมื่อแต่งตัวเสร็จก็เข้าไปกราบพระประธานแล้วไปกราบหอไตร (หอธรรม) อาสนสงฆ์ (สังฆา) และขึ้นไปแสดงความเคารพเจ้าอาวาสบนกุฏิ เมื่อกลับลงมาแล้วก็ขึ้นขี่ม้ามีกระบวนแห่ไปยังบ้านญาติพี่น้องทั้งในหมู่ ๕ และหมู่ ๖ การไปตามบ้านญาติพี่น้องนี้เรียกว่า "ลูกแก้วไปแอ่วหาพี่น้อง" ในกระบวนประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่น บืนยาว ๒ กระบอก ดาบ ๑ เล่ม ขันใส่ด้ายผูกมือลูกแก้ว กล่องใส่เงิน ซึ่งสะพายและถือโดยผู้ใหญ่ ผู้อื่นที่เข้ากระบวนด้วยโดยมากเป็นเด็ก (ไม่มีฆ้องกลองหรือเครื่องดีดสีตีเป่าที่อื่น) การไปลาญาตินี้เมื่อไปถึงบ้านผู้ใดก็ลงจากหลังม้า มีคนแบกลูกแก้วขึ้นไป

บนบ้านและนั่งลงบนเสื่อที่เจ้าของบ้านจัดเตรียมไว้ เครื่องประกอบในการลาญาติพี่น้องก็มีพานดอกไม้ (ขันดอก) คนโทน้ำ และกล่องใส่เงิน (แอบ) เมื่อเจ้าของบ้านออกมาต้อนรับ ลูกแก้วจะส่งพานดอกไม้ให้ เจ้าของบ้านจะรับไว้และเอาเงินบริจาคใส่ให้ในพาน เสร็จแล้วก็เอาด้ายผูกข้อมือทั้งสองของลูกแก้วพร้อมทั้งให้พร เมื่อผูกเสร็จก็เอาเงินจากพานใส่แอบเป็นเสร็จพิธี กว่าการร่ำลาญาติพี่น้องจะเสร็จสิ้นและลูกแก้วกลับมาถึงบ้านของตน (หมู่ ๕) ก็ตกเวลาราวเที่ยงวัน ซึ่งขณะนั้นบนบ้านก็มีชาวบ้านอยู่หลายคนแล้ว ชาวบ้านเหล่านี้เอาเงินมาบริจาคช่วยในงานบวช และตลอดเวลาตั้งแต่ตอนสายมาแล้วที่บริเวณใกล้ๆ บ้าน ก็ได้มีการปลูกปะรำขึ้นหลังหนึ่งและมีการ "ซอ" (การขับลำประกอบดนตรี) กันตลอดมา โดยมีชาวบ้านมาพึ่งกันตามสมควร

พอถึงเวลาประมาณบ่ายโมงก็มีการทำขวัญลูกแก้ว ผู้เข้าร่วมพิธีทำขวัญล้วนเป็นผู้ชายสูงอายุรวม ๑๓ คน นั่งเรียงหนึ่งเป็นสองแถว เว้นที่ตรงกลางไว้สำหรับลูกแก้วและอาจารย์เรียกขวัญนั่ง และคั่นกลางระหว่างลูกแก้วกับอาจารย์เรียกขวัญก็เป็นที่ตั้งเครื่องสำหรับทำพิธีเรียกขวัญอันประกอบด้วย ขันดอก (มีด้ายดิบสำหรับมัดมือรวมอยู่ด้วย) แอบใส่เงิน คนโทน้ำ และขันครู (ขันเต็น) สำหรับขันครูนั้นมีกรวยดอกไม้ หมากแห้ง ข้าวเปลือก ข้าวสาร ผ้าแดงผ้าขาวอย่างละผืน และเงิน ๑๕ บาท บรรจุอยู่ในขันนี้เป็นขันของอาจารย์เรียกขวัญ พิธีทำขวัญเริ่มด้วยหมอขวัญยกขันครูขึ้นจบบูชาแล้วเอาปลายข้างหนึ่งของด้ายในขันดอกมาใส่ในมือลูกแก้ว ส่วนปลายอีกข้างหนึ่งยังคงอยู่ในขันดอกเสร็จแล้วกล่าวเรียกขวัญ และทำพิธีบั๊ดเคราะห์ลูกแก้ว ต่อจากนี้จึงเอาปลายด้ายที่อยู่ในขันดอกผูกข้อมือซ้ายของลูกแก้วและกล่าวมัดขวัญ แล้วจึงเอาปลายด้ายที่ลูกแก้วจับไว้ผูกข้อมือขวาให้และสอนว่า "ต่อแต่นี้ไปจะได้เป็นศิษย์พระตถาคตแล้ว... การบวชเรียนไม่ใช่ของง่าย ถ้าพ่อแม่ไม่เลี้ยงดูมาก็จะไม่ได้เทิบโตจนได้บวชเรียนเช่นนี้" เป็นเสร็จพิธีทำขวัญและหมดพิธีสำหรับวันนี้

วันบวช สิ่งของที่เตรียมไว้สำหรับวันบวชก็มีเครื่องอัฐบริขาร ของต่างๆ สำหรับถวายพระและเณร คนโทน้ำบั๊กไม้เสียบเงิน มุ้ง หมอน ผ้าห่ม เสื่อ ฯลฯ นำไปวัดวางไว้ในวิหารตั้งแต่ตอนเช้า เมื่อพระอุปัชฌาย์และภิกษุอื่นอีกรวม ๘ รูปมาถึง

เรียบร้อยแล้ว พิธีบวชจึงเริ่มเมื่อเวลาประมาณ ๙.๓๐ น. ตั้งต้นด้วยเจ้าอาวาสวัด-อุเม็งถวายใบอนุญาตบรรพชาแก่องค์อุปัชฌาย์ แล้วลูกแก้วประคองไตรเข้าไปตรงหน้าอุปัชฌาย์คุกเข่าลงกล่าวคำขอบรรพชาแล้วประเคนไตรให้ อุปัชฌาย์รับไตรแล้วกล่าวอบรมสั่งสอนลูกแก้วแล้วสวมอังสะให้ ลูกแก้วท่องบทเกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ ทั้งเที่ยวไปและกลับ อุปัชฌาย์ส่งผ้าไตรให้ ลูกแก้วรับเอาไปครองที่มุมหนึ่งของวิหารโดยมีพระภิกษุอีก ๓ รูป ช่วยเหลือ ครองผ้าเสร็จแล้วเข้าไปขอศีล ๑๐ ต่ออุปัชฌาย์ สามเณรบวชใหม่สวดขอขมาสงฆ์ พระทั้งหมดสวดให้พร อุปัชฌาย์สวมลูก-ประคำให้เณรแล้วให้โอวาทอีกครั้งหนึ่งเป็นเสร็จพิธีบวช หลังจากนี้ก็มีการถวายของและถวายอาหารแด่ภิกษุสามเณรเป็นอันเสร็จสิ้นพิธีบวชเณร

เข้าพรรษา ที่หมู่บ้านพรานเหมือน ในวันเข้าพรรษามีพิธีทางศาสนาตามลำดับนี้คือ ในตอนเช้าถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสามเณรที่ศาลาวัด เสร็จแล้วมีพิธี "ทำขวัญ" โดยผู้เฒ่าผู้แก่เรียกขวัญมาสู่ภิกษุสามเณรแล้วผูกข้อมือให้ โดยวิธีนี้เองเป็นที่เชื่อกันว่า "ขวัญ" จะอยู่ติดกับตัวของภิกษุสามเณรตลอดเวลา เข้าพรรษาซึ่งเป็นระยะเวลา "เก็บตัว" ของภิกษุสามเณรทั้งหลาย

เสร็จแล้วมีการถวาย "ผ้าอาบน้ำฝน" ซึ่งภิกษุสามเณรจะได้ใช้ในระหว่างเข้าพรรษา ภิกษุสามเณรสวด "อนุโมทนา" เสร็จแล้วมีเทศน์แสดงอานิสงส์ของการถวายผ้านั้นๆ พอถึงเพลชาวบ้านก็ถวายภัตตาหารอีกครั้งหนึ่ง ตอนค่ำมีการเวียนเทียนรอบโบสถ์ และขั้นสุดท้ายภิกษุสามเณรก็สวด "ชัยมงคล" เป็นการป้องกันอันตรายและให้พรในวาระที่จะเข้าพรรษา

สำหรับหมู่บ้านอุเม็ง ไม่มีพิธีกรรมอะไรมากในวันเข้าพรรษา คือในตอนเช้ามีการทำบุญตักบาตรที่วัด ตกตอนค่ำก็ไปวัดอีกครั้งหนึ่ง จุดเทียนบูชาพระรัตนตรัยโดยปักเทียนไว้รอบๆ วิหาร นอกจากนี้ยังจุดเทียนปักไว้ที่ประตูบ้านและที่หิ้งพระ พิธีกรรมทั้งหมดนี้เรียกว่า "บูชาเทียน" แต่มีกิจกรรมพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือในวันรุ่งขึ้นจะมีการนำข้าวปลาอาหารไปให้แก่ญาติผู้ใหญ่และผู้ที่เคารพนับถือ เรียกว่า "ทานขันข้าว"

จะแลเห็นว่าพิธีกรรมในการเข้าพรรษาของทั้งสองหมู่บ้านนี้มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้างก็จริง แต่หลักใหญ่ก็ปฏิบัติเหมือน ๆ กัน คือการทำบุญตักบาตรและการจุดเทียนบูชาพระรัตนตรัย การที่ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมเช่นนี้ นอกจากจะถือเป็นประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาลแล้ว อาจแปลความหมายในทางอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่เป็นที่เชื่อถือกันว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้ช่วงระยะเวลานี้เป็นฤดูเข้าพรรษา ก็เพื่อป้องกันมิให้ภิกษุเหยียบย่ำทำอันตรายต่อพืชพันธุ์และสัตว์เล็ก ๆ ต่างๆ ในขณะที่เดินทางไป ๆ มา ๆ นอกวัด โดยแปลความหมายไปในแง่ที่ว่า การที่ภิกษุสงฆ์เก็บตัวอยู่แต่ในวัดและปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเข้มงวดกว่าปรกติ หรือการที่ชาวบ้านจุดเทียนบูชาและปวารณาตัวที่จะประพฤติปฏิบัติในหลักธรรมะให้เข้มข้นยิ่งขึ้น เป็นต้นว่า จะรักษาศีล ๘ ทุกวันพระ จะไปวัดทุกวันพระ จะงดเสพย์เครื่องดองของเมา ตลอดเวลาเข้าพรรษาเหล่านี้ ก็ล้วนแต่เป็นการทำตัวให้บริสุทธิ์ผุดผ่องมีจิตใจแน่วแน่ในหลักศาสนาและจริยธรรม ซึ่งจะมีผลส่งให้เทพยดาฟ้าดินและผู้มีอำนาจนอกเหนือธรรมชาติทั้งหลาย มีความพอใจในคุณงามความดีที่มนุษย์ได้ปฏิบัติเช่นนี้ ก็จะได้ดลบันดาลให้มีน้ำท่าบริบูรณ์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆเจริญงอกงามดีด้วย

งานสลากภัต การทำบุญสลากภัตนี้ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรียกว่างาน "บุญข้าวสาก" เป็นพิธีทำบุญประจำปีของชาวภาคนี้ ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๐ ของทุก ๆ ปี ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่งที่ทุกคนจะขาดเสียมิได้ เพราะถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลและแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว

ที่หมู่บ้านพรานเหมือนก็มีการทำบุญเช่นนี้เหมือนกัน คือในตอนเช้าของวันนั้น ชาวบ้านแต่ละบ้านต่างพร้อมกันนำภาชนะที่ใส่ "ข้าวสาก" (ข้าวตอกผสมน้ำตาล) ข้าวธรรมดา อาหารคาวหวาน ผลไม้ หมาก พลู บุหรี่ ฯลฯ นำไปที่ศาลาวัด แล้วมีการจับฉลากว่าสิ่งของของผู้ใดจะต้องถวายภิกษุสามเณรรูปใด เมื่อได้ถวายของที่นำมาและตักบาตรตามปรกติแล้วยังมีการ "ตักบาตรข้าวสาร" ต่อท้ายแถวบาตรพระสงฆ์ ซึ่งมีความประสงค์ที่จะให้พระสงฆ์มีข้าวสารไว้ใช้สอยเป็นเสบียงกรังอีกด้วย เมื่อพระฉันเสร็จก็อนุโมทนา ชาวบ้านก็กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ต่อจากนั้นก็มีการพังเทศน์เกี่ยวกับบุญที่จะได้ในการทำบุญครั้งนี้โดยทั่ว ๆ ไป เมื่อทำบุญ

ข้าวสากที่วัดแล้ว ชาวบ้านจะนำข้าวสากส่วนหนึ่งไปวางไว้ที่ท้องนาเพื่อเซ่นเทพารักษ์ที่รักษาท้องนา (เจ้านา) ด้วย การทำบุญข้าวสากเป็นอันเสร็จพิธีตามที่กล่าวนี้

สำหรับภาคเหนือ ประเพณีงานสลากภัต ซึ่งเรียกตามภาษาพื้นเมืองว่า "ทานสลาก" หรือ "กิ๋นก๋วยสลาก"[๓] นั้น มีระยะระหว่างวันเพ็ญเดือน ๑๒ ของภาคเหนือ (เดือน ๑๐ ของภาคกลางตรงกับเดือนกันยายน) จนถึงเดือนเกี๋ยงดับของภาคเหนือ (ตรงกับสิ้นเดือน ๑๑ ของภาคกลาง)

พิธีงาน "ทานสลาก" มีอยู่ ๒ วัน วันแรกเรียกว่า "วันดา" ซึ่งเป็นวันตระเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ที่จะนำไปถวายวัดและภิกษุสามเณรลงใส่ "ก๋วย" (ชะลอมไม้ไผ่สานตาห่าง ๆ) สิ่งของเหล่านี้มีรวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ถ้วยชาม กะละมัง บี่นโต ฯลฯ ตลอดจนอาหารคาวหวานและผลไม้ต่าง ๆ ด้วย ที่ยอดก๋วยจะมีไม้ไผ่เรียวเล็ก มีเงินเสียบจำนวนมากและน้อยตามศรัทธาบั๋กไว้ด้วย ก๋วยสลากจะตกแต่งประดับประดาด้วยกระดาษและธง (ตุง) สีต่างๆอย่างงดงาม และถ้าเป็น "ก๋วยพิเศษ" (สลากโชค) ก็จะมีการแห่แหนและมีเครื่องประโคมเวลานำไปวัดด้วย

วันรุ่งขึ้นเป็นวัน "กิ๋นสลาก" ชาวบ้านทุกครอบครัวต่างก็นำก๋วยสลากของตนไปวางเรียงไว้ที่ลานวัด ทุก ๆ ก๋วยจะต้องมี "เส้นสลาก" ประจำ "เส้นสลาก" หมายถึงกระดาษชิ้นเล็กๆ ยาวๆ เขียนคำจารึกว่าก๋วยนั้นเป็นของใคร ต้องการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ใด (อาจให้แก่ตนเองก็ได้) ชาวบ้านจะนำเส้นสลากเหล่านี้ไปวางรวมกันไว้ที่หน้าพระประธานในวิหาร ผู้ทำหน้าที่รวบรวมก็ได้แก่มรรคทายกวัด (แก่วัด) เส้นสลากเหล่านี้ทางวัดที่เป็นเจ้าของงานจะหักออกไว้ส่วนหนึ่งเพื่อแบ่งเป็นส่วนของพระเจ้า (พระพุทธรูปส่วนกลางของวัด) และของภิกษุสามเณรในวัดนั้น ๆ ส่วนที่เหลือก็เอาจำนวนภิกษุสามเณรทั้งหมดที่นิมนต์มาจากวัดต่าง ๆ หารจำนวนสลาก ก็จะเป็นที่ทราบว่าภิกษุสามเณรจะได้รับถวายเส้นสลากองค์ละกี่เส้น แล้วก็จัดแบ่งให้แก่ภิกษุและสามเณรรูปนั้น ๆ ไป ภิกษุและสามเณรก็จะไปยังมุมใดมุมหนึ่งของวัด ให้เด็กวัดประกาศชื่อเจ้าของสลาก ๆ ก็จะนำก๋วยสลากของตนไปถวายแก่ภิกษุหรือสามเณรตามที่

---

[๓] อาจเรียกชื่อต่างกันตามท้องถิ่น เช่นที่ กู่แดง จ. ลำพูน เรียก "สลากพญาอินทร์"

ได้ถือเส้นสลากของตนไว้ งาน "ทานสลาก" ถือกันว่าเป็นงานที่ใหญ่ที่สุดและสนุกสนานที่สุดของทางภาคเหนือ แต่ละวัดมักจะจัดงานไม่ตรงกัน เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านและพระวัดอื่น ๆ มาร่วมงานด้วย

ที่หมู่บ้านอุเม็ง งาน "ทานสลาก" เริ่มต้นด้วยการประชุมชาวบ้านเพื่อตกลงกันว่าจะนิมนต์พระและสามเณรจากที่อื่นรวมทั้งหมดกี่รูป เสร็จแล้วกรรมการวัดจะเขียนสลากขึ้นเท่ากับจำนวนผู้ที่มีศรัทธาจะมาร่วมในงานนี้ ในสลากเขียนว่า พระวัดนั้น ๆ เณรวัดนั้น ๆ รวมทั้งอาจารย์วัดอุเม็งเองอีกด้วย ในวันก่อนวันทานสลาก ๑ วัน ก็ให้บรรดาชาวบ้านที่แสดงศรัทธาไว้จับสลากเหล่านั้น และลงบัญชีไว้ว่าใครจับได้ถวายภิกษุสามเณรรูปใด เมื่อเอาของไปถึงวัดในวันทานสลาก กรรมการก็จะได้จัดแยกไว้เป็นพวก ๆ

จำนวนภิกษุสามเณรที่มาร่วมในงานทานสลากคราวนี้ ของวัดอุเม็งเองมีภิกษุ ๑ และสามเณร ๘ นอกจากนั้นก็มีจากวัดใกล้เคียงอีก ๘ วัด แต่ละวัดมีภิกษุ ๑ และสามเณร ๑ รวมทั้งสิ้นจึงมีภิกษุ ๙ รูป และสามเณร ๑๖ รูป ชาวบ้านที่มาร่วมงานก็มีชายหญิงชาวอุเม็งประมาณ ๒๐๐ คน เด็กประมาณ ๑๐๐ คน นอกนั้นก็มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่นบ้านหนองปิ่ง บ้านแพะ และบ้านเบียง อีกประมาณ ๘๐ คน จึงนับว่า งานนี้มีคนมาประชุมกันคับคั่งมากทีเดียว

ต้นสลาก (ก๋วยสลาก) ที่หมู่บ้านอุเม็ง แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ สลากซอง ซึ่งจัดเฉพาะถวายพระและสามเณรของวัดอุเม็งเองในตอนเช้า ส่วนอีก ๒ ชนิด คือ "สลากหลวง" ซึ่งเป็นสิ่งของส่วนใหญ่ที่จะนำมาจับสลาก เมื่อมีสิ่งของเล็ก ๆ น้อยที่ก๋วยสลากหลวงใส่ไม่หมด ก็จัดกระบุงเล็ก ๆ ใส่มาอีกด้วยเรียกว่า "สลากน้อย" สำหรับวางคู่กับสลากหลวงและนับรวมกัน รวมต้นสลากทั้งสิ้นในวันนี้ได้ ๒๕๐ ต้น

พิธีกรรมในวันทานสลากก็คือ ในตอนเช้าชาวบ้านมาทำบุญตักบาตรตามปรกติอย่างเช่นที่เคยปฏิบัติในวันพระแล้วถวาย "สลากซอง" องค์ละ ๑ ต้น เสร็จแล้วก็กลับบ้าน พอเวลา ๙.๐๐ น. เป็นต้นไป ชาวบ้านก็จะกลับมาที่วัดอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้จะมีคนจากหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วย แต่ละครอบครัวจะนำ "สลากหลวง" และ "สลากน้อย" มาวางไว้ที่ลานรอบ ๆ บริเวณวัด ทุกต้นสลากจะต้องมี "เส้นสลาก" กำกับ กรรมการ

ก็จะจัดแยกไว้เป็นพวก ๆ ตามรายชื่อพระและเณรที่เจ้าของสลากจับไว้แล้วแต่วันก่อน ต่อจากนั้นชาวบ้านก็ประชุมกันในวิหารฟังเทศน์เรื่อง "อานิสงส์สลาก" เมื่อเทศน์เสร็จ อาจารย์วัดก็กล่าวถวายของ (ต้นสลาก) พระให้พรและเจ้าของสลากกรวดน้ำเสร็จแล้ว พระและเณรออกมารับต้นสลากตามกองที่จัดไว้ ชาวบ้านถวายต้นสลากของตน ๆ และพระหรือสามเณรจะให้พรอีกครั้งหนึ่งเป็นเสร็จพิธี

เงินและสิ่งของ (ต้นสลาก) ที่ชาวบ้านนำมาทำบุญนี้ คณะกรรมการวัดได้จัดแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนของวัดได้เงินสดรวมทั้งสิ้น ๑,๔๐๐ บาท สำหรับไว้ใช้จ่ายในการทำนุบำรุงรักษาวัด ส่วนสิ่งของอื่น ๆ ที่ชาวบ้านถวายจะได้จัดการขายเอาเงินเข้าวัดต่อไป ส่วนที่ ๒ จัดถวายพระภิกษุที่มาร่วมในงานนี้มีทั้งเงินสดประมาณ ๕๐๐ บาท และสิ่งของต่าง ๆ ส่วนที่ ๓ เป็นของเณร และส่วนที่ ๔ เป็นของอาจารย์วัด ซึ่งได้รับเงินสด ๒๕ บาท และสิ่งของอีกพอสมควร ซึ่งเมื่อรวม ๆ ดูแล้วจะเห็นได้ว่าชาวบ้านได้บริจาคเงินและสิ่งของในการทำบุญครั้งนี้มากกว่าการทำบุญอื่น ๆ ทั้งสิ้น และรายได้ส่วนใหญ่ของวัดนี้ก็ได้จากงาน "ทานสลาก" นี่เอง

การทำบุญ "ข้าวสาก" ที่บ้านพรานเหมือนก็ดี หรือการทำบุญ "ทานสลาก" ที่บ้านอุเม็งก็ดี ตรงกับระยะเดือน ๑๐ (กันยายน) อันเป็นเวลากลางปีตามจันทรคติ พอดี จึงมีปัญหาว่าเหตุใดชาวบ้านจึงกำหนดการทำบุญที่ใหญ่ยิ่งงานหนึ่งในรอบปี ในระยะเวลาดังกล่าวแล้ว แทนที่จะกำหนดเวลาเป็นอย่างอื่นในรอบปี ปัญหาเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่ามีคำตอบได้หลายประการ ประการหนึ่งก็คือว่า ระยะเวลากลางปีแต่ละปีอาจเรียกได้ว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่ออย่างหนึ่งในชีวิต คือเป็นระยะเวลาที่ชาวบ้านได้ดำเนินชีวิตผ่านพ้นอุปสรรคนานาประการมาได้ถึงครึ่งปี นับเป็นบุญกุศลของแต่ละคน จึงน่าจะได้มีการทำบุญเฉลิมฉลองกันเสียสักครั้งหนึ่ง และการทำบุญเช่นนี้ยังเป็นการขอต่ออายุและขอให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆที่จะมีมาในระยะครึ่งปีหลังอีกด้วย อีกประการหนึ่งก็คือว่าระยะเวลาเดือน ๑๐ นี้ เป็นระยะเวลาที่ข้าวเริ่มจะออกรวง การทำบุญในระยะนี้จึงเป็นการมุ่งหวังที่จะให้ข้าวเจริญงอกงามได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย หรือเรียกสั้น ๆ ว่าเพื่อให้การทำนาได้ผลดีบริบูรณ์อันนับเป็นพิธีกรรมแห่งความเจริญงอกงาม (fertility rituals) อย่างหนึ่งด้วย

เหตุผลที่จะสนับสนุนคำอธิบายดังกล่าวข้างต้น ก็มีอยู่หลายประการเช่นกัน เป็นต้นว่าที่หมู่บ้านพรานเหมือนที่เรียกว่าทำบุญ "ข้าวสาก" นั้น ข้าวสากก็คือ ข้าวตอกผสมกับน้ำตาล ซึ่งประชาชนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือถือกันว่า "ข้าวตอก" ซึ่งปรุงแต่งได้หลาย ๆ อย่างนั้น ใช้ทำบุญให้กับ "คนตาย" หรือ "ผีสางเทวดา" เท่านั้น และถือว่า ข้าวตอกเป็นอาหารที่เหมาะสมกับคนตายหรือภูตผีปีศาจ ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ การที่ต้องทำบุญให้กับ "คนตาย" นี้ก็เพราะเชื่อกันว่า ในระยะเวลาดังกล่าวนี้เป็นระยะเวลาที่ผู้ตายจะได้รับอนุญาตให้มาเยี่ยมโลกได้ เป็นเวลานานถึง ๗ วัน คุณ ค. ตันสิงห์[๔] เขียนไว้ว่า "เชื่อกันว่า เมื่อวันเพ็ญเดือน ๑๐ พระยายมบาลปล่อยสัตว์นรกมาเยี่ยมเยียนญาติของตน เพื่อขอส่วนบุญจากญาติที่เป็นมนุษย์ ต่างถือภาชนะต่าง ๆ สำหรับใส่อาหารตรงไปยังเรือนญาติของตน ๆ ถ้าญาติคนใดได้ถวายสลากภัตในวันนั้น สัตว์นรกเหล่านั้นก็ได้อาหารพร้อมทั้งมีความชื่นชมยินดี....." ดังนี้ก็จะเห็นได้ว่าการทำบุญข้าวสากนี้จึงเป็นการทำบุญให้แก่คนตายโดยแท้ แต่ความหมายที่แฝงอยู่ก็คือ ส่วนกุศลที่ได้ทำให้แก่คนตายนี้ จะได้เป็นเครื่องช่วยอุดหนุนค้ำจุนให้ผู้ที่ยังอยู่ได้เจริญรุ่งเรืองและมีชีวิตยืนยาวต่อไป ข้อสนับสนุนอีกประการหนึ่ง ก็คือว่านอกจากทำบุญที่วัดแล้วชาวบ้านยังนำ "ข้าวสาก" ส่วนหนึ่งไปวางไว้ที่ท้องนาเป็นการชั่นสรวง "เจ้านา" และปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วเพื่อ "จะได้เห็นว่าเราได้ทำนาอีกแล้ว จะได้ดูแลต้นข้าวให้" การทำบุญด้วยข้าว "ที่ตาย" (ข้าวตอก) แล้วจึงเป็นการลกเปลี่ยนกับข้าวที่จะได้มาใหม่ เป็นการทำบุญที่สอดคล้องกับฤดูการทำนาอีกด้วยย่างหนึ่ง

สำหรับที่บ้านอุเม็งการทำบุญ "ทานสลาก" ก็มีนัยสำคัญเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วข้างต้น คือความมุ่งหมายส่วนใหญ่เป็นการทำบุญให้กับญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว จะในขณะเดียวกันก็ถือโอกาสทำบุญให้กับตนเองด้วย เพราะใน "เส้นสลาก" ที่กำกับรองไทยทานต่าง ๆ นั้น จะต้องเขียนบอกไว้อย่างชัดเจน ว่าจะทำบุญให้ใครหรือตัวเองอยู่แล้ว นอกจากนี้งาน "ทานสลาก" ถือกันว่าเป็นงานใหญ่ที่สุดและสนุกสนาน

---

[๔] วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๐๖ หน้า ๑๒-๑๓.

ที่สุดในรอบปี จึงเท่ากับเป็นเครื่องยืนยันว่าชีวิตของแต่ละคนได้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ มาแล้วได้ครึ่งปีพอดี ควรที่จะสนุกสนานร่าเริง เพื่อให้จิตใจเข้มแข็งเบิกบานสำหรับผจญชีวิตต่อไปในครึ่งปีหลัง

ออกพรรษา การออกพรรษาเป็นสัญญลักขณ์อย่างหนึ่งที่แสดงว่า "การเก็บตัว" ของภิกษุสงฆ์ตลอดระยะเวลา ๓ เดือน ได้สิ้นสุดลงแล้ว วันออกพรรษาตกอยู่ในราวปลายเดือนตุลาคมซึ่งเป็นระยะเวลาที่หมดฝนพอดี ต่อแต่นี้ไปชาวบ้านก็จะได้มีโอกาสทำบุญสนุกสนานรื่นเริงกันได้อีกวาระหนึ่ง

ในวันสิ้นสุดแห่งการเข้าพรรษานั้น ที่หมู่บ้านพรานเหมือนมีพิธีการทำบุญ "ออกพรรษา" คือ ในตอนเช้าภิกษุสามเณรจะลงโบสถ์และสวดมนต์เพื่อแสดงว่าการเข้าพรรษาได้สิ้นสุดลงแล้ว ส่วนชาวบ้านก็จะไปรวมกันที่วัดเพื่อถวายภัตตาหารและสบงจีวรต่าง ๆ ซึ่งเป็นของส่วนรวม และร่วมรับประทานอาหารกันที่วัดด้วย เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็มีการปล่อย "โคม" (กระดาษสีต่าง ๆ ทำเป็นรูปทรงกลมข้างในกลวง จุดไต้ (กะบอง) เพื่อไล่ควันให้เข้าไปในโคม เมื่อปล่อยออกก็จะลอยขึ้นไปเหมือนลูกสวรรค์) ต่อจากนั้นก็มีเทศน์ประวัติเจ้าชายโสวัต (สุวัต) เป็นตอนๆไป เมื่อจบตอนหนึ่ง ๆ ก็มีการจุดประทัดและโปรยข้าวตอกดอกไม้ที่องค์พระพุทธรูป คนที่ฟังเทศน์ส่วนมากได้แก่ผู้เฒ่าผู้แก่ ส่วนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็สนุกสนานกันด้วยการจุดประทัด พอถึงเพลก็มีการเลี้ยงพระอีกครั้งหนึ่งแล้วก็มีเทศน์ต่อไปอีก และพิธีออกพรรษาจะสิ้นสุดลงในตอนกลางคืน โดยมีการเวียนเทียนรอบโบสถ์และศาลารวม ๓ รอบ

ที่หมู่บ้านอุเม็ง พิธีกรรมในวันออกพรรษาคงปฏิบัติเช่นเดียวกันกับวันเข้าพรรษา คือมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า "บูชาเทียน" ในตอนค่ำ และมีพิธีกรรมที่คล้าย-คลึงกับบ้านพรานเหมือนอยู่อย่างหนึ่งคือ การ "ทานผ้าพรรษา" ก่อนหน้าที่จะมีการทาน "ผ้าพรรษา" นั้น ผู้ใหญ่บ้านหรือกรรมการวัดไปสืบถามภิกษุสามเณรดูว่ายังขาดแคลนในเรื่องผ้าห่ม (เพราะใกล้จะเข้าฤดูหนาว) และสบงจีวรอย่างละเท่าไร เมื่อชาวบ้านมาทำบุญในวันพระก่อนออกพรรษาก็ประกาศแก่ชาวบ้านว่าผู้ใดจะมีจิตศรัทธาบริจาคผ้าอะไรบ้างแล้วจดบัญชีไว้ ผู้ที่ไม่รับถวายผ้าหัวหน้าหมวดส่งข้าวจะเก็บเงินบ้านละ ๕ บาท ผ้าต่าง ๆ นั้นผู้ใหญ่บ้านจะจัดซื้อไว้เท่าจำนวนที่มีผู้ศรัทธาบริจาคหรือเท่าจำนวนที่ต้องการ ชาวบ้านก็ไปชำระเงินและนำส่วนของตนมาเก็บไว้

เมื่อถึงวันออกพรรษาหลังจากทำบุญตักบาตรเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะถวายผ้าส่วนของตนๆ แก่ภิกษุสามเณร ส่วนเงินสดที่เก็บจากชาวบ้านก็จะถวายภิกษุสามเณรบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเก็บเป็นส่วนกลางของวัด

จะเห็นว่าในทั้งสองหมู่บ้านนี้ นอกจากจะมีการทำบุญตักบาตรซึ่งเหมือนกันทุกๆแห่งในประเทศไทยแล้ว ในวันออกพรรษายังมีการถวายสบงจีวร ผ้าห่ม แด่ภิกษุสามเณรอีกด้วย ผู้เขียนใคร่ตั้งข้อสันนิษฐานว่าจุดประสงค์ที่แฝงอยู่ก็คือ เมื่อหมดฤดูเข้าพรรษาที่ภิกษุสามเณรจำเป็นต้องเก็บตัวอยู่แต่ในวัดแล้ว ภิกษุสามเณรก็มีโอกาสที่จะออกนอกวัดไปประกอบธุรกิจส่วนตัวหรือเยี่ยมเยียนภิกษุอื่น ๆ หรือญาติพี่น้องได้โดยสะดวก การออกนอกวัดจำเป็นต้องครองไตรจีวรที่สะอาดสะอ้านเรียบร้อยเจริญตาแก่ผู้พบเห็น และเมื่อหมดฤดูฝนแล้วก็จะย่างเข้าฤดูหนาว การถวาย "ผ้าพรรษา" ของชาวบ้านเช่นนี้ จึงเหมาะกับกาลสมัยมาก

การทอดกฐิน พิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง ที่จัดกระทำกันทันทีหลังจากออกพรรษา คือการทอดกฐิน ซึ่งเป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ประพฤติปฏิบัติกันทั้งในประเทศลังกาและประเทศไทย และถือเป็นธรรมเนียมว่า วัดแต่ละวัดจะรับกฐินได้ครั้งเดียวในรอบปีหนึ่ง ๆ เท่านั้น คนที่จะทอดกฐินก็มักจะเป็นผู้ที่มาจากตำบลอื่น และจะต้องมีการจองกฐินกันล่วงหน้า ถ้าไม่มีคนอื่นมาทอดจริง ๆ แล้ว ชาวบ้านในตำบลนั้นจึงจะรวบรวมกันจัดทอดขึ้นโดยบริจาคทั้งเงินและสิ่งของต่าง ๆแด่ภิกษุและสามเณร เมื่อเสร็จการรับกฐินแล้วก็อาจสึกจากสมณเพศมาดำรงชีวิตอย่างชาวบ้านธรรมดาได้

ที่บ้านพรานเหมือนในปี ๒๕๐๔ นั้น ชาวบ้านเป็นผู้จัดการทอดกฐินกันขึ้นเอง เมื่อปลายเดือนตุลาคม โดยจัดงานออกเป็น ๒ วัน คือในวันแรกเมื่อเลี้ยงพระเสร็จแล้วก็มีการจัดและตกแต่งประดับประดาศาลาอย่างสวยงาม ตลอดทั้งวันชาวบ้านจะนำสิ่งของต่าง ๆ ที่จะถวายพระมากองรวมกันไว้บนแคร่ไม้ ซึ่งเรียกว่า "หอกฐิน" บนศาลานี้ นอกจากนี้ก็มีพระภิกษุจากวัดอื่น ๆ มาร่วมงานด้วย ตกตอนเย็นก็มีสวด "ชัยมงคล" ซึ่งมีผู้สูงอายุชายหญิงประมาณ ๓๐-๔๐ คน นั่งฟังอยู่ ตอนกลางคืนก็มีการละเล่นต่าง ๆ คล้ายงานวัด คือมีภาพยนตร์ ๑ จอ รำวง และหมอลำคณะหนึ่ง

การถวายผ้ากฐินทำในเช้าวันต่อมา คือนำเอา "หอกฐิน" ลงมาจากศาลาแล้วจัดกระบวนแห่ไปรอบ ๆ วัด "หอกฐิน" นี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของกระบวนกฐิน "หอกฐิน" เป็นแคร่ไม้ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามด้วยกระดาษสีต่าง ๆ และมีกาบกล้วยฉลุเป็นลวดลายต่าง ๆ ประกอบ ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นเครื่องหมายแทน "ปราสาทราชวัง" ในหอกฐินบรรจุด้วยสิ่งของต่าง ๆ ที่จะถวายพระและที่สำคัญที่สุดก็คือผ้าไตร สัญญลักขณ์ที่ชาวบ้านอ้างไว้นี้นับว่าเป็นเรื่องที่มี ประโยชน์อย่างยิ่ง ปราสาทราชวังก็คือความมุ่งหวังของผู้ที่มาร่วมงานทุกคนที่ว่าชาติหน้าจะได้มีที่อยู่อาศัยอันสวยงามหรูหรา ที่มุมทั้งสี่ของหลังคาแคร่ (เสลี่ยง) มีหมอนเล็ก ๆ ห้อยลงมาและมีเข็มปักเสียบไว้อันเป็นเครื่องหมายว่าเมื่อเกิดในชาติหน้าจะได้มีความฉลาดแหลมคมดุจเข็ม บนหลังคาเสลี่ยงทำเป็นรูปพญานาค (ตามที่เห็นทั่วไปตามหลังคาโบสถ์และวิหาร) ชาวบ้านอธิบายว่ารูปพญานาคนี้เป็นเครื่องหมายของชัยชนะต่อความใคร่และความอยากต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า และตอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้น ก็มีนาคมาคอยป้องกันภัยอันตรายให้ นอกจากนี้ก็มีธงทำเป็นรูปเงือกและรูปลิงหางเป็นปลา (มัจฉานุ) และรูปนางธรณี ซึ่งชาวบ้านอธิบายว่าเป็นเครื่องหมายของชัยชนะตอนที่พระพุทธเจ้าผจญกองทัพมาร นางธรณีได้ช่วยเหลือโดยการบีบมวยผมให้เป็นน้ำและสัตว์น้ำอื่น ๆ ท่วมกองทัพของพระยามารจนพระยามารต้องหนีไป นอกจากนี้ในกระบวนแห่ก็ยังมีต้นอ้อย ต้นเงินและธงสีต่าง ๆ*

ที่หน้ากระบวนมีชาวบ้าน ๔ คน ต่างก็ถือไม้กวาด ๆ นำทางเรื่อย ๆ ไป ผู้นำกระบวนเป็นอดีตภิกษุและถือพระพุทธรูปไว้เหนือศีรษะ ถัดไปเป็นภิกษุอีก ๔ รูป ถือด้ายสีเหลืองซึ่งมีปลายข้างหนึ่งผูกกับหอกฐินที่ชายสูงอายุหลายคนช่วยกันหาม ต่อไปเป็นกระบวนการละเล่น คือมีกลองยาวและขลุ่ย หนุ่มสาวและเด็ก ๆ อยู่ในกระบวนนี้ซึ่งต่างเต้นเข้าจังหวะกลองกันอย่างสนุกสนาน ท้ายสุดเป็นกลุ่มข้าราชการจากตัวจังหวัดที่มาตั้งสำนักงานชั่วคราวขึ้นในเขตหมู่บ้านนี้

---

*จะเห็นว่าการทำบุญออกพรรษาในบางแห่ง (เช่นภาคกลาง) มีความหมายชัดเจนมาก คือหมายถึงการเสด็จกลับมาของพระพุทธเจ้าจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งพระองค์ประทับอยู่ตลอดเวลาเข้าพรรษาเพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดา พิธีนี้มีการตักบาตรอย่างใหญ่โต (ตักบาตรเทโว) บางวัดจะมีการแห่แหนพระพุทธรูปลงมาจากยอดเขาหรือหย่อนลงมาจากยอดเจดีย์ คัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้เรียกว่า "เทโวโรหะนะสูตร" แต่ชาวบ้านพรานเหมือนเอาพิธีนี้มารวมกับการทอดกฐิน

กระบวนแห่เวียนรอบโบสถ์และศาลาแห่งละ ๓ รอบ แล้วเวียนรอบศาลาอีก ๒ ครั้ง แล้วจึงได้ขึ้นไปรวมกันบนศาลา และก่อนที่จะได้ถวายเครื่องกฐินก็มีผู้นำเอาสายสิญจน์มาผูกวงรอบศาลา ประชาชนที่มาร่วมทำบุญทั้งหมดจึงอยู่ในวงด้ายเหลืองนี้ซึ่งชาวบ้านอธิบายว่า ผู้ที่อยู่ภายในวงด้ายถือว่าอยู่ในเขตของการทำบุญกฐินครั้งนี้ และย่อมจะได้รับส่วนบุญทั่วหน้ากัน

เมื่อรับศีลห้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ถึงพิธีถวายผ้าไตรกฐิน ส่วนภิกษุองค์ใดจะเป็นผู้รับผ้าไตรนี้ก็มีพิธีการดังนี้คือ จะมีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวถามภิกษุอื่น ๆ ท่ามกลางที่ประชุมว่า เห็นสมควรว่าภิกษุรูปใดควรเป็นผู้ได้รับผ้ากฐินนี้ ภิกษุทุกรูปจะต้องตกลงกันเป็นเอกฉันท์จึงจะใช้ได้ สำหรับครั้งนี้ก็ได้แก่ตัวเจ้าอาวาสนั่นเอง เมื่อตกลงแล้วผู้เฒ่าคนหนึ่งจึงเข้าไปถวายผ้ากฐิน เสร็จแล้วจึงช่วยกันถวายสิ่งของอื่น ๆ แก่ภิกษุสามเณรต่อไป พิธีถวายผ้ากฐินสิ้นสุดลงเมื่อชาวบ้านได้รับพรจากภิกษุสงฆ์แล้ว ในการนี้ทางวัดได้รับเงินสดจากผู้บริจาครวม ๑๔๐ บาท นอกนั้นก็เป็นสิ่งของอื่น ๆ เช่น สบง จีวร ผลไม้ และของใช้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

ส่วนที่บ้านอุเม็งไม่มีการทำบุญทอดกฐิน คณะผู้วิจัยไม่สามารถสืบสาวสาเหตุที่แท้จริงได้ว่าเหตุใดจึงไม่มีพิธีเช่นนี้

ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนจนถึงราวกลางเดือนหรือสิ้นเดือนมกราคมเป็นระยะเวลาที่ชาวบ้านมีงานหนักด้วยการเก็บเกี่ยวข้าว พิธีกรรมต่าง ๆ ที่วัดก็เลยพลอยงดไปด้วย เมื่อเก็บเกี่ยวและเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางเสร็จ ซึ่งแสดงว่าฤดูการทำนาได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ชาวบ้านก็มีเวลาว่าง จึงเริ่มมีพิธีกรรมทางศาสนากันขึ้นอีก ถ้าจะพิจารณาพิธีกรรมที่ทำกันเป็นส่วนรวมที่วัดกับฤดูกาลเพาะปลูกแล้ว จะเห็นว่ามี "พิธีทางศาสนาจริง ๆ" สลับกับ "พิธีทางศาสนาประกอบกับการรื่นเริงต่าง ๆ" คือพิธีทางศาสนาจริง ๆ นั้นกระทำกันในระหว่างเข้าพรรษา คือภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเก็บตัวอยู่แต่ในวัด พระพุทธเจ้าเองก็เก็บตัวใคร ๆ จะเข้าเผ้าไม่ได้ ชาวบ้านเคร่งครัดในการทำบุญและถือศีล ข้าวในนาก็กำลังจะงอกงามเติบโตซึ่งเป็นระยะที่ชาวนาจะต้องดูแลเอาใจใส่และทะนุถนอมเป็น

อย่างมาก ส่วนพิธีทางศาสนาประกอบกับการรื่นเริงต่าง ๆ นั้น กระทำกันเมื่อหมดฤดูฝนแล้ว คือภิกษุจะปรากฏตัวและติดต่อกับโลกภายนอกอีก ชาวบ้านก็หมดภาระในเรื่องดูแลต้นข้าว จึงมีโอกาสรื่นเริงและทำบุญร่วมกันชั่วระยะหนึ่ง แล้วก็ถึงระยะที่ทางวัดสงบเงียบอีกครั้งหนึ่ง คือฤดูเก็บเกี่ยว เมื่อเก็บเกี่ยวสำเร็จแล้วก็มีงานรื่นเริงกันอีกและในที่สุดก็ถึงกำหนดสิ้นปีเก่าขึ้นปีใหม่ มีงานสงกรานต์สนุกสนานรื่นเริงกันอีก นับได้ว่าเป็นวงจรอยู่อย่างนี้ตลอดมา

การทานข้าวใหม่ พิธีนี้มีเฉพาะที่หมู่บ้านอุเมง คือในวันเพ็ญเดือนมกราคมของทุก ๆ ปี ทุกบ้านจะต้องนำข้าวเปลือกที่เก็บเกี่ยวได้ใหม่ไปถวายวัดบ้านละ ๑-๒ ถัง ถ้าจะไม่ถวายข้าวก็ต้องถวายเป็นเงินแทน โดยคิดเป็นราคาข้าวถังละ ๘ บาท ของถวายทั้งหมดนี้เป็นของกลางของวัด พิธีกรรมอื่น ๆ ในวันนี้ก็มีการนำข้าวปลาอาหารไปให้ตามบ้านญาติพี่น้องและคนแก่เฒ่าที่นับถือเรียกว่า "ทานขันข้าว" ซึ่งพอจะอธิบายได้ว่าเป็นการแสดงความยินดีปรีดาที่การเก็บเกี่ยวข้าวใหม่ได้ผลและเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อญาติพี่น้องและผู้เฒ่าผู้แก่ในการที่ดลบันดาลให้การเพาะปลูกได้ผลดีอีกด้วย

งาน "บุญพระเวส" (บุญเผวด) งานนี้จัดทำกันในเดือนกุมภาพันธ์ หลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว นับว่าเป็นการทำบุญอย่างใหญ่โตมโหฬารและสนุกสนานยิ่งงานหนึ่งของชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป งาน "บุญพระเวส" ก็คืองาน "เทศน์มหาชาติ" ที่จัดทำกันในภาคกลางและภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยนั่นเอง แต่เวลาอาจต่างกัน เจ้าคุณอนุมานราชธน[๕] อธิบายไว้ว่า "งานเทศน์มหาชาติหมายถึงการพรรณนาเรื่องราวชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนหน้าที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธองค์ ปกติกระทำกันในระหว่างเทศกาลสารทราวเดือนตุลาคม หรือในโอกาสพิเศษที่จะหาเงินบำรุงวัด เป็นที่เชื่อถือกันมานมนานแล้วว่า ผู้ที่ได้ฟังเทศน์ "มหาชาติ" นี้ตั้งแต่ต้นจนจบจะได้บุญอย่างมาก... เรื่อง "มหาชาติ" เป็นที่แพร่หลายทั้งในภาคกลาง

---

๕ Phya Anuman Rajadhon : Life & Ritual in Old Siam, Hraf Press New Haven 1961, p. 97.

ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ และมีหลายสำนวน คือทั้งที่เป็นภาษาไทยมาตรฐาน (ไทยภาคกลาง) และภาษา (สำเนียง) ท้องถิ่นอื่น ๆ ฉบับที่เก่าที่สุดมีมาแล้วประมาณ ๔๐๐ ปีเศษ"

สำหรับพุทธศาสนิกชนทุกคน เรื่อง "มหาชาติ" หรือที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเรื่อง "พระเวสสันดร" เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะเป็นเรื่องสั่งสอนศีลธรรมโดยการแสดงการเสียสละอย่างสูงส่ง เนื้อเรื่องก็กินใจอย่างลึกซึ้งนับแต่ฉากแห่งความเศร้าสลดใจจนถึงการได้รับชัยชนะและเบิกบานใจในที่สุด นอกจากนี้การพรรณนาข้อความก็ยังแสดงถึงอารมณ์ต่าง ๆ ของบุคคล คือ มีทั้งอารมณ์เยือกเย็น ตลกขบขันและเศร้าสร้อยน่าสงสาร บางฉากก็พรรณนาไว้อย่างสวยงามไพเราะจับใจ ทำให้เกิดจินตนาการและการแสดงออกทางศิลปะเป็นอย่างดีเยี่ยม "มหาชาติ" เป็นภาษาบาลี รวม ๑,๐๐๐ คาถา แล้วแปลเป็นภาษาไทยในแบบร่ายยาวและแบ่งออกเป็น ๑๓ กัณฑ์ นับเป็นวรรณกรรมชั้นเยี่ยมยอดที่สุดของไทยชั้นหนึ่ง

งาน "บุญพระเวส" นอกจากจะเป็นพิธีกรรมที่สำคัญทางศาสนาครั้งสุดท้ายในรอบปีหนึ่ง ๆ แล้ว ยังเป็นงานรื่นเริงอย่างใหญ่โตของชาวบ้านอีกด้วย ถ้ามองในแง่การเพาะปลูก งานนี้ก็แสดงให้เห็นสาระสำคัญ ๒ ประการ คือประการแรกเป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณ (Thanksgiving) ต่อเทวาอารักษ์ทั้งปวงที่บันดาลให้การเพาะปลูกได้ผล อีกประการหนึ่งก็คือการเตรียมรับฤดูกาลใหม่ที่จะเวียนมาถึง คืองานนี้จัดขึ้นในตอนกึ่งกลางของฤดูร้อน คือระหว่างเดือน ๓-๔-๕ (เฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อื่นมีเทศน์มหาชาติระหว่างเดือน ๑๑-๑๒ และเดือนอ้าย) ก็ย่อมมุ่งหวังจะได้ฝนเพื่อการเพาะปลูกในกาลข้างหน้าอยู่ด้วย งาน "บุญพระเวส" จึงมีหลายสิ่งหลายอย่างที่เอามาผสมผสานกันภายใต้พิธีกรรมทางศาสนา

ที่บ้านพรานเหมือน งาน "บุญพระเวส" มีลำดับต่อเนื่องกันรวม ๓ ตอน ตอนแรกได้แก่พิธีอัญเชิญ "พระอุปคุต" ขึ้นต่อไปคือการอัญเชิญและบวงสรวง (บูชา) เทวดา และตอนที่สามก็ได้แก่การทำบุญโดยการฟังเทศน์มหาชาติ การที่ต้องมีการเชิญ "พระอุปคุต" มาร่วมในพิธีก็เพราะถือกันว่าพระอุปคุตนี้เป็นผู้ปกป้องชาวบ้าน

ให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ และเป็นผู้บรรดาลให้ฝนตก จึงอาจมองได้ว่างานขั้นแรกก็คือการติดต่อประสานกันระหว่างมนุษย์กับอำนาจธรรมชาติ โดยอาศัยพระอุปคุตเป็นสื่อกลาง งานขั้นที่สองซึ่งเป็นการบูชาเทวดาก็อาจนับได้ว่าเป็นการติดต่อระหว่างมนุษย์กับโลกเบื้องบน (สวรรค์) โดยอาศัยเทวดาเป็นสื่อ งานขั้นที่สามจึงเป็นการทำบุญโดยแท้ เพื่ออาศัยบุญนั้นพาให้สำเร็จประโยชน์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า นอกจากนี้ในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นในโอกาสที่มีงาน "บุญพระเวส" ก็จะต้องมี "งานวัด" ประกอบด้วยทุก ๆ คืน งาน "บุญพระเวส" ที่หมู่บ้านพรานเหมือนมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. การเตรียมงาน มีการเตรียมงานล่วงหน้าอยู่ ๒ วัน คือสร้างเวทีสำหรับ "หมอลำ" และ "รำวง" สร้างโรงเก็บข้าวเปลือกที่จะมีผู้นำมาถวายวัด[๖] ต่อไปก็มีการปักเสา ๔ ต้น ที่สี่มุมของศาลาที่ยอดเสามีธงใหญ่ปักและที่โคนเสามีตะกร้าผูกแขวนไว้ ที่ตัวศาลาเองก็ประดับประดาด้วยผ้าสีต่าง ๆ และ "ครื่องฮ้อยเครื่องพัน" (สิ่งของร้อยอย่างพันอย่าง)[๗] และในประการสุดท้ายก็มีการจัดทำหรือจัดซื้อสิ่งของซึ่งเป็นของใช้ประจำพิธี โดยเฉพาะที่เกี่ยวเนื่องกับพระอุปคุต เทวดา และพระเวสสันดร

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือว่า มีการแบ่งแยกหน้าที่ในการทำงานกันระหว่างหญิงและชาย คือหญิงมีอายุทำหน้าที่มวนบุหรี่ จัดหมากพลู ธูปเทียน ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เราเห็นได้ทุกครั้งเมื่อมีงานพิธีทางศาสนาหรืองานทางสังคมในหมู่บ้านนั้น ส่วนพวกผู้ชายทั้งหนุ่มและแก่ทำหน้าที่ก่อสร้างและตกแต่งต่าง ๆ หญิงสาวและหญิงที่มีเรือนแล้วทำครัวและจัดอาหารถวายภิกษุสามเณรโดยมีหญิงแก่ ๆ ควบคุมอีกชั้นหนึ่ง

ตอนบ่ายของวันเตรียมงานวันที่สอง ก็มีการนำพระพุทธรูปจากกุฏิสงฆ์มาตั้งไว้ในโรงที่สร้างขึ้น มีพระสงฆ์พร้อมด้วยบาตรมานั่งประจำในโรงพิธีนี้เพื่อรอให้ชาวบ้านนำข้าวเปลือกมาถวาย (ตักบาตรข้าวเปลือก) อาจกล่าวได้ว่าในงาน "พระเวส" นี้ของถวายที่สำคัญของชาวบ้านก็คือข้าวเปลือกนี่เอง

---

[๖] เช่นเดียวกับพิธี "ทานข้าวใหม่" ของหมู่บ้านอุเม็งในภาคเหนือ

[๗] เครื่องบูชาคาถาพัน ประกอบด้วยธูปเทียน ดอกไม้ หมากพลู บุหรี่ เมี่ยง (ข่าตะไคร้ หอมตำผสมกันห่อเป็นคำ ๆ) อย่างละ ๑ พัน.

ข. การอัญเชิญพระอุปคุต ในตอนเย็นก็มีพิธีสำคัญประการแรก คือ การอัญเชิญพระอุปคุตซึ่งสถิตอยู่ในบึงข้างหมู่บ้านมายังโรงพิธี ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านกล่าวว่าเป็นประเพณีที่จะต้องอัญเชิญพระอุปคุตมายังวัดก่อนที่จะมีการเทศน์ "บุญพระเวส" ทุกครั้ง เรื่องพระอุปคุตนี้จะได้กล่าวอีกครั้งหนึ่งต่อจากรายละเอียดต่างๆ ในงานบุญนี้

สิ่งสำคัญสำหรับพิธีนี้เรียกว่า "เครื่องพระอุปคุต" ซึ่งประกอบด้วยบาตร ไตร ร่ม รองเท้าสำหรับพระสงฆ์ พระพุทธรูปเล็ก ๆ ๒ องค์ ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ ข้าวตอก กระทงใบตองสองกระทงใส่บุหรี่พื้นเมืองและกาน้ำหนึ่งกา สิ่งของทั้งหมดนี้วางไว้บนเบาะซึ่งวางอยู่บนเก้าอี้ไม้อีกทีหนึ่ง[๗] กระบวนแห่อัญเชิญพระอุปคุตเริ่มต้นที่ลานวัด *มีพระสงฆ์๓รูป นำหน้าตามด้วยผู้เฒ่าซึ่งทำหน้าที่หามเก้าอี้ ต่อไปก็เป็นชาวบ้านทั้งหญิงชายและเด็กผู้ที่อยู่ในกระบวนบางคนถือบีน และมีหมู่ดนตรีประกอบด้วยชุลุ่ยและกลองสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งในกระบวนก็คือ ธงรูปนางธรณี นางเงือก และจรเข้ ธงรูปต่าง ๆ นี้ใช้ในงานกฐินด้วย และมีความหมายเป็นเครื่องแสดงชัยชนะของพระพุทธเจ้า* ต่อพระยามารตามที่เคยกล่าวไว้แล้ว กระบวนนี้เดินผ่านหมู่บ้านและมุ่งหน้าตรงไปยังหนองน้ำ (บึง) แห่งหนึ่งที่ได้เลือกไว้แล้ว หนองน้ำแห่งนี้อยู่ในทุ่งนาใกล้หมู่บ้านและมีน้ำตลอดปีเมื่อได้ประกอบพิธีทางศาสนาตามปรกติ คือจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยและรับศีลห้าแล้ว พิธีอัญเชิญพระอุปคุตก็เริ่มขึ้น คือ

ผู้เฒ่าคนหนึ่งเอาพระพุทธรูปเล็ก ๆ ๒ องค์วางลงบนฝ่าบาตร อีกคนหนึ่งถือถาดดอกไม้และเทียนบูชาพระอุปคุต ขณะเดียวกันคนแรกก็กล่าวคำอัญเชิญพระอุปคุตให้เสด็จมาในงานพิธีนี้ ขณะที่กล่าวก็โปรยข้าวตอกไปยังเก้าอี้ที่วางเครื่องพระอุปคุตด้วย ต่อจากนี้ก็มีการยิงบีนหลาย ๆ นัดและตีกลองสนั่นหวั่นไหว และชาวบ้านทั้งหมดต่างร้อง "ไชโย" (ชาวบ้านบอกว่าที่ยิงบีนก็เพื่อให้พระยามารตกใจกลัวและการร้องไชโยก็เพื่อแสดงชัยชนะ) พระสงฆ์สวด "ชยันโต" เป็นการให้ความสวัสดีมีชัยแก่ผู้ร่วมกระบวนทุกคน ต่อจากนี้ผู้เฒ่าอีกคนหนึ่งก็เอากาไปตักน้ำจากในหนองแล้วเอากลับไป

[๗] เรียกว่า "อ่านอุปคุต"

วางไว้บนเก้าอี้ตามเดิม เอาพระพุทธรูปใส่ในบาตร แล้วช่วยกันหามเก้าอี้ขึ้นและยกกระบวนกลับอีกทางหนึ่ง เข้าประตูวัดคนละประตูกับขาไป กระบวนเวียนศาลา๓รอบแล้วจึงหามเก้าอี้ขึ้นไปบนศาลา เครื่องประกอบต่าง ๆ นำไปวางไว้บนหิ้งมุมศาลา ธงทั้งหมดก็นำไปปักไว้ใกล้ธรรมาสน์ ส่วนกาน้ำนำไปวางไว้บนหิ้งสูงอีกชั้นหนึ่ง (เชื่อว่าพระอุปคุตอยู่ในกาน้ำนั้น เมื่อเสร็จงานบุญจึงจะเทน้ำทิ้ง) ตกตอนใกล้ค่ำพระสงฆ์ก็สวด "ชัยมงคล" และพรมน้ำมนต์แก่ผู้ที่อยู่ในพิธีซึ่งเมื่อถึงตอนนี้ก็เหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น

รุ่งขึ้นถัดจากวันอัญเชิญพระอุปคุตแล้ว ตอนบ่ายก็มีสวดพระมาลัย (มาลัยสูตร) เนื่องจากเป็นที่เชื่อกันว่าการได้ฟังสวดพระมาลัยนี้เป็นการได้บุญอย่างยิ่ง จึงมีชาวบ้านมาชุมนุมกันมากทั้งหญิงชายและเด็ก เนื้อหาของบทสวดเรื่องนี้ก็กล่าวถึงพระมาลัยซึ่งเป็นพระสงฆ์ได้ลงไปยังนรกเพื่อเทศน์สั่งสอนผู้มีบาป[๙] ทั้งหลาย เสร็จแล้วก็ขึ้นไปบนสวรรค์เทศน์โปรดผู้มีบุญ[๑๐] แล้วจึงกลับมายังมนุษย์โลกบอกเล่าให้มนุษย์ฟังถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ได้ไปเห็นมาทั้งในนรกและบนสวรรค์และบอกบุญให้ประชาชนทั้งหลายทำ "บุญพระเวส" กัน เพราะเป็นการได้ผลบุญมากกว่าบุญอื่นใด

ค. การบูชาเทวดา ตอนเช้ามืดของวันที่ ๔ (ราว ๆ ๒.๓๐ น.) ซึ่งเป็นขณะที่งานวัดกำลังสนุกสนานกันอย่างเต็มที่นั้น ก็มีพิธีบูชาเทวดา เพราะเป็นธรรมเนียมว่าก่อนที่จะมีการเทศน์ "พระเวส" นั้นจะต้องมีการอัญเชิญเทวดามาเป็นสักขีพยานด้วยและมีเฉพาะงานนี้งานเดียวเท่านั้น ชาวบ้านกล่าวว่า ถ้าได้เชิญและกราบไหว้บูชาเทวดาแล้ว ก็จะทำให้ "อยู่เย็นเป็นสุข" (อยู่ดีมีแฮง) ฝนฟ้าจะบริบูรณ์และตกต้องตามฤดูกาล

การเชิญเทวดามีกระบวนประกอบด้วยผู้เฒ่าทั้งชายและหญิง (หนุ่ม ๆ ทำหน้าที่ตีกลอง) โดยจัดกระบวนขึ้นที่ศาลาทุกคนถือเทียนและดอกไม้ มีภาชนะใส่ข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อน ๆ (เรียกว่า "แห่ข้าวพันก้อน ทำด้วยแป้งหรือข้าวเหนียวมีไส้เป็นน้ำตาล

---

๙ เรียกว่า "เทศน์มาลัยหมื่น"

๑๐ เรียกว่า "เทศน์มาลัยแสน"

ต้มให้สุก และตามทฤษฎีจะต้องมี ๑๐๐๐ ก้อน เพื่อแทน ๑๐๐๐ คาถาของมหาชาติ) กระบวนนี้เดินวนรอบศาลา ๓ รอบ และทุกครั้งที่เดินผ่านเสาทั้งสี่มุมของศาลา (ตามที่กล่าวข้างต้น) ก็จะเอาเทียน ดอกไม้ และก้อนข้าวหย่อนลงไปในกระจาดที่โคนเสา ชาวบ้านอธิบายว่าสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการถวายแก่เทวดา แต่ไม่สามารถให้เหตุผลได้ว่าเหตุไรจึงต้องทำพิธีแบบนี้

เสาที่สี่มุมศาลานั้นเรียกว่า "ร้านบูชา" ซึ่งอาจมีความหมายทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านไม่ทราบก็ได้ คือดูลักษณะคล้ายกับเป็น "ต้นกัลปพฤกษ์" ซึ่งเชื่อกันว่าจะขึ้นอยู่สี่มุมเมืองในสมัยพระศรีอารย์ (ศรีอาริยเมตไตรย) ซึ่งชาวเมืองจะเก็บดอกเก็บผลได้ตามความปรารถนาทุก ๆ ประการ หรือต้นเงินที่ใช้ในการทำบุญต่าง ๆ ก็อาจเป็นสัญญลักขณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้

ง. การเทศน์มหาชาติ เมื่อกระบวนอัญเชิญเทวดาเวียนศาลาครบ ๓ รอบ แล้วก็ขึ้นไปบนศาลา เอาภาชนะที่ใส่ข้าวเหนียวไปวางไว้ใกล้ธรรมาสน์ แล้วต่างคนต่างก็เลือกหาที่นั่งของตน

สิ่งของที่จัดมาสำหรับพิธีเทศน์มหาชาติได้แก่ หมากพลู (เมี่ยงหมาก) บุหรี่พื้นเมือง (กอกยา) ธงเล็ก ๆ ธูป เทียน แต่ละอย่างต้องมีจำนวนครบหนึ่งพัน ของอย่างอื่นก็มี "สระน้ำ" คือถาด ๔ ใบใส่น้ำ มีปลาและเต่าเป็นเครื่องหมายแทนสระ ๔ สระในป่าที่พระเวสสันดรอาศัยอยู่ในระหว่างเนรเทศพระองค์เอง รวงผึ้ง (แทนตอนลิงถวายรวงผึ้งแก่พระพุทธเจ้า) มะพร้าวทั้งทะลาย ๆ และกล้วยเป็นเครือ ๆ[๑๑]

พิธีเทศน์มีลำดับดังต่อไปนี้ เมื่อเอาธูปเทียนดอกไม้บูชาพระรัตนตรัยและขอศีลห้าแล้ว ก็มีผู้เฒ่า ๒ คนเปลี่ยนกันกล่าวคำอัญเชิญเทวดามาฟังเทศน์ เสร็จแล้วบุคคลทั้งปวงก็ร้อง "ไชโย" ๓ ครั้ง ต่อจากนั้นพระสงฆ์รูปหนึ่งก็ขึ้นเทศน์ "สังกาศ[๑๒]" ซึ่งมีเนื้อหาถึงเรื่อง "มารยุทธ" ที่พระยามารใช้เล่ห์กลต่าง ๆ เพื่อมิให้พระพุทธเจ้าได้

---

[๑๑] ประเพณีเช่นนี้อาจผิดกับทางภาคกลางเล็กน้อยในแง่ที่ว่า ทางภาคกลางมีผู้รับเป็นเจ้าของกัณฑ์เป็นรายบุคคล และในแต่ละกัณฑ์จะต้องจัดธูปเทียนบูชาอย่างละเท่ากับจำนวนคาถาในกัณฑ์นั้น ๆ

[๑๒] บางแห่งว่าจับความตอนตรัสรู้จนถึงเทศน์โปรดพระประยูรญาติ และเกิดฝนโบกขรพรรษ.

ตรัสรู้พระสัมโพธิญาณ โดยส่งบุตรสาว ๓ คนมายั่วยวนต่าง ๆ นานา เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เอออวยด้วย หญิงสาวทั้งสามก็กลายเป็นคนแก่ไป ชาวบ้านบอกว่าจะต้องเทศน์เรื่องนี้ก่อนเทศน์มหาชาติเสมอไป เสร็จแล้วจึงเริ่มเทศน์มหาชาติโดยพระสงฆ์ผลัดเปลี่ยนกัน การเทศน์เริ่มตั้งแต่ก่อนสว่าง และกว่าจะจบก็กินเวลาถึง๒ทุ่ม วิธีเทศน์เริ่มด้วยการกล่าวคาถาเป็นภาษาบาลีก่อนแล้วจึงดำเนินเรื่องเป็นภาษาไทย และในระหว่างที่เทศน์ ผู้คนก็เข้าออกกันอยู่เรื่อย ๆ ไม่ใคร่จะตั้งใจฟังกันอย่างจริงจังนัก เมื่อเทศน์จบแล้วชาวบ้านก็นำ "ต้นเงิน" ถวายพระสงฆ์และวัด และท้ายที่สุดพระสงฆ์รูปหนึ่งก็ทำน้ำมนต์ (น้ำคาถาพัน) แล้วประพรมให้ชาวบ้านทั่วหน้ากัน น้ำมนต์นี้ชาวบ้านต่างนำเอาไปบ้านด้วยเพื่อประพรมให้วัวควายเป็นการขับไล่ความเจ็บป่วยต่าง ๆ

มีความเชื่อถือเช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ ว่า การเทศน์มหาชาตินี้จะต้องเทศน์ให้จบภายในหนึ่งวันมิฉะนั้นจะเกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงต้องทำพิธีอัญเชิญเทวดาเสียตั้งแต่เริ่มวันใหม่ เพื่อจะได้ให้การเทศน์จบลงภายในวันนั้น และผู้ที่ได้ฟังทั้งจบจะได้บุญมากและจะมีชีวิตสุขสมบูรณ์ น้ำมนต์ที่ได้จากการเทศน์ก็เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ทำให้คนและสัตว์ปลอดจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ

จ. พระอุปคุตคือใคร ? พระอุปคุตคือใครและเกี่ยวข้องกับงานบุญพระเวสอย่างไรนั้นเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง ชาวบ้านพรานเหมือนมีคำตอบในเรื่องนี้อยู่หลายประการ คือ

๑. ชาวบ้านสูงอายุแล้วรวม ๒ คน คนหนึ่งมีความรู้ในเรื่องพิธีกรรมต่างๆ เป็นอย่างดีให้คำอธิบายสอดคล้องกันว่า พระอุปคุตเป็นเณรหรือภิกษุสงฆ์ มีถิ่นอยู่ในน้ำหรือบึงใหญ่ (เมืองใต้น้ำ) เป็นบุตรของพระพุทธเจ้าอันเกิดจากนางเงือก โดยพระพุทธองค์ทรงเบ่งน้ำอสุจิลงไปในน้ำ แล้วนางเงือกกลืนเข้าไปก็เลยตั้งครรภ์และคลอดพระอุปคุตออกมา เมื่อได้บรรพชาเป็นเณรหรือบวชเป็นภิกษุแล้วก็เลยอยู่ในน้ำเพราะเป็นลูกนางเงือก ผู้เฒ่าคนหนึ่งให้คำอธิบายต่อไปว่า พระอุปคุตนี้มีฤทธานุภาพมากกว่าสงฆ์องค์ใดที่สำเร็จพระอรหันต์ เมื่อมีงานบุญใหญ่ ๆ ครั้งใดจะต้องทำพิธี

อัญเชิญมาเพื่อคอยคุ้มครองอันตรายจากพระยามาร "เมื่อเรามีงานบุญ เราอัญเชิญพระอุปคุตมาเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทและอัคคีภัย" พระอุปคุตนี้จะไม่มีการอัญเชิญมาในพิธีกรรมอื่น ๆ เลย

๒. ชาวบ้านบางคนอ้างว่า พระอุปคุตเป็นนาคอาศัยอยู่ในน้ำ เชิญมาเพื่อคุ้มครองงาน ถ้าไม่เชิญมาก็อาจเกิดเหตุฆ่ากันตาย หรือมีพายุฝนฟ้าคะนองด้วยอำนาจของพระยามาร

๓. พระภิกษุรูปหนึ่งที่วัดของบ้านพรานเหมือนให้คำอธิบายที่แตกต่างจากข้างต้น โดยกล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพานไปแล้วประมาณ ๒๓๖ ปี พระเจ้าอโศกเรียกประชุมสงฆ์รวม ๑๐๐๐ รูป เพื่อทำสังคายนาพระไตรปิฎก (ครั้งที่ ๓) เมื่อพระสงฆ์มาชุมนุมกันก็จำต้องมีประธานของที่ประชุม ในหมู่สงฆ์นั้นมีเถรองค์หนึ่งซึ่งบวชตั้งแต่สมัยพระบรมศาสดายังมีชีวิตอยู่ (ไม่ทราบว่าเหตุใดจึงอายุยืนมาก) และเป็นที่เคารพนับถือของคณะสงฆ์มากจึงเชิญให้เป็นประธาน แต่เถรปฏิเสธและกลับไปเชิญพระอุปคุตซึ่งจำศีลภาวนาอยู่ในน้ำมาเป็นประธานแทน ในระหว่างทางที่จะมายังที่ประชุมได้พบกับพระปเสนทิโกศลซึ่งแลเห็นว่าพระอุปคุตรูปร่างบอบบางก็อยากจะลองกำลังดู จึงปล่อยช้างให้ออกมาทำร้ายแต่พระอุปคุตก็สามารถเอาชนะได้และเป็นประธานในที่ประชุมสังคายนาพระไตรปิฎกจนเป็นผลสำเร็จ

ข้อสำคัญนั้นปรากฏว่า บรรดาผู้ที่ให้คำบอกเล่าเหล่านี้ ไม่ว่าจะกล่าวว่าพระอุปคุตมีต้นตอมาอย่างไรก็ตามต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า พระอุปคุตเป็นศัตรูกับพระยามาร และการที่เชิญมาในงานบุญพระเวสก็เพื่อป้องกันเหตุร้ายต่าง ๆ และเป็นการให้ความสุขสวัสดีแก่ผู้คนที่มาร่วมงานด้วย ถ้าขาดพระอุปคุตเสียพระยามารอาจก่อเหตุร้ายขึ้นได้

ที่หมู่บ้านอุเม็งซึ่งอยู่ในภาคเหนือก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุปคุตเหมือนกัน คณะผู้วิจัยได้ถามผู้เฒ่าคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้จัดเจนในพิธีกรรมต่าง ๆ และเคยเป็น "อาจารย์วัด" ก็ได้รับคำบอกเล่าแต่ค่อนข้างจะกระท่อนกระแท่นเต็มที่ว่า สมัยหนึ่งพระเจ้าอโศกจะ

สร้างเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ เพื่อเป็นเครื่องสักการะบูชาแด่พระพุทธเจ้า ก็ถูกพระยามารเข้าขัดขวางและขู่ว่าจะทำลายเจดีย์เหล่านั้นเสีย พระเจ้าอโศกจึงวานพระอรหันต์องค์หนึ่งให้ไปนิมนต์พระอุปคุต (เบ็นเณร) ขึ้นมาจากทะเลเพื่อช่วยเหลือการสร้างพระเจดีย์จึงสำเร็จสมดังประสงค์ เวลส์[๑๓] ก็กล่าวไว้ว่า "ครั้งหนึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชตกลงพระทัยจะสร้างเจดีย์ ๘๔๐,๐๐ องค์ แต่พระยามารขู่ว่าจะทำลายเจดีย์เหล่านั้นเสีย พระเจ้าอโศกจึงขอร้องเจ้าแห่งนาคทั้งหลาย (พระอุปโคตร) ให้มาจับพระยามารไว้พญานาคตกลง ตั้งแต่นั้นมามนุษย์จึงได้แสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพญานาคโดยการลอยกระทง"

การอัญเชิญพระอุปคุตให้มาในงาน (เฉพาะงานปอยหลวง[๑๔]) ที่อุเม็งนั้น เจ้าอาวาสหรืออาจารย์วัดจะจุดธูปเทียนเชิญมา โดยจัดที่ทางและสิ่งของไว้สำหรับพระอุปคุต เช่นเดียวกับการบูชาท้าวทั้งสี่ (ดูในเรื่องพิธีกรรมอื่น ๆ บทที่ ๙) และถือว่าการที่เชิญมานั้นก็เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ ในเวลามีงาน เช่น ทะเลาะวิวาท ตีรันฟันแทง ฯลฯ เป็นต้นดังนี้ย่อมเห็นได้ว่าความเชื่อถือในฤทธานุภาพของพระอุปคุตที่จะคุ้มครองอันตรายต่าง ๆ ในเมื่อมีงานใหญ่ที่วัดนั้น เป็นความเชื่อถือที่ตรงกันทั้งสองหมู่บ้าน

พิธีฮดสรงสมเด็จ

ที่บ้านพรานเหมือนและแถบใกล้เคียงยังมีพิธีทางศาสนาอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏในภาคอื่นหรือมีในทำเนียบพุทธศาสนาของไทย พิธีที่ว่านี้คือชาวบ้านเรียกว่า "ฮดสมเด็จ" สอบถามจากภิกษุผู้ใหญ่รูปหนึ่งได้ความว่าเป็นทำเนียบเถราภิเษกทางเวียงจันทน์ประเทศลาว คือมีการเลื่อนฐานันดรของภิกษุเป็นชั้น ๆ ตามลำดับ

---

[๑๓] Wells, K. E., "Thai Buddism, Its Rites and Activities, "Thailand 1960.

[๑๔] งานปอยคือการฉลองสมโภชการก่อสร้างหรือซ่อมแซมอาคารหรือวัตถุถาวรต่าง ๆ ที่เป็นของวัด มีพระและชาวบ้านจากที่อื่น ๆ มาร่วมงานกันมากมาย มีการละเล่นและมหรสพต่าง ๆ

คือ สมเด็จ ซา คู ฟาย ด้าน ลูกแก้ว ยอดแก้ว และหลักคำ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด แต่ทางเวียงจันทน์จะเลื่อนกันอย่างไรและทำพิธีอะไรบ้างนั้นไม่อาจทราบได้

สำหรับที่บ้านพรานเหมือนนั้น เมื่อภิกษุรูปใดได้บวชมาแล้วไม่น้อยกว่า ๕ พรรษา มีความรู้และความประพฤติดีในสายตาของชาวบ้าน ชาวบ้านก็จะเอาดอกไม้ธูปเทียนมานิมนต์ให้เป็น "สมเด็จ" และจัดทำพิธี "ฮดสรง" ให้ การทำพิธีนั้นขั้นแรกจะต้องหาฤกษ์ดีเสียก่อน ข้อสำคัญคือจะต้องไม่ทำในระหว่างเข้าพรรษา ปรกตินิยมทำกันในงานเทศกาลต่าง ๆ หรือทำพร้อมกับงานบุญ "บั้งไฟ" หรืองานบวชนาค ซึ่งเรียกว่า "แห่นาค" และ "แห่ฮด" พร้อมกัน เมื่อหาฤกษ์ได้แล้วชาวบ้านก็จะจัดเตรียมเครื่องอัฐบริขารเช่นเดียวกับการอุปสมบทไว้ให้พร้อม รวมทั้งแผ่นเงินหรือแผ่นทองแล้วแต่ฐานันดรที่จะ "ฮดสรง" ไว้ด้วย เครื่องประกอบพิธีฮดสรงที่สำคัญก็คือตัวนาค ซึ่งทำด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลายสวยงามกลางหลังนาคขุดเป็นรางตลอดจนถึงหัวนาค และที่หัวนาคนั้นเจาะเป็นรูเพื่อให้น้ำที่ใช้ฮดสรงไหลลง ใต้รูแขวนผ้าขาวห่อแผ่นเงินหรือแผ่นทอง (สุพรรณบัฏ) และพระพุทธรูปองค์เล็กๆ ไว้ ที่พื้นดินมีก้อนหินขนาดนั่งได้วางไว้หนึ่งก้อนและใต้ก้อนหินมีใบโพธิ ๗ ใบ และหญ้าแพรกตามสมควร สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องหมายแห่งความศักดิ์สิทธิ์ร่มเย็นและความหนักแน่นมั่นคงในพระพุทธศาสนา

พิธีเริ่มต้นด้วยการแห่ภิกษุองค์ที่จะได้รับเป็นสมเด็จรอบโบสถ์ ๓ ครั้ง แบบเดียวกับการแห่นาคเสร็จแล้วก็เข้าโบสถ์ทำพิธีสงฆ์โดยพระเถระผู้ใหญ่เป็นหัวหน้า เวลาออกจากโบสถ์มีไม้กายสิทธิ์ที่พระเถระผู้ใหญ่ถือจูงไปสู่สถานที่ที่จะทำพิธีฮดสรง ระหว่างทางจะมีคนหอดตัวนอนให้เหยียบไปบนหลัง เชื่อว่าทำให้หายโรคภัยต่าง ๆ แล้วเข้าไปนั่งประจำที่บนก้อนหินใต้หัวนาคหันหน้าไปตามฤกษ์ พระเถระจุดเทียน (๓ เล่ม) ที่ตัวนาค พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาและเริ่มการฮดสรง โดยพระเถระผู้ใหญ่เป็นผู้นำ แล้วก็ภิกษุสงฆ์อื่นและชาวบ้านตามลำดับ เมื่อสรงเสร็จแล้วเจ้าภาพก็

อุ้มพระภิกษุนั้นไปยังที่ที่จัดไว้และถวายเครื่องอัฐบริขารต่าง ๆ พระภิกษุพินทุกัปป์อธิษฐานผ้าไตรแล้วครองผ้า ต่อจากนี้เจ้าภาพจะนำฆ้องมาใบหนึ่งถือไว้ ให้พระภิกษุว่าคาถา "สีหนาทัง" แล้วเอากำปั้นตีฆ้อง ๑ ครั้ง ๒ ครั้ง และ ๓ ครั้ง เสร็จแล้วเจ้าภาพอ่านแผ่นทองหรือแผ่นเงินซึ่งจารึกว่าได้ทำการฮดสรงภิกษุองค์นั้น ๆ แล้วมอบถวายแก่ภิกษุนั้นเก็บไว้ ภิกษุที่ได้รับฮดสรงให้ศีลให้พรเป็นเสร็จพิธี พิธีนี้ไม่ได้ทำเป็นประจำปี แล้วแต่โอกาสสมควรที่จะยกย่องภิกษุรูปใดให้เป็น "สมเด็จ"

สรุป

จากพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปี ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้พอจะสรุปได้ว่าชาวบ้านทั้งสองแห่งนั้น มีความคล้ายคลึงกันมากในเรื่องลัทธิความเชื่อถือทางพุทธศาสนา หลักธรรมจริยา เรื่อง บุญ—บาป และ กฎแห่งกรรม และในทั้งสองหมู่บ้านนี้ "วัด" นับว่าเป็นจุดศูนย์กลางทางศาสนาและทางสังคมอย่างแท้จริง จะมีข้อผิดแผกแตกต่างกันบ้างก็แต่เพียงบางประการ เช่น ความเชื่อถือและพิธีกรรมในการอุปสมบทพระภิกษุและการบรรพชาสามเณรเป็นต้น นอกจากนี้ความประณีตละเอียดลออหรือความมโหฬารใหญ่ยิ่งของพิธีกรรมบางอย่างในรอบปีก็อาจมีมากน้อยต่างกัน หรือหมู่บ้านหนึ่งจัดขึ้นแต่ในอีกหมู่บ้านหนึ่งไม่ปรากฏพิธีกรรมเช่นนั้น ข้อแตกต่างเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งปลีกย่อยไม่มีสาระสำคัญในทางพุทธศาสนาแต่อย่างใด เพราะถ้าถือว่า "การทำบุญ" เพื่อหวังผลดีทั้งในชาตินี้และชาติหน้าเป็นข้อสำคัญแล้ว การปฏิบัติกิจทางศาสนาของทั้งสองหมู่บ้านเพื่อหวังผลดังกล่าวย่อมไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย และไม่แตกต่างกันกับในหมู่บ้านอื่นๆ ที่นับถือพุทธศาสนาในประเทศไทยทุกหนทุกแห่ง

มีข้อน่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า กิจกรรมของชาวบ้านทั้งสองแห่งนี้ตลอดเวลาในปีหนึ่ง ๆ อาจแบ่งออกเป็นส่วนใหญ่ ๆ ได้เพียง ๒ ประการ คือ กิจกรรมเกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพและกิจกรรมเกี่ยวกับทางศาสนา และจะเห็นได้ว่ามีงานนักขัตฤกษ์และพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาอยู่มากมายในแต่ละรอบปี ชาวชนบทจึงยอมใช้เวลา

แรงงาน จิตใจ และทรัพย์สินไปไม่ใช่น้อยในเรื่องที่เกี่ยวกับวัดและพุทธศาสนา เจ้าคุณอนุมานราชธน[๑๕] ถึงกับกล่าวว่า "วัดมีบทบาทสำคัญยิ่งในการบั้นและหล่อหล่อมชีวิตของคนไทย" ส่วนการใช้จ่ายเงินสดเพื่อพุทธศาสนา แม้ว่าจะสูงถึง ๗-๘ เปอร์เซ็นต์[๑๖] ของรายได้ทั้งหมดที่เป็นตัวเงินในแต่ละปีของชาวชนบทก็ตาม ก็พอจะอนุโลมกันได้ในเมื่อชาวไทยทั้งชาติหรือส่วนใหญ่ถือหลัก "การทำบุญ" เป็นหลักคุณธรรมหรือค่านิยม(values)อันสูงส่งอย่างหนึ่งและพร้อมที่จะทำบุญอยู่เสมอโดยไม่มีความรู้สึกเดือดเนื้อร้อนใจแต่ประการใด เพราะจุดประสงค์ทางสังคมของชาวชนบทและแม้ชาวเมืองเองก็ตามอยู่ที่การกระทำเพื่อให้ "ได้บุญ" และ "ตระเตรียม" ชีวิตในชาติหน้าให้สุขสมบูรณ์ทุก ๆ ประการ นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นจุดศูนย์กลางแห่งความนึกคิด (thoughts) และมโนภาพ (concepts) ของชนชาติไทย และนอกเหนือไปจากองค์พระมหากษัตริย์แล้ว พระสงฆ์หรือคณะสงฆ์ย่อมได้รับความยกย่องนับถืออย่างสูงสุดในสังคมไทย.

---

[๑๕] Phya Anuman Rajadhon : "Life & Ritual in Old Siam," Hraf Press, New Haven 1961

[๑๖] กระทรวงเกษตร "การสำรวจภาวะทางเศรษฐกิจของชาวนา" ๒๔๙๖.

บทที่ ๙

พิธีกรรมอื่น ๆ

บทก่อนได้กล่าวถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาที่ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นประจำในแต่ละรอบปี จนกลายเป็นประเพณีอย่างหนึ่งที่จะละเว้นเสียมิได้ ในบทนี้ผู้เขียนจึงจะขอนำพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเชื่อถือและปฏิบัติกันเป็นประจำนอกเหนือไปจากพิธีกรรมทางศาสนาดังกล่าวแล้ว มาเสนอท่านผู้อ่านว่าคติความเชื่อถือและพิธีกรรมที่ควบคู่กับความเชื่อถือเหล่านั้นมีเป็นประการใดบ้างในสองหมู่บ้านนี้

อันที่จริงแล้ว พิธีกรรมทางพุทธศาสนาก็ดี หรือพิธีกรรมอื่น ๆ ที่จะกล่าวถึงต่อไปก็ดี ย่อมไม่สามารถแยกกันได้โดยเด็ดขาดว่าสิ่งใดเป็นพิธีกรรมทางศาสนาและสิ่งใดไม่ใช่ เพราะความเชื่อถือของมนุษย์นั้นย่อมประกอบด้วยความเชื่อถือจากหลาย ๆ ทางผสมผสานกัน คือประกอบด้วยความเชื่อถือในเรื่องอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ, ในเรื่องภูตผีปีศาจ, เวทมนตร์คาถา, ไสยศาสตร์ และเรื่องศาสนา (religion) เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นคติทางพุทธศาสนาย่อมถือความอดกลั้นและวางตัวเป็นกลางเป็นหลัก ตลอดจนไม่มีความรังเกียจเดียดฉันท์ลัทธิและความเชื่อถืออื่น ๆ ฉะนั้นคนไทยที่ถือศาสนาพุทธจึงย่อมสามารถรับเอาความเชื่อถือและข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ไม่ใช่หลักทางพุทธศาสนาที่แท้จริง มาประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนความเชื่อถือและความปรารถนาของตนให้บรรลุผลสำเร็จได้โดยไม่มีข้อห้ามหรือผิดธรรมเนียมประเพณีแต่อย่างใด พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จึงระคนเปนเจือด้วยความเชื่อถือในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น ต่อไปนี้จะนำพิธีกรรมบางอย่างมากล่าวแต่พอสังเขป คือ

พิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูก

การทำนาเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านทั้งสองแห่ง และมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในด้านเศรษฐกิจและการดำเนินชีวิตประจำวัน นับว่าเป็นชีวิตจิตใจของชาวบ้านทีเดียว ฉะนั้นจึงมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำนานี้สำหรับถือปฏิบัติกันเป็นประจำ เพราะพิธีต่าง ๆ เหล่านี้อาจนับได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจ คือเชื่อว่าจะดลบันดาลให้ได้รับผลดีในการทำนาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตความเป็นอยู่ของตน จึงเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้

พิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการทำนานี้เป็นความเชื่อถือที่มีมาแต่โบราณกาลจนไม่สามารถสืบหาที่มาของพิธีกรรมนี้ได้ แต่อาจกล่าวได้ว่าที่ต้องมีพิธีกรรมเช่นนี้ก็เพราะคนในสมัยโบราณไม่สามารถจะบังคับดินฟ้าอากาศหรือรู้วิธีป้องกันและทำลายศัตรูของพืชได้ จึงหันเข้าพึ่งไสยศาสตร์และเวทมนตร์คาถาตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้การทำนาได้ผลดี มีการประกอบพิธีเซ่นสรวงภูตผีปีศาจและเทพยดาฟ้าดินทุก ๆ ระยะของการทำนาจนกว่าจะเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จ ความกลัวและวิตกกังวลจึงจะหมดสิ้นไป พิธีกรรมเช่นนี้ย่อมปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันแม้ในประเทศที่เจริญแล้วบางแห่งก็ยังปฏิบัติกันอยู่ จริงอยู่ที่ว่าในปัจจุบันความเชื่อถือในเรื่องเหล่านี้จะเสื่อมคลายลง หรือเรื่องทุพภิกขภัยและเหตุร้ายอื่น ๆ จะไม่ค่อยปรากฏขึ้นบ่อยนักก็ตาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าชาวนาของเราต้องทำพิธีกรรมไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอเพื่อเป็นการบำรุงขวัญและทำให้จิตใจปลอดโปร่งปราศจากกังวล

ชาวบ้านอุเม็งจังหวัดเชียงใหม่ก็มีความเชื่อถือในเรื่องเหล่านี้อยู่มากเหมือนกัน แม้ว่าจะไม่ได้ปฏิบัติกันทุกครัวเรือน เพราะประกอบอาชีพอย่างอื่นแทนการทำนา หรือว่าไม่ได้ปฏิบัติกันครบถ้วนทุกอย่างก็ตาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าครอบครัวที่ถืออาชีพทำนานั้นจะต้องประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอไป และอาจนับว่าพิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมส่วนบุคคลเสียมากกว่าจะเป็นพิธีกรรมส่วนรวม พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาที่หมู่บ้านอุเม็งมีเป็นลำดับดังต่อไปนี้

แรกไถ (แฮกไถ) เมื่อชาวนาเห็นว่าฝนได้ตกลงมามากพอควร (ราว ๆ ปลายเดือนพฤษภาคม) และพื้นดินนุ่มพอที่จะลงมือไถและคราดได้แล้ว สิ่งแรกที่ทำก็คือไปหา "วันดี" เสียก่อน "วันดี" ในที่นี้หมายถึงวันที่จะไม่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินเสียไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือวันที่จะทำให้พืชผลงอกงาม "วันดี" อาจหาดูได้จากตำราที่มีผู้เขียนไว้แต่โบราณ หรือถามท่านผู้รู้เช่นอาจารย์วัดก็ได้ และบางคนก็ถือเอาวันเกิดของตนเป็นวันดีในเรื่องที่เกี่ยวกับการทำนา ตำราในเรื่อง "วันดี–วันเสีย" นี้ จะมีบอกไว้ทุก ๆ เดือนตลอดปี เช่นในทุก ๆ ปี เดือน ๙ (เหนือ) วันเสีย คือวันอาทิตย์และวันจันทร์ หรือในทุก ๆ เดือน วันเสียคือวันเสาร์ ซึ่งเรียกว่าเป็นวัน "เกตุตกนา" ถ้าทำการเพาะปลูกใด ๆ ในวันนี้จะไม่ได้ผลเลย ส่วนมากมักจะเลือกวันศุกร์เพราะเอาเคล็ดในการออกเสียงเช่นเดียวกับคำว่า "สุข" ซึ่งจะนำความเจริญงอกงามมาให้

เมื่อเลือกได้วันดีตามที่ตนต้องการแล้ว ตอนเช้ามืดของวันนั้นก็จะออกไปยังที่นาของตน ทำกระทงเย็บด้วยใบตอง ๒ กระทงบรรจุ ข้าว ข้าวตอก ดอกไม้ อาหารหมาก เมี่ยง ไปวางไว้ที่มุมนามุมใดมุมหนึ่งแล้วบอกกล่าวว่า "เจ้าที่ แม่ธรณี! ข้า ๆ ก็มีข้าวตอกดอกไม้ ข้าวน้ำโภชนาหารมาบอกกล่าวแม่ธรณีจะก่อแฮกไถนาในวันนี้ ขอให้มีอันดี บริบูรณ์ด้วยข้าวของยังไร่ยังนานี้ บ่ให้เสียอันหนึ่งอันใด ขอให้อยู่สวัสดี" เสร็จแล้วก็ลงมือไถนาประมาณ ๑ แรง (ประมาณ ๒-๓ ชั่วโมงก่อนจะกลับมากินอาหารเช้า) เสร็จจากพิธีแรกไถนี้แล้ว ต่อไปจะไถวันอะไรก็ได้ยกเว้นวันพระขึ้นและแรม ๑๕ ค่ำ จึงจะงดไถ

เจ้าคุณอนุมานราชธน [1] กล่าวว่า "การเลือก "วันดี" สำหรับการแรกไถนี้ ยังถือปฏิบัติกันอยู่ ไม่มีการยกเลิก เพราะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ในบางรายแม้ว่าจะไม่ได้เลือก "วันดี" (ชั่วโมงดี) ของตนเองก็คอยดูว่าผู้ใหญ่บ้านหรือคนสำคัญในหมู่บ้านลงมือไถนาเมื่อไรก็ทำตาม—คนที่ถือเคร่งจะต้องไถให้ถูกทิศ — ในการแรกไถนี้ปกติ

---

[1] phya Anuman Rajadhon, "Life & Ritual in Old Siam," Translated & edited by WJ. Gedney, Hraf Press, New Haven 1961, P. 13.

จะไถเพียง ๓ รอบ พอเป็นพิธีเท่านั้น——" เช่นนี้ก็ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า เมื่อจะเริ่มต้นการทำนาซึ่งเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่ออย่างหนึ่งของชีวิตประจำวัน ชาวบ้านยังนิยมการกราบไหว้เซ่นสรวงผีสางเทวดาเพื่อหวังผลที่งดงามด้วย

หว่านกล้า ไม่มีพิธีรีตองอะไร นอกจากเอาตาเหลวไปปักไว้สี่มุมของเนื้อที่ที่จะใช้หว่านกล้าเท่านั้น บางรายอาจมีการหาวันดีซึ่งมีบอกไว้ในตำราเพื่อเว้นวันที่พวกนกหนูจะมาทำลายข้าวเปลือกที่สำหรับใช้เพาะเป็นข้าวกล้าเสีย แปลงเพาะกล้านี้ในภาคกลางอาจแบ่งเป็นหลาย ๆ แห่งสำหรับเพาะ "ข้าวหนัก" "ข้าวเบา" หรือ "ข้าวเหนียวดำ" เป็นต้น แต่ทางภาคเหนือหาได้มีการแบ่งเช่นนี้ไม่

แรกปลูกนา (ดำนา) ทำพิธีอย่างเดียวกับแรกไถทุกอย่าง แต่มีตาเหลวปักที่ ๔ มุมนาเพิ่มขึ้น

แรกตี (นวดข้าว) ทำพิธีเช่นเดียวกับแรกไถ บางรายก็มีการเซ่นสรวงพระภูมิเจ้าที่ (นา) เพิ่มขึ้นที่เรียกว่า "ผีทุ่ง" ซึ่งอยู่ที่ลานนวดข้าว (ตาราง)

เบิดยุ้ง (หลอง) คือเมื่อเอาข้าวเข้าเก็บในยุ้งแล้ว เวลาจะเอาข้าวไปตำหรือสีเพื่อรับประทานเป็นครั้งแรก ต้องทำพิธีเบิดยุ้งเสียก่อน พิธีก็คล้าย ๆ กับแรกไถ ผิดกันแต่ที่เอากระทงเครื่องเซ่นไปวางไว้บนหลังยุ้งและบอกกล่าว "แม่โพสพ" ว่า "จะขอข้าวไปกินตั้งแต่วันนี้ไป ขอให้รักษาข้าวในยุ้งนี้ อย่าให้สัตว์อื่นมากิน"

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาของชาวบ้านอุเม็งก็มีที่ถือปฏิบัติกันตามที่กล่าวแล้วข้างต้นนี้ จากรายละเอียดในการสัมภาษณ์ชาวบ้านตามแบบสัมภาษณ์แบบที่ ๒ (ดูภาคผนวก) ต่อข้อถามที่ว่า "มีผู้ใดบ้างในครัวเรือนที่ประกอบพิธีเกี่ยวกับการทำนา" นั้นปรากฏว่า ผู้ที่ทำพิธีทุกอย่างนั้นมีอยู่น้อยราย คือมีเพียง ๓ รายในจำนวน ๘๖ ครัวเรือน นอกนั้นเป็นพวกที่ทำแต่เพียงบางพิธีและบางทีก็ใช้หาวันดีแทน แต่อย่างไรก็ตามมีแนวโน้มที่พอจะมองเห็นได้ว่า การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกหรือการทำนานี้ นับวันแต่จะลดน้อยลงไปทุกที

สำหรับบ้านพรานเหมือนจังหวัดอุตรธานี ปรากฏว่าทุกบ้านที่ทำนาจะมีศาลพระภูมิอยู่ที่นาของตนศาลนี้เรียกว่า "หอนา" ซึ่งสมมติว่าเป็นที่อยู่ของพระภูมิเจ้าที่นานั้นๆ เมื่อจะทำพิธีกรรมอะไรที่เกี่ยวกับการทำนาก็จะไปกระทำ ณ "หอนา" นี้ อย่างไรก็ตามจากข้อสังเกตและการสอบถามชาวบ้านบางรายปรากฏว่า "หอนา" นี้ หาได้ปลูกสร้างไว้เป็นสิ่งถาวรไม่ จะจัดสร้างขึ้นง่ายๆ เป็นการชั่วคราวเมื่อจะถึงฤดูทำนาเท่านั้น แต่จะกำหนดสถานที่ไว้แน่นอน ณ แห่งใดแห่งหนึ่งในเนื้อที่นาของแต่ละเจ้าของๆ ไป พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการทำนานี้ อาจกล่าวได้ว่ามี "สื่อกลาง" (medium) คือ "นางธรณี" และ "แม่โพสพ" ซึ่งชาวนาถือว่าเป็น "สื่อกลาง" ที่สำคัญยิ่งที่จะบรรดาลผลของการทำนาว่าจะเป็นอย่างไรและจะต้องมีการกราบไหว้เซ่นสรวงอย่างที่จะขาดเสียมิได้ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาที่หมู่บ้านพรานเหมือนมีเรียงตามลำดับดังต่อไปนี้

แฮกนา (แรกนา) ที่บ้านพรานเหมือนมีพิธีเซ่นสรวง "ตาปู่บ้าน" (เทวดาประจำหมู่บ้าน-ดูบทที่ ๑๐) ปีละ ๒ ครั้ง คือในวันพุธข้างขึ้นเดือนยี่และวันพุธข้างขึ้นเดือน ๖ (ทั้งสองวันนี้ต้องไม่ตรงกับวันพระ) ซึ่งเมื่อถึงใกล้กำหนดวัน "จ้ำ" [๒] ประจำหมู่บ้านจะเที่ยวบอกกล่าวให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนทราบ สำหรับการเซ่นสรวง "ตาปู่บ้าน" ในวันพุธเดือน ๖ นั้น เมื่อเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะไปเซ่นสรวงพระภูมิเจ้าที่ที่ "หอนา" ของตนต่อไป

สิ่งของที่จะนำมาเซ่นสรวงพระภูมิเจ้าที่ที่หอนานั้น มีดอกไม้ ธูป เทียน เทียนเงิน เทียนคำ (สองอย่างหลังทำจากต้นปอย้อมสี) ของหวาน แล้วก็มี "เหล้าไห" (จะเป็นเหล้าอะไรและจำนวนเท่าไรก็ได้) ไก่ต้ม ๑ ตัว หรือไข่ต้ม ๑ ใบ ของคาวนี้อาจไม่เหมือนกันแล้วแต่ "หมอส้อง" [๓] บอกมาแต่ครั้งดั้งเดิมว่านาผืนไหนเซ่นด้วยอะไร การเซ่นสรวงจะต้องทำตอนเช้าก่อนเที่ยงโดยเจ้าของนำเครื่องเซ่นดังกล่าวไปวางที่ "หอนา" จุดธูปเทียนกราบไหว้พระภูมิเจ้าที่แล้วกล่าวว่า "ถึงฤดูปีใหม่เดือน ๖ แล้ว จึงเอาของมาเลี้ยง ขอให้กินเสีย จะได้เริ่มไถเริ่มหว่าน ขอให้ดูแลเด็กๆ และวัวควายด้วย"

---

[๒] ผู้ดูแลเซ่นสรวง "เจ้าพ่อ" (ตาปู่บ้าน) ดูบทที่ ๑๐

[๓] ดูบทที่ ๑๐

เมื่อเซ่นสรวงเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นตอนเช้าก็ไปเริ่มไถที่ไร่แรก (ไย่แฮก) ที่เคยทำกันมา ซึ่งปกติจะอยู่ตรงกึ่งกลางนาผืนนั้น บางทีถ้าผูกวัวควายเข้าคันไถไม่ทันก็เอาจอบไปขุดดินเป็นวงกลมกลางนาพอเป็นพิธี การ "แฮกนา" หรือ "แฮกไถ" นี้จะไถเพียง ๓ รอบก็หยุดพักไว้ รอฝนตกและมีน้ำมากขึ้นจึงจะไถต่อ ข้อสำคัญขณะเริ่มไถจะต้องดูหรือถามผู้รู้ว่าวันนั้น "หลาวเหล็ก"[๕] อยู่ทางทิศไหน ก็ต้องหันหน้าตรงข้าม มีเคล็ดว่าเพื่อกันคันไถหัก

หว่านกล้า ไม่มีพิธีอย่างใด

แรกปลูก ไม่มีพิธีอะไรนอกจากว่าพอต้นกล้ามีอายุได้ประมาณหนึ่งเดือนหรืองอกงามพอจะถอนปลูกได้ก็จะเริ่มถอนไปปลูก แต่วันแรกปลูกนี้จะต้องเป็นวันพฤหัสบดี มีเคล็ดอยู่ว่าในวันแรกปลูกนี้ เมื่อถึงเวลารับประทานอาหารห้ามเรียกลูกหลานและคนอื่น ๆ ในบ้านมารับประทาน ให้ทุกคนเข้าไปหารับประทานเองเพราะถ้าเรียกแล้วเชื่อกันว่าจะทำให้ปู (นา) มากัดกินต้นข้าวเสียหายหมด

บุญข้าวสาก ในวันเพ็ญเดือนสิบ ซึ่งเป็นวันทำบุญ "สลากภัต" ประจำปีของชาวตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อทำบุญที่วัดเสร็จแล้วชาวบ้านจะแบ่งเอา"ข้าวสาก"ส่วนหนึ่งมาเซ่นสรวงพระภูมิเจ้าที่ที่ "หอนา" และเซ่นนางธรณีและแม่โพสพที่กลางนาและมุมนาทุกมุมด้วย เพื่อให้ข้าวในนางอกงามและได้ผลดี (ดูบทที่ ๘)

เกี่ยวข้าว ไม่มีพิธีอะไร เป็นแต่ว่าในวันแรกเกี่ยวต้องเลือกวันอ่อนเป็นวันของเพศหญิง เช่นวันจันทร์ หรือวันพฤหัส ส่วนวันแข็งเช่นวันอังคารหรือวันอาทิตย์ห้ามเริ่มเกี่ยวข้าวครั้งแรก เหตุผลเช่นนี้อาจเป็นเพื่อแสดงความอ่อนน้อมอ่อนหวานต่อข้าว เพื่อไม่ให้ข้าวตกใจ เพราะเชื่อว่าข้าวก็มี "วิญญาณ" เหมือนคน และเป็นเพศหญิง

ปลงข้าว เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ก่อนจะ "ตีข้าว" (นวดข้าว) ต้องทำพิธี "ปลงข้าว" เสียก่อนเครื่องเซ่นสรวงสำหรับพิธีนี้มี ดอกไม้ ธูปเทียน เผือก มัน ไข่ต้ม ข้าวต้มตีนควาย (๔ กลีบมัดติดกัน) ข้าวต้มเขาควาย (๒ กลีบมัดไขว้กัน) แก้วน้ำ เอาสิ่งของทั้งหมดนี้ใส่ในกล่องข้าว เอาฟางหุ้มอย่างมิดชิดและมัดหัวท้ายฟาง นำไป

บวงสรวงแม่โพสพที่บริเวณท้องนา บอกกล่าวแต่จำคือญเชิญแม่โพสพมาปกป้องคุ้มครอง ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อไม่ให้ข้าวตกใจเมื่อเริ่ม "ตีข้าว" หลังจากเซ่นสรวงแล้ว

ทำขวัญข้าว ก่อนที่จะขนข้าวไปใส่ยุ้งฉาง ก็จะมีพิธี "ทำขวัญข้าว" ที่ลานนวดข้าวเสียก่อน พิธีนี้ทำกันทุกบ้าน แต่อาจจะทำก่อนขนข้าวไปเก็บ หรือทำจะกันตอนเบิดยุ้งเอาข้าวไปสีเป็นครั้งแรกก็ได้ ปกตินิยมทำกันก่อนเอาข้าวขึ้นยุ้ง สิ่งของที่จัดสำหรับพิธีสู่ขวัญข้าวนี้ก็จัดเช่นเดียวกับพิธีสู่ขวัญคน (ดูบทที่ ๑๐) แต่มีสิ่งอื่น ๆ เพิ่มเติมคือ ข้าวต้มตีนควาย ข้าวต้มเขาควาย เผือก มัน ยอดกล้วย ยอดข้าว พิธีนี้ต้องให้หมอผู้รู้มาทำให้ โดยอ่านคำทำขวัญจากใบลาน เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็แบ่งข้าวทั้งสองชนิด (ข้าวเจ้าและข้าวเหนียว) อย่างละเกวียน (คำเรียกของชาวบ้านซึ่งเท่ากับหนึ่งฟายมือ) บูชาไว้ที่ "หอนา" แล้วจึงจะขนข้าวไปใส่ยุ้ง (เล้า) ได้

เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันในหมู่บ้านนี้ว่า ก่อนที่จะเอาข้าวใส่ยุ้ง ถ้ายังไม่ได้ทำพิธีสู่ขวัญข้าวที่ลานนวดข้าวแล้ว จะต้องแบ่งข้าวส่วนหนึ่งไว้บนบ้านเพื่อเอาไว้กินไว้ใช้ ที่เหลือจึงจะเอาใส่ยุ้ง และก่อนใส่ยุ้งจะต้องเอาใบคูน ใบยอ ใบเกลือนึ่มเหน็บตามเสายุ้งทุกเสา[๕] และเมื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วจะทำการ "เลี้ยงผี" ที่หอนาอีกครั้งหนึ่งโดยใช้สิ่งของเช่นเดียวกับพิธี "แฮกนา" จึงจะเสร็จพิธีกรรมในเรื่องนี้ทั้งหมด

จากรายละเอียดในการสัมภาษณ์ชาวบ้านตามแบบสัมภาษณ์แบบที่๒(ดูภาคผนวก) ซึ่งแบ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาออกเป็น ๕ อย่างด้วยกันคือ แรกนา ทำบุญข้าวสากสู่ขวัญข้าว การเซ่นสรวงที่หอนา และพิธีปลงข้าวนั้น ในจำนวนตัวอย่าง ๙๐ ครัวเรือน ปรากฏว่าผู้ที่มีอาชีพทำนาทำพิธีดังกล่าวกันทุกราย และจะทำพิธีนั้น ๆ ด้วยตนเอง นอกจากพิธี "สู่ขวัญข้าว" ซึ่งจะต้องเชิญผู้รู้มาทำพิธีให้

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาในทั้งสองหมู่บ้านตามที่กล่าวมาแล้วนี้ พอจะสรุปได้ว่าชาวบ้านทั้งสองแห่งถือว่าพิธีกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในชีวิต เพราะ "ข้าว" เป็นหัวใจของความเป็นอยู่ในครอบครัว จึงต้องทำพิธีกรรมทุก ๆ อย่างที่จะเป็นเครื่องประกันได้ว่า ตนจะได้รับผลที่ดีที่สุดจากการทำนา และทั้งสองหมู่บ้าน

---

[๕] อาจสันนิษฐานได้ว่าการใช้ใบคูนเพื่อให้ข้าวไม่หมดพร่องไปง่าย (ให้ล้ำให้คูน) และใบยอก็คงมีความหมายเช่นเดียวกัน ส่วนใบเกลือนึ่มอาจหมายถึงให้ข้าวนึ่มไม่แข็งกระด้าง

มีพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน เช่น แรกไถ แรกตี พิธีเกี่ยวกับยุ้งข้าว ฯลฯ จะมีต่างกันอยู่บ้างก็คือว่า ที่หมู่บ้านพรานเหมือนมีพิธีกรรมมากกว่าและค่อนข้างจะวิจิตรพิสดารมากกว่า เช่น พิธี "สู่ขวัญข้าว" และ "ทำบุญข้าวสาก" เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาดูโดยทั่ว ๆ ไปแล้วต่างก็มุ่งหวังที่จะให้การทำนาของตนได้ผลบริบูรณ์เต็มเม็ดเต็มหน่วยด้วยกันทั้งสิ้น และต่างก็มีความเชื่อมั่นในอำนาจนอกเหนือธรรมชาติต่าง ๆเช่น ผีสาง เทวดาที่จะบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น

พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ และการคลอดบุตร

พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งครรภ์นี้ ที่บ้านพรานเหมือนแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ พิธี "สู่ขวัญแม่มาร" และพิธี "แต่งแก้แม่มาร" มารดาบางคนก็ทำทั้งสองพิธี และบางรายก็เลือกทำแต่พิธีใดพิธีหนึ่งแล้วแต่กำลังทุนทรัพย์เป็นสำคัญ

พิธีสู่ขวัญแม่มาร ถ้าเป็นท้องแรกมักจะจัดทำกันทุกราย จุดประสงค์ก็เพื่อเรียกขวัญของผู้มีครรภ์ ให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัว เพราะคนมีครรภ์โดยมากมักใจคอไม่ค่อยดี เช่น โกรธง่าย ใจน้อย กลัวออกลูกยากเป็นต้น เมื่อมารดาตั้งครรภ์ได้ประมาณ ๒-๓ เดือน หรือบางรายก็ ๖-๗ เดือน ก็จะไปเชิญหมอขวัญมาทำพิธีสู่ขวัญให้ที่บ้าน พิธีนี้จะทำได้เฉพาะในตอนเช้าวันพฤหัสบดีเท่านั้นเพราะถือว่าเป็นวันดีวันเจริญรุ่งเรือง ในตอนเช้าของวันนั้นที่จะทำพิธีจะมีการจัดเตรียมข้าวปลาอาหาร และเชิญญาติพี่น้องมาร่วมพิธีที่บ้าน ถึงเวลาประมาณ ๘-๙ น. "หมอขวัญ" (หมอพ่าม) ก็จะมาถึง ที่บนบ้านก็จะมีญาติพี่น้องนั่งกันเป็นกลุ่ม หญิงผู้มีครรภ์นุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าใหม่นั่งอยู่ข้างหน้าและต่างหันหน้าเข้าสู่หมอขวัญ ระหว่างหมอขวัญและหญิงมีครรภ์จะมีถาด "พาขวัญ" ซึ่งประกอบด้วย ไข่ต้ม ๑ ฟอง กล้วย ๔ ผล ข้าวต้ม ๔ กลีบ ดอกไม้และด้ายผูกข้อมือหมอขวัญเริ่มพิธีด้วยการสวดบท "สคุเค" กล่าวชุมนุมเทวดาให้มาประชุมให้ศีลให้พรเสร็จแล้วอ่านคำสู่ขวัญจากตำราซึ่งเป็นภาษาขอม เมื่อจบก็เอาด้ายผูกข้อมือให้หญิงนั้นและบรรดาญาติ ๆ ระหว่างที่ผูกข้อมือก็ให้ศีลให้พรไปด้วย ก่อนจะเสร็จพิธีบรรดาญาติแต่ละคนก็เอาด้ายผูกข้อมือให้หญิงมีครรภ์นั้น หลังจากนี้ก็มีการเลี้ยงอาหาร

พิธีแต่งแก้แม่มาร เป็นพิธีที่ทำให้แก่ผู้หญิงที่ท้องแก่ใกล้จะคลอดบุตร ปกติทำเมื่อท้องได้ประมาณ ๘ เดือน และทำกันแทบทุกคน

มีความเชื่อกันว่า ก่อนที่เด็กจะมาปฏิสนธิในครรภ์ เด็กมีแม่อยู่ก่อนอีกคนหนึ่ง เรียกว่า "แม่เก่าแม่หลัง" และยังเชื่ออีกว่าบนสวรรค์มี "ปู่แถนย่าแถน" (พญาแถน) ซึ่งเป็นคนสร้างมนุษย์ให้ลงมาเกิดในโลก ปู่แถนย่าแถนอยู่บนฟ้าเรียกว่า "เมืองแถน" ถ้าไม่ทำพิธีนี้ปู่แถนย่าแถนจะเอาเด็กกลับคืน เพราะเด็กบางคนหนีลงมาเกิดโดยไม่ได้รับอนุญาต ความมุ่งหมายของพิธีนี้ก็เพื่อ "ขอเด็ก" จากปู่แถนย่าแถนนั่นเอง รวมทั้งเพื่อให้คลอดง่ายและเลี้ยงง่ายอีกด้วย

พิธีนี้ทำในตอนบ่ายและไม่มีการเชิญญาติพี่น้องมาร่วมพิธี อย่างเช่น การสู่ขวัญแม่มาร มีแต่คนในครอบครัวและหมอผู้ประกอบพิธีเท่านั้น มีเครื่องบูชาและเครื่องสังเวยต่าง ๆ จัดในกระทงกาบกล้วยซึ่งกั้นแบ่งเป็น ๙ ช่อง ช่องที่ ๑ ใส่เครื่องมือของ "แถน" โดยมีความเชื่อว่าในการสร้างมนุษย์นั้น "แถน" ต้องใช้เครื่องมือต่าง ๆ คือ เบ้า ราง คีม ค้อน สูบลม จึงต้องทำเครื่องมือเหล่านี้ด้วยดินเหนียวเป็นเครื่องบูชาแถน รวมทั้งใส่เทียนคู่อายุในช่องนี้เป็นเครื่องบูชาเทวดาเพื่อให้อายุยืนอีกด้วย ในช่องที่ ๒ ใส่รูปเด็กแกะด้วยกาบกล้วย หาบมะพร้าว หาบลูกตาล หาบพืน (เป็นหาบสมมติขนาดเล็ก ๆ) และสิ่งของสำหรับเด็กเช่น ช้องผม หวี บันได ซึ่งทำอย่างเล็ก ๆ ในช่องอื่นใส่เครื่องสังเวยต่าง ๆ ปน ๆ กันไป เช่น ข้าวดำ (ข้าวเหนียวผสมงา) ข้าวแดง (ข้าวเหนียวผสมน้ำตาลแดง) ข้าวเหลือง (ข้าวเหนียวผสมไข่) ปลาแห้ง ฯลฯ นอกจากนี้ก็เอาดินเหนียวปั้นเป็นรูปสัตว์ประจำทิศ เช่น เสือ นาค หนู ช้าง วัว แมว ครุฑ สิงโต ใส่ไว้ทุกช่อง เพราะเชื่อว่าในแต่ละปีเราต้องพึ่งสัตว์แตกต่างกันแล้วแต่อายุ สัตว์เหล่านี้ให้แก่ "แม่เก่าแม่หลัง" เป็นสินจ้างรางวัล เด็กที่เกิดมาจะอยู่เย็นเป็นสุขและแข็งแรง ต่อไปก็มีการตั้ง "คาย" คือ ของบูชาใส่ในขันมีดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่ ผ้าแพร ๑ วา เงิน ๑—๕ บาท ผ้าเวียนรอบศีรษะหญิงมีครรภ์เพื่อทำเป็นไส้เทียน

พิธีเริ่มต้นด้วยหมอผู้ทำพิธีเอาผ้าเชื่อมโยงกระทงกับคาย แล้วทำพิธี "ควดข้าว" คือถือก้อนข้าวก้อนหนึ่งนำไปใกล้หญิงมีครรภ์แล้วโบกก้อนข้าวไปมา เป็นการเอาเชื้อโรคออกจากตัว แล้วเอาก้อนข้าวนี้ใส่ในกระทง ต่อไปก็คือ "จุดเทียนเวียนหัว"

ไส้ของเทียนมีความยาวเท่ากับเส้นรอบวงศีรษะของหญิงมีครรภ์ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าพิธีนี้มิได้ทำให้แก่ใครอื่น แต่ทำให้แก่หญิงนั้นแต่ผู้เดียว เสร็จแล้วก็สวดบท "สัคเค" อันเชิญเทวดาลงมาเป็นพยานในพิธี คำ "แต่งแก้" นั้น มีจดไว้เป็นตำราเป็นภาษาท้องถิ่นมีใจความย่อ ๆ ว่า ขอเชิญเทวดาลงมารับเครื่องบูชาและเครื่องสังเวยต่าง ๆ "แถน" แต่งคนลงมาเกิด และให้วัวควายมาใช้ทำมาหากิน แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งโรคาพยาธิลงมาด้วย ขอให้ปู่แถนย่าแถนเอาโรคร้ายทั้งหลายกลับคืนไปเพื่อไม่ให้เด็กเจ็บป่วย เมื่ออ่านคำแต่งแก้จบก็ทำน้ำมนต์ และจุดเทียนคู่อายุแล้วกรวดน้ำ โดยเอาน้ำมนต์หยาดลงในกระทงส่งส่วนบุญให้แก่แม่เก่าแม่หลัง ต่อจากนี้หญิงมีครรภ์ก็เอาน้ำมนต์รดศีรษะ แล้วใช้มือสลัดน้ำให้ตกลงในกระทง ถือว่าเสมือนกับสลัดโรคออกจากตัว เสร็จแล้วหมอก็เอาฝ้ายผูกข้อมือให้ (แขนซ้ายขวัญมา แขนขวาขวัญอยู่) และให้พรเป็นอันเสร็จพิธี แล้วสามีของหญิงก็เอากระทงไปวางนอกบริเวณบ้าน จะวางไว้ในทิศทางใดก็แล้วแต่อายุของหญิงในปีนั้นพึงสัตว์อะไร เช่น พึงช้างก็วางทางทิศเหนือเป็นต้น

ในเรื่องการคลอดบุตร ชาวบ้านพรานเหมือนไม่มีการฝากครรภ์หรือปรึกษาหารือกับหมอตำแยกันล่วงหน้า นอกจากพอรู้สึกเจ็บท้องจะคลอดก็ไปตามหมอตำแยมา ในบ้านพรานเหมือนมีหมอตำแยอยู่เพียงคนเดียว ผู้เขียนไม่ทราบว่าหมอตำแยผู้นี้ได้ร่ำเรียนมาอย่างไรหรือได้รับอนุญาตจากทางการหรือไม่ เมื่อหมอตำแยมาถึงก็ใช้มือคลำศีรษะเด็กว่าอยู่ถูกทิศทางหรือไม่ ถ้าไม่ถูกก็ช่วยหมุนเด็กให้เอาศีรษะลง และเมื่อแม่มีลมเบ่งก็จะช่วยกดท้องให้เด็กออก เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้ว สิ่งแรกที่ต้องทำคือพยายามเอารกออกมาให้เร็วที่สุดโดยใช้มือกดที่ท้อง เมื่อรกออกมาแล้วก็ใช้กรรไกรหรือมีดคม ๆ ตัดสายสะดือและเอาเด็กอาบน้ำโดยใช้น้ำอุ่นและสบู่ เสร็จแล้วเอาผ้าห่อและนำไปวางในกระด้ง เด็กจะถูกวางไว้ในกระด้งเป็นเวลา ๓ วัน ตามธรรมเนียมของบ้านนี้ การใช้กระด้งก็เพื่อป้องกันผีพรายมารบกวนหรือเอาตัวไป ต่อจากนี้แม่ก็เตรียมการอยู่ไฟ

รก ใช้ใส่ในกระบอกไม้ไผ่ เอาเกลือใส่เพื่อทำให้เค็ม เชื่อว่าเด็กจะได้ไม่เจ็บป่วยและไม่เป็นทราง กระบอกไม้ไผ่ที่ใส่รกจะถูกนำไปฝังไว้ที่พื้นดินใต้กระไดบ้าน (มีบางรายฝังที่อื่น) ฝังแล้วสุมไฟไว้ข้างบน ที่ทำอย่างนี้เชื่อว่าจะทำให้สะดือเด็กแห้งเร็วและไม่เจ็บปวดด้วย

การอยู่กำ (อยู่ไฟ) ปกติสามีจะเป็นผู้จัดเตรียมกองไฟโดยใช้ไม้ ๔ แผ่นต่อกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมวางลงบนกระดานพื้นเรือน เอาใบตองหรือกาบกล้วยปูรองก่อนแล้วจึงเอาดินใส่ แล้วใช้พื้นหรือถ่านก่อไฟ ถ้าใช้ถ่านต้องแช่น้ำเสียก่อน มิฉะนั้นถ่านจะแตกเมื่อติดไฟ ก่อนที่แม่จะเข้าพื้นเข้าไฟต้องอาบน้ำเสียก่อน และก่อนที่จะไปนอนใกล้กองไฟจะต้องถือมีดเล่มหนึ่งเดินเข้าไป ๓ ก้าว แล้วเอาปลายมีดปักพื้น ๓ ครั้ง แล้วนั่งลงเอามีดเสียบไว้ในช่องไม้กระดานแล้วทิ้งไว้ที่นั่น ที่ทำเช่นนี้ก็เพื่อป้องกันผีพราย การอยู่ไฟเชื่อว่าจะทำให้มดลูกแห้งเร็วและกินอาหารไม่ผิดสำแดง

การป้องกันผีพรายและผีปอบ ทำหลังจากคลอดแล้วและก่อนการอยู่ไฟ ต้องเชิญผู้รู้มาทำพิธี สิ่งของที่ต้องเตรียมในพิธีนี้คือ "คาย" ซึ่งมีกระทงทำด้วยใบตองบรรจุเทียน ดอกไม้ ผ้ายและเงิน ๑ บาท ผ้ายนี้มี ๗ เส้น และมี ๓ สีต่างกัน คือ ดำ แดง และขาว ผู้ทำพิธีจะถือ "คาย" ว่าคาถาลงบนสิ่งของต่าง ๆ แล้วเอาผ้ายผูกที่ข้อมือทั้งสอง คอ และข้อเท้าทั้งสองของผู้ที่คลอดบุตร การผูกผ้ายก็เพื่อป้องกัน "สัตว์ร้าย" สัตว์ร้ายนี้กล่าวกันว่าบางครั้งผีพรายหรือผีปอบจะกลายเป็นสัตว์ต่าง ๆ เช่น นก ไก่ สุนัข เข้ามาใต้ถุนบ้านเพื่อดูดเลือดจากบุคคลที่อ่อนกำลัง เช่นในการคลอดบุตรซึ่งมีเลือดออกมาก คนที่ถูกผีพรายจะมีอาการอ่อนเพลียและง่วงนอน เพราะฉะนั้นในการคลอดบุตร เขาจะไม่ให้แม่นอนหลับเป็นเวลา ๑ วัน กับ ๑ คืน มิฉะนั้นเลือดจะไหลขึ้นสู่สมองทำให้ไม่ได้ยินหรือถึงตายได้ การอยู่ไฟนี้อยู่กันทุกคน แต่จำนวนวันที่อยู่ไฟมีมากน้อยแตกต่างกันในแต่ละราย แต่พอจะสังเกตได้ว่าสำหรับบุตรคนแรกมักจะอยู่ไฟนานกว่าเพื่อนแล้วค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ แต่ก็มีแม่บางคนที่อยู่ไฟเท่า ๆ กันสำหรับบุตรทุกคน จำนวนวันที่อยู่ไฟมีระหว่างตั้งแต่ ๗ ถึง ๒๕ วัน แต่ส่วนใหญ่จะอยู่ราว ๆ ๑๑ วัน

พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งครรภ์และการคลอดบุตร ของ ชาว บ้าน พราน เหมือน นี้ ยังมีข้อปลีกย่อยเกี่ยวกับลัทธิและความเชื่อถือที่ชาวบ้าน ยังคงถือปฏิบัติกัน อยู่อีกหลาย ประการเช่น

ในระหว่างตั้งครรภ์ มีข้อห้ามในเรื่องอาหาร เช่น ห้ามรับประทาน เผือก มัน ลูกบก (กระบก) หรือของหวานมาก ๆ เพราะสิ่งเหล่านี้มีไขมันมาก จะทำให้ เด็กอ้วนและคลอดยาก นอกจากนี้เวลารับประทานก็ยังห้ามยืนรับประทาน ถ้าจะ รับประทานข้าวต้มมัดต้องเอาใบตองออกให้หมด กล้วยต้องปอกให้หมด ปลาหรือ เนื้อปิ้ง ต้องเอาออกจากที่ปิ้ง (ไม้เสียบ) เสียก่อน นอกจากนี้ก็ยังห้ามนั่งคาบันได คาประตูห้อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเคล็ดเพื่อให้คลอดลูกง่ายทั้งสิ้น

ฟืนสำหรับอยู่ไฟ สามีของหญิงมีครรภ์จะเป็นผู้จัดหาเตรียมไว้ล่วงหน้า ไม้ที่ใช้ ทำฟืนอยู่ไฟก็ได้แก่ไม้ตีว ไม้สะแก ไม้มะขาม ไม้ขี้เหล็ก ไม้กระบก ซึ่งล้วน แต่เป็นไม้เนื้อแข็งทั้งสิ้น ไม้เหล่านี้เมื่อตัดเอามายังสด ก็จะต้องวางกองไว้ที่ลานบ้าน หรือใต้ถุนบ้านเป็นรูปกระโจมเพื่อให้แห้งเสียก่อน แต่ถ้าเป็นไม้แห้งก็จะวางซ้อนกัน เป็นชั้น ๆ แบบคอกหมู สิ่งของอื่น ๆ ที่เตรียมไว้ก่อนคลอดก็คือ ผ้าอ้อม เบาะ กระด้ง มุ้ง เชือกโหน (สำหรับมารดาดึงเวลาจะคลอด) และเมื่อถึงเวลาเจ็บครรภ์ จวนจะคลอด ก็จะมี "แม่ตำแย" (หมอตำแย) และญาติพี่น้องอื่น ๆ มาช่วยกัน มี การให้กินน้ำมนต์และว่าน "ออกลูกง่าย" รวมทั้งเปิดประตูหน้าต่าง และเอาสิ่ง ที่ห้อยที่แขวนไว้ตามฝาผนังหรือที่ต่าง ๆ ลงให้หมด ลักษณะท่าคลอดตามปกติก็คือ นั่งคู้เข่า หรือเหยียดเท้าหันหน้าเข้าข้างฝา ณ มุมใดมุมหนึ่งของห้อง มือโหนและ ดึงเชือกที่ห้อยไว้เพื่อช่วยลมเบ่ง เมื่อเด็กโผล่ศีรษะออกมาแสดงว่าจะคลอดแน่แล้ว ก็เตรียมต้มน้ำสำหรับอาบเด็กและแม่

เมื่อเด็กคลอดออกมาและรกออกตามมาด้วยแล้วก็มีการตัดสายสะดือ (สายแฮ) โดยเอาด้ายมัดสะดือเป็น ๒ เปลาะระยะห่างกันพอควร ใช้แง่งขมิ้น หรือก้อนถ่าน รองที่สายสะดือแล้วใช้มีดคม ๆ ตัด เหลือติดตัวเด็กไว้หนึ่งเปลาะมีบางรายที่ใช้หอยกาบ

ตัดสายสะดือ เสร็จแล้วเอาเด็กอาบน้ำแล้วใส่กระด้ง เรื่องกระด้งที่ใช้ใส่เด็กใน ๓ วันแรกนี้มีธรรมเนียมอยู่ว่าต้องใช้ "กระด้งหม่อน" และไม่ใช้กระด้งผัดข้าว กระด้งหม่อนคือกระด้งที่ใช้ใส่ใบหม่อนสำหรับเลี้ยงตัวไหม ซึ่งเคยเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวของชาวบ้านในภาคนี้มาเป็นเวลานานแล้ว แม้ในปัจจุบันจะเลิกการเลี้ยงไหม แต่บางบ้านก็ยังคงมีกระด้งชนิดนี้อยู่ และหยิบยืมกันได้เมื่อถึงคราวคลอดลูก การที่ไม่ใช้กระด้งผัดข้าว มีเหตุผลที่ชาวบ้านอ้างไว้อย่างน่าฟังว่า กระด้งผัดข้าวต้องใช้เป็นประจำ ถ้าเอามาใส่เด็กเสียแล้วก็จะไม่มีอะไรใช้ นอกจากนี้เด็กที่เกิดใหม่ย่อมสกปรกด้วยเลือดคาวต่าง ๆ จะเอาไปใส่ในกระด้งผัดข้าวรับประทานย่อมเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ในกระด้งหม่อนนี้ถ้าเป็นเด็กผู้ชายก็จะใส่สมุดดินสอและอาวุธไว้ใต้เบาะ ถ้าเป็นหญิงก็จะใส่ด้ายและเข็มแทน สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเคล็ดสำหรับแต่ละเพศทั้งสิ้น เมื่อเอาเด็กใส่กระด้งแล้วหมอตำแยจะทำการร่อนกระด้ง ๒–๓ ครั้ง พร้อมทั้งว่าคาถากำกับด้วย (ดูภาคผนวก) เพื่อให้เด็กมีชีวิตรอดอยู่ต่อไปได้ เมื่อเสร็จธุระจากเด็กแล้วมารดาก็จะอาบน้ำเพื่อเตรียมการอยู่ไฟต่อไป การอยู่ไฟนอกจากจะมีพิธีดังกล่าวแล้วข้างต้นก่อนจะเข้าไฟ หมอตำแยหรือผู้รู้จะต้องทำพิธี "ปราบไฟ" เสียก่อน คือใช้เกลือกำมือหนึ่งซัดเข้าไปในไฟโดยซัดลอดใต้หว่างขา และว่าคาถากำกับ (ดูภาคผนวก) การซัดเกลือลอดใต้หว่างขานี้ ไม่ได้ความแน่ชัดว่าเพื่ออะไร แต่เข้าใจว่าเป็นเคล็ดอย่างหนึ่งสำหรับปราบพิษไฟไม่ให้ทำอันตรายต่อผู้เข้าอยู่ไฟ

ในระหว่างอยู่ไฟนี้ มารดาจะรับประทานอาหารได้เฉพาะ "ข้าวจี่" (ข้าวเหนียวปิ้งไฟทาน้ำเกลือ) และปลาแห้ง น้ำที่ใช้รับประทานก็จะต้มไว้ที่เตาไฟตลอดวันตลอดคืนโดยใส่รากไม้ต่าง ๆ เช่นรากชะมด รากกระชาย รากเอ็นอ้า รากขี้แรด โกฐน้ำเต้า แก่นมะขาม แก่นมะเฟือง จะเลือกใส่อะไรบ้าง ก็แล้วแต่จะถือตำราของใคร มารดาที่อยู่ไฟจะต้องอาบน้ำทุกวัน น้ำอาบนี้ใช้น้ำต้มใส่ใบไม้ต่าง ๆ เช่น ใบหนาด ใบข่า ใบตะไคร้เป็นต้น เมื่ออยู่ไฟครบกำหนดแล้วเวลาจะออกจากไฟก็ยังต้องทำพิธีอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าพิธี "เสียพิษไฟ" ซึ่งจะให้หมอตำแยหรือผู้รู้จัดทำให้ก็ได้

ตามพิธีนี้จะต้องจัดกรวยดอกไม้บูชาที่ก้อนเส้าทั้งสามในเตาที่อยู่ไฟ หมอว่าคาถากำกับและอมเหล้าหรือเกลือพ่นเข้าที่หลังของผู้อยู่ไฟ เมื่อรับประทาน "ยากำ" แล้วก็ออกจากไฟได้ทันที

"ยากำ" ใช้ต้มเมื่อจะออกจากไฟ "กำ" แปลว่า "อยู่ไฟ" แต่ความหมายของการต้ม "ยากำ" นี้ก็เพื่อให้มีลูกห่างขึ้น ปกติใช้รากไม้ต่าง ๆ มาต้มแล้วแต่ตำราของใคร เช่น ใช้แก่นหมัน (ทำให้เป็นหมัน) แก่นกระบก รากตานา รากเข็มขาว รากคัดเค้า รากโกทา รากนางแซง เป็นต้น มีเคล็ดอยู่ว่า การต้มยานี้จะใส่น้ำประมาณ ๓ ถ้วย เอาใบกล้วยตีบ (หอมจันทร์) ปิดปากหม้อ เคี่ยวจนเหลือน้ำประมาณ ๑ ถ้วย รินน้ำต้มแล้วเอาหม้อไปคว่ำ เป็นเสร็จพิธีเรื่องการอยู่ไฟ

ที่หมู่บ้านอุเม็งจังหวัดเชียงใหม่ พิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งครรภ์และการคลอดบุตร มีแตกต่างไปจากหมู่บ้านพรานเหมือนเป็นบางประการ เป็นต้นว่าในระหว่างตั้งครรภ์ไม่มีพิธี "สู่ขวัญแม่มาร" แต่มีพิธี "ปั๊ดแก้แม่มาร" ซึ่งคล้ายกับพิธี "แต่งแก้แม่มาร" ของบ้านพรานเหมือน

พิธี "ปั๊ดแก้แม่มาร" ของชาวบ้านอุเม็งนั้น เป็นพิธีที่จัดทำเพื่อป้องกันอันตรายแก่หญิงท้องแก่และเชื่อกันว่าป้องกันได้ทั้งแม่และลูกที่อยู่ในท้อง เมื่อท้องได้ประมาณ ๘ เดือนก็จัดข้าวตอกดอกไม้ไปเชิญหมอผู้รู้พิธีมาจัดทำที่บ้านของตน พิธีนี้จะทำเฉพาะวันอังคารตอนเย็นเท่านั้น

คนท้องแก่จะต้องจัด "ขันตั้ง" เตรียมไว้ ขันตั้งนี้ประกอบด้วย เทียนเล็ก ๔ คู่ เทียนหนัก ๑ บาท ๑ คู่ หนัก ๑ เฟื้อง ๑ คู่ พลู ๔ ใบ หมากมัด ๔ มัด หมากพวง ๑๓ พวง เบี้ย ๑ พัน[๖] ผ้าขาว ๑ ผ้าแดง ๑ ข้าวสาร ๑ ถ้วย น้ำส้มป่อย ใบหนาดและใบผีเสื้ออย่างละ ๒—๓ ใบ มัดติดกันและเงิน ๕ สลึง นอกจากนั้นยังจะต้องจัดกระทงอีกใบหนึ่งใส่ช้าง ม้า วัว ควาย เป็ด ไก่ หมู หมา ซึ่งปั้นด้วยดิน มีอาหารคาว หมาก เมี่ยง บุหรี่ อย่างละ ๔ ใส่ในกระทงด้วย เมื่อหมอมาถึงบ้านก็จะเริ่มพิธีโดยยก "ขันตั้ง" ขึ้นประนมบูชาครู แล้วนำหญิงท้องแก่และสิ่งของทั้งหมดไปที่ถนนนอกบ้าน ให้หญิงนั่งราบกับพื้นเหยียดเท้าไปข้างหน้า เอาสิ่งของ

---

[๖] หมากมัด หมายถึง หมากพวง หมายถึง หมากแห้งผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ร้อยเป็นพวงยาวประมาณ ๑ คืบเศษ เบี้ย ๑ พัน =

ต่าง ๆ วางที่ปลายเท้า หมอยืนอยู่ข้างหลังผู้หญิงว่าคาถาซึ่งมีทั้งคำบาลีและคำพื้นเมือง ขณะที่ว่าคาถาก็เอาใบหนาดและใบผีเสื้อจุ่มน้ำส้มป่อยประพรมที่ตัวหญิงนั้นอยู่เรื่อย ๆ เสร็จแล้วก็กลับมาบนบ้าน เอาด้ายผูกข้อมือหญิงทั้งสองข้าง เป็นเสร็จพิธี หมอก็เอาขันตั้งกลับ ยกเว้นผ้าขาวผ้าแดงและเบี้ย การปัดแก้แม่มารนี้ปรากฏว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำพิธีนี้กับบุตรทุก ๆ คน

ส่วนเรื่องการคลอดบุตรนั้น ชาวอุเมิงส่วนใหญ่คลอดบุตรที่บ้านของตน มีน้อยรายมากที่จะไปคลอดที่โรงพยาบาล และจะไปก็เพราะเหตุจำเป็นจริง ๆ เช่น เด็กตายในท้องหรือเป็นลูกคนแรกที่แม่เกิดกลัวอย่างผิดปกติ ในหมู่บ้านนี้มีหมอตำแย (พ่อจ้าง - พ่อฮับ) อยู่เพียงคนเดียวชื่อ นายถา อายุประมาณ ๔๙ ปี ได้รับแต่งตั้งจากทางอำเภอให้เป็นหมอตำแยมาได้ประมาณ ๒ ปีเศษ นายถาไม่ได้ร่ำเรียนวิชานี้มาจากไหน อาศัยได้เคยติดตามและเป็นผู้ช่วยมารดาของตนซึ่งเป็นหมอตำแยอยู่ถึง ๓๐ ปีเศษ จึงเกิดความรู้ความชำนาญขึ้น เมื่อมารดาถึงแก่กรรมแล้วจึงรับหน้าที่นี้แทน

เมื่อหญิงใดรู้สึกเจ็บครรภ์ ก็จะจัดกรวยดอกไม้ใช้ให้คนไปเชิญหมอตำแยมา เมื่อหมอมาถึงก็จะคลำดูที่ท้องว่าเด็กอยู่ท่าไหน แล้วพื้นให้เด็กนอนตรง ๆ หันศีรษะลง ส่วนตัวหญิงเองก็จะนั่งหรือนอนหันศีรษะให้ถูกทิศทาง เช่น วันจันทร์ไม่หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก วันอังคารห้ามหันไปทางทิศเหนือเป็นต้น เมื่อมีลมเบ่งหมอก็จะช่วยบีบคลำที่ท้อง มีสามีหรือพ่อแม่ญาติของหญิงนั้น ๆ ช่วย เมื่อเด็กคลอดออกมาก็เอาผ้ารองให้นอนและช่วยบีบคลำท้องเพื่อให้รกออก เมื่อรกออกมาแล้วใช้ด้ายมัดสะดือและใช้ตะไกรจุ่มน้ำร้อนตัดรกนั้นใช้ห่อใบตองเอาไปฝังริมรั้วทางทิศใต้หรือทิศตะวันตกในที่ที่คนจะไม่เข้าไปเหยียบย่ำ เวลาจะเอารกไปฝังมีเคล็ดให้หยิบด้วยมือขวาเพื่อเด็กจะได้ถนัดขวา ขณะที่เด็กคลอดพ้นครรภ์มารดาแล้ว หมอจะให้มารดากินยา "แดงพม่า" (ชื่อยาหอมแก้ลมชนิดหนึ่ง ปรุงและจำหน่ายในเมืองไทย เข้าใจว่าเดิมอาจมาจากพม่า) และใช้ "ยาแก้" ตบศีรษะและให้กินด้วย (ยาแก้เป็นตำราของหมอตำแยเอง ประกอบด้วยรากไม้ต่าง ๆ เช่น รากค้างคาว จันทน์ขาวจันทน์แดง ฝนกับน้ำร้อน) ต่อจากนั้นหมอจะเอาเด็กเกิดใหม่อาบน้ำเย็น ถ้าเป็นหน้าหนาวก็ใช้น้ำอุ่น

แล้วให้นอนบนเบาะบนพื้นเรือนหรือเอาใส่ในกระด้ง เสร็จแล้วทำความสะอาดให้แม่ เช่น เช็ดตัว ใส่เสื้อ แล้วเอาผ้าขาวม้ามา ๑ ผืน ชายหนึ่งบั้นเป็นก้อนกลม เหน็บที่หัวหน่าวของหญิงที่คลอดลูก เอาชายอีกข้างหนึ่งกระหวัดรอบเอวมาผูกให้แน่น ที่หัวหน่าว ผ้านี้จะต้องรัดอยู่ตลอดเวลาที่ "อยู่เดือน" เพื่อช่วยให้มดลูกเข้าที่เป็น เสร็จเรื่องการคลอดบุตร เมื่อคลอดแล้ว ๓ – ๔ วัน หมอจะมาเยี่ยมแม่และเด็กอีก ครั้งหนึ่ง แต่ถ้าเกิดอะไรขึ้นก็ไปตามหมอมาได้ เมื่อแม่ออกเดือนแล้วก็จะจัดสิ่งของไป "คำหัว" หมอ คือ น้ำส้มป่อย ข้าวตอกดอกไม้ เมี่ยง บุหรี่ เงิน ๕ – ๒๐ บาท

การคลอดบุตรของชาวบ้านอุเมิงไม่มีการอยู่ไฟเช่นชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอื่น ๆ แต่มีการ "อยู่เดือน" แทน การอยู่เดือนนี้หมายความว่า มารดาจะต้อง เก็บตัวอยู่แต่ในห้องนอนของตน โดยไม่ออกไปจากห้องเลย (ยกเว้นไปอาบน้ำหรือ ขับถ่าย) เป็นเวลาประมาณหนึ่งเดือน การอยู่เดือนมีวิธีการสังเขปดังนี้

ในตอนค่ำของวันแรกเมื่อทุกคนขึ้นเรือนหมดแล้ว สามีจะเอา "ทรายเสก" ซึ่ง เตรียมไว้แล้วโรยรอบ ๆ บ้านเป็นสิ่งแรก (ทรายนี้ไปขอให้เจ้าอาวาสเสกเป่าให้) บางรายก็จะเอาใบหนาดหรือกิ่งหนามพุทราสะที่ใต้ถุนบ้านตรงที่คลอดลูกเพื่อป้องกัน ผีกระสือทำร้ายแม่ และแม่บางคนจะมีด้ายคล้องคอ การทำด้ายคล้องคอใช้ว่า นะโมฯ ๓ จบ แล้วว่าคาถา "กุสุจิ โกระหำ กสฺสปำ โกอมฺมงฺ เมตฺตนฺจะ" เพื่อป้องกันผี ทุกชนิด (หมอตำแยเป็นผู้จัดทำให้) และทุก ๆ คืนจะต้องตามตะเกียงน้ำมันมนต์ ไว้ที่หั้งบนหัวนอนตลอดเวลาที่อยู่เดือน ผู้อยู่เดือนจะต้องมีผ้าโพกศีรษะใส่เสื้อและ นุ่งผ้ากรอมมือกรอมเท้า ถ้าเป็นหน้าหนาวก็อาจใส่ถุงเท้าด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ร่างกาย อบอุ่นอยู่เสมอ เมื่อถึงเวลาประกอบอาหารจะต้องรีบเข้าไปอยู่ในมุ้งเพื่อมิให้ได้กลิ่น อาหารเหล่านั้นซึ่งถือว่าเป็นการ "ผิดเดือน" นอกจากนี้ก็รับประทานยาแก้และน้ำไพล ต้มเป็นประจำ อาหารก็รับประทานได้แต่ข้าวนึ่งร้อน ๆ เปล่า ๆ หรือข้าวจี่ (ข้าวเหนียว ปิ้งไฟ) ในระยะ ๗ วันแรก ต่อจากนั้นกินข้าวจี่กับเกลือ ซึ่งสะตุเสียก่อน หลังจาก ๑๕ วัน จึงจะกินอาหารอย่างอื่นได้ เช่น ผักต้ม เนื้อหมูปิ้ง ปลาช่อนแห้งปิ้ง และ ห้ามของทอดทุกชนิด

กำหนดระยะเวลาอยู่เดือนนั้นแตกต่างกัน แต่พอจะสรุปได้ว่า ลูกผู้ชายอยู่ประมาณ ๒๗-๒๘ วัน ไม่ครบ ๓๐ วัน (หยุดเผื่อมีดเผื่อพร้า) โดยมีเคล็ดว่าเวลาโตขึ้นจะได้ใช้มีดไม้ได้เก่ง ส่วนลูกผู้หญิงจะอยู่เกิน ๓๐ วัน ราว ๆ ๓๑—๓๒ วัน เรียกว่า "เผื่อหูกเผื่อผ้าย" โตขึ้นจะได้เก่งทางปั่นฝ้ายทอผ้า

พิธีทำศพ

การเกิดและการตายย่อมเป็นของคู่กัน ถึงกับมีคำพังเพยกล่าวไว้ว่า "เวียนว่ายตายเกิด" เราเริ่มต้นชีวิตด้วยการเกิดและสิ้นสุดด้วยการตาย เราจึงถือกันว่าสองสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก มักจะมีพิธีรีตองต่าง ๆ เกี่ยวกับการนี้ที่ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณ แม้ว่าในปัจจุบันนี้พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการเกิดจะเหลือน้อยลงเพราะความเชื่อถือของเราเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง และความรู้ในเรื่องการแพทย์ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่พิธีทำศพก็ยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่อย่างที่จะเรียกได้ว่าไม่สู้จะเปลี่ยนแปลงไปเท่าไรนัก และยังนับว่าเป็นพิธีกรรมส่วนบุคคลที่สำคัญที่สุดที่มีทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านอื่น ๆ มาร่วมในพิธีนี้ด้วย เพราะถือว่าเป็นโอกาสสุดท้ายที่จะปฏิบัติหน้าที่บางอย่างให้ผู้ตาย

พิธีอันสืบเนื่องจากการตายนี้ มีความสำคัญที่อาจแบ่งกล่าวได้เป็น ๓ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ความตายทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางตำแหน่งฐานะของบุคคล คือตำแหน่งฐานะของผู้ที่ตายไปแล้วนั้น ย่อมแตกต่างไปจากเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่และเปลี่ยนสถานที่อยู่จากโลกของ "คนเป็น" ไปอยู่ในโลกของ "คนตาย" อีกด้วย ประการที่สองชะตากรรมของบุคคลจะเป็นอย่างไรหลังจากที่ได้ตายไปแล้ว เชื่อกันว่าเป็นเรื่องของ "บุญ—บาป" และ "กรรม" ที่ตนได้กระทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่หรือที่ได้กระทำไว้เมื่อชาติก่อน ๆ เมื่อผู้ใดได้กระทำแต่ "บุญ" และ "กรรมดี" ไว้ ก็จะได้รับผลแต่ในทางที่ดีสนองตอบเมื่อตายไปแล้วด้วย ประการที่สาม ความตายยังแสดงโครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านนั้น ๆ ให้เห็นชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความเกี่ยวพันกัน

ระหว่างบุคคลต่าง ๆ ที่ต่างชั้นกัน กล่าวคือ เป็นการแสดงบทบาทหน้าที่ของบุคคลชั้นลูกหลานที่จะพึงมีต่อบุคคลชั้นบิดามารดาหรือผู้เฒ่าหรือผู้มีอาวุโสกว่าเป็นต้น ฉะนั้นพิธีทำศพจึงเป็นการแสดงการเปลี่ยนฐานะของบุคคล รวมทั้งเป็นการทำให้แน่ใจขึ้นว่า ผู้ตายจะมีฐานะดีขึ้นหรือช่วยขจัดบั่นเบา "บาป" และ "กรรมชั่ว" ที่ได้กระทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ให้เบาบางหรือหมดสิ้นไป โดยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้โดยวิธีต่าง ๆ มากกว่าในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต (life crises) ระยะอื่น ๆ และในพิธีทำศพนั้นพระสงฆ์ย่อมมีบทบาทที่สำคัญยิ่งในฐานะที่เป็นสื่อกลางระหว่างการตายกับการเกิดใหม่

โดยทั่วไปชาวบ้านแยกการตายออกเป็น ๒ อย่าง คือ ตายอย่างปกติและตายผิดปกติ การตายอย่างหลังเป็นการตายอย่างกะทันหันและผิดธรรมดา (ตายโหง) เช่น ตายในการคลอดบุตร ถูกฆ่าตาย ตายโดยอุบัติเหตุ หรือโรคร้ายแรงบั่นจุบันทันด่วน ลักษณะของการตายทั้งสองอย่างนี้ ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญต่อชะตากรรมของวิญญาณ ยิ่งเป็นการ "ตายโหง" ด้วยแล้วก็ยิ่งต้องมีพิธีการเป็นพิเศษเพื่อวิญญาณของผู้ตาย

ที่หมู่บ้านพรานเหมือน จังหวัดอุดรธานี พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำศพมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ระยะที่๑ เรียกว่า "ดอย" คือการแต่งตัวและจัดวางศพ หลังจากตายแล้วไม่ช้าบรรดาญาติก็จะจัดทำความสะอาดและแต่งตัวศพด้วยเสื้อผ้าชุดใหม่ เรียกว่า "อาบน้ำศพ" คือเอาน้ำรดมือศพเป็นการขอขมาลาโทษ เสร็จแล้วเอาด้ายมัดมือและเท้าของศพเอาศพนอนลงบนเสื่อมีหมอนหนุน เอาเงินเหรียญบาทใส่ในปากศพแล้วเอาขี้ผึ้งปิดรวมทั้งปิดตาด้วย[๗] แล้วเอาดอกไม้ ๑ คู่ เทียน ๑ คู่ เงิน ๒ บาท (ต้องเป็นคู่เสมอ) ใส่มือศพเอาด้ายมัดอยู่ในท่าพนมมือ (เงินสำหรับเพื่อซื้อทางไปสวรรค์ ดอกไม้และเทียนเพื่อบูชาพระรัตนตรัย) ศพต้องวางศีรษะหันไปทางทิศตะวันตก และที่เหนือศีรษะมีสิ่งของต่าง ๆ วางอยู่คือ ที่นอนและผ้าห่มที่ผู้ตายเคยใช้เป็นประจำ กระจาดใส่จานข้าว ปลา พริก ภาชนะใส่น้ำ เสื้อผ้า เพื่อผู้ตายจะได้กินและใช้ในโลกหน้า

---

[๗] อธิบายได้เป็น ๒ นัย คือป้องกันความอุจาด เพราะบางศพลืมตาและอ้าปาก อีกนัยหนึ่งก็คือปิดเสียเพื่อไม่ให้เห็นและพูดสิ่งอกุศลทั้งปวง ส่วนเงินนั้นเป็นการซื้อทางไปยังภพของคนตาย

นอกจากนี้ก็มีมีด ๑ เล่ม (สำหรับถวายพระ) และผ้าแดง ๑ ผืน สำหรับคลุมหีบศพที่บนศีรษะและเท้าของศพมีเชือกผูกโยงไปที่เสาเหนือศพ และมีผ้าขาวผืนหนึ่งแขวนอยู่เรียกว่า "ผ้าหักเหา" ซึ่งตอนหลังจะถวายเป็นผ้าบังสุกุลต่อไป

เมื่อผู้ใดตายลงย่อมเป็นธรรมเนียมของชาวชนบทที่ว่า ชาวบ้านทั้งหลายทั้งที่เป็นญาติและไม่ใช่ญาติจะมาชุมนุมกันทุกเพศทุกวัย เพื่อช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ รวมทั้งบริจาคเงินคนละเล็กน้อย (๑-๕ บาท) ช่วยงานศพ เงินเหล่านี้มีการจดไว้อย่างถี่ถ้วน พวกที่มาช่วยงานจะแบ่งกันทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่นผู้หญิงแก่มวนบุหรี่และจัดหมากพลู หญิงสาว ๆ ทำครัว พวกผู้ชายต่อโลงศพและตกแต่งประดับประดา เมื่อต่อโลงเสร็จก็จะเอาเข้าไปในบ้าน เอาศพรวมทั้งเสื่อและเสื้อผ้าใส่โลงมีธงกระดาษบ้างสี่มุม ข้าง ๆ โลงก็เอา "ต้นเงิน" ที่ชาวบ้านบริจาคบิ่กไว้เรียงราย หนุ่ม ๆ อีกพวกหนึ่งรับหน้าที่ไปตัดฟืนในป่าและทำที่เผาศพในป่านั้น พวกที่ออกไปตัดฟืนนี้จะกลับบ้านไม่ได้จนกว่าจะเผาศพเสร็จ ถือกันว่าถ้ากลับมาก่อนจะนำโชคร้ายมาสู่ญาติพี่น้อง

พอตกตอนใกล้เพลพระภิกษุและสามเณรก็จะมาที่บ้านคนตาย มีการสวดมนต์และฉันเพล หลังจากฉันแล้ว ก็มีการสวดอีก เช่น สวด "กุศลา" สวด "โชติมรรค" ซึ่งเป็นการสวดเพื่อบอกทางไปสวรรค์และเป็นการให้บุญแก่ผู้ตายด้วย

การแห่ศพออกจากบ้านนั้น จะต้องหามโลงเอาเท้าไปก่อน และขณะที่หามศพลงจากบ้านจะต้องคว่ำภาชนะที่ใส่น้ำทุกชนิดรวมทั้งกลับหัวหางกระไดบ้านด้วย[๗] คนหามศพมี ๔ คน และก่อนที่จะยกโลงก็มีคนเอาดอกไม้และเทียนแจกให้คนทั้ง ๔ นี้ เพื่อเอาไว้เซ่นศพ เวลาเผาจะได้ไม่เกิดอันตรายจากผู้ตาย ขบวนศพนำโดยพระสงฆ์ซึ่งจูงด้ายเส้นยาวที่ไปผูกติดท้ายโลงศพ ถัดจากโลงศพก็เป็นพวกผู้ชาย แล้วจึงผู้หญิง ระหว่างทางมีการโปรยข้าวตอก ซึ่งมีความหมายว่าเมื่อใครตายแล้วจะไม่กลับมาเกิดเป็นคนเก่าอีกเช่นเดียวกับข้าวตอกที่ไม่สามารถจะงอกได้อีก แต่อีกแง่หนึ่งก็หมายถึงว่าโปรยข้าวตอกเพื่อล่อผีไปยังป่าช้า จะได้ไม่เพ่นพ่านอยู่ตามหมู่บ้าน หรือจะไม่

---

[๗] อธิบายว่าเป็นการล้างตัวเชื้อโรคและเสนียดจัญไรให้หมดสิ้นไป เดิมเป็นปริศนาธรรมที่ว่า "ตีหม้อน้ำ ๓ ใบ" คือวัยทั้งสามของชีวิต ซึ่งไม่เที่ยงแท้อาจแตกสลายได้ กลับกระไดเพื่อไม่ให้ผีจำบ้านได้

เข้าไปอยู่ในโลงอันจะทำให้โลงหนักขึ้น เมื่อไปถึงบ่าช้าก็มีพระสงฆ์หลายรูปรออยู่ เพราะเป็นธรรมเนียมของชาวบ้านนี้ว่า ในพิธีกรรมที่สำคัญ ๆ จะต้องนิมนต์พระสงฆ์จากหมู่บ้านอื่นมาร่วมพิธีด้วย จึงมีพระสงฆ์จากหมู่บ้านใกล้เคียงมาอีก ๕ หมู่บ้าน รวมมีพระสงฆ์และสามเณรทั้งหมด ๒๒ รูป

ที่เผาศพได้จัดทำไว้แล้วโดยพวกหนุ่ม ๆ ที่ส่งออกมาตั้งแต่ตอนเช้า ประกอบด้วยเสา ๒ เสาปักลงในดิน มีกองฟืนวางขวางซ้อน ๆ กันระหว่างเสาทั้งสองนี้ ขบวนแห่ศพเวียน ๓ รอบที่เผาศพ แล้วจึงเอาโลงศพวางไว้ข้าง ๆ เชิงตะกอน ผู้ที่มาชุมนุมกันต่างช่วยกันเก็บไม้แห้ง ๆ วางบนกองฟืน ต่อจากนี้ก็ดึงเอาผ้าขาวที่คลุมโลงออกใช้เป็นผ้าบังสุกุล เมื่อพระสงฆ์สวดจบแล้วชาวบ้านก็ถวายหมากพลูบุหรี่และเงิน

ขั้นต่อจากนี้ก็คือพระสงฆ์ ๒ รูป ผลัดกันเอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ เสร็จแล้วญาติพี่น้องเอาน้ำหอมรดศพ ชาวบ้านอธิบายว่า การล้างหน้าและรดน้ำศพนี้ก็เพื่อให้สะอาดและสวยงามเมื่อเกิดใหม่ และอย่าเอาโรคเอาภัยอะไรติดตัวมา เชือกที่ตอนแรกใช้จูงศพก็เอาไปผูกที่หัวโลง มีพระสงฆ์ ๒ รูป ถือเชือกและสวดสั้น ๆ ถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต มีพระสงฆ์อีก ๓ ชุด เข้าสวดอย่างเดียวกัน ระหว่างที่สวดมีไม้ท่อนใหญ่ขวางระหว่างพระสงฆ์และโลงศพ และไม่มีพระสงฆ์องค์ใดเหยียบไม้นี้ (อาจเป็นเครื่องหมายขีดคั่นระหว่างคนเป็นกับคนตาย) เป็นอันเสร็จพิธีสำหรับพระสงฆ์และส่วนใหญ่จะพากันกลับวัด

การเผาศพกันจริง ๆ เริ่มด้วยการถอนเอาธงที่ ๔ มุมโลงออกมาปักลงบนเชิงตะกอน เจ้าอาวาสเดินไปที่หัวโลงจับชายผ้าขาวที่พาดบนโลง สวดบังสุกุลแล้วจึงดึงเอาผ้าไป เสื้อผ้า ผ้าห่ม ที่นอนของผู้ตายถูกนำไปกองไว้ที่เชิงตะกอน เสร็จแล้วยกโลงขึ้นวางบนเชิงตะกอน พระสงฆ์ที่เหลืออยู่และชาวบ้านต่างจุดไฟ ขณะที่ไฟไหม้ศพ พระสงฆ์ก็สวดบอกทางไปสวรรค์ เมื่อไฟที่เชิงตะกอนลุกดีแล้วชาวบ้านก็พากันกลับและถือเป็นธรรมเนียมว่า การจะกลับเข้าหมู่บ้านหลังจากเผาศพนั้น จะต้องเข้าวัดเสียก่อนแล้วเลยตรงไปบ้านศพ ซึ่งจะมีการเลี้ยงดูกันที่นั่น การเข้าวัดถือเป็นเครื่องป้องกันอันตรายต่าง ๆ จากการตาย

ตอนค่ำมีพิธีอีกที่บ้านผู้ตาย คือ มีพระสงฆ์มาสวด "ปริตมงคล" ติดต่อกันเป็นเวลา ๓ คืน เพื่อป้องกันอันตราย และให้ศีลให้พรแก่ครอบครัวของผู้ตาย ในพิธีสวดนี้มีการเอาเสื้อผ้าของผู้ตายที่ยังเหลืออยู่ และเครื่องมือที่ใช้ตัดไม้มาทำเชิงตะกอนใส่ไว้ในแหช้อนปลา เอาด้ายผูกที่พระพุทธรูป เจ้าอาวาสจับด้ายไว้ ถัดจากนี้ก็เอาด้ายไปวนรอบภาชนะใส่น้ำ แล้วพระสงฆ์จับด้ายต่อ ๆ กันไป ปลายด้ายเอาไปผูกไว้กับแห การทำเช่นนี้พอมองเห็นได้ว่าเป็นการทำให้สิ่งของเหล่านั้นกลับบริสุทธิ์ขึ้น ในตอนกลางคืนนี้มีคนทั้งหนุ่มและแก่อยู่ที่บ้านนี้จนดึก คนแก่ ๆ ก็คุยกัน พวกหนุ่มสาวก็เล่นอะไรต่าง ๆ เป็นการสนุก ตลอดทั้ง ๓ คืน

พิธีทำศพในระยะที่ ๒ คือ การเก็บกระดูกและการทำ "ปราสาทผึ้ง" การเก็บกระดูกนั้นกระทำกันในวันที่ ๓ หลังจากเผาศพแล้ว ในตอนเช้าตรู่บรรดาญาติพี่น้องจะมาชุมนุมกันที่บ้านผู้ตายแล้วพากันไปยังที่เผาศพ ณ ที่นั้นได้มีพระสงฆ์ที่นิมนต์ไว้ ๗ รูป รออยู่ก่อนแล้วและที่เชิงตะกอนยังมีไฟคุกรุ่นอยู่ ญาติผู้หนึ่งเป็นผู้เอาน้ำราดไฟให้ดับแล้วจึงเริ่มการเก็บกระดูก โดยพระสงฆ์รูปหนึ่งเป็นผู้นำหยิบกระดูกชิ้นหนึ่งขึ้นใส่ในหม้อแล้วผู้อื่นก็กระทำตาม ขณะที่เก็บกระดูกก็คราดขี้เถ้าไปด้วยเพื่อหาเหรียญเงินที่ใส่ไว้ในปากผู้ตาย เพื่อเอาไปใช้แขวนคล้องคอป้องกันผีต่าง ๆ ที่ก้นหม้อนั้นเจาะรู เมื่อเก็บกระดูกใส่รวมกันในหม้อแล้ว พวกลูกหลานก็เทน้ำหอมลงในหม้อเป็นการขอษมา ต่อไปก็เอาขี้เถ้าที่เชิงตะกอนนั้นทำเป็นรูปคน ขั้นแรกหันศีรษะไปทางทิศตะวันตก แล้วหันกลับตรงกันข้าม (แสดงว่าเป็นการกลับไปเกิดใหม่) ในขณะเดียวกันญาติอีกคนหนึ่งก็ขุดเสา ๒ ต้นที่ปักไว้เมื่อทำเชิงตะกอนออก เชื่อว่าถ้าไม่ขุดออกวิญญาณของผู้ตายจะวนเวียนอยู่ ณ ที่นั้น เสร็จแล้วปิดฝาหม้อด้วยผ้าขาว เอาด้ายมัดปากหม้อเหลือเส้นด้ายห้อยอยู่ประมาณ ๒ ฟุต จุดเทียนเล่มหนึ่งติดที่ปากหม้อแล้วเอาหม้อไปวางบนหน้าอกของรูปที่ปั้นด้วยขี้เถ้า (เทียนเป็นเครื่องนำทาง เอาหม้อวางที่หน้าอกเพราะหัวใจอยู่ที่นั่น) ถัดไปพระสงฆ์ก็เข้าไปยืนอยู่เหนือศีรษะรูปปั้นสวดคาถา ๓ บท ระหว่างที่สวดนี้พระสงฆ์ทุกรูปจับด้ายที่ผูกติดกับหม้อ ญาติคนหนึ่งก็กรวดน้ำ เสร็จแล้วเจาะผ้าผูกปากหม้อ (ให้วิญญาณออก) ขุดหลุมในกองขี้เถ้าแล้ว

เอาหม้อกระดูกใส่หลุมและกลบ แล้วช่วยกันเก็บกิ่งไม้ใบไม้มาปิดหลุม เป็นอันเสร็จพิธีและถือว่าวิญญาณนั้นบริสุทธิ์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์และกลับมาเกิดใหม่

ปราสาทผึ้ง เรื่อง "ปราสาทผึ้ง" นี้ ในวารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๖ กล่าวไว้ว่า "ปราสาทผึ้ง หรือที่พื้นเมืองเรียกต้นดอกเผิ้งนี้คือเอาหยวกกล้วยทำเป็นรูปปราสาทแล้วประดับลวดลายด้วยขี้ผึ้งนั่นเอง จึงเรียกว่าปราสาทผึ้ง การทำปราสาทผึ้งต้องอาศัยช่างผีมือมาแทงหยวกกล้วยเป็นลวดลายต่างๆ ประดับปราสาทผึ้ง..... ข้างในปราสาทก็บรรจุของที่จะถวายพระ เช่นผ้าไตร ไม้ขีดไฟ ใบชา เป็นต้น..... ว่ากันว่านอกจากจะทำบูชาพระรัตนตรัยในเทศกาลออกพรรษาแล้วก็ทำกันในโอกาสแก้บนบ้าง อุทิศให้ผู้ตายก็ยังมีบ้าง..... บัจจุบันเหลือน้อยลงทุกที....."

ปราสาทผึ้งที่บ้านพรานเหมือนมีรูปโครงคล้ายปราสาทราชวังและมีแคร่หามภายในมีสิ่งของหลายชนิดสำหรับถวายพระสงฆ์เพื่อแผ่ส่วนบุญให้ผู้ตาย มีผู้มาช่วยทำปราสาทผึ้งมากมายทั้งที่เป็นญาติและไม่ใช่ ขณะพิธีเก็บกระดูกใกล้จะเสร็จสิ้นลงนั้นญาติส่วนหนึ่งและชาวบ้านก็หามปราสาทผึ้งจากบ้านผู้ตายไปยังวัดและนำไปวางไว้ที่ชานหน้ากุฏิสงฆ์ซึ่งณ ที่นั้นก็มีคนมาชุมนุมกันอยู่บ้างแล้ว พิธีตอนนี้เริ่มด้วยการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ นอกจากอาหารจากบ้านของผู้ตายแล้วชาวบ้านอื่นๆ ยังนำอาหารมาร่วมทำบุญอีกด้วย ขณะที่ถวายอาหารแด่พระสงฆ์อยู่นั้น ก็มีพิธีเซ่นไหว้ผู้ตายในบริเวณวัดใกล้กับโบสถ์อีกด้วยพิธีนี้เรียกว่า "ชักข้าว" คือการเซ่นอาหารแก่วิญญาณของผู้ตาย ผู้ประกอบพิธี เป็นผู้ร่วมสายโลหิตกับผู้ตาย คือบุตรและน้องสาวน้องชาย คนเหล่านี้เอากระทงใส่อาหารวางไว้ข้างโบสถ์ จุดเทียนแล้วเอาท่อนไม้ไผ่มีธงปักข้างบนไปปักที่ทิศตะวันตกของโบสถ์เป็นการแสดงว่าอาหารเหล่านั้นได้เซ่นผู้ตายแล้ว เสร็จแล้วก็กรวดน้ำบอกเล่าวิญญาณของผู้ตายให้รับสิ่งของต่างๆ ในปราสาทผึ้ง และขอร้องให้ "นางธรณี" เป็นสื่อนำสิ่งของและบุญไปให้ผู้ตายด้วย

พิธีต่อไปก็คือการถวายปราสาทผึ้งต่อพระสงฆ์ สิ่งของในปราสาทผึ้งก็มี จีวร หมอน เสื่อ ผ้า กางเกงขาสั้น หม้อ ไฟฉาย สมุด ดินสอ เทียน ไม้ขีด เมื่อยกปราสาทผึ้งไปวางใกล้ ๆ พระสงฆ์แล้วก็จุดเทียนวางลงบนปราสาทเอาด้ายผูกปราสาทข้างหนึ่งส่วนปลายอีกข้างหนึ่งให้พระสงฆ์เหล่านั้นจับไว้ แล้วกล่าวคำถวายสิ่งของเหล่านั้นเสร็จแล้วก็พังเทศน์ เป็นเสร็จพิธีทุกอย่างในเรื่องการทำศพ

ที่หมู่บ้านอุเม็ง จังหวัดเชียงใหม่ พิธีทำศพออกจะแตกต่างกับภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่หมู่บ้านอุเม็งนี้ไม่มีการเผาศพ แม้ว่าโดยทั่วๆ ไปประชาชนในภาคเหนือจะมีพิธีเผาศพก็ตาม รายละเอียดในเรื่องการทำศพของชาวอุเม็งมีดังต่อไปนี้

ก่อนที่จะพูดถึงพิธีทำศพ จำเป็นจะต้องเท้าความถึงพื้นเพของชาวบ้านอุเม็งนี้บ้าง ตามที่ได้เคยกล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า ชาวบ้านอุเม็งมีเชื้อสายเป็นพวกลัวะซึ่งอพยพมาจากถิ่นอื่น ฉะนั้นในปัจจุบันชาวอุเม็งส่วนใหญ่จึงเป็นพวกลัวะแต่ก็มีคนเมือง (ไทยเหนือ) เข้ามาอยู่ปะปนบ้าง ประมาณ ๘ ครอบครัว พิธีทำศพของผู้ตายที่เราได้มีโอกาสเห็นนี้ ชาวอุเม็งถือว่าเป็นพิธีของคนเมืองซึ่งไม่ได้มีบรรพบุรุษเป็นลัวะมาจากดอย ในเรื่องนี้ผู้เฒ่าคนหนึ่งให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า ถ้าผู้ชายคนเมืองไปแต่งงานกับผู้หญิงลัวะ และอาศัยอยู่กับฝ่ายภรรยาผู้นั้นก็จะกลายเป็นลัวะไป หรือถ้าผู้หญิงลัวะไปแต่งงานกับคนเมืองและอยู่บ้านสามี หญิงนั้นก็จะกลายเป็นคนเมืองไป แต่มีบางคนบอกว่าความจริงนั้นผู้ตายเป็นลัวะแต่นับถือผีเมืองจึงต้องทำพิธีแบบคนเมือง อย่างไรก็ตามเนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นบ้านลัวะซึ่งใช้วิธีฝังศพแทนเผาศพ คนเมืองที่อยู่ในหมู่บ้านนี้จึงต้องอนุโลมใช้วิธีฝังศพตามไปด้วย มีแตกต่างกันอยู่ที่คนเมืองใช้โลง (หีบ) ใส่ศพและเอาไปฝังที่ป่าช้าอีกแห่งหนึ่ง ส่วนพวกลัวะแท้ ๆ ใช้ท่อนไม้ขุดใส่ศพ (ใช้ต้นงิ้วหรือไม้เนื้ออ่อนที่ขุดง่าย) และนำไปฝังที่ป่าช้าอีกแห่งหนึ่งคนละทิศกัน รายที่กล่าวถึงนี้เป็นพิธีแบบคนเมือง

เป็นธรรมเนียมอยู่ว่า เมื่อผู้ใดถึงแก่กรรมหลังจากนั้นก็มีการอาบน้ำศพทันที แล้วเปลี่ยนเสื้อผ้าใส่ชุดที่ผู้ตายรักที่สุด ต่อจากนั้นก็เอาด้ายดิบมัดข้อมือให้พนมมือ เอากรวยใส่ดอกไม้ธูปเทียนใส่ในอุ้งมือ แล้วมัดที่ตัวอีก ๓ แห่ง คือที่ข้อศอกเข่าและข้อเท้า การมัดศพนี้มีคำพังเพยพื้นเมืองกล่าวว่า "รักลูกรักเมียเหมือนปอมัดศอก รักของนอกนอกนานาเหมือนปลอกชุบตีน" เป็นการแสดงความอาลัยอาวรณ์ต่อผู้ตาย แล้วจัดให้นอนหงายบนเสื่อบนพื้นบ้านในห้องมีผ้าห่มคลุมแค่หน้าอกและจุดตะเกียงตั้งไว้ที่หัวศพ เป็นเครื่องหมายให้คนเป็นรู้ว่าผู้นั้นได้ดับไปแล้ว คนเป็นเหมือนกับไฟที่ยังจุดอยู่ถ้าตายไปแล้วก็ดับมืดไป ต่อจากนั้นก็จัดทำธง ๓ หางสีขาว (ทำด้วยกระดาษสา) แขวนที่หัวนอน ธงนี้มีความหมายให้ผู้ตายไปไหว้พระเกตุแก้ว (เข้าใจว่าเป็นพระพุทธเจ้า) บนสวรรค์ หางธงหมายถึงพระรัตนตรัย นอกจากธงก็ยังแขวนถุงใส่ข้าวตอกดอกไม้บูชาพระเกตุแก้วอีกด้วย

รายที่กล่าวถึงนี้ถึงแก่กรรมตอนกลางคืน ในตอนเช้าเวลาประมาณ ๙.๐๐ น. มีเณรองค์หนึ่งจากวัดอุเม็งมาสวดให้หน้าศพ การสวดสวดจากคัมภีร์ใบลานเป็นภาษาพื้นเมือง ประมาณ ๑๕ นาที ก็กลับ มีผู้พังสวดอยู่ในห้อง ๓–๔ คน แต่ที่เฉลียงข้างนอกห้องมีผู้ชายนั่งอยู่หลายคน พูดคุยกันบ้าง จัดต้นดอกไม้บ้าง ต้นเงินบ้าง แต่ที่สำคัญคือต้นกัณฑ์เทศน์ ซึ่งทำด้วยไม้เนื้ออ่อนมีขาตั้ง ๓ ขา ยอดสุดปักไม้เสียบเงินสำหรับถวายพระ ถัดลงมาเป็นถุงใส่เมี่ยง บุหรี่ ไม้ขีด ถุงใส่ของถวายพระเสื้อผ้าตายปักลดหลั่นกันลงมาที่ชั้นล่างสุดมีผ้าซิ่นของผู้ตายพับวางไว้ที่ใต้ขาต้นกัณฑ์ ระหว่างนี้มีชาวบ้านทะยอยกันมาเยี่ยมศพอยู่เรื่อย ๆ ทุก ๆ คนจะนำดอกไม้เมี่ยงบุหรี่และเทียนมาคำนับศพ รวมทั้งบริจาคเงินช่วยงานศพ คนละ ๑–๒ บาท อีกด้วย ที่ลานบ้านมีผู้หญิง ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งทำอาหารและขนม อีกกลุ่มหนึ่งจัด "ก๋วยสัง" คือตะกร้าไม้ไผ่สานตาห่าง ๆ ขนาดเล็ก ๖ ใบ ใหญ่ ๑ ใบ ข้างในบรรจุสิ่งของต่าง ๆ เช่น ข้าวสาร มะพร้าวอ่อน หมาก พลู บุหรี่ เมี่ยง ไม้ขีด กล้วย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำไว้ถวายพระและเณรก่อนจะนำศพไปฝัง และที่บ้านอีกหลังหนึ่งในบริเวณเดียวกันมีหญิงสาว

๓—๔ คน ช่วยกันทำพวงหรีดสำหรับประดับหีบศพ เรื่องพวงหรีดนี้เป็นประเพณีของคนไทย ถ้าพวกลัวะตายจะไม่มีการประดับด้วยหรีดเลย ที่ตรอกหน้าบ้านมีผู้ชาย ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมี ๕—๖ คน ช่วยกันต่อโลงคานหามและฝาครอบโลง (แมว) สิ่งเหล่านี้ทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซีกใช้กระดาษกรุอีกทีหนึ่ง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีเกือบ ๒๐ คน นั่งล้อมวงเล่นการพนันลูกเต๋ากันอยู่ เรื่องการพนันดูจะเป็นเรื่องที่ปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปทางถิ่นนี้ คือ เมื่อมีศพอยู่กับบ้านก็จะมีการพนันและจะเลิกทันทีเมื่อนำศพออกไปจากบ้านแล้ว ซึ่งทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าจะต้องมาช่วยงาน แต่เมื่อมากันมาก ๆ ไม่มีงานจะทำ ก็หันไปหาการพนันเป็นเครื่องแก้เหงาหาใช่ธรรมเนียมที่แท้จริงไม่

เวลาประมาณ ๑๐ น. เจ้าอาวาสวัดอุเม็งมาเทศ ๑ จบ พอใกล้จะถึงเวลาเพลก็จัดข้าวปลาอาหารไปถวายพระและเณรที่วัด หลังจากนั้นก็เลี้ยงกลางวันแก่ผู้ที่มาช่วยงานและเยี่ยมศพตอนบ่ายมีภิกษุ ๒ รูปมา "สวดชักบังสุกุล" โดยนั่งข้าง ๆ ศพองค์ละข้าง เมื่อสวดจบแล้วก็ชักผ้าขาวที่คลุมศพไปองค์ละผืน สิ่งของต่าง ๆ ที่จัดเตรียมไว้เช่น ต้นดอกไม้ ต้นกัณฑ์ ต้นเงิน และก๋วยสังก็นำไปถวายพระตอนนี้ ก่อนจะนำศพลงจากบ้านก็มีคนนำกาบกล้วยมาวางตามขั้นบันไดทุกขั้น ความจริงแต่ก่อนใช้กลับบันไดเสียเลยแต่ปัจจุบันทำไม่สะดวกเลยใช้วิธีนี้แทน โดยมีความเชื่อว่าผีกับคนจะใช้บันไดร่วมกันไม่ได้ต้องใช้คนละอัน นอกจากนี้เมื่อหามศพลงบันไดแล้วคนที่อยู่บนบ้านจะต้องเทน้ำจากตุ่มไหหรือภาชนะอื่น ๆ ที่ใช้ใส่น้ำบนบ้านจนหมด ในเรื่องนี้เราได้รับคำอธิบายเป็นสองนัย นัยแรกเชื่อว่าเป็นการล้างความเจ็บไข้ได้ป่วยให้หมดสิ้นไป อีกนัยหนึ่งเปรียบเทียบว่าผู้ที่ตายไปแล้วย่อมไม่ฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาอีกได้ เช่นเดียวกับการเทน้ำจากภาชนะต่างๆลงดินจะกลับเอามาใส่คืนอีกไม่ได้ ศพนั้นเมื่อหามลงจากบ้านแล้วก็เอาไปใส่โลงที่เตรียมไว้ และก่อนที่จะเอาฝาครอบก็มีพิธี "ตัดผ้าย" คือมีผู้เฒ่าคนหนึ่งล้วงเอากรวยดอกไม้สองกรวยในโลงขึ้นมา กรวยนี้เตรียมไว้ล่วงหน้าแล้วโดยมีด้ายดิบเส้นหนึ่งผูกโยงจากกรวยหนึ่งไปยังอีกกรวยหนึ่ง สามีของผู้ตายถือกรวยไว้อันหนึ่ง อีกอันหนึ่งวางที่ไม้คานหามโลงศพ ผู้เฒ่าเอามีดสับกลางด้ายให้กรวย

ทั้งสองขาดจากกันพร้อมกับพูดว่า "เวลานี้ตายไปจากกันแล้ว ผัวเป็นบ่าวเมียเป็นสาว ต่างคนต่างไปเสีย" (ตัดผัวตัดเมีย) เชื่อว่าเป็นการตัดขาดจากกัน หมดความรักและห่วงใยซึ่งกันและกัน สามีจะเก็บกรวยอันที่ตนถือไว้อีกอันหนึ่งใส่คืนลงไปในโลงแล้วปิดฝาครอบโลง

ขบวนหามศพมีคนถือธง ๓ หางนำหน้า ถัดมาก็คนถือตะเกียง หมอน อาหารที่วางไว้บนหัวศพ กาบกล้วยที่วางพาดบันได ไม้ไผ่ที่เหลือจากทำโลง สิ่งเหล่านี้ต้องเอาไปทิ้งที่หลุมฝังศพทั้งหมด คนหามศพมี ๘ คน นอกนั้นก็เดินตามศพอีกประมาณ ๕๐—๖๐ คน ซึ่งเป็นผู้ชายล้วน (ที่อุเม็งผู้หญิงไม่ไปป่าช้า) เมื่อไปถึงก็วางศพลงหันศีรษะไปทางเหนือ เปิดฝาครอบออกมีคนทุบมะพร้าวล้างหน้าศพ แล้วห่อศพด้วยเสื่อไม้ไผ่ที่วางเตรียมไว้ก้นโลงแล้ว ตอนนี้ผู้ชาย ๓—๔ คน ช่วยกันขุดหลุมหันศีรษะไปทางเหนือเหมือนกัน เมื่อหลุมเสร็จแล้วผู้เฒ่าคนหนึ่งก็เอากิ่งไม้บิดไปมา ๒—๓ ครั้ง ที่ปากหลุมพูดว่า "ขวัญคนให้หนี ขวัญผีให้อยู่" แล้วเอาศพออกจากโลงลงหลุม ใส่เมี่ยง บุหรี่ หมอน ลงไปด้วยแล้วช่วยกันเอาดินกลบเสร็จแล้วเอาโลงมาวางบนหลุม เอาไม้ไผ่ยาว ๆ ๒—๓ อัน ปักยันโลงไว้ให้แน่น ทางหัวหลุมปักธง ๓ หาง ส่วนตะเกียงและของอื่น ๆ วางบนหลุมศพเป็นเสร็จพิธี ต่อจากนี้ก็ทะยอยกันกลับบ้าน แต่ก่อนจะเข้าเขตหมู่บ้านก็มีหญิงสาว ๒—๓ คน นำถังใส่น้ำส้มป่อยมาวางเตรียมไว้ให้ และชาวบ้านทุกคนที่ไปร่วมในการฝังศพจะต้องใช้น้ำส้มป่อยล้างมือและหน้าตาเสียก่อนจึงจะเข้าไปในหมู่บ้านได้[๑๖]

ในวันรุ่งขึ้นและวันต่อ ๆ ไปรวม ๓ วัน ญาติพี่น้องของผู้ตายจะต้องจัดอาหารไปทำบุญที่วัดและทำอีกครั้งหนึ่งเมื่อครบ ๗ วัน และบางรายจะจัดทำพิธี "เฮือนทาน" ในวันนี้ด้วย บางรายก็ทำในวันที่ถึงแก่กรรมเลย เฮือนทานคือบ้านจำลองทำ

---

[๑๖] น้ำส้มป่อยถือเป็นของสูงเป็นสิริมงคล ใช้ล้างมือล้างหน้าเพื่อให้เกิดความสุขสวัสดี ไม่ให้พบเห็นภาพอันพึงรังเกียจ (คนตาย)

ด้วยไม้ไผ่ใส่สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้ผู้ตายแล้วนำไปไว้ที่ต้นโพธิ์ ของต่างๆ ที่จัดไว้นั้นเอาไปถวายพระ แล้วพระแจกจ่ายให้ชาวบ้าน โดยชาวบ้านถวายเงินเป็นการตอบแทน

ตามธรรมดาในภาคเหนือนี้ เมื่อนำศพไปเผาจะมีชาวบ้านไปกันทั้งหญิงและชาย แต่ที่อุเมืองไม่มีผู้หญิงไปบ่าช้าเลย สอบถามแล้วได้ความแตกต่างกันคือบางคนบอกว่าผู้หญิงจะไปก็ได้แต่เนื่องจากไม่มีงานอะไรจะทำที่บ่าช้าก็เลยไม่ไปหรือว่ามีงานอื่นที่จะต้องทำอยู่แล้วที่บ้าน ถ้าไปเสียก็จะไม่มีคนทำแทน มีคนหนึ่งอธิบายว่ามีธรรมเนียมล้วะโบราณว่า "๘ ค่ำบ่ดีต้มเหล้า ๙ ค่ำบ่ดีเสียผี" เมื่อมีคนตายในคืน ๘ ค่ำ จึงต้องรีบเอาไปผั่งทันที แต่เพราะเป็นเวลากลางคืนและมีคนอยู่กันน้อย ผู้หญิงกลัวผีจึงไม่กล้าไป เลยเป็นธรรมเนียมแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าในทั้งสองหมู่บ้าน พิธีทำศพเป็นพิธีที่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านได้มีโอกาสแสดงให้เห็นความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะความตายย่อมนำความเสียหายมาให้แก่ทั้งครอบครัวผู้ตาย และแก่ชุมชนเป็นส่วนรวม คนทั้งหมู่บ้านย่อมเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ ทั้งในด้านช่วยกิจพิธีทำศพและด้านแสดงความเศร้าสลดใจด้วย ยิ่งกว่านั้นพิธีเช่นนี้จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัยคนจำนวนมาก พิธีทำศพจึงแสดงข้อผูกพัน ทางสังคม ทางศาสนา ความผูกพันระหว่างครอบครัว เพื่อนร่วมงานและคนทั้งหมู่บ้าน

บุญบั้งไฟ

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพิธีกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ถือเป็นประเพณีที่จะต้องปฏิบัติกันทุกปีจะขาดเสียมิได้ คือ "บุญบั้งไฟ" "บั้งไฟ" หรือ "บ้องไฟ" ก็คือจรวดที่ทำด้วยไม้ไผ่ แต่มีขนาดใหญ่และใช้ไม้ไผ่ทั้งลำ ประดับประดาลวดลายต่างๆ โดยใช้กระดาษสีปิด ที่ส่วนหัวบรรจุดินดำหนักไม่น้อยกว่า ๑๒ กิโลกรัม (หนึ่งหมื่น) ขึ้นไปบุญบั้งไฟเป็นประเพณีทำบุญประจำเดือน ๖ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพิธีบวงสรวงขอฝนจาก "แถน" (พระอิศวร) โดยใช้บั้งไฟ "แถน" จึงจะโปรดและ

บันดาลให้ฝนตกลงมา เช่นเดียวกับพิธีขอฝนที่ทำกันในภาคกลาง แต่ทำกันในวันขึ้น ๑๔ และ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา จึงเท่ากับเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าไปในตัวด้วย นอกจากนี้ตามปกติมักจะมีการบวชพระและเณรคราวเดียวกันกับงานบุญบั้งไฟด้วย

บุญบั้งไฟที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เป็นงานบุญบั้งไฟที่บ้านนาพู่ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านรอบ ๆ เพราะบ้านนาพู่เป็นที่ตั้งของ "บึงชวน" ซึ่งชาวบ้านแถบนี้ถือว่าเป็นบึงศักดิ์สิทธิ์ ฉะนั้นชาวบ้านอีก ๑๕ หมู่บ้าน รวมทั้งหมู่บ้านพรานเหมือนจึงมาร่วมกันในงานบุญบั้งไฟที่บ้านนาพู่นี้ ก่อนวันงานประมาณ ๙—๑๐ วัน ชาวบ้านจะเรี่ยไรเงินกันบ้านละเล็กละน้อยเพื่อมาจัดทำบั้งไฟจุดแข่งขันกัน การทำบั้งไฟนั้นทำกันในวัดโดยภิกษุสามเณรและชาวบ้านช่วยกัน เมื่อทำเสร็จแล้วก็นำไปเก็บไว้ตามบ้านต่าง ๆ ในบ้านนาพู่ งานบุญบั้งไฟแบ่งออกเป็น ๒ วัน วันแรกคือวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เรียกว่าวันโฮม หรือมื้อโฮม (วันรวม) ชาวบ้านจะมารวมกันที่วัดเตรียมเครื่องบวชต่าง ๆ ตกกลางคืนก็มีการละเล่นอย่างสนุกสนาน เช่น มีหมอลำมาขับร้อง และมีการรำวงเป็นต้น ทางฝ่ายสงฆ์ก็มี "สวดมงคล" ให้แก่นาคที่จะบวช ส่วนตอนบ่ายในวันแรกนี้มีการทำพิธีสู่ขวัญนาคที่ศาลาวัดด้วย ในวันที่สองคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เมื่อฉันเพลเสร็จแล้วก็ทำพิธีอุปสมบท พอตกบ่าย ๓ โมง ก็เริ่มการแห่บั้งไฟโดยใช้ขาหยั่งสอดหามกันไปมีบั้งไฟใหญ่ ๑๕ บั้ง และ "บั้งเสี่ยง" เล็ก ๑ อัน

ขบวนแห่มี "เทียม" ของบ้านนาพู่ซึ่งแต่งตัวเต็มยศตามธรรมเนียม คือนุ่งผ้าไหมสีดำ เสื้อดอกแดง ผ้าโพกหัว ผ้าคาดพุง และผ้าเช็ดหน้าเป็นสีแดงหมด ถัดไปเป็น "จ้ำ" ถือ "ขันห้า" (ขันคารวะ) แล้วก็ถึงพวกดีดสีตีเป่าและพวกฟ้อนรำ (เซิ้ง) พวกฟ้อนรำนี้ได้แก่เทียมผู้หญิงของหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ ๓ คน และ "ลูกเทียม" (พวกที่พ่อเทียมเคยรักษาให้หาย) อีกประมาณ ๒๐—๓๐ คน แล้ว จึงจะถึงกระบวนหามบั้งไฟ ตามหลังด้วยผู้เฒ่าผู้แก่แล้วก็หนุ่มสาวและเด็ก ๆ จำนวนรวมทั้งหมดจะมีประมาณ ๓๐๐—๔๐๐ คน ขบวนแห่บั้งไฟเวียนรอบโบสถ์ ๓ รอบ แล้วเอาไปวางรวมกันที่หน้าหอ "ตาปู่บ้าน" ซึ่งอยู่หลังโบสถ์ เสร็จแล้ว "เทียม" ถือ "ขันห้า"

ขึ้นไปบนหอตาปู่บ้าน กราบไหว้บูชาและอธิษฐานว่า ถ้าบ้านเมืองจะอยู่ดีมีสุขก็ขอให้บั้งไฟขึ้นสูง ถ้าไม่ดีก็ขอให้แตกไม่ขึ้น แล้วก็จุด "บั้งเสี่ยง" เสร็จแล้วก็แห่บั้งไฟกลับบ้านเป็นเสร็จพิธีสำหรับวันนี้ รุ่งขึ้นเอาบั้งไฟไปวัดตอนเช้า พอพระฉันเสร็จแล้วก็นำบั้งไฟไปจุดที่นอกวัดทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นลานกว้าง ระหว่างจุดก็เป็นการเล่นสนุกสนานของชาวบ้านเช่นร้องรำทำเพลงสาดน้ำสาดโคลนรวมทั้งพนันขันต่อว่าบั้งไฟของหมู่บ้านไหนจะขึ้นสูงดีกว่ากัน

ทางภาคเหนือมีการจุดบ้องไฟ (บอกไฟ) เหมือนกัน แต่ไม่ได้ความว่าการจุดบ้องไฟเป็นพิธีขอฝนอย่างความเชื่อถือของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รู้สึกว่าการจุดบ้องไฟทางภาคเหนือเป็นประเพณีที่จัดทำพร้อมกับงานใหญ่ ๆ ของวัดซึ่งอาจเป็นงานประจำปี งานฉลองสิ่งก่อสร้างซ่อมแซม (งานปอย) หรืองานอะไรก็ได้ที่มีผู้คนมาชุมนุมกันเป็นจำนวนมากก็จะมีการจุดบ้องไฟรวมอยู่ด้วย เพื่อทำให้งานครึกครื้นสนุกสนานตื่นเต้นยิ่งขึ้น บ้องไฟเหล่านี้อาจเป็นของชาวบ้านจัดทำกันมาหรือวัดต่าง ๆ ในแถบใกล้เคียงจัดทำมา มีการประกวดประขันกัน และมีการพนันขันต่อกันบ้างตามสมควร ลักษณะของบ้องไฟก็คล้าย ๆ กันกับของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ไม่มีการประดับประดาอะไรเป็นแต่เพียงไม้ไผ่เกลี้ยง ๆ ขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้าง และไม่มีพิธีอะไรเกี่ยวกับบ้องไฟเหล่านี้ เป็นแต่เพียงนำไปจุดยังที่ที่กำหนดไว้ให้เท่านั้น ชาวบ้านต่างไปชุมนุมดูกันอย่างสนุกสนานตื่นเต้นมาก

ที่หมู่บ้านอุเมืองมีการทำพิธีขอฝนเหมือนกัน แต่รู้สึกว่าออกจะผิดแผกแตกต่างกับพิธีขอฝนที่หมู่บ้านอื่น ๆ กระทำกัน อาจเป็นเรื่องการจัดทำโดยเฉพาะของหมู่บ้านนี้หรือในแถบนี้ก็ได้ สิ่งที่ได้เห็นและทราบว่าเป็นพิธีขอฝนก็คือ ได้เห็นกลองยาวขนาดใหญ่ (ก๋องแอว ใช้ตีตามวัดในภาคเหนือ) ใบหนึ่งถูกนำมาวางแช่น้ำในทุ่งนาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งในเวลานั้นเป็นฤดูหว่านกล้าและมีน้ำอยู่ในท้องนาบ้างแล้วเล็กน้อย สอบถามชาวบ้านดูได้ความว่าเป็นการขอฝน แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ไม่สามารถสอบถามรายละเอียดของการขอฝนนี้ได้ว่า มีเหตุผลประการใด และประกอบพิธีกันอย่างไร

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าพิธีขอฝนของทั้งสองหมู่บ้านนี้มีลักษณะที่ค่อนข้างจะตรงกันข้าม คือหมู่บ้านพรานเหมือนใช้ไฟ (บั้งไฟ) เป็นสื่อกลาง แต่ที่หมู่บ้านอุเมงใช้น้ำ (ในท้องนา) เป็นสื่อกลางพิธีขอฝนของทางภาคกลางซึ่งเรียกว่า "แห่นางแมว" นั้น เมื่อแห่ไปถึงหน้าบ้านใคร เจ้าบ้านจะเอาน้ำสาดลงไปในชะลอมหรือตะกร้าที่ขังแมวไว้ นี่ก็เป็นเรื่องใช้น้ำเป็นสื่อเหมือนกัน เช่นนี้ถ้าถือหลักไสยศาสตร์ที่ว่า "สิ่งเหมือนกันย่อมให้ผลเหมือนกัน" แล้วการใช้น้ำในพิธีขอฝนก็ย่อมให้ผลเป็นน้ำคือฝนตกนั่นเอง

สำหรับบุญบั้งไฟของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น เจ้าคุณอนุมานราชธน[๑๐] กล่าวไว้พอจะสรุปได้ว่า "เพื่อส่งไปบูชาเทวดา ทำรูปหุ่นเข้ากระบวนแห่บั้งไฟ โดยมากทำด้วยฟางมัดเป็นรูปหญิงชายกอดกันเรียกว่าปู่แถนย่าแถน และรูปหุ่นโสกโดกสัปดนมีบทเซ้งซึ่งมักมีคำหยาบ คนโบราณคิดเห็นว่าสิ่งที่ให้ฝนตกลงมาคือเทวดาที่อยู่บนฟ้าเป็นผู้ชายและสิ่งที่ทำให้พืชพันธุ์งอกงามคือเทวดาที่อยู่ในดินเป็นผู้หญิง เพื่อกระตุ้นเตือนเทวดาไม่ให้หลงลืมหน้าที่จึงจุดบั้งไฟขึ้นไปให้สูงที่สุดเพื่อท่านจะได้ยิน มองลงมาเห็นการร้องรำทำเพลงของคน เกิดสำนึกในหน้าที่ก็ส่งฝนคือน้ำเชื้อของท่านลงมานางธรณีก็รับไว้ในแผ่นดิน..."

พอจะสรุปได้ว่าพิธีขอฝนแบบต่าง ๆ จะเป็นบุญบั้งไฟ แห่บอกไฟ แห่นางแมว หรือเอากลองไปแช่น้ำก็ตามล้วนเป็นพิธีแห่งความเจริญงอกงาม (Fertility Rites) ทั้งสิ้น คือเพื่อให้พืชพันธุ์ต่าง ๆ งอกงามโดยใช้วิธีทางไสยศาสตร์บังคับเทวดาให้ช่วยตามหลักที่ว่า "ทำอย่างใดก็จะให้ผลอย่างนั้น"

พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตบางอย่าง (Rites of passage)

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะกล่าวถึงนี้เป็นเรื่องส่วนบุคคลโดยเฉพาะ คือไม่ใช่พิธีกรรมที่กระทำกันเป็นส่วนรวมของชุมชนนั้น ๆ หรือกระทำพร้อมกันทั้งครอบครัวหรือเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นกิจประจำโดยทั่ว ๆ ไป แต่เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเป็นครั้ง

---

๑๐ พระยาอนุมานราชธน "การศึกษาเรื่องประเพณีไทย" ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๗๒-๗๔

เป็นคราวและเป็นของแต่ละบุคคลที่จะจัดทำขึ้น พิธีที่ว่านี้มีมากมายหลายอย่างแล้วแต่ความต้องการและเชื่อถือของแต่ละคน แต่จะขอนำมากล่าวเพียงบางอย่างเท่านั้น

ที่บ้านพรานเหมือนมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการให้ยังคงมีชีวิตอยู่อย่างปกติ หรือให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ อยู่ ๓ อย่างคือ

สวดต่ออายุ พิธีนี้ทำสำหรับคนไข้ที่สูงอายุ ญาติของคนไข้จะนิมนต์ภิกษุมาทำพิธีจะนิมนต์มากี่รูปก็แล้วแต่จะศรัทธาแต่ต้องเป็นจำนวนคี่ คือ ๕,๗,๙ โดยถือสุภาษิตว่า "คี่อยู่ คู่หนี" สิ่งของที่จะต้องจัดเตรียมไว้สำหรับพิธีนี้ก็คือ "ขันห้า" และ "เทียนเวียนหัว" (เทียนที่มีไส้ยาวเท่ากับวงรอบศีรษะคนไข้) ภิกษุที่ได้รับนิมนต์จะไปสวดให้ที่บ้านเวลาไหนก็ได้ การทำพิธีเริ่มด้วยการจัดให้คนป่วยนอนหน้าที่ตั้งพระพุทธรูป พระภิกษุนั่งยังที่ที่จัดไว้ มีสายสิญจน์โยงจากพระพุทธรูป พระภิกษุองค์แรกบาตรน้ำมนต์คนไข้ พระภิกษุอื่น ๆ ตามลำดับ แต่ถ้าไม่รดน้ำมนต์ก็ไม่ต้องโยงบาตรน้ำมนต์ จุดเทียนบักที่บาตรน้ำมนต์ตอนเริ่มสวด แต่ถ้าไม่ทำน้ำมนต์ก็ให้คนไข้ถือไว้ เริ่มด้วยญาติโยมรับศีล แล้วสวด "ปริตมงคล" ขับไล่พยาธิในร่างกายคนไข้ ต่อไปสวด "กุศลายสมิง" ให้กุศลดีอยู่กุศลชั่วหนีไป สวด "อนิจจาและอจิรัง" ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการสวดให้คนไข้คืนมามีชีวิต ถ้าญาติโยมต้องการให้รดน้ำมนต์ก็สวด "ชัยมงคล" ต่อจาก "ปริตมงคล" เพื่อทำน้ำมนต์ พิธีสิ้นสุดด้วยการตัดสายสิญจน์ผูกข้อมือคนไข้

สืบชะตา ชาวบ้านบางคนเชื่อว่าคนเราเกิดมามีเส้นชะตาอยู่๗เส้น ภายในร่างกาย ถ้าอยู่ดีไม่เจ็บไม่ไข้ก็มีเส้นชะตาครบทั้ง ๗ เส้น ถ้าปรากฏว่าเส้นชะตาขาดก็จะทำให้เจ็บป่วยและถ้าไม่ต่อชะตาก็จะทำให้เจ็บป่วยอยู่เรื่อยๆ และเมื่อหมอดูบอกว่าชะตาขาดก็จะต้องทำพิธีสืบชะตา

คนไข้จะต้องเตรียม "เทียนเวียนหัว" ดอกไม้และเทียนมีจำนวนคู่สำหรับถวายพระ นิมนต์พระและเณรทั้งวัดให้สวดปริตมงคล ๓ วัน ๓ คืน รวม ๖ ครั้ง การสวดนี้สวดที่วัด เขียนอายุคนไข้ไว้ที่เทียนเวียนหัว ก่อนสวดพระปริตว่าบทสคฺเค เชิญเทวดามาเป็นพยาน เสร็จแล้วนำเอาไส้เทียนเวียนหัวที่เหลือไปผูกข้อมือคนไข้

สวดธาตุ เมื่อคนไข้ให้หมอดูแล้วรู้ว่าธาตุทั้ง ๔ ไม่ครบก็จะจัดทำพิธีที่เรียกว่า "สวดธาตุ" สิ่งที่ต้องเตรียมก็คือ ขันห้า, เทียนเวียนหัว และขันน้ำมนต์ เอาแบ่งบ่นละเอียดทำเป็นรูปธาตุทั้ง ๔ (สมมติเป็นธาตุ น้ำ, ดิน, ลม, ไฟ) และมีกระบอกไม้ใส่ของต่าง ๆ คือ ธาตุดินกระบอกไม้ใส่ดิน, ธาตุน้ำกระบอกไม้ใส่น้ำ, ธาตุลมกระบอกไม้ใส่ลม และธาตุไฟใช้ผ้าชุบน้ำมันใส่กระบอกสำหรับพระจุดเวลาสวด มีสายสิญจน์โยงจากธาตุไปยังพระพุทธรูปแล้วพระและเณรจับไว้ นิมนต์พระและเณรทั้งวัดสวดที่วัด ๓ วัน ๓ คืน เริ่มด้วยชุมนุมเทวดาแล้วสวดปริตมงคลและชัยมงคล เอาน้ำมนต์รดศีรษะคนไข้และให้กิน

ที่หมู่บ้านอุเมิงก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตคล้ายคลึงกับที่หมู่บ้านพรานเหมือน ซึ่งพอจะแยกกล่าวได้ดังต่อไปนี้คือ

พิธีสืบชะตา คือพิธีต่ออายุนั่นเอง แต่คนที่จะทำพิธีนี้ได้ต้องมีอายุตั้งแต่๒๐ปีขึ้นไป พิธีนี้อาจจัดทำเมื่อไรก็ได้ถ้านึกอยากจะทำหรือจัดทำเมื่อหายเจ็บป่วยหนักหรือเรื้อรังหรือเมื่อหมอดูทำนายทายทักว่าชะตาขาด ก็จัดทำพิธีนี้ขึ้นโดยนิมนต์พระสงฆ์มา ๔ รูป และจะจัดทำที่วัดหรือที่บ้านก็ได้ สิ่งของที่จะต้องจัดเตรียมไว้สำหรับพิธีนี้ก็มี ต้นหมาก ต้นมะพร้าว ต้นกล้วย และต้นอ้อย (ของ ๔ อย่างนี้ เมื่อเสร็จพิธีแล้วต้องนำไปปลูกไว้ในสวนของวัด) ไม้เล็ก ๆ เท่าจำนวนอายุมัดรวมกัน ไม้ใหญ่ยาวประมาณ ๖ ฟุต ๓ อัน กระบอกไม้ไผ่ ๔ อัน ใส่ทราย น้ำ ข้าวเปลือก ข้าวสารอย่างละอัน ตาเหลว ๑ อัน สะพานเล็ก ๆ ๑ เทียนใหญ่ ๑ เทียนเล็ก ๓ ด้ายขาว ด้ายเหลือง และขันตั้ง

เขาจะปักไม้ใหญ่ ๓ อัน ขึ้นเป็นรูปกระโจม ผู้ที่จะสืบชะตานั่งข้างใน เอากระบอกไม้ไผ่ผูกแขวนกับหลักกระโจมนี้ ๒ หลัก อีกหลักหนึ่งเอามัดไม้เท่าอายุของผู้จะสืบชะตาผูกห้อยไว้ ยอดกระโจมปักตาเหลว เอาด้าย ๒ เส้นผูกห้อยลงมา ปลายข้างหนึ่งระศีรษะผู้ขอต่ออายุ ปลายอีกข้างหนึ่ง พระหัวหน้าพิธีถือไว้ พระทั้ง ๔ องค์นั่งล้อมรอบกระโจม สวดมนต์จากตำราแล้วเทศน์อีก ๑ จบเป็นเสร็จพิธี ผู้สืบชะตาเอาต้นผลไม้ไปปลูกในสวนของวัด เอาสะพานไปทอดข้ามลำรางแห่งใดแห่งหนึ่งทั้งหมดนี้เชื่อกันว่าเป็นการต่ออายุให้ยืนยาว

พิธีสวดพระสังฆาฏิ เมื่อผู้หนึ่งผู้ใดเจ็บป่วยออด ๆ แอด ๆ เป็นเวลานาน รักษาอย่างไรก็ไม่หาย ก็อาจทำพิธีอย่างหนึ่งเพื่อให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ เรียกว่าพิธีสวดพระสังฆาฏิ คือนิมนต์พระมา ๔ รูป และไปทำพิธีนี้ที่สี่แยกแห่งใดแห่งหนึ่ง รายละเอียดของพิธีมีดังต่อไปนี้

จัด "ขันตั้ง" (ของถวายพระ) ขึ้น ๑ ชุด ประกอบด้วยเทียนเล็ก ๔ คู่ เทียนหนัก ๑ บาท ๑ คู่ เทียนหนัก ๑ เฟื้อง ๑ คู่ พลู ๔ ซองหมากมัด ๔ มัด หมากพวง ๑๓ พวง ผ้าขาวผ้าแดงอย่างละผืน ข้าวเปลือก ๑ หมื่น (๑๐ ก.ก.) ข้าวสาร ๑ พันเบี้ย (หอยตาย) ๑ พัน กล้วย ๑ เครือ มะพร้าว ๑ ลูก เสื่อ หมอน คนโทน้ำอย่างละ ๑ และเงินอีก ๔ บาท ขันตั้งนี้เมื่อเสร็จพิธีแล้ว พระจะนำกลับวัด แต่สำหรับคนจน ๆ จะไม่จัดขันตั้งก็ได้ ตรงที่ทำพิธีปักหลักไม้ ๔ มุม เอาหญ้าคาพื้นผูกล้อมรอบหลักทั้งสี่สูงจากพื้นดินประมาณเมตรเศษ เอาด้ายขาวพันทับหญ้าคาอีกชั้นหนึ่ง ปลายหลักทุกอันปักตาเหลว และยังมีตาเหลว ๗ ชั้นอีกอันหนึ่งผูกห้อยไว้กับหญ้าคานี้ มีด้ายดำ-แดงอย่างละ ๓ เส้น พื้นเป็นเกลียวเดียวกันยาวขนาดวาของคนป่วยวางพาดจาก ๔ มุมมาที่ตักคนป่วยซึ่งนั่งอยู่กลางวง เอาสังฆาฏิ ๒ ชั้น พาดบนเส้นหญ้าคา ที่พื้นดินภายในวงหลักมีเจดีย์ทราย ๔ กอง มีธงปักและมีกระทง ๔ กระทงใส่ข้าว เปลือกหอย และเปลือกไข่ใส่น้ำสำหรับให้พระกรวดน้ำ

คนเจ็บจะนั่งพนมมืออยู่กลางปริมณฑล พระอาวุโสจะหยิบขันตั้งขึ้นจบเสียก่อน แล้วทุกองค์จะยืนเป็นสี่มุมเอามือจับสังฆาฏิ สวดบทกรณีเมตยสูตร เสร็จแล้วกรวดน้ำ แล้วเอาด้ายที่พาดตัวคนเจ็บมาตัดครึ่ง มัดข้อมือคนเจ็บ ๔ เส้น ที่เหลือขว้างทิ้ง เป็นเสร็จพิธี

ผู้ให้เรื่องราวแก่ผู้เขียนบอกว่า แต่ก่อนมีคนทำพิธีนี้กันบ่อย ๆ แต่บัจจุบันเหลือน้อยมาก อาจเป็นเพราะหมดความเชื่อถือหรือหาพระสวดบทกรณีเมตยสูตรได้ยากก็เป็นได้

จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมที่กล่าวแล้วในทั้งสองหมู่บ้านนี้ มีจุดมุ่งหมายที่ตรงกันอยู่ประการเดียว คือการยังให้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ต่อไป เพราะความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์

กลัวที่สุดไม่มีอะไรเท่า จึงต้องหาวิธีการต่าง ๆ นา ๆ ที่จะคงดำรงชีวิตไว้ และที่สำคัญก็คือว่าทุก ๆ พิธีที่เกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ต่อไปนี้มีภิกษุสงฆ์เป็นสื่อกลางระหว่างอำนาจเร้นลับที่จะคร่าเอาชีวิตไปและผู้ที่ต้องการมีชีวิตอยู่

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดในบทนี้ เป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งของพิธีกรรมต่าง ๆ ของสังคมชนบทในประเทศไทยรวม ๒ แห่ง คือที่หมู่บ้านพรานเหมือน จังหวัดอุดรธานี และหมู่บ้านอุเม็ง จังหวัดเชียงใหม่ พิธีกรรมเหล่านี้อาจคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันกับของหมู่บ้านอื่น ๆ ในภาคนั้น ๆ หรือในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยก็ได้ แต่ก็พอจะสรุปได้ว่า ในสังคมชนบทหรือในสังคมแบบโบราณ มนุษย์ย่อมเชื่อถือและพึ่งพาอาศัยในเรื่องอำนาจของธรรมชาติอยู่มาก เพราะธรรมชาติย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ธรรมชาติให้สิ่งต่าง ๆ แก่มนุษย์เพื่อยังชีวิตอยู่ในโลก และท้ายที่สุดก็คือธรรมชาตินี้เองที่คุกคามและทำลายชีวิตมนุษย์และสิ่งอื่น ๆ เสียอีกด้วย มนุษย์จึงมองเห็นธรรมชาติทั้งในแง่ดีและแง่ร้าย ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจในธรรมชาตินี้ขึ้น และได้พากเพียรพยายามที่จะปกป้องคุ้มครองตนเองและสิ่งยังชีวิตต่าง ๆ ให้พ้นจากภัยธรรมชาตินี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเหตุการณ์ทางธรรมชาติเหล่านั้นกระทบกระเทือนต่อความเป็นอยู่ของบุคคลและต่อความเจริญงอกงามของพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆเป็นต้น

ในกระบวนสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเจริญงอกงาม ความเสื่อมโทรม โชคดี โชคร้าย ฯลฯ และที่มนุษย์ไม่สามารถจะอธิบายได้อย่างชัดแจ้งว่าเกิดจากอะไรหรือมีความเป็นมาอย่างไรนี้ ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดและนึกถึงความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายในจักรวาล และทำให้เกิดจินตนาการเลยไปว่าจักรวาลที่ตนอาศัยอยู่นี้ย่อมประกอบด้วยโลกมนุษย์ สวรรค์และนรก และอำนาจต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆเหล่านี้ ย่อมมาจากอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ (super-natural powers) รวมทั้งอำนาจเร้นลับ (abstract force) ต่าง ๆ อีกด้วย ความเชื่อและจินตนาการต่าง ๆ เหล่านี้จึงกลายเป็นที่มาของลัทธิศาสนาและไสยศาสตร์ต่าง ๆ ที่เรามีและปฏิบัติกันอยู่ในบัจจุบัน

ส่วนในด้านเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นเครื่องยังชีวิต เช่น การล่าสัตว์ การ
เลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำ การกสิกรรม และอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกันทำให้มนุษย์มีความคิด
ที่จะประกอบพิธีรีตองต่าง ๆ ทางไสยศาสตร์กันอย่างมากมาย เพื่อปกป้องคุ้มครอง
ให้พ้นจากโชคร้ายและนำผลดีมาให้ในกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น พิธีกรรมเหล่านั้
นักวิทยาศาสตร์อาจเห็นเป็นสิ่งไร้สาระ และให้โทษมากกว่าให้คุณก็ได้ แต่ก็เป็นเรื่อง
ที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ยากที่จะเปลี่ยนได้และยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ทั่วทุกหน
ทุกแห่งในโลก

ความเชื่อมั่นในเรื่องธรรมชาติเหล่านี้เมื่อนำมาใช้กับชีวิตประจำวัน ก็ย่อมทำให้
เกิดมีพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดวิถีแห่งชีวิต (life cycle) ของแต่ละบุคคล เช่น พิธีกรรม
เกี่ยวกับการแต่งงาน การสืบพันธุ์ การเกิด การเจ็บป่วย การตาย และการทำศพ
เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่ใช้ลัทธิความเชื่อถือทางศาสนาและไสยศาสตร์เข้ามาช่วยในการ
ประกอบพิธีกรรมเหล่านี้ทั้งสิ้น เฉพาะอย่างยิ่งในท้องถิ่นชนบท เรื่องความสุขสมบูรณ์
ทางกายและการปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในชีวิตของแต่
ละคน และเมื่อการรักษาพยาบาลแผนปัจจุบันยังเข้าไปไม่ถึงหรือยังไม่เป็นที่ยอมรับ
นับถือของชาวบ้าน "ผู้วิเศษ", "คนทรง", "หมอผี" และ "หมอ" อื่น ๆ ซึ่งใช้
เวทมนตร์คาถาต่าง ๆ และสามารถที่จะรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ (บทที่ ๑๐) ก็ย่อม
เป็นที่ยอมรับนับถือ และได้รับการยกย่องเป็นอย่างสูง.

บทที่ ๑๐

ลัทธิและความเชื่อถือบางอย่าง

บุญและบาป

ชาวบ้านมักจะกล่าวกันติดปากถึงเรื่อง "บุญ" และ "บาป" ความคิดนึกและความเข้าใจในเรื่องทั้งสองนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง "บุญ" นับว่าเป็นแก่นของความเข้าใจในเรื่องศีลธรรมทีเดียว เพราะชาวบ้านใช้คำทั้งสองนี้เป็นเครื่องอธิบายประเมินค่าและทำความเข้าใจในเรื่องความประพฤติและการปฏิบัติต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ต้นตอของคำว่า "บุญ" และ "บาป" นี้เป็นที่แน่นอนได้ว่ามาจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา แต่ตามความเข้าใจของชาวบ้านนั้นย่อมแตกต่างจากหลักการทางศาสนาที่แท้จริง จึงควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำทั้งสองตามความหมายของชาวบ้าน

คำว่า "ทำบุญ" หรือ "เอาบุญ" ที่ใช้สับเปลี่ยนกันนี้ ตามความหมายโดยทั่วๆ ไปของชาวบ้าน หมายถึงการบริจาคข้าวปลาอาหาร ทรัพย์สิ่งของถวายภิกษุสงฆ์และวัด และมีความหมายเลยไปอีกด้วยว่า การทำบุญนี้ไม่ใช่เป็นแต่เพียงการให้หรือการบริจาคแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายความถึงความเต็มใจของผู้รับอีกด้วย ซึ่งในแง่นี้เราอาจอธิบายได้ว่า ผู้รับคือภิกษุสงฆ์หรือวัดนั้น ย่อมอยู่ในฐานะที่สูงกว่าผู้ให้ และสามารถจะถ่ายทอดบุญหรือคุณธรรมให้ได้อีกด้วย ฉะนั้นความหมายของคำ "ทำบุญ" และ "เอาบุญ" จึงแสดงความเกี่ยวข้องกันเป็นสองนัยคือเกี่ยวพันทั้งผู้ให้และผู้รับ

ชาวบ้านเชื่อว่า "การทำบุญ" และ "ละเว้นบาป" จะนำไปสู่ผลบางประการโดยอธิบายว่าคุณค่าของการทำบุญนั้นมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกก็คือเป็นที่เชื่อถือกันว่า "บุญ" ที่บุคคลใดได้ทำและสร้างสมไว้ในชาตินี้ จะทำให้ได้รับความสุขความเจริญและความมั่งคั่ง (มั่งมีศรีสุข) เมื่อเกิดใหม่ในชาติหน้า คำอธิบายเช่นนี้เป็นการแสดงอุดมคติว่าการทำบุญเป็นหลักประกันผลที่จะได้รับเมื่อตายไปแล้วและประกันว่าชาติใหม่จะเจริญ

รุ่งเรืองดีกว่าชาติปัจจุบัน ซึ่งก็เป็นความมุ่งหวังที่ค่อนข้างจะห่างไกล อย่างที่สองก็คือ ว่าแม้ในชาติปัจจุบัน การทำบุญก็ยังให้ผลตอบแทนทันตาเห็น คืออย่างน้อยก็ทำให้เกิดความสุขและปลาบปลื้มใจ เช่นนี้นับได้ว่าเป็นผลที่จะได้รับตอบแทนโดยตรงและทันที เป็นการอธิบายสภาพทางจิตใจที่ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปปรารถนาเป็นอย่างยิ่ง

การกระทำใด ๆ ของบุคคลแต่ละคนนั้น อาจแบ่งออกได้ว่า เป็น "บุญ" หรือ "บาป" ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อบุคคลผู้นั้นถึงแก่กรรมลงและเขาจะได้รับ "กรรม" อย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับที่ว่าเขาได้ทำบุญหรือบาปไว้มากน้อยแค่ไหนเมื่อยังมีชีวิตอยู่ คือ ถ้าทำบุญไว้มากกว่าบาป วิญญาณของผู้นั้นก็จะได้ไปสวรรค์เมื่อผลบุญนั้นหมดสิ้นลงแล้วก็จะได้กลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก แต่ถ้าผู้นั้นทำบุญและบาปไว้เท่า ๆ กัน ก็จะต้องไปอยู่ในนรกก่อน เมื่อใช้กรรมสิ้นแล้วจึงจะได้ขึ้นสวรรค์ตามผลบุญของตน ก่อนที่จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์ และถ้าผู้ใดทำแต่บาปก็จะตกแต่นรกหรือมิฉะนั้นก็จะกลายเป็น "ผี" ท่องเที่ยวไปมาอยู่ช้านานก่อนที่จะได้เกิดใหม่ เมื่อรวม ๆ กันแล้วจะเห็นได้ว่า ความคิดเช่นนี้เกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาเรื่อง "การตาย" และ "การเกิดใหม่" เท่านั้น คือการทำบุญก็เพื่อการเกิดใหม่ที่ดีกว่าปัจจุบัน ซึ่งภิกษุสงฆ์และวัดย่อมเป็นสื่อกลางในเรื่องนี้ ยิ่งกว่านั้นจะเห็นได้อีกว่าชาวบ้านมองเห็นว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้สิ้นสุดลงเพียงแค่ "ตาย" เท่านั้น แต่จะมีการเกิดใหม่วนเวียนกันอยู่ประดุจวงกลมหรือสงสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก แม้ความคิดเบื้องต้นจะเกี่ยวข้องกับเรื่อง "การตาย" ก็จริง แต่การตายนี้ก็ย่อมเปลี่ยนเป็น "การเกิดใหม่" ได้ ฉะนั้นความนึกคิดของชาวบ้านในเรื่อง "บุญ-บาป" "สวรรค์-นรก" จึงเป็นเพียงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ (transitional phase) อย่างหนึ่งของชีวิตเท่านั้น ซึ่งท้ายที่สุดก็จะนำไปสู่การเกิดใหม่ในโลกนี้อีก

ชาวบ้านยอมรับว่าการสะสมผลบุญก็ดี การแสวงหาทางไปสวรรค์ และให้หลุดพ้นจากทุกข์ก็ดีเป็นเรื่องส่วนบุคคลโดยแท้ แต่ในด้านสังคมนั้น การทำบุญอาจไม่ใช่เรื่องของส่วนบุคคลแต่อย่างเดียว แต่อาจเป็นเรื่องของครอบครัว หมู่วงศาคณาญาติ หรือเป็นของชาวบ้านส่วนรวมทั้งหมดก็ได้ แต่ละคนจึงอาจเป็นตัวแทน

ของคนอื่น หรือของหมู่คณะ และอาจทำบุญแทนคนอื่นได้โดยตนเองก็จะได้รับผลบุญนั้นด้วยส่วนหนึ่ง "บุญ" จึงเป็นการถ่ายทอดกันได้อีกด้วย

จึงอาจกล่าวได้ว่าความคิดความเข้าใจในคำว่า "บุญ" และจุดประสงค์ของการทำบุญก็น่าจะเป็นดังนี้ คือ การทำบุญเป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งทาง พุทธ ศาสนา และผลของการทำบุญเชื่อกันว่าเป็นสภาพทางจิตใจที่น่าพึงปรารถนาหรือเชื่อว่าเพื่อจะได้เกิดใหม่ที่ดีกว่าชาติปัจจุบัน ชาวบ้านยอมรับนับถือว่า "บุญ" เป็นลำดับชั้นสูงสุดของกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิต

ถ้าจะกล่าวตามนัยของความคิดนึกและการกระทำโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว บุคคลย่อมสามารถจะได้ "บุญ" โดยการบริจาคทรัพย์และสิ่งของแก่ภิกษุสงฆ์และวัด สำหรับนักสังคมวิทยาอาจเห็นว่า การทำบุญก็คือการให้ทรัพย์สิ่งของประเภทหนึ่งนั่นเอง และความสำคัญของเรื่องนี้อาจแลเห็นได้โดยการเปรียบเทียบกับการบริจาค ให้บั่นหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของประเภทอื่น ๆ และการที่เราใช้คำพูดต่าง ๆ กันตามประเภทและมูลค่าของสิ่งของนั้น ๆ ย่อมทำให้เรารู้ถึงฐานะของผู้ให้และผู้รับตลอดจนสภาพการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั้งสองได้ การทำบุญซึ่งดูคล้ายกับว่ามีสภาวะเพียงด้านเดียวคือเป็นการให้เปล่านี้จึงเป็นการส่งเสริมคุณค่าทางด้านศีลธรรม คือเป็นการบริจาคอย่างเต็มใจและเสียสละของผู้นั้น จึงมีปัญหาที่น่าคิดว่ากำลังผลักดันด้านศีลธรรมจรรยาเกี่ยวกับ "บุญ" และ "บาป" นี้จะมีอิทธิพลส่งเสริมธรรมจรรยาของผู้นั้นได้แค่ไหน และเหตุใดชาวบ้านจึงถือว่า การทำบุญมีระดับความสำคัญสูงกว่าการให้หรือแลกเปลี่ยนอื่น ๆ

การทำบุญนั้น ไม่ว่าจะเป็นการเฉพาะตัวหรือทั้งครอบครัวจะทำเพื่อตัวเองหรือเพื่อผู้อื่นก็ตามโอกาสที่ดีที่สุดก็คือการทำบุญที่ทำกันเป็นส่วนรวมที่วัดตามกำหนดพิธีทำบุญในรอบปีหนึ่ง ๆ คือแม้ว่าจะมีความตั้งใจเฉพาะแต่ละรายก็ตาม แต่การที่มาทำรวมกันเป็นกลุ่มก้อนก็นับว่าเป็นโอกาสสำหรับประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญยิ่งของชาวบ้าน ทำให้ได้มาร่วมชุมนุมกันเป็นครั้งคราวและเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า

หมู่บ้านหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมมีขอบเขตเป็นชุมนุมชนหนึ่ง ๆ อย่างเห็นชัด นอกจากนี้โอกาสที่ชาวบ้านได้มาร่วมกันทำบุญยังแสดงให้เห็นลักษณะของความร่วมมือร่วมใจในการเฉลิมฉลอง สนุกสนานและพักผ่อนรื่นเริงอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย เพราะถ้าจะมองพุทธศาสนาแต่เพียงแคบ ๆ ว่า เน้นแต่เรื่องโลกหน้าหรือมัวแต่พะวงถึงเรื่อง "ตาย" แล้ว ก็ย่อมจะกลายเป็นการส่งเสริมให้คนรวมจุดความสนใจอยู่แต่ในเรื่องหดหู่เศร้าใจ และหนีความกระวนกระวายใจไม่พ้นกลายเป็นเรื่องเฉพาะตัวไปไม่ใช่เรื่องของส่วนรวม

สำหรับชาวบ้านพรานเหมือนมีความเข้าใจและเชื่อถือในเรื่อง "บุญ" และ "บาป" ว่า "บุญ" เป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนและอ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ผู้ที่ทำดีย่อมได้รับผลตอบแทนที่ดีและคนทำชั่วก็ย่อมได้ชั่ว ฉะนั้นคนที่ทำดีก็ย่อมได้บุญ บุญคือทางไปสู่สวรรค์สู่นิพพาน แต่เวลาทำบุญผู้นั้นจะได้บุญหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับสภาพทางจิตใจของผู้นั้นด้วย คือถ้ามีความตั้งใจทำดีก็จะได้รับส่วนบุญ แต่ถ้าตรงกันข้ามคือมีความตั้งใจไม่ดีก็จะไม่ได้รับส่วนบุญอะไรเลย นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า "บุญ" จะได้มาก็ด้วยการบริจาคเงินและสิ่งของในการต่าง ๆ เช่น บุญกฐิน" "บุญบวชนาค" คนที่มี "ใจใสใจคล่องแคล่ว" จะได้รับบุญ คนมีบุญคือคนที่แข็งแรงไม่มีโรคภัยไข้เจ็บและอยู่ดีมีสุข คนที่บริจาคมากก็ได้บุญมาก บริจาคน้อยก็ได้น้อย การสร้างวัดได้บุญมากกว่าการบวช เหล่านี้เป็นต้น

"บาป" ตรงกันข้ามกับ "บุญ" ไม่มีตัวตนเหมือนกัน เป็นสภาพที่เกิดขึ้นในจิตใจของคน เช่นผู้ที่ฆ่าสัตว์ ฆ่ามนุษย์ย่อมมีจิตใจไม่ปกติสุข คนที่ทำบาปตายไปจะตกนรก เมื่อได้อยู่ใช้กรรมในนรกจนหมดสิ้นแล้วจึงจะได้เกิดใหม่ ส่วนคนที่ทำบุญย่อมได้ไปสวรรค์ สวรรค์มีแต่ความสุขไม่มีทุกข์ คนที่ได้ขึ้นสวรรค์เมื่อหมดบุญแล้วก็จะกลับมาเกิดใหม่

มีข้อน่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง ที่ชาวบ้านบางคนบอกว่า คนที่ทำบุญหรือได้บุญไม่ใช่ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ เทวดาเป็นอีกพวกหนึ่งต่างหาก ไม่มีการเกิดใหม่ ส่วนคนธรรมดาที่ตายแล้วได้ขึ้นสวรรค์นั้นต้องกลับมาเกิดใหม่ แต่ชาวบ้านบางคนก็

เชื่อว่า คนที่ได้ขึ้นสวรรค์จะได้เป็นพระอินทร์หรือพระพรหม หรือเป็นนางฟ้าหรือภรรยาของเทวดา ความเชื่อถือเหล่านี้จึงแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่พอจะสรุปได้ว่า "บุญ" นั้นเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดีที่งามที่ควรปฏิบัติ ส่วน "บาป" เป็นสิ่งตรงกันข้ามกับบุญและควรละเว้น

สำหรับชาวบ้านอุเม็งเชื่อว่า "บุญ" หมายถึงการอยู่เย็นเป็นสุข หมดทุกข์ร้อนและความมั่งคั่ง การที่จะให้ได้บุญนอกจากจะทำบุญเช่นไปวัด ถือศีล ถวายอาหาร สิ่งของและจตุปัจจัยแด่วัดและภิกษุสามเณรแล้ว ยังต้องเว้นจากการทุจริตคิดมิชอบต่างๆ ทำมาหากินโดยสุจริตและประพฤติชอบด้วยกายวาจาและใจ ชาวบ้านเชื่อว่าการทำบุญ จะทำให้เกิดใหม่ที่ดีกว่าชาตินี้ อาจได้ขึ้นสวรรค์หรือถ้าเกิดเป็นเทวดาได้ก็ยิ่งดี

ส่วน "บาป" เป็นสิ่งตรงกันข้ามกับ "บุญ" คือการทำผิดทำชั่วรวมทั้งความเดือดร้อนต่างๆ ผู้ที่ทำบาปเมื่อตายไปแล้วจะตกนรก ชาวบ้านผู้หนึ่งยกคำพังเพยขึ้นอ้างว่าเวลา ๑๐๐ ปี ในเมืองมนุษย์เท่ากับ ๑ วัน ในสวรรค์ และ ๑๐๐ ปี สวรรค์เท่ากับ ๑ วันในนรก ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่าการตกนรกนั้น ต้องทนทุกข์ทรมานมากมายและช้านานเหลือหลายเพียงไร อีกอย่างหนึ่งก็คือชาวบ้านเชื่อว่า ตายแล้วต้องเกิดใหม่ แต่จะเกิดช้าหรือเร็ว ดีหรือเลวกว่าชาติก่อนอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับ "กรรม" หรือ "บุญ" และ "บาป" ที่ได้ทำไว้ในชาติปัจจุบันนั่นเอง

ชาวตำบลนาป่า จังหวัดชลบุรี มีความเชื่อในเรื่องบุญและบาปว่า "บุญ" หมายถึงการทำสิ่งที่ดีที่ชอบ และคนเราจะสามารถทำบุญได้มากมายหลายวิธี เช่น การถวายอาหาร สิ่งของ เงินทองแก่พระและวัด ตลอดจนการร่วมมือในพิธีต่างๆที่วัด การนิมนต์พระมาประกอบพิธีเทศน์และสวดมนต์ ในพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลและพิธีส่วนครอบครัว เหล่านี้เป็นต้น ส่วนการกระทำที่เป็น "บาป" นั้น กล่าวไว้กว้างๆ ว่าเป็นข้อห้ามหรือศีลต่างๆ เช่นลักขโมย ไม่ทำลายชีวิต ไม่ดื่มสุราเมรัย ฯลฯ ผลของการทำบุญและทำบาปนี้ นอกจากจะเกี่ยวกับการเกิดใหม่แล้วยังเกี่ยวกับภาวะของจิตใจในขณะนั้นอีกด้วย คือการทำบุญทำให้คนรู้สึกเป็นสุข บาปเป็นการนำ

ความทุกข์ร้อนมาสู่จิตใจ การกระทำที่นำผลบุญมาให้เรียงตามลำดับตามผลบุญที่จะได้รับจากมากไปหาน้อยก็คือ การอุปสมบทหรือการมีบุตรอุปสมบท การทำบุญรายใหญ่ๆ เช่น การสร้างวัด (ได้บุญมากที่สุด) บริจาคเงินซ่อมแซมวัด การทำบุญเล็กๆ น้อยๆ เช่น ฟังเทศน์ ถือศีล ใส่บาตร ร่วมทำบุญกฐิน เทศน์มหาชาติ เหล่านี้เป็นต้น ส่วนบาปเช่นศีลข้อห้ามในเรื่องลักขโมย ไม่ทำลายชีวิต สองข้อแรกนี้บางครั้งก็ละเมิดกันบ้างเหมือนกัน แต่ศีลข้อห้ามไม่ให้ดื่มสุราเมรัยนั้นมักจะละเมิดกันบ่อยๆ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่ออีกว่า การสะสมผลบุญเป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคลเพื่อจะได้ประสบโชคดีในอนาคต โดยเชื่อว่าเมื่อคนเราตายไปแล้ว วิบากกรรมของเขาจะเป็นเช่นไรก็แล้วแต่ผลบุญและบาปที่เขาได้ทำไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ บุญและบาปจะเป็นเครื่องตัดสินว่าเขาจะได้ไปสวรรค์หรือนรก จะได้รับความสุขหรือความทุกข์และการเกิดใหม่จะดีกว่าหรือเลวกว่าในชาตินี้ ก็เนื่องมาจากผลบุญและบาปที่ตนได้ทำไว้ในชาติก่อนๆ รวมอยู่ด้วย ซึ่งชาวบ้านผู้หนึ่งอ้างว่า "ไม่ว่าคนเราจะทำบุญหรือบาปไว้ก็ตาม เขาจะต้องมาเกิดใหม่ทุกคน ผู้ที่ทำบุญเอาไว้ก็จะเกิดในครอบครัวที่มั่งคั่ง ส่วนผู้ที่ทำบาปก็จะเกิดในครอบครัวที่ยากจน บางทีก็มีผู้ที่เคยทำบาปไว้มากแต่มาเกิดในครอบครัวที่มั่งคั่งอยู่บ้างเหมือนกัน พวกนี้ผลกรรมยังไม่ได้ตามมาสนอง"

เมื่อเรารวมๆ เอามโนภาพของชาวบ้านทั้งสามแห่งนี้มาพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า มีความนึกคิดและเข้าใจในเรื่อง "บุญ" และ "บาป" ตลอดจนการ "เกิดใหม่" คล้ายคลึงกัน คือ "บุญ" เป็นสิ่งที่ดีทั้งชาตินี้และชาติหน้า ควรเสาะแสวงหาและสะสมเพิ่มพูนให้มากๆ ขึ้น ส่วน "บาป" เป็นสิ่งที่ไม่น่าพึงปรารถนา ควรหลีกเลี่ยงและละเว้นเสียและที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือว่า ชาวบ้านทั้งสามแห่งเชื่อว่า "ตายแล้วต้องเกิดใหม่" แต่จะเกิดดีหรือเลวกว่าชาติก่อนอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับ "บุญ" และ "บาป" ที่ได้ทำไว้แล้วในชาติปัจจุบันหรือชาติที่ล่วงแล้วมา

---

๑ รายงานการวิจัยฉบับที่ ๗ หน้า ๓๐๗.

ขวัญและวิญญาณ

คำว่า "ขวัญ" และ "วิญญาณ" ซึ่งหมายถึงเรื่องของจิตใจที่เกี่ยวข้องกับร่างกายนี้ เป็นเรื่องที่จะอธิบายและให้คำจำกัดความได้ยากอย่างยิ่ง

มนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณมีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่งว่า ย่อมมีอะไรอย่างหนึ่งสิงอยู่ภายในร่างกายมาแต่กำเนิด เป็นสิ่งที่นอกเหนือความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ สิ่งที่ว่านี้ถ้ายังอยู่กับเนื้อกับตัวก็จะมีความสุขความสบายไม่เจ็บไข้ได้ทุกข์ ถ้าสิ่งนั้นหนีหายไปจากตัวก็จะทำให้เจ็บป่วยไม่สบายไปต่าง ๆ นานา และถ้ายิ่งไม่กลับคืนมาสู่ร่างกายตามเดิม ผู้นั้นก็อาจถึงแก่ความตายได้ สิ่งที่กล่าวนี้เราเรียกว่า "ขวัญ" ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวว่ามีรูปร่างอย่างไร แต่เรามีคำภาษาไทยที่ใช้กันมานมนานในเรื่องที่เกี่ยวกับขวัญนี้ เช่น คำว่า ขวัญหาย, ขวัญหนี, ขวัญบิน, ขวัญดี ขวัญเสีย เป็นต้น ฉะนั้น "ขวัญ" จึงเป็นเรื่องทางจิตใจ แต่อาศัยร่างกายเป็นที่อยู่ เจ้าคุณอนุมานราชธน[๒] ให้คำอธิบายซึ่งพอจะแปลเป็นไทยได้ว่า "ขวัญ" มีความหมายและออกเสียงตรงกันกับภาษาจีนที่หมายถึงวิญญาณ (soul) แต่เมื่อเราเอาภาษาบาลีมาใช้แทนคำว่า "soul" (วิญญาณ) แล้ว ความหมายเดิมของคำว่า "ขวัญ" จึงเปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันความหมายของคำว่า "ขวัญ" ออกจะคลุมเครือ แต่ก็เชื่อว่าเป็นอะไรอย่างหนึ่งที่อยู่ในกายของคนเรา แต่ไม่สามารถมองเห็นได้ ขวัญอาจแปลเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า "vital spirit...." นอกจากนี้ยังกล่าวไว้อีกแห่งหนึ่งว่า[๓] "ขวัญคือวิญญาณที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า soul นั่นเอง ขวัญเป็นผีประจำตัวคนมาแต่กำเนิด เราคงได้คำวิญญาณมาใช้แทนคำว่าขวัญเมื่อมาถือพุทธศาสนาแล้ว และโดยเหตุที่พุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องอัตตาหรือ (soul) ในตัวบุคคลซึ่งถือว่าเป็นสิ่งถาวรว่าไม่มี เห็นที่จะเปลี่ยนความเชื่อเรื่องขวัญให้เป็นวิญญาณ...." จากคำอธิบายที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้ทำให้เข้าใจได้ว่า "ขวัญ" และ "วิญญาณ" มีความหมายอย่างเดียวกันและใช้สับเปลี่ยนกันได้ แต่

---

๒ Life & Ritual in old Siam p. 73.

๓ เสฐียรโกเศศ "ขวัญและประเพณีการทำขวัญ" สำนักพิมพ์ก้าวหน้า๒๕๐๖ หน้า ๒๘.

ตามความเข้าใจที่ยังคงใช้กันอยู่ทั่วๆ ไปนั้น เราคงใช้ทั้งสองคำและมีความหมายแตกต่างกันอยู่ เพราะทั้งคำว่า "ขวัญ" ก็ดี "วิญญาณ" ก็ดี เป็นสิ่งผังลึกอยู่ในจิตใจแห่งความเชื่อเสียแล้ว

ส่วน "วิญญาณ" นั้น เป็น spiritual essence[๔] อย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์หรือสิ่งของ และอยู่ในร่างกายของคนเราเหมือนกัน เจ้าคุณอนุมานราชธน[๕] กล่าวว่า "ที่ว่าตายคือตายแต่ร่างกาย แต่เราซึ่งเป็นลมๆ มองไม่เห็นตัวนั้นถือกันว่าไม่ตาย สิ่งที่เป็นลมๆ นี้เดิมเราเรียกว่าขวัญ แต่เดี๋ยวนี้เราเรียกว่า "วิญญาณ" ส่วนเซอร์ เจมส์ เฟรเซอร์[๖] กล่าวถึงเรื่องวิญญาณ (soul) ว่า "มนุษย์สมัยป่าเถื่อน (savage) อธิบายว่า สัตว์มีชีวิตและเคลื่อนไหวได้ ก็เพราะมีสัตว์ตัวเล็กๆ อยู่ข้างในอีกตัวหนึ่งที่ทำให้เคลื่อนไหวได้ คนก็เช่นกัน ที่มีชีวิตและเคลื่อนไหวได้ก็เพราะมีคนตัวเล็กๆ สิงอยู่ภายใน คนหรือสัตว์ตัวเล็กๆ ที่สิงอยู่ภายในตัวคนหรือสัตว์นี้ ก็คือวิญญาณ ถ้าคนหรือสัตว์นอนหลับหรือตายไป ก็เพราะวิญญาณออกจากร่างไป เมื่อนอนหลับวิญญาณออกไปชั่วคราว ส่วนตายนนเป็นการออกไปเลยไม่กลับเข้ามาอีก" เช่นนี้เราจะเห็นว่า "วิญญาณ" เป็นพลังหรืออำนาจที่สำคัญยิ่งของชีวิต (vital force) เมื่อยังอยู่ก็ทำให้เรามีชีวิต และเมื่อจากไปชีวิตเราก็แตกดับ และวิญญาณนี้ถ้ายังไม่มาเกิดเป็นคนอีกตามหลักเวียนว่ายตายเกิดของพุทธศาสนา ก็เป็นผีไปก่อน[๗]

สำหรับชาวบ้านนั้น มีความคิดและความเข้าใจในเรื่องคุณลักษณะของ "ขวัญ" หลายอย่างต่างๆ กัน ที่สำคัญก็คือเชื่อว่าถ้าขวัญอยู่กับตัวก็จะทำให้สุขกายสบายใจและเจริญรุ่งเรือง และในขณะเดียวกัน "ขวัญ" ก็สามารถหนีออกจากร่างกายไปได้ เช่น เมื่อเจ้าของเกิดตกอกตกใจ ป่วยเจ็บหรืออยู่ในสภาพผิดปกติหรือ "ใจบ่ดี" ขวัญก็จะตกใจและหนีไป อันเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยไม่สบายหรือได้รับเคราะห์

---

4 Dictionary of Sociology Littlefield Adams & Co. Iowa 1955.

๕ เสฐียรโกเศศ เรื่องเกี่ยวกับประเพณีไทย แพร่การช่าง ๒๕๐๔ หน้า ๓๕๐.

6 Sir James Frazer "The Golden Bough" The Macmillan Co. New York 1955 p. 207.

๗ ผีแบ่งเป็นสองพวกใหญ่ๆ คือ ผีดีและผีร้าย ต่อมาเราใช้คำว่า "เทวดา" แทนผีดี ส่วนคำว่า "ผี" ที่ใช้อยู่ทั่วไปในปัจจุบันจึงหมายถึงผีร้ายผีเลวต่างๆ นอกจากนี้ยังมีผีครึ่งๆ กลางๆ อีกพวกหนึ่งเช่นพวกเจ้าทุ่ง เจ้าป่า ผีปู่ย่าตายาย ฯลฯ ดูเสฐียรโกเศศ หน้า ๓๖๘

ร้ายต่าง ๆ และถ้าออกจากร่างกายไปนานเกินควรก็อาจถึงตายได้ ขวัญหนีออกไปได้อย่างไรนั้นเรามองไม่เห็น (รูปร่างของขวัญและขวัญออกจากร่างกายทางไหน ดูรายละเอียดได้จาก "ขวัญและประเพณีการทำขวัญของเสฐียรโกเศศ) เป็นแต่รู้ได้จากผลที่ขวัญหนีไปตามที่กล่าวข้างต้น แต่ในบางคราวก็อาจปรากฏหลักฐานให้เห็นได้ เช่น ชาวบ้านผู้หนึ่งอ้างว่า "สมมติว่าท่านกำลังอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่มีคนเห็นท่านในที่อื่น ก็แสดงว่าขวัญของท่านกำลังท่องเที่ยวไปมาอยู่แล้ว จะต้องเรียกขวัญกลับคืนโดยด่วน เป็นต้น ส่วนเหตุและผลที่ขวัญหนีออกจากร่างกายไปนั้น ดูออกจะใกล้ชิดกับเรื่อง "ใจ" เช่น เสียขวัญทำให้ไม่มีใจสู้ คนเราเมื่อหายตกใจแล้วก็เรียกว่าขวัญมาหรือใจมา หรือในขณะที่เราหลับและผื่นไป ก็หมายความว่าขวัญได้หนีออกไปเที่ยวเตร็ดเตร่ในที่ต่างๆ ขวัญจึงเข้าๆ ออกๆ จากร่างกายได้อยู่เสมอเพราะมีลักษณะเป็นจำพวกไอ ควัน และลม มีแต่เงาลางๆ ไม่มีรูปร่างแน่ชัด เช่นเดียวกับลมหายใจเข้าและออก ฉะนั้นจึงอธิบายได้เป็นวงกลมไม่มีต้นและปลายคือไม่มีที่สิ้นสุด

"ขวัญ" ไม่ใช่มีแต่ของคนเท่านั้น ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งที่มีชีวิตมีวิญญาณอย่างอื่นก็มีขวัญเหมือนกันเช่น ช้างม้าวัวควาย เป็นต้น หรือสิ่งที่ไม่มีชีวิตบางอย่างเช่น เสาเรือน เรือ เกวียน ข้าว แม้กระทั่งบ้านเมืองก็มีขวัญ จึงดูแทบจะแยกไม่ออกว่าอะไรมีขวัญอะไรไม่มีขวัญ นอกจากนี้แม้ว่า "ขวัญ" จะมีลักษณะเป็นเอกภาพคือคล้ายกับว่าจะมีประจำอยู่ในคนดวงเดียวก็จริง แต่ตามคติปรัมปราของไทยว่ามีอยู่ในตัวคนถึง ๓๒ ขวัญ เช่น คำเชิญขวัญภาคอีสานบทหนึ่งว่า "ขวัญกำเนิด ๓๒ จงให้มาอยู่ครองในเนื้อ มาเยอ ขวัญเอย ขวัญหัวก็ให้มาอยู่หัวปั๊กบึนเกล้า น้ำมันเข้าทาหอม ขวัญขนและขวัญค้วขวัญน้วซ้ายและฝ่ายขวา ขวัญมาพาทั้งคู่ เกินแก้วอยู่รับรอง"[๙] ซึ่งเท่ากับส่วนของร่างกายที่เราเรียกว่าอาการ ๓๒ เป็นต้น แต่จะแยกกันอยู่ที่ไหนบ้างไม่มีใครบอกได้ครบถ้วน แต่พิธีเรียกขวัญนั้นทำรวมๆ กัน ไม่ว่าขวัญจะอยู่ที่ส่วนไหนของร่างกาย

ส่วน "วิญญาณ" นั้น ชาวบ้านเชื่อว่าอยู่ในร่างกายเหมือนกัน แต่ต่างกับขวัญในข้อที่ว่าขวัญออกจากร่างกายไปได้เป็นครั้งคราว และเมื่อขวัญออกจากร่างกายผู้ใด

๙ เสฐียรโกเศศ "ขวัญและประเพณีการทำขวัญ" สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖ หน้า ๒๖

(ยกเว้นในกรณีนอนหลับ) ผู้นั้นก็จะเกิดเจ็บป่วยไม่สบาย แต่ขวัญอาจเรียกกลับคืนมาได้และทำให้ผู้นั้นกลับคืนเป็นปกติทั้งร่างกายและจิตใจ เมื่อผู้ใดสิ้นชีวิตลง ขวัญก็ออกจากร่างกายไปตามเรื่องและไม่มีใครอธิบายหรือทราบได้ว่าไปไหน ส่วนวิญญาณจะออกจากร่างก็ต่อเมื่อตายแล้วเท่านั้น (ตามความเชื่อของชาวบ้าน) ซึ่งก็อาจกล่าวได้อีกแง่หนึ่งว่าการที่คนเราสิ้นชีวิตก็เพราะวิญญาณหนีออกจากร่างไปนั่นเอง วิญญาณนี้เมื่อออกจากร่างไปแล้วจะไม่กลับเข้ามาอีกเหมือนขวัญ และหลังจากตายแล้วจะไม่มีการพูดถึงเรื่องขวัญกันอีกเลย แต่จะพูดถึงเรื่องวิญญาณว่ามีเคราะห์กรรมหรือกลายรูปเป็นอย่างไรต่อไป ความแตกต่างระหว่าง "ขวัญ" และ "วิญญาณ" เห็นจะมีอยู่เพียงแค่นี้เอง

จากที่กล่าวมาแล้วจะมองเห็นได้ว่า ความคิดคำนึงในเรื่อง "ขวัญ" และ "วิญญาณ" นี้ มีทั้งแง่ตรงข้ามกันและแง่ที่ต้องอาศัยสนับสนุนซึ่งกันและกัน คือ "ขวัญ" เกี่ยวข้องกับการมีชีวิตและเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงต่างๆ ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ส่วน "วิญญาณ" เกี่ยวข้องกับความตายและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ หลังจากตายไปแล้ว และทั้งสองสิ่งนี้เป็นสาระสำคัญยิ่งของชีวิตคือทำให้เรามีชีวิตและเคลื่อนไหวไปมาได้ ขวัญเกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างสกรณ์ (actively) คือเป็นเชิงปฏิบัติการและสามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ ส่วนวิญญาณเกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างอกรณ์ (passively) คือเป็นเชิงรับและเป็นสิ่งคงที่แน่นอน หน้าที่ของสิ่งทั้งสองนี้จะกลับกันเมื่อคนเราตายไปแล้ว คือขวัญหมดสิ้นสภาพไป แต่วิญญาณเมื่อออกจากร่างกายที่ตายไปแล้วจะกลับไปมีชีวิตแยกอยู่ต่างหาก คือเมื่อยังไม่มีโอกาสมาเกิดมีรูปร่างเป็นคนอีก ก็เป็นผีไปก่อน ซึ่งอาจเป็นผีชั้นดี (เทวดา) หรือผีธรรมดาหรือผีร้ายแล้วแต่วิบากกรรมที่ได้ทำไว้

การที่ชาวบ้านแยกเรียก "soul" ออกเป็นสองอย่าง คือ "ขวัญ" และ "วิญญาณ" นี้ถ้าจะให้อธิบายว่ามีลักษณะแตกต่างกันอย่างไรแล้ว ย่อมไม่สามารถอธิบายได้หรืออธิบายอย่างคลุมเครือเต็มที ถ้าจะมองในแง่จิตวิทยาก็อาจอธิบายได้ว่า "ขวัญ" เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับศีลธรรมจรรยา เช่น ระเบียบวินัย ความเชื่อมั่น ตลอดจนการ

ทำให้ร่างกายและจิตใจสบายหมดความวิตกกังวลต่างๆ นานา เช่น เราทำพิธีเรียกขวัญ รับขวัญก็เพื่อความอยู่ดีมีสุขและเป็นการบำรุงกำลังน้ำใจให้เข้มแข็งเป็นต้น ส่วน "วิญญาณ" เป็นสิ่งที่เหนือใจหรือครองใจอีกทีหนึ่ง ทำให้เรารู้ว่าเราเป็นเรา ไม่ใช่คนอื่นทำให้เรารู้สึกตนรู้จักตนที่เรียกว่าจิตพิชาน (consciousness) อีกแง่หนึ่งก็อาจกล่าวได้ว่าขวัญและวิญญาณเป็นสิ่งควบคู่ไปกับบุญและบาป เช่น เมื่อขวัญหนีออกจากร่างกาย ผู้นั้นย่อมจะได้รับผลร้ายเช่นป่วยไข้ได้ทุกข์ทรมานต่างๆ เช่นเดียวกับการกระทำ "บาป" ซึ่งก็จะได้รับผลร้ายเช่นกัน ในทำนองเดียวกันผลของการทำ "บุญ" หรือการที่ "ขวัญ" กลับมาสู่ร่างกายก็จะทำให้ผู้นั้นอยู่เย็นเป็นสุขและเมื่อตายไปแล้ว "วิญญาณ" ก็จะได้ไปผุดไปเกิด เป็นต้น แต่จะอย่างไรก็ตามคำอธิบายเหล่านี้ก็ย่อมไม่กระจ่างชัดนักทีเดียว

เนื่องจากความคิดคำนึงดังกล่าวแล้วข้างต้น มนุษย์จึงต้องหาวิธีที่จะรักษาขวัญ บำรุงขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว ตลอดจนหาวิธีที่จะทำให้วิญญาณได้ไปสู่ที่ดีที่ชอบและให้กลับมาเกิดใหม่เป็นมนุษย์ที่ดีกว่าเก่า การที่จะให้บรรลุจุดประสงค์เช่นนี้ได้ก็โดยการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ โดยอาศัยมนุษย์ด้วยกันซึ่งอาจเป็นหมอผู้รู้พิธีหรือพระสงฆ์องค์เจ้าเป็นสื่อกลางกับอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ (supernatural powers) ที่จะดลบันดาลให้ได้รับผลสมประสงค์เช่นนั้น พิธีต่างๆ ในเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่าระคนปนเจือกันทั้งที่เป็นส่วนพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ ซึ่งก็เป็นธรรมดาที่ความเชื่อทั้งสองอย่างนี้เราแยกไม่ใคร่ออกต้องอาศัยซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

ที่บ้านพรานเหมือน จังหวัดอุดรธานี พิธีทำขวัญเป็นพิธีที่ผู้เฒ่าผู้แก่ทำให้แก่ลูกหลาน หรือผู้รู้หรือหมอขวัญ หมอพ่าม (หมอพ่าม=หมอพราหมณ์) ทำให้แก่ผู้เจ็บป่วย หรือในระยะสำคัญๆ ของชีวิต เช่น ตั้งครรภ์ อุปสมบท แต่งงาน ฯลฯ จุดประสงค์สำคัญก็คือการเรียกขวัญให้กลับเข้ามาอยู่ในตัวของผู้นั้น ในการทำขวัญนี้นอกจากจะมีการเอาด้ายผูกข้อมือของผู้รับขวัญแล้ว ก็มักจะมีคำอวยชัยให้พรกล่าวควบไปในขณะเดียวกันเช่น "ให้อยู่ดีมีแฮง (แรง)" "ให้สดให้ใส" "ให้มีโชคมีชัย" "ให้ร่ำให้รวย" และ "ให้ค้ำให้คูณ" เป็นต้น ถ้อยคำเหล่านี้ล้วนแต่แสดงถึงโชคลาภและความเจริญรุ่งเรืองต่างๆ และทำให้จิตใจอยู่ในสภาพที่มีความสุขสบายทั้งสิ้น ความ

สำคัญทางแง่สังคมวิทยาของพิธีกรรมเหล่านี้ อาจแลเห็นได้จากโอกาสต่าง ๆ ที่มีการทำขวัญคือ

๑. ในระหว่างตั้งครรภ์ คือระยะระหว่างเดือนที่ ๓ ถึง ๗ จะมีการทำขวัญให้แก่หญิงมีครรภ์หนึ่งหรือสองครั้งแล้วแต่ฐานะ เรียกว่า "สู่ขวัญแม่มาร" และ "แต่งแก้แม่มาร" ซึ่งมีความมุ่งหมายที่จะเซ่นสรวงเพทยดาฟ้าดินเพื่อให้การคลอดเป็นไปโดยสะดวกและปลอดภัย เพราะเป็นที่เชื่อถือกันว่าหญิงมีครรภ์นั้น ขวัญมักจะชอบออกจากร่างกายท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เนื่องจากหญิงมีครรภ์มักจะมีความกระวนกระวายใจหวาดกลัวไปต่าง ๆ นานา เช่น กลัวความเจ็บปวด กลัวคลอดยาก กลัวบุตรที่คลอดออกมาจะไม่สมประกอบ ฯลฯ ทำให้ขวัญไม่อยู่กับตัว พิธีแรกคือการ "สู่ขวัญแม่มาร" เป็นการเรียกขวัญให้มาอยู่กับหญิงมีครรภ์ โดยให้หญิงที่มีครรภ์และผู้เฒ่าทั้ง "สามสิบ" (ทำไมจึงต้องสามสิบ ยังหาคำอธิบายไม่ได้ อาจหมายถึงจำนวนหลาย ๆ คนก็ได้) ของหมู่บ้านรับขวัญนั้นไว้ พิธีนี้มักจะทำกับบุตรท้องแรกทุก ๆ คน ส่วนพิธี "แต่งแก้แม่มาร" เป็นพิธีขอบุตรจากแม่เก่าแม่หลัง[๙] หญิงที่ท้องแก่ใกล้จะคลอดบุตรจะทำกันทุกราย

๒. ในการแต่งงาน ก็จะมีพิธีทำขวัญเหมือนกัน เรียกว่า "สู่ขวัญผัวเมียใหม่" เพื่อให้คู่บ่าวสาวอยู่ด้วยกันด้วยความสุขและเจริญรุ่งเรือง คือบ่าวสาวกราบไหว้ผู้หลักผู้ใหญ่ ซึ่งผู้ใหญ่เหล่านั้นก็จะผูกขวัญให้ที่ข้อมือของบ่าวสาว รวมทั้งให้ศีลให้พรและให้เงินด้วย ในแง่สังคมวิทยาก็คือเป็นการรับรองการสมรสครั้งนี้ในสังคมนั้น ๆ (ดูรายละเอียดบทที่ ๕)

๓. ในการอุปสมบท มีพิธีทำขวัญที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า "สู่ขวัญนาค" เหตุใดจึงเรียกผู้ที่จะเข้าพิธีอุปสมบทว่า "นาค" นั้น มีคำอธิบายไว้ในหนังสือต่าง ๆ หลายแห่งแล้ว จึงไม่ขอนำมากล่าว ณ ที่นี้อีก พิธีสู่ขวัญหรือทำขวัญนาคนี้ คือการผูกขวัญให้แก่ผู้ที่จะอุปสมบท เป็นการบอกกล่าวให้ "นาค" รู้ถึงหน้าที่และความผูกพันที่ตนมีต่อบิดามารดาและญาติพี่น้องที่ได้อุ้มชูเลี้ยงดูมาแล้วจัดการบวชและหาเครื่องอัฐบริขารให้ การทำขวัญนาคนี้อาจผิดแผกกับกรณีอื่น ๆ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย หรือกลับจากการเดินทางไกล คือเป็นการทำขวัญในระยะเปลี่ยนแปลงของชีวิต

---

๙ ดูรายละเอียดบทที่ ๙

คือจากฆราวาสไปสู่สมณเพศอันมีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างไปจากธรรมดามาก และเชื่อกันว่าการได้บวชเรียนย่อมเป็นการได้บุญอย่างยิ่ง จึงต้องมีพิธีทำขวัญกันอย่างใหญ่โต เพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัว ทำให้มีความสุขกายสบายใจและเจริญรุ่งเรือง สามารถปฏิบัติกิจของสมณเพศได้ด้วยดี ปราศจากความกังวลใดๆ

๔. ก่อนเข้าพรรษา ผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน ก็จะทำพิธีทำขวัญให้ภิกษุสามเณรทั้งหมดที่ประจำอยู่ในวัดของหมู่บ้าน ความมุ่งหมายก็คงเช่นเดียวกันกับข้อ ๓. คือให้ขวัญอยู่กับตัว เพื่อปฏิบัติกิจทางศาสนาได้เคร่งครัดเข้มแข็งกว่าในเวลาปกติ

นอกจากนี้ก็ยังมีโอกาสอื่นๆ ที่จะต้องทำขวัญกันอีก เช่น เมื่อมีผู้กลับจากการเดินทางไกล หรือจะเดินทางไกลไปจากหมู่บ้าน เมื่อพ้นโทษจากที่คุมขัง เมื่อหายจากเจ็บป่วยเรื้อรังซึ่งกินเวลานาน หรือเมื่อรู้สึกออดๆ แอดๆ ร่างกายอ่อนเพลียโดยหาสาเหตุไม่พบ เป็นต้น และยังมีการทำขวัญอีกอย่างหนึ่งปฏิบัติกันเป็นประจำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ คือ การทำขวัญเป็นการต้อนรับแขกผู้มีเกียรติหรืออาคันตุกะที่มาเยี่ยมเยียนถึงท้องถิ่น ซึ่งความมุ่งหมายของการทำขวัญต่างๆ ดังที่กล่าวมานี้ก็ล้วนแต่เรื่องของความดีใจ เช่น ทำขวัญผู้ไปอยู่ห่างต่างถิ่นแล้วกลับมา หรือเพื่อเกิดความมั่นคงเป็นสิริมงคลแก่ตัวเช่นการหายจากการเจ็บป่วย หรือการพ้นโทษจากที่คุมขังก็เป็นการชำระล้างมลทินอันไม่พึงปรารถนา และเป็นการยอมรับผู้นั้นเข้าเป็นสมาชิกของหมู่บ้านนั้นอีก เป็นต้น

พิธีทำขวัญนี้แม้จะมีอยู่หลายอย่างต่างๆ กันก็ดี แต่ก็พอจะสรุปได้ว่า ที่สำคัญๆ ก็ได้แก่พิธีที่เกี่ยวกับวงจรของชีวิต (life cycle) เช่น การทำขวัญเด็กเกิดใหม่ การแต่งงาน การอุปสมบท ซึ่งล้วนแต่เป็นระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งฐานะ (status) ของบุคคล หรืออีกนัยหนึ่งก็เป็นวิธีที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมฟื้นฟูกำลังใจและขวัญ (morale) ในระยะวิกฤติของชีวิต (life crisis) เช่น การป่วยหนัก การจากไปไกล ฯลฯ

ในพิธีทำขวัญแต่ละครั้ง ส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีก็คือ "พาขวัญ"[๑๐] ซึ่งอาจเป็น ถาด พาน โตก ขันขนาดใหญ่ หรือภาชนะอย่างอื่น มีผ้าขาวปูข้างใน มีขัน

---

๑๐ เสียงกร่อนมาจากคำว่า "พานขวัญ" เสฐียรโกเศศ "ขวัญและประเพณีการทำขวัญ" สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖ หน้า ๘๔

ใหญ่ตั้งกลางมีบายศรี ๔ อัน และเครื่องประกอบอื่น ๆ คือ ข้าวต้มมัด ๔ กลีบ กล้วย ๔ ใบ อ้อย ๔ ท่อน ขวดหรือจอกน้ำขมิ้น ๑ ที่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้วางในขัน และมีไข่ (ไก่) ต้ม ๑ ใบ ข้าวเหนียว ๑ ปั้น ด้ายสายสิญจน์ตัดราวคืบเศษ ๆ จำนวนมากกว่าผู้ที่จะรับผูกมือ วางบนบายศรี ที่ยอดบายศรีมีดอกไม้ปักทุกยอด มีขันหมากเบ็ง ** วาง ๔ มุมของถาด "พาขวัญ" นี้ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้ว สิ่งที่รับประทานได้ก็รับประทานเสีย สิ่งไหนที่ควรบูชาพระ เช่น ธูปเทียนดอกไม้ ก็เอาไปบูชาไว้ที่หัวนอนเป็นเวลา ๓ วันหรือ ๗ วัน

ปกติการทำขวัญจะต้องเลือกหาวันดีวันเป็นมงคล ซึ่งจะสอบถามได้จากผู้รู้หรือหมอโหร ที่หมู่บ้านพรานเหมือนนี้ มักจะทำกันในตอนเช้าของวันพฤหัสบดี เริ่มต้นด้วยหมอพ่าม (หมอพราหมณ์) กล่าวบท "สคฺเค" อัญเชิญเทวดาให้มาชุมนุมพร้อมกัน แล้วจึงจะอ่านบทสูตรขวัญ ซึ่งเป็นตำราทำขวัญที่จารึกไว้ในสมุดข่อยหรือใบลาน มีบทสูตรขวัญแต่ละเรื่องเขียนไว้ในนั้น เมื่ออ่านบทสูตรขวัญจบแล้วก็ทำน้ำมนต์โดยจุดเทียนเวียนศีรษะผู้รับทำขวัญสำหรับให้ประพรมบุคคลทั้งหมดที่มาร่วมพิธี เสร็จแล้วก็ถึงพิธีผูกข้อมือหรือผูกขวัญด้วยด้ายสายสิญจน์ที่เตรียมไว้แล้ว ซึ่งถือกันว่าการผูกข้อมือจะเป็นสวัสดิมงคลด้วยประการทั้งปวงแก่ผู้รับทำขวัญ ท้ายสุดก็คือการร่วมเลี้ยงฉลองกันในบรรดาญาติมิตรและผู้ที่มาร่วมชุมนุมเป็นเสร็จพิธี

ที่หมู่บ้านอุเม็ง จังหวัดเชียงใหม่ ความเข้าใจและนึกคิดในเรื่อง "ขวัญ" ตลอดจนพิธีทำขวัญก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับชาวหมู่บ้านพรานเหมือน คือเชื่อว่ามีขวัญอยู่ ๓๒ แห่งที่ส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ขวัญจะออกจากร่างกายไปเพราะเกิดการเจ็บป่วยหรือตกอกตกใจต่าง ๆ นานา การทำขวัญก็ต้องใช้ผู้รู้ (หมอขวัญ) เป็นผู้กระทำพิธี โดยอ่านคำเรียกขวัญจากตำราซึ่งมีอยู่เป็นเรื่อง ๆ ไป โอกาสที่จะทำพิธีเรียกขวัญอาจจะน้อยกว่าที่บ้านพรานเหมือน คือมักจะทำพิธีเรียกขวัญก็กับหญิงมีครรภ์ ผู้เจ็บป่วย ผู้ที่จะไปหรือกลับจากเดินทางไกล พิธีสมรสและพิธีอุปสมบทเป็นต้น ส่วนสิ่งของเครื่องใช้สำหรับประกอบพิธี และวิธีการทำพิธีเรียกขวัญก็คล้ายคลึงกันกับหมู่บ้านพรานเหมือน

** เพี้ยนจากคำว่า "เบญจ" คือ กรวยใบตอง ๕ ชั้น เสฐียรโกเศศ,จ.ค. หน้า ๘๔.

เราอาจสรุปได้ว่า ความเชื่อและความคิดนึกในเรื่อง "ขวัญ" และ "วิญญาณ" นั้น แม้จะเป็นความเชื่อในสิ่งที่ไม่มีตัวตนและไม่สามารถจับต้องได้ก็จริง แต่ก็เป็นความเชื่อที่มีมานมนานทุกยุคทุกสมัย และฝังแน่นอยู่ในจิตใจของประชาชนโดยทั่วไป เราไม่สามารถจะแยก "ขวัญ" และ "วิญญาณ" ว่าอะไรเป็นอะไรได้อย่างแน่ชัด แต่ก็พอมองเห็นความแตกต่างได้อย่างหนึ่งก็คือว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวิญญาณนั้นมีน้อยและทำให้แก่ผู้ที่ตายไปแล้ว ไม่เหมือนกับขวัญซึ่งมีพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดเวลาที่ผู้นั้นยังมีชีวิตอยู่

เทวดา และผี

ชาวบ้านมักจะพูดกันอย่างติดปากในเรื่อง "เทวดา" และ "ผี" และเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีตัวตน และเป็นสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ (super-natural) โดยทั่ว ๆ ไปแล้วเข้าใจกันว่าทั้งสองสิ่งนี้เป็นเรื่องตรงข้ามกันคือ "เทวดา" เป็นเทพยเจ้าให้คุณอยู่เสมอไป และสถิตอยู่บนสวรรค์ ส่วน "ผี" มีทั้งที่ให้คุณและให้โทษ บางอย่างมีที่อยู่เป็นหลักแหล่งและบางชนิดก็ท่องเที่ยวอยู่ทั่ว ๆ ไป อาจมีที่สิงสู่เป็นแห่ง ๆ ในโลกมนุษย์หรือมิฉะนั้นก็อยู่ในนรก

เทวดานั้นอาจกล่าวได้ว่า ชาวบ้านเรียกรวม ๆ กันไปสำหรับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติประเภทหนึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำอธิบายว่าเป็น "หมู่เทพ พวกชาวสวรรค์" ซึ่งหมายถึงว่าเป็นเทพยเจ้าผู้ทรงศักดิ์ และแม้ว่าในหมู่เทวดานี้อาจมีการแบ่งชั้นหรือมีชื่อเฉพาะเป็นพิเศษบ้าง เช่น พระอินทร์ หรือ พระพรหม หรือเป็นเพศหญิงบ้างแต่ก็ยังคงเรียกรวม ๆ กันว่า "เทวดา" นั่นเอง แต่ส่วน "ผี" แม้จะกล่าวเรียกรวม ๆ เช่น เทวดาก็ตาม แต่ก็ยังแยกออกเป็นหลายพวกหลายเหล่า และมีคุณลักษณะต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ผีชนิดที่ให้คุณ (ผีเรือน ผีพ่อผีแม่) ให้ความคุ้มครองจนกระทั่งถึงผีที่ให้โทษอย่างร้ายแรงที่สุด ผีชนิดแรกจึงได้รับการยกย่องเทิดทูนซึ่งดู ๆ ก็กลายเป็นของผสมครึ่งเทวดาครึ่งผีไป

ชาวบ้านเชื่อว่า วิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วอาจกลายเป็น "เทวดา" หรือ "ผี" อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าผู้นั้นยังไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในทันทีทันใด คือถ้าตายแล้วได้ขึ้นสวรรค์ก็กลายเป็นเทวดา แต่ถ้าตกนรกก็จะกลายเป็นผีไปซึ่งทั้งหมดนี้ก็แล้วแต่

"บุญ" และ "บาป" ที่ได้ทำไว้ เรื่องเทวดามักจะปรากฏอยู่เสมอในคำเทศน์คำสั่งสอน และตามวัดวาอารามก็มักจะมีรูปเทวดาปรากฏอยู่ ชาวบ้านเชื่อถือเรื่องเทวดากันอยู่โดยทั่วไป และยอมรับว่ามีจริง พุทธศาสนาก็ยอมรับว่ามีเทวดาอยู่บนสวรรค์ และมีอยู่หลายพวก ส่วนเรื่อง "ผี" นั้นชาวบ้านมักจะอ้างว่าคนอื่น ๆ เชื่ออย่างไรโดยตนเองมักจะไม่ค่อยยอมรับว่ากลัวหรือเชื่อในเรื่องผี

คิงส์ฮิลล์ [๑๒] ได้เคยใช้แบบสอบถามถามชาวบ้านกู่แดง จังหวัดเชียงใหม่ในเรื่องนี้ว่า เทวดามีจริงหรือไม่ และผีมีจริงหรือไม่ และได้รับคำตอบในเรื่องเทวดาว่า เชื่อว่ามีจริง ๖๗.๗ % ปฏิเสธ ๒๗.๘ % ไม่ทราบ ๕.๕ % ส่วนในเรื่องผีชาวบ้านรับว่ามีจริงเพียง ๓๘.๙ % ปฏิเสธ ๕๕.๖ % และไม่ทราบ ๕.๕ % และมีอยู่หลายรายที่ตอบว่าเมื่อก่อนนี้เชื่อว่ามีผี แต่ในปัจจุบันเลิกเชื่อเสียแล้ว เราจึงอาจสรุปได้ว่าคนที่เชื่อในเรื่องผี ผีก็มีจริงและมีอำนาจเหนือผู้นั้น ถ้าผู้ใดไม่เชื่อก็ไม่มี และผีจะไม่มีอำนาจอะไรเหนือผู้นั้น หรืออาจกล่าวได้ว่าคนที่ได้รับการศึกษามักจะไม่เชื่อเรื่องผี ส่วนผู้ที่ไร้การศึกษามักจะเชื่อ

ชาวบ้านพรานเหมือนเชื่อว่า บุคคลที่ประกอบคุณงามความดีระหว่างที่มีชีวิตอยู่เมื่อตายแล้วก็จะไปสวรรค์แต่สวรรค์นี้ว่านี้ต่างกับสวรรค์ที่เทวดาอยู่ และมนุษย์จะกลายเป็นเทวดาไปไม่ได้ มนุษย์อาจไปสวรรค์ได้แล้วก็เกิดใหม่ แต่เทวดานั้นไม่มีการเกิดใหม่ [๑๓] มนุษย์ผู้ที่เคยทำแต่บาปเมื่อตายลงก็จะตกนรกหรือกลายเป็นผีร้ายท่องเที่ยวไปมาอยู่ในโลก ความแตกต่างระหว่างผีกับเทวดานั้นเราจะเห็นได้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจัดขึ้น และเป็นที่เข้าใจกันว่า "ผี" อาจลงโทษบุคคลหรือทำให้เจ็บป่วยหรือได้รับเคราะห์ร้ายต่าง ๆ ฉะนั้นการขอความช่วยเหลือจาก "เทวดา" จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการสืบหาตัวการที่ทำร้ายว่าเป็นผีจำพวกไหน แล้วจะได้ใช้วิธีเซ่นสรวงหรือขับไล่แล้วแต่กรณี ฉะนั้นเมื่อจะทำพิธีนี้ผู้รู้พิธีหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "หมอส้อง" [๑๔] ก็จะกล่าวบท "สคุเค" อัญเชิญเทวดามาชุมนุมกันก่อน แล้วจึงบังคับให้ผีแสดงตัวออกมาว่าเป็นใคร

---

๑๒ Kingshill "Ku-Daeng-the Red Tomb" The Police Printing Press Bangkok, Thailand 1960 pp. 182-184.

๑๓ ข้อนี้ต่างกับความเชื่อถือโดยทั่ว ๆ ไป

๑๔ ดูรายละเอียดในเรื่อง "ความเชื่อถืออื่น ๆ" ท้ายบทนี้

หรือผีอะไร เช่นนี้เราจะเห็นว่า เทวดาเป็นตัวแทนที่ดีสำหรับมนุษย์ให้พ้นจากหายนะต่าง ๆ และโดยปกติเนื่องจากเทวดาเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับผี เทวดาจึงจะไม่ปรากฏตัวในพิธีกรรมเช่นสรวงผีซึ่ง "จั้ม" (หมอผี) เป็นผู้จัดทำขึ้น แต่อย่างไรก็ดีในหมู่บ้านนี้ยังมีหมอผีอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "หมอธรรม" [๑๕] ซึ่งทำหน้าที่ไล่ผีชนิดที่ร้ายกาจที่สุด หมอธรรมอ้างว่าที่เขาทำหน้าที่เช่นนี้ได้ก็เพราะเทวดาได้เข้าสิงสู่ในกายเขาและบอกเขาว่าเป็นผีชนิดใดที่มาทำร้าย และเทวดายังคงช่วยเหลือเขาในการไล่ผีอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเห็นได้ชัดว่าเทวดาเป็นฝ่ายตรงข้ามกับผีอย่างแน่นอน

นอกจากนี้ชาวบ้านยังรวมเอาเทวดาซึ่งเป็นผู้ให้คุณเข้าอยู่ในกรอบแห่งพุทธศาสนาด้วย โดยกล่าวว่าเทวดามีอยู่บนสวรรค์และมีอยู่ก่อนมีพระพุทธเจ้า และมักจะเชิญเทวดามาเป็นสักขีพยานในพิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีพุทธหรือไม่ใช่พุทธ การกล่าวอัญเชิญเทวดานั้นไม่เคยกระทำเป็นเอกเทศ จะต้องทำควบคู่กับพิธีอื่น ๆ เสมอ คือมักจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวบทพระรัตนตรัย แล้วก็บทอัญเชิญเทวดา หลังจากนั้นก็ไม่กล่าวถึงเทวดาแต่ประการใดอีก คงกระทำพิธีต่อไปตามความมุ่งหมาย แต่ลักษณะที่สำคัญในเรื่องนี้ก็คือการเชิญเทวดามาฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย

ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า ชาวบ้านเรียกและนับถือเทวดารวม ๆ กันไป จะมีชื่อพิเศษบ้างก็ไม่กี่องค์ แต่สำหรับผีนั้น ได้มีการแบ่งออกไปอีกหลายประเภท ต่อไปนี้จึงจะกล่าวถึงผีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านพรานเหมือนเชื่อถือโดยทั่ว ๆ ไป

จ้าวพ่อผ้าขาว เชื่อว่าเป็น "ผี" ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งอยู่ในวัดของหมู่บ้านตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มาแล้ว เชื่อว่ามีอาวุโสและอำนาจเหนือกว่า "ตาปู่บ้าน" อำนาจของจ้าวพ่อผ้าขาวเชื่อว่ามีดังนี้

๑. ให้คำอนุญาตในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งกระทำกันเป็นส่วนรวมในหมู่บ้านหรือที่วัดในการประกอบพิธีเหล่านี้ "จั้ม" จะทำพิธีบอกกล่าวและขออนุญาตจ้าวพ่อเสียก่อน ส่วนพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคล (rites of passage) เช่น การทำบุญเรือน สู่ขวัญ ฯลฯ นั้นไม่ต้องบอกกล่าว

---

๑๕. ดูรายละเอียดในเรื่อง "ความเชื่อถืออื่น ๆ" ท้ายบทนี้

๒. มีอำนาจทำให้ชาวบ้านเจ็บไข้ได้บ่วยต่าง ๆ เช่น ผีเข้า คลุ้มคลั่ง เป็นไข้ ปวดหัว ปวดท้อง

การกระทำผิดที่ทำให้จ้าวพ่อโกรธก็ได้แก่การล่วงเกินต่าง ๆ เช่น บ่สสาวะในวัด ขว้างหรือเก็บผลไม้ในวัด นำเกวียนหรือรถเข้าไปในวัดโดยไม่บอกกล่าวขออนุญาตเสียก่อน ชาวบ้านบางคนให้เหตุผลว่าที่จ้าวพ่อบันดาลให้ชาวบ้านเจ็บไข้ได้บ่วย ก็เพราะจ้าวพ่ออยากกินโน่นกินนี่ และต้องการให้ผู้นั้นถวายอาหารเหล่านั้น เมื่อผู้นั้นหายบ่วยก็จะจัดของถวายให้

ตาปู่บ้าน (ผีปู่ตาก็เรียก) ทุก ๆ หมู่บ้านในแถบนี้ จะมีผีประจำหมู่บ้านอยู่ตนหนึ่งเรียกว่า "ตาปู่บ้าน" ชาวบ้านจะปลูกศาลไว้ให้อยู่ในเขตหมู่บ้านนั้น ๆ สอบถามชาวบ้านได้ความว่าเป็นเรื่องที่เชื่อถือกันมานานดึกดำบรรพ์แล้ว บางคนก็อ้างว่าเพราะเคยเป็นเจ้าของหมู่บ้านมาก่อน

ในบ้านพรานเหมือน เดิมศาลของตาปู่บ้านอยู่ที่ริมถนนข้างประตูวัด แต่เมื่อประมาณ ๑๘-๑๙ ปี มานี้ในสมัยที่พระมหาลีเป็นเจ้าอาวาส ได้พิจารณาเห็นว่าศาลอยู่ชิดถนนเกินไปและต้องการขยับขยายรั้ววัดออกมาให้ติดถนน จึงได้นิมนต์ "ตาปู่" นาข่า (เจ้าอาวาสวัดนาข่า บั้จจุบันมรณภาพแล้ว) มาแต่งเครื่องบัตรพลีบูชา เชิญไปอยู่ ณ ที่ใหม่ในบ่าริมวัดดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้

อาณาเขตที่ตาปู่บ้านให้ความคุ้มครองแก่ชาวบ้านนี้คือ ทิศตะวันออกถึงนาบัวสุมเส้า ทิศตะวันตกถึงบ้านคู่ ทิศใต้ถึงเชียงพัง และทิศเหนือถึงบ้านหลวงหัวซวย (?) ตามปกติจะมีการเซ่นไหว้ (เลี้ยงผี) ตาปู่บ้านปีละ ๒ ครั้ง คือในเดือน ๖ ก่อนลงมือทำนาครั้งหนึ่ง และเดือนอ้ายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยุ้งฉางแล้วอีกครั้งหนึ่ง หรือเวลาผู้ใดทำผิด ตาปู่บ้านจะมาเข้าผู้นั้น เมื่อไปหา "หมอส้อง" (หาสาเหตุของการเจ็บบ่วย) หมอส้องก็จะบอกให้ว่าเป็นเพราะอะไรแล้วผู้นั้นก็จะจัดของไปเซ่นไหว้ สิ่งที่ตาปู่บ้านชอบกินที่สุดคือ เหล้า ไก่ หมู ถ้าเป็นความผิดร้ายแรงก็ต้องเซ่นด้วยเหล้าไหหนึ่ง หมูตัวหนึ่ง ความผิดที่ทำให้ตาปู่บ้านโกรธก็ได้แก่ ตัดต้นไม้ ต้นไผ่ ขุดหน่อไม้ใกล้ศาลของตาปู่บ้าน ทำรั้วบ้านล้ำเข้าไปในถนนของหมู่บ้าน กินตะพาบน้ำ อพยพ

ไปอยู่ที่อื่นหรือเข้ามาอยู่โดยไม่บอกตาบู่บ้าน หรือในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ทำการสีข้าวตำข้าว เอาพืนเข้าบ้าน ขับเกวียนออกไปหรือเข้ามาในหมู่บ้าน หรือคนที่ไม่เซ่นไหว้ในคราวเลี้ยงประจำบี เหล่านี้ถือเป็นการกระทำผิดทั้งสิ้น อาการเจ็บป่วยที่ปรากฏ คือ เจ็บปวดในร่างกาย ปวดท้อง เป็นไข้ คลอดลูกยาก ฯลฯ "จ้ม" บอกว่า "ตาบู่บ้าน" ยังมีอาวุโสเป็นรอง "จ้าวพ่อผ้าขาว" (ดูรายละเอียดการเลี้ยง "ตาบู่บ้าน" ในภาคผนวก)

จ้าวพ่อท้องกวง ชาวบ้านเชื่อว่า เคยเป็นเจ้าเมืองมาก่อน ต่อมาเมืองนั้นจมลงกลายเป็นหนองน้ำไป (เรียกว่า "บึงชวน") หนองน้ำแห่งนี้ถือกันว่าเป็นหนองน้ำศักดิ์สิทธิ์ ต้องมีพิธีเซ่นไหว้ที่ศาลของจ้าวพ่อ ซึ่งตั้งอยู่กลางหนองทุกบี ความผิดที่ถือว่าร้ายแรงต่อจ้าวพ่อท้องกวงมากก็คือจับเต่าสันเดียว (ตะพาบน้ำ ?) มารับประทานจะต้องเซ่นไหว้แก้บน บึงชวนที่ว่านี้อยู่ที่ตำบลนาพู่ ซึ่งอยู่ไกลออกไปทางทิศเหนือห่างจากบ้านพรานเหมือนประมาณ ๑๐ กม. เศษ

ทุก ๆ ๓ บี จะมีการเซ่นไหว้จ้าวพ่อครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง ทำกันในเดือนยี่ โดยมีชาวบ้านอื่น ๆ รวม ๑๕ หมู่บ้านมาร่วมพิธีด้วย ชาวบ้านจะช่วยออกสตางค์กันคนละเล็กน้อย คนละ ๕๐ สตางค์บ้าง บาทหนึ่งบ้าง เพื่อซื้อควายเป็น ๆ มาตัวหนึ่ง แล้วมาชุมนุมกันที่ริมบึงนี้ จัดแจงฆ่าควายและปรุงอาหารต่าง ๆ เช่น ลาบ ก้อย เมื่อทำอาหารเสร็จแล้ว "เทียม" (คนทรง) ของตำบลนาพู่จะเป็นหัวหน้า ติดตามด้วย "จ้ม" ของทุกๆ หมู่บ้านนำอาหารเหล่านั้นขึ้นไปเซ่นไหว้จ้าวพ่อ ณ ศาลกลางบึง รออยู่ครู่หนึ่งจึงนำของเหล่านั้นกลับมาและเลี้ยงดูกันเองต่อไป นอกจากการเลี้ยงใหญ่นี้แล้ว ทุกบีจะมีการเซ่นไหว้อีก ๒ ครั้ง คือในวันพุธ หรือพฤหัสบดีของเดือน ๖ และเดือนยี่ปกติการเลี้ยงในโอกาสเช่นนี้มักใช้ไก่ แต่ถ้าเป็นการแก้บนเมื่อทำผิดก็ใช้หัวหมูแทน

ชาวบ้านเชื่อกันว่า จ้าวท้องกวงนี้มีอภินิหารแผ่ไปทั่วประเทศ ที่หมู่บ้านอื่น ๆ จะมีหอเรียกว่า "หอบ้าน" และจะมีธงแดงเป็นเครื่องหมายแสดงว่าขึ้นอยู่กับจ้าวท้องกวง ส่วนชื่อของจ้าวประจำหมู่บ้านเหล่านี้อาจเรียกแตกต่างกันไปแล้วแต่จะเรียก

ผีปู่ลุบ อยู่ตามภูเขา ชาวบ้านบางคนบอกว่าอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เมื่อใครเดินทางไกลและผ่านเข้าไปในเขตที่อยู่อาศัยของมัน มันก็จะทำร้ายเอาเพราะเห็นว่าเป็นคนแปลกหน้า ผู้ที่ถูกผีปู่ลุบจะมีอาการไข้ ปวดท้อง ปวดศีรษะ กินยาอะไรก็ไม่หาย เมื่อ "หมอส้อง" บอกว่าถูกผีเช่นนี้ ก็จะมาเชิญหมอผีไปไล่ผีออก วิธีการ "ควด" (ไล่) ผีก็ใช้ข้าว ๑ ปั้น บุหรี่ หมาก วางใกล้คนเจ็บแล้วพูดว่า "ถ้ามาเย็ดก็ขอให้กลับคืนไปเสีย ฮอดมื้อฮอดวันจะแต่งเครื่องส่งไปให้"

เมื่อหายแล้วก็ต้องจัดเครื่องเซ่น มี หัวหมู เหล้า ข้าว และกับ น้ำ นำไปเซ่นในวันพุธใครจะนำไปก็ได้

ผีปอบ (ผีกะ) ชาวบ้านพรานเหมือนเชื่อว่า ผีปอบก็คือคนธรรมดา ๆ เรานี่เอง แต่มีอาการกิริยาผิดปรกติ เช่น ชอบหลบตาไม่กล้ามองหน้าใครตรง ๆ การที่คนกลายเป็นผีปอบไปก็เนื่องด้วยเหตุสองประการ คือคนบางคนที่ได้ร่ำเรียนเวทมนตร์คาถาอาคมต่าง ๆ จากครูบาอาจารย์มาแล้วไม่ได้ท่องบ่นบ่อย ๆ ประการหนึ่ง หรือทำละเมิดกฎและสิ่งต้องห้ามต่าง ๆ เช่น ห้ามกินฟักก็ไปกิน เวทมนตร์เหล่านั้นก็จะกลายเป็นผีปอบสิงอยู่ในตัว ทำให้ผู้นั้นกลายเป็นผีปอบไปเมื่อมีใครเจ็บป่วย ผีปอบก็จะเข้าผู้นั้นเพื่อจะได้กินเครื่องเซ่นไหว้ หรือบางทีโกรธกับใครก็จะเข้าไปสิงผู้นั้น ทำให้เจ็บป่วยจนถึงตายได้

ผู้ถูกผีปอบจะมีอาการต่างๆ เช่น ร้องโวยวายโดยไม่มีเหตุผล ซ่อนหน้าเมื่อมีใครพูดด้วย หรือบางทีก็จะบอกว่าอยากกินโน่นกินนี่ที่แปลก ๆ ผิดปกติเป็นต้น ถ้าพบอาการอย่างนี้ก็จะเป็นที่ทราบกันดีว่าถูกผีปอบโดยไม่จำเป็นต้องไปหา "หมอส้อง" หรือ "หมอเลข" ให้วินิจฉัย

การไล่ผีปอบอาจทำได้หลายอย่าง เช่น

๑. หมอ "ธรรม" เอาด้ายผูกข้อมือหรือหัวแม่เท้าคนเจ็บ พร้อมกับเสกคาถาเพื่อจะทราบว่ามาเข้าทำไม และต้องการอะไร เมื่อผีกลัวร้องขอให้ปล่อย หมอก็จะแก้ด้ายออก เป็นการปล่อยให้ผีออกไป

๒. ใช้น้ำมนต์ซึ่งทำขึ้นโดยใช้คาถาอาคม ประพรมตัวคนไข้ ผีก็จะออก

๓. ใช้รากกระถินหรือผักกาดหญ้า (คล้ายผักกาดเขียว) ฝนปนกับน้ำให้คนไข้ดื่ม คนไข้จะอาเจียนแสดงว่าผีออกไปแล้วเพราะผีเมา

ความเชื่อถือในเรื่องผีปอบนี้ ปรากฏในผลการค้นคว้าของเดอยัง เช่นเดียวกัน แต่วิธีการขับไล่ผีแตกต่างกันอยู่บ้าง กล่าวคือ

เดอยัง[๑๖] กล่าวถึงความเชื่อถือของคนทางภาคเหนือของประเทศไทยว่า "ในดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไป ชาวนายังเชื่อว่าคนที่เจ็บหนักก็เพราะถูกผีปอบเข้าไปสิงอยู่ในร่างของผู้นั้น ..... การไล่ผีปอบใช้หมอผี (spirit doctor) มาเป่าเวทมนตร์คาถาที่ตัวคนเจ็บและบังคับให้ผีปอบบอกชื่อออกมาว่าเป็นใคร ถ้าคนเจ็บเชื่อว่าถูกศัตรูหรือผีปอบเข้าสิงจริงก็จะเอ่ยชื่อผีตนนั้นออกมา หมอผีก็จะซักต่อไปอีกว่าทำไมผีจึงเข้าสิงร่างผู้นั้น พร้อมทั้งเป่าเวทมนตร์คาถาเพิ่มขึ้นอีก ท้ายที่สุดหมอผีจะใช้ไม้ที่เสกคาถาแล้วเฆี่ยนคนเจ็บ และขู่ให้ผีรีบออกไป จะใช้ไม้เฆี่ยนจนคนเจ็บนิ่งสงบหรืออาเจียนจึงหยุด เพราะแสดงว่าผีปอบออกไปแล้ว"

ผีพ่อผีแม่ ชาวบ้านเชื่อว่า พ่อแม่หรือปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว บางคราวก็มารบกวนลูกหลานเหมือนกัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่า บางทีพี่ ๆ น้อง ๆ ก็อยู่ด้วยกันไม่เป็นปกติสุข เช่น ทะเลาะกันด้วยเรื่องทรัพย์สมบัติ ที่ดิน หรือไม่ทำบุญกรวดน้ำให้ ก็จะเกิดอาการเป็นไข้ ปวดศีรษะ หรือคลอดลูกยาก ถ้าจัดการเซ่นไหว้หรือปรองดองกันเสียก็จะหายไป คนที่จะไปเซ่นไหว้จะต้องเป็นญาติอาวุโสสูงสุดและคนในบ้านคนเจ็บอีกคนหนึ่ง

ผีไร่ผีนา มีที่อยู่ประจำที่ "หอนา" ของแต่ละเจ้าของนา แต่บางคนก็บอกว่าผีนาอาจเป็นเจ้าของที่นานั้นมาก่อนเพราะเวลาไถนาบางทีก็พบกระดูกหรือขี้เถ้าจมดินอยู่ เมื่อผู้หนึ่งผู้ใดในครอบครัวเจ็บป่วย และ "หมอส้อง" บอกว่าเป็นที่นาของใคร ก็จะเชิญ "หมอผี" และเจ้าของนาไป "ควด" (ไล่ผี) ให้ที่บ้านคนเจ็บ เมื่อหายแล้วเจ้าของนาและคนในบ้านคนเจ็บอีก ๑ คน ก็จะต้องนำไก่ พาวัน (ข้าวผสมน้ำตาล) หรือเพียงไข่ต้มก็ได้ ไปเซ่นสรวงผีที่ "หอนา"

---

๑๖ de Young : Village Life in Modern Thailand pp. 144-145

ผีจ้าวฮักแผ่นดิน (ผีรักษาแผ่นดิน) เชื่อกันว่าเป็นผีสองคนผัวเมีย ชื่อท้าวพันเสาและนางเบี่ยเขี่ยว (แก้ว) รักษาแผ่นดินทางทิศตะวันออกและตะวันตกตามลำดับ ผู้ใดเดินทางไกลเข้าไปในเขตของผีทั้งสองนี้ หากกลับมามีอาการเป็นไข้ปวดศีรษะปวดท้อง และเมื่อ "หมอส้อง" บอกว่าเกิดจากผีนี้แล้ว ก็จะเชิญ "หมอผี" มาทำการขับไล่ เมื่อหายป่วยแล้วก็ต้องทำการเซ่นสรวงด้วยเครื่องเซ่นต่าง ๆ คือ ผีนกญชา รวมทั้งกล้องสำหรับสูบ เหล้า ไก่สด ยาสูบ หมาก ข้าวเปลือก ข้าวสาร เสื่อ และหมอน (ไก่สดนั้นผ่ากลางเอาไม้ ๕ อันเสียบไว้แล้วปักบนดิน) นอกจากนี้ยังต้องมีเครื่องเซ่นเป็นพิเศษอีก ๒ อย่างคือ "ดอกบัว" (แทนอวัยวะเพศชาย) สำหรับนางเบี่ยแก้ว และ "ดองเต่า" (ทำด้วยกะลามะพร้าว แทนอวัยวะเพศหญิง) สำหรับท้าวพันเสา เครื่องเซ่นเหล่านี้จัดใส่กระจาดนำไปวางไว้โคนต้นไม้ตามทิศทางที่คิดว่าถูกผี

เมื่อถามว่าทำไมต้องเซ่นผีทั้งสองคน ก็ได้รับคำตอบว่าเพราะผีทั้งสองเป็นผัวเมียกัน ไปไหนมักจะไปด้วยกัน ส่วนเครื่องเซ่นที่ต้องมีหลายอย่าง และไก่สดต้องทำไม้เสียบเป็นพิเศษนั้น ก็เพราะเคยทำกันมาเช่นนั้น ถ้าไม่ทำตามหรือขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไป ผีจะไม่ยอมรับ และจะกลับไม่สบายอีก ส่วนเรื่องอวัยวะเพศนั้น ชาวบ้านอ้างว่าเป็นธรรมชาติของผีที่จะต้องชอบอวัยวะเพศที่ตรงข้ามกับเพศของตน

นอกจากนี้ยังมีเคล็ดสำหรับการไล่ผีต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งด้วย คือ เมื่อ "หมอผี" เข้าไปในลานบ้านคนเจ็บ จะต้องว่าคาถาแล้วเอาเท้ากระทืบดิน ๓ ครั้ง และจะก้าวข้ามบันไดขั้นแรกขึ้นไปอ้างว่าเพื่อให้ผีกลัว

สำหรับชาวบ้านอุเม็ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในบทที่ ๒ ก็ได้กล่าวแล้วว่าเดิมเป็นพวกลัวะ แต่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ปัจจุบันและปะปนกับชาวพื้นเมือง (ลานนาไทย) เป็นเวลานานมาแล้ว จนภาษาพูดและขนบธรรมเนียมประเพณีกลายเป็นชาวเมืองไปเกือบหมด เหลือแต่ความทรงจำถึงเรื่องราวของพวกตนในอดีตที่บอกเล่าสืบต่อ ๆ กันมา รวมทั้งความเชื่อถือและขนบธรรมเนียมบางอย่างเท่านั้น คาดว่าในไม่ช้าสิ่งเหล่านี้ก็คงจะสูญหายไปหรือระคนปนกับความเชื่อถือของ

ชาวเมืองจนแยกกันไม่ออก แต่ก็พอจะสรุปได้ว่า ชาวอุเม็งก็เหมือนกับชาวพื้นเมืองของไทยโดยทั่ว ๆ ไปที่ยังเชื่อถือในเรื่องเวทย์มนตร์คาถาและไสยศาสตร์ ตลอดจนภูตผีปีศาจกันอย่างมาก และมีพิธีกรรมในเรื่องเหล่านี้อยู่เป็นประจำ เรื่องผีของชาวบ้านอุเม็งนี้มีนิทานเล่าสืบต่อกันมาว่า แต่เดิมนั้นทั้งพวกชาวลานนาไทย(คนเมือง) และพวกลัวะหาได้เลี้ยงและเชื่อถือผีแต่ประการใดไม่ ต่อมามีพวกเงี้ยว (บางรายว่าพม่า) หาบผีมาขาย ทั้งคนเมืองและคนลัวะต่างก็ซื้อผีไว้คนละหลาย ๆ ตน คนเมืองใช้ชะลอม (ไม้ไผ่สานตาห่าง ๆ) ใส่ผี ส่วนคนลัวะใช้ถุงย่าม เมื่อกลับมาถึงบ้านปรากฏว่า ผีของคนเมืองหล่นหายกลางทางเสียเกือบหมด ส่วนของลัวะยังมีอยู่บริบูรณ์ พวกลัวะจึงมีผีมากกว่า แต่บางคนก็บอกว่าเวลาเงี้ยวเอาผีมาขายคนเมืองซื้อเพียง๑ตน ส่วนพวกลัวะซื้อไว้หลายตน อย่างไรก็ดีก็พอสรุปได้ว่าผีต่าง ๆ มีดังนี้

ผีลัวะ			ผีเมือง
ผีเฮือน			ผีปู่ย่า (ผีเฮือน)
ผีเจ้าที่			ผีอารักษ์ (ผีเจ้าที่)
ผีบ้าน			
ผีแขน	—	อยู่บนหัวนอน	
ผีเบียก	—	อยู่หัวกะได	
ผีสวน	—	เผ้าสวน	
ผีทุ่ง	—	รักษาข้าว	

----- ผีกะ -----

----- เสื้อบ้าน -----

----- เสื้อวัด -----

ความจริงยังมีผีอื่น ๆ อีกมากกว่านี้ ที่แสดงไว้เป็นเพียงตัวอย่างให้เห็นว่าชาวลัวะและชาวพื้นเมืองต่างมีความเชื่อถือในเรื่องผีอยู่คล้าย ๆ กัน ต่างกันอยู่ที่ว่าพวกลัวะออกจะเชื่อมากกว่า แต่ปัจจุบันนี้นับว่ามีความเชื่อลดน้อยลง คงมีผีสำคัญ ๆ เท่ากับชาวเมือง คือ

ผีเฮือน (ผีเรือน) เรื่องผีเฮือนนี้ ชาวบ้านอุเม็งมีความเชื่อถืออยู่เป็นสองนัย นัยแรกเชื่อว่าเป็นผีปู่ย่าตายาย หรือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว มาอยู่คุ้มครองดูแลลูกหลาน แต่ก็มีบางคนที่เชื่อเป็นอย่างอื่น คือเชื่อว่าไม่ใช่ผีปู่ย่าตายายโดยอ้างว่าปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วนั้นย่อมจะไปอยู่ที่อื่นไม่มาอยู่รบกวนลูกหลาน แต่ถ้าลูกหลานคนใดเจ็บป่วยลงและรักษาไม่หายก็จะไปถาม "เจ้านาย" (ผีประจำหมู่บ้าน) เจ้านายก็จะบอกว่าปู่ย่าตายายต้องการกินอาหารอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าจัดอาหารที่ต้องการนั้นเลี้ยงผีเสีย ก็จะหายจากการเจ็บป่วยได้ ส่วนผีอื่นๆ ประจำบ้านเรือนจะเป็นอะไรนั้นตอบไม่ได้ แต่มีกันอยู่ทุกบ้านเรือน

ผีเรือนอยู่ที่เสา "มงคล" (เสาเอก) มุมหัวนอน แต่ถ้าเป็นเรือนที่มีเสาดั้ง (เสากลางด้านสะกัด) ผีเรือนก็จะอยู่ที่เสานี้ ที่เสานี้จะมี "เฮว" (ไม้เล็กๆ) ผูกติดกันเป็นสามง่ามแล้วแขวน (แปงโยง) ติดเสาไว้ เอาข้าวตอกดอกไม้เทียนใส่กรวยใส่ไว้ที่เฮวสำหรับเป็นเครื่องบูชา และจะเปลี่ยนเครื่องบูชานี้ใหม่ทุกครั้งเมื่อมีการ "เลี้ยง" (เซ่นไหว้) ผีเรือน

การเลี้ยงผีเรือนปกติต้องทำอย่างน้อยปีละครั้ง ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าจะเลี้ยงเมื่อไร แล้วแต่บ้านใครจะจัดทำ โดยมากมักจะเลี้ยงกันในเดือนยี่ หรือเดือน ๗ แต่ถ้ามีเหตุการณ์ผิดปรกติอื่นๆ เช่น เวลาเจ็บป่วย เวลาทำผิดผี (ล่วงเกินทางกาย) เช่น ผู้ชายมาทำผิดผีลูกสาว เวลาแต่งงานก็จะเซ่นไหว้และเลี้ยงผีเรือนตามโอกาสนั้น นอกจากนี้ก็มีการ "ดำหัว" ผีเฮือนในวัน "พญาวัน" (ขึ้นปีใหม่ระหว่างสงกรานต์) ประกอบด้วยข้าวตอกดอกไม้ น้ำขมิ้นส้มป่อย ขนม ธูป เทียน เป็นเครื่องบูชา

ของที่ใช้เซ่นไหว้โดยปกติก็มี หัวหมู หรือไก่ต้ม ข้าวเหนียวนึ่ง หม้อเหล้าไห (เหล้า ๑ ไห) มีไม้ไผ่ (เฉลว) ๒ อันปักปากหม้อมีผ้ายคล้อง ในหม้อมีข้าวนึ่งสุกผสมแกลบแก่ ใส่น้ำ ลูกแป้งเหมือนทำเหล้า สิ่งของเหล่านี้จัดเป็น ๒ ที่ เช่นที่เสาเอกบนเรือนหนึ่งที่ และที่โคนเสาที่ฝังดินอีกหนึ่งที่เฉพาะเหล้านั้นตั้งเซ่นไว้ครบ ๓ วัน แล้วเททิ้ง

เมื่อสมาชิกคนใดของครอบครัวแยกไปอยู่ที่อื่น ถ้าไม่ขอแบ่งผีเรือนไปด้วยก็ต้องกลับมาเลี้ยงผีเรือนที่บ้านเก่าของตนทุกปี ถ้าจะขอแบ่ง (แยก) ผีเรือนไปอยู่ที่

บ้านใหม่ของตนก็ต้องจัดการเลี้ยงผีเฮือนที่บ้านเดิมก่อน แล้วบอกกล่าวขอแบ่งผีเรือนไป เมื่อไปถึงบ้านใหม่ก็จัดการเลี้ยงแบบเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง และจะต้องทำในวันเดียวกัน พิธีเช่นนี้เรียกว่า "ฮาม" คือการมากราบไหว้ขอบูชา

ผีเจ้าที่ (พระภูมิเจ้าที่) ทุก ๆ บ้านแถวริมร้วจะมีเสาเตี้ย ๆ ขนาดแค่เอวบั้กอยู่ต้นหนึ่งบนหัวเสาจะมีแป้นไม้สี่เหลี่ยมจตุรัสขนาดคืบหนึ่งตอกติดไว้ ถัดลงมาอีกเล็กน้อยก็จะมีไม้ขนาด ๓ นิ้ว ยาวประมาณ ๒ ศอก ตอกติดกับเสาไขว้กันเป็นรูปกากบาทที่ปลายไม้ทั้ง ๔ ด้าน มีแป้นไม้สี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ตอกติดไว้อีกที่นึงแหละเป็นที่อยู่ของผีเจ้าที่ (ไม่มีศาลพระภูมิอย่างเช่นภาคกลาง) ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองดูแลรักษาบ้านเรือนและคนในเรือนนั้น ๆ การเลี้ยงผีเจ้าที่มีปีละครั้งในเดือน ๙ เหนือหรือเวลาทำบุญขึ้นบ้านใหม่หรือปลูกเรือนใหม่ก็จัดเลี้ยงเหมือนกันของที่ใช้มี ไก่ หมู ฯลฯ เมื่อคนในบ้านไม่สบายก็ต้องกราบไหว้บูชาผีเจ้าที่ด้วยข้าวตอกดอกไม้เรียกว่า "ขันเจ้าที่"

เสื้อบ้าน (ผีประจำหมู่บ้าน) ชาวพื้นเมืองเชื่อว่าเป็นผี (เทวดา) รักษาหมู่บ้านนั้น ๆ ท่านเจ้าคุณอนุมานราชธน[๑๗] กล่าวว่า "เป็นผีบรรพบุรุษของหมู่บ้านนั้น ทางภาคพายัพเรียกว่าผีปู่ย่า..." ผีประจำหมู่บ้านมีศาล (หอ) รูปร่างคล้าย ๆ ศาลพระภูมิแต่ใหญ่กว่าปลูกไว้ให้อยู่เรียกว่า "หอเจ้านาย" สำหรับที่บ้านอุเม็ง หอเจ้านายปลูกอยู่ในที่ว่างริมทางเดินข้างหมู่บ้านต่อเขตที่เป็นทุ่งนา และมีหอเจ้านายอยู่รวม ๓ หลัง สำหรับเจ้านาย ๓ องค์ คือ

๑. เจ้าคำขาว
๒. เจ้าจอมชี้เหล็ก
๓. เจ้าแสงเข้าต่อม

จากคำบอกเล่าของผู้ดูแลเสื้อวัด ปรากฏว่า เจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ไม่ใช่คนในอุเม็ง แต่เป็นเจ้าที่มาจากที่อื่นไป ๆ มา ๆ (คนทรงของเสื้อบ้านมักจะบอกว่ามาจากเชียงดาว) เมื่อยังเป็นคนอยู่เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์หรือเคยเป็นเจ้าเมืองมาก่อน แต่ไม่ทราบว่ามาอยู่ใน

---

๑๗ พระยาอนุมานราชธน "เมืองสวรรค์และผีสางเทวดา" หน้า ๓๒๙ - ๓๓๑

หมู่บ้านนี้ได้อย่างไร รูปร่างอาจเป็นคนก็ได้ เชื่อว่าเป็นผู้ดูแลรักษาหมู่บ้านให้พ้นจากภัยอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง มีการเลี้ยงเสื้อบ้านเป็นประจำปีละ ๒ ครั้ง เมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจไปขอน้ำมนต์จากเสื้อบ้านมากินเพื่อรักษาโรคก็ได้ด้วย การพิธีของเสื้อบ้านก็มี

๑. ในวันปากปี (๑๖ เมษายน) มีการ "ดำหัว" เสื้อบ้านผู้ดูแลเสื้อบ้านเป็นผู้จัดทำเองคนเดียวโดยตลอด ไม่มีผู้อื่นมาเกี่ยวข้อง ของที่จัดไปเซ่นไหว้ก็มีข้าวตอกดอกไม้ น้ำส้มป่อย ขนมและอาหาร เมื่อไปถึงหอเสื้อบ้านก็จัดวางสิ่งของเหล่านั้นลงหน้าหอแต่ละหอ แล้วบอกกล่าวว่า "ข้าฯ มาแสดงความเคารพเจ้านาย ปีเก่าก็ได้ล่วงพ้นไปแล้ว ข้าฯ มาขอสมาลาโทษในสิ่งที่ ข้าฯ ทั้งหลายได้เคยล่วงเกินทำผิดต่อเจ้านาย ข้าฯ มาขออาบน้ำดำหัวปีใหม่ มาสระสรง มีน้ำขมิ้นส้มป่อย ข้าวตอกข้าวแต๋นข้าวต้ม ข้าวหนม มาอาบน้ำดำหัวทั้ง ๓ ตน ๓ องค์"

การดำหัวเสื้อบ้านนี้ จะทำหลังจากตะวันตกดินไปแล้ว เครื่องบัตรพลีก็ทิ้งไว้ ณ หอเจ้านายนั่นเอง

๒. การเลี้ยงประจำปี ปกติจัดทำกันประมาณเดือนมิถุนายน (เดือน ๙ ของภาคเหนือ) ในการเลี้ยงนี้ผู้ใหญ่บ้านจะเก็บเงินจากทุกครัวเรือน ครัวเรือนละ ๒๕-๕๐ สตางค์ แล้วมอบเงินจำนวนนี้ให้ผู้ดูแลเสื้อบ้านไปซื้อข้าวปลาอาหารต่างๆ ส่วนใหญ่ก็คือหมู (แต่ก่อนใช้ไก่) คราวนี้จะมีชาวบ้านคนอื่นๆ มาร่วมด้วย เมื่อได้กล่าวขอโทษขอโพยและขอพรแล้ว ก็เอาอาหารเหล่านั้นวางเซ่นไหว้ไว้หน้าหอ เมื่อเป็นเวลานานพอสมควรแล้วก็เอาอาหารเหล่านั้นมาแบ่งปันและเลี้ยงฉลองกันอีกต่อหนึ่ง

เสื้อวัด วัดในภาคเหนือทุกวัด จะต้องก่อสร้างที่สำหรับบูชาเทวดารักษาวัดที่เรียกกันว่า "เสื้อวัด" ไว้ ๑ แห่ง และอาจก่อสร้างเป็นรูปใดๆ ก็ได้ ที่วัดอุเม็งใช้ก่ออิฐโบกปูนเป็นแท่นสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๑ ศอก ยาว ๒ ศอก และสูงประมาณ ๒ ศอกเศษ ตั้งอยู่มุมวัดด้านเหนือ

เสื้อวัดเชื่อกันว่าเป็นเทวดา แต่จะมาจากไหนหรือชื่ออะไรไม่มีใครทราบ ทราบแต่ว่ามีหน้าที่คุ้มครองรักษาวัดให้อยู่เย็นเป็นสุข เวลาทำบุญทุกวันพระจะต้องมีกระทง

ของกินถวายและจุดธูปเทียนบูชาเสื้อวัดด้วย และถ้าวัดจะมีงานอะไรก็ตาม เช่น งานประจำปี งานทานสลาก ก็จะต้องจุดธูปเทียนบูชาบอกกล่าวเพื่อขอความคุ้มครองไม่ให้มีเรื่องราว เช่น วิวาททำร้ายกันเป็นต้น หน้าที่ในการดูแลเสื้อวัดเป็นของ "อาจารย์วัด" หรือ "ล่ามวัด"

ผู้ที่ลบหลู่ดูหมิ่นเสื้อวัด เช่น ปัสสาวะรด ขึ้นขี่นบ่ายหรือนั่งบนแท่น เก็บผลไม้ของวัด จะเกิดการเจ็บป่วย ในกรณีเช่นนี้จะต้องไปขอขมาลาโทษเสื้อวัดและเอาของไปบูชา เช่น ข้าวตอกดอกไม้ น้ำส้มป่อย ขนมฯลฯ

ผีกะ เข้าใจว่าเป็นผีพวกเดียวกันกับผีปอบในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากคำบอกเล่าของเจ้าอาวาสวัดกิ่วแลหลวงปรากฏว่า เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้วผีกะมีชุกชุมมากทั้งที่กิ่วแลหลวงและอุเม็ง คือปรากฏทั้งในหมู่คนเมืองและลัวะ แม้ในระยะ ๑๐ ปีนี้ก็มีบ้างเหมือนกันแต่ไม่ค่อยเปิดเผย

ผีกะเป็นคนธรรมดาอย่างเราๆ นี่เอง แต่ไปเข้าคนอื่นเวลาผู้นั้นไม่สบาย หรือเวลาใครทำให้ผีกะโกรธเคืองหรือเจ็บใจก็ไปเข้าเหมือนกัน การไปเข้าหมายความว่าวิญญาณของผีกะไปเข้าทำให้ผู้นั้นไม่สบาย เช่น กระวนกระวาย ร้องไห้ เมื่อรักษาด้วยทางยาอย่างไรก็ไม่หายก็ต้องไปเรียกหมอผีมาเบ่าอาคมคาถาไล่ผีออก และหมอจะเสกไม้เฆี่ยน หรือใช้ขี้วัวเสือ หรือหัวไพลจิ้มแทงที่ตัวคนป่วย แล้วถามว่าเป็นใคร มาจากไหน และมาทำไม ถ้าผีกะไม่ยอมบอกง่ายๆ ก็จะเอาผ้ายผูกคอและเฆี่ยนหนักขึ้นๆ ในที่สุดผีก็จะยอมบอกชื่อและที่อยู่ของตน แล้วก็ขอร้องขอให้ปล่อยตน เวลาผีออกคนป่วยจะอาเจียน

ผีกะโดยมากเป็นหญิง ที่เป็นชายมีน้อย และชอบเข้าผู้หญิงด้วยกัน ผีกะมักจะมีคนรังเกียจและถูกรังแก จึงต้องตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกลุ่มเดียวกัน เดิมที่กิ่วแลหลวงมีอยู่ ๓ – ๔ หลังคาเรือน แต่ปัจจุบันได้อพยพไปอยู่ที่อำเภอฝางหมดแล้ว ที่ตรงนั้นเลยกลายเป็นที่นา คนธรรมดาเวลาไม่สบายไม่อยากให้ผีกะเข้าใกล้ และผีกะบางคนก็รู้ตัวไม่กล้าเข้าใกล้คนเจ็บ ผีกะเป็นได้โดยการสืบต่อๆ กันมาจากบรรพบุรุษ

ท่านเจ้าอาวาสยกตัวอย่างให้ฟังเรื่องหนึ่งว่าเกิดขึ้นเมื่อกว่า ๑๐ ปี มาแล้ว คือมีหญิงคนหนึ่งอายุ ๒๐ ปีเศษ แต่งงานและมีบุตรแล้ว ๒ – ๓ คน เกิดป่วยเป็นไข้อยู่ ๒ – ๓ วัน ก็ไม่หาย มีอาการผิดปรกติคือร้องไห้กระวนกระวาย จึงไปตามหมอผีมาหมอเสกน้ำให้กิน เมื่อไม่กินก็รู้ว่าผีกะเข้า หมอจึงว่าคาถาและเอาหัวไพลจิ้มที่ตัวคนเจ็บๆ ก็ร้อง แต่ถามชื่อไม่ยอมบอก หมอก็เอาด้ายผูกคอและเฆี่ยนจนยอมบอกและขอร้องให้ปล่อย เมื่อหมอแก้ด้ายที่ผูกคอผีก็ออกไปโดยคนไข้อาเจียน เมื่อฟื้นขึ้นก็เล่าว่าเมื่อกำลังนอนหลับฝันเห็นหมาดำตัวใหญ่วิ่งเข้ากัด แล้วเลยไม่รู้สึกตัวตั้งแต่ตอนนั้นมา

ผีอื่น ๆ ชาวบ้านอุเม็งมีความเชื่อถือในเรื่องภูตผีปีศาจอยู่ไม่น้อย และแบ่งแยกผีออกเป็นหลายชนิดหลายอย่างนอกเหนือไปจากที่กล่าวแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามเราอาจแบ่งผีออกได้เป็น ๒ พวก คือผีดีที่คอยคุ้มครองรักษา เช่น ผีเรือน ผีเจ้าที่และเสื้อบ้าน ซึ่งเชื่อถือตรงกันทั้งคนลัวะและคนเมือง ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นผีเลวซึ่งคอยทำร้ายผู้คนเช่นผีกะและผีอีกหลายจำพวกที่รวมกันเรียกว่าผีป่าผีดอย ชาวอุเม็งเชื่อว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยต่างๆ เกิดขึ้นเพราะการผิดผี เช่น เวลาเข้าป่าไม่เซ่นสรวงผีป่า ตัดต้นไม้ที่ผีป่าอาศัยอยู่ เหยียบย่ำหรือบัสสาวะรดที่ที่ผีเลวอยู่ ผีเหล่านี้ก็จะทำร้ายเอา คนเจ็บจะต้องไปหาคนทรง (ม้าขี่) ซึ่งจะเชิญจ้าวเข้าทรง แล้วจ้าวจะบอกว่าผีอะไรมาทำร้ายและจะต้องจัดสิ่งของอะไรไปเซ่นผีนั้นๆ เมื่อได้จัดทำตามที่จ้าวบอกแล้วก็จะหายจากการป่วยไข้ ปกติก็มักจะเซ่นผีด้วยไก่ต้ม ข้าว และข้าวตอกดอกไม้เป็นต้น

ความเชื่อถืออื่น ๆ

นอกจากเรื่องบุญและบาป ขวัญและวิญญาณ เทวดาและผี ตามที่กล่าวข้างต้นแล้ว ชาวบ้านทั้งสองแห่งนี้ยังมีความเชื่อถือในเรื่องอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ในที่นี้จะขอนำมากล่าวเพียงความเชื่อถือบางอย่างที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

ที่หมู่บ้านพรานเหมือนมีบุคคลอยู่จำพวกหนึ่งที่ชาวบ้านถือว่าเป็น "สื่อกลาง" (medium) ระหว่าง "อำนาจนอกเหนือธรรมชาติต่างๆ" (supernatural powers) กับ "เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น" (actual events) บุคคลที่เป็นสื่อกลางเหล่านี้สามารถบอกได้ว่ามีสิ่งใดหรืออะไรมาทำให้เกิดเหตุการณ์เช่นนั้นๆขึ้น เป็นต้นว่า เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดขึ้น ตัวสื่อกลางก็จะใช้วิธีการต่างๆติดต่อกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นเทวดาหรือภูตผีปีศาจ แล้วก็บอกได้ว่าเกิดขึ้นเพราะเหตุนั้นเหตุนี้ และจะต้องใช้วิธีการอย่างนั้นอย่างนี้จึงจะหายจากการเจ็บป่วยได้ รายละเอียดในเรื่องนี้ได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องเทวดาและผี ในครั้งนี้จึงจะกล่าวถึงแต่ตัวบุคคลที่ทำหน้าที่เป็น "สื่อกลาง" ต่างๆคือ

หมอส้อง (ส้อง=หา) หมายถึงผู้ที่ทำหน้าที่ค้นหาสาเหตุของการเจ็บป่วย ที่บ้านพรานเหมือนมีผู้ที่ทำหน้าที่เช่นนี้อยู่รวม ๔ คนด้วยกัน การค้นหาสาเหตุก็ใช้วิธีการต่างๆกัน เช่น บางคนใช้ไข่ และเทียนโดยจุดเทียนถือไว้มือหนึ่งถือไข่มือหนึ่งเอาเทียนส่องข้างหลังไข่ ตัวหมอเองก็ว่าคาถาและร้องถามว่าเป็นผีอะไร เมื่อส่องดูนานพอสมควร ก็จะตอบเองว่าเป็นผีหรือจ้าวองค์นั้นองค์นี้ บางคนใช้เบ่าคาถาลงที่ไข่แล้วต่อยไข่ให้แตกและมองดู (ทับไข่) หรือบางคนใช้กระจกส่องหน้าดู หรือใช้กระดาษม้วนเป็นรูกลวงแล้วส่องดูตามรูนั้น เหล่านี้เป็นต้น

หมอเมื่อ (หมอดู) สำหรับ "หมอเมื่อ" นี่ ชาวบ้านจะไปหาเฉพาะเมื่อมีสัตว์เลี้ยงเช่น วัว ควาย หรือสิ่งของเครื่องใช้ เช่น มีด พร้า หายไป วิธีการของหมอก็เป็นแต่เพียงถามว่าหายไปวันอะไร แล้วจะบอกว่าจะได้คืนหรือไม่

จั้ม จั้มเป็นผู้ดูแลและเซ่นสรวงเจ้าพ่อผ้าขาวและตาปู่บ้าน ของหมู่บ้านพรานเหมือน จั้มยังมีผู้ช่วยอีกหนึ่งคนในการทำพิธีต่างๆ การเป็น "จั้ม" ของเจ้าพ่อผ้าขาวนั้น ตามคำบอกเล่าปรากฏว่า เมื่อเขาอายุได้ ๓๑ ปี วันหนึ่งกำลังนั่งเล่นอยู่บนบ้าน วิญญาณของเจ้าพ่อได้มาเข้าสิงสู่ตัวเขา เขารู้สึกมึนและตัวสั่นและจำอะไรไม่ได้ แต่มีผู้เห็นเหตุการณ์เล่าให้ฟังในภายหลังว่าเขาพูดว่า "กูนี่มาเอาพ่อ.....เป็นจั้ม กูเป็นเจ้าพ่อผ้าขาว" เขาก็เลยกลายเป็น "จั้ม" ของเจ้าพ่อตั้งแต่นั้นมา

ส่วนการเป็น "จั้ม" ของตาปู่บ้านมีเรื่องราวว่า จั้มคนก่อนได้ขอลาออกเสียเมื่อ ๕—๖ ปีมานี้ เนื่องจากภรรยาถึงแก่กรรมและชาวบ้านเล่าลือกันว่าสาเหตุเนื่องมาจากไม่ปฏิบัติต่อตาปู่บ้านให้ถูกธรรมเนียม เช่นในวันพระ ๘ หรือ ๑๕ ค่ำ ไม่ไปจุดธูปเทียนกราบไหว้บูชาเลย เรียกว่า "ผิดผี" ผีของหมู่บ้านจึงมาเอาชีวิตภรรยาไป จั้มคนนั้นจึงขอลาออก และจั้มคนใหม่เป็นแทน การแต่งตั้งผู้ใดเป็นจั้มก็มีการมาเข้าทรงเช่นเดียวกับเจ้าพ่อ และการลาออกก็ต้องขออนุญาตจากตาปู่บ้านด้วย จั้มคนปัจจุบันนี้มีผู้ช่วย ๑ คน ซึ่งเขาเป็นผู้เลือกเอง

หน้าที่ของ "จั้ม" ก็คือ การบอกกล่าวขออนุญาตเจ้าพ่อเมื่อจะมีงานที่วัดเพื่อขอความคุ้มครองไม่ให้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน และเมื่อมีคนเจ็บป่วยและ "หมอส้อง" บอกว่าเกิดจากเจ้าพ่อหรือตาปู่บ้าน เขาก็จะมาหา "จั้ม" ให้ไปจัดการช่วยเหลือ โดยจั้มจะไปที่บ้านคนเจ็บ ทำพิธีถวายข้าว ๒ ปั้น หมาก บุหรี่ และถ้าเกิดเจ็บเพราะเจ้าพ่อหรือตาปู่บ้านจริงคนไข้ก็จะหาย ต่อจากนั้นในวันพุธก็จะจัดการเลี้ยงไก่และเหล้าสำหรับตาปู่บ้าน หรือเลี้ยงเจ้าพ่อด้วย "พาหวาน" (ขนมทำด้วยแป้งและน้ำตาล) หน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การจัดเซ่นไหว้บูชาตาปู่บ้านปีละ ๒ ครั้ง

เทียม (คนทรง) ทุกหมู่บ้านในแถบนี้จะต้องมี "เทียม" ประจำหมู่บ้าน หน้าที่ของเทียมก็คือเป็นบุคคลสำหรับ "เจ้า" หรือ "ผี" เข้าสิง เพื่อจะได้บอกเหตุการณ์ต่าง ๆ แก่ผู้ที่ต้องการทราบ เช่น เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นต้น นอกจากนี้เทียมยังทำหน้าที่เป็นหัวหน้าในการเซ่นสรวงบูชา "เจ้าพ่อ" ประจำหมู่บ้านตามเวลาที่กำหนดไว้ในปีหนึ่ง ๆ ด้วย สำหรับบ้านพรานเหมือนนั้นผู้ที่ทำหน้าที่เป็น "เทียม" ได้เป็นมาตั้งแต่เมื่ออายุได้ ๓๘ ปี และได้เล่าให้ฟังว่า เย็นวันหนึ่งขณะที่เขาทำงานอยู่ในบ้าน เจ้าพ่อได้มาเข้าทรงเขา จากคำบอกเล่าของคนอื่นที่เห็นเหตุการณ์นี้ ปรากฏว่าเขาไม่รู้สึกตัวเลย และมีอาการตัวสั่นร้องครวญคราง เมื่อมีผู้ซักถามก็ได้ความว่า เจ้าพ่อตาปู่บ้านมาเข้าสิงและตัวเจ้าพ่อเองบอกว่า หมู่บ้านไม่เจริญเท่าที่ควร (บ้านเมืองบ่เจริญ) เพราะชาวบ้านไม่สามัคคีกลมเกลียวกัน เจ้าพ่อต้องการตัวเขาให้เป็นเทียม เพื่อที่จะได้ช่วยให้ชาวบ้านสามัคคีกัน เมื่อคนที่เฝ้าดูอยู่ยอมรับคำสั่งของเจ้าพ่อ เจ้าพ่อก็ออก

จากร่างของเขา หลังจากนั้นอีก ๒—๓ วัน ผู้ใหญ่บ้านก็เรียกประชุมชาวบ้าน มีคนมาราว ๔๐—๕๐ คน ผู้ใหญ่บ้านก็เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้พ่งและขอความเห็นที่ประชุม ซึ่งก็ยอมตกลงรับให้เขาเป็น "เทียม" ของเจ้าพ่อตั้งแต่นั้นมา ก่อนที่เขาจะกลายเป็นเทียมนั้น เขาไม่เคยมีประสบการณ์ในเรื่องนี้มาก่อนเลยและไม่ค่อยสนใจในเรื่องเจ้าพ่อเท่าไรนัก

เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดขึ้น และ "หมอส้อง" บอกว่าเกิดจากการกระทำของ "ตาปู่บ้าน" ผู้แทนคนไข้จะจัด "ขันห้า" ซึ่งประกอบด้วยดอกไม้ ๕ คู่ และเทียน ๕ คู่ ไปหา "จ้ม" ก่อน (มีอยู่ ๒ คน) และบอกเล่าให้พ่ง แล้วก็พากันไปหา "เทียม" ถ้าเทียมรับขันห้าไว้ก็หมายความว่าเขายินดีจะช่วย หลังจากนั้นเทียมและจ้มทั้งสองก็จะไปยังบ้านคนไข้

ในการทำพิธีก็จะจด "คาย" (เครื่องบูชาครู) ถวายเจ้าพ่อตาปู่บ้าน "คาย" ประกอบด้วย ขันห้า หรือ ขันแปด ผ้าแพร ๑ ผืน ผ้าซิ่น เสื้อเชิ้ต สำหรับคนไข้ชาย หรือเสื้อชั้นนอกผู้หญิง ถ้าคนไข้เป็นหญิง ไข่ เหล้า ๑ ขวด ต่อจากนั้นเทียมก็จะทำพิธี "เทียมคาย" คือเชิญเจ้าพ่อเข้าประทับ ทรง (สูน) เมื่อเจ้าพ่อเข้าทรงจะแสดงอาการโบกมือไปมา (นงรำ) โดยเทียมเองไม่รู้สึกตัว ต่อไปก็เป็นหน้าที่ของ "จ้ม" ทั้งสองที่จะซักถามเจ้าพ่อว่าคนไข้เกิดเจ็บป่วยเพราะอะไร ถ้า "หมอส้อง" ทายถูกว่าเกิดขึ้นเพราะเจ้าพ่อ จ้มก็จะช่วยกันซักถามว่าต้องการเครื่องเซ่นอะไรบ้าง

ขั้นต่อไป จ้มทั้งสองก็จะทำพิธี "ควด" ให้หายจากการเจ็บไข้ได้ป่วย คือใช้มือซ้ายกำหมากและยา มือขวากำปั้นข้าว แล้วพูดว่า "หมอส้องบอกว่าคนเจ็บเป็นเพราะเจ้าพ่อ ขอเจ้าพ่อยาให้หายจะถวายเครื่องเซ่นต่าง ๆ" หลังจากนั้นถ้าคนเจ็บหายวันหายคืน ถึงวันพุธก็จะนำของไปเซ่นสรวงที่ศาลเจ้าพ่อ ปกติจะใช้ไก่และเหล้า (เหล้าไหไก่ตัว) แต่ถ้าในกรณีที่เจ็บหนักก็จะใช้หัวหมูและเหล้าแทน ในการนี้เทียมและจ้มทั้งสองจะไปร่วมพิธีด้วย ในการทำพิธีเหล่านี้ไม่มีการเรียกร้องสิ่งใดนอกจาก "คาย" และตามความจริงแล้ว เทียมและจ้มมักจะคืน "คาย" ให้คนไข้ไป

ในปีหนึ่ง ๆ มักจะมีเรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นประมาณ ๕—๑๐ ราย คือมีอาการเป็นไข้และปวดศีรษะ และมักจะเป็นระหว่างเดือน ๖—๗ ซึ่งเป็นระยะเริ่มจะทำนาและเริ่มฤดูฝนด้วย

หมอเลข (หมอโหร) หมอผู้นี้ทำหน้าที่หา "วันดี" ให้แก่ผู้ที่จะประกอบการงานที่เป็นสิริมงคลต่าง ๆ เช่น ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ฯลฯ เป็นต้น วิธีการหา "วันดี" นี้ใช้ดูจากตำรา ซึ่งได้รับเป็นมรดกตกทอดกันมา

หมอธรรม (หมอถ้ำ) หมอผู้นี้มีหน้าที่ "ไล่ผี" ต่าง ๆ จากคำบอกเล่าของตัวหมอว่าผีชนิดต่าง ๆ เช่น ผีปอบ ผีพราย ผีพ้ำ ผีนา ผีโป่ง ผีเงือก ผีภูมิ ฯลฯ นั้น ต้องใช้คาถาสำหรับไล่ต่าง ๆ กัน วิธีรักษาก็มีการตั้ง "คาย" ทำน้ำมนต์แล้วเสกให้คนไข้กิน รดน้ำมนต์ เอาผ้ายผูกคอ ผูกข้อเท้า ผูกแขน (จำ ๕ ประการ) คาถาสำหรับไล่ผีมี ๓ ตอน ต่างกันคือ ตอนไล่ ตอนเสก และตอนมัด โดยมากคนไข้มักจะโดนผีพ้ำ และเป็นคนไข้ผู้หญิงล้วน เคยรักษามาแล้ว ๑๐ กว่าราย ผีปอบก็มีอยู่ ๒—๓ ราย หมอธรรมบอกว่า "ธรรม" แปลว่า "เที่ยงตรง" คือต้องถือศีล ๕ และสวดมนต์ทุกคืน วิชาไล่ผีนี้เรียนจากอาจารย์ชาวสกลนคร ซึ่งมาสอนให้ที่บ้านพรานเหมือนเมื่อ ๑๐ ปีเศษมาแล้ว คนเป็นหมอผีต้องไม่ดื่มเหล้า และไม่กินเนื้อ ๑๐ อย่าง คือ เนื้อแมว งู เต่า หมา ช้าง ลิง คน ม้า เสือ และ ค่าง

หมอพราหมณ์ (หมอพ่าม) ทำหน้าที่ผู้ประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคล (rites of passage) เช่นการสะเดาะเคราะห์ การต่ออายุ ทำขวัญนาค พิธีสำหรับหญิงมีครรภ์ ทำขวัญคู่แต่งงานใหม่ ฯลฯ ผู้ที่ต้องการทำพิธีก็มาเชิญไป พิธีกรรมเหล่านี้ทำในวันพฤหัสบดี ขั้นต้นด้วยการทำ "คาย" คือเงินใส่บั้งหมาก ข้าวต้ม ๑ มัด ผูกแขนหมอซึ่งหมอจะเอากลับพร้อมทั้งขันห้า นอกจากนี้คนไข้ก็จัด "พาขวัญ"[๑๙] แล้วหมอก็จะเริ่มพิธีโดยกล่าวอัญเชิญเทวดา และอ่านบททำขวัญต่าง ๆ ซึ่งเป็นภาษาลาว เสร็จแล้วเอา "พาขวัญ" บูชาไว้หัวนอน ๑ คืน เป็นเสร็จพิธี

๑๙. "พาขวัญ" คือถาดใส่อาหาร (แบบขันโตก) เอาผ้าขาวปูมีขันใหญ่ตั้งกลาง ตรง ๔ มุมมีบายศรี ในขันใส่ข้าวต้ม ๔ มัด กล้วย ๔ ใบ อ้อย ๔ ท่อน ข้าวเหนียว ๑ ปั้น ไข่ต้ม ๑ ใบขวดน้ำขมิ้น ที่ยอดบายศรีปักดอกไม้สีต่าง ๆ และเอาผ้ายขาวพาดบนบายศรีอีกต่อหนึ่ง.

สาบานน้ำ เมื่อมีผู้ใดไปลักขโมยสิ่งของของผู้อื่นและมีผู้เห็นสิ่งของอยู่ที่คนขโมย แต่ผู้นั้นปฏิเสธ ก็จะมีการสาบานน้ำขึ้น การสาบานน้ำก็คือเอาน้ำใส่ภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ผสมน้ำที่ใช้ล้างดาบหรือลำกล้องปืนลงไปด้วย แล้วเอาพริกขี้หนูตำใส่ลงไปรวมกัน หัวหน้าพิธีกล่าวอัญเชิญเทวดาให้มาเป็นสักขีพยานและลงโทษผู้กระทำผิด แล้วผู้กล่าวหาและผู้ถูกกล่าวหาดื่มน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น เชื่อกันว่าอีก ๔—๕ ปี ต่อมาผู้ทำผิดจะมีอันเป็นไปต่าง ๆ และบางรายก็ถึงตาย

เซี่ยงข่อง (เสี่ยงข้อง) เป็นประเพณีเกี่ยวกับการทำนายโชคลาง และเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น ทำนายของหาย หาตัวผู้ร้าย โดยใช้ข้องใส่ปลาเก่า ๆ ๑ ใบ ผู้ทำพิธีว่าคาถา เอาดอกไม้และเทียนอย่างละ ๕ คู่ ใส่ในข้องนั้น เอากะลามะพร้าวเขียนเป็นหน้าคนครอบปากข้อง ที่คอข้องผูกด้วยผ้าแดง แล้วเอาลวดผูกสำหรับห้ิว หรือเอาไม้ไผ่ดัดให้โค้งสอดเข้าไปเป็นหูสำหรับจับ ให้มีคนห้ิวข้องหนึ่งคนหรือใช้สองคนจับหูคนละข้างแล้วกล่าวอัญเชิญเทวดา และเสี่ยงทายตามที่ต้องการ เมื่อเทวดามาเข้าข้องจะสั่นและจะพาข้องเดินไปตามทิศทางที่ของหายจนพบ หรือแสดงอาการอื่น ๆ ตามที่เสี่ยงทาย เชื่อว่าไม่ใช่คนที่จับข้องแกล้งทำแต่คล้ายมีแรงอย่างหนึ่งพาไปหรือให้กระทำลงไป ชาวบ้านเชื่อถือกันมาก

สำหรับชาวบ้านอุเม็ง จังหวัดเชียงใหม่นั้น ความเชื่อถือในเรื่อง "สื่อกลาง" นี้ก็ยังคงมีอยู่บ้างเหมือนกัน ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

ม้าขี่ หรือ ที่นั่ง (คนทรง) ม้าขี่หรือคนทรงเจ้าต่าง ๆ ที่บ้านอุเม็งมีอยู่รวม ๒ คน เป็นหญิงทั้งคู่ ทุกคนล้วนเป็นคนทรงของ "เสื้อบ้าน" ทั้งสิ้น เมื่อสอบถามถึงความเป็นมาว่าเหตุใดจึงกลายเป็นคนทรง ก็ได้รับคำตอบที่คล้ายคลึงกัน คือ ก่อนที่จะทำหน้าที่เช่นนั้น จะมีอาการไม่สบายก่อนเช่น เจ็บท้อง ปวดแข้งปวดขา ฯลฯ และรักษาด้วยวิธีใด ๆ ก็ไม่หาย ในที่สุดจึงไปขอน้ำมนต์ของ "เสื้อบ้าน" มากินอยู่เป็นเวลานานพอสมควร จึงหายเป็นปกติ หลังจากนั้นอีกประมาณ ๑—๒ เดือน เจ้าพ่อก็มาเข้าประทับทรง และบอกว่าต้องการให้เป็น "ม้าขี่" ของ "เสื้อบ้าน"

ลักษณะที่เจ้าพ่อมาเข้าทรงก็คือบุคคลทั้งสองไม่รู้สึกตัว หลับตา ตัวสั่น และประกาศว่าเป็นเจ้าพ่อชื่อนั้น ๆ สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยได้ทุกชนิด

ชาวบ้านอุเม็งเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปหาคนทรงคนใดคนหนึ่งนั้น เพื่อให้ตรวจดูว่าเกิดจากอะไร การเชิญเจ้าเข้าทรงใช้เทียน ๖ คู่ ข้าวตอกดอกไม้ คนโทน้ำ และเงิน ๓ บาท คนทรงจะทำพิธีกราบไหว้เจ้าพ่อและกล่าวคำเชิญ เมื่อเจ้าพ่อเข้าทรงแล้ว คนไข้หรือผู้แทนก็จะถามอาการต่าง ๆ เจ้าพ่อก็จะบอกว่าเกิดจากโรคในตัวหรือผิดผีต่าง ๆ ถ้าเกิดจากโรคในตัวก็ใช้น้ำมนต์ของเจ้าพ่อรักษา แต่ถ้าเกิดจากการผิดผี เจ้าพ่อก็จะบอกว่าเป็นผีอะไรและจะต้องเซ่นไหว้อย่างไร

การใช้คนทรงเช่นนี้ ปีหนึ่ง ๆ จะมีประมาณ ๔—๕ ราย และปัจจุบันกำลังลดน้อยลงไปทุกที เพราะชาวบ้านหันไปนิยมการรักษาโรคตามแผนปัจจุบันมากขึ้น

หมอผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่อุเม็งไม่มีชื่อเฉพาะสำหรับบุคคลที่ทำหน้าที่เช่นนี้ ซึ่งที่บ้านพรานเหมือนชาวบ้านเรียกว่า "หมอพราหมณ์" คือผู้รู้ตำราพิธีกรรมต่าง ๆ ที่บ้านอุเม็งก็มีบุคคลเช่นนี้เหมือนกัน และเป็นผู้สูงอายุเคยบวชเรียนมาแล้ว ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า "พ่อหนาน" เมื่อต้องการจะทำพิธีต่าง ๆ เช่น ทำขวัญ ฯลฯ ก็จะไปเชิญท่านผู้นี้มา การไปเชิญก็ไม่มีอะไรมาก คือ เทียน ๑ เล่ม ข้าวตอกดอกไม้ หรือจะมีแต่เพียงข้าวตอกดอกไม้ก็ได้

ลัทธิและความเชื่อถือบางอย่างตามที่ได้กล่าวไปแล้ว เราพอจะเปรียบเทียบความเชื่อถือของชาวบ้านพรานเหมือน และชาวบ้านอุเม็งพอสังเขปได้ดังนี้

บ้านพรานเหมือน	บ้านอุเม็ง
เกี่ยวกับบ้านเรือน ๑. มีความเชื่อถือในเรื่อง "ผีพ่อผีแม่" (วิญญาณของบรรพบุรุษ) มีการกรวดน้ำให้ในเวลาทำบุญต่าง ๆ บางคราวผีเหล่านี้จะทำให้เกิดเจ็บป่วยได้ ถ้าลูกหลานประพฤติผิดต่าง ๆ แต่ไม่มีลัทธิธรรมเนียมที่เป็นแบบแผนทุกครัวเรือน ๒. ไม่มี "ผีเจ้าที่" แต่มีความเชื่อถือในเรื่อง "ผีนา" ซึ่งมีศาล (หอนา) อยู่ที่นาของแต่ละครอบครัว	**เกี่ยวกับบ้านเรือน** ๑. เชื่อถือในเรื่อง "ผีเฮือน" (ผีบู่ย่า) เป็นอย่างมาก มีลัทธิธรรมเนียมในเรื่องนี้เป็นแบบแผน คือมีที่อยู่เหมือนกันทุกครัวเรือน มีที่บูชาและมีการเซ่นไหว้ มีการแบ่งผี เมื่อสมาชิกคนใดในครอบครัวจะแยกไปอยู่ที่อื่น การปฏิบัติเป็นเช่นเดียวกันหมด ถือว่าผีนี้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นปึกแผ่นของบ้านเรือนและสมาชิกในครอบครัวนั้น ๆ ๒. ทุก ๆ เขตบ้านจะมีศาลของ "ผีเจ้าที่" และมีการเซ่นไหว้เป็นประจำตามกำหนด ไม่มี "ผีนา"
เกี่ยวกับหมู่บ้านและวัด ๑. ผู้คุ้มครองหมู่บ้านเรียกว่า "ตาบู่บ้าน" ส่วนที่วัดเรียก "เจ้าพ่อผ้าขาว" ทั้งคู่อยู่ศาลรวมกัน และได้รับการเซ่นสรวงพร้อม ๆ กันในพิธีต่าง ๆ ประจำปี เชื่อว่าผู้คุ้มครองทั้งสองนี้ทำให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข พืชผลดีรวมทั้งบันดาลให้ฝนตกด้วย มีการเซ่นไหว้บูชากันทั้งหมู่บ้านก่อนฤดูไถนา และหลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว นอกจากนี้ในฤดูแล้ง	**เกี่ยวกับหมู่บ้านและวัด** ๑. ผู้คุ้มครองหมู่บ้านเรียกว่า "เสื้อบ้าน" (มี ๓ องค์) และมีศาลสำหรับอยู่ (หอเจ้านาย) ส่วนผู้คุ้มครองวัดเรียกว่า "เสื้อวัด" มีการเซ่นไหว้แยกต่างหากกัน "เสื้อบ้าน" นั้นถือว่าเป็นผู้คุ้มครองผู้คน สัตว์ พืชผล มีการเซ่นไหว้ปีละ ๒ ครั้ง คือในวัน "ปากปี" (สงกรานต์) และก่อนไถนา ส่วน

บ้านพรานเหมือน	บ้านอุเม็ง
มีการทำพิธีขอฝน (บุญบั้งไฟ) ต่อ "ตาปู่บ้าน" และ "เจ้าพ่อท้องกวง" ซึ่งถือกันว่าเป็นผู้รักษาบึงใหญ่ (บึงชวน)	"เสื้อวัด" มีที่อยู่ในวัด มีการเซ่นสรวงทุกวันพระและทุกคราวที่มีงานวัด
๒. คนทรง (เทียม) และสื่อกลาง (จั้ม) เป็นชายล้วน เชื่อกันว่าทำให้เกิดการเจ็บป่วย ถ้าทำผิดข้อห้ามต่าง ๆ	๒. คนทรง (ม้าขี่) เป็นหญิงล้วน และการรักษาการเจ็บป่วยใช้น้ำมนต์ เชื่อว่าถ้าทำผิดข้อห้ามต่าง (taboos) ก็ทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้
ผีต่าง ๆ	ผีต่าง ๆ
๑. จำแนกออกเป็นหลายชื่อหลายพวกต่าง ๆ กัน ที่คนกลัวกันมากคือผีตายโหง เชื่อว่าการเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ มักจะเกิดขึ้นเพราะถูกผีทำร้ายเอา "หมอส้อง" จะเป็นผู้ตรวจดูว่าผิดผีอะไร ใช้หมอผีหรือ "จั้ม" เป็นผู้ขับไล่ หรือเซ่นไหว้ต่าง ๆ	๑. เช่นเดียวกับบ้านพรานเหมือน คือจำแนกเป็นหลายชื่อหลายพวกไม่ลงรอยเป็นแบบเดียวกัน การตรวจดูว่าผีอะไรมาทำร้ายและการรักษาใช้คนทรง (ม้าขี่) ของ "เสื้อบ้าน"
๒. ความเชื่อเรื่องแม่มด (witch) ที่เรียกว่า "ผีปอบ" ยังคงมีอยู่บ้าง แต่กำลังสูญหายไปทีละน้อย ๆ	๒. ความเชื่อว่าเรื่องแม่มดที่เรียก "ผีกะ" ก็ยังคงมีอยู่ แต่กำลังจะสูญไปเช่นเดียวกับบ้านพรานเหมือน

ลัทธิและความเชื่อถือต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น ในปัจจุบันบางอย่างก็ค่อย ๆ สูญหายไป แต่อย่างไรก็ดีความเชื่อในเรื่อง "สื่อกลาง" ที่จะติดต่อกับผีสางเทวดานั้นยังคงมีอยู่ ตัวบุคคลที่ปฏิบัติหน้าที่เหล่านั้นก็ยังคงมีอยู่ และลัทธิบางอย่างก็ยังคงปฏิบัติกันอยู่เป็นปกติ แต่อาจน้อยครั้งลงกว่าแต่ก่อนบ้าง

ภาคผนวก

๑. ประวัติหมู่บ้านพรานเหมือน และหมู่บ้านอุเม็ง

ก. หมู่บ้านพรานเหมือน

ประวัติที่กล่าวถึงนี้ เป็นคำบอกเล่าของผู้เฒ่าคนหนึ่งในหมู่บ้านนี้ ซึ่งแตกต่างจากที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ แต่เห็นว่าเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของมนุษย์โดยทั่ว ๆ ไปที่มักจะผูกเรื่องราวหรือนิยายต่าง ๆ ขึ้นให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ หรือสภาพของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่นชื่อบ้าน ชื่อเมืองเป็นต้น ประวัติของหมู่บ้านนี้ก็เช่นเดียวกัน โดยมีเรื่องเล่าว่า

เศรษฐีคนหนึ่ง มีวัวตัวเมียชื่อ "อุสุภราช" กำลังท้องแก่ จึงให้คนเลี้ยงชื่อ "ชียง" นำไปเลี้ยงที่ "บึงชวน" วัวกำลังท้องแก่จึงทุรนทุรายจะหาที่ออกลูก และได้หายจากสถานที่เลี้ยงไป คนเลี้ยงวัวได้ติดตามไปถึงที่แห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สูงกว่าพื้นราบทั่ว ๆ ไป และพยายามมองหาวัวไปรอบ ๆ ที่นั้น ตำบลนี้จึงได้ชื่อว่า "โนนดู" (เนินที่คนเลี้ยงวัวดูวัวไปรอบ ๆ) เมื่อไม่พบก็ติดตามวัวไปถึงหมู่บ้าน "น้ำสวย" ก็ไม่พบอีก จึงเดินทางต่อไป และได้พบกับพรานคนหนึ่งชื่อ "เหมือน" ก็ถามถึงเรื่องวัวอีก แต่พรานก็บอกว่าไม่เห็น หมู่บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า "บ้านพราน-เหมือน" คนเลี้ยงวัวตามวัวต่อไปอีกจนถึงบ้าน "วัวข้อง" (เชือกพันเท้าวัวจนไปไหนไม่ได้) ก็พบวัวออกลูกอยู่ ณ ที่นั้น ก็เลยเอารกวัวไปล้างที่บ้าน "หนองขุ่น" (เพราะล้างรก) แล้วนำวัวกลับบึงชวน

ชื่อตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

ข. หมู่บ้านอุเม็ง

เรื่องนี้ก็เช่นเดียวกัน อาจเป็นนิยายที่ผูกขึ้นภายหลังให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และเป็นคำบอกเล่าจากกำนันผู้หนึ่งในถิ่นนี้ โดยเล่าเรื่องว่า

มีเจ้าเมืองเมืองหนึ่ง (เมืองอะไรไม่ปรากฏ) ชื่อพระยาบา มีภรรยาชื่อนางขันแก้ว จะด้วยเหตุใดไม่ปรากฏอีกว่า ได้เกิดสู้รบกับกองทัพผีป่าตั้งแต่เชิงเขา "เพียงดาว" (เชียงดาว อ.ฝาง จ.เชียงใหม่) และได้รบพุ่งติดพันกันเรื่อยมาจนถึงดง "เป่าเผ้า" (ดินปืน) เขตตำบลยางคาม อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ก็พอดีพระยาบาถูกอาวุธของพวกผีถึงแก่ความตาย กองทัพของพระยาบาจึงแตกกระจัดกระจายถอยหนี นางขันแก้วผู้ภริยาและไพร่พลที่ยังเหลืออยู่ ได้ช่วยกันหามศพพระยาบาหนีมาจนถึงที่แห่งหนึ่งจึงทำ "กู่" (ที่ฝังศพ) ด้วยตอไม้หลอกผีไว้ ณ ที่นั้น ที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้าน "กู่แสนตอ" ตำบลยางคาม เสร็จแล้วก็หามศพเดินทางต่อไปอีก จนถึงที่อีกแห่งหนึ่งก็ทำกู่หลอกผีไว้อีกเป็นครั้งที่สอง ซึ่งต่อมาที่แห่งนี้ก็ได้ชื่อว่า "กู่ลายมือ" เพราะใช้มือปาดซีเมนต์ทำให้มีลายมือติดอยู่ แต่ศพจริงของพระยาบานั้นได้นำไปบรรจุไว้ที่ "ดอยกู่" ตำบลบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ในการสร้างกู่บรรจุศพครั้งนี้สันนิษฐานว่าเอาอิฐสำหรับก่อสร้างไปจากกู่ลายมือ เสร็จแล้วได้สร้างวัดอุทิศส่วนกุศลให้พระยาบาไว้วัดหนึ่งที่ตำบลทุ่งพ้า และในการทำบุญครั้งนั้นได้กระทำดังนี้ นิมนต์พระ ๑๐๐๐ รูป จากวัด "พันตน" ตำบลทุ่งพ้า เอาไหข้าวจากบ้าน "เตาไห" หมู่ ๑๑ ตำบลทุ่งพ้า เอาขันโตก (ถาดใส่อาหาร) จากบ้าน "ทุ่งขันโตก" (ทุ่งสะโตก) เอาน้ำต้น (คนโทใส่น้ำ) จากบ้าน "น้ำต้น" หมู่ ๖ ตำบลบ้านกาด หลังจากทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เสร็จแล้ว นางขันแก้ว พร้อมด้วยไพร่พลก็เดินทางต่อมา ถึงที่แห่งหนึ่งเห็นสองแม่ลูกกำลังทะเลาะกัน จึงได้แยกแม่ไว้ที่ "บ้านแม" และแยกลูกไปไว้ที่ "บ้านหลุ" ทั้งสองแห่งนี้อยู่ในตำบลบ้านกาด ครั้นเดินทางมาได้อีกไกลพอควรนางก็เหลียวกลับไปดู "ดอยกู่" ซึ่งเป็นที่ฝังศพของสามีด้วยความอาลัยอาวรณ์ ที่แห่งนั้นจึงได้ชื่อว่าบ้าน "กิ๋วแล" (เดิมเรียก "คิ้วแล") และ ณ ที่นี้นางได้สร้างเจดีย์ไว้องค์หนึ่งให้ยอดเจดีย์ชี้ไปทางดอยกู่เรียกว่าเจดีย์ "เน้ง" พอมาถึงบ้าน "ดอนตัน" (หมู่ ๑ ตำบลยุหว่า) ก็หยุดพักรับประทานหมากพลู แล้วเดินทางต่อมาจนพบคนหมู่หนึ่ง ได้หยุดทักทายปราศรัยกัน คนพวกที่พบนี้ "อู้เม็ง" (พูดภาษามอญ) สถานที่ที่ได้พบคนพวกนี้จึงได้ชื่อว่าบ้าน "อู้เม็ง" ซึ่งในปัจจุบันได้กลายเป็น "อุเม็ง" ไป นิยายเรื่องนี้จบลงโดยการที่นางขันแก้วพาไพร่พลกลับไปบ้านเมืองของตนโดยสวัสดิภาพ

ชื่อสถานที่ต่าง ๆ ตามนิยายนี้ เป็นชื่อตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้

ประวัติของทั้งสองหมู่บ้านตามที่กล่าวมาแล้วนี้ พอจะสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นเรื่องผูกขึ้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อตำบลและหมู่บ้านที่ปรากฏอยู่ แต่ผู้ใด

จะแต่งขึ้น หรือเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาช้านาน และเท็จจริงแค่ไหนนั้นเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะอธิบายได้ แต่เป็นสิ่งที่แน่นอนอยู่อย่างหนึ่งว่านิยายเช่นนี้ย่อมปรากฏอยู่ทั่วไปและมิใช่แต่ในเฉพาะสังคมไทย แม้แต่ในสังคมชาติอื่น ๆ ก็มีอยู่เหมือนกัน.

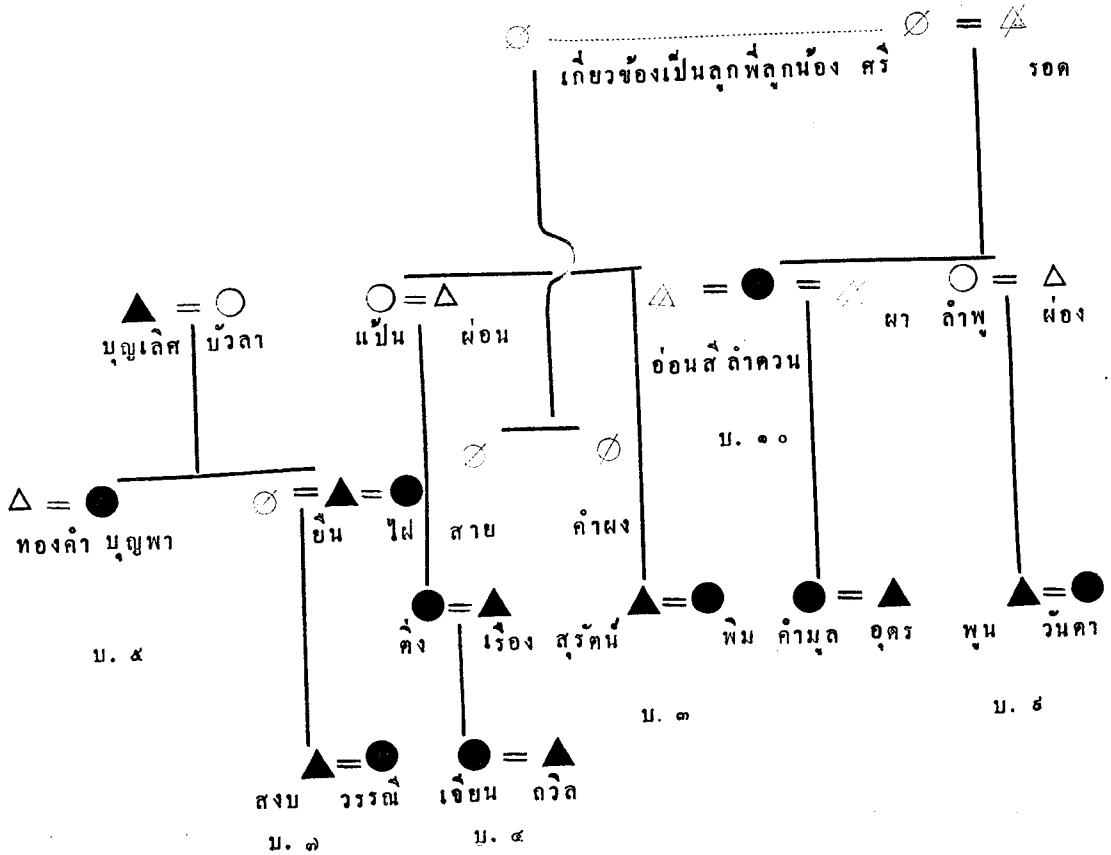
๒. การศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างของบริเวณบ้าน

ก. บริเวณบ้านในบ้านพรานเหมือน

รายที่ ๑ ที่บ้านหลายเจ้าของอยู่ในเขตรั้วเดียวกันแต่ไม่เป็นบริเวณบ้านที่แท้จริง

การศึกษาเฉพาะรายที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้แตกต่างจากบริเวณบ้านทั่ว ๆ ไป คือเป็นบริเวณบ้านที่ประกอบด้วย ๖ ครอบครัวอยู่ในเขตรั้วเดียวกัน และแต่ละครอบครัวต่างก็เป็นเจ้าของที่บ้านของตนครอบครัวเกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องเป็นญาติกัน ดังจะเห็นได้จากแผนภูมิแสดงเครือญาติข้างล่างนี้

๑. เครือญาติของครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้าน

▲ - ● = ชาย — หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้าน

△ - ○ = ชาย — หญิง

⚠ - ∅ = ชาย — หญิง ที่ถึงแก่กรรม

บ. = บ้านเลขที่

แผนภูมิข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่าตัวนางลำดวนเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ครัวเรือนที่ปรากฏว่าเกี่ยวข้องเป็นญาติห่าง ๆ กันกับนางลำดวนมีอยู่สองครัวเรือนคือครัวเรือนบ้านเลขที่ ๕ และบ้านเลขที่ ๗ บุคคลในบ้านเลขที่ ๕ ได้แก่ นายทองคำและนางบุญพา ส่วนบุคคลในบ้านเลขที่ ๗ ได้แก่นายยืน (พี่ชายของนางบุญพา) นางไฝ นางวรรณี และนายสงบ (บุตรชายของนายยืนกับภริยาคนก่อน) นางลำดวนกล่าวว่านางบุญพาและนายยืนเรียกตนว่า "แม่ลำดวน" บุคคลทั้งสองอ้างว่าบิดามารดาของเขากับลำดวนเกี่ยวข้องเป็นญาติ "ลูกผู้พี่ผู้น้อง" กันกล่าวคือ บู่ ย่า หรือ ตา ยาย ของนายยืนและของนางบุญพาเป็นญาติกับนางศรีผู้ผู้เป็นมารดาของนางลำดวน แต่ไม่สามารถให้รายละเอียดที่แท้จริงได้ เพราะเป็นเวลานานมาแล้ว

๒. ครัวเรือนในรั้วบ้านและการได้กรรมสิทธิ์ที่บ้านในบริเวณบ้านหลายเจ้าของ

บ้านเลขที่ ๑๐ นางลำดวนได้รับบ้านและที่บ้านจากนางศรีผู้เป็นมารดา นางลำดวนแต่งงานแล้วสองครั้ง สามีคนแรกชื่อนายผา ต่อมาเมื่อนายผาเสียชีวิตจึงได้แต่งงานใหม่กับนายอ่อนสี ในการแต่งงานทั้งสองครั้งนี้สามีเป็นฝ่ายมาอยู่ด้วยทุกครั้ง

นางลำดวนมีบุตรสามคน คนแรกเป็นหญิงชื่อคำมูลแต่งงานกับนายอุดร ครอบครัวนี้อยู่รวมกับนางลำดวนโดยทำครัวและกินอาหารรวมกัน บุตรคนที่สองเป็นชายชื่อบุญชู ผู้ซึ่งได้แต่งงานกับหญิงในหมู่บ้านเดียวกันก่อนหน้าสถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็กไปทำการค้นคว้าที่หมู่บ้านนี้ประมาณหนึ่งเดือน ส่วนสุวรรณบุตรชายและบุตรสุดท้องยังอยู่เป็นโสด นางลำดวนมีที่นาสองแปลง และใน

ฤดูการทำนา พ.ศ. ๒๕๐๔ นางลำดวนและบุตรทั้งสามคนรวมทั้งบุตรเขยและบุตรสะใภ้ได้ช่วยกันทำนาแห่งนี้ (ในการทำนาปีต่อไปคาดว่านายบุญชูผู้ซึ่งในปัจจุบันอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยาจะร่วมทำนากับเขาที่นั่น)

บ้านเลขที่ ๘ นายพูนเป็นบุตรชายนางลำพูนน้องสาวของนางลำดวน บิดามารดาของนายพูนผู้ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านพรานเหมือนได้ซื้อที่บ้านแห่งนี้ให้นายพูน ที่บ้านแห่งนี้อยู่ติดกับที่นาและเคยเป็นส่วนหนึ่งของที่นามาก่อน เหตุที่เปลี่ยนที่นาเป็นที่บ้านก็เพราะจะได้อยู่ใกล้ ๆ กับบ้า (นางลำดวน) ญาติทางฝ่ายมารดานั่นเอง นายพูนและนางวันดาจึงมีบ้านอยู่อาศัยของตนเองและทำนาต่างหาก

บ้านเลขที่ ๓ นายสุรัตน์ได้รับบ้านและที่บ้านจากน้องสาวของมารดาที่ชื่อนางสาย ผู้ซึ่งไม่มีบุตรและเป็นผู้ชุบเลี้ยงสุรัตน์มา นางสายกับนางลำดวนเกี่ยวดองเป็นญาติที่จัดอยู่ในประเภท "ลูกผู้พี่ผู้น้อง" นายสุรัตน์และนางพิมภริยาทำนาและทำครัวต่างหาก

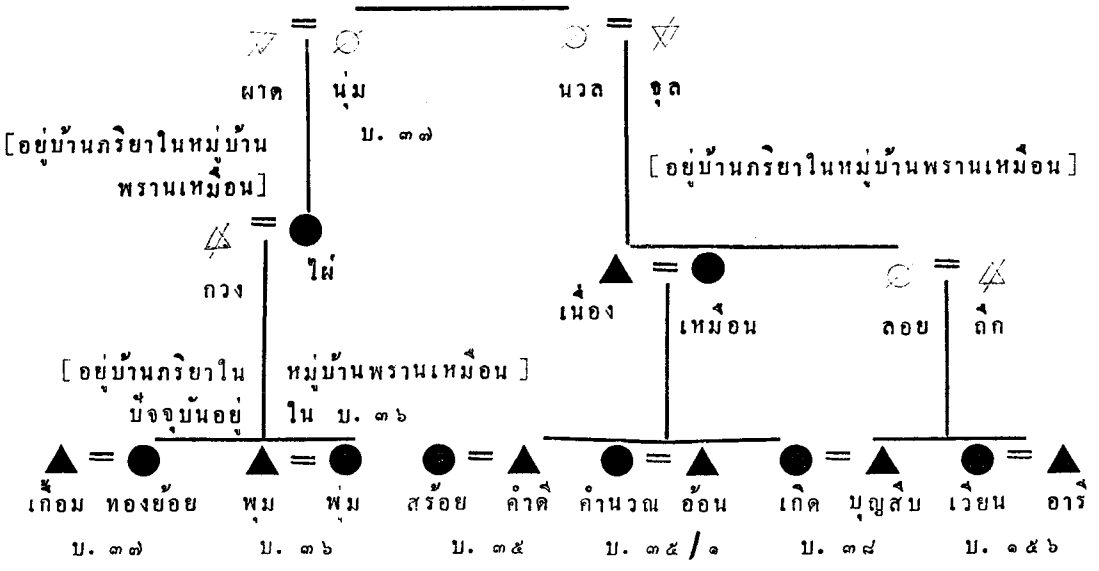
บ้านเลขที่ ๔ นางตึงเป็นบุตรสาวของนายผ่อน ผู้ซึ่งเป็นน้องชายของนายอ่อนสี สามีคนที่สองของนางลำดวน ที่บ้านส่วนนี้แต่เดิมเป็นที่นาและนางตึงได้ดัดแปลงเป็นที่บ้าน มีอีกครอบครัวหนึ่งที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนนี้คือ ครอบครัวของนางเจียนบุตรสาวของนางตึงและนายเรือง ทั้งสองครอบครัวนี้ทำครัวและทำนารวมกัน

บ้านเลขที่ ๕ นางบุญพาบุตรสาวคนสุดท้องได้รับบ้านและที่บ้านจากมารดาคือนางบัวลา ซึ่งเป็น "ลูกผู้พี่ผู้น้อง" กับนางลำดวนดังกล่าวมาแล้ว

บ้านเลขที่ ๗ นายยืนเป็นพี่ชายของนางบุญพาในระหว่างที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่นั้น นายยืนได้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา ในครัวเรือนนี้ยังมีครอบครัวของนายสงบ (บุตรชายของนายยืนกับภริยาคนก่อน) กับภริยาอาศัยอยู่ด้วย สองครอบครัวนี้ทำครัวและทำนารวมกัน

รายที่ ๒ บริเวณบ้านนายเนื่องและนางไผ่

๑. เครือญาติระหว่างบุคคลในครอบครัวในบริเวณบ้านแห่งนี้

▲–● = ชาย — หญิงที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้าน

[ ] = ที่อยู่อาศัย

บ. = บ้านเลขที่

๒. ครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

ครัวเรือนที่ ๑ บ้านเลขที่ ๓๕ ประกอบด้วยสองครอบครัวคือ

๑. นายเนื่องและนางเหมือน กับบุตรที่ยังเป็นโสด

๒. นางสร้อย (บุตรสาวนายเนื่อง) และนายคำดี ผู้เป็นสามี

ครัวเรือนที่ ๒ บ้านเลขที่ ๓๕/๑ นายคำนวณ (บุตรชายเนื่อง) และภริยาชื่อเกิด

ครัวเรือนที่ ๓ บ้านเลขที่ ๓๖ นางไผ่เป็นหัวหน้าครัวเรือน นางพุม (บุตรสาวคนเล็กของนางไผ่) และพุ่มผู้เป็นสามีของนางพุม

ครัวเรือนที่ ๔ บ้านเลขที่ ๓๗ นางทองย้อย (บุตรสาวของนางไผ่) และสามีชื่อเกื้อม

๓ กรรมสิทธิ์ที่บ้านและเครือญาติของสมาชิกในบริเวณบ้าน

การศึกษาเฉพาะรายที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้แสดงให้เห็นชัดในเรื่องความซับซ้อนของกรรมสิทธิ์ที่บ้านและการ "ออกเฮือน" (แยกครอบครัว) ไปอยู่ต่างหาก ทุกครอบครัวในบริเวณบ้านแห่งนี้สืบสายมาจากพี่น้องแท้สองคน คือ นางนุ่ม และนางนวล ทั้งสองคนนี้ได้รับที่บ้านส่วนใหญ่มาจากบิดามารดา และเมื่อแต่งงานแล้วสามีได้มาอาศัยอยู่ด้วย ต่อมาบริเวณที่บ้านก็ถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ และสามชั่วคนต่อมา (ดูแผนภูมิ) จึงมีกลุ่มญาติที่จัดอยู่ในประเภท "ลูกผู้พี่ผู้น้อง" ถึงสามกลุ่ม

นางนุ่มได้ยกบ้านและที่บ้านให้แก่ไผ่ผู้เป็นบุตรสาวสุดท้อง และต่อมานางไผ่ก็ได้ยกบ้านให้บุตรสาวที่ชื่อทองย้อยอีกต่อหนึ่ง ส่วนตนเองย้ายไปอยู่กับพุมบุตรสาวสุดท้องผู้ซึ่งปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน ฝ่ายนางนวลเจ้าของที่บ้านเดิมอีกคนหนึ่งได้ยกบ้านและที่บ้านให้แก่นางลอยบุตรสาวคนเล็กต่อมานางลอยได้แบ่งที่บ้านส่วนนั้นและยกให้แก่นางเวียนและนางอ้อนผู้เป็นบุตรสาว

นายเนื่องเข้ามาอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้มิใช่ด้วยการรับมรดก และที่บ้านส่วนที่เป็นของเนื่องนั้น ก็มิได้เป็นส่วนหนึ่งของที่บ้านของนางนวลผู้เป็นมารดา หรือนางนุ่มผู้เป็นน้าสาว นายเนื่องได้เข้าครอบครองที่ดินแห่งนั้น ภายหลังที่ได้แต่งงานกับนางเหมือนเมื่อประมาณ ๓๔ ปีมาแล้ว โดยเห็นว่าที่ดินนั้นว่างเปล่ายังไม่มีใครเป็นเจ้าของและมีเขตติดต่อกับที่บ้านของมารดา นายเนื่องได้จดทะเบียนการเป็นเจ้าของที่ดินแปลงนี้เมื่อประมาณ ๒๒-๒๓ ปี มาแล้ว (นายเนื่องเล่าว่า สมัยก่อนคือเมื่อประมาณ ๓๐ กว่าปีมาแล้วยังมีที่ดินว่างเปล่าอยู่มาก และไม่มีใครเป็นเจ้าของชาวบ้านสามารถจับจองที่ดินสำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัยและทำนาได้ตามใจชอบ) นายเนื่องพึ่งปลูกบ้านหลังใหม่แล้วเสร็จเมื่อไม่นานมานี้ และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางสร้อยบุตรสาวที่แต่งงานแล้วอาศัยรวมอยู่ในบ้านหลังนี้ด้วย สำหรับเรือนหลังเก่าบุตรชายที่ชื่อ คำนวณได้รื้อถอนเอาไปปลูกเป็นบ้านอยู่อาศัยของตนในบริเวณบ้านเดียวกันนั้น

สรุปว่าใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ญาติใกล้ชิดที่มีสิทธิ์เหนือที่บ้านในบริเวณบ้านแห่งนี้ มี ๓ กลุ่ม คือ

(ก) นางไผ่และบุตรสาวสองคนที่แต่งงานเล้ว

(ข) นายเนื่อง บุตรชายและบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว

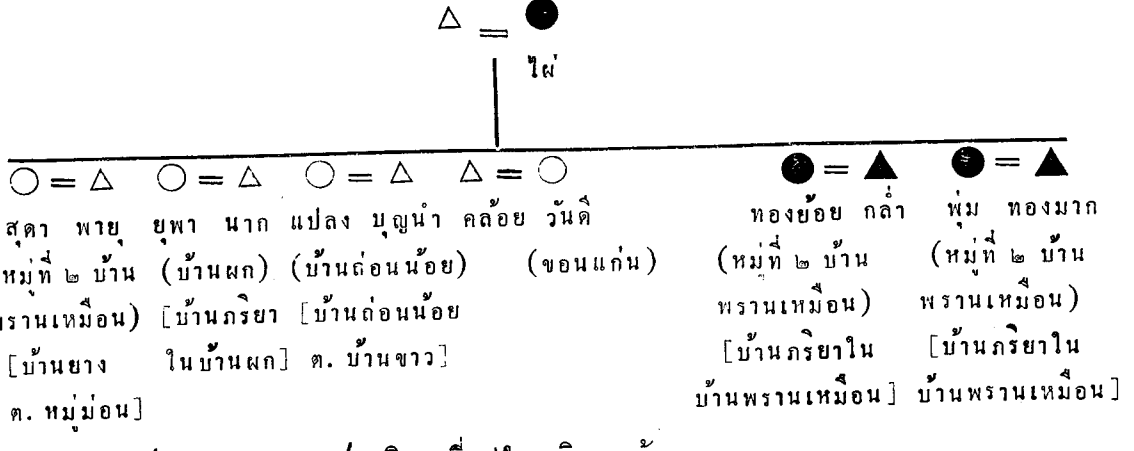
และ (ค) บุตรสาวสองคนของนางลอย

แม้ได้มีการแบ่งแยกที่บ้านกันระหว่างทายาทผู้ซึ่งเป็นญาติใกล้ชิดดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ยังมีรั้วล้อมบริเวณบ้านเพียงรั้วเดียว ภายในบริเวณบ้านมิได้มีรั้วกั้นเขตเลย ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาแต่เหตุผลบางประการ เช่น ผู้คนจะไปมาหาสู่กันก็สะดวก หรือจะนำโค กระบือผ่านบริเวณบ้านก็จะกระทำได้โดยง่าย

๔. สิทธิในการรับมรดกและการจัดที่อยู่อาศัยของครอบครัวในบริเวณบ้านของนายเนื่องและนางไผ่

ก. นางไผ่และบุตรสาวสองคนที่แต่งงานแล้ว

แผนภูมิข้างล่างนี้แสดงถึงจำนวนบุตรของนางไผ่พร้อมกับที่อยู่อาศัยในปัจจุบันของบุคคลเหล่านั้น

▲/● = ชาย/หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้าน

( ) = สถานที่เกิด

[ ] = สถานที่อยู่อาศัย

นางไผ่ได้ยกที่บ้านของตนให้แก่บุตรสองคนหลัง ซึ่งเป็นหญิงทั้งคู่ที่ชื่อทองย้อยและพุม สำหรับนางทองย้อยนอกจากได้รับที่บ้านแล้วยังได้ครองบ้านของมารดาอีก ส่วนนางพุมแม้ไม่ได้ครองบ้านแต่ก็ยังได้รับเงินค่าปลูกบ้านจากมารดา นอกจากนั้นบุตรสาวสองคนนี้ยังได้รับส่วนแบ่งที่นาของมารดาและของบิดาที่อยู่ในบ้านพรานเหมือนด้วย

นายพายุบุตรคนหัวปีของนางไผ่ได้ปลูกบ้านอยู่ในที่นาของบิดามารดาฝ่ายภริยาในตำบลหมู่ม่อน ส่วนบุตรคนที่สองเป็นชายชื่อนากแต่งงานกับหญิงจากหมู่บ้านอื่นและภายหลังการแต่งงานแล้วได้ไปอาศัยอยู่บ้านภริยา ผู้ซึ่งได้รับมรดกบ้านและที่นาจากบิดามารดาของตน นายบุญนำบุตรคนที่สามก็เช่นเดียวกันที่แต่งงานกับหญิงหมู่บ้านอื่นในต่างตำบล และภริยาก็ได้รับทรัพย์สินจากบิดามารดาด้วย ส่วนนายคล้อยบุตรคนที่สี่รับราชการอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นและได้ตั้งหลักฐานอยู่ที่นั่น

ส่วนนางพุมและนางทองย้อยต่างมีบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเอง อยู่ในบริเวณบ้านเดิมของมารดา ครอบครัวทั้งสองนี้ทำนาและทำครัวแยกกัน

ข. นายเนื่องและบุตรชายบุตรสาวที่แต่งงานแล้ว

△ = ○
เนื่อง | เหมือน

△=○ ▲=● △=○ ○=△ △=● ●=▲ △ △ ○ △
เสริม แย้ม คำนวณ เกิด ลอม คำหวาน นิ่ม สุเทพ รวบ คำใส แหวง คำดี สมควร เวียง อำนาจ อ่ำ
[อยู่บ้านสามีใน บ้านพรานเหมือน] [อยู่บ้านสามีใน บ้านพรานเหมือน] [อยู่บ้านภริยาในบ้านพรานเหมือน]

▲ – ● = ชาย–หญิงที่อยู่ในบริเวณบ้าน

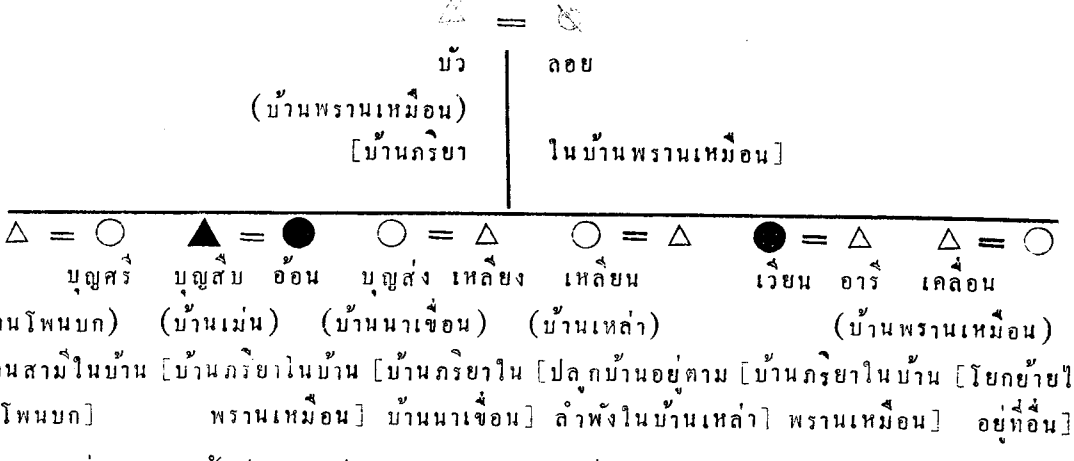
[ ] = ที่อยู่อาศัย

ครอบครัวของนายเนื่องเป็นครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง การรับมรดกและสิทธิเหนือทรัพย์สินยังกำหนดให้แน่นอนมิได้ เพราะในขณะนี้มีบุตรที่ยังไม่แต่งงานถึงสี่คน อย่างไรก็ตาม บุตรที่แต่งงานแล้วทั้งสามคน คือนางแย้ม นายลอม และ

นางนิ่มได้ออกเรือนไปอยู่ต่างหากนอกบริเวณบิดามารดาแล้ว บุคคลเหล่านี้อาจจะไม่มีส่วนได้เสียในที่ดินของบิดามารดา บุตรชายที่ชื่อรวบ ไปทำงานเป็นคนขับรถยนต์โดยสารอยู่ในเมืองเวียงจันทน์และทิ้งภริยาไว้กับนายเนื่องเป็นการชั่วคราว ด้วยเหตุนี้นายรวบก็อาจจะไม่มีส่วนได้เสียในทรัพย์สินของบิดามารดาด้วยเหมือนกัน

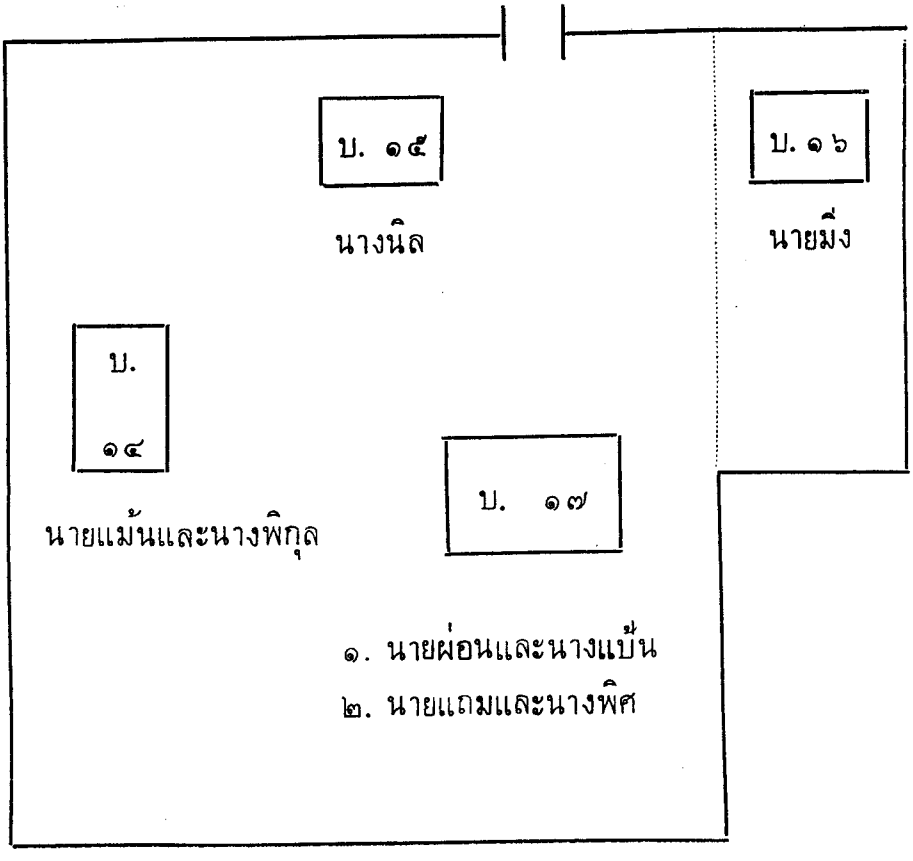
นายคำนวณผู้เป็นบุตรคนที่สองของนายเนื่อง ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านบิดามารดาและจะได้รับที่ดินส่วนที่เป็นที่บ้านด้วย นอกเหนือไปจากนี้นายคำนวณมิได้พึ่งบิดามารดาในเรื่องเศรษฐกิจเลย บิดามารดามิได้อนุญาตให้เขาทำกินบนที่นาส่วนใด เขาทำนาร่วมกับบิดามารดาฝ่ายภริยาและได้ข้าวส่วนหนึ่งไว้สำหรับบริโภค เขาเก็บข้าวไว้ใน "เล้า" หนึ่งต่างหาก และทำครัวแยกกับบิดามารดา ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นายคำนวณและภริยามิได้ช่วยบิดาในตอนไถนาหรือเกี่ยวข้าว ที่เป็นเช่นนั้นเพราะบุคคลทั้งสองติดงานทำนาร่วมกับบิดามารดาฝ่ายภริยานั่นเอง

ค. นางอ้อนและนางเวียนบุตรสาวของนางลอย

ที่บ้านแห่งนี้เป็นทรัพย์สินของนางลอย เนื่องจากบุตรสาวคนหัวปีคือนางบุญศรีแต่งงานแล้วไปอยู่กับสามีที่ตำบลอื่น ส่วนนางเหลียนบุตรสาวอีกคนหนึ่งแต่งงานแล้วไปปลูกบ้านอยู่ตามลำพังที่บ้านเหล่าใกล้เมืองอุดร และบุตรชายสองคนแต่งงานแล้วไปอยู่กับฝ่ายภริยา ฉะนั้นผู้ที่ได้ครองบ้านและที่บ้านของมารดาคือนางอ้อนและนางเวียน

รายที่ ๓ บริเวณบ้านนายผ่อน

๑. ครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

ครัวเรือนที่ ๑ บ้านเลขที่ ๑๗ มีสองครอบครัวคือ

๑. นายผ่อนและนางแป้น

๒. นายแถมและนางพิศ (บุตรสาวของนายผ่อน)

ครัวเรือนที่ ๒ บ้านเลขที่ ๑๕ มีสองครอบครัวคือ

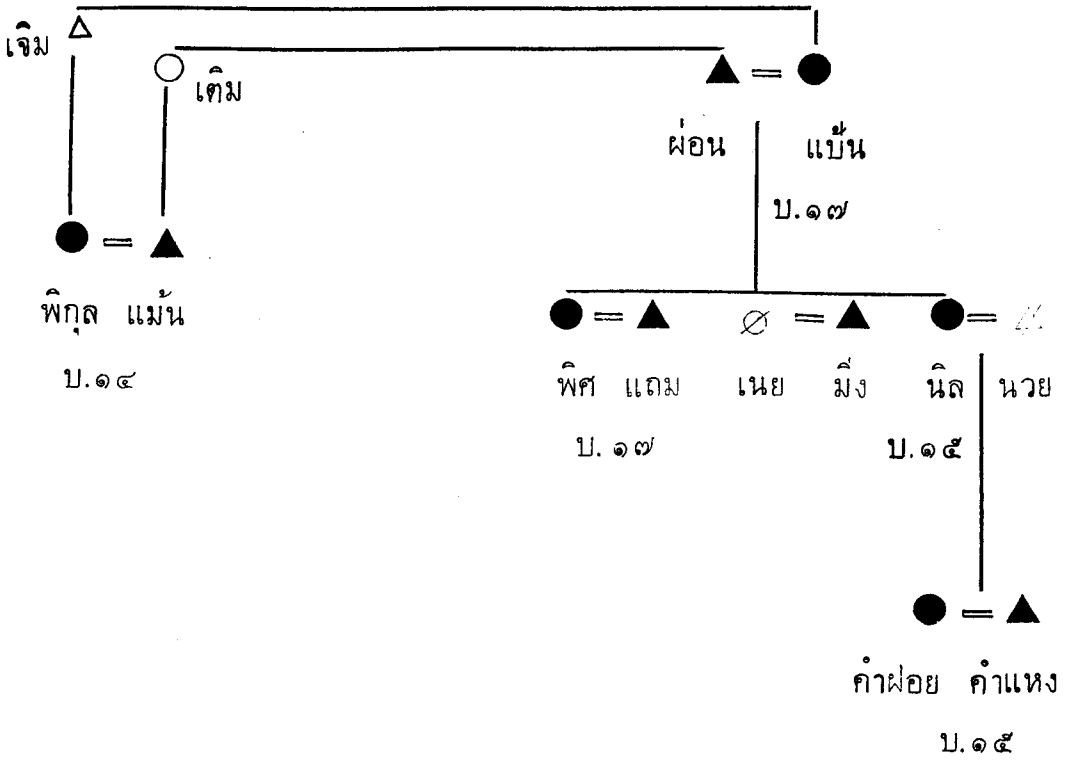
๑. นางนิล (บุตรสาวของนายผ่อน)

๒. นายคำแหง และนางคำฝอย (บุตรสาวของนางนิล)

ครัวเรือนที่ ๓ บ้านเลขที่ ๑๖ นายมึงผู้เป็นสามีของนางเนย (เสียชีวิตแล้ว) ซึ่งเป็นบุตรสาวของนายผ่อนและนางแป้น

ครัวเรือนที่ ๔ บ้านเลขที่ ๑๔ นายแม้น (บุตรชายของนายเติมน้องสาวของนายผ่อน) และนางพิกุล (บุตรสาวของพี่ชายของนางแป้น)

แผนภูมิแสดงเครือญาติของบุคคลในบริเวณบ้านนายผ่อน

สิ่งที่น่าสังเกตสำหรับบริเวณบ้านแห่งนี้ คือ ทุกคนถือว่า นายผ่อนและนางแป้นเป็น "หัวหน้าบ่อนบ้าน" ผู้เป็นสมาชิกบริเวณบ้านได้แก่บุตรทั้งสามคน (นางนิล นางเนย และนายพิศ) และหลานอีกสองคน (นายแม้นและนางพิกุล)

๒. ประวัติบริเวณบ้านและสิทธิเหนือที่บ้าน

ถ้าไม่นับที่บ้านส่วนที่เป็นของนายมิ่ง (บ้านเลขที่ ๑๖) แล้ว บริเวณบ้านแห่งนี้เป็นของนางแป้นผู้เป็นภริยาของนายผ่อน นางแป้นได้รับที่บ้านทั้งหมดมาจากบิดามารดา นายผ่อนผู้เป็นสามีมาอยู่บ้านภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว และอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งบัดนี้ หลังจากนางนิลบุตรสาวและบุตรหัวปีได้แต่งงานกับนายนวย

(เสียชีวิตแล้ว) ก็ได้รับอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่อาศัย ภายในบริเวณบ้านของบิดามารดา ในปัจจุบันนางแป้นและนายผ่อน ได้โอนกรรมสิทธิ์ที่บ้านส่วนนั้นให้แก่นางนิล เรียบร้อยแล้ว

นายมิ่งสามีนางเนย (เสียชีวิตแล้ว) ได้ซื้อหาที่ดินเอาเองสำหรับปลูกบ้านอยู่อาศัย ที่บ้านส่วนนี้มิได้เป็นส่วนของที่บ้านที่นางแป้นได้รับมรดกมา แต่เป็นที่ดินของคนอื่น ซึ่งบังเอิญมีเขตติดต่อกัน จึงทำให้แลดูเหมือนเป็นที่ผืนเดียวกัน มิ่งได้แสดงว่าเขาเป็นเจ้าของที่บ้านส่วนนั้นโดยทำรั้วเตี้ย ๆ กั้นเขตไว้

เมื่อพิศบุตรสุดท้องของนายผ่อนและนางแป้น ได้แต่งงานกับแถมแล้วก็ได้อาศัยอยู่กับบิดามารดาเรื่อยมา นายผ่อนได้กล่าวอย่างเปิดเผยว่า เมื่อไรที่ตนและภริยาหาชีวิตไม่แล้วบ้านและที่บ้านนั้นจะตกเป็นของนางพิศแต่ผู้เดียว

สำหรับนายแม้นกับนางพิกุล แม้มิได้เป็นบุตรของนายผ่อนและนางแป้นแต่ก็มีสิทธิ์เหนือที่บ้านส่วนนั้นกล่าวคือ นางแป้นผู้ซึ่งได้รับมรดกที่บ้านมาจากบิดามารดานั้นได้ยกที่บ้านส่วนหนึ่งให้แก่นายเจิมผู้เป็นน้องชายของตน แต่นายเจิมได้บวชเป็นพระภิกษุเสีย จึงได้ยกที่บ้านส่วนนั้นให้แก่บุตรสาวที่ชื่อพิกุลอีกต่อหนึ่ง ในปัจจุบันนางพิกุลกับนายแม้นผู้เป็นสามีได้ปลูกบ้านสำหรับอยู่อาศัยบนที่บ้านส่วนนั้น

๓. การจัดที่อาศัยและการทำนาของครอบครัวต่างๆในบริเวณบ้านนายผ่อน

นางพิศกับนายแถมผู้เป็นสามีอาศัยและกินอาหารรวมกับบิดามารดา คือ นายผ่อนและนางแป้น บิดามารดาของนางพิศมีที่นาแปลงหนึ่งคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๑๑ ไร่ พิศและแถมได้รับอนุญาตให้ทำนาแปลงนี้ แม้ข้าวเปลือกที่เก็บเกี่ยวได้เป็นของบิดามารดา แต่แท้จริงนั้นก็เพื่อเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนนั่นเอง

ครัวเรือนของนางนิลซึ่งมีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับสามีอาศัยอยู่ด้วยนั้นได้แยกเป็นอีกครัวเรือนหนึ่งต่างหาก นอกเหนือไปจากยกที่บ้านให้เป็นกรรมสิทธิ์แล้วบิดามารดายังอนุญาตให้นางนิลทำนาในที่ดินอีกแปลงหนึ่ง และเก็บข้าวไว้บริโภคเองด้วย ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางนิลได้อนุญาตให้บุตรชายที่ชื่อสิงห์ทำกินอยู่ บุตรชายคนนี้แต่งงานแล้วและไปอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยา ส่วนนางนิลและนางคำฝอยบุตรสาวที่

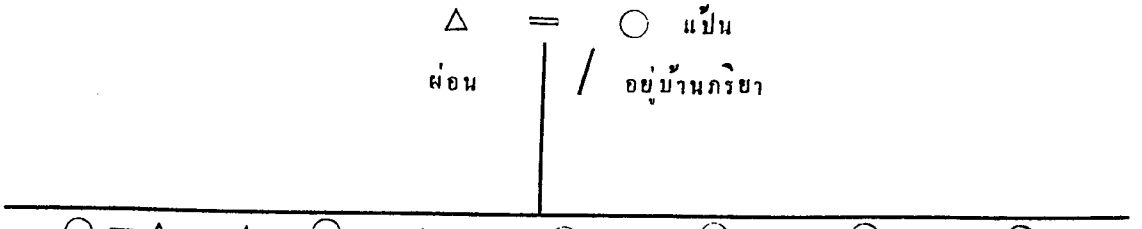
แต่งงานแล้ว ทำนาอีกแปลงหนึ่ง นาแปลงนี้เป็นทรัพย์สินของสามีของคำฝอย ซึ่งเสียชีวิตแล้ว ส่วนข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาเก็บไว้ใน "หลอง" (ยุ้ง) เดียวกัน เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน

นายมึงอาศัยอยู่ในอีกครัวเรือนหนึ่ง บิดามารดาของภริยามิได้ยกที่นาให้หรืออนุญาตให้เขาทำกินในที่นาส่วนหนึ่งส่วนใด เขาซื้อหาที่นาเอาเองทั้งสิ้น

ในทำนองเดียวกัน นายแม้นและนางพิกุลก็มีบ้านอยู่อาศัยและทำครัวต่างหาก ครอบครัวนี้ทำนาในที่ดินอีกแปลงหนึ่ง ซึ่งเป็นมรดกที่นางพิกุลได้รับมาจากบิดามารดา

๔. ที่อยู่อาศัยและการรับมรดกของบุตรอื่น ๆ ของนายผ่อนและนางแป้น

การศึกษาแบบรูปที่อยู่อาศัยและการรับมรดกของบุตรทุกคนของนายผ่อนและนางแป้นจะช่วยให้เข้าใจโครงสร้างของบริเวณบ้านแห่งนี้ได้ดียิ่งขึ้น แผนภูมิข้างล่างนี้แสดงชื่อและที่อยู่อาศัยปัจจุบันของบุตรทุกคน

○=△ △=○ △=○ ○ △ ○ △ ○=△ ○=△

เผื่อ สมา น้วม นิล บัว เอี่ยม ติ่ง เรือง เนย มึง ปาน นำ พิศ แถม

(บ้านนาเขื่อน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านนาเขื่อน) (บ้านพรานเหมือน)

[บ้านพราน [บ้านพรานเหมือน [บ้านพรานเหมือน [อยู่ตามลำพัง [บ้านพรานเหมือน [อยู่บ้านภริยา]

เหมือน] ในบริเวณบ้านบิดา บริเวณบ้าน ในบ้านพราน อยู่บ้านสามี]

มารดาของภริยา] นายสีไพ] เหมือน]

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

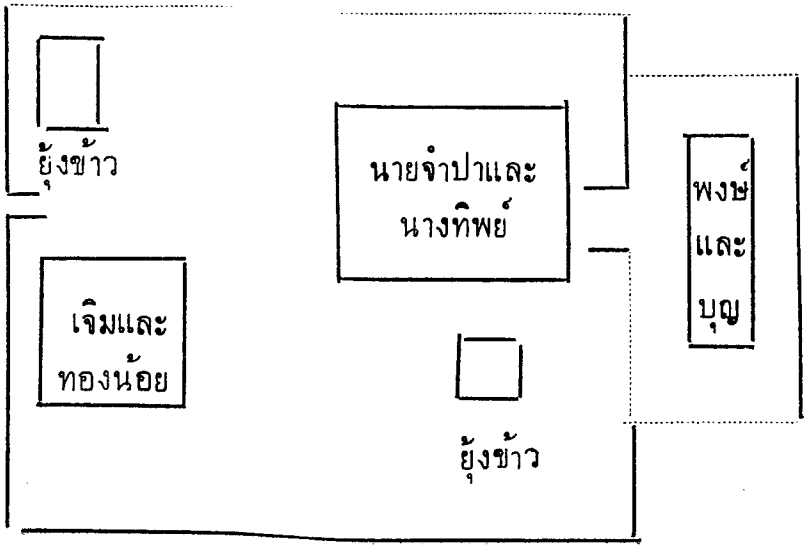
การวิเคราะห์เรื่องเครือญาติในบริเวณบ้านนายผ่อนที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มญาติในบริเวณบ้านนี้ประกอบด้วยครอบครัวของบิดามารดาและครอบครัวของบุตรสาวคนโต และบุตรสาวคนสุดท้อง บุตรสาวที่ชื่อเนยกับสามีเข้ามาอยู่ในเขต

บ้านโดยเหตุบังเอิญ ส่วนครอบครัวของนายมึงกับนางพิกุลนั้นเข้ามารวมอยู่ด้วยเพราะเหตุได้รับมรดก

สำหรับแบบรูปของที่อยู่อาศัยของบุตรคนอื่น ๆ ปรากฏดังนี้ นายสีมา บุตรหัวปีปลูกบ้านอยู่ต่างหากในหมู่บ้านเพรานเหมือน ในที่บ้านที่บิดามารดายกให้ และบุตรสาวที่ชื่อเอี่ยมกับสามีได้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนั้นด้วย ส่วนนางดึงบุตรสาวอีกคนหนึ่งเมื่อแต่งงานแล้วก็ได้ปลูกบ้านอยู่ต่างหาก บุตรสาวที่ชื่อเนยก็เช่นเดียวกัน ที่ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในที่ดินที่นายมึงผู้เป็นสามีเป็นผู้ซื้อ มีบุตรสาวที่ชื่อปานเพียงคนเดียวที่แต่งงานแล้วไปอาศัยอยู่กับสามีที่บ้านนาเขื่อนในต่างตำบล

นายผ่อนและนางแป้นตั้งใจจะแบ่งที่นาให้บุตรโดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่ว่าบุตรที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านบิดามารดามีส่วนได้ส่วนเสียในทรัพย์สินของบิดามารดามากกว่าบุตรที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น สำหรับบุตรที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดานั้น บุตรสุดท้องที่ได้เลี้ยงดูบิดามารดาในวัยชราจะได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด นายผ่อนและนางแป้นมีที่นา ๓ แปลง ซึ่งมีเนื้อที่ทั้งหมด ๒๙ ไร่ แปลงแรกมีเนื้อที่ ๑๑ ไร่ ส่วน ๒ แปลงหลังซึ่งตั้งอยู่ติดกับแปลงแรกมีเนื้อที่รวมกันเป็น ๑๘ ไร่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางพิศและนายแถมทำนาแปลงแรกให้บิดามารดา และนางพิศจะได้ที่นาแปลงนี้เป็นกรรมสิทธิ์ ต่อเมื่อบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว ส่วนนาแปลงที่สองที่นางนิลกำลังทำกินอยู่ และนาแปลงที่สามที่ได้ให้คนอื่นเช่าทำ ในอัตราเงินค่าเช่าปีละ ๑๐๐ บาทนั้น นายผ่อนกล่าวว่าจะยกให้นางพิศเช่นเดียวกัน นอกจากนี้นางพิศยังจะได้ครองบ้านของบิดามารดาอีกด้วย

รายที่ ๔ บริเวณบ้านนายจำปา

๑. ครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

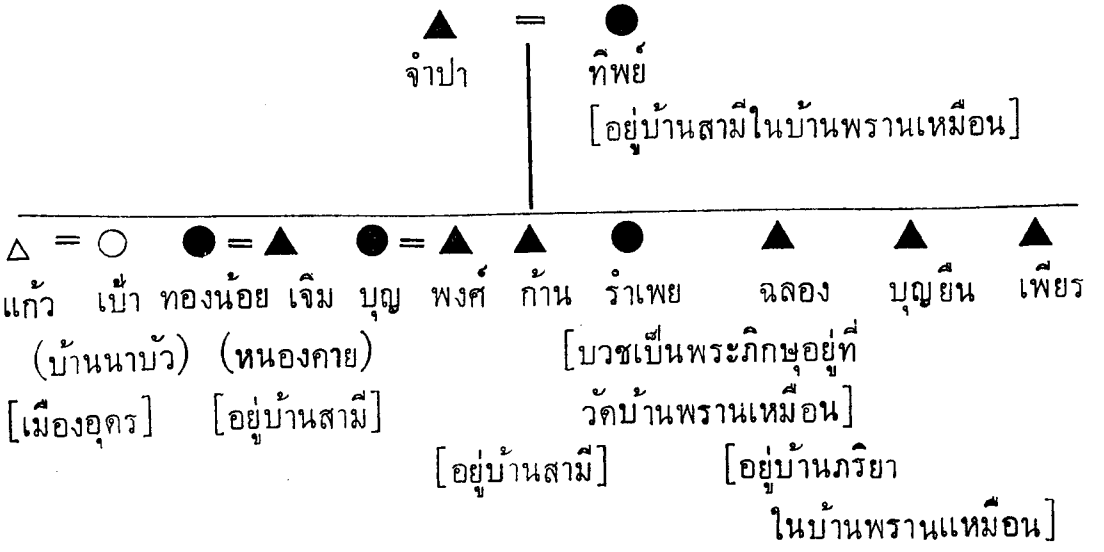
๑. นายจำปาและนางทิพย์ (บิดาและมารดา) และบุตรที่ยังเป็นโสด

๒. นายเจิม (บุตรชายของนายจำปาและนางทิพย์) และนางทองน้อย

๓. นายพงศ์ (บุตรชายของนายจำปาและนางทิพย์) และนางบุญ

นายจำปาผู้เป็นเจ้าของบริเวณบ้านแห่งนี้เป็นบุตรคนเดียว และเป็นผู้ได้ครองทรัพย์สินทั้งหมดของบิดามารดา ฝ่ายนางทิพย์ภริยามีพี่น้องแท้ที่เป็นหญิงหลายคนและมิได้รับมรดกอันใดเลย นายจำปาและนางทิพย์มีบุตรด้วยกันทั้งหมดเจ็ดคน ในจำนวนนี้มีเพียงสามคนที่แต่งงานแล้ว โดยเหตุที่บิดามารดายังมิได้แบ่งปันทรัพย์สินและที่บ้านให้บุตรทุกคน สมาชิกในบริเวณบ้านแห่งนี้จึงยังไม่อยู่ในขั้นสุดท้าย

๒. เครือญาติของครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

▲ – ● = ชาย – หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้าน

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

เมื่อนางเบ้าเป็นบุตรสาวและบุตรคนหัวปี แต่งงานแล้วนายจำปาได้ยกบ้านเดิมที่ตนได้รับมาจากบิดามารดาให้เป็นของขวัญ (ในขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่นั้น นายจำปาได้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านเดียวกัน ครั้นบิดามารดาเสียชีวิต บ้าน

หลังนั้นจึงว่างอยู่) เบ้าและสามีอาศัยอยู่ในบ้านหลังนี้จนกระทั่งมีบุตรด้วยกันสามคน จึงได้ย้ายไปอยู่ในเมืองอุดร

บุตรคนที่สองของนายจำปาชื่อเจิมได้โยกย้ายที่อยู่อาศัยหลายหน ภายหลังแต่งงานแล้วใหม่ ๆ เจิมได้ย้ายไปอยู่อาศัยในบ้านบิดามารดาฝ่ายภริยาที่จังหวัดหนองคาย อยู่ที่นั่นได้ ๒ ปี จึงย้ายครอบครัวมาอยู่กับบิดามารดาของตนในหมู่บ้านพรานเหมือนและได้ช่วยบิดามารดาทำนาเป็นเวลาถึง ๔ ปี ต่อจากนั้นเจิมได้ออกเรือนโดยปลูกบ้านอยู่อาศัยต่างหากในบริเวณบ้านของบิดามารดาของตน แต่ก็ยังคงทำครัวและกินอาหารร่วมกัน การเป็นดังนี้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๐๔ เมื่อบิดาได้แบ่งที่นาส่วนหนึ่งให้ เจิมจึงได้แยกทำนาต่างหาก มียุ้งข้าวและครัวไฟเป็นของตนเองที่ บ้านส่วนที่เจิมได้ปลูกอาศัยอยู่นั้นบิดายังมิได้ยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ แต่นายจำปากล่าวว่าจะยกให้ในโอกาสต่อไป

บุตรชายอีกคนหนึ่งที่ถัดจากเจิมชื่อพงศ์ก็ยังมิได้รับส่วนแบ่งที่บ้านจากบิดา แต่เนื่องจากบ้านของเบ้าผู้เป็นพี่สาวว่างอยู่จึงได้ย้ายเข้าไปอาศัยในบ้านหลังนั้นเป็นการชั่วคราว ด้วยเหตุนี้ครอบครัวของพงศ์จึงยังคงอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา

พงศ์แต่งงานเมื่อ ๖ ปีมาแล้ว และยังอยู่ในบริเวณบ้านบิดาเรื่อยมา เขาและภริยากินอาหารร่วมกับบิดามารดา เนื่องจากยังไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ทั้งคู่จึงช่วยบิดามารดาทำนาด้วย จึงกล่าวได้ว่าแท้ที่จริงครอบครัวของพงศ์ก็ยังต้องพึ่งพาอาศัยบิดามารดา แต่ที่แยกครอบครัวไปอยู่ต่างหากนั้น เพราะมีบ้านว่างอยู่ในบริเวณบ้านนั่นเอง

บุตรคนที่สี่เป็นชายชื่อก้านได้แต่งงานเมื่อประมาณสองปีมาแล้ว และได้ไปอยู่ในบ้านบิดามารดา ฝ่ายภริยา ก้านก็ยังมิได้รับส่วนแบ่งที่บ้านจากบิดามารดา

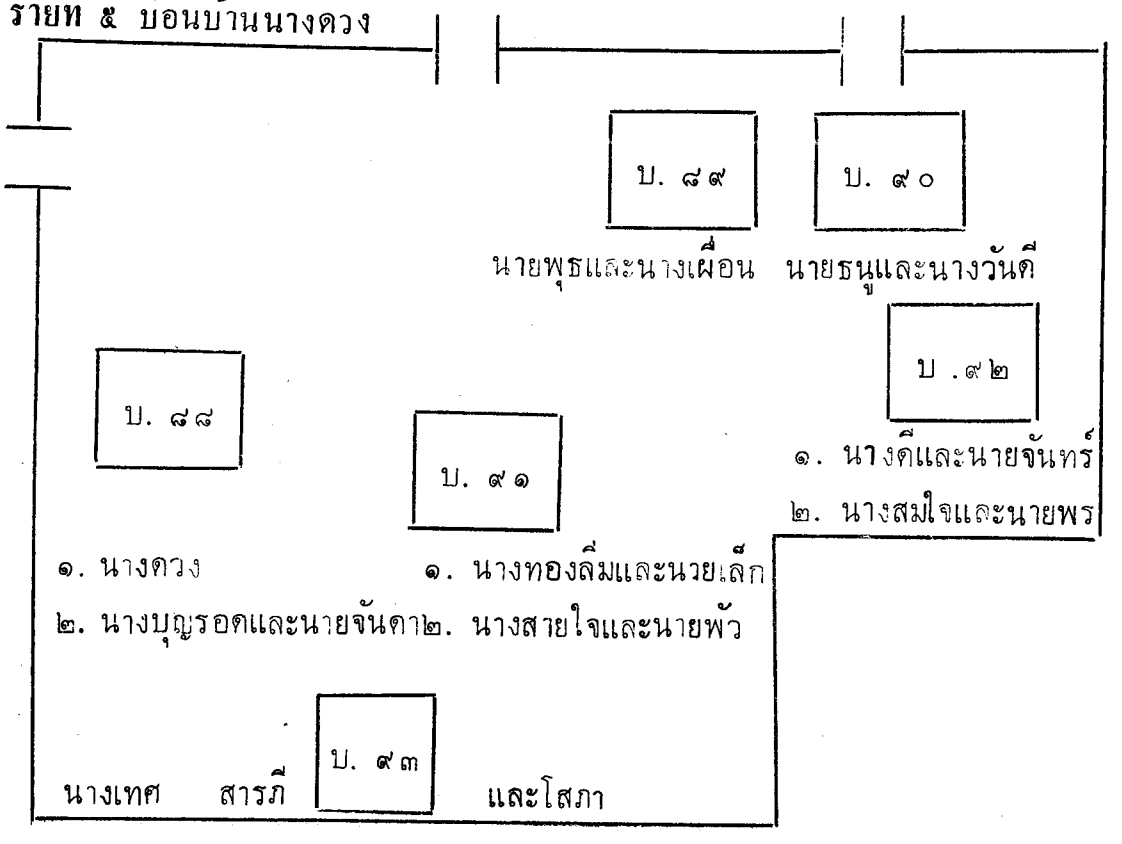
เมื่อสอบถามถึงเรื่องที่อยู่อาศัยของบุตรอีก ๓ คน ที่ยังมิได้แต่งงาน นายจำปากล่าวว่าถ้าบริเวณบ้านกว้างขวางพอบุตรเหล่านั้นจะปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านด้วยก็คงได้ แต่ถ้าเห็นว่าคับแคบนัก ก็จะยกบ้านและที่บ้านของเขาให้บุตรคนใดคนหนึ่งที่ได้เลี้ยงดูตนในวัยชรา

นายจำปามีที่นาคิดเป็นเนื้อที่ประมาณ ๒๕ — ๓๐ ไร่ ทำนาได้ข้าวประมาณปีละ ๒๔๐ — ๓๒๐ ถัง เจิมได้รับอนุญาตให้ทำกินในที่นาส่วนหนึ่งและก็ได้ข้าวประมาณ

บี่ละ ๔๘-๕๖ถัง ส่วนก้านมิได้รับส่วนแบ่งที่นาสำหรับทำกินเลย เขาช่วยบิดามารดาของภริยาทำนา สำหรับที่นาที่เหลือทั้งหมด นายจำปาและนางทิพย์ บุตรที่ยังเป็นโสดและครอบครัวของบุตรชายที่ชื่อพงศ์ช่วยกันทำ ทุก ๆ ปีนางเบ้าซึ่งอยู่ในเมืองอุดรได้ส่งเงินจำนวนหนึ่ง (๒๐๐-๓๐๐ บาท) มาให้นายจำปาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทำนา พอสิ้นฤดูเกี่ยวข้าวนางเบ้าก็มาแบ่งข้าวไปส่วนหนึ่ง

บริเวณบ้านแห่งนี้มีบิดามารดา บุตรที่ยังเป็นโสดและบุตรชายที่แต่งงานแล้วสองคน ลักษณะเช่นว่านี้แตกต่างไปจากบริเวณบ้านอื่นทั่ว ๆ ไปในแง่ที่ว่าไม่มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วอาศัยอยู่ด้วยเลย ตามข้อเท็จจริงนายจำปามีบุตรสาวเพียงคนเดียวและเมื่อแต่งงานแล้วก็น่าจะอาศัยอยู่ในบริเวณบ้าน แต่ก็ได้ย้ายไปอยู่ที่อื่นเสีย แต่ด้วยเหตุที่บริเวณบ้านนายจำปากว้างขวางพอ จึงได้อนุญาตให้บุตรชายที่แต่งงานแล้วสองคนอาศัยอยู่ด้วย แต่คาดว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสมาชิกบริเวณบ้านในกาลข้างหน้า

รายที่ ๕ บ่อนบ้านนางดวง

๑. ครัวเรือนและครอบครัวในบริเวณบ้านแห่งนี้

ครัวเรือนที่ ๑ บ้านเลขที่ ๘๘ มี ๒ ครอบครัวคือ

๑. นางดวง

๒. นายจันดาและนางบุญรอด (บุตรสาวของนางดวง)

ครัวเรือนที่ ๒ บ้านเลขที่ ๘๙

นายพุธ (บุตรชายของพี่สาวของนางดวง) และนางเผื่อน กับบุตรสาวอีกสองคนคือ สุดา และสำลี

ครัวเรือนที่ ๓ บ้านเลขที่ ๙๐

นายธนูและนางวันดี

ครัวเรือนที่ ๔ บ้านเลขที่ ๙๑ มีสองครอบครัวคือ

๑. นายเล็กและนางทองลิ่ม (บุตรสาวของนางดวง)

๒. นายพัวและนางสายใจ (บุตรสาวนายเล็กและนางทองลิ่ม)

ครัวเรือนที่ ๕ บ้านเลขที่ ๙๒ มีสองครอบครัวคือ

๑. นายจันทร์และนางดี

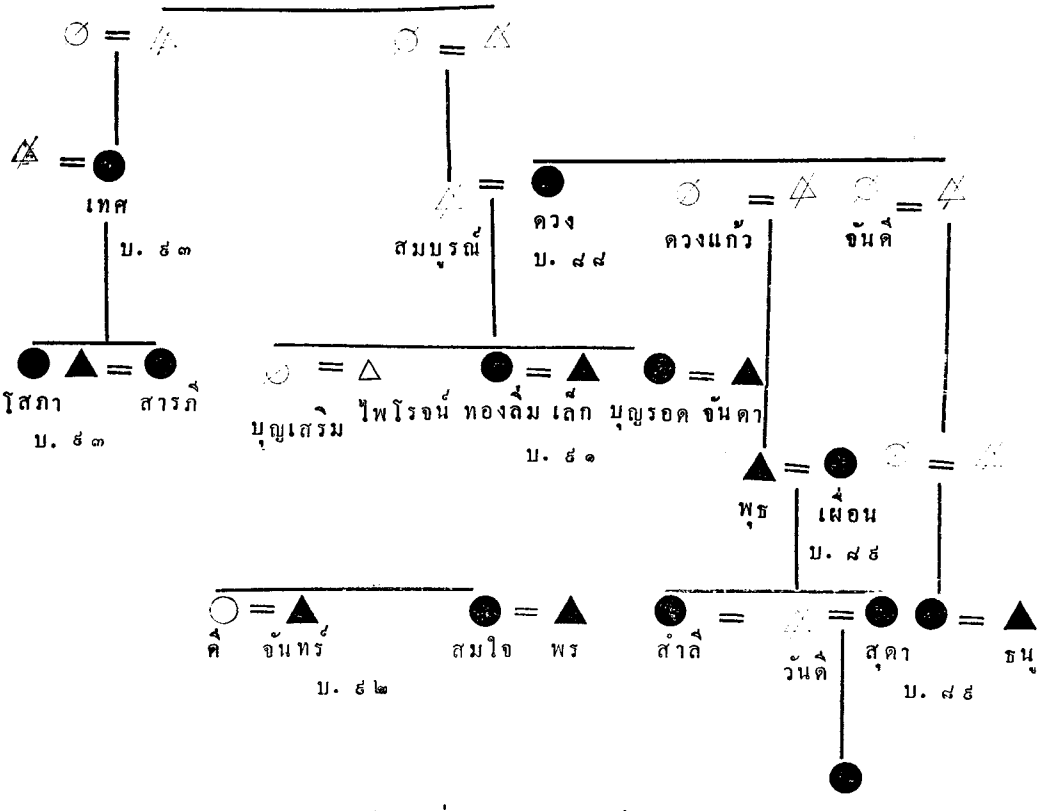
๒. นายพรและนางสมใจ

ครัวเรือนที่ ๖ บ้านเลขที่ ๙๓

นางเทศอยู่รวมกับบุตรสาวสองคนชื่อ สารภี และโสภา

๒. ประวัติของบริเวณบ้านและความผูกพันทางเครือญาติของสมาชิกในบริเวณบ้านนางดวง

เมื่อตรวจดูจำนวนครัวเรือนและจำนวนครอบครัวที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของนางดวง อาจกล่าวได้ว่าบริเวณบ้านแห่งนี้ใหญ่โตและกว้างขวางที่สุดในบ้านพรานเหมือน เฉพาะส่วนที่เป็นที่บ้านทั้งหมดเป็นของหญิงชราที่ชื่อดวง นางดวงเป็นบุตรสุดท้องและได้รับมรดกที่บ้านมาจากบิดามารดา

▲ — ● = ชาย — หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้าน

บ. = บ้านเลขที่

บริเวณบ้านแห่งนี้แสดงให้เห็นลักษณะการสืบต่อที่บ้านทางฝ่ายญาติที่เป็นหญิงอย่างชัดเจน นอกจากครอบครัวของบุตรสาวซึ่งมีสองครอบครัว และครอบครัวของหลานสาว (บุตรของบุตรสาว) ของนางดวงอีกหนึ่งครอบครัวแล้ว ยังมีครอบครัวอื่น (บ้านเลขที่ ๙๙ และ ๙๐) อีกสองครอบครัว สมาชิกในสองครอบครัวหลัง ถ้าไม่เป็นบุตรก็เป็นหลานของพี่สาวสองคนของนางดวง คือ นางดวงแก้วและนางจันดี สำหรับครัวเรือนที่ไม่เป็นญาติโดยตรงกับนางดวงมีเพียงครัวเรือนเดียวคือบ้านเลขที่ ๙๓ หัวหน้าของครัวเรือนนี้คือนางเทศ เป็นลูกพี่ลูกน้องกับนายสมบูรณ์สามีของนางดวง โดยทางวิชาการแล้วจะไม่นับครัวเรือนหลังสุดนี้รวมอยู่ในบริเวณบ้านของนางดวง แต่ที่ยอมเข้าไว้ก็เนื่องมาจากเหตุผลเฉพาะอย่างหนึ่ง (ดูรายละเอียดของบ้านเลขที่ ๙๓)

บ้านเลขที่ ๙๙ นางดวงได้รับมรดกบ้านหลังนี้มาจากบิดามารดาของตน ในปัจจุบันได้มีบุตรสาวสุดท้อง ที่ชื่อบุญรอดและจันดาผู้เป็นสามีอาศัยรวมอยู่ด้วย

นางบุญรอดและนายจันดาทำนาในที่นาของนางดวง ครอบครัวทั้งสองนี้เก็บข้าวเปลือกที่ได้จากการทำนาไว้ในยุ้ง (เล้า) เดียวกัน และยังทำครัวและกินอาหารร่วมกันด้วย นางบุญรอดจะได้ครองบ้านหลังนี้พร้อมกับที่บ้านส่วนนั้นในโอกาสต่อไป

บ้านเลขที่ ๙๑ บุตรสาวอีกคนหนึ่งของนางดวงชื่อทองลิ่ม ได้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านของมารดากับสามี (นายเล็ก) นางดวงได้ยกที่นาแปลงหนึ่งให้นางทองลิ่ม และได้โอนกรรมสิทธิ์ให้เรียบร้อยแล้ว สามีภริยาคู่นี้จึงได้อาศัยที่นาแปลงนั้นเป็นที่ทำกิน ในครัวเรือนนี้ยังมีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับสามี (นายพัว) อาศัยรวมอยู่ด้วย ทั้งคู่ช่วยบิดามารดาทำนา แต่ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งหมดเป็นของบิดามารดาครอบครัวทั้งสองทำนา ทำครัวและกินอาหารร่วมกันในครัวเรือนนี้ นางสายใจผู้เป็นบุตรคนหัวปีของนางทองลิ่มและนายเล็ก เป็นคนเดียวที่แต่งงานแล้วนอกนั้นยังอยู่เป็นโสด

บ้านเลขที่ ๙๒ นางบุญเสริมเป็นบุตรสาวและบุตรคนหัวปีของนางดวง ภายหลังที่แต่งงานกับนายไพโรจน์แล้ว ก็ได้รับอนุญาตให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของมารดา ครั้นสามีภริยาคู่นี้เสียชีวิต นางสมใจผู้เป็นบุตรสุดท้อง ได้รับบ้านและที่นาเป็นมรดกสืบมา ในขณะเดียวกันนางดีพี่สาวของนางสมใจได้พาสามีมาอาศัยอยู่ด้วยในบ้านหลังนั้น ทั้งสองครอบครัวนี้ทำครัวและกินอาหารร่วมกัน และช่วยกันทำนาในที่ดินที่นางสมใจได้รับมาจากบิดามารดา เศรษฐกิจของครัวเรือนนี้ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินที่นางสมใจได้รับมาเป็นมรดกเป็นส่วนใหญ่ นายจันทร์ผู้สามีของนางดีมีที่นาอยู่บ้างแต่ทำนาได้ข้าวน้อยแม้ใช้เลี้ยงครอบครัวของตนเองก็ไม่พอ

บ้านเลขที่ ๙๙ นายพุธเป็นบุตรชายของนางดวงแก้วพี่สาวของนางดวง เขาปลูกบ้านอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของนางดวงผู้เป็นน้าสาว นางดวงได้ยกที่บ้านส่วนนี้ให้นายพุธแล้วอย่างไม่เป็นทางการ (อาจจะเป็นไปได้ว่าบริเวณบ้านของบิดามารดาคับแคบ และโดยเฉพาะบิดามารดาได้ยกที่บ้านนั้นให้แก่น้องสาวของตนแล้ว) นายพุธจึงหันมาพึ่งน้าสาวผู้ซึ่งได้รับมรดกเพียงคนเดียว แม้พี่สาว (มารดาของนายพุธ) อาจจะมีสิทธิ์ขออาศัยได้ก็ตาม ทั้งนายพุธและนางเผื่อนผู้ภริยามิได้รับมรดกอันใดเลย

เมื่อประมาณ ๓๕ ปีมาแล้ว เขาได้จับจองที่ดินและหักร้างถางพงเป็นที่นาสำหรับทำกิน ครอบครัวนี้มีบุตรสาวสองคน คือ สุดา และสำลี ทั้งคู่อาจจะได้รับส่วนแบ่งที่บ้านของบิดามารดา

บ้านเลขที่ ๙๐ นางวันดีเป็นหลานสาว (บุตรสาวของบุตรสาว) ของนางจันดี ผู้เป็นพี่สาวของนางดวง นางวันดีก็เช่นเดียวกับนายพุธ ที่นางดวงได้อนุญาตให้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านและได้ยกที่บ้านส่วนนั้นให้เรียบร้อยแล้ว นายธนูสามีของนางวันดีได้รับที่นาจากบิดามารดาของเขาแปลงหนึ่ง ซึ่งสามีภริยาคู่นี้ได้อาศัยสำหรับทำกินอยู่ ครอบครัวนี้แยกอยู่เป็นครัวเรือนหนึ่งต่างหาก โดยมียุ้งข้าวและครัวไฟเป็นของตนเอง

บ้านเลขที่ ๙๓ นางเทศเป็นญาติลูกพี่ลูกน้องของนายสมบูรย์ผู้เป็นสามีของนางดวง ที่บ้านของครัวเรือนของนางเทศเป็นคนละส่วนกับที่บ้านที่นางดวงได้รับมาจากบิดามารดา โดยที่นางเทศเกี่ยวดองเป็นญาติกับนางดวงโดยทางสามีของนางดวง จึงเห็นไม่จำเป็นต้องทำรั้วแบ่งเขตเพื่อแยกที่บ้านออกจากกัน ในครัวเรือนนี้มีบุตรสาวที่แต่งงานแล้วพร้อมกับครอบครัวอาศัยรวมอยู่ด้วย

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า แม้แต่ละครัวเรือนในบริเวณบ้านแห่งนี้ต่างแยกกันอยู่เป็นหน่วยหนึ่งต่างหาก ทุกครัวเรือนก็ยังรวมอยู่ในเครือญาติเดียวกัน (ยกเว้นบ้านเลขที่ ๙๓) โดยมีนางดวงเป็นจุดศูนย์กลางของความสัมพันธ์ นางดวงกล่าวว่าในระหว่างฤดูเกี่ยวข้าวใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นั้น ทุก ๆ ครัวเรือนยกเว้นครัวเรือนบ้านเลขที่ ๙๐ และ ๙๓ มาช่วยเกี่ยวข้าวให้เปล่า ๆ โดยไม่คิดค่าตอบแทนใด ๆ

๓. ที่อยู่อาศัยและการรับมรดกของบุตรของนางดาว

△ = ○
สมบูรณ์ | ดวง

△ = △ ○ = △ △ = ○ △ = ○ ○ = △ ○ = △ △ = ○

บุญเสริม ไพโรจน์ ทิพย์ จำปา โสม แผ้ว ทองคำ ยุพา ทองลิ่ม เล็ก บุญรอด จันดา ประเสริฐ น้อย

(บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน) (บ้านพรานเหมือน)

[อยู่บ้านภริยา] [อยู่บ้านสามี] [ดอนมะผาง] [อยู่บ้านภริยา] [อยู่บ้านภริยา] [อยู่บ้านภริยา] [อยู่บ้านภริยา]

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยหลังการแต่งงาน

นางดวงและนายสมบูรย์ผู้เป็นสามีเป็นบุคคลในรุ่นที่ได้ทำการจับจองที่ดินหักร้างถางพงเป็นที่นา สามีภริยาคู่นี้มีบุตรด้วยกัน ๗ คน นางบุญเสริมบุตรหัวปีได้เสียชีวิตแล้ว แต่ในขณะที่มีชีวิตอยู่นางบุญเสริมปลูกบ้านอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของนางดวงและยังได้รับที่นาอีกส่วนหนึ่งด้วย ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ บุตรและหลานของนางบุญเสริมยังอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

บุตรคนที่สองเป็นหญิงชื่อทิพย์แต่งงานกับนายจำปา (ดูการศึกษาเฉพาะรายบริเวณบ้านนายจำปา หน้า.....) ผู้ซึ่งเป็นบุตรคนเดียวในครอบครัวและได้ครอบครองทรัพย์สินทั้งหมดของบิดามารดา ด้วยเหตุนี้ภายหลังการแต่งงานแล้ว นางทิพย์จึงเป็นฝ่ายไปอยู่กับสามี และมิได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินใด ๆ จากนางดวงผู้เป็นมารดา

บุตรคนที่สามเป็นชายชื่อโสม หลังจากแต่งงานแล้ว นายโสมได้ย้ายไปอยู่ในหมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน และนางดวงได้แบ่งที่นาส่วนหนึ่งให้ แต่ต่อมาก็ได้ขายให้นางทองลิมผู้เป็นน้องสาวเป็นเงิน ๗๐๐ บาท

นายทองคำแต่งงานกับหญิงคนหนึ่งซึ่งได้รับมรดกบ้านและที่ดินของบิดามารดา ด้วยเหตุนี้เขาจึงเป็นฝ่ายไปอาศัยอยู่กับภริยา ส่วนนายทองคำเองมิได้รับมรดกอันใด

บุตรคนที่ห้าเป็นหญิงชื่อทองลิม เมื่อแต่งงานแล้วได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของมารดาและได้รับมรดกเป็นที่นาแปลงหนึ่ง

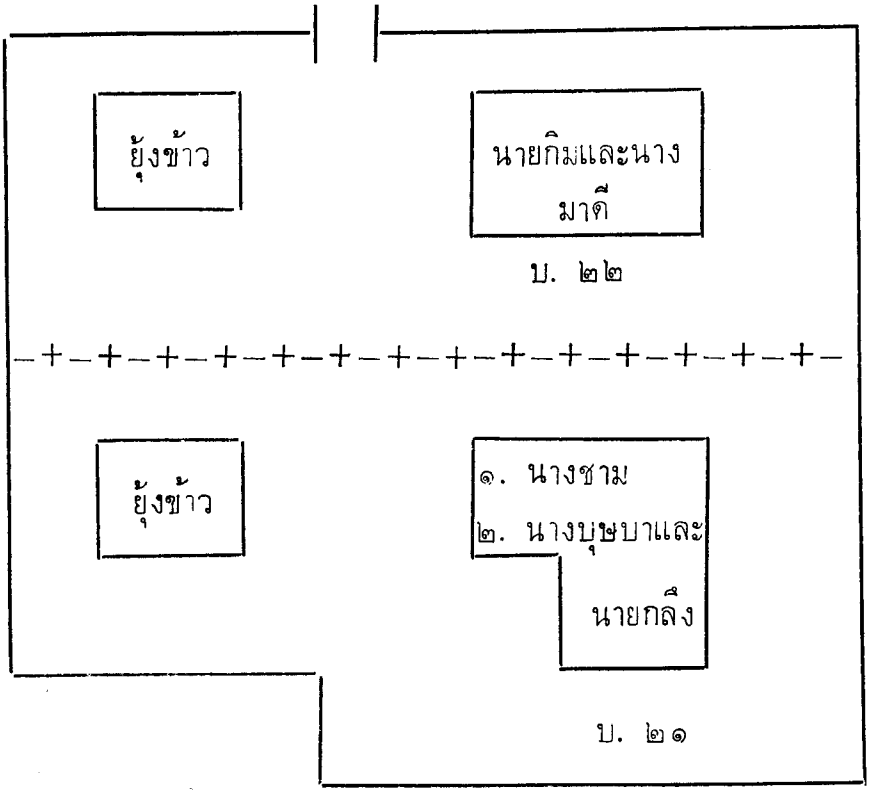
นางบุญรอดบุตรสาวคนเล็กแต่งงานแล้วอาศัยอยู่รวมกับนางดวงและเป็นผู้เลี้ยงดูมารดา ในด้านทรัพย์สินการรับมรดกนางบุญรอดได้รับส่วนแบ่งที่นามากกว่าพี่น้องแท้อื่น ๆ นอกจากนั้นยังจะได้ครองบ้านของมารดาอีกด้วย

นายประเสริฐบุตรคนสุดท้องได้แต่งงานกับหญิงในหมู่บ้านเดียวกัน และได้ไปอาศัยอยู่ในบ้านภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว นายประเสริฐจึงมิได้รับทรัพย์สินใด ๆ จากมารดาเลย

นางดวงยังมีที่นาเหลืออยู่บ้างและยังมิได้ยกให้บุตรคนใด ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางบุญรอดและนายจันดาทำนาในที่ดินส่วนนี้

รายที่ ๖ บริเวณบ้านนางชามและนายกิม

บริเวณบ้านแห่งนี้แสดงให้เห็นกระบวนการของการสืบมรดกโดยญาติฝ่ายหญิง และการอยู่อาศัยกับครอบครัวฝ่ายภริยาภายหลังการแต่งงานแล้ว เรื่องมีว่าแต่เดิมบิดามารดามีที่บ้านอยู่แปลงหนึ่ง ต่อมาก็ได้แบ่งปันและยกให้บุตรสาวสองคนพี่น้อง ในชั่วต่อมาที่บ้านก็ตกเป็นของบุตรของพี่น้องสองคนนี้ จึงกลายเป็นว่าในระยะนั้น ญาติประเภทลูกพี่ลูกน้องอยู่ร่วมบริเวณบ้านเดียวกัน การสืบต่อที่บ้านทางญาติฝ่ายหญิงได้ยุติลงเมื่อนายกิมบุตรชายของครัวเรือนได้รับบ้านและที่บ้านจากบิดามารดา

+–+–+ = รั้วเตี้ย ๆ สำหรับกั้นบริเวณบ้าน

๑. ครัวเรือนที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

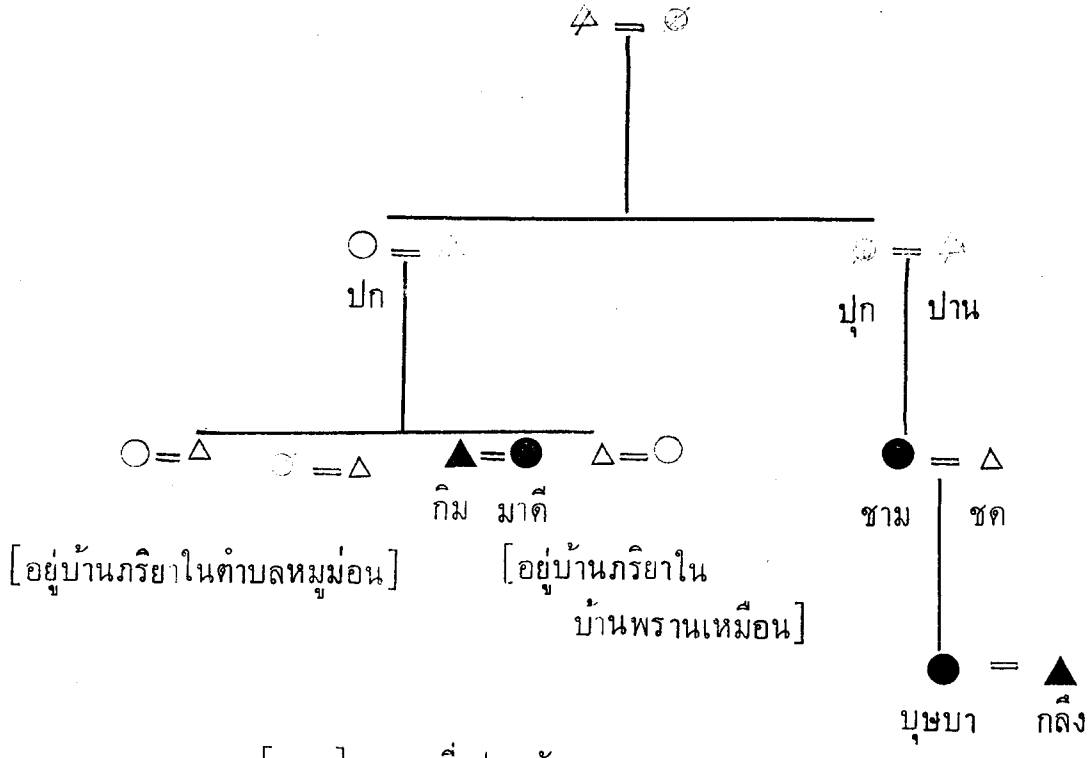
ครัวเรือนที่ ๑ บ้านเลขที่ ๒๑ มีสองครอบครัวคือ

๑. นางชาม และบุตรที่ยังเป็นโสด

๒. นางบุษบา (บุตรสาวของนางชาม) และนายกลึงผู้เป็นสามี

ครัวเรือนที่ ๒ บ้านเลขที่ ๒๒ นายกิมและนางมาดี

๒. เครือญาติของครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้านนางชามและนายกิม

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นางปุกและนางปกเป็นพี่น้องกัน นางปุกบุตรคนสุดท้องได้รับบ้านและส่วนหนึ่งของที่บ้านของบิดามารดา ส่วนนางปกได้รับอนุญาตให้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ในอีกส่วนหนึ่งของที่บ้านด้วย และต่อมาก็ได้รับที่ดินส่วนนั้นเป็นมรดก

นางชามบุตรสาวได้รับทรัพย์สินของนางปุกผู้เป็นมารดา ครัวเรือนนี้มีครอบครัวของนางบุษบาบุตรสาวคนเล็กอาศัยรวมอยู่ด้วย ทั้งสองครอบครัวทำนา ทำครัวและกินอาหารร่วมกัน คาดว่านางบุษบาจะได้รับที่บ้านส่วนนั้น ทั้งยังจะได้รับส่วนแบ่งที่นามากกว่าพี่น้องแท้อื่น ๆ

ครัวเรือนของนายกิมและครัวเรือนของนางชามทำนาและทำครัวแยกกัน ภายในบริเวณบ้านมีรั้วเตี้ย ๆ กั้นเขตแยกที่บ้านออกเป็นเอกเทศ เหตุที่นายกิมได้รับบ้านและบริเวณบ้านจากบิดามารดานั้นเพราะบิดามารดาของนายกิมไม่มีบุตรสาวเลย ที่มีก็แต่บุตรชาย ๔ คนเท่านั้น พี่ชายสองคนของนายกิมแต่งงานกับหญิงในตำบลหมู่ม่อนและ

ได้ไปอาศัยอยู่ในบ้านฝ่ายภริยาที่นั่น ส่วนน้องชายของนายกิม เมื่อแต่งงานแล้วก็ไปอาศัยอยู่ในครอบครัวฝ่ายภริยาเช่นกัน สำหรับกิมนับตั้งแต่แต่งงานแล้วก็อยู่กับบิดามารดาของตนเรื่อยมา ครั้นบิดามารดาเสียชีวิตจึงได้รับบ้านและที่บ้าน

กระบวนการรับมรดกในทำนองนี้ต่อไปในปั้นปลายจะนำไปสู่การรับมรดกของญาติชั้นสองและญาติชั้นสาม นานๆเข้าความสัมพันธ์ทางเครือญาติก็ค่อยๆห่างออกไปทุกที และที่บ้านเดิมก็จะถูกแบ่งออกส่วนเล็กส่วนน้อย เท่าที่เป็นอยู่ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ปรากฏมีรั้วกั้นแบ่งเขตที่บ้านของญาติประเภทลูกพี่ลูกน้อง (ญาติชั้นหนึ่ง) ออกจากกันแล้ว

ข. บริเวณบ้านในบ้านอุเม็ง

รายที่ ๑ บริเวณบ้านนางตูม ในบทที่ว่าด้วยการรับมรดกในบ้านอุเม็ง ตอนที่ว่าด้วยการศึกษาเฉพาะราย ในรายที่ ๒ ได้กล่าวถึงครัวเรือนของนางตูมเกี่ยวกับรายนามสมาชิกในครัวเรือน รายละเอียดเรื่องการแต่งงาน ที่อยู่อาศัย และการรับมรดกของบุตรทุกคน นอกจากนี้ยังได้ให้ข้อสังเกตว่า ในบริเวณบ้านของนางตูม ประกอบด้วยครอบครัวต่อไปนี้

๑. นางตูมผู้เป็นมารดาและบุตรสาวที่แต่งงานแล้วพร้อมด้วยครอบครัวอาศัยอยู่รวมกันในเรือนหลังหนึ่ง (บ้านของบิดามารดา)

๒. นายสามแก้วผู้เป็นบุตรคนหัวปีและครอบครัวอาศัยอยู่ต่างหากในบ้านอีกหลังหนึ่ง

๓. บุตรชายอีกคนหนึ่งที่ชื่อ ประสาทมีอาชีพเป็นครู ไม่ทำนาปลูกบ้านอยู่ตามลำพังในบริเวณบ้านของมารดา

๔. บุตรสาวที่ชื่อบัวแก้ว แต่งงานแล้วปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหาก ในบริเวณบ้านของมารดาเช่นเดียวกัน

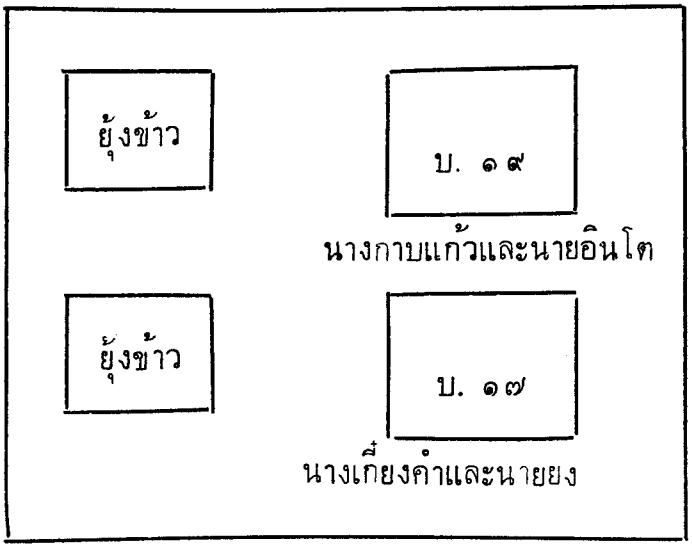
บริเวณบ้านอันกว้างใหญ่นี้นอกจากครัวเรือนของมารดา(หม้าย)ซึ่งมีครอบครัวของบุตรสาวคนสุดท้องอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันแล้ว ยังมีครอบครัวของบุตรชายสองคนและของบุตรสาวอีกคนหนึ่งด้วย จะเห็นได้ว่าสมาชิกในบริเวณบ้านแห่งนี้มีทั้งที่

เป็นบุตรชายและบุตรสาว นางตูมได้แบ่งที่นาและยกให้แก่บุตรทั้งเจ็ดคนแล้วอย่างเป็นทางการ แต่ถ้าเปรียบเทียบส่วนแบ่งที่บุตรได้รับจะพบว่าบุตรสาวได้รับมากกว่าบุตรชาย และผู้ที่ได้รับส่วนแบ่งมากที่สุดคือนางอุ่นใจบุตรสาวและบุตรคนสุดท้อง ซึ่งในขณะนี้กำลังรับภาระเลี้ยงดูมารดาผู้ชราอยู่ ส่วนที่ดินบริเวณบ้านนางตูมยังมิได้จัดการแบ่งและยกให้ใคร แต่น่าจะเป็นไปได้ว่าผู้ที่กำลังอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านใน พ.ศ. ๒๕๐๖ จะได้รับส่วนแบ่งที่บ้าน ส่วนนางอุ่นใจและนางบัวแก้วบุตรสาวทั้งสองคนจะได้ครองบ้านของนางตูมผู้เป็นมารดาร่วมกัน

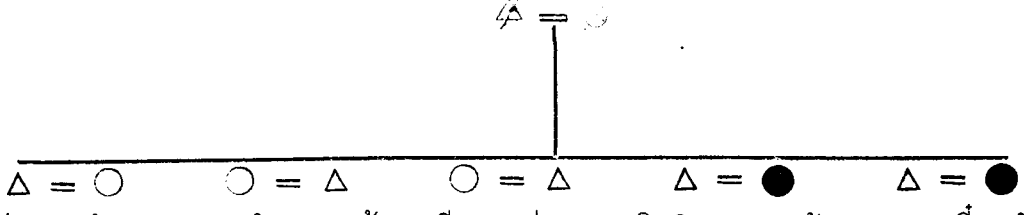
ในด้านการทำนาของครอบครัวต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้ปรากฏดังนี้ คือ แต่ละครัวเรือนต่างทำนาแยกกัน ครูประสาทไม่ทำนาจึงได้ขายที่นาส่วนที่ตนได้รับจากมารดาให้แก่นางจันทร์ทิพย์ผู้เป็นพี่สาว แม้นางตูมได้ยกที่นาให้บุตรเรียบร้อยไปแล้ว แต่นายสามแก้วบุตรคนหัวปีก็ยังคงปลูกบ้านอาศัยอยู่ในบริเวณบ้าน นางอุ่นใจและนางบัวแก้วก็ยังอยู่ในบริเวณบ้านเช่นกัน นางจันทร์ทิพย์เท่านั้นที่ปลูกบ้านอยู่นอกบริเวณบ้านของมารดา ในที่บ้านซึ่งมารดาซื้อให้ในบ้านอุเม็งบุตรเหล่านี้ต่างส่งข้าวเปลือกให้มารดาปีละประมาณ ๒๕ ถัง นางตูมได้อาศัยข้าวจำนวนนี้สำหรับเลี้ยงชีพและยังได้รับความสะดวกสบายรวมทั้งการเอาใจใส่ดูแลจากนางอุ่นใจบุตรสาวสุดท้องอีกด้วย จากการสังเกตครูประสาทไม่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อมารดาของเขาเลย

ในเรื่องสัมพันธภาพระหว่างครอบครัวของพี่น้องแท้สี่คนที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้นั้น เป็นดังนี้ ครัวเรือนของนางอุ่นใจและนางบัวแก้วไม่ได้ช่วยเหลือกันและกันในด้านการทำนาหรือการให้กู้ยืมเงินทอง อย่างไรก็ตามพี่สาวและน้องสาวคนนี้ได้ช่วยเหลือกันในยามเจ็บไข้ได้ป่วยเช่นในตอนคนใดคนหนึ่งคลอดบุตร ส่วนความเกี่ยวข้องระหว่างพี่น้องแท้ชายหญิงอื่น ๆ นั้นก็คล้ายคลึงกัน กล่าวคือครูประสาทมิได้ทำนาจึงมิได้เข้าร่วมหรือช่วยเหลือใคร ๆ ทำนาไม่ว่าในกรณีใด ๆ แม้ระหว่างพี่น้องแท้อื่น ๆ ที่ทำนาก็มิได้ช่วยเหลือกันแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเมื่อนายสามแก้วและนายประสาทปลูกบ้านใหม่ นางบัวแก้วและนางอุ่นใจได้ไปช่วยทำครัวเลี้ยงคนที่มาช่วยงาน ส่วนสามีของบุคคลทั้งสองก็ได้ออกแรงช่วยปลูกบ้านในครั้งนั้นด้วย

รายที่ ๒ บริเวณบ้านพี่สาวและน้องสาวที่ชื่อกาบแก้วและเกี๋ยงคำ

พี่สาวและน้องสาวสองคนนี้เคยอาศัยอยู่รวมกันในบ้านของบิดามารดา (บ้านเลขที่ ๑๗) ครั้นต่อมาเมื่อนางกาบแก้วผู้เป็นพี่สาวแต่งงานจึงได้ยกครอบครัวออกโดยปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านเดียวกัน

ต่วน น้อย ตุ่นคำ เสาแก้ว ศรีทอง บัญญา อินโต กาบแก้ว ยง เกี๋ยงคำ
(บ้านอุเม็ง) (บ้านหนองดงขาว) (บ้านอุเม็ง) (บ้านหนองบึ่ง) (บ้านหนองบึ่ง)
[บ้านอุเม็ง] [อยู่ตามลำพัง [อยู่ตามลำพัง [อยู่ตามลำพังในบริเวณ [อยู่บ้านบิดามารดา
ในบ้านหนองบึ่ง] ในบ้านอุเม็ง] บ้านบิดามารดาฝ่ายภริยา] ฝ่ายภริยา]

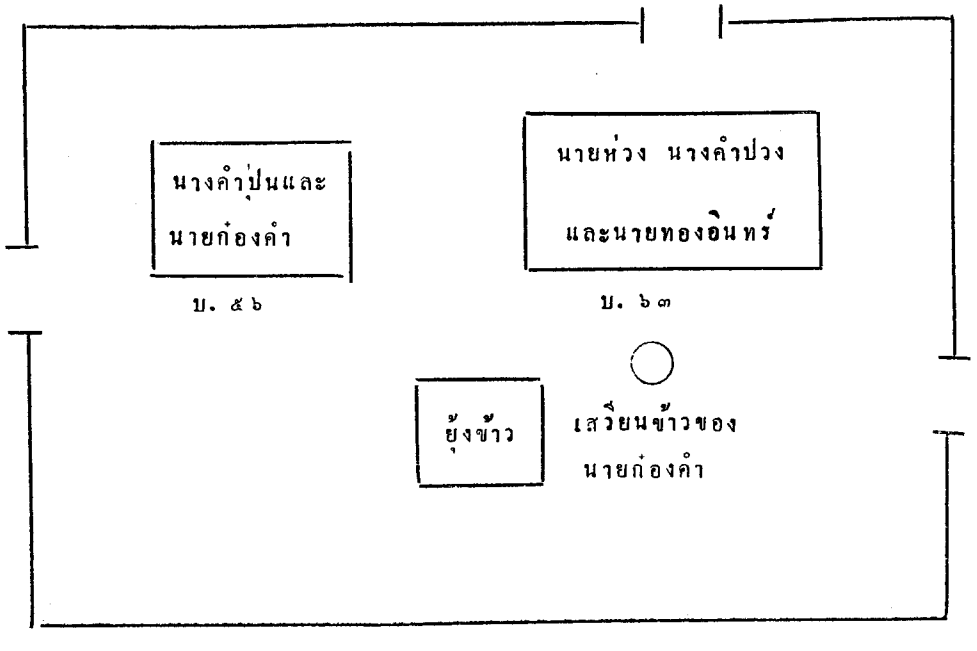
บ. ๑๙ บ. ๑๗

▲ — ● = ชาย-หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้ ( ) = ที่เกิด
บ. = บ้านเลขที่ [ ] = ที่อยู่อาศัย

ในสองครัวเรือนนี้โดยเฉพาะผู้เป็นเขยทั้งสองคนร่วมมือกันทำงานอย่างใกล้ชิด เป็นต้นว่าช่วยกันทำนา เกี่ยวข้าว ฟาดข้าว นอกจากนั้นยังให้กู้ยืมเงินกันโดยไม่คิดดอกเบี้ยด้วย แบบรูปของสัมพันธภาพดังกล่าวแล้วนี้ยังขยายไปถึงพี่สาวและพี่ชายคือนายน้อยและนายบัญญาที่อาศัยอยู่นอกบริเวณบ้านด้วย สำหรับครัวเรือนของนายบัญญาพี่ชายของนางกาบแก้วนั้น ไม่ทำนาจึงไม่มีการช่วยเหลือกัน—ในงานด้านนี้ อย่างไรก็ตามนายบัญญาได้ช่วยครัวเรือนนางเกี๋ยงคำทางด้านอื่น เช่น ตอนนางเกี๋ยงคำรื้อบ้านเก่าเพื่อปลูกสร้างใหม่นายบัญญาได้ให้เงิน ๑,๐๐๐ บาท สำหรับซื้อไม้เพื่อปลูกสร้างบ้าน และคราวที่บุตรของนางเกี๋ยงคำเจ็บป่วยเมื่อสามปีที่แล้ว นายบัญญาก็ได้ให้นางเกี๋ยงคำยืมเงิน ๑,๒๐๐ บาท เพื่อใช้จ่ายเป็นค่ารักษาพยาบาลบุตรเช่นกัน

จุดสำคัญเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ที่ว่า งานบางอย่างเช่น การทำนา และการปลูกสร้างบ้านเรือนนั้น ต้องการกำลังคนมากกว่าปกติ จึงต้องอาศัยทั้งแรงและทุนทรัพย์จากญาติที่อาศัยอยู่นอกบริเวณบ้านด้วย.

รายที่ ๓ ครอบครัวที่อาศัยอยู่กับบิดามารดา และครอบครัวอิสระในบริเวณบ้าน

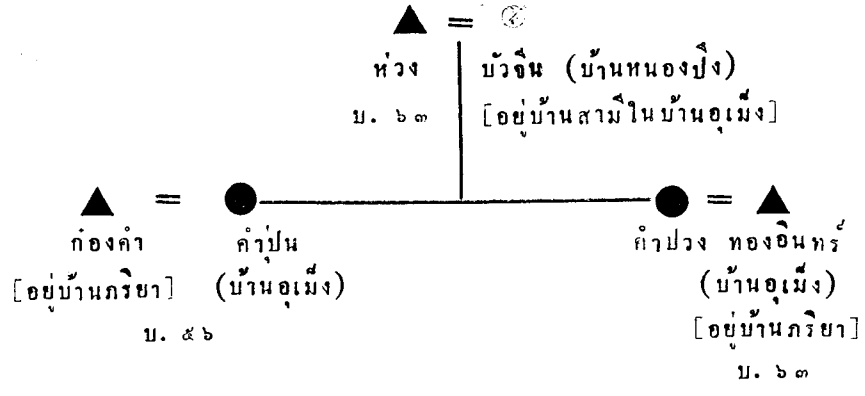
ครอบครัวที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้ คือ

ครัวเรือนที่ ๑ บ้านเลขที่ ๖๓ มีสองครอบครัว คือ

๑. นายห่วง

๒. นางคำปวง (บุตรสาวของนายห่วง) และนายทองอินทร์ผู้เป็นสามี

ครัวเรือนที่ ๒ บ้านเลขที่ ๕๖ นางคำปุ่น (บุตรสาวของนายห่วง) และนายก้องคำ ผู้เป็นสามี

▲ – ● = ชาย – หญิง ที่อยู่ในบริเวณบ้านแห่งนี้

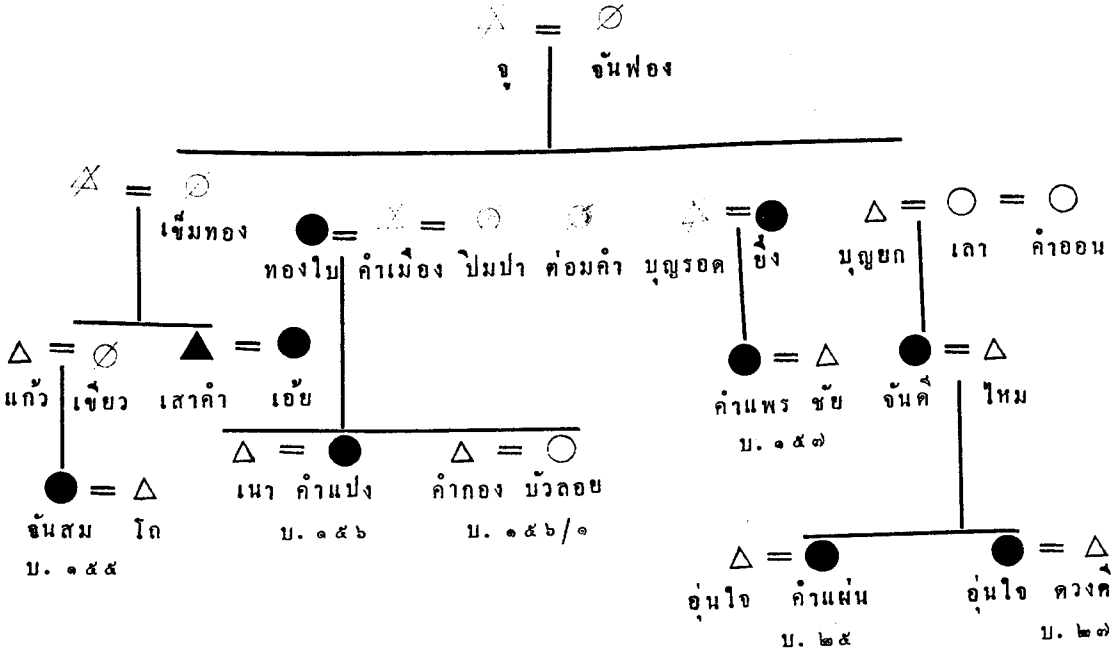
( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน

บ. = บ้านเลขที่

นางคำปวงแต่งงานกับนายทองอินทร์ชาวบ้านอุเมิ่ง เมื่อประมาณเจ็ดปีมาแล้ว และทั้งคู่ได้อาศัยอยู่กับนายห่วงผู้เป็นบิดาของภริยา เรื่อยมา โดยทำนาและทำครัวร่วมกัน และเก็บข้าวที่ได้ไว้ในยุ้งข้าวเดียวกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ นายห่วงผู้เป็นบิดาได้แบ่งที่นาที่ตนได้รับมรดกมาจากบิดามารดาให้นางคำปวง อย่างไม่เป็นทางการเป็นจำนวนหนึ่ง (๓.๕ไร่) นางคำปุ่นบุตรสาวอีกคนหนึ่งของนายห่วงปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากกับสามีในบริเวณบ้านของบิดาของตน บิดาได้อนุญาตให้สามีภริยาคู่นี้ทำนาในที่นาที่เหลืออยู่อีกกึ่งหนึ่ง (๓.๕ ไร่) และกำหนดให้บุตรส่งข้าวเปลือกให้ตนคนละประมาณ ๒๕ ถัง ต่อปี

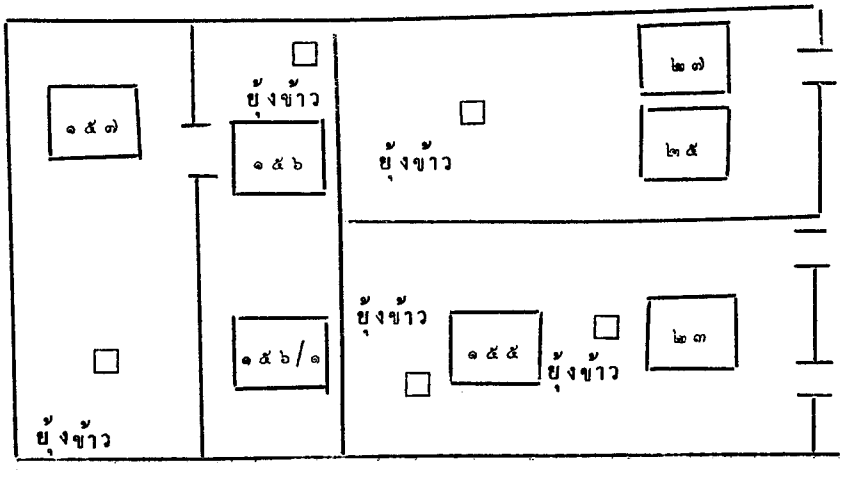
รายที่ ๔ ละแวกบ้านของญาติชั้นหนึ่งและญาติชั้นสอง

▲ – ● = ญาติชาย – หญิง ที่อยู่ในละแวกบ้าน

บ. = บ้านเลขที่

ที่ตั้งบ้านเรือนในละแวกบ้านนี้

ละแวกบ้านนี้ประกอบด้วย ๖ ครัวเรือน ในจำนวนนี้มี ๓ ครัวเรือนที่ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นมารดา (หม้าย) และบุตรสาวที่แต่งงานแล้วอาศัยอยู่รวมกัน ที่ว่าเป็นบริเวณบ้านแห่งนี้เป็นละแวกบ้านของญาตินั้นเนื่องมาแต่ความจริงที่ว่าทั้ง ๖ ครัวเรือนตั้งอยู่ในเขตรั้วบ้านเดียวกัน แม้ครัวเรือนบ้านเลขที่ ๑๕๗ จะมีรั้วล้อมเขตบ้านแยกเป็นเอกเทศ แต่ครัวเรือนอื่น ๆ ตั้งอยู่รวมกันและแบ่งออกเป็นสามกระจุก (ดูในจุดไข่ปลา)

ดูเหมือนไม่เป็นเรื่องไร้สาระที่จะกล่าวว่า บุคคลที่ได้ระบุว่าเป็นญาติกันนั้น (▲–●) สืบสันดานมาจากนายจูและนางจันฟอง สามีภริยาคู่นี้เคยอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านที่กว้างใหญ่และบ้านอยู่อาศัยก็คือหลังที่เป็นครัวเรือนบ้านเลขที่ ๒๕ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ (บ้านของนางจันดี) บุคคลที่สำคัญกว่าและมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้ที่อยู่ในละแวกบ้านแห่งนี้ในปัจจุบันคือกลุ่มพี่น้องแท้กลุ่มหนึ่ง ซึ่งมี ๕ คน พี่น้องด้วยกันคือ นางเข็มทอง นางบีมปา นางสาวต่อมคำ นายบุญรอด และนายบุญยก บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นบุตรของนายจูและนางจันฟอง

รายละเอียดเกี่ยวกับพี่น้องแท้ทั้ง ๕ คนที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้จะชี้ให้เห็นว่าบรรดาญาติพี่น้องของพี่น้องแท้เหล่านั้นเข้ามาอาศัยรวมอยู่ในละแวกบ้านเดียวกันอย่างไร

นางเข็มทอง บุตรหัวปีของนายจูและนางจันฟองได้รับมรดกที่บ้านเสี้ยวหนึ่งใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นายเสาคำ บุตรชายของนางเข็มทอง (บ้านเลขที่ ๒๓) และนางจันสมหลานสาวของนางเข็มทอง (บุตรสาวของบุตรสาว) ต่างได้ปลูกบ้านอยู่อาศัยรวมอยู่ในบริเวณที่บ้านส่วนนี้ด้วย

นางบีมปา บุตรคนที่สองได้รับมรดกที่บ้านเสี้ยวหนึ่งเหมือนกัน นางบีมปาและสามีได้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ในที่ดินส่วนนี้ (บ้านเลขที่ ๑๕๖ ในแผนภูมิ) ครั้นนางบีมปาเสียชีวิตและไม่มีบุตรในระหว่างสมรส นายคำเมืองสามีแต่งงานใหม่กับนางทองใบ สามีภริยาคู่นี้ยังคงอาศัยอยู่ในบ้านหลังเดิมต่อไป หลังจากนายคำเมืองเสียชีวิต นาง

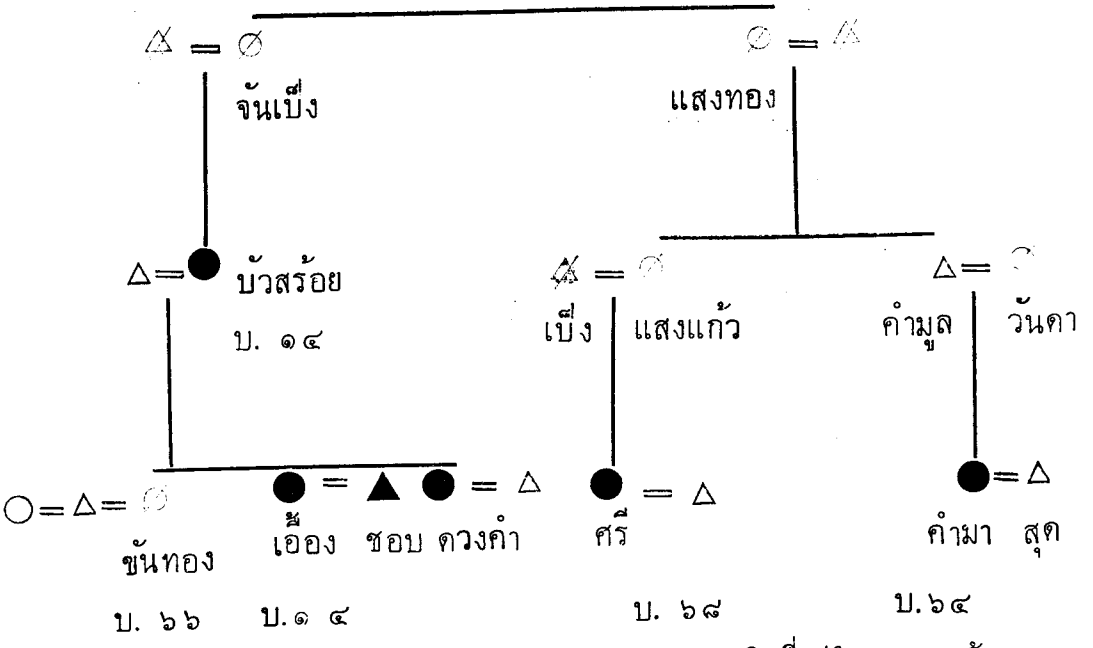
คำแปงบุตรสาวที่แต่งงานแล้วกับครอบครัวได้อาศัยอยู่รวมกับนางทองใบผู้เป็นมารดา ส่วนบุตรชายที่ชื่อคำกองปลูกบ้านอยู่อาศัยต่างหากในบริเวณบ้านเดียวกัน (บ้านเลขที่ ๑๕๖/๑) ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางคำแปงและนายคำกองทำนาร่วมกัน และเก็บข้าวส่วนที่ได้แบ่งกันแล้วไว้ใน "หลอง" (ยุ้ง) เดียวกัน

นางสาวต่อมคำ บุตรคนที่สามยังเป็นโสด และอยู่กับบิดามารดาตลอดมา ครั้นบิดามารดาเสียชีวิตก็ได้ครองบ้านของบิดามารดา (บ้านเลขที่ ๒๕) นางสาวต่อมคำได้เอานางจันดีบุตรสาวของนายบุญยกน้องชายของตนกับภริยาคนแรก (นางเลา) มาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ครั้นนายบุญยกแต่งงานใหม่กับนางคำออนและย้ายไปอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยา นางจันดีบุตรสาวบุญธรรมของนางสาวต่อมคำจึงได้ครองบ้านหลังนั้นสืบมาและเมื่อนางจันดีแต่งงานแล้วก็ยังคงอาศัยอยู่ในบ้านหลังนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางจันดีอาศัยอยู่รวมกับครอบครัวของนางคำแผ่นผู้เป็นบุตรสาว ฝ่ายอุ่นใจบุตรสาวอีกคนหนึ่งเมื่อแต่งงานแล้วก็ปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านเดียวกันนั้น (บ้านเลขที่ ๒๗)

นายบุญรอด บุตรคนที่สี่และบุตรชายคนแรกของนายจูและนางจันฟอง ก็ได้รับที่บ้านเสี้ยวหนึ่งเหมือนกัน เขาและภริยาปลูกบ้านอาศัยอยู่ต่างหากในที่บ้านส่วนนั้น (บ้านเลขที่ ๑๕๗) ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางยิ่งภริยาของนายบุญรอดอาศัยอยู่กับครอบครัวของนางคำแพรผู้เป็นบุตรสาว

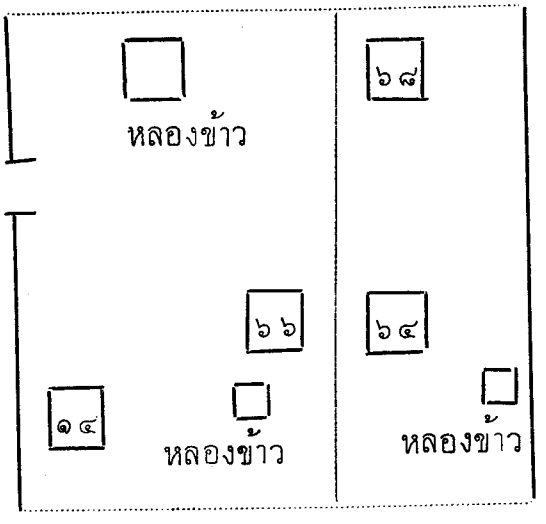
การศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับการรับมรดกของบุคคลในบริเวณบ้านแห่งนี้ แสดงให้เห็นระบบการรับมรดกสองฝ่ายอย่างชัดเจน มีข้อยกเว้นเพียงอย่างเดียวคือบุตรชายที่ชื่อบุญยกได้ย้ายไปอยู่บ้านภริยาหลังจากแต่งงานครั้งที่สอง แต่บุตรสาวของเขาก็ยังได้รับมรดกจากนางสาวต่อมคำผู้เป็นป้า ในปัจจุบันละแวกบ้านนี้ประกอบด้วยบุคคลสามชั่ว คือ หญิงชราสองคน และบรรดาบุตรของกลุ่มพี่น้องแท้ซึ่งจัดเป็นญาติประเภทลูกพี่ลูกน้องหรือญาติชั้นหนึ่ง และบุคคลคนในชั่วที่สามซึ่งจัดอยู่ในประเภทญาติชั้นสอง

รายที่ ๕ ญาติประเภทลูกพี่ลูกน้องของมารดาและญาติชั้นสองอาศัยอยู่ในละแวกบ้านที่แบ่งออกเป็นสองบริเวณบ้าน

▲ – ● = ญาติ ชาย – หญิงที่อยู่ในละแวกบ้าน

ป. = บ้านเลขที่

นี้เป็นตัวอย่างของ ๔ ครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันและใช้รั้วล้อมเขตบ้านร่วมกัน แต่ผู้ที่อยู่ในบริเวณบ้านนั้นไม่ถือว่าอยู่ใน "ข่วงบ้าน" เดียวกัน ที่ดินบริเวณนี้ถูกแบ่งแยกออกเป็นสองส่วน ถ้าถือผู้ใหญ่ที่ยังมีชีวิตอยู่ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นหลักพิจารณาความเกี่ยวข้องทางเครือญาติกล่าวได้ว่าบุคคลในสองบริเวณบ้านนี้เกี่ยวข้องเป็นญาติชั้นสองของกันและกัน

ระบบความเกี่ยวข้องทางเครือญาติของบุคคลในละแวกบ้านแห่งนี้สืบเนื่องมาแต่พี่สาวน้องสาวสองคนที่ชื่อนางจันเป็งและนางแสงทอง ผู้ซึ่งต่างได้รับส่วนแบ่งที่บ้านมาจากบิดามารดาของตน นางบัวสร้อยบุตรสาวของนางจันเป็งได้ครองที่บ้านสืบต่อมาพร้อมด้วยที่นาอีก ๔ ไร่ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ บุตรเขยของนางจันเป็ง (สามีของนางดวงคำบุตรสาว) เป็นคนช่วยทำกินอยู่ นางดวงคำกับสามีอาศัยอยู่กับนางบัวสร้อยผู้เป็นมารดา และคาดว่าจะได้ครองบ้าน (บ้านเลขที่ ๑๔) ด้วย ฝ่ายนางขันทองบุตรสาวคนแรกของนางบัวสร้อยเมื่อแต่งงานแล้วก็อาศัยอยู่รวมกับมารดา แต่พอนางขันทองเสียชีวิตและสามีแต่งงานใหม่จึงได้ย้ายไปอยู่บ้านฝ่ายภริยา นางเอื้องบุตรสาวคนที่สองอาศัยอยู่กับมารดา ภายหลังการแต่งงานแล้วเช่นกัน ครั้นต่อมาได้ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านนั้น ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้นางดวงคำน้องสาวกับสามีเข้าอยู่อาศัยบ้าง ถ้ากล่าวในแง่ของเศรษฐกิจครัวเรือนของนางเอื้องต้องพึ่งพาอาศัยครัวเรือนของมารดาตลอดมา

เมื่อพิจารณาดูทางฝ่ายนางแสงทองบ้างจะเห็นว่านางแสงแก้วผู้เป็นบุตรสาวเพียงคนเดียวได้ครองบ้านของมารดาและใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางศรีบุตรสาวสุดท้องของนางแสงแก้วได้ครองบ้านนั้นสืบมา นายคำหล้าพี่ชายของนางแสงแก้วได้รับที่บ้านส่วนหนึ่ง แต่มิได้ปลูกบ้านอยู่อาศัยเพราะเมื่อแต่งงานแล้วได้ย้ายไปอยู่กับฝ่ายภริยาเสีย จึงได้ยกที่บ้านส่วนนั้นให้นางคำมาบุตรสาวผู้ซึ่งได้ปลูกบ้านอาศัยอยู่ที่นั่น (บ้านเลขที่ ๖๔) นางคำมาและสามีทำนาของบิดามารดาและได้ข้าวส่วนแบ่งกึ่งหนึ่ง

จะแลเห็นว่าทุก ๆ ครัวเรือนต่างแยกกันทำนาและแยกกันทำครัว เป็นที่น่าสังเกตว่าการสืบมรดกทางญาติฝ่ายหญิงมีลักษณะเด่นในละแวกบ้านนี้.

๓. การศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับการแบ่งแยกหน้าที่ และสัมพันธภาพระหว่างบุคคลในครัวเรือน

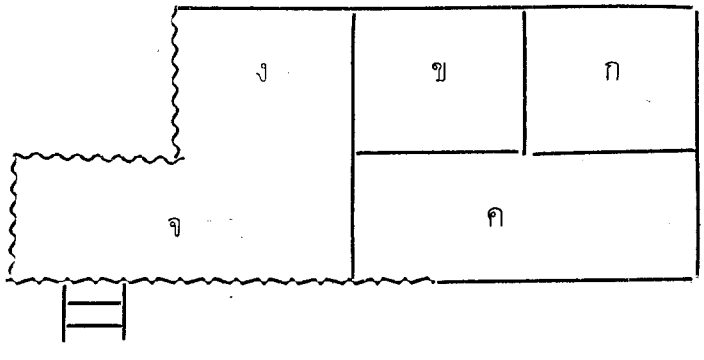
ก. ครัวเรือนในบ้านพรานเหมือน

รายที่ ๑ ครัวเรือนนายบุญ (ครอบครัวจุดเริ่มต้น)

ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายบุญ	๓๒	หัวหน้าครัวเรือน
นางรวย	๓๐	ภริยาของหัวหน้าครัวเรือน
ด.ช. สมหมาย	๗	บุตรชาย
ด.ช. บรรจง	๖	บุตรชาย
ด.ญ. ทองหยิบ	๒	บุตรสาว

พูดถึงฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนนี้ แม้นายบุญพึ่งจะออกเรือน แต่ก็มีฐานะมั่งคั่งพอสมควร นายบุญไม่เพียงแต่ทำนาในที่ดินซึ่งเป็นของตนเองเท่านั้น ยังทำนาในที่ดินบางส่วนซึ่งเป็นของบิดามารดาของตนด้วย นอกจากนี้ขายังมีรายได้พิเศษจากการปลูกปอขาย

๑. การจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนของบิดามารดาและบุตรสาว

ข. ห้องนอนของบุตรชายสองคน

ค. ห้องนั่งเล่น ("เฮือนหน้อย")

ง. ครัว

จ. ชาน

จะแลเห็นได้ว่าในครัวเรือนนี้ บุตรชายสองคนนอนรวมกันในห้องหนึ่ง ส่วนบุตรสาวที่มีอายุประมาณ ๒ ปี นอนกับบิดามารดาในอีกห้องหนึ่ง

ส่วนการกินอาหารพบว่าบิดามารดาและบุตรทุกคนกินอาหารพร้อมกัน นางรวยซึ่งเป็นแม่บ้านเป็นคนเก็บเงินและจ่ายเงินสำหรับซื้ออาหารแห้งและเครื่องใช้ภายในครอบครัว

๒. การแบ่งงานภายในบ้านและงานด้านเศรษฐกิจ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท		
	นายบุญ	นางรวย	คนอื่น
งานภายในบ้าน			
ทำครัว		✓	
หาฟืน	✓		
ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน	✓	✓	
ซักผ้า		✓	
ซ่อมแซมบ้าน	✓		
เย็บและปะเสื้อผ้า	✓		
งานด้านเศรษฐกิจ			
ก. การทำนา			
เตรียมที่นาก่อนไถ	ไม่ทำ		
ไถนา	✓		
หว่านกล้า	✓		บิดาของนางรวยและพี่สาวของนายบุญ
ดำนา — ถอนกล้า	✓	(✓)	
ดำนา	✓		

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท		
	นายบุญ	นางรวย	คนอื่น
ถอนหญ้าในนา	(✓)	✓	
เปิดน้ำเข้านา	✓		
เกี่ยวข้าว	✓	✓	
มัดต้นข้าวที่เกี่ยวแล้วรวมกันเป็นฟ่อน	✓		
ตีข้าว	✓		
เอาข้าวเปลือกไปสีที่โรงสี		✓	
เก็บรักษาเครื่องมือ	✓		
ข. การปลูกปอ			
ถางป่า	✓		
พรวนดิน	✓		
ปลูก	✓	✓	
ถอนต้นปอ ผูกเข้าด้วยกันเป็นมัดๆ แล้วนำไปแช่	✓		
ลอกใยปอ	✓		
ค. การทำน้ำตาลโตนด			
ขึ้นตาลและรองเอาน้ำหวาน	✓		
เคี่ยวน้ำหวานเป็นน้ำตาล		✓	
ขายน้ำตาล			
ง. การเลี้ยงสัตว์			
เปิดไก่			ลูกชายที่ชื่อสมหมาย
วัว ควาย	✓		
จ. การซื้อขาย			
ขายข้าวเปลือกในเมืองอุดรฯ	✓		
ซื้อเครื่องใช้ภายในบ้าน	✓		

หมายเหตุ (✓) หมายถึงเป็นผู้ช่วยทำงานนั้น

เนื่องจากบุตรทุกคนยังเล็กไม่สามารถช่วยทำงานอะไรได้มากนัก นายบุญและนางรวยจึงต้องทำงานเกือบทั้งหมดด้วยตนเอง นางรวยทำงานภายในบ้าน เช่น ทำครัว ทำความสะอาดบ้าน และบริเวณบ้าน งานเหล่านี้นายบุญก็ช่วยทำด้วย ส่วนการทำนาและงานอื่นๆ ทางด้านเศรษฐกิจ แม้จะมีญาติพี่น้องให้ความช่วยเหลือบ้าง เช่นในตอนดำนา แต่นายบุญและนางรวยก็ทำเองโดยมิได้ว่าจ้างคนอื่น ตอนหน้านาบุตรชายที่ชื่อสมหมายอยู่เฝ้าบ้านดูแลน้องๆ และให้อาหารเป็ดไก่

๓. การอนุบาลทารกและอบรมเด็ก ตอนที่นางรวยคลอดบุตรคนแรกนั้น มารดาของตนและมารดาของสามีได้ช่วยเลี้ยงดูบุตรให้ กล่าวคือ มารดาของนางรวยได้ช่วยเหลือการเลี้ยงดูบุตรในระยะแรก (๓-๔ วัน ภายหลังการคลอด) ส่วนมารดาของสามีช่วยเหลือในระยะหลังต่อมา เวลาที่นายบุญและนางรวยออกไปประกอบภารกิจนอกบ้าน นางแหวงผู้เป็นน้องสาวต่างมารดาของนางรวยช่วยเฝ้าบ้านและดูแลบุตรให้

ในครัวเรือนนี้ นายบุญเป็นผู้มีอำนาจเหนือบุคคลอื่น บรรดาบุตรกลัวและเชื่อฟังนายบุญผู้เป็นบิดา นายบุญกล่าวว่าตนเคยได้ลงโทษบุตรด้วยเหตุไม่เชื่อฟังหรือเหตุรังแกและทุบตีเด็กอื่น เขาจะสั่งสอนบุตรเวลาที่แสดงกิริยาท่าทางไม่ดี เช่น ยืนค้ำศีรษะผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตาม นายบุญก็เคยบอกจะให้รางวัลแก่บุตรถ้าทำงานเสร็จเรียบร้อย

๔. การพักผ่อน ภายหลังจากการกินอาหารเย็นแล้ว นายบุญมักจะนั่งคุยกับนางรวยถึงเรื่องการทำมาหากิน บางคราวก็มีเพื่อนบ้านหรือบิดาของนางรวยมาร่วมสนทนาด้วย ถ้าเป็นคืนเดือนหงายนายบุญและนางรวยต่างออกไปเยี่ยมเพื่อนฝูงที่คุ้นเคยกัน เวลามี "งานบุญ" (งานเทศกาล) ที่วัด นางรวยจะพาบุตรไปเที่ยวก่อน เมื่อนางรวยและบุตรกลับมานายบุญจึงไปเที่ยวชมงานบ้าง

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน ในเรื่องการให้เสรีภาพแก่บุตรไปไหนมาไหนนี้นายบุญกล่าวว่า พอบุตรอายุประมาณ ๒ ปี ก็จะปล่อยให้เที่ยวเล่นรอบๆ บริเวณบ้านได้ แต่บิดาหรือมารดาต้องเฝ้าดูอยู่ด้วย เมื่อบุตรโตขึ้นอีกสักหน่อยหรือประมาณ ๒ ปี ภายหลังจากนั้นก็จะยอมให้บุตรไปเที่ยวเล่นตามลำพังได้พอเข้าวัยรุ่นเด็กชายอาจจะไปเที่ยวไหนๆ ได้ ส่วนเด็กหญิงในวัยเดียวกันไม่ค่อยได้ไปไหนเพราะต้องอยู่ช่วยมารดาทำงานบ้าน โดยทั่วๆ ไป บิดามารดาไม่ใคร่ยอมให้บุตรหญิงออกไปเที่ยวไหนๆ

ตามลำพังกับเพื่อนชาย แต่ถ้าไปด้วยกันเป็นหมู่ก็ถือว่าไม่เสียหายอะไร สำหรับหญิงที่มีสามีแล้วนายบุญกล่าวว่าต้องขออนุญาตสามีก่อนออกนอกบ้าน

๖. การตัดสินเรื่องต่าง ๆ ภายในครอบครัว ในครัวเรือนนี้นายบุญเป็นคนจัดการเรื่องการศึกษาของบุตร เขาเห็นว่าบุตรทั้งชายหญิงควรจะได้รับการศึกษาเท่าๆ กัน สำหรับบุตรชาย ถ้าเป็นไปได้เขาจะให้เรียนวิชาการแพทย์ ส่วนบุตรสาวจะให้เรียนวิชาตัดเย็บเสื้อผ้า

ในด้านของการเลือกคู่สมรส นายบุญเห็นว่าควรให้บุตรสาวเลือกคู่สมรสเองก่อนแล้วจึงขอความเห็นจากบิดามารดาว่าคนที่ตนเลือกนั้นเหมาะสมหรือไม่ สำหรับบุตรชาย แม้จะเลือกคู่สมรสเองได้ แต่ถ้าบิดามารดาไม่เห็นด้วย ก็จะแต่งงานตามประเพณีมิได้ เหตุเพราะบิดามารดาเป็นผู้จัดการหาเงินค่าดอง (เงินแต่งงาน) ให้บุตรเมื่อแต่งงาน

เกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจ นายบุญกล่าวว่าเขาจะเป็นต้นคิดแล้วจึงปรึกษาภริยา ในชีวิตประจำวันนายบุญมักจะแนะภริยาให้ทำบุญเช่น นำอาหารหรือปัจจัยอื่นไปถวายพระภิกษุ เป็นต้น

ในเรื่องการแบ่งทรัพย์สิน นายบุญกล่าวว่าเขาและภริยาจะปรึกษากันเพื่อตัดสินเรื่องนี้ เมื่อถึงคราวจำเป็นตามที่บิดามารดาทั้ว ๆ ไปปฏิบัติกัน บุตรที่เลี้ยงดูบิดามารดาซึ่งมักจะเป็นบุตรสาวจะได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ส่วนบุตรอื่น ๆ จะได้รับส่วนแบ่งเท่า ๆ กัน

๗. ความขัดแย้งระหว่างบุคคลในครอบครัว นายบุญได้เล่าเรื่องความขัดแย้งระหว่างเขากับภริยา โดยยกเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นตัวอย่าง เรื่องมีว่าในพ.ศ. ๒๔๙๖ ในขณะที่เขาปลูกบ้านที่อยู่อาศัยปัจจุบัน นางรวยได้ช่วยส่งแผ่นไม้กระดานให้เขาเพื่อมุงหลังคาบ้าน แต่มีอยู่คราวหนึ่งที่นางรวยทิ้งงานไปเที่ยวที่บ้านคนอื่นเสีย เขาโกรธมากถึงกับได้ทุบตีเอาบ้าง ภายหลังจากนั้นก็โกรธกันเป็นเวลา ๒—๓ วัน แต่ในที่สุดนายบุญเป็นฝ่ายขอคืนดีก่อน

สำหรับบุตรนายบุญกล่าวว่ามักทะเลาะกันบ่อย ๆ ด้วยเรื่องแย่งขนมกันบ้าง ของเล่นบ้าง และทุกครั้งเขาเป็นผู้ตัดสินความและพูดไกล่เกลี่ยให้คืนดีกัน

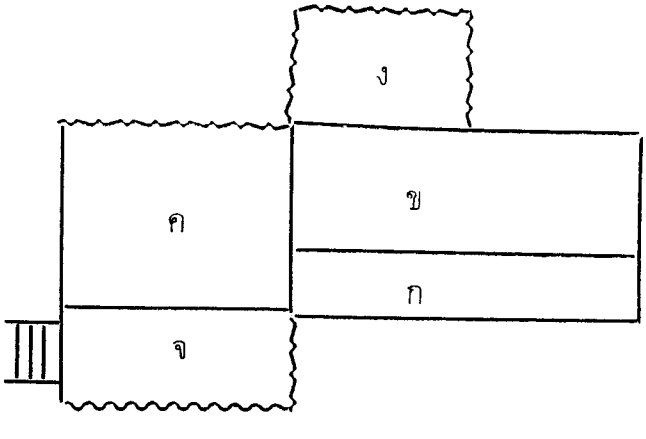
รายที่ ๒ ครัวเรือนนายเจิม (ครอบครัวจุดเริ่มต้นที่อยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา)

ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายเจิม	๒๙	หัวหน้าครัวเรือน
นางทองย้อย	๓๓	ภริยาหัวหน้าครัวเรือน
ด.ช. ไพจิตร	๘	บุตรชาย
ด.ญ. บุญช่วย	๖	บุตรสาว
ด.ญ. อาลัย	๑	บุตรสาว
ด.ญ. สุรีย์	๑๓	ผู้อาศัยอยู่ด้วยเพื่อรับการผีกเป็นหมอลำ

สมาชิกครอบครัวของเจิมประกอบด้วยตัวเขาเอง ภริยาของเขา บุตรสามคน และสุรีย์ (เด็กหญิงที่มาอาศัยอยู่เพื่อรับการผีกเป็นหมอลำกับนางทองย้อยภริยาของเจิม) แม้เจิมได้แยกครัวจากครัวเรือน นายจำปาผู้เป็นบิดาตั้งแต่ต้นปี ๒๕๐๔ แล้วก็ตาม แต่ครอบครัวทั้งสองยังช่วยกันทำนา โดยเฉพาะนายจำปายังคงมีอำนาจเหนือเจิมผู้เป็นบุตรในกิจธุระบางอย่าง ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนท้ายของเรื่องนี้

บ้านของสุรีย์อยู่ที่ตอนย่านาง สุรีย์มาอยู่กับเจิมเสมือนสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวจะเห็นได้ว่าในตอนกลางวันสุรีย์ช่วยทำงานบ้านเกือบทุกอย่าง พอตกเย็นนางทองย้อยจึงจะสอนวิชาเป็นหมอลำให้ ในการนี้สุรีย์จะต้องจ่ายเงินค่าเล่าเรียนแก่นางทองย้อย ๖๐๐ บาท (ในขณะนั้นสุรีย์ได้ชำระเงินแล้ว ๒๐๐ บาท)

๑. การจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนของเจิมและครอบครัว

ข. ห้องนอนของสุรีย์

ค. ที่นั่งเล่น

ง. ครัว

จ. ชาน

เจิม ภริยาและบุตรสามคนนอนในห้องเดียวกัน ส่วนสุรีย์นอนในอีกห้องหนึ่งต่างหาก บ้านของเจิมมีครัวและที่นั่งเล่นซึ่งตั้งอยู่บนยกพื้นสูงในระดับเดียวกับห้องอื่น ๆ

สมาชิกทุกคนในครอบครัวนี้รวมทั้งสุรีย์ด้วยกินอาหารพร้อมกัน ในระยะที่เจิมพึ่งออกเรือนใหม่ ๆ นั้นได้อาศัยข้าวของบิดาเลี้ยงครอบครัว ส่วนเครื่องอาหารอื่น ๆ เขาซื้อหาเอาเอง ตอนที่เจิมและครอบครัวยังอยู่กับบิดามารดานั้น เจิมเป็นคนซื้อเครื่องอาหารเลี้ยงครอบครัว บิดามารดา และครอบครัวของพงษ์ผู้เป็นน้องชายด้วย

ในครอบครัวนี้นางทองย้อยภริยาของเจิมเป็นผู้เก็บเงินและจ่ายเงินเมื่อจำเป็นต้องซื้อข้าวของเครื่องใช้

๒. การแบ่งงานภายในบ้านและงานเศรษฐกิจ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท			
	เจิม	ทองย้อย	สุรีย์	คนอื่น
งานภายในบ้าน				
ทำครัว		✓	✓	
ตักน้ำ			✓	
หาฟืน	✓	✓	✓	
ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน	✓	✓		
ซักเสื้อผ้า		✓	✓	
เย็บและปะเสื้อผ้า		✓		

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท			
	เจิม	ทองย้อย	สุรีย์	คนอื่น
ซ่อนแซมบ้าน	บ้านพึ่งสร้างเสร็จยังไม่มีการซ่อมแซม			
งานด้านเศรษฐกิจ				
๑. การทำนา				
เตรียมที่นาก่อนไถ	✓	✓		
ไถนา	✓			
หว่านกล้า	✓			
ถอนกล้า	✓	✓		
ดำนา	✓	✓		
ถอนหญ้าในนา	✓	✓		
ดูแลน้ำในนา	✓			
เกี่ยวข้าว	✓	✓		
ผูกต้นข้าวที่เกี่ยวแล้วรวมกันเป็นฟ่อน	✓			
ตีข้าว	✓			
สีข้าว (ที่บ้าน)		✓		
๒. การปลูกปอ				
เตรียมที่ดิน				จ้างทำ ๑ ไร่
ขุดหลุม	✓			ต่อ ๒๐ บาท
ปลูก	✓	✓		จ้าง ทำวันละ
ตัดต้นปอ				๕๐ บ. ต่อคนจ้าง
ลอกใยปอ				ทำลอกใยปอ
๓. การเลี้ยงสัตว์				ได้ ๑ กำมือ ให้
เป็ดไก่	✓			ค่าจ้าง๕๐ ส.ต.

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท			
	เจิม	ทองย้อย	สุรีย์	คนอื่น
ควาย	เจิมไม่มีควายเป็นของตนเองแต่ได้ อาศัยควายของบิดาใช้ในการทำนา และได้ดูแลให้.			
๔. การซื้อขาย				
ขายข้าว	✓			
ซื้อเครื่องอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้ภายในบ้าน	✓			

ตารางข้างบนแสดงว่า สุรีย์และนางทองย้อยรับหน้าที่งานในบ้านเกือบทั้งหมด เจิมจะช่วยเหลือบ้างเป็นครั้งคราว เป็นที่น่าสังเกตว่าสุรีย์ต้องทำงานหนักคือตักน้ำ ทองย้อยซักผ้าและเย็บหรือปะเสื้อให้สามีและบุตร สุรีย์ซักเสื้อผ้าของตนเอง ในด้านการทำนานั้นเจิมเป็นผู้รับภาระงานหนักเป็นส่วนใหญ่ ทองย้อยช่วยทำก็แต่งานที่เบา ๆ เช่น ดำนา ถอนหญ้า เกี่ยวข้าว และสีข้าวที่บ้าน

ตามปรกติเจิมเอาข้าวเปลือกไปขายที่โรงสีด้วยตนเอง แต่ในปีนี้เขาวานคนอื่นช่วยขายให้ งานด้านเศรษฐกิจที่รองจากการทำนา คือการปลูกปอ ซึ่งเจิมได้จ้างคนอื่นทำ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าเจิมเป็นคนที่ค่อนข้างร่ำรวยคนหนึ่งในบ้านพรานเหมือน คาดว่าเขาคงขายปอได้ราคาสูงพอสมควรจึงได้กล้าลงทุนจ้างคนทำงานนี้

นอกเหนือไปจากที่กล่าวมาแล้ว นางทองย้อยและนายเจิมยังมีรายได้พิเศษจากการแสดง "หมอลำ" ในงานบุญต่าง ๆ เช่น "บุญกฐิน" "บุญบวช" เป็นต้น นางทองย้อยยังได้เงินจากการสอนวิชา "หมอลำ" ที่บ้านอีกด้วย

๓. การอนุบาลทารกและอบรมเด็ก ครอบครัวนี้มีเด็กอยู่ ๓ คน คือ ไพจิตร อายุ ๘ ปี บุญช่วยอายุ ๖ ปี และอาลัยอายุ ๑ ปี เมื่อบุตรยังเล็กนางทองย้อยได้เลี้ยงดูเอง เวลานางทองย้อยออกไปธุระนอกบ้านเจิมเป็นผู้ดูแลแทน แต่ถ้าเจิมก็ไม่

อยู่ นางทิพย์ (มารดาของเจิม) จะช่วยเลี้ยงดูให้ ในระหว่างพ.ศ. ๒๔๙๕—๒๔๙๘ ขณะที่เจิมและภริยายังอาศัยอยู่กับบิดามารดา ทองย้อยคลอดไพจิตรและนางทิพย์เป็นผู้ช่วยดูแลให้โดยเฉพาะตอนที่เจิมและทองย้อยออกไปทำงานนอกบ้าน

ในครอบครัวนี้ทองย้อยเป็นคนฝึกอบรมบุตรในเรื่องระเบียบวินัย เวลาบุตรไม่เชื่อฟังนางทองย้อยก็ว่ากล่าวและดุเอา ถ้าบุตรคนไหนก่อเรื่องวิวาทกับคนอื่นก็จะถูกลงโทษ โดยเฉพาะไพจิตรมักถูกเฆี่ยนตีเพราะปาถ้วยชามด้วยเหตุมารดาทำอาหารเสร็จไม่ทันใจ บางครั้งนางทองย้อยใช้วิธีขู่ว่าจะไม่ให้เงิน หรือเครื่องนุ่งห่ม ถ้าประพฤติตนไม่ดี ว่าถึงการเฆี่ยนตีนางทองย้อยกล่าวว่าบุตรชายและบุตรสาวควรจะถูกตีหนักเบาเท่ากัน แต่บุตรคนโตถูกตีหนักกว่าบุตรคนเล็ก

๔. การพักผ่อน ในตอนเย็นก่อนอาหารค่ำ เจิมมักไปเยี่ยมนายบุญต่อเพื่อนที่คุ้นเคยกัน บุคคลทั้งสองมักจะคุยกันถึงเรื่องการงานและการทำมาหากิน หลังจากกินอาหารเย็นแล้วเพื่อน ๆ และญาติพี่น้องมักจะมานั่งคุยกันที่บ้านของเจิม ฝ่ายบุตรเมื่อเรียนหนังสือแล้วก็เข้านอน ต่อจากนั้นนางทองย้อยจึงจะสอนวิชาหมอลำให้แก่สุรีย์

ในวันสงกรานต์เจิมไปเยี่ยมนางเบ้าพี่สาวซึ่งอยู่ในเมืองอุดร เจิมเพียงแต่ไปเยี่ยมเท่านั้นมิได้นำของขวัญหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปให้

ถ้ามีงานเทศกาล ("งานบุญ") ที่วัด เจิมจะไปเที่ยวคนเดียวก่อน ส่วนนางทองย้อยจะพาบุตรไปเที่ยวงานทีหลัง

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน เนื่องจากบุตรทุกคนของเจิมและนางทองย้อยยังเล็กอยู่ฉะนั้นจึงถือว่า ข้อสังเกตที่ได้จากครอบครัวนี้ในเรื่องการให้เสรีภาพแก่เด็กตั้งแต่วัยรุ่นจนถึงวัยผู้ใหญ่ที่จะกล่าวถึงข้างล่างนี้เป็นส่วนหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณีในบ้านพรานเหมือน

เด็ก ๆ ก่อนวัยรุ่นจะได้รับอนุญาตไปเที่ยวหรือเล่นตามลำพังได้เป็นครั้งคราวพอข้าวัยรุ่นเด็กหญิงจะออกไปนอกบ้านกับเพื่อนชายได้เฉพาะตอนกลางวันเท่านั้นและการไปกับเพื่อนชายต้องมีเพื่อนหญิงอื่น ๆ ไปด้วย ตอนกลางคืนหญิงสาวและชายหนุ่มพบปะ

กันได้แต่ชายต้องมาหาหญิงและคุยกันที่บ้านของหญิงเท่านั้น ในตอนนี้บิดามารดาจะเปิดโอกาสให้ชายหนุ่มและหญิงสาวอยู่สนทนากันตามลำพัง สำหรับเด็กชายพอโตเป็นหนุ่มก็มีเสรีภาพไปไหนมาไหนได้ แม้จะมีเพื่อนหญิงบิดามารดาก็ไม่หวงห้าม หญิงที่มีสามีแล้วทุกวัยจะไปไหนมาไหนได้แต่ถือว่าต้องบอกให้สามีทราบเสียก่อน อย่างไรก็ตามสามีจะไม่พอใจถ้าภริยาสาวของตนไปพบปะและพูดจากับชายหนุ่มอื่น ๆ

๖. การตัดสินเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัว นายจำปาบิดาของเจิมยังมีส่วนร่วมตัดสินเรื่องการศึกษาของหลาน (บุตรของเจิม) เช่นเตือนให้เจิมพาบุตรไปเข้าโรงเรียน เมื่ออายุครบเกณฑ์เข้าเรียน เจิมอยากให้บุตรชายที่ชื่อไพจิตรมีอาชีพเป็นช่างตัดเสื้อโดยจะให้น้องชายของภริยาช่างตัดเสื้อชายสอนให้ ส่วนบุตรสาวนั้นเจิมคิดว่าจะให้เป็นหมอลำ

ในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา เจิมกล่าวว่า เมื่อไพจิตรมีอายุครบบวชเขาจะไปปรึกษาบิดาคือนายจำปา ปรากฏว่านายจำปามักเตือนเจิมให้ทำบุญเสมอ ๆ เช่นนำข้าวและอาหารไปถวายพระภิกษุที่วัดเป็นต้น ส่วนการแต่งงานนั้น ทั้งเจิมและทองย้อยกล่าวว่าตามประเพณีในบ้านพรานเหมือนบิดามารดาจะไม่บังคับบุตรสาวให้แต่งงานกับชายหนุ่มที่เขาไม่รักชอบ เพราะชายหญิงมีทางออกโดยหนีตามกันไป

สำหรับบุตรชาย บิดามารดามักแนะว่าควรจะเลือกหญิงคนไหนเป็นคู่ครอง ถ้าบุตรชอบหญิงคนนั้นบิดามารดาก็จะจัดการสู่ขอและแต่งงานให้ ทั้งเจิมและทองย้อยเห็นพ้องกันว่า การแต่งงานแบบมีพิธีรีตองดีที่สุด เพราะพิธีสมรสแบบนี้ มีพิธีสู่ขวัญให้บ่าวสาว ญาติพี่น้องได้ผูกข้อมือและอวยพรให้ ส่วนปริมาณเงินค่าดองย่อมมากกว่าเงิน "มาแปง" (เงินขมา) ในการแต่งงานแบบลักพา ตามปกติบิดามารดาจะเป็นผู้จัดหาเงินค่าดองหรือเงิน "มาแปง" ให้แก่บุตร

เกี่ยวกับการซื้อขายทรัพย์สินบิดาและมารดาจะปรึกษากัน เช่นเดียวกันกับการแบ่งทรัพย์สินให้บุตร บิดามารดาจะปรึกษากันว่าจะแบ่งให้ใครบ้างและแบ่งอย่างไร กล่าวตามหลักทั่ว ๆ ไปบุตรทุกคนควรจะได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินเท่า ๆ กัน ยกเว้นบุตรคนสุดท้องที่มักเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ชราจะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าบุตรอื่น ๆ

๗. ความขัดแย้งกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เจิมและทองย้อยไม่เคยทะเลาะกัน นางทองย้อยเล่าว่าตนเคยรู้สึกไม่พอใจสามีเป็นอย่างมากเมื่อสามีไปเที่ยว

ตามซ่องโสเภณีในเมืองอุดร ถ้าบุตรทะเลาะกันนางทองย้อยจะเป็นผู้ตัดสินความและจัดการลงโทษบ้างตามสมควร

รายที่ ๓ ครัวเรือนนายกิจ (ครอบครัวจุดเริ่มต้นที่มีญาติพึ่งพิง)

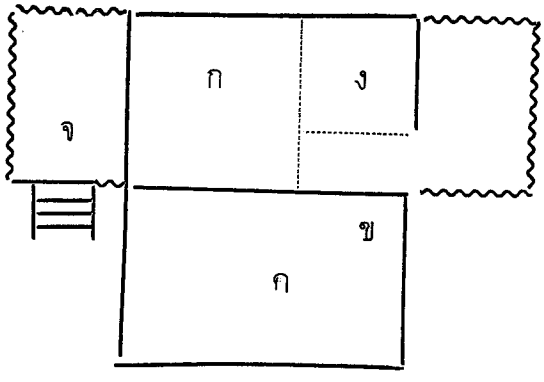
ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายกิจ	๔๐	หัวหน้าครัวเรือน
นางรุ้ง	๓๕	ภริยาของหัวหน้าครัวเรือน
ด.ช. ดำ	๑๑	บุตรชาย
ด.ช. สว่าง	๗	บุตรชาย
ด.ญ. ต้อง	๕	บุตรสาว
ด.ช. เสวก	๒	บุตรชาย
นายหวล	๑๘	หลาน (บุตรชายของพี่สาวของหัวหน้าครัวเรือน)
ด.ญ. บุปผา	๑๓	หลาน (บุตรสาวของพี่สาวของหัวหน้าครัวเรือน)

นายกิจเคยแต่งงานแล้ว ๒ ครั้ง และทุกครั้งก็ลงท้ายด้วยการหย่า สำหรับการแต่งงานครั้งที่สาม ภริยาเป็นคนจากหมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน ภายหลังการแต่งงานแล้ว นายกิจไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาของภริยาประมาณ ๑ เดือน จึงได้พาครอบครัวมาอยู่กับมารดาของตนในบ้านพรานเหมือน (บิดาของนายกิจเสียชีวิตหลายปีมาแล้ว) มารดาของนายกิจเสียชีวิตเมื่อประมาณ ๕ ปี ที่แล้วมา นายกิจจึงเป็นผู้ได้รับมรดกที่นา ๒ แปลง ที่สวน ๑ แปลง พร้อมกับที่บ้านของมารดา

ในครัวเรือนนี้ นอกจากนายกิจภริยาของเขาและบุตรแล้ว ยังมีญาติอีก ๒ คน ซึ่งมีศักดิ์เป็นหลาน (บุตรของพี่สาวของนายกิจแต่กำพร้าพ่อแม่) อาศัยอยู่ด้วย หลานทั้งสองคนนี้ได้ช่วยนายกิจผู้เป็นน้าบ่าวทำมาหากิน ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อ ๒ ปีที่แล้ว นายหวลหลานชายได้ไปช่วยเพื่อนของนายกิจทำนาที่ตำบลบ้านเหื่อมในอำเภอบ้านผือ และได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือก ๔๕ ถัง และใน พ.ศ. ๒๕๐๔ เขาทำงานรับจ้าง

นอกหมู่บ้าน ครั้นได้เงินค่าจ้างก็ซื้อเครื่องนุ่งห่มมาฝาก "น้าบ่าว" และคนอื่น ๆ ในครอบครัว นายหวลคิดว่าพอเข้าหน้าฝน เขาจะกลับมาช่วยกันทำนาในหมู่บ้านพรานเหมือน ส่วน ด.ญ. บุปผา หลานสาวอยู่บ้านและช่วยทำงานเท่าที่ตนสามารถจะทำได้.

๑. การจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนของนายกิจภริยาและบุตร

ข. ที่นอนของ ด.ญ. บุปผา ผู้เป็นหลานสาว

ค. ห้องนั่งเล่น (เฮือนหน้อย)

ง. ครัว (อยู่ในระดับที่ต่ำกว่าห้องนอนหรือห้องนั่งเล่น)

จ. ชาน

แผนผังข้างบนนี้แสดงว่านายกิจภริยาและบุตรอีก ๔ คนนอนในห้องเดียวกน ส่วนบุปผาผู้เป็นหลานสาวนอนที่มุมหนึ่งของห้องนั่งเล่นซึ่งห้องนี้ใช้เป็นที่พักผ่อนหรือนั่งเล่นในตอนกลางวัน

สมาชิกในครัวเรือนนี้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่กินอาหารเย็นพร้อมกัน สำหรับอาหารเช้าเด็ก ๆ โดยเฉพาะ ด.ช. ดำและ ด.ช. สว่าง มักจะกินก่อนเพราะต้องรีบไปโรงเรียน (ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ด.ช. แดงเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๔ ส่วน ด.ช. สว่างเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๑) ส่วนในเรื่องการเก็บเงินกองทุนปรากฏว่าเป็นหน้าที่ของแม่บ้านคือนางรุ้งภริยาของนายกิจ ฝ่ายนายหวลเมื่อหาเงินได้ก็เก็บไว้เอง

๒. การแบ่งงานภายในบ้านและงานด้านเศรษฐกิจ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายกิจ	นางรุ้ง	ด.ญ.บุปผา	ด.ช.ดำ	คนอื่น
งานภายในบ้าน					
ทำครัว		✓			
บั๊ดกวาดบริเวณบ้าน			✓	(✓)	
ปะเสื้อผ้า		✓			
ซ่อมแซมบ้าน	✓				
ตักน้ำและหาฟืน			✓		
งานด้านเศรษฐกิจ					
๑. การทำนา					
เตรียมที่นาก่อนไถ	ไม่	ทำ			
ไถและคราด	✓				
หว่านกล้า	✓				
ถอนกล้า	✓	✓	✓		
ดำนา	✓	✓	✓		
ถอนหญ้าในนาและดูแลน้ำในนา	✓				
เกี่ยวข้าว	✓	✓	✓		
มัดต้นข้าวที่เกี่ยวแล้วรวมกัน					
เป็นพ่อน	✓				
ตีข้าว	✓				
ตำข้าว		✓	✓		
เก็บและรักษาเครื่องมือ	✓				

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายกิจ	นางรุ้ง	ด.ญ.บุปผา	ด.ช.ดำ	คนอื่น
๒. ทำน้ำตาลโตนด					
ขึ้นตาลและรองเอาน้ำหวาน	✓				
เคี่ยวน้ำหวานเป็นน้ำตาล		✓			
๓. เลี้ยงสัตว์					
ให้อาหารไก่		✓			
เลี้ยงควาย				✓	
๔. การซื้อขาย					
ขายน้ำตาล		✓			
ซื้อเครื่องนุ่งห่ม หนังสือและเครื่องเขียนให้บุตร	✓				
๕. จับปลา	✓				

หมายเหตุ (✓) หมายถึงให้ความช่วยเหลือหรือเป็นผู้ช่วยทำงานนั้น

จะแลเห็นได้ว่างานส่วนใหญ่ภายในบ้านตกเป็นพนักงานของผู้หญิง คือ นางรุ้ง และ ด.ญ. บุปผา ที่น่าสังเกตคือ ด.ญ. บุปผาผู้เป็นหลานสาวที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนต้องทำงานค่อนข้างหนัก เช่น ต้องตักน้ำและหาฟืนเป็นต้น ส่วนบุตรชายที่ชื่อดำช่วยบั่ดกวาดบริเวณบ้านเป็นครั้งคราวและช่วยเลี้ยงควาย หลังจากโรงเรียนเลิกแล้ว หัวหน้าครอบครัวคือนายกิจเป็นผู้รับภารกิจนอกบ้านโดยเฉพาะการทำนา ฝ่ายนางรุ้งและ ด.ญ. บุปผาช่วยดำนาและเกี่ยวข้าว (เนื่องจากนายหวลไปทำงานที่อื่นจึงมิได้ช่วยนายกิจทำนาแต่อย่างใด)

๓. การอนุบาลทารกและอบรมเด็ก ตอนที่มีบุตรคนแรก นางรุ้งเลี้ยงดูบุตรเองทั้งหมด มารดาของสามีช่วยแต่ทำครัวเท่านั้น ถ้านางรุ้งมีธุระจะออกไปนอกบ้าน

นายกิจผู้เป็นสามีจะช่วยเลี้ยงบุตรแทนหรือมิฉะนั้น นางรุ้งก็เอาบุตรไปด้วย ควรจะสังเกตว่า ย่า (มารดาของนายกิจ) มิได้มีส่วนช่วยเลี้ยงดูหลาน (บุตรของนายกิจ) เลย อาจเป็นเพราะมารดาของนายกิจกับบุตรสะใภ้ไม่ลงรอยกัน เหตุผลง่ายก็คือ เมื่อบิดาของนายกิจเสียชีวิตและมารดาก็ชราแล้วนายกิจจึงมีฐานะเป็นหัวหน้าในครัวเรือน ในสภาพการณ์เช่นนี้ภริยาของนายกิจอาจจะไม่ยอมอ่อนน้อมหรืออยู่ใต้อำนาจแม่ผัวก็ได้

นายกิจเป็นผู้ฝึกหัดอบรมบุตรเรื่องระเบียบวินัย เวลาบุตรดื้อดึงหรือรังแกผู้อื่น นายกิจเคยลงโทษเฆี่ยนตี ตามปกติบุตรชายมักถูกเฆี่ยนตีมากกว่าบุตรสาว

๔. การพักผ่อน ในตอนเย็นถ้ามีเวลาว่าง นายกิจมักจะไปคุยกับเพื่อนสนิทถึงเรื่องการงานและการทำมาหากิน ส่วนนางรุ้งไม่ค่อยได้ออกจากบ้านไปไหน ๆ เพราะพอตกค่ำก็ต้องเอาบุตรเข้านอน เวลามี "งานบุญ" ที่วัดนางรุ้งจะพาบุตรไปเที่ยวก่อนฝ่ายนายกิจอยู่เฝ้าบ้าน

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน เกี่ยวกับการยอมให้บุตรไปไหนมาไหนได้นั้น นายกิจกล่าวว่าพอบุตรอายุได้ ๕ ปี ก็จะอนุญาตให้ไปเที่ยวเล่นในหมู่บ้านได้ แต่พอเข้าวัยหนุ่มสาวบิดามารดามักจะให้บุตรสาวอยู่แต่ในบ้านเพื่อช่วยมารดาทำงาน ต่างว่ามีธุระกิจต้องออกไปนอกบ้านก็ต้องมีผู้อื่นไปเป็นเพื่อนด้วย โดยเฉพาะในตอนกลางคืนบุตรสาวจะไม่ได้รับอนุญาตให้ไปไหน ๆ คนเดียว สำหรับบุตรชายที่โตเป็นหนุ่มแล้ว บิดามารดามักปล่อยให้ไปไหน ๆ ตามความพอใจ แต่ก็มักจะเตือนมิให้ไปก้าวร้าวผู้อื่น

๖. การตัดสินเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัว ในด้านการศึกษาของบุตร นายกิจกล่าวว่าควรให้บุตรชายได้รับการศึกษาสูงกว่าบุตรสาว แต่โดยความคิดเห็นส่วนตัวเขาประสงค์ให้บุตรชายทำนามากกว่าศึกษาต่อ เพราะในการทำนาถ้าได้ข้าวดีก็จะขายได้เงินมาก ส่วนบุตรสาวควรทำงานอยู่กับบ้าน

เกี่ยวกับการเลือกคู่สมรส นายกิจมีความเห็นว่าบิดามารดาควรจะตามใจบุตร โดยเฉพาะบุตรสาวซึ่งจะขัดใจมิได้ การบังคับหรือการฝืนใจจะยังผลให้บุตรสาวหนี

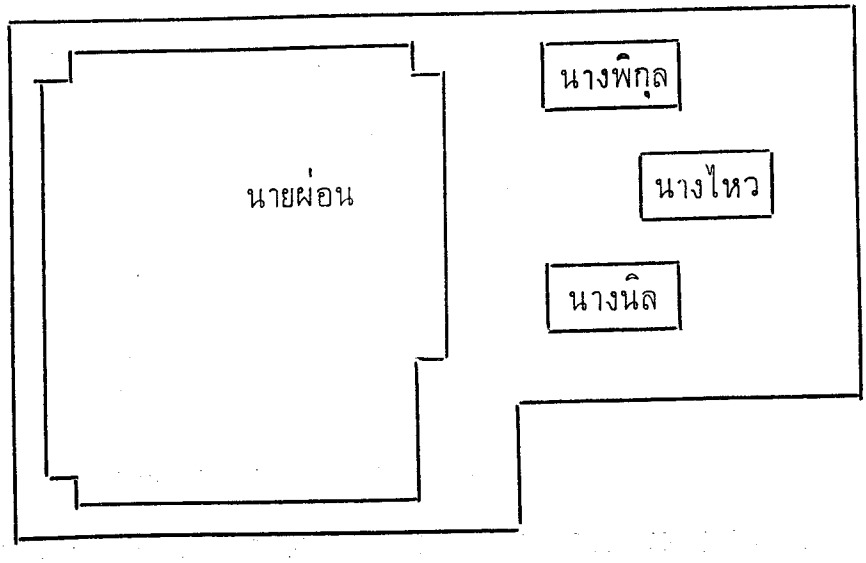
ตามชายคนรักไป สำหรับบุตรชายนายกิจคิดว่าบิดามารดาพอจะมีส่วนให้ความคิดเห็นเรื่องการเลือกคู่สมรสได้บ้าง เพราะถ้าบิดามารดาไม่เห็นด้วยก็จะไม่จัดการแต่งงานให้

ส่วนในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินนั้นนายกิจกล่าวว่า โดยหลักทั่ว ๆ ไปบิดาและมารดาจะปรึกษากันว่าจะยกทรัพย์สินส่วนไหนให้แก่บุตรคนใด ตามข้อเท็จจริงบุตรที่เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดาจะได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด

๗. ความขัดแย้งกันระหว่างบุคคลในครอบครัว เกี่ยวกับการไม่ลงรอยกันระหว่างบุคคลในบ้าน นายกิจกล่าวว่าเขาและภริยาไม่เคยทะเลาะกัน ส่วนบุตร เมื่อโกรธหรือทะเลาะกันเขาเป็นผู้สอบสวนและลงโทษฝ่ายผิดตามสมควร

รายที่ ๔ ครัวเรือนนายผ่อน (ครอบครัวขยาย)

๑. แผนผังแสดงบริเวณบ้าน

ครอบครัวอาวุโส

ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายผ่อน	๗๐	หัวหน้าครัวเรือน
นางแบ๋น	๖๒	ภริยาหัวหน้าครัวเรือน
ด.ญ. ฉลวย	๑๓	หลานสาว (บุตรสาวของบุตรของนายผ่อน)

ครอบครัวรอง

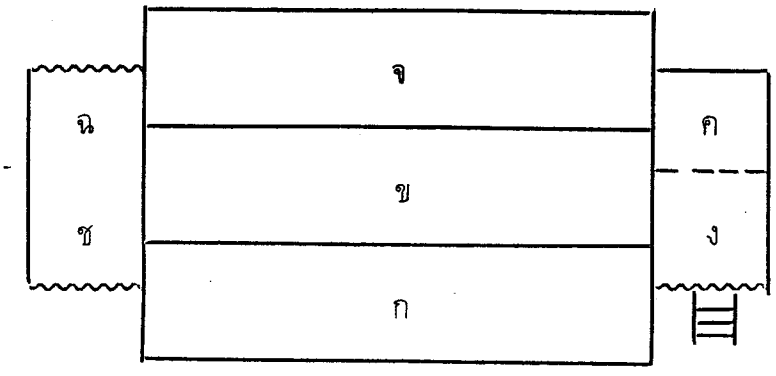
นายแถม	๓๖	หัวหน้าครอบครัว
นางพิศ	๓๔	ภริยาหัวหน้าครอบครัว
ด. ญ. เฉลียว	๑๒	บุตรสาว (ของพิศกับสามีคนแรกที่หย่ากันแล้ว)
ด. ญ. เฉลา	๘–๙ เดือน	บุตรสาว

ครัวเรือนของนายผ่อนเป็นครัวเรือนประเภทครอบครัวขยาย ซึ่งประกอบด้วยสองครอบครัว คือ ครอบครัวของนายผ่อนเองและครอบครัวของบุตรสาว แม้ผ่อนจะอยู่ในวัยชราแต่ก็ยังทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน นางพิศและครอบครัวได้อาศัยบิดามารดาในเรื่องที่อยู่และที่นาเป็นที่ทำกิน อีกคนหนึ่งที่อาศัยอยู่กับนายผ่อนคือฉลวยผู้เป็นหลานสาว (บุตรสาวของบุตรสาวของนายผ่อน)

ส่วนในครอบครัวของนายแถม นอกจากมีภริยาและบุตรแท้ ๆ แล้วยังมีเฉลียว (ผู้เป็นบุตรสาวของนางพิศกับสามีคนแรกที่หย่ากันแล้ว) อาศัยอยู่ด้วย

ผู้ที่ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของนายผ่อนแต่แยกทำนาต่างหากมีอยู่ ๓ คน คือ นางพิกุล (บุตรสาวของน้องสาวของนายผ่อน) นางนิล (บุตรสาวของนายผ่อน) และนางไหว (ผู้เป็นบุตรสาวของนางนิล)

๒. การจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนของนายผ่อน นางแป้น ฉลวย และเฉลียว

ข. ห้องนั่งเล่นในตอนกลางวัน

ง. ระเบียง

ค. ครัว

จ. ห้องนอนของนายแถมนางพิศและบุตรคนเล็ก

ช. ชาน

ฉ. ส้วมซึม

เด็กหญิงสองคนคือ ฉลวยและเฉลียวนอนกับนายผ่อนนางแป้นผู้มีศักดิ์เป็นตาและยาย ("พ่อตู แม่ตู") ส่วนนายแถม นางพิศและบุตรคนเล็กนอนในอีกห้องหนึ่งต่างหาก ครัวไฟและห้องส้วมอยู่บนเรือน กล่าวว่าเขาไม่ค่อยได้ใช้ ส้วมให้เป็นประโยชน์ ที่สร้างขึ้นก็เพื่อทำตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่หน่วยพัฒนาท้องถิ่น

ครอบครัวของนายผ่อนและนางแถมทำครัวและกินอาหารร่วมกัน นายแถมจับปลามาเป็นอาหารและซื้อเครื่องอาหารอื่น ๆ อีกเมื่อจำเป็น ส่วนนายผ่อนแม้จะไม่ซื้อเครื่องอาหารบ่อยนัก แต่ก็ได้ให้ข้าวซึ่งให้หุงกินเป็นอาหารประจำวัน

๓. การแบ่งงานภายในบ้านและงานด้านเศรษฐกิจ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท					
	นายผ่อน	นางแป้น	ฉลวย	นายแถม	นางพิศ	เฉลียว
งานภายในบ้าน						
ทำครัว		✓	(✓)		(✓)	
ตักน้ำ					✓	
ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน		✓	✓			
ซักผ้า		✓	✓		✓	✓
ซ่อมแซมบ้าน				✓		
เย็บและปะเสื้อผ้า		✓			✓	
งานด้านเศรษฐกิจ						
๑. การทำนา						
เตรียมที่นาก่อนไถ		ไม่	ทำ			
ไถนา				✓		
หว่านกล้า				✓		
ดำนา —เตรียมที่นา				✓		
—ถอนกล้า			✓	✓	✓	✓
—ดำนา			✓	✓	✓	✓
ดูแลข้าวในนา				✓		
เกี่ยวข้าว			✓	✓	✓	✓
มัดต้นข้าวที่เกี่ยวแล้วรวมกันเป็นฟ่อน			✓	✓	✓	✓

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท					
	นายผ่อน	นางแป้น	ฉลวย	นายแถม	นางพิศ	เฉลียว
ตีข้าว				✓		
เอาข้าวเปลือกไปสีที่โรงสี			✓			✓
เก็บรักษาเครื่องมือ				✓		
๒. การทำน้ำตาลโตนด						
ขึ้นตาลและรองเอาน้ำหวาน				✓		
เคี่ยวน้ำหวานเป็นน้ำตาล		✓				
๓. การเลี้ยงสัตว์						
หมู		✓				
เป็ดไก่		✓				
ควาย	✓					
๔. การซื้อขาย						
ซื้อเครื่องนุ่งห่ม	✓		✓		✓	
ขายข้าว ขายน้ำตาล และผักอื่น ๆ				✓		
๕. สานตะกร้า	✓	✓				

หมายเหตุ (✓) หมายถึงให้ความช่วยเหลือหรือเป็นผู้ช่วยทำงานนั้น

จากตารางข้างบนจะแลเห็นได้ว่า นางแป้นทำงานภายในบ้านเกือบทั้งหมด ฉลวยช่วยทำครัวในบางครั้งบางคราว นางพิศมีหน้าที่ตักน้ำเอามาเก็บไว้ใช้ในบ้าน และถ้าไม่ติดธุระนอกบ้านก็จะช่วยทำครัวเหมือนกัน นางแป้นและนายผ่อนช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน นางพิศมักใช้ฉลวยและเฉลียวช่วยกันทำความสะอาดบริเวณบ้านเสมอ

งานทำนาส่วนใหญ่เป็นภารกิจของนายแถม ในฤดูเกี่ยวข้าว นายแถมจะพาครอบครัวและฉลวย ยกเว้นเฉลียวไปอยู่ที่กระท่อมกลางนาเพื่อที่จะได้ตีข้าวในตอนเย็นด้วย ส่วนเวลากลางวันนายแถมใช้เวลาทำน้ำตาลโตนด นางแป้นนายผ่อนแก่ชราเกินที่จะช่วยทำนาได้ แต่ก็ได้ช่วยสานตะกร้าไว้ใช้ในครัวเรือน นางแป้นทำตะกร้าขนาดใหญ่ เรียกว่า "เขิง" ส่วนนายผ่อนทำตะกร้าใช้ตักน้ำเรียกว่า "ครุ" สำหรับนางพิศ ฉลวย และเฉลียว ช่วยดำนา เกี่ยวข้าว และผูกต้นข้าวที่เกี่ยวแล้วรวมกันเข้าเป็นพ่อน ๆ

๔. การอนุบาลทารกและอบรมเด็ก ในขณะที่บุตรของนางพิศยังเล็กอยู่ นางแป้นได้ช่วยเลี้ยงดูเช่นป้อนข้าวให้ เวลานางพิศไปธุระนอกบ้านเฉลียวจะช่วยดูแลน้องแทน แม้ผ่อนมิได้ช่วยเลี้ยงดูหลานแต่ก็ได้ช่วยอบรมเรื่องระเบียบวินัยให้ นายผ่อนเป็นผู้มีอำนาจในครัวเรือนนี้ เวลาเด็กทำดีนายผ่อนก็ชมเชย ถ้าดื้อดึงก็กล่าวตักเตือน ตอนที่ฉลวยอยู่โรงเรียนนายผ่อนเคยช่วยสอนหนังสือให้

๕. การพักผ่อน เวลามี "งานบุญ" เฉลียวและฉลวยไปเที่ยวงานกับนางพิศหรืออาจจะไปกับเพื่อนหญิงก็ได้ แต่จะไม่ไปกับเพื่อนชาย นางแป้นมักจะอยู่เฝ้าบ้าน นายผ่อนกล่าวว่าเมื่อเด็กหญิงโตเป็นสาว จะออกไปเที่ยวไหน ๆ กับเพื่อนชายมิได้ แต่เพื่อนชายอาจจะมาคุยด้วยได้ที่บ้าน ถ้าฉลวยหรือเฉลียวจะไปเที่ยวงานเทศกาลหรือออกไปธุระในเมืองจะต้องได้รับอนุญาตจากนายผ่อนเสียก่อน

นายผ่อนกล่าวว่า แม้นางแป้นจะแก่ชราแล้วแต่ถ้าจะออกไปไหน ๆ ก็ต้องบอกให้เขาทราบและอ้างว่าถ้าตนจะออกไปธุระก็ไม่ต้องบอกใคร เช่นเดียวกันกับนางพิศซึ่งต้องบอกให้นายแถมทราบเวลาจะออกไปธุระนอกบ้าน

๖. การตัดสินเรื่องต่าง ๆ ภายในครอบครัว ก่อนหน้าลงมือทำนานายแถมมักจะขอคำแนะนำจากนายผ่อนก่อน ยกตัวอย่างเช่นขอความเห็นจากนายผ่อนว่าจะลงมือทำนาแปลงไหนก่อน หรือเมื่อจะทำตาลโตนด นายแถมก็มาบอกให้นายผ่อนทราบ

เกี่ยวกับความคิดเห็นเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน นายผ่อนกล่าวว่า เมื่อฉลวยและเฉลียวโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ อยากจะให้มีอาชีพเป็น "หมอลำ" อย่างไรก็ตามเขาต้องถามนางพิศผู้เป็นมารดาของเด็กเสียก่อนว่าจะยินยอมหรือไม่ และถ้านางพิศยินยอมก็จะให้นางทองย้อย (ภริยาของนายเจิม ช่วยฝึกสอนให้ สำหรับเด็กชาย นายผ่อนกล่าวว่าอยากให้เรียนหนังสือและมีอาชีพเป็นข้าราชการ

ส่วนในการเลือกคู่สมรสนั้น นายผ่อนอยากให้บุตรหลานได้เลือกคู่สมรสเอง แต่ก็ควรจะฟังความคิดเห็นของบิดามารดาด้วย โดยทั่ว ๆ ไป บุตรที่ดีจะเชื่อฟังคำบิดามารดา ที่มีการถักพา หรือ "แหล่นหน้าผู้บ่าว" นั้น เนื่องจากเหตุความดื้อรั้นของบุตรสาว

ในด้านที่เกี่ยวกับการศาสนา นายผ่อนจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าเมื่อไรจะให้บุตรหลานได้บวชเรียน ส่วนการทำอาหารหรือจัดหาบริขารถวายพระภิกษุเนื่องในการบวชหรือในชีวิตประจำวันนั้น เป็นหน้าที่ของนางแบ้นโดยเฉพาะ

ในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งทรัพย์สินให้บุตรหรือการซื้อขาย นายผ่อนและนางแบ้นจะปรึกษากันก่อน เมื่อสองฝ่ายเห็นพ้องกันอย่างไรก็กระทำตามนั้น นายผ่อนกล่าวว่านางพิศผู้เป็นบุตรสุดท้องจะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าบุตรอื่น ๆ เพราะบุตรคนนี้ได้เลี้ยงดูบิดามารดา

๗. ความขัดแย้งกันในครอบครัว ในระยะหลัง ๆ นี้นายผ่อนนางแบ้นไม่เคยมีเรื่องขัดแย้งกัน นายผ่อนเคยไปข้องแวะกับหญิงอื่น แต่นางแบ้นก็มิได้ถือโกรธ ถ้านางแบ้นต่อว่าเขาในเรื่องนี้เขาก็จะเงียบเสีย นายผ่อนกล่าวว่า นางแบ้นไม่กล้าโกรธเขา และถ้าโกรธเขาจะไม่กลับมาบ้าน

ข. ครัวเรือนในบ้านอุเม็ง

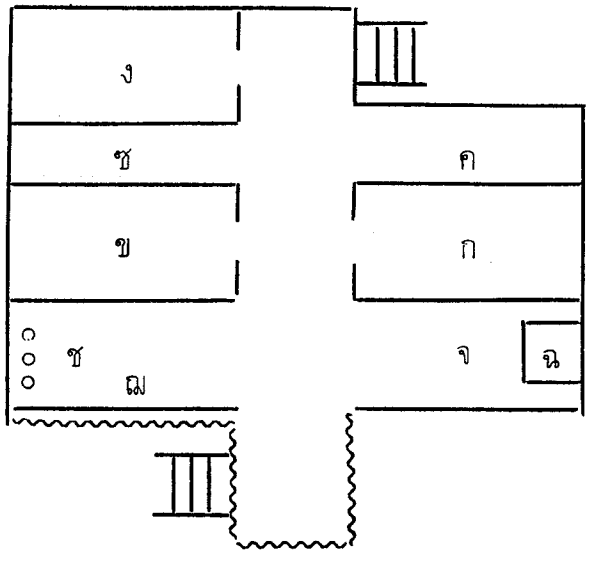
รายที่ ๑ ครอบครัวนายตัน

ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายตัน	๖๑	หัวหน้าครัวเรือน

ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นางศรีเกิด	๕๖	ภริยาหัวหน้าครัวเรือน
นายดวงแก้ว	๓๑	บุตรชาย
น.ส. จำปูน	๒๕	บุตรสาว
น.ส. ศรีเวียง	๑๗	บุตรสาว
ด.ช. บุญเลื่อน	๑๐	หลานชาย (บุตรของบุตรชาย)

ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ขณะที่สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็กกำลังดำเนินงานวิจัยอยู่ที่บ้านอุเม็งนั้น ครัวเรือนของนายตันเป็นครอบครัวเดียวประกอบด้วยสมาชิก ๖ คน นายตันเป็นชาวบ้านอุเม็ง แต่งงานกับนางศรีเกิดหญิงในหมู่บ้านเดียวกันและมีบุตรด้วยกันทั้งหมด ๖ คน เป็นชาย ๔ คนและเป็นหญิง ๒ คน บุตรสามคนแรกเป็นชายล้วนแต่งงานแล้ว ที่เหลือคือบุตรชายและบุตรสาวอีกสองคนยังเป็นโสดและอยู่กับบิดามารดา เกี่ยวกับบุตรชายที่แต่งงานแล้วนั้น คนแรกยังอยู่ในบ้านอุเม็ง คนที่สองไปอยู่ในหมู่ที่ ๖ บ้านหนองบึง ส่วนคนที่สามแต่งงานแล้วสองครั้ง ภริยาคนแรกเป็นหญิงจากตำบลอื่น และเมื่อแต่งงานแล้วได้มาอยู่กับสามีในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดา สามีภริยาคู่นี้อยู่กับบิดามารดาได้ ๑ ปี ก็แยกครอบครัวออกไปอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านแห่งนั้น ครั้นเมื่ออยู่กินด้วยกันได้ ๕ ปี และมีบุตรชายสองคน ก็เกิดมีเรื่องขัดแย้งกัน ผลที่สุดก็หย่ากัน ภริยาจึงกลับไปอยู่ที่บ้านเกิดของตน และได้พาบุตรชายทั้งสองคนไปด้วย ตามคำบอกเล่าทราบว่าในครั้งนั้นบุตรคนโตร้องไห้อยากกลับมาอยู่กับนางศรีเกิดผู้เป็นย่าในบ้านอุเม็ง ย่าจึงไปรับตัวมาอยู่ด้วยจนกระทั่งบัดนี้ เด็กชายคนนี้คือบุญเลื่อน อายุ ๑๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ กำลังเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ ๓ ฝ่ายบิดาของบุญเลื่อนเมื่อหย่ากับภริยาได้ประมาณ ๒ ปีแล้วก็แต่งงานใหม่แล้ว ไปอยู่กับภริยาในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดา

๑. การจัดแบ่งที่อยู่อาศัยในบ้าน แผ่นผังข้างล่างนี้ แสดงการแบ่งที่อยู่อาศัยภายในบ้านออกเป็นส่วน ๆ ตามวัตถุประสงค์ดังนี้

ก. ห้องนอนสำหรับนางศรีเกิด ศรีเวียง และบุญเลื่อนผู้เป็นหลานชาย

ข. ห้องนอนสำหรับจำปูน บุตรสาว

ค. ที่ว่างและใช้เป็นที่นอนของนายตันบิดาและนายดวงแก้วบุตรชาย

ง. ครัว

จ. "เติ่น" หรือห้องโถงสำหรับนั่งเล่น

ฉ. หิ้งพระ

ช. เฮือนน้ำ (ที่ตั้งหม้อน้ำสำหรับรับประทาน)

ซ. ที่เก็บของ

ฌ. ม้านั่ง

ลูกกรง

จะแลเห็นว่า จำปูนบุตรสาวคนโตมีห้องนอนของตนโดยเฉพาะ ส่วนมารดาบุตรสาวคนเล็กและหลานชายนอนรวมกันในอีกห้องหนึ่ง ฝ่ายบิดาและบุตรชายที่ชื่อดวงแก้วนอนในที่อีกแห่งหนึ่ง

โดยทั่ว ๆ ไปในฤดูแล้ง ซึ่งเป็นตอนที่ทำนาเสร็จแล้วสมาชิกทุกคนกินอาหารพร้อมกัน สำหรับบุญเลื่อน แม้จะกินอาหารพร้อมกับคนอื่นแต่ก็มักไม่มานั่งร่วมวงด้วย ชอบแยกไปนั่งกินคนเดียว

ในครอบครัวนี้บิดามารดาอนุญาตให้บุตรชายและบุตรสาวแต่ละคนเก็บเงินที่ตนหาได้ไว้เองเช่นเดียวกันกับบิดามารดาซึ่งต่างก็เก็บเงินไว้แยกกัน

๒. การแบ่งงานกันทำ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท						
	นายตัน	นางศรีเกิด	ดวงแก้ว	จำปูน	ศรีเวียง	บุญเลื่อน	
๑. งานภายในบ้าน							
ทำครัว		✓		✓	✓		
ซักฟอกเสื้อผ้า				✓	✓		
ซ่อมแซมเสื้อผ้าและ							
ทำความสะอาดบ้าน				✓	✓		
ปัดกวาดบริเวณบ้าน						✓	
ซ่อมแซมบ้าน	✓						
หาฟืน			✓				
๒. งานด้านการ							
เศรษฐกิจ—การทำนา							
ซ่อมฝายกั้นน้ำ	✓		✓				
ไถและคราด	✓		✓				
หว่านกล้า	✓		✓				
ถอนกล้า	✓		✓	✓	✓		
ดำนา	✓		✓	✓	✓	✓	
ถอนหญ้าในนา			✓	✓	✓	✓	
เกี่ยวข้าว	✓		✓	✓	✓		
มัดต้นข้าวเป็นฟ่อน	✓		✓	✓	✓		
ฟาดข้าว	✓		✓	✓	✓		
เก็บและรักษาเครื่องมือ	✓			✓	✓		
เอาข้าวเปลือกไปสี				✓	✓		

ตามปกติบุตรสาวสองคนต่างผลัดเปลี่ยนกันทำครัว คือศรีเวียงทำอาหารเช้า ส่วนจำปูนผู้เป็นพี่สาวทำอาหารกลางวัน แต่สำหรับอาหารเย็นนั้นทั้งสองคนช่วยกันทำ นางศรีเกิดผู้เป็นมารดาช่วยทำครัวในบางโอกาส เช่น ตอนหน้านาในขณะทุกคนกำลังมีงานยุ่ง นางศรีเกิดก็อยู่เฝ้าบ้านและทำครัว การซักฟอกและซ่อมแซมเสื้อผ้าของบุคคลในครอบครัวเป็นหน้าที่ของศรีเวียง ยกเว้นจำปูนซึ่งซักเสื้อผ้าเอง บุตรสาวสองคนนี้ยังได้ช่วยทำความสะอาดบ้านเรือนเป็นประจำด้วย

บุญเลื่อนผู้เป็นหลานชายช่วยทำความสะอาดบริเวณบ้าน ช่วยตัดหญ้าให้วัวกิน และช่วยเก็บเงินจากลูกหนี้ในบ้านอุเมิง เมื่อถึงคราวต้องซ่อมแซมบ้านนายตันจะเป็นผู้จัดทำโดยนางศรีเกิดจะเป็นผู้จ่ายเงินเป็นค่าซื้อวัสดุต่างๆ ส่วนนายดวงแก้วเป็นคนหาฟืนมาไว้ใช้ในครอบครัว

เกี่ยวกับงานด้านการกสิกรรม โดยเฉพาะการทำนานั้นทุกคนยกเว้นนางศรีเกิดมีส่วนช่วยทำ กล่าวคือผู้ชายทำงานประเภทงานหนัก เช่น ซ่อมฝายกั้นน้ำ ไถนา และคราดนาส่วนผู้หญิงทำงานที่เบากว่า เช่น ถอนกล้า ถอนหญ้าออกจากนาและเกี่ยวข้าว อย่างไรก็ตามงานบางอย่างเช่นเอาข้าวเปลือกไปสีที่โรงสีข้าวที่เป็นงานหนักก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนบุญเลื่อนช่วยถอนหญ้าในนาและช่วยดำนาเวลาโรงเรียนปิดเทอม

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่าผู้หญิงเป็นฝ่ายรับภาระงานในบ้านเรือนทั้งหมด ยกเว้นงานหนักคืองานซ่อมแซมบ้านและงานหาฟืนซึ่งเป็นงานของผู้ชาย ส่วนงานนอกบ้านซึ่งได้แก่งานทำนานั้นมีหลายอย่างที่ชายหญิงไม่แบ่งแยกกันทำอย่างเด็ดขาด งานเหล่านี้ได้แก่ ถอนกล้า ดำนา ถอนหญ้าออกจากนา เกี่ยวข้าวและฟ่าดข้าว แต่ก็มีงานบางอย่างที่เป็นงานเฉพาะเพศ เช่น งานซ่อมฝายกั้นน้ำ ไถและคราดนา หว่านกล้า เหล่านี้เป็นงานของผู้ชาย ส่วนการเอาข้าวไปสีที่โรงสีข้าวเป็นงานเฉพาะของหญิง

เมื่อทำนาเสร็จแล้วและก่อนหน้าฤดูการทำนาครั้งต่อไป จะเป็นระยะที่ชาวบ้านอุเมิงหางานอื่นทำ เพื่อหารายได้พิเศษในครอบครัวนี้ ดวงแก้วและศรีเวียงกับบิดา

ต่างปลูกถั่วเหลืองและกระเทียม ส่วนจำปูนปลูกถั่วเหลืองเพียงอย่างเดียว พี่น้องแท้สามคนนี้ต่างช่วยเหลือกันและกันในตอนปลูกและเก็บเกี่ยว ศรีเวียงและบิดาได้แบ่งเงินรายได้จากการขายกระเทียมและถั่วลิสงเท่าๆกัน นางศรีเกิดซึ่งมีอาชีพเป็นแม่ค้าคนกลางออกซื้อมะพร้าว ไข่ และผลไม้ต่างๆจากหมู่บ้านใกล้เคียงแล้วนำไปขายต่อในบ้านอุเม็งและเมืองเชียงใหม่ สำหรับจำปูนนอกจากจะเปิดร้านเล็กๆ ริมถนนที่ผ่านหมู่บ้านเพื่อขายขนมและขายของเล็กๆน้อยๆแล้วยังเลี้ยงหมูที่บ้านอีกด้วย ศรีเวียงก็เลี้ยงหมูไว้ขายเช่นเดียวกันกับพี่สาว

๓. การอนุบาลทารกและการอบรมเด็ก ในครอบครัวนี้ดูเหมือนนางศรีเกิดผู้เป็นมารดาจะเป็นผู้มีอำนาจมากกว่าคนอื่นๆ บรรดาบุตรจะกลัวเกรงและเคารพมารดามากกว่าบิดา ที่เป็นเช่นนี้เพราะบิดาเป็นฝ่ายมาอยู่กับมารดาและมิได้มีทรัพย์สินอันใดติดตัวมาเลย ว่าถึงเรื่องการอบรมบุตรในเรื่องระเบียบวินัยจะเห็นว่าเป็นหน้าที่ของมารดาทั้งสิ้น มารดาให้ความเห็นว่าเมื่อเด็กชายอายุได้๘ ขวบก็สามารถทำงานเบาๆในบ้านเช่นกวาดขยะได้ พออายุได้ ๑๓-๑๔ ปี เด็กชายก็สามารถช่วยทำไร่ทำนาได้ ส่วนเด็กหญิงเมื่อเริ่มโตเป็นสาวก็ช่วยทำครัวได้เช่นกัน

๔. การพักผ่อน ได้กล่าวแล้วว่า พอสิ้นหน้านาสมาชิกเกือบทุกคนในครอบครัวนี้ต่างทำงานหาลำไพ่เพิ่มพูนรายได้ ฉะนั้นพอกินอาหารเย็นเสร็จแล้วทุกคนมักสาละวนอยู่กับงานส่วนตัว กล่าวคือนางศรีเกิดจัดเตรียมข้าวของเพื่อนำไปขายในเมืองวันรุ่งขึ้น นายตันและดวงแก้วต่างออกไปเยี่ยมเพื่อนฝูงในหมู่บ้าน จำปูนถักแหขายและศรีเวียงต้มอาหารไว้สำหรับให้หมูกิน ส่วนบุญเลื่อนอ่านหนังสือและทำการบ้าน ในบางครั้งเมื่อทุกคนว่างจากงานส่วนตัวก็มานั่งรวมกลุ่มคุยกัน ถ้ามีงานเทศกาลที่วัดทุกคนจะไปเที่ยวชมงานตอนกลางคืน นายตันผู้เป็นบิดาไม่ชอบการเที่ยวเตร่จะอยู่เฝ้าบ้าน

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน ความยินยอมให้เด็กในครอบครัวออกไปไหนๆ ได้นั้นขึ้นอยู่กับเรื่องอายุและเพศ เด็กทั้งชายและหญิงเมื่ออายุได้

๔-๕ปี ก็จะได้รับอนุญาตให้ออกไปเที่ยวเล่นในหมู่บ้านได้ เมื่ออายุได้ ๑๑-๑๒ ปี บิดามารดายินยอมให้เด็กชายและเด็กหญิงไปเที่ยวไกลถึงหมู่บ้านอื่นได้ แต่มีเงื่อนไขว่าต้องไปตอนกลางวัน และจะต้องมีคนอื่นไปเป็นเพื่อนด้วย กล่าวเฉพาะเด็กชายพออายุได้ ๑๔-๑๕ ปี ก็มีเสรีภาพจะไปไหนๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน แต่ก่อนไปถือว่าต้องบอกให้บิดามารดาทราบ ส่วนเด็กหญิงในวัยเดียวกันจะออกไปในหมู่บ้านได้เฉพาะตอนกลางวันเท่านั้น แต่ก็ต้องมีเพื่อนไปด้วย ในตอนกลางคืน ถ้าจำเป็นต้องออกไปนอกบ้านจะต้องมีมารดาหรือญาติพี่น้องไปเป็นเพื่อนด้วยเหมือนกัน ตามปกติบิดามารดาจะควบคุมบุตรสาวของตนไปจนกระทั่งบุตรสาวนั้นได้แต่งงานแล้ว

๖. การตัดสินเรื่องต่างๆ ภายในครอบครัว เกี่ยวกับการศึกษาของบุตร นางศรีเกิดผู้เป็นมารดาเห็นว่าควรให้บุตรชายได้รับการศึกษาสูงกว่าบุตรสาว การเข้าเรียนต่อในชั้นสูงๆ ย่อมหมายถึงว่าต่อไปบุคคลนั้นจะทิ้งบ้านช่องไปทำงานที่อื่น และเรื่องนี้เหมาะสมกับบุตรชายมากกว่าบุตรสาว นางศรีเกิดยังได้กล่าวเสริมว่าชาวบ้านอุเม็งไม่อยากให้บุตรสาวไปทำงานที่อื่นหรือออกไปไหนๆ ตามลำพังเพราะว่าผู้หญิงไม่สามารถป้องกันตัวเองได้ ในด้านการอาชีพบิดามารดาทั้งหลายมุ่งหวังให้บุตรทั้งชายหญิงประกอบอาชีพที่บ้านอุเม็ง ถ้าเป็นบุตรชายก็อยากให้ทำไร่ ทำนา ส่วนบุตรสาวก็อยากให้ทำงานบ้าน และเลี้ยงสัตว์ เช่น หมูเป็นต้น นางศรีเกิดปรารถนาให้หลานชายคือ บุญเลื่อนมีอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางเหมือนกับที่ตนกำลังทำอยู่

ในเรื่องการเลือกคู่สมรส โดยทางปฏิบัติแล้วบิดามารดายินยอมให้บุตรเลือกคู่สมรสเอง อย่างไรก็ตามในกรณีที่บุตรจะเลือกแต่งงานกับคนที่บิดามารดาเห็นว่าไม่เหมาะสมกันก็พยายามห้ามปราม แต่ถ้าบุตรยังยืนกราน บิดามารดาก็ไม่อาจขัดขวางได้ และสมมติว่าบุตรเลือกคู่ผิดก็จะโทษคนอื่นมิได้ โดยส่วนตัวนางศรีเกิดเห็นว่าบุตรควรจะให้บิดามารดาเลือกคู่สมรสให้ดีกว่า เพราะบิดามารดาจะเลือกแต่คนที่เห็นว่าดีให้เป็นคู่ครอง(คนดีในที่นี้หมายถึงคนที่ไม่กินเหล้าเมายา ไม่เล่นการพนัน แต่เป็นคนที่ขยันขันแข็งไม่เกียจคร้านการงาน) ถ้าให้บุตรเลือกคู่สมรสเอง เขาจะเลือกแต่คนที่

รูปงาม โดยไม่คำนึงถึงคุณสมบัติอย่างอื่นแต่ตามข้อเท็จจริงบุตรในครอบครัวของนายทันได้เลือกคู่สมรสเองทุกคน

ส่วนกิจกรรมในด้านศาสนาจะพบว่านางศรีเกิดมักจะเป็นผู้ตัดสินว่าควรจะนำบัจจัยอะไรบ้างไปถวายพระในโอกาสที่มีพิธีสำคัญๆ ทางศาสนา ในบางครั้งวัดได้ขอความช่วยเหลือทางการเงินจากชาวบ้านสมาชิกในครอบครัวนี้ต่างก็ได้บริจาคเงิน ทำบุญแยกกัน บิดามักเป็นฝ่ายนำอาหารและบัจจัยอื่น ๆ ไปถวายพระภิกษุที่วัด

เกี่ยวกับการแบ่งทรัพย์สินซึ่งประกอบด้วยที่นา บ้านและบริเวณบ้านนั้น นางศรีเกิดกล่าวว่าจะแบ่งให้บุตรต่อเมื่อตนเองมีอายุมากกว่านี้ โดยส่วนตัวนางศรีเกิดเห็นว่าบุตรสาวควรจะได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สินมากกว่าบุตรชาย สำหรับที่ดินบริเวณบ้านจะแบ่งให้บุตรสาวสองคน ส่วนบ้านจะยกให้บุตรสาวสุดท้องคือศรีเวียง

รายที่ ๒ ครัวเรือนนายคำดวง

ครอบครัวอาวุโส

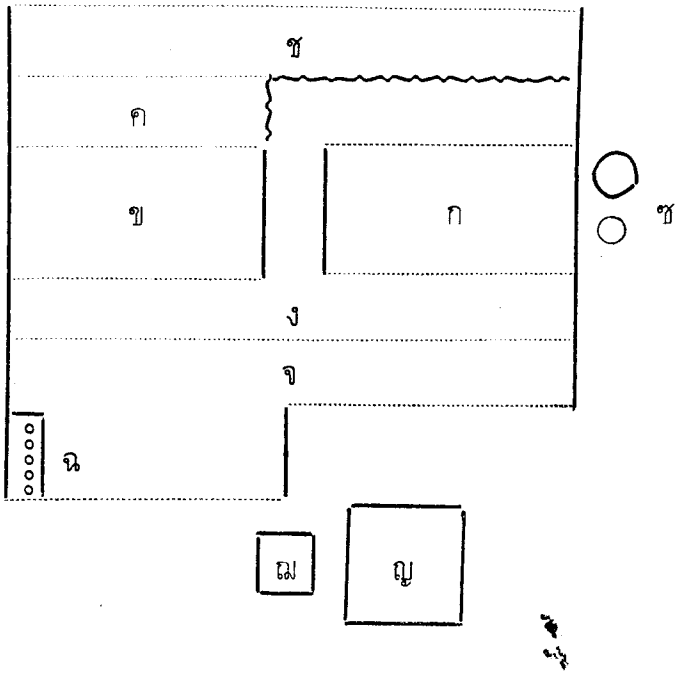
ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
นายคำดวง	๖๔	หัวหน้าครัวเรือน
นางบุญจู	๖๑	ภริยาหัวหน้าครัวเรือน

ครอบครัวรอง

นายอินทร์	๒๘	บุตรชายหัวหน้าครัวเรือน
นางขันทอง	๒๘	ภริยา
ด.ญ. บัวตุ้ม	๔	บุตรสาว
ด.ญ. อินทร์ศรี	๒	บุตรสาว

ครัวเรือนนี้ประกอบด้วยสองครอบครัวอยู่รวมในบ้านหลังเดียวกัน กล่าวคือ ครอบครัวของนายคำดวงผู้เป็นบิดาและครอบครัวของนายอินทร์ผู้เป็นบุตรชาย แม้ครอบครัวทั้งสองทำนาร่วมกัน แต่ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ทั้งหมดตกเป็นของครอบครัวบิดา ครอบครัวทั้งสองทำครัวและกินอาหารร่วมกัน นายอินทร์มักเป็นผู้ซื้อเครื่องอาหารแห้งเมื่อถึงคราวจำเป็น

๑. การจัดแบ่งที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนของนายคำดวงและภริยา

ข. ห้องนอนของนายอินทร์และภริยาและบุตรสาว ๒ คน

ค. ครัว

ง. เติ่นหรือห้องโถงสำหรับนั่งเล่น

จ. ชานเรือนหน้าบ้าน

ฉ. เฮือนน้ำ

ช. ชานเรือนหลังบ้าน

ซ. เสวียนข้าว (พ้อมขนาดใหญ่)

ฌ. โรงควาย

ญ. ยุ้งข้าว

จากแผนผังข้างบนจะแลเห็นว่าสองครอบครัวที่กล่าวแล้วนั้นมีห้องนอนแยกกัน บิดามารดานอนในห้องหนึ่ง ส่วนอินทร์บุตรชายและครอบครัวนอนในอีกห้องหนึ่ง เป็นที่สังเกตว่าบุตรสาวเล็กๆ สองคนของนายอินทร์มิได้นอนกับบุญจูผู้เป็นย่า

สมาชิกในสองครอบครัวกินอาหารร่วมกัน ข้าวที่กินเป็นอาหารประจำวันเป็นของนายคำดวง นายอินทร์ช่วยซื้อเครื่องอาหารแห้ง เด็กๆ มักกินอาหารก่อน ส่วนผู้ใหญ่กินอาหารพร้อมกันทีหลัง

ในเรื่องการเก็บเงินกองทุน ครอบครัวอาวุโสและครอบครัวรองต่างเก็บเงินกองทุนแยกกัน การเก็บและการจ่ายเงินนั้นเป็นหน้าที่ของแม่บ้านในแต่ละครอบครัว ซึ่งได้แก่นางบุญจูและนางขันทอง

๒. การแบ่งงานกันทำ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายคำดวง	นางบุญจู	อินทร์	ขันทอง	คนอื่น ๆ
งานภายในบ้าน					
ทำครัว		(✓)		✓	
ซักเสื้อผ้า		✓		✓	
ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน				✓	
ซ่อมแซมเสื้อผ้า		✓		✓	
ซ่อมแซมบ้าน	(✓)		✓		
งานด้านเศรษฐกิจ					
๑. การทำนา					
ซ่อมมายกั้นน้ำ			✓		
หว่านกล้า—เบิดน้ำเข้า					
แขวงที่หว่านกล้า	✓		✓		
—ไถและคราด			✓		
—หว่าน	✓		✓		
เบิดน้ำเข้านา			✓		
ไถและคราด			✓		
ถอนกล้า	✓		✓	✓	
ถอนหญ้า	✓		✓	✓	
เกี่ยวข้าว	✓		✓	✓	
มัดต้นข้าวรวมกันเป็นฟ่อน	✓		✓	✓	
ฟาดข้าว	✓		✓	✓	

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายคำดวง	นางบุญจู	อินทร์	ขันทอง	คนอื่น ๆ
ขนข้าวเปลือกใส่ยุ้ง					จ้างคนอื่นทำ
เอาข้าวเปลือกไปสีที่โรงสี				✓	
เก็บและรักษาเครื่องมือเครื่องใช้	✓		✓		
๒. การปลูกถั่วเหลือง (ของครอบครัวรอง)					
ตัดตอข้าวในนา			✓	✓	
ปลูกและใส่ปุ๋ย			✓	✓	
ดูแลและบำรุง			✓		
เก็บเกี่ยว			✓	✓	
ผึ่งแดดให้แห้งแล้วขนกลับบ้าน			✓		
ตีถั่วเหลือง			✓		
ขาย			✓		
๓. การปลูกกระเทียม (ของครอบครัวอาวุโส)					
พรวนดินและยกร่อง					จ้างคนอื่นทำ
ปลูก					จ้างคนอื่นทำ
ดูแลและบำรุง	✓		(✓)		และมีบุตรชาย
ถอนต้นกระเทียมและขนกลับบ้าน	✓		(✓)		หญิงมาช่วย
ผึ่งแดดให้แห้งแล้วมัดรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ		✓		(✓)	เหลือ
๔. การเลี้ยงสัตว์					
หมู		✓		✓	

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายคำดวง	นางบุญจู	อินทร์	ขันทอง	คนอื่น ๆ
เบ็ด ไก่			✓		
เลี้ยงควาย			✓		
๕. การจับปลา			✓		
๖. การซื้อขาย					
ขายข้าว	✓		(✓) ช่วยขนลงจากยุ้ง		
ขายกระเทียม	✓				
ขายถั่วเหลือง			✓		
ซื้อเสื้อผ้า		✓			
ซื้อเครื่องอาหารแห้ง				✓	
ซื้อเครื่องมือ	✓		✓		

หมายเหตุ (✓) หมายถึงให้ความช่วยเหลือหรือเป็นผู้ช่วยทำงานนั้น

ตารางข้างบนแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงทำงานภายในบ้านเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นการซ่อมแซมบ้านเรือน ซึ่งเป็นงานของผู้ชาย สมาชิกทุกคนในครัวเรือนนั้นมีส่วนช่วยทำนา ยกเว้นนางบุญจูผู้ซึ่งอยู่เฝ้าบ้านดูแลหลานและทำครัว เป็นที่ปรากฏชัดว่าอินทร์ผู้เป็นบุตรชายต้องทำงานหนักและทำงานทุกอย่าง นับตั้งแต่ซ่อมแซมฝายกั้นน้ำก่อนลงมือไถนาไปจนถึงฟาดข้าวในฤดูเกี่ยวข้าว เมื่อทำนาเสร็จแล้วแต่ละครอบครัวต่างหาลำไพ่โดยการปลูกพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง กระเทียม และถั่วลิสง จะเห็นได้ว่านายอินทร์ปลูกถั่วเหลืองที่ในนาของบิดา

ส่วนนายคำดวงผู้เป็นบิดาได้เช่าที่ดินของคนอื่นปลูกกระเทียม ซึ่งในการนี้บุตรชายและบุตรสาวทุกคนได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดี นางบุญจูและนางขันทองต่างเลี้ยงหมูคนละตัว งานเลี้ยงหมู เช่น ดูแลและให้อาหารเป็นหน้าที่ของนางขันทองคนเดียว นายอินทร์รับหน้าที่เลี้ยงควายและตัดหญ้าให้กิน สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้นายคำดวงและนายอินทร์ต่างซื้อใช้และเก็บรักษาเอาเอง

๓. การอนุบาลทารกและอบรมเด็ก นายคำดวงและนางบุญจูได้ออกเรือนมาปลูกบ้านอยู่ตามลำพังภายหลังแต่งงานแล้ว ตอนที่นางบุญจูคลอดบุตรคนแรกและในระหว่าง "อยู่เดือน" (อยู่ไฟ) นั้นนายคำดวงได้ว่าจ้างหญิงคนหนึ่งมาช่วยทำงานบ้าน นางบุญจูได้เลี้ยงดูบุตรด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ นายคำดวงช่วยเลี้ยงบุตรบ้างเป็นครั้งคราว บิดามารดาของบุญจูเสียชีวิตแต่บุญจูยังเล็ก

ส่วนครอบครัวรอง เมื่อขันทองมีบุตรคนแรก และในระหว่างที่บุตรเป็นเด็กอ่อนนั้นนางบุญจูได้ช่วยเลี้ยงดูหลาน เช่น ช่วยอาบน้ำและเปลี่ยนเสื้อผ้าให้ เมื่อบุตรอายุได้ ๒-๓ เดือน นายอินทร์ได้ช่วยดูแลบุตรบ้างโดยเฉพาะในเวลานางขันทองออกไปธุระนอกบ้าน นายคำดวงเป็นคนอบรมเด็กในครัวเรือนเกี่ยวกับเรื่องระเบียบวินัย นายคำดวงกล่าวว่าเขามีความประสงค์จะผึกเด็กให้เป็นคนดี ในแง่ที่ว่าไม่เป็นคนลักขโมยและไม่เกียจคร้านการงาน

๔. การพักผ่อน สมาชิกในสองครอบครัวนี้มิได้พบปะหรือพูดคุยเพื่อความสนุกบ่อยนัก หลังจากกินอาหารเย็นแล้วแต่ละครอบครัวต่างแยกไปคุยกันในห้องนอนของตน ถ้านายอินทร์และนางขันทองจำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้านในตอนเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้นเช่น ไปเกี่ยวถั่วเหลือง เขามักบอกฝากบุตรไว้กับบิดามารดาตั้งแต่ตอนเย็น ในครัวเรือนนี้ไม่ปรากฏว่ามีสมาชิกคนใดออกไปพบปะเพื่อน ๆ ในตอนเย็น เว้นเสียแต่ไปเยี่ยมเพื่อนที่กำลังเจ็บป่วยเท่านั้น

เวลามีงานเทศกาลหรือมีภาพยนตร์มาฉายให้ชมที่วัด ทุกคนพากันไปเที่ยวดูงานหรือดูภาพยนตร์ยกเว้นนายคำดวงผู้เป็นบิดาซึ่งมักอยู่เฝ้าบ้าน

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน เมื่อเด็กชายและเด็กหญิงอายุได้ ๗ ปี บิดามารดาอนุญาตให้ไปเที่ยวนอกบ้านได้ แต่ต้องไปไม่ไกลนัก ที่บิดามารดาไม่ยอมให้บุตรออกไปเที่ยวนอกบ้านก่อนหน้านั้นนายคำดวงให้เหตุผลง่าย ๆ ว่า บุตรยังเล็กอยู่และถ้าปล่อยไปจะทำให้บิดามารดาเป็นห่วงใย เมื่อเด็กเติบโตขึ้นเช่นเมื่อเด็กชายมีอายุได้ ๑๒—๑๓ ปี ก็อาจออกไปเที่ยวเล่นในหมู่บ้านได้ ถ้าไปนอกหมู่บ้านหรือสถานที่ไกล ๆ ถือว่าต้องขออนุญาตจากบิดามารดาก่อน เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงไป

ส่วนเด็กหญิงเมื่ออายุได้ ๑๒—๑๓ ปี ถือว่าต้องอยู่กับบ้าน อย่างไรก็ตามถ้ามีธุระในหมู่บ้านและถ้าเป็นตอนกลางวันก็ออกไปคนเดียวได้ ในกรณีที่จะไปนอกหมู่บ้านหรือจะออกจากบ้านไปในตอนกลางคืนก็ต้องได้รับอนุญาตจากบิดามารดาก่อนและต้องมีผู้ใหญ่ไปเป็นเพื่อนด้วย สำหรับระหว่างสามีกับภริยา ใครจะไปธุระที่ไหน ๆ ก็ได้ แต่ควรจะบอกให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบด้วย

๖. การตัดสินเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัว เกี่ยวกับการศึกษาของบุตรนายคำดวงเป็นผู้ออกความคิดและตัดสินใจเองเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามเขาก็จะปรึกษาภริยาด้วยเหมือนกัน โดยส่วนตัวนายคำดวงต้องการให้บุตรชายได้รับการศึกษาสูงกว่าบุตรสาว เพื่อจะได้คุ้มครองและเลี้ยงดูภริยาของตนได้ แต่บุตรสาวนั้นควรจะทำงานอยู่กับเหย้ากับเรือนจึงไม่จำเป็นต้องเรียนต่อเมื่อจบชั้นประถมปีที่ ๔ แล้ว

ในเรื่องการเลือกคู่สมรส นายคำดวงยินยอมให้บุตรชายและบุตรสาวเลือกคู่สมรสเอง โดยเห็นว่าถ้าเขารักชอบกันก็จะอยู่ด้วยกันยืด ในกรณีที่บุตรจะเลือกแต่งงานกับคนไม่ดี(คนไม่ดีตามทรรศนะของนายคำดวงคือคนที่อ่อนแอและเกียจคร้านการงาน) บิดามารดาจะคัดค้านเพราะเชื่อว่าถ้าแต่งงานกันก็จะเลี้ยงกันไม่รอด ถ้าบุตรไม่เชื่อฟังบิดามารดาก็ต้องยอมตาม เกี่ยวกับลักษณะของการแต่งงานนายคำดวงกล่าวว่า การแต่งงานแบบมีพิธีกินแขกด้วยย่อมดีกว่าการแต่งงานตามแบบใส่เอา เพราะในพิธีกินแขกมีการเชิญญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาร่วมงานพิธี มีการสู่ขวัญและผูกข้อมือให้คู่สมรสด้วย แต่ที่บิดามารดาหลายรายไม่ได้จัดพิธีกินแขกนั้นเพราะมีเงินไม่มากพอนั่นเอง

ส่วนการแบ่งทรัพย์สินนั้น นายคำดวงมีที่นาเพียง ๔ ไร่ และในพ.ศ. ๒๕๐๖ ยังมิได้ตัดสินใจยกที่นาให้แก่บุตรคนใด เขาคิดว่าเมื่อตนเสียชีวิตบุตรก็คงตกลงแบ่งกันเอง ส่วนบ้านอยู่อาศัย คิดว่าจะยกให้อินทร์ผู้เป็นบุตรชายซึ่งได้เลี้ยงดูตนในวัยชรา ในกรณีที่มิได้สั่งว่าจะยกบ้านให้บุตรคนใดบุตรทุกคนย่อมมีสิทธิ์จะได้รับบ้านของบิดามารดา

๗. ความขัดแย้งระหว่างบุคคลในครัวเรือน นายคำดวงกล่าวว่า เขาไม่เคยทะเลาะกับภริยาเลย โดยปกติภริยามักเห็นคล้อยตามเขาเสมอ

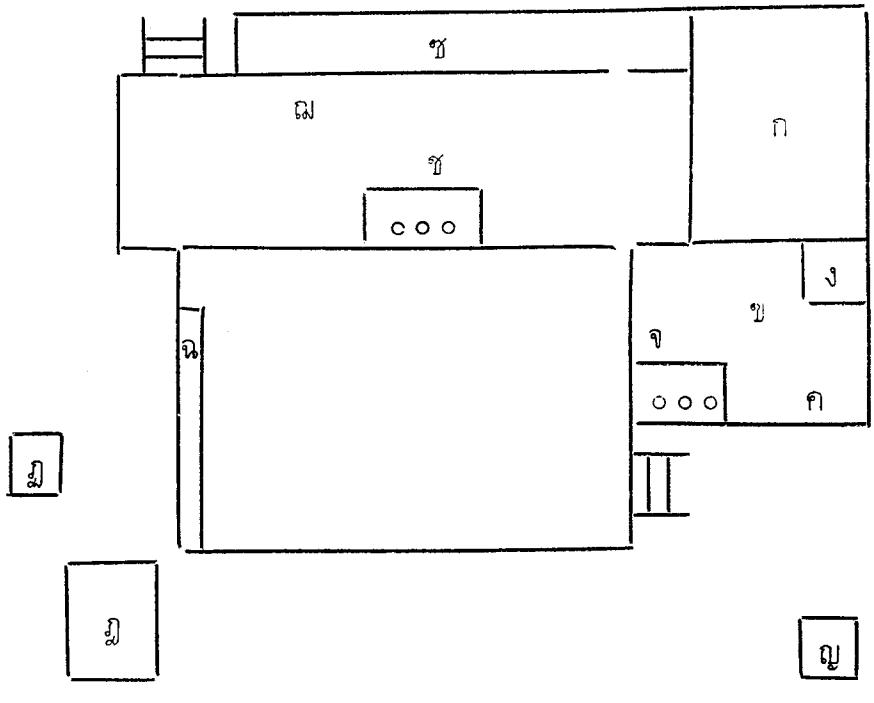
รายที่ ๓ ครัวเรือนนายอินสม

	ชื่อ	อายุ	เครือญาติ
ครอบครัวที่ ๑	นายอินสม	๖๑	หัวหน้าครัวเรือน
	นางบัวเทพ	๖๒	ภริยา
	น.ส. ทองคำ	๔๐	บุตรสาวที่ยังเป็นโสด
ครอบครัวที่ ๒	นางบุญมา	๓๑	บุตรสาว – (หม้ายเพราะเหตุหย่าร้าง)
	ด.ช. จำเริญ	๙	บุตรชาย
	ด.ญ. แสงจันทร์	๖	บุตรสาว
ครอบครัวที่ ๓	นายสมภพ	๓๕	หัวหน้าครอบครัว (บุตรชายหัวหน้าครัวเรือน)
	นางบัวไล	๓๑	ภริยา
	ด.ญ. คำแว่น	๔	บุตรสาว
	ด.ช. รุ่ง	๒	บุตรชาย
	ด.ช. สุทัศน์	๑/๖	บุตรชาย

ครัวเรือนของนายอินสมประกอบด้วยสามครอบครัว ครอบครัวที่ ๑ และ ๒ อยู่รวมกันในบ้านหลังหนึ่ง ส่วนครอบครัวที่ ๓ มีบ้านอยู่อาศัยต่างหาก บ้านสองหลังนี้ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน ที่นับเอาสามครอบครัวเป็นหนึ่งครัวเรือนนั้นมีเหตุอยู่ ๓ ประการคือ ประการแรกครอบครัวทั้งสามตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเดียวกัน ประการที่สองบุคคลในสามครอบครัวมีความสนิทสนมต่อกันมากกว่าต่อบุคคลอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีสัมพันธ์ทางเครือญาติกันอย่างใกล้ชิดด้วย และประการสุดท้าย ครอบครัวทั้งสามทำนาในที่ดินแปลงเดียวกัน นายอินสมผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือนเกิดในบ้านเบี่ยง ตำบลบ้านแม ภายหลังการแต่งงานแล้วนายอินสมได้มาอยู่กับฝ่ายภริยาในบ้านอุเม็ง นายอินสมและนางบัวเทพมีบุตร ๔ คนเป็นชาย ๑ คน และหญิง ๓ คน บุตรเหล่านี้แต่งงานมีเหย้ามีเรือนหมดแล้ว ยกเว้นบุตรคนที่สองที่เป็นหญิงชื่อทองคำยังเป็นโสด เพราะมีร่างกายอ่อนแอผิดปรกติ ไม่เคยสนใจเพศตรงกันข้าม และไม่สามารถช่วย

ทำกิจกรรมใด ๆ ของครอบครัวได้ บุตรคนแรกเป็นหญิงแต่งงานกับชายในหมู่บ้านเดียวกัน และใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบ้านอุเม็ง นายสมภพบุตรคนที่สามแต่งงานกับหญิงจากตำบลอื่น และได้เอาภริยามาอยู่ด้วยในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดา ครั้นต่อมาอีก ๑ ปีจึงได้ปลูกบ้านอยู่ต่างหากแต่คงอยู่ในบริเวณบ้านนั้น ส่วนบุญมาบุตรสาวคนสุดท้องได้แต่งงานกับชายจากต่างตำบลและสามีได้มาอยู่ด้วยในบ้านหลังเดียวกันกับบิดามารดา สามีภริยาคู่นี้อยู่กินด้วยกันประมาณ ๓ ปี ก็แยกกันเพราะขัดแย้งกัน ในเรื่องที่อยู่อาศัย กล่าวคือสามีเป็นบุตรคนสุดท้อง เมื่อมารดาเสียชีวิตบ้านของมารดาก็ว่างเปล่า ตนจึงอยากกลับไปอยู่ที่บ้านเกิด ฝ่ายนางบุญมาต้องการอยู่ในบ้านอุเม็ง เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ก็แยกกันอยู่และกลายเป็นหย่าร้างกันในที่สุด บุตรชายที่เกิดในระหว่างสมรสอยู่กับมารดาในบ้านอุเม็ง ภายหลังจากนั้น ๔ ปี นางบุญมาแต่งงานกับชายชาวบ้านหนองบึงในตำบลเดียวกัน เมื่ออยู่กินกันได้ ๒ ปี และมีบุตรสาวคนหนึ่งชื่อแสงจันทร์ก็หย่าร้างกันอีก ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ นางบุญมาอยู่กับบิดามารดา และอยู่ภายใต้บังคับของบิดามารดาด้วย

๑. การจัดที่อยู่อาศัยภายในบ้าน

ก. ห้องนอนสำหรับนางบัวเทพ ทองคำ และนางบุญมา บุตรอีก ๒ คน

ข. "เติ่น" หรือห้องโถงสำหรับนั่งเล่น

ค. ส่วนหนึ่งของห้องโถงใช้เป็นที่นอนสำหรับนายอินสม

ง. หิ้งพระ

จ. เฮือนน้ำสำหรับแขก

ฉ. ม้านั่งยาว ๆ

ช. เฮือนน้ำสำหรับบุคคลในครอบครัว

ซ. ครัว

ฌ. ที่ว่าง

ญ. ยุ้งข้าวของอินสมและนางบุญมา

ฏ. บ้านนายสมภพ

ฏ. ยุ้งข้าวของนายสมภพ

จะเห็นได้ว่ามารดา บุตรสาว ทั้งสองคนและหลานนอนในห้องเดียวกัน ส่วนบิดาแยกนอนต่างหากที่มุมหนึ่งของห้องโถง

ครอบครัวของนายอินสมและของนางบุญมาทำงานและกินอาหารรวมกัน ส่วนนายสมภพแยกครัวไปต่างหาก นายอินสมกล่าวว่าสมาชิกทุกคนในบ้านของเขากินอาหารพร้อมกัน เว้นแต่วันไหนใครมีธุระรีบร้อนก็กินอาหารก่อน

ในครอบครัวของบิดามารดา นายอินสมเป็นคนเก็บเงินเอง สำหรับเงินที่นางบุญมาหามาได้ นายอินสมเป็นคนเก็บไว้ให้ เพราะเดี๋ยวนี้นางบุญมา "อยู่ใต้บังคับของพ่อแม่" ถ้าต้องการเงินสำหรับใช้จ่ายก็ขอเอาได้ นายอินสมและบุตรสาวเก็บข้าวเปลือกรวมไว้ในยุ้งเดียวกัน แต่ต่างคนต่างรู้ว่าตนมีข้าวมากน้อยเท่าไร ส่วนในครอบครัวของนายสมภพ นางบัวไลภริยาเป็นคนเก็บเงิน และเก็บข้าวไว้ต่างหาก

๒. การแบ่งงานภายในบ้านและงานด้านเศรษฐกิจ

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายอินสม	นางบัวเทพ	นางบุญมา	นายสมภพ	นางบัวไล
งานภายในบ้าน					
ทำครัว	✓		✓	✓	✓
ซักเสื้อผ้า			✓		✓
ทำความสะอาดบ้านและบริเวณบ้าน	(✓)	✓			✓
ซ่อมแซมบ้าน	✓			✓	
หาฟืน		✓ ช้อ		✓	
งานด้านเศรษฐกิจ					
๑. การทำนา					
ซ่อมฝายกั้นน้ำ				✓	
ไถและคราด				✓	
หว่านกล้า					
ถอนกล้า					
ดำนา	เอาม้อเอาวัน สมภพ บัวไลและบุญมาเบี่นคนไปแทนวัน				
เกี่ยวข้าว			✓	✓	✓
ดูแลข้าวในนา	✓				
ฟาดข้าว			✓	✓	✓
ขนข้าวใส่ยุ้ง			จ้าง		
เก็บและรักษาเครื่องมือเครื่องใช้				✓	
เอาข้าวไปสีที่โรงสี		(✓)	✓		✓

ประเภทของงาน	ผู้รับหน้าที่งานในแต่ละประเภท				
	นายอินสม	นางบัวเทพ	นางบุญมา	นายสมภพ	นางบัวไล
๒. ทำไร่ ปลูกกระเทียม					
ทำแปลงสำหรับปลูก	✓		✓	✓	✓
ปลูก	✓		✓	✓	✓
เก็บ	✓		✓	✓	✓
ขนกระเทียมมาเก็บไว้ที่บ้าน			จ้าง		
ปลูกถั่วเหลือง					
ตัดตอข้าว			✓	✓	
ไขน้ำเข้าในนา				✓	
ปลูก			✓	✓	✓
เก็บ			✓	✓	✓
ขน				✓	
ตี			จ้าง		
การเลี้ยงสัตว์ เช่น หมูและเป็ดไก่			✓	✓	
การเลี้ยงควาย	(✓)			✓	
การจับปลา			✓		✓
การซื้อขาย					
ขายกระเทียมถั่วเหลือง				✓	
ซื้อเสื้อผ้า		✓	✓	✓	✓
ทำตะกร้า	✓				

ตารางข้างบนนี้แสดงว่า ในครัวเรือนของนายอินสมนั้น นางบุญมาเป็นคนทำครัวและนางบัวเทพมารดาช่วยเหลือเป็นบางครั้งเมื่อนางบุญมาติดธุระ นางบุญมายังช่วยซักเสื้อผ้าให้บิดามารดาด้วย ส่วนงานปัดกวาดบ้านเรือนและบริเวณบ้านนางบัวเทพเป็นคนทำ และนายอินสมให้ความช่วยเหลือเป็นบางครั้งบางคราว นอกจากซ่อมแซมบ้านเมื่อมีความจำเป็นแล้ว นายอินสมยังใช้เวลาว่างสานตะกร้าและพื้นเชือกไว้ใช้ในบ้าน ส่วนนางบัวเทพปลูกผักเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบริเวณบ้าน ที่น่าสังเกตคือนายอินสมต้องซื้อฟืนสำหรับใช้ในครอบครัว ที่เป็นเช่นนั้นเพราะงานตัดไม้หาฟืนเป็นงานของคนหนุ่ม และไม่เหมาะกับนายอินสมผู้ชรา

ในครอบครัวของนายสมภพ นางบัวไลทำงานในบ้านเกือบทุกอย่างยกเว้นงานซ่อมแซมบ้านและหาฟืน ซึ่งนายสมภพเป็นคนทำ

เมื่อทำนาเสร็จแล้ว นายอินสม นายสมภพ นางบุญมา ช่วยกันปลูกกระเทียมและถั่วเหลืองในที่นาที่เคยปลูกข้าว เมื่อเก็บผลิตผลได้ก็ขายเอาเงินแบ่งเท่า ๆ กัน

นายสมภพและนางบุญมาทำนาในที่นาของบิดามารดา นายสมภพเป็นคนจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้และวัวควายสำหรับใช้ในการทำนา แม้นายอินสมมีส่วนช่วยทำนาเพียงเล็กน้อย แต่ในฐานะเป็นเจ้าของที่นาก็ได้รับส่วนแบ่งผลิตผลเท่า ๆ กับที่นางบุญมาและนายสมภพได้รับ ตารางแสดงการแบ่งคนด้านเศรษฐกิจข้างต้นชี้ให้เห็นว่ามารดามิได้ช่วยทำนา แต่อยู่เฝ้าบ้านและดูแลหลาน งานไถนาคราดนาและซ่อมแซมฝายกั้นน้ำเป็นงานของผู้ชาย ส่วนการเอาข้าวไปสีที่โรงสีเป็นงานของผู้หญิง

เมื่อทำนาเสร็จแล้ว ทั้งสามครอบครัวช่วยกันปลูกกระเทียมและถั่วเหลืองในที่นาที่เคยปลูกข้าว เมื่อเก็บเกี่ยวและขายได้เงินก็แบ่งเงินรายได้เท่า ๆ กัน

๓. การอนุบาลทารกและเลี้ยงดูเด็ก เมื่อนางบุญมาคลอดบุตรคนแรก นางบัวเทพเป็นคนช่วยเลี้ยงดูบุตรให้ เช่น ป้อนข้าว อาบน้ำ และกล่อมให้หลับ ส่วนสามีของนางบุญมามิได้ช่วยเลี้ยงดูบุตรแต่ประการใด ในครอบครัวของนายอินสมดูเหมือนมารดาเป็นคนผิดหรือเด็กในเรื่องระเบียบวินัย เมื่อเด็กทะเลาะกัน มารดาจะเป็นผู้ตัดสินหรือประนีประนอมให้คืนดีกัน สำหรับการช่วยทำงานบ้านหรืองานค้าน

เศรษฐกิจของเด็ก บิดากล่าวว่า เด็กที่กำลังเรียนอยู่ในชั้นประถมศึกษา (อายุระหว่าง ๗—๑๒ ปี) ยังไม่สามารถทำงานอะไรได้อย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม เด็กชายที่อายุ ๑๐ ปี ก็สามารถดูแลวัวควายของครอบครัวได้ ส่วนเด็กหญิงในวัยเดียวกันนี้จะช่วยติดไฟหุงข้าว พออายุได้ ๑๕ ปี ผู้ชายช่วยทำนา ส่วนผู้หญิงช่วยทำครัว และเอาข้าวไปสีที่โรงสี

๔. การพักผ่อน หลังจากกินอาหารเย็นแล้วนายอินสมมักไปคุยกับเพื่อน ๆ หรือมิฉะนั้นก็เข้านอน ส่วนนางบัวเทพมักคุยกับหลานและเอาหลานเข้านอน เช่นเดียวกันกับนายสมภพและนางบุญมา ซึ่งไม่ใคร่ออกไปไหน ๆ ถ้ามีงานเทศกาลที่วัด นายอินสมและนางบัวเทพจะไปทำบุญในตอนกลางวัน ตอนกลางคืนนายอินสมจะอยู่เฝ้าบ้าน ส่วนคนอื่น ๆ ไปเที่ยวชมงาน

๕. เสรีภาพในการไปไหนมาไหน บิดามารดามักยอมให้บุตรทั้งชายหญิงที่อายุระหว่าง ๗-๑๐ ปีออกไปเที่ยวเล่นในหมู่บ้านได้โดยมิต้องบอกให้ทราบ แต่พออายุได้ ๑๕ ปี บุตรชายและบุตรสาวอาจจะออกไปในหมู่บ้านได้เฉพาะตอนกลางวันเท่านั้น ถ้าไปถึงหมู่บ้านอื่นก็ต้องบอกให้บิดามารดาทราบ ตอนกลางคืนบุตรสาวในวัยนี้จะออกไปไหน ๆ โดยลำพังมิได้ ถ้าจะออกไปก็ต้องมีบิดามารดาหรือญาติพี่น้องไปด้วย สำหรับบุตรที่โตเป็นผู้ใหญ่แล้ว เช่น นางบุญมาถ้าจะไปต่างหมู่บ้านถือว่าต้องบอกให้บิดาทราบ ในทำนองเดียวกันสามีและภริยาเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะไปต่างหมู่บ้านก็ต้องบอกให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบเสียก่อน เรื่องภริยาสาวไปพูดจากับชายอื่น ๆ นายอินสมกล่าวว่าสามีย่อมมีความรู้สึกหึงหวงเป็นธรรมดา แต่พอภริยามีบุตรสองสามคนแล้ว ความรู้สึกหึงหวงก็หมดไป

๖. การตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ ภายในครอบครัว ในด้านการศึกษาของบุตร นายอินสมเห็นว่าบุตรชายควรได้รับการศึกษาสูงกว่าบุตรสาว เหตุผลประการแรกคือผู้ชายที่เรียนจบชั้นสูง ๆ อาจเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านได้ ประการที่สองความโตเป็นสาวของบุตรสาวย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเล่าเรียนต่อในชั้นสูง ๆ

สำหรับการประกอบอาชีพนายอินสมกล่าวว่า อยากให้บุตรทำไร่ทำนาโดยอ้างว่าคนในภาคเหนือนี้รักอาชีพทำไร่ ทำนา ตราบใดที่มีข้าวกินอย่างเพียงพอ บุคคลก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ส่วนการเลือกคู่สมรสนายอินสมเชื่อว่าควรให้บุตรเลือกคู่สมรสเอง เหตุผลง่าย ๆ ก็คือบุตรจะได้เลือกแต่งงานกับคนที่ตนรักชอบ และจะอยู่ด้วยกันยืด

เกี่ยวกับกิจกรรมทางด้านศาสนา ตามปกตินางบุญมาเป็นคนจัดอาหารให้บิดานำไปถวายพระที่วัดในครอบครัวที่บิดาไม่ว่าง มารดาก็รับทำหน้าที่นี้แทน

ในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินให้บุตร นายอินสมกล่าวว่าตอนนี้ยังไม่เคยคิดถึง ถ้าเขาเสียชีวิตลงเมื่อใด บุตรก็จะจัดการแบ่งกันเอง เขากล่าวว่าบุตรชายและบุตรสาวควรได้รับส่วนแบ่งที่นาเท่า ๆ กัน สำหรับบ้านอยู่อาศัยนั้นเขาตั้งใจจะยกให้นางบุญมาผู้เป็นบุตรสาวสุดท้อง

๔. การศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับการแต่งงานและการหย่าร้างในบ้านพรานเหมือน

ก. การแต่งงาน

รายที่ ๑. การแต่งงานรายนี้เป็นแบบกินดอง ทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเกิดในบ้านพรานเหมือน ตามคำบอกเล่า สัญญา กับ แสงเพ็ญ รักชอบกันประมาณปีเศษ ๆ และได้เสียกันก่อนการแต่งงาน เมื่อบิดามารดาของแสงเพ็ญทราบเรื่องนี้ก็ได้ขอร้องบิดามารดาของสัญญาให้มาจัดการสู่ขอและประกอบพิธีแต่งงานเสีย แม้ว่าบิดามารดาของสัญญาไม่สู้พอใจให้สัญญาแต่งงานกับแสงเพ็ญนัก เพราะเหตุเกี่ยวข้องเป็นญาติกันก็ตาม แต่เมื่อเห็นว่าบุตรของตนรักชอบเขาจริง จึงจัดการแต่งงานให้ผู้เฒ่าฝ่ายชายที่ไปสู่ขอ คือ นายศรีเทพ ผู้บิดาและนายคำมั่นพี่ชายของเจ้าบ่าว เงินค่าดองที่ผู้เฒ่าทั้งสองฝ่ายตกลงกัน เป็นจำนวน ๘๐๐ บาท ฝ่ายชายเป็นฝ่ายหาวันดี และนัดแนะฝ่ายหญิงประกอบพิธีแต่งงาน ในวันแต่งงานมีการประกอบพิธี "สู่ขวัญ" ให้เจ้าบ่าวและเจ้าสาว "พิธีสมมาผู้เฒ่า" และพิธีส่งตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาวเข้าห้อง ต่อจากนั้นเจ้าภาพได้มอบ "ดอกไม้ผึ้งเทียน" ให้แก่ผู้เฒ่าทั้งสองฝ่ายเพื่อเป็น "สินน้ำใจ" ตอนสุดท้าย

ของพิธี เป็นการเลี้ยงอาหารแก่ผู้เฒ่า ญาติพี่น้องและแขกเหรื่อที่มาร่วมในงาน พิธีสมรส

รายที่ ๒. นางทองก้อน ผู้เป็นเจ้าสาวในงานสมรสรายนี้เกิดในบ้านพรานเหมือนทองก้อนเคยแต่งงานมาแล้วหนหนึ่ง เมื่อประมาณ ๘-๙ ปีมาแล้ว แต่ก็ต้องหย่ากับสามีเนื่องจากไม่รักชอบ เพราะบิดามารดาเป็นผู้เลือกคู่สมรสให้ ส่วนนายธงชัย ผู้เป็นเจ้าบ่าวเป็นชาวบ้านนาบัวในตำบลเดียวกัน ตอนที่บิดามารดาฝ่ายชายส่งผู้เฒ่ามาสู่ขอหญิงนั้น ผู้เฒ่าฝ่ายหญิงเสนอขอเงินค่าดอง ๒,๐๐๐ บาท ครั้นผู้เฒ่าฝ่ายชายต่อตาม จึงเหลือเงินค่าดองเพียง ๑,๐๐๐ บาท และฝ่ายหญิงได้ขอ "เงินจำ" (ส่วนหนึ่งของเงินค่าดองที่มอบให้ก่อนวันแต่งงาน) ๒๐๐ บาท พิธีแต่งงานรายนี้ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงต่าง "สู่ขวัญ" ให้เจ้าบ่าวและเจ้าสาวแยกกันที่บ้านของตน เพราะบิดาของนางทองก้อนเสียชีวิตแล้ว เงินที่ได้จากพิธีแต่งงานครั้งนี้มีดังนี้ เงินผูกแขน ๘๙ บาท และเงินเพาะดอง ๓๑ บาท

รายที่ ๓. รายนี้เป็นการแต่งงานแบบลักพา ("แหล่นหน้าผู้บ่าว") หญิงสาวคนหนึ่งเป็นชาวบ้านพรานเหมือน มีอาชีพเป็นแม่ค้าขายขนมที่ด่านตรวจรถยนต์ ตรงถนนทางแยกไปอำเภอบ้านผือ ถนนสายนี้ตัดผ่านหน้าบ้านพรานเหมือน ตามปกติเมื่อขายขนมหมดแล้ว เธอมักจะกลับบ้านโดยรถโดยสารที่แล่นระหว่างอำเภอเมืองอุดรและอำเภอบ้านผือ อยู่มาวันหนึ่งเธอหายไปจากบ้านจนมืดค่ำก็ยังไม่กลับ และไม่มีใครทราบว่าเธอไปไหน วันรุ่งขึ้นเธอจึงกลับมาโดยมีชายหนุ่ม ๔-๕ คนมาส่ง มารดาของหญิงสาวจึงเชิญผู้ใหญ่บ้านและผู้เฒ่ามาที่บ้านเพื่อสอบสวนเอาความจริง เรื่องปรากฏว่า เธอนั่งรถโดยสารเลยไปถึงอำเภอบ้านผือ และแรมคืนที่นั่นกับชายผู้ขับรถยนต์โดยสาร ชายผู้นั้นอ้างว่าหญิงเป็นฝ่ายตามเขาไปเอง ครั้นทราบว่าชายหนุ่มผู้นั้นไม่ต้องการรับหญิงเป็นภริยา ฝ่ายหญิงจึงขอเงินค่าทดแทนความเสียหาย ตามปกติฝ่ายชายต้องให้เงินตามที่ฝ่ายหญิงเรียกร้อง แต่รายนี้มารดาของหญิงได้รับเงินเพียง ๑๐๐ บาทและฝ่ายชายอ้างว่าตนมีเงินเพียงเล็กน้อย เมื่อจ่ายเงินให้แล้วเรื่องก็สิ้นสุดกัน

ข. การหย่า

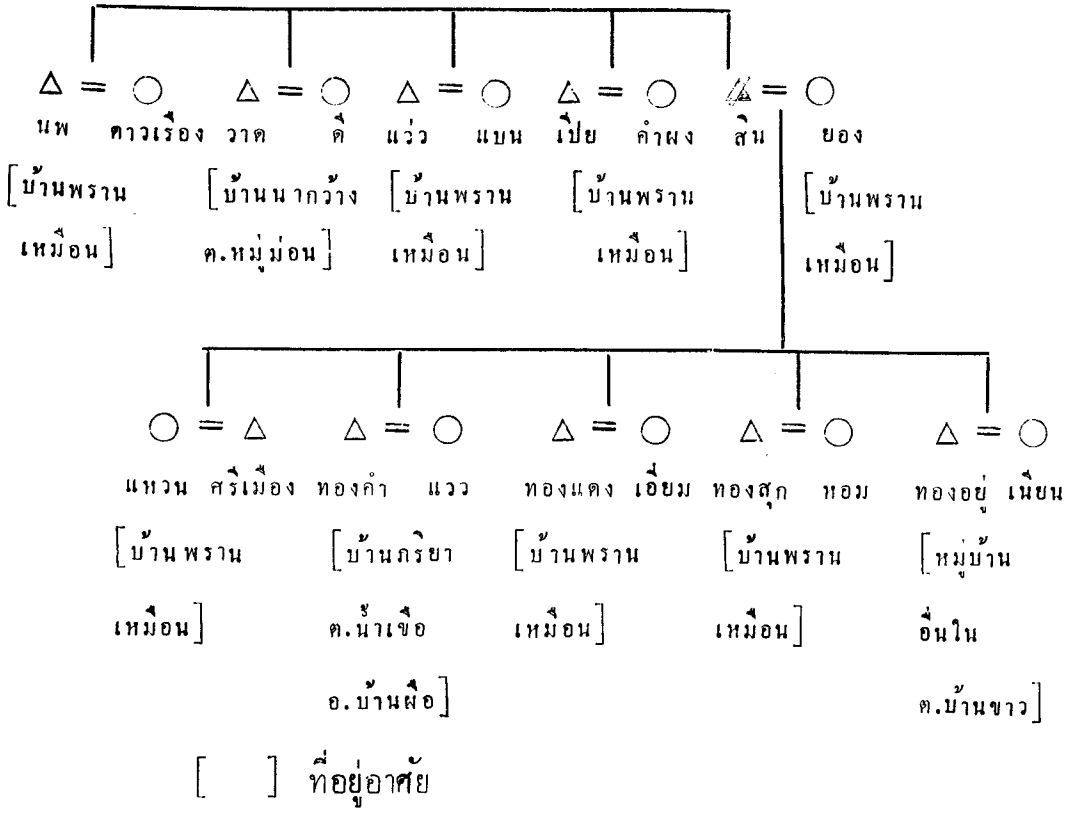
รายที่ ๑. สามีภริยาคู่นี้ ชื่อ นายหวัง และนางบุญปลูก หวังเป็นชาวบ้านหมากตูมตำบลหมูม่อน ส่วนบุญปลูกเป็นชาวบ้านพรานเหมือน หวังและบุญปลูกแต่งงานกันตามแบบกินดอง (เงินค่าดอง ๗๐๐ บาท) พอประกอบพิธีแต่งงานแล้ว หวังเป็นฝ่ายมาอยู่กับนางบุญปลูกในบ้านเดียวกันกับบิดามารดา ภายหลังที่อยู่ที่นั่นได้ ๑ ปี หวังได้พาภริยาไปอยู่กับบิดามารดาของตนในบ้านหมากตูม โดยอ้างว่าตนต้องการหาลำไพ่ โดยเฉพาะในตอนหลังฤดูเก็บเกี่ยว หลังจากการย้ายครอบครัวสามีภริยาคู่นี้มีบุตรด้วยกัน ๑ คน ฝ่ายนายหวัง พอมาอยู่บ้านหมากตูมเข้าจริง ๆ แทนที่จะทำการทำงานกลับหมกมุ่นอยู่กับการพนัน ครั้นนางบุญปลูกทักท้วงเข้าก็ถูกด่าว่าทุบตี นางบุญปลูกได้อ้อนวอนนายหวังให้พาครอบครัวกลับมาอยู่บ้านพรานเหมือนดังเดิมอีก แต่นายหวังไม่ฟังเสียง กลับอ้างว่านางบุญปลูกมีพี่น้องแท้หลายคน และบิดามารดาของนางบุญปลูกก็มีสมบัติเพียงเล็กน้อย นางบุญปลูกจึงตัดใจพาบุตรหนีมาอยู่กับบิดามารดาในบ้านพรานเหมือน และแม้นายหวังจะรู้อย่างชัดแจ้ง ก็มิได้ห่วงใยหรือออกติดตามภริยาและบุตรแต่ประการใด ในชั้นแรกก็ดูเหมือนจะเป็นการแยกกันอยู่ แต่พอนานวันก็กลายเป็นเฉยเมยและห่างเหินต่อกัน ในที่สุดสามีภริยาคู่นี้ก็หย่ากัน และบิดามารดาของนางบุญปลูกได้คืนเงินค่าดองครึ่งหนึ่งให้แก่นายหวัง

รายที่ ๒. นางจวน เป็นชาวบ้านพรานเหมือน เมื่อแต่งงานแล้วสามีเป็นฝ่ายมาอาศัยอยู่ด้วย ครั้นอยู่กินด้วยกันได้ ๓ เดือน สามีก็ขอหย่า ความจริงของเรื่องนี้มีว่า สามีเข้าสู่พิธีแต่งงานเพราะถูกบิดามารดาของตนบังคับ กรณีการหย่าร้างรายนี้ฝ่ายภริยาไม่คืนเงินค่าดอง (๗๐๐ บาท)

รายที่ ๓. นางทองก้อน เป็นชาวบ้านพรานเหมือนได้แต่งงานกับชายในตำบลเดียวกัน ที่ทองก้อนเข้าพิธีแต่งงานครั้งนั้นก็เพราะต้องการเอาใจบิดามารดาของตน แต่โดยใจจริงแล้วมิได้รักชอบสามีเลย ภายหลังที่ได้อยู่กินด้วยกัน ๑ ปี นางทองก้อนขอหย่ากับสามี การหย่ารายนี้ฝ่ายภริยาได้คืนเงินค่าดองทั้งหมด (๑,๐๐๐ บาท) ให้แก่ฝ่ายสามี.

๕ การศึกษาเฉพาะรายเกี่ยวกับการรับมรดกในบ้านพรานเหมือน

รายที่. ๑ ครอบครัว นายทองสุก

[ ] ที่อยู่อาศัย

แผนภูมิข้างบนนี้แสดงชื่อและที่อยู่ของพี่น้องแท้ของ นายทองสุก นายทองคำพี่ชายของทองสุกแต่งงานแล้วไปอยู่บ้านฝ่ายภริยาในตำบลเขือน้ำ อำเภอบ้านผือ ส่วนนายทองอยู่น้องชายตั้งบ้านเรือนอยู่ในหมู่บ้านอื่นในตำบลเดียวกัน นางแหวนพี่สาวและนายทองแดงพี่ชายอีกคนหนึ่งของนายทองสุกอยู่ในบ้านพรานเหมือน โดยเฉพาะนายทองแดงได้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดาของภริยา ซึ่งแท้จริงนั้นที่บ้านส่วนนี้ บิดามารดาได้ยกให้ นางเอี่ยมผู้เป็นภริยาของนายทองแดงแล้ว นายทองแดงและภริยาทำนา มีครัวไฟและยุ้งข้าวต่างหาก ในบรรดาพี่น้องแท้ของนายทองสุก

แหวนผู้เดียวที่เป็นหญิงและบุตรคนหัวปี ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางแหวนปลูกบ้านอยู่ต่างหากในส่วนหนึ่งของที่นาของนายสินผู้เป็นบิดา ส่วนนายทองสุกยังอยู่ในบ้านเดิมกับมารดาก่อนหน้าสินผู้เป็นบิดาเสียชีวิต สินได้กล่าวยกบ้านและบริเวณบ้านให้แก่ทองสุกผู้ซึ่งแต่งงานแล้วและยังอาศัยอยู่กับบิดามารดาขณะนั้น บริเวณบ้านแห่งนี้มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก และไม่พอที่จะให้พี่น้องแท้ทุกคนปลูกบ้านอยู่ได้ นายทองสุกกล่าวว่า เขามีสิทธิ์เหนือที่บ้านแต่ผู้เดียว และถ้าเขาคิดจะให้พี่น้องแท้สักคนหนึ่งเข้ามาปลูกบ้านอาศัยอยู่ด้วย บุคคลนั้นคงจะเป็นทองอยู่ น้องชายสุดท้องผู้ซึ่งได้แต่งงานภายหลังที่บิดาเสียชีวิตแล้ว ก่อนหน้านายทองอยู่แต่งงาน ทองสุกเคยเป็นผู้พิทักษ์ทรัพย์สินให้ด้วย

ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับการแบ่งที่นา นายสินและนางยอง บิดาและมารดามีที่นา ๔ แปลง เป็นที่นามรดก ๑ แปลง นอกนั้นเป็นที่นาที่ได้บุกเบิกเอาเอง ในขณะที่สินยังมีชีวิตอยู่เขาได้แบ่งทรัพย์สินและยกให้บุตร ดังรายละเอียดข้างล่างนี้

ที่นามรดก มีเนื้อที่ ๖ ไร่ ยกให้ ทองสุก ผู้เดียว

ที่นาที่บุกเบิกเอาเอง

แปลงที่ ๑ เนื้อที่ ๑๒ ไร่ ยกให้นางแหวน ๓ ไร่ ที่เหลืออีก ๙ ไร่ ยกให้นายทองสุก

แปลงที่ ๒ เนื้อที่ ๖๔ ไร่ ยกให้นางแหวน ๓๒ ไร่ ส่วนที่เหลือยกให้ ทองแดงและทองอยู่ คนละ ๑๖ ไร่

แปลงที่ ๓ ไม่ทราบขนาด แต่มีเนื้อที่ไม่มากนัก ยกให้แก่นางแหวนผู้เดียว

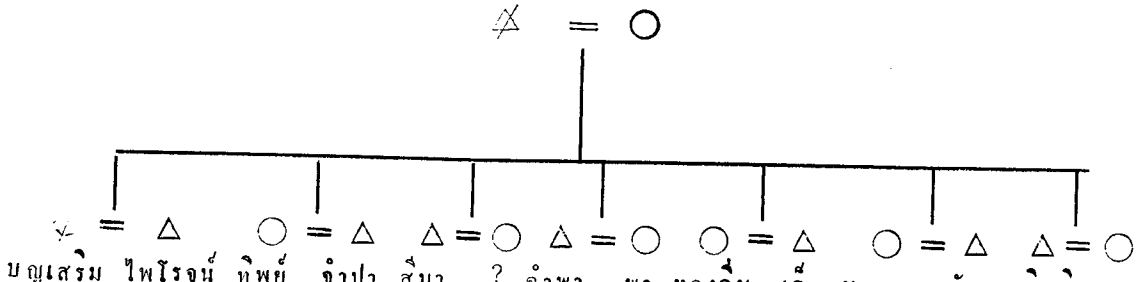
จะเห็นได้ว่า นางแหวนได้รับส่วนแบ่งที่นามากที่สุด เหตุผลง่าย ๆ ก็คือแหวนเป็นบุตรสาวคนเดียวของบิดามารดา ผู้ที่ได้รับมรดกมากถัดจากแหวน คือทองสุกผู้ซึ่งได้รับบ้านและบริเวณบ้าน ทั้งนี้เพราะเหตุทองสุกเป็นผู้ได้เลี้ยงดูบิดามารดานั่นเอง ส่วนทองแดงและทองอยู่ได้รับส่วนแบ่งที่นาเพียงเล็กน้อย ทองแดงอยู่ในบ้านพรานเหมือนก็จริง แต่ที่ได้รับที่นาน้อยกว่าพี่น้องแท้คนอื่นนั้น เพราะภริยาของ

เขาได้รับมรดกจากบิดามารดา ผู้ที่มิได้รับมรดกอะไรเลย คือ ทองคำ ซึ่งไปอยู่ในต่างอำเภอ

รายที่ ๒ การรับมรดกและที่อยู่อาศัยของบุตรของนางดวง

การศึกษาเฉพาะรายที่จะกล่าวถึงนี้ จะแสดงให้เห็นชัดว่า ฝ่ายหญิงเป็นผู้รับมรดกฝ่ายเดียว กล่าวคือ บุตรสาวทุกคนที่แต่งงานแล้วอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านและได้รับทรัพย์สินของบิดามารดา โดยน้องสุดท้องได้รับส่วนแบ่งมากที่สุด ส่วนพี่น้องแท้ชายหญิงที่อาศัยอยู่ที่อื่นไม่ได้รับส่วนแบ่งมรดกอะไรเลย

นางดวง ผู้เป็นมารดาได้อนุญาตให้บุตรสาวที่แต่งงานแล้วสามคน ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของตน และบุตรสาวทั้งสามคนนี้เองที่ได้รับมรดกทั้งหมด อาจจะเป็นไปได้ว่าสิทธิเหนือทรัพย์สินของบุคคลมีส่วนเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยของบุคคลนั้น ๆ จึงควรจะได้เปรียบเทียบสิทธิของบุตรสาวที่แต่งงานแล้วทั้งสามคนกับสิทธิและที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้อื่น ๆ

( ) = ที่เกิด

[ ] = ที่อยู่อาศัย

นางดวง และสมบูรณ์ผู้เป็นสามีเป็นคนในสมัยที่มีการบุกเบิกที่นา นางดวงมีบุตรทั้งหมด ๗ คน ในจำนวนนี้มีคนหนึ่งที่เสียชีวิตแล้ว นางบุญเสริมบุตรหัวปีแต่งงานแล้วปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของมารดา และยังได้รับอนุญาตให้ทำกินในที่นาส่วนหนึ่งอีกด้วย ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ นางบุญเสริมเสียชีวิตแล้ว แต่ผู้สืบสายของบุญเสริมยังอยู่ในบริเวณบ้านนี้

นางทิพย์บุตรคนที่สองแต่งงานกับชายที่เป็นบุตรและทายาทคนเดียวในครอบครัวด้วยเหตุนี้ นางทิพย์เป็นฝ่ายมาอยู่ด้วยสามีและมิได้รับมรดกอันใดจากนางดวงผู้เป็นมารดาเลย

สีมาบุตรชายคนโตได้รับที่นาบ้างแต่ต่อมาก็ขายให้นางทองลิ่มผู้เป็นน้องสาวเสียส่วนตนเองได้โยกย้ายครอบครัวไปอยู่ในหมู่บ้านอื่น

คำพาแต่งงานกับหญิงคนหนึ่งซึ่งได้รับบ้านและที่ดินเป็นมรดก คำพาจึงเป็นฝ่ายไปอยู่กับภริยาและมิได้รับมรดกจากมารดาเลย

นางทองลิ่มผู้เป็นบุตรสาวและบุตรคนที่ห้า แต่งงานแล้วปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของนางดวงผู้เป็นมารดา และได้รับที่นาบางส่วนจากมารดาด้วย

นางบุญรอดผู้เป็นบุตรสาวคนเล็กแต่งงานแล้วยังอยู่อาศัยใน บ้านเดิมเพื่อเลี้ยงดูนางดวงมารดาผู้ชรา นางบุญรอดได้รับส่วนแบ่งที่นามากกว่าพี่น้องแท้อื่น ๆ

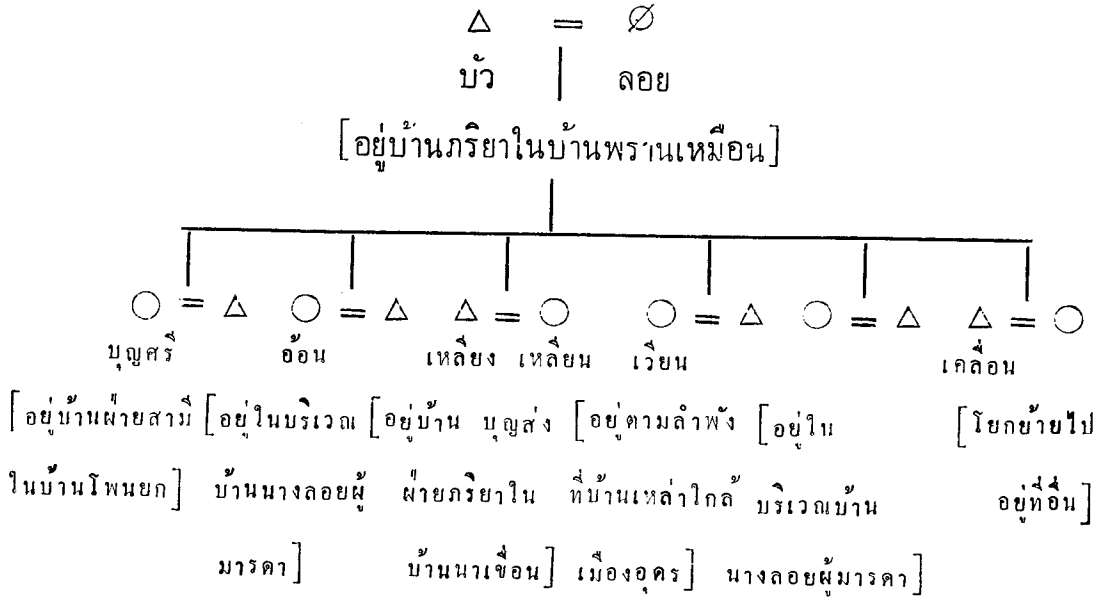
นายเลิศสินบุตรชายและบุตรสุดท้องแต่งงานกับหญิงในหมู่บ้านเดียวกัน แล้วไปอาศัยอยู่กับฝ่ายภริยาโดยปลูกบ้านอยู่ในบริเวณบ้านของบิดามารดา นายเลิศสิน มิ ได้รับมรดกอันใดจากนางดวงผู้เป็นมารดา นางดวงยังมีที่นาเหลืออยู่บ้างและยังมิได้แบ่งหรือยกให้บุตรคนใด ในพ.ศ. ๒๕๐๔ นางบุญรอด และนายเลิศสินทำนาแปลงนี้ร่วมกัน

รายที่ ๓ ครอบครัวนายผ่อน นางแบ้น และบุตร (ดูแผนภูมิเครือญาติในการศึกษารายกรณีที่เกี่ยวกับการศึกษาบริเวณบ้าน หน้า ๓๔๗)

การศึกษาเฉพาะรายข้างล่างนี้ แสดงถึงแบบรูปการรับมรดกที่บุตรสาวสุดท้องได้รับมรดกเพียงคนเดียว นายผ่อนและนางแบ้นมีบุตรด้วยกัน ๗ คน ในจำนวนนี้เป็นบุตรที่เสียชีวิตแล้วหนึ่งคน บุตรสาวคนหนึ่งที่ชื่อปานได้โยกย้ายที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานโดยไปอยู่กับสามีที่บ้านนาเขื่อนในตำบลเดียวกัน บุตรชายที่ชื่อสีมาและบุตรสาวที่ชื่อติ่ง ปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบ้านพรานเหมือนในที่ดินที่บิดาซื้อให้ บุตรสาวที่ชื่อเนยแต่งงานแล้วไปอยู่กับสามีในบ้านพรานเหมือน และบุตรสาวที่ชื่อนิลปลูกบ้านอยู่ต่างหากในบริเวณบ้านบิดามารดา ส่วนนางพิศบุตรสาวสุดท้องอาศัยอยู่กับบิดามารดาในเรือนหลังเดียวกัน

นายผ่อนและนางแบ้นมีที่นา ๓ แปลง คิดเป็นเนื้อที่ ๒๙ ไร่ แปลงที่ ๑ มีขนาด ๑๑ ไร่ นางพิศเป็นบุตรสุดท้องกับนายแถมผู้เป็นสามีทำนาแปลงนี้แต่ข้าวที่ได้ทั้งหมดเป็นของบิดามารดาส่วนนาแปลงที่ ๒ และ ๓ มีเนื้อที่รวมกันเป็น ๑๘ ไร่ นายผ่อนตั้งใจว่าจะยกนาสองแปลงหลังนี้ให้แก่นางพิศผู้เป็นบุตรสุดท้อง ในปัจจุบันนายผ่อนได้อนุญาตให้หลานชาย (บุตรชายของบุตรสาว) ทำนาแปลงที่สอง สำหรับแปลงที่ ๓ ให้คนอื่นเช่าทำอยู่ จะแลเห็นว่านางพศบุตรคนสุดท้องจะได้รับที่นาทั้งหมดพร้อมด้วยบ้านของบิดามารดา นี้เป็นตัวอย่างการรับมรดกที่บิดามารดาจัดการยกทรัพย์สินทั้งหมดให้แก่บุตรสุดท้องซึ่งเป็นบุตรสาวโดยไม่คำนึงถึงบุตรสาว ๓ คน กับบุตรชายอีก ๑ คน ที่อยู่ในบ้านพรานเหมือน อาจจะเป็นไปได้ว่านางนิลบุตรสาวอีกคนหนึ่งอาจจะได้รับที่นาแปลงที่บุตรชายของตนได้รับอนุญาตให้ทำกินอยู่ใน พ.ศ. ๒๕๐๔

รายที่ ๔ การรับมรดกสองฝ่ายในครัวเรือนนายบัวและนางลอย

[ ] = ที่อยู่อาศัย

ที่บ้านแห่งนี้เดิมเป็นทรัพย์สินของนางลอย เมื่อนางลอยแต่งงานแล้ว นายบัวสามีมาอาศัยอยู่ด้วย นางบุญศรีบุตรสาวและบุตรคนหัวปีได้รับที่นาบางส่วนจากมารดา แต่ภายหลังได้ขายให้นางอ้อนผู้เป็นน้องสาว ฝ่ายนายเหลียงและนายเคลื่อนผู้เป็นบุตรชายและบุตรสุดท้องตามลำดับได้รับส่วนแบ่งที่นาแล้วเหมือนกัน แต่ก็ได้ขายเสียแล้วโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ยังมีแต่บุตรสาวที่ชื่ออ้อนและเวียนที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านเดิม ซึ่งเป็นของมารดา

แม้ว่าพี่น้องแท้เหล่านี้ต่างได้แยกย้ายไปอยู่กันคนละทิศละทาง แต่แบบรูปการรับมรดกยังเป็นแบบพี่น้องชายหญิงได้รับมรดกทั้งสองฝ่าย

๖. การบวชสามเณร ที่หมู่บ้านอุเม็ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

การบวชสามเณร หรือ "ลูกแก้ว" ที่หมู่บ้านอุเม็งนี้ จัดทำพิธี ๒ วันคือ

วันแรก (๗ มิถุนายน ๒๕๐๖) เวลาประมาณ ๙.๐๕ น. "ลูกแก้ว" จัดแจงแต่งตัวในวิหารของวัดในหมู่บ้านหนองบึง (หมู่ที่ ๖) ซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้านอุเม็ง (หมู่ที่ ๕) มีชาวบ้านจากตำบลอื่น (ตำบลสันคะยอม) นำเครื่องแต่งตัวมาและช่วยแต่งให้ (ค่าเช่าเครื่องแต่งตัววันละ ๓๐ บาท) เครื่องแต่งตัวคล้ายลิเก และมีการผัดหน้าทาปากด้วย เป็นการสมมติว่าคล้ายการแต่งตัวของพระพุทธเจ้าตอนออกทรงผนวช

เมื่อแต่งตัวเสร็จแล้ว ลูกแก้วก็เข้าไปกราบพระพุทธรูปประธาน หอไตร (หอธรรม) อาสนสงฆ์ (สังฆา) และขึ้นไปกราบเจ้าอาวาสบนกุฏิเพื่อแสดงความเคารพ เมื่อกลับลงมาแล้วก็ขึ้นขี่ม้า มีกระบวนแห่ไปยังบ้านญาติ พี่น้องทั้งในหมู่ ๖ และหมู่ ๕ การไปตามบ้านญาติพี่น้องนี้เรียกว่า "ลูกแก้วไปแอ่วหาพี่น้อง" ผู้ที่เข้ากระบวนโดยมากเป็นเด็กๆ แต่ก็มีผู้ใหญ่ร่วมด้วยโดยจัดถือสิ่งต่างๆ คือ

๑. บี้นยาว ๒ กระบอก ผู้ใหญ่แบกคนละกระบอก

๒. สะพายดาบ ๑ คน

๓. ถือขันใส่ด้ายสำหรับผูกมือลูกแก้ว ๑ คน

๔. ถือกล่องใส่เงินที่รับจากการบริจาคทำบุญ ๑ คน

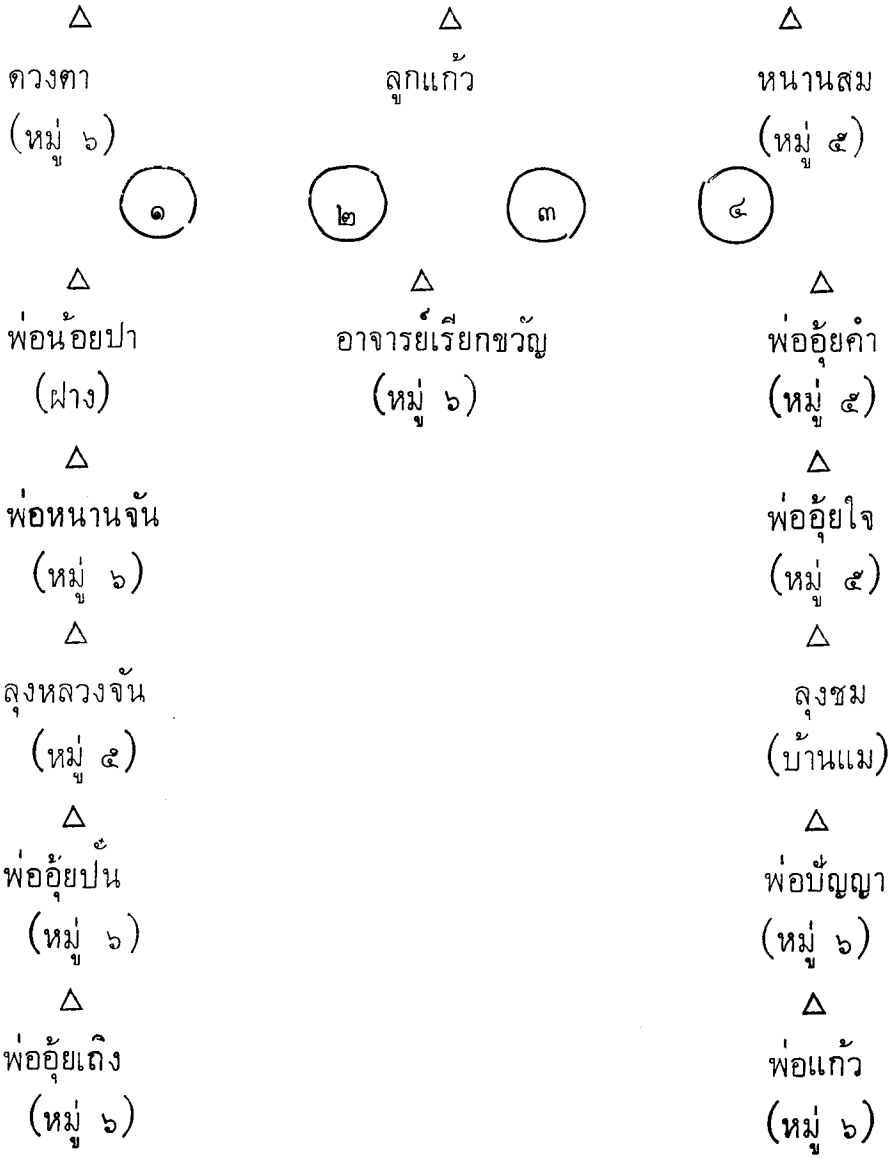
กระบวนแห่นี้ตระเวนไปตามบ้านญาติต่างๆ เป็นเวลานานพอสมควร จึงกลับมาพักผ่อนที่บ้านของตนเองในหมู่ที่ ๕ (อุเม็ง) ซึ่งขณะนั้นที่บนบ้านก็มีชายสูงอายุและเป็นที่นับหน้าถือตานั่งอยู่หลายคน เช่นอาจารย์วัดเป็นต้น ระยะนี้จะมีชาวบ้านทะยอยกันมาช่วยเงินในการบวชครั้งนี้ และทุกๆ ครั้งผู้เฒ่าคนหนึ่งจะรับเงินไว้พร้อมกับกล่าวให้พร (บั่นพร) ซึ่งชาวบ้านผู้นั้นๆ ก็จะพนมมือรับพร

ต่อมาประมาณ ๑๐.๐๐ น. เศษ ก็เริ่มมี "ซอ" (การขับลำนำประกอบดนตรี) และหลังจากนี้ลูกแก้วก็เข้ากระบวนไปลาญาติพี่น้องในหมู่ ๕ อีกต่อไป ซึ่งคณะวิจัยได้มีโอกาสสังเกตดูพิธีการ การลาญาติพี่น้อง ที่บ้านของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีดังนี้

เมื่อลูกแก้วลงจากหลังม้าแล้ว ก็มีคนแบกขึ้นไปบนบ้าน และพาไปนั่งบนเสื่อในห้องนั่งเล่น ข้างหน้าของลูกแก้วมีสิ่งของต่างๆ วางอยู่คือ คนโทน้ำ (น้ำต้น)

พานดอกไม้ (ขันดอก) และกล่อง (แอบ) ใส่เงิน ภรรยาของผู้ใหญ่บ้านออกมารับและบริจาคเงิน ๓ บาท ซึ่งผู้เฒ่าคนหนึ่งที่นั่งใกล้ลูกแก้วเป็นผู้รับไว้ และเอาใส่ในพานดอกไม้ ต่อจากนั้นก็เอาด้ายในพานมาผูกข้อมือทั้งสองของลูกแก้ว ขณะผูกก็กล่าวให้พรไปด้วย เมื่อผูกข้อมือเสร็จแล้วก็เอาเงินจากพานใส่กล่อง เป็นเสร็จพิธี ขบวนของลูกแก้วก็พากันกลับ

พอตกตอนบ่ายเวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. ก็มีพิธีทำขวัญลูกแก้ว ซึ่งมีแผนผังที่นั่งในพิธีทำขวัญดังนี้

△

พ่ออุ้นตาคำ

(หมู่ ๕)

คำอธิบายแผนผัง

△ = ผู้ชาย

= ขัน พาน ใส่ดอกไม้ธูปเทียนและด้ายผูกข้อมือ

= กล่องใส่เงิน

= คนโทน้ำ (น้ำต้น)

= ขันบูชาครู (ขันเต็น) สำหรับหัวหน้าผู้ทำพิธี (อาจารย์เรียกขวัญ)

ขันครูนี้มีสิ่งต่างๆ คือ—กรวยดอกไม้ ๑๐ กรวย หมากแห้ง ข้าวเปลือก ข้าวสาร ผ้าแดง ผ้าขาว และเงิน ๑๕ บาท

จากแผนผังอันนี้เราจะเห็นว่า ผู้ที่เข้าร่วมพิธีทำขวัญล้วนแต่เป็นผู้ชายสูงอายุ และมาจากหมู่บ้านติดต่อกันทั้ง ๒ แห่ง (หมู่ ๕ และ ๖) รวมทั้งญาติจากตำบลอื่น คือฝาง และบ้านแม ก็มาร่วมด้วย ซึ่งพอจะอนุมานได้ว่า เมื่อมีพิธีการสำคัญๆ ญาติทางไกลก็คงจะได้รับคำบอกเล่าโดยทั่วถึง

พิธีทำขวัญเริ่มด้วยอาจารย์เรียกขวัญยกขันครูขึ้นจบบูชาครู แล้วเอาปลายด้ายในพานดอกไม้ข้างหนึ่งมาใส่ในมือลูกแก้ว ส่วนปลายอีกข้างหนึ่งยังคงอยู่ในพานนั้น ต่อจากนั้นก็กล่าวเรียกขวัญเป็นคำบาลี และคำพื้นเมืองปนกัน ใจความก็เช่นเดียวกับการทำขวัญเรียกขวัญทั่วๆ ไป เสร็จแล้วก็ทำพิธีบัดเคราะห์ลูกแก้วโดยการว่าคาถาบางอย่าง แล้วเอาด้ายผูกข้อมือซ้ายของลูกแก้วแล้วว่าคาถา "มัดขวัญ" เพื่อมิให้ขวัญหนี พิธีทำขวัญสิ้นสุดลงด้วยการเอาปลายด้ายอีกข้างหนึ่งผูกข้อมือขวาของลูกแก้ว และสั่งสอนเป็นใจความว่า "ต่อแต่นี้ไป จะได้เป็นศิษย์ตถาคตแล้ว การบวชเรียนไม่ใช่ของง่าย ถ้าพ่อแม่ไม่ได้เลี้ยงดูมา ก็จะไม่ได้เติบโตจนได้บวชเรียนเช่นนี้"

เมื่อทำขวัญเสร็จแล้วก็เป็นเสร็จพิธีสำหรับวันนี้

วันบวช (๘ มิถุนายน ๒๕๐๖) ในตอนเช้าได้มีการจัดเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ไว้คือ

๑. ชะลอมไม้ไผ่ปากกว้าง (สาง) บรรจุสิ่งของต่าง ๆ รวม ๑๔ ที่ สำหรับถวายพระ และเณร ที่จะมาร่วมในพิธีบวช

๒. คนโทน้ำมีดอกไม้บ้ก ๑๔ ที่ เงินที่ละ ๑๕ บาท

๓. กระทงใส่หมากพลู บุหรี่ ฯลฯ รวม ๑๔ ที่

พอประมาณ ๘.๓๐ น. ก็จัดขบวนนำลูกแก้วและสิ่งของต่าง ๆ ที่จะใช้ในการบวชไปวัด และเข้าไปประชุมพร้อมกันอยู่ในวิหาร สิ่งต่าง ๆ ที่นำไปเพิ่มเติมอีกก็คือ สำรับคาวหวาน รวม ๓ ที่ สำหรับถวายพระรัตนตรัย ภาชนะใส่หมากและพลู (หมากสุ่มและพลูสุ่ม) สำหรับพระประธานในวิหาร เครื่องอัฏฐบริขาร และมุ้งหมอน ผ้าห่ม เสื่อ ฯลฯ สำหรับผู้บวช

เมื่อจัดสิ่งของและสถานที่ ตลอดจนพระภิกษุจากวัดอื่น ๆ อีก ๘ รูป รวมทั้งเจ้าอาวาสวัดกิ่วแลหลวง ซึ่งจะเป็นประธานในการบวชครั้งนี้ มาถึงเรียบร้อยแล้ว ก็เริ่มพิธีเมื่อเวลา ๙.๓๐ น. ตามลำดับดังนี้คือ

๑. เจ้าอาวาสวัดอุเม็งถวายใบอนุญาตบรรพชา ซึ่งเจ้าคณะอำเภอสันป่าตองออกให้ แก่เจ้าอาวาสกิ่วแลหลวงซึ่งเป็นองค์อุปัชฌาย์ในการบวช

๒. "ลูกแก้ว" ซึ่งตอนนี้ยังแต่งเครื่องขาวอยู่ เข้าไปกราบบิดาของตน ๓ ครั้ง แล้วรับเอาไตรไป

๓. ลูกแก้วเข้าไปตรงหน้าอุปัชฌาย์ กราบพระประธาน ๓ ครั้ง และพระภิกษุอื่น ๆ อีก ๓ ครั้ง แล้วคุกเข่าประคองผ้าไตร กล่าวคำขอบรรพชา แล้วส่งผ้าไตรให้อุปัชฌาย์

๔. อุปัชฌาย์กล่าวคำตักเตือนลูกแก้ว ซึ่งบางตอนมีใจความว่า "เราจะบวชเรียนแล้ว ต้องมีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ควรจะรู้ว่าพระพุทธองค์ทรงคุณธรรมดีเพียงไร ท่านตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงรู้ดีรู้ชอบ ทรงเมตตาสัตว์ทั้งปวง

เราจะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามพระธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระองค์ เพราะจะทำให้เราเป็นคนดี พระสงฆ์คือผู้ที่สั่งสอนพระธรรมแก่ชาวบ้าน เราจะต้องยึดพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง..."

ต่อจากนี้ก็ชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ได้บวชย่อมได้เปรียบผู้อื่น เพราะได้มีโอกาสเล่าเรียนพระธรรม

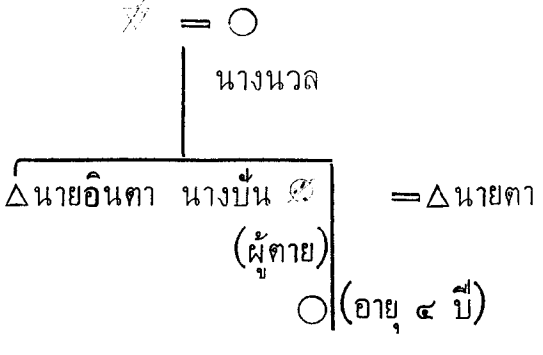
๕. เสร็จแล้ว อุปัชฌาย์ก็สวม "อังสะ" ให้ลูกแก้ว และให้ท่องบท เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ แล้วสอนว่าสิ่งทั้ง ๕ นี้ ต้องเจริญภาวนา "กรรมฐาน" อยู่เสมอ เพื่อให้รำลึกได้เสมอว่า เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนย่อมเสื่อมและสูญสลายไป แล้วส่งผ้าไตรให้ลูกแก้ว ซึ่งรับเอาไปครองณมุมหนึ่งของวิหาร มีพระภิกษุอีก ๓ รูปช่วยครองผ้าให้ เมื่อเสร็จแล้วสามเณรบวชใหม่ เข้ากราบอุปัชฌาย์ ๓ ครั้ง และกล่าวคำขอศีล ๑๐ อุปัชฌาย์ให้ศีล ๑๐ เสร็จแล้ว สามเณรสวดภาษาบาลีเป็นการขอสมาสงฆ์ พระภิกษุ ทั้งหมดสวดให้พร พิธีสิ้นสุดลงด้วยอุปัชฌาย์สวมลูกประคำให้สามเณรและให้โอวาทอีกครั้งหนึ่ง

พิธีบวชเป็นอันสิ้นสุดลงเพียงนี้ ต่อจากนี้ก็เป็นการถวายของ และอาหารแก่พระภิกษุสามเณรทั้งหมด

๗. พิธีทำศพที่หมู่บ้านอุเม็ง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

คณะวิจัยได้มีโอกาสสังเกตพิธีการทำศพที่หมู่บ้านอุเม็งรายหนึ่ง ซึ่งมีพิธีการและรายละเอียดบางอย่างดังต่อไปนี้

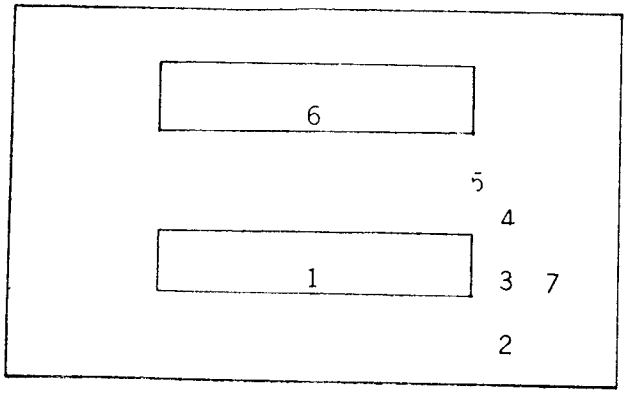
แผนผังเครือญาติ

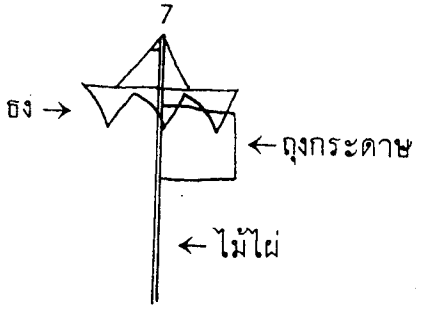

ผู้ตายชื่อนางปั่น อายุ ๒๖ ปี แต่งงานแล้วและมีบุตรหญิงคนหนึ่งอายุ ๔ ขวบ สามีชื่อนายตา เป็นชาวบ้านอุเม็งเหมือนกัน เมื่อแต่งงานแล้วตอนแรกๆ สามีมาอยู่บ้านภรรยา และหลังจากมีบุตรแล้วจึงแยกเรือนมาปลูกอยู่ต่างหาก แต่ก็ยังอยู่ในบริเวณเดียวกันกับบ้านแม่ยาย นางปั่นป่วยเป็นโรค "ลมกลัด ลมเสียด" อยู่ประมาณ ๒ วัน และถึงแก่กรรมเมื่อประมาณ ๒ น. ของคืนวันที่ ๕ พฤษภาคม และคณะได้ไปสังเกตพิธีศพในเช้าวันรุ่งขึ้น

ชาวบ้านอุเม็งนี้มี ๒ พวก คือส่วนใหญ่เป็น พวกลัวะ ซึ่งอพยพมาจากที่อื่น แต่ก็มีคนเมืองเข้ามาอยู่ประปนประมาณ ๘ ครอบครัว ซึ่งมีครอบครัวของนางนวลรวมอยู่ด้วย ผู้ตายเป็นลูกของนางนวล ชาวอุเม็งจึงถือว่าเป็นคนเมือง และทำพิธีศพแบบคนเมือง แต่ตามความเป็นจริงนั้น คนพื้นเมืองทางภาคเหนือใช้วิธีเผาศพกันทั้งนั้น แต่ที่หมู่บ้านอุเม็งซึ่งเป็นพวกลัวะใช้วิธีฝังศพ คนเมืองที่อยู่ในหมู่บ้านจึงต้องปฏิบัติตามโดยอนุโลม มีแตกต่างกันอยู่ที่ใช้โลงใส่ศพเอาไปฝัง และฝังที่ป่าช้าอีกแห่งหนึ่ง ส่วนพวกลัวะใช้ท่อนไม้ขุดใส่ศพ และฝังที่ป่าช้าอีกแห่งหนึ่งของหมู่บ้าน

มีประเพณีอยู่ว่าเมื่อผู้ใดถึงแก่กรรมลง หลงจากนั้นไม่นานก็มีการอาบน้ำศพ แล้วเปลี่ยนเสื้อผ้าใส่ชุดที่ผู้ตายรักที่สุด แล้วเอานอนบนเสื่อที่มีผ้าห่มคลุม มีการมัดศพ ๓ แห่ง คือที่ข้อศอก เข่า และข้อเท้า มีด้ายดิบมัดข้อมือให้พนมมือมีกรวยใส่ดอกไม้ธูปเทียนใส่ในอุ้งมือ จัดวางศพไว้ในห้องนอน พร้อมด้วยเครื่องประกอบต่างๆ ดังรูปข้างล่างนี้

๑. ศพมีผ้าห่มคลุม และมีผ้าขาวคลุมทับอีก ๒ ผืน

๒. ตะเกียงจุดไว้ตลอดเวลา

๓. กระทงใส่อาหาร

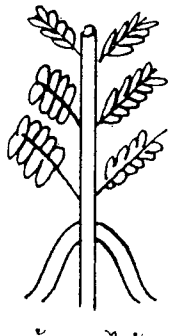
๔. ข้าวนึ่งห่อใบตอง

๕. ถาดใส่อาหารและข้าวนึ่ง

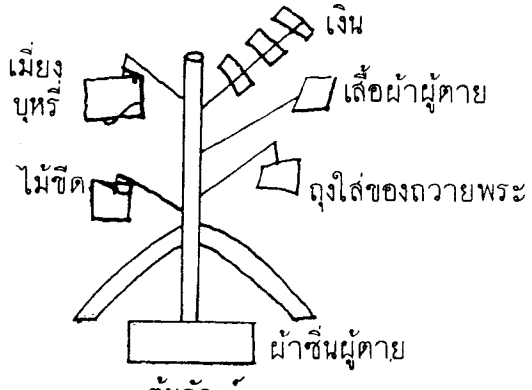
๖. ที่นอน

๗. ธง ๓ หางและถุงกระดาษใส่ข้าวตอกดอกไม้

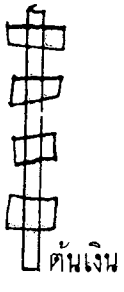
ในเช้าวันนั้นเวลาประมาณ ๙.๐๐ น. เณรองค์หนึ่งจากวัดอุเม็งได้รับนิมนต์ให้มาสวดให้ผู้ตาย เณรเข้าไปในห้องที่ไว้ศพ นั่งลงบนที่นอน (๖) และสวดจากคัมภีร์ใบลานเป็นภาษาเมืองประมาณ ๑๕ นาทีและลากลับ ผู้ที่อยู่ในห้องฟังสวดก็มี ชายสูงอายุคนหนึ่ง และมารดาของผู้ตายเท่านั้น ที่เฉลียงบ้านข้างนอกห้อง มีผู้ชายกลางคนนั่งจับกลุ่มกันอยู่ประมาณ ๖-๗ คน นอกจากจะพูดคุยกันแล้ว ก็ช่วยกันจัดต้นดอกไม้ ต้นกัณฑ์ และต้นเงินสำหรับถวายพระและเณรที่จะมาในงานศพนี้

ต้นดอกไม้

ต้นกัณฑ์

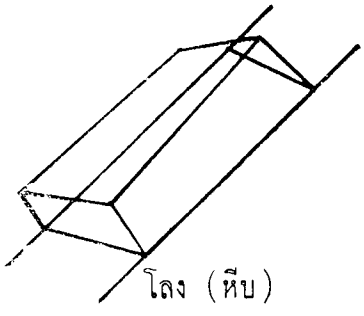

ต้นเงิน

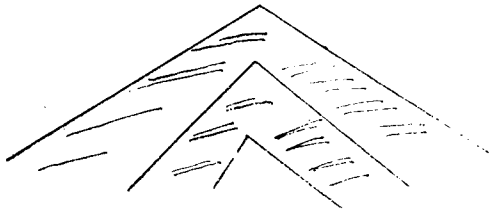
ระหว่างนี้มีชาวบ้านทะยอยกันมาเยี่ยมศพอยู่เรื่อย ๆ ทุกคนจะนำดอกไม้ เมี่ยง บุหรี่ และเทียนมาคำนับศพด้วย นอกจากนั้นก็จะบริจาคเงินช่วยอีกรายละ ๑-๒บาท ซึ่งมีชายสูงอายุผู้หนึ่งเป็นคนคอยรับใส่ไว้ในหีบไม้ ในหมู่ผู้ชายกลุ่มนี้ มีผู้ใหญ่บ้านและอดีตอาจารย์วัดรวมอยู่ด้วย

ที่ลานบ้าน มีผู้หญิงอยู่ ๒ กลุ่ม ๆ ละ ๖-๗ คน กำลังช่วยกันทำขนมเทียน (ขนมจ๊อก) และจัด "ก๋วยสาง" คือตะกร้าไม้ไผ่สานขนาดเล็ก ๖ ใบ ขนาดใหญ่ ๑ ใบ ภายในบรรจุสิ่งต่าง ๆ คือ ข้าวสาร มะพร้าวอ่อน หมาก พลู บุหรี่ เมี่ยง กล้วย ไม้ขีด เทียน และดอกไม้ สิ่งเหล่านี้จัดไว้เพื่อถวายพระและเณรก่อนจะนำศพไปฝั่ง ที่บ้านอีกหลังหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกันมีหญิงสาว ๓-๔ คน ช่วยกันทำหรีดดอกไม้สดสำหรับประดับหีบศพ เรื่องพวงหรีดนี้สอบถามได้ความว่า เป็นประเพณีของคนไทย (เมือง) ถ้าเป็นพวกลัวะจะไม่มีการประดับด้วยหรีดเลย แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องพวงหรีดน่าจะเป็นเรื่องสมัยใหม่ ที่นำมาประกอบภายหลัง ประเพณีดั้งเดิมอาจจะไม่มีก็ได้

ที่ถนน (ตรอก) หน้าบ้าน มีผู้ชายอยู่ ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีอยู่ ๕—๖ คน ช่วยกันต่อโลงใส่ศพ ทั้งโลงคานหาม และโครงไม้ไผ่สานครอบข้างบน (แมว) ทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซีกแล้วใช้กระดาษกรุบีดอีกทีหนึ่ง โลงนี้ไม่มีฝาปิด แต่ใช้ "แมว"แทน

โลง (หีบ)

ฝาครอบ (แมว)

อีกวงหนึ่งมีเกือบ ๒๐ คน นั่งล้อมวงเล่นการพนันลูกเต๋ากันอยู่ เรื่องการพนันนี้ดูจะเป็นธรรมเนียมทั่ว ๆ ไป ทางถิ่นนี้ คือเมื่อมีศพอยู่กับบ้านก็จะมีการพนัน และจะเลิกทันทีเมื่อนำศพออกจากบ้าน

เวลาประมาณ ๑๐ น. เจ้าอาวาสวัดอุเม็งมาเทศน์ในห้องที่ไว้ศพ ๑ จบ แล้วกลับ พอใกล้ถึงเวลาเพล เจ้าภาพก็จัดข้าวปลาอาหารไปถวายพระและเณรที่วัด หลังจากนั้นก็เลี้ยงกลางวันแก่ผู้ที่มาช่วยงาน และเยี่ยมศพ

ตอนบ่ายมีภิกษุ ๒ รูป คือเจ้าอาวาสวัดอุเม็ง และภิกษุจากวัดหนองบึงมาสวด "ชักบังสุกุล" โดยนั่งข้าง ๆ ศพองค์ละข้าง เมื่อสวดจบแล้วก็ชักผ้าขาวที่คลุมศพไปองค์ละผืน สิ่งของต่าง ๆ ที่วัดเตรียมไว้เช่น ต้นดอกไม้ ต้นกัณฑ์ ต้นเงิน และตะกร้าไม้ไผ่บรรจุสิ่งของต่าง ๆ ก็นำไปถวายพระ และเณรที่วัดในตอนนี้ แล้วก็ถึงเวลาจะนำศพลงจากบ้าน ซึ่งเมื่อก่อนจะถึงเวลานี้เล็กน้อย ก็มีคนนำกาบกล้วยตัดเป็นท่อน ๆ มาวางยาวทาบลงตามขั้นบันไดทุก ๆ ขั้น ซึ่งความจริงแต่ก่อนใช้กลับบันไดเสียเลย แต่บัจจุบันทำไม่สะดวกเลยใช้วิธีนี้แทน โดยมีความเชื่อว่าผีกับคนจะใช้บันไดร่วมกันไม่ได้ต้องใช้คนละอัน (คติอีกอย่างหนึ่งเชื่อว่า เพื่อไม่ให้ผีจำบ้านของตนได้) นอกจากนี้เมื่อหามศพลงบันไดไปแล้ว คนที่อยู่บนบ้านก็รีบเทน้ำจากตุ่ม ไห และภาชนะต่าง ๆ บนบ้านลงดินจนหมด เมื่อสอบถามได้รับคำอธิบายเป็นสองนัย นัยแรกเชื่อว่าเป็นการชำระล้างความเจ็บไข้ได้ป่วยให้หมดสิ้นไป อีกนัยหนึ่งมีผู้เปรียบเทียบให้ฟังว่า ผู้ที่ตายไปแล้วย่อมไม่ฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาอีกได้เช่นเดียวกับการเทน้ำจากภาชนะต่าง ๆ ลงดิน จะกลับเอาน้ำนั้นไปใส่คืนภาชนะอย่างเก่าอีกย่อมทำไม่ได้ ศพนั้นเมื่อหามลงจากบ้านแล้วก็นำไปใส่โลงที่เตรียมไว้ แต่ก่อนที่จะเอาฝาครอบ ก็มีพิธีตัด "ตัดผ้าย" คือผู้เฒ่าคนหนึ่งล้วงเอากรวยดอกไม้สองกรวยซึ่งเตรียมใส่ไว้ในโลงก่อนแล้วขึ้นมา มีด้ายดิบเส้นหนึ่งยาวประมาณหนึ่งศอก ผูกกรวยไว้ปลายละกรวย สามีผู้ตายถือกรวยอันหนึ่งไว้ อีกกรวยหนึ่งวางไว้ที่คานหามโลงศพ ผู้เฒ่าเอามีดโต้สับกลางด้ายให้กรวยทั้งสองขาดจากกันพร้อมกับพูดว่า "เวลานี้ตายไปจากกันแล้ว ผัวเป็นบ่าว เมียเป็นสาว ต่างคนต่างไปเสีย" (ตัดผัวตัดเมีย) ซึ่งเชื่อว่าเป็นการขาดจากกัน หมดความรักและห่วงใยซึ่งกันและกัน สามีจะเก็บกรวยอันที่ตนถือไว้ ส่วนอีกอันหนึ่งใส่คืนลงไปในโลงศพแล้วปิดฝาครอบ

ขบวนหามศพ มีชายสูงอายุคนหนึ่งถือธงสามหาง (อันที่อยู่ในห้องหัวศพ) นำหน้า ถัดมาก็มีคนถือตะเกียง หมอน อาหารที่วางไว้ที่หัวศพ กาบกล้วยที่วางพาดบันได ไม้ไผ่ที่เหลือจากทำโลง สิ่งเหล่านี้ต้องเอาไปทิ้งที่หลุมฝังศพทั้งหมด คนหามศพมี ๘ คน นอกนั้นเป็นผู้เดินตามศพ ประมาณ ๔๐—๕๐ คนซึ่งเป็นชายล้วน เมื่อ

ไปถึงป่าช้าซึ่งเป็นที่เว้นไว้เฉพาะสำหรับฝั่งศพ เป็นป่าละเมาะเล็ก ๆ กลางทุ่งนาริมหมู่บ้าน ก็วางศพหันศีรษะไปทางเหนือเปิดฝาครอบออก ชายสูงอายุผู้หนึ่งทุบมะพร้าวล้างหน้าศพ แล้วห่อศพด้วยเสื่อไม้ไผ่ ซึ่งวางเตรียมไว้ก้นโลงแล้ว ตอนนี้มีผู้ชาย ๓—๔ คน ช่วยกันขุดหลุมหันศีรษะไปทางเหนือเหมือนกัน เมื่อหลุมเสร็จแล้ว ผู้ที่เอามะพร้าวล้างหน้าศพก็หักกิ่งไม้มากิ่งหนึ่งทำพิธีบั่ดไปบั่ดมา ๒—๓ ครั้ง ที่ปากหลุม ("บั่ดกรรม") พร้อมกับพูดว่า "ขวัญคนให้หนีขวัญผีให้อยู่" แล้วเอาศพออกจากโลงมาลงหลุม ใส่เมี่ยง บุหรี่ หมอน ลงไปในหลุม แล้วช่วยกันเอาดินกลบ ส่วนของกินเอาไว้ข้างนอก เมื่อกลบดินดีแล้วก็เอาโลงมาวางคว่ำบนหลุม และเอาไม้ไผ่ยาว ๆ ๒—๓ อัน ปักยังโลงไว้ให้แน่นเพื่อกันสัตว์คุ้ยเขี่ย ทางหัวศพปักธง ๓ หาง แล้วเอาตะเกียง หมวกสาน วางบนหลุมศพ เป็นเสร็จพิธี จากนั้นก็ทะยอยกันกลับบ้าน ตอนกึ่งทางระหว่างป่าช้ากับหมู่บ้านนั้นมี หญิงสาว ๓ คน นำถังน้ำส้มป่อยมาวางเตรียมไว้ให้บนคันนา และชาวบ้านทุกคนที่ไปร่วมในการฝั่งศพนี้ จะต้องใช้น้ำนี้ล้างมือ และหน้าตาเสียก่อนจึงจะกลับเข้าไปในหมู่บ้านได้

ในวันรุ่งขึ้น และวันต่อ ๆ ไปรวม ๓ วัน บิดามารดาหรือสามีภรรยาของผู้ตายจะต้องจัดอาหารไปทำบุญที่วัด และทำอีกครั้งหนึ่งเมื่อครบ ๗ วัน และบางรายจะจัดทำพิธี "เฮือนทาน" ด้วย เฮือนทานคือบ้านจำลองทำด้วยไม้ไผ่ ใส่สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ อุทิศให้ผู้ตายคล้ายกงเต๊ก นำบ้านไปไว้ที่ต้นโพธิ์ ของต่าง ๆ ที่จัดไว้นั้นถวายพระ เฮือนทานนี้จะจัดทำในวันที่ตายเลยก็ได้

ตามธรรมดาในภาคเหนือนี้ เมื่อนำศพไปเผา จะมีชาวบ้านไปกันทั้งหญิงและชาย แต่ที่หมู่บ้านอุเม็งไม่มีผู้หญิงไปป่าช้าเลย สอบถามได้ความแตกต่างกัน คือ บางคนบอกว่า ผู้หญิงจะไปก็ได้ แต่เนื่องจากไม่มีงานอะไรสำหรับผู้หญิงทำที่ป่าช้า ก็เลยไม่ไป บางคนบอกว่าผู้หญิงมีงานที่จะต้องทำอยู่ที่บ้านแล้วเช่น หุงข้าว ตักน้ำฯลฯ ถ้าไปเสียก็จะไม่มีคนทำงานแทน มีคนหนึ่งอธิบายว่า มีธรรมเนียม ลัวะ โบราณว่า "๘ ค่ำบ่ดีต้มเหล่า ๙ ค่ำบ่ดี เสียผี" เมื่อมีคนตายในคืน ๘ ค่ำ จึงต้องรีบเอาไปฝั่งทันที แต่เพราะเป็นเวลากลางคืน และมีคนอยู่กันน้อย ผู้หญิงกลัวผีจึงไม่กล้าไป เลยเป็นธรรมเนียมที่ผู้หญิงไม่ไปป่าช้าตั้งแต่นานมาแล้ว

๙. สู่ขวัญกล่องข้าว ที่หมู่บ้านพรานเหมือน อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ลูกชายคนเล็กของชาวบ้านผู้หนึ่ง ป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับท้องอยู่หลายวันแล้ว ได้ใช้ยาต่าง ๆ หลายอย่างก็ไม่หาย ผู้เป็นบิดาจึงจัดดอกไม้ เทียนคู่หนึ่ง ข้าวสารกำมือหนึ่ง ไข่ไก่ ๑ ฟอง และเงิน ๑ บาท ไปหา "หมอส่อง" ประจำหมู่บ้าน เพื่อให้ตรวจดูว่าเด็กเป็นอะไร

ในตอนแรก หมอส่อง ก็ทำพิธีกล่าวชุมนุมเทวดา (สัคเค) เสร็จแล้วก็กล่าวอาคมคาถาต่าง ๆ พร้อมกับเสกเป่าลงไปในไข่ซึ่งเขาถือไว้ในมือ หลังจากนั้นก็จุดเทียนส่องที่ไข่ แล้ว "หมอ" ก็ตั้งคำถามเอง และตอบเองโดยการส่องดูที่ไข่นั้น

หมอบอกกับบิดาเด็กว่า เด็กไม่สบายเพราะถูกผีโป่งซึ่งมีอยู่ใกล้ ๆ กับนาของเขา โดยที่วันหนึ่งบิดาของเด็กไปปลูกต้นปอที่ท้องนาและนำเด็กไปด้วย เด็ก ๆ อาจวิ่งเล่นไปเหยียบย่ำเอาผีโป่งเข้า ผีโป่งจึงทำร้ายลูกของเขา โดยมาเอา "ขวัญ" ของลูกของเขาไป เด็กจึงไม่สบาย จะต้องจัดสิ่งของไปเลี้ยงผีที่โคนต้นไม้ใหญ่ มีไข่ต้ม เหล้า ผ้าย และเสื้อของเด็ก ๑ ตัว เมื่อจัดเซ่นผีแล้ว เอาผ้าย และเสื้อกลับมาบ้าน และเอาผ้ายนั้นมัดข้อมือเด็กด้วย หมอยังถามไข่ต่อไปอีกว่าขวัญของเด็กเป็นอย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่า "ขวัญบ่ดีขวัญบ่อยู่" ซึ่งจะต้องทำพิธีสู่ขวัญอีกด้วย พิธีนี้เรียกว่า "สู่ขวัญกล่องข้าว" ผู้ทำพิธีนี้คือปู่ของเด็ก ซึ่งเป็นผู้รู้พิธีกรรมต่าง ๆ ประจำหมู่บ้าน

พิธีนี้ทำเวลากลางคืน มีสิ่งของที่ต้องใช้คือเสื้อผ้าของเด็ก ๑ สำรับ หวี กระจกแหวน ๑ วง กล้วย ๔ ลูก ข้าวต้มผัด ๔ อัน ไข่ต้ม ๑ ใบ ข้าวเหนียว ๑ ปั้น ดอกไม้ ๑ คู่ และผ้ายสำหรับผูกข้อมือ ของทั้งหมดนี้นำมาใส่รวมกันลงในกล่องข้าว (กล่องสำหรับใส่ข้าวเหนียวรับประทานตามบ้าน) และเอาผ้ายไปวัดรอบศีรษะเด็ก สำหรับทำเป็นไส้เทียนจุดในพิธี เมื่อเด็ก ๆ นอนหลับกันหมดแล้ว หมอผู้ทำพิธีก็เปิดฝากล่องแง้มออกครึ่งหนึ่ง จุดเทียนบั๊กที่ปากกล่องข้าว แล้วกล่าวคำสู่ขวัญ เมื่อจบแล้ว หมอก็เข้าไปนอนโดยเปิดฝากล่องข้าวทิ้งไว้ ถ้านอนหลับและฝันว่า เขาเอาเด็กมาให้หรือเอาของดี ๆ มาให้ ก็จะลุกขึ้นมาปิดฝากล่อง และรุ่งเช้าก็จะเปิด

กล่องเอาผ้ายในกล่องไปผูกข้อมือเด็กเป็นเสร็จพิธี แต่ถ้ายังไม่ผั่นดังกล่าว คืนต่อ ๆ ไป ก็ต้องทำพิธีสู่ขวัญอีก จนกว่าจะผั่น ถ้าหลาย ๆ คืนเข้าก็ยังไม่ผั่นนั่นก็แสดงว่า "ขวัญ" ไม่ยอมกลับคืนมาสู่ร่างคนไข้จะต้องตาย

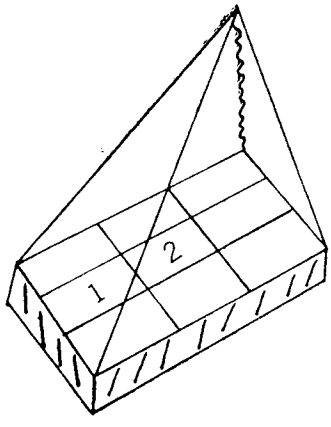
๙. พิธี "แต่งแก้" บ้านพรานเหมือน อ. เมือง จังหวัดอุตรธานี

พิธีนี้ทำให้แก่ผู้หญิงท้องแก่ใกล้จะคลอด ปกติทำเมื่อท้องได้ประมาณ ๘ เดือน และทำกันทุกคน โดยมีความเชื่อกันว่า ก่อนที่เด็กจะมาปฏิสนธิในครรภ์ เด็กมีแม่อยู่ก่อนคนหนึ่งเรียกว่า "แม่เก่าแม่หลัง" การให้เครื่องเซ่นสรวงและเครื่องกำนัลแก่แม่เก่าแม่หลัง ก็เพื่อจะขอเด็กนั่นเอง นอกจากนี้ยังเชื่อกันอีกว่า แม่เก่าแม่หลังเป็นเทวดาชื่อ "ปู่แถนย่าแถน" อยู่บนฟ้าซึ่งเรียกกันว่า "เมืองแถน" ปู่แถนย่าแถนเป็นคนสร้างและอนุญาตให้มนุษย์ลงมาเกิด ถ้าไม่ทำพิธีนี้ปู่แถนย่าแถนจะเอาเด็กกลับคืน เพราะเด็กบางคนหนีลงมาเกิดโดยไม่ได้รับอนุญาต นอกจากนี้ก็เพื่อให้เด็กคลอดง่ายและเลี้ยงง่ายอีกด้วย

พิธีแต่งแก้รายที่จะกล่าวถึงนี้ ทำที่ "บ้านน้อย" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านพรานเหมือน เริ่มพิธีเมื่อเวลาประมาณ ๑๕ น. นอกจาก "หมอ" ผู้ทำพิธี และสามีภรรยาแล้ว ก็ไม่มีการเชิญญาติพี่น้องและแขกอื่น ๆ มาเลย

"หมอ" เป็นผู้จัดเครื่องบูชา และเครื่องสังเวยต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย

คาย เครื่องบูชาใส่ในขัน มีดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่ แพรยาว ๑ วา เงิน ๕ บาท ผ้าเวียนรอบศีรษะหญิงมีครรภ์ สำหรับทำไส้เทียน

กระทง เครื่องสังเวย ทำด้วยกาบกล้วยจัดแบ่งเป็นช่อง ๆ รวม ๙ ช่อง

ช่องที่ ๑ ใส่เครื่องมือต่าง ๆ ของแถน ซึ่งเชื่อว่าใช้ในการสร้างมนุษย์ คือ เบ้า ราง คีม ค้อน สูบลม เครื่องมือเหล่านี้ปั้นด้วยดินเหนียว เป็นเครื่องบูชาแถน และใส่เทียนคู่อายุ สำหรับบูชาเทวดา เพื่อให้อายุยืนอีกด้วย

ช่องที่ ๒ ใส่รูปเด็กแกะด้วยกาบกล้วย และของอื่น ๆ คือหาบมะพร้าว หาบตาล หาบพืน รวมทั้งของใช้ประจำตัวของเด็กคือช้องผม หวี บันไดแก้ว สิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้ทำเป็นแบบย่อ ๆ ทั้งสิ้น

ช่องอื่น ๆ ใส่เครื่องสังเวยต่าง ๆ ปน ๆ กันลงไป ได้แก่ข้าวดำ (ข้าวเหนียวผสมงา) ข้าวแดง (ข้าวเหนียวผสมน้ำตาลแดง) ข้าวเหลือง (ข้าวเหนียวผสมไข่) ปลาแห้ง (บางรายใส่ พริก มะเขือ ปลาร้า)

นอกจากนี้ เอาดินเหนียวปั้นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ประจำทิศใส่ไว้ทุกช่องคือ

ชาย→

ตะวันตก

เสือ	นาค	หนู
สิงโต		ช้าง
แมว	ครุฑ	วัว

ใต้ เหนือ

ตะวันออก

←หญิง

โดยมีความเชื่อถือกันว่าในชีวิตของคนเราแต่ละปี เราพึ่งสัตว์แตกต่างกันไปแล้วแต่อายุของเรา เริ่มแต่ปีเกิดผู้ชายพึ่งเสือ และผู้หญิงพึ่งวัว แล้วนับเวียนไปตามลูกศร เพื่อจะได้ทราบว่าในปีที่เราอายุเท่านั้นเท่านี้ เราพึ่งสัตว์อะไร จะมีลักษณะของชีวิตเป็นอย่างไร เข้าทำนองดูดวงชะตาประจำปี สัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องเซ่นแม่เก่าแม่หลัง คล้าย ๆ กับเป็นสินจ้างรางวัลเพื่อเด็กที่เกิดมาจะได้อยู่รอดและแข็งแรง

ลำดับการทำพิธีมีดังต่อไปนี้

หมอผู้ทำพิธี เอาผ้ายผูกเชื่อมโยงระหว่างกระทงกับคายเสียก่อน เสร็จแล้วเริ่มพิธีด้วยการ "ควดข้าว" คือกำข้าวเหนียวก้อนหนึ่งไว้ในมือ นำไปใกล้หญิงมีครรภ์ โบกก้อนข้าวไปมาตรงหน้าหญิงนั้นพร้อมกับว่าคาถากำกับด้วย แล้วจึงเอาก้อนข้าวนี้ไปใส่ไว้ในกระทงเครื่องสังเวย การทำเช่นนี้ถือว่าเป็นการเอาเชื้อโรคออกจากตัว เสร็จแล้วก็จุดเทียนซึ่งใช้ไส้มีความยาวรอบศีรษะของหญิงมีครรภ์ เรียกว่า "เทียนเวียนหัว" ที่ใช้ไส้ยาวเช่นนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่า พิธีนี้มิได้ทำให้แก่ใครอื่น แต่ทำให้แก่หญิงมีครรภ์นั้นแต่ผู้เดียว เมื่อจุดเทียนปักไว้ที่กระทงแล้วก็สวดบทสัคเค กล่าวอัญเชิญเทวดาให้มาชุมนุมกันเป็นพยานในพิธี "หมอ" บอกว่าพิธีเช่นนี้ไม่อัญเชิญพระพุทธเจ้า เพราะถือว่ามีเทวดามาก่อนพระพุทธเจ้า ต่อจากนี้ก็อ่านจากตำราเป็นภาษาท้องถิ่น สอบถามได้ความว่าเป็นการขอเชิญแถนลงมารับเครื่องบูชาและเครื่องสังเวยต่าง ๆ เพราะแถนแต่งคนลงมาเกิด และให้วัวควายมาใช้ท้ามาหากิน แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งโรคาพยาธิลงมาด้วย ขอให้บูแถนย่าแถนเอาโรคร้ายต่าง ๆ กลับคืนไป ขอชีวิตเด็กไว้และอย่าให้เจ็บป่วยด้วย เสร็จแล้วก็ทำน้ำมนต์และจุดเทียนคู่อายุ และกรวดน้ำโดยเอาน้ำมนต์หยาดลงในกระทง ส่งส่วนบุญให้แก่แม่เก่าแม่หลง แล้วหญิงมีครรภ์ก็เอาน้ำมนต์รดศีรษะ แล้วใช้มือสลัดน้ำจากศีรษะให้ตกลงในกระทง เชื่อว่าเป็นเสมือนหนึ่งการสลัดโรคออกจากตัว "หมอ" เอาผ้ายผูกข้อมือให้หญิงมีครรภ์ โดยมีคติว่า "ผูกแขนซ้ายขวัญมาผูกแขนขวาขวัญอยู่" และให้พรเป็นเสร็จพิธี หลังจากนั้นสามีของหญิงมีครรภ์ก็เอากระทงไปวางนอกบริเวณบ้านทางทิศเหนือ เพราะอายุของหญิงมีครรภ์ในปีนั้นพึงช้าง ส่วน "คาย" เป็นส่วนของหมอผู้ทำพิธี

ภาคผนวก ๒

๑. ลักษณะครัวเรือนและภูมิหลัง

ชื่อหัวหน้าครัวเรือน.....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....

ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

๑. เรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลซึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่ในครัวเรือน

ลำดับที่บุคคล (เริ่มด้วยหัวหน้าครัวเรือน)	ชื่อ
.....	.....
.....	.....

ลำดับที่ครอบครัว	ปีเกิด
.....	.....
.....	.....

ความเกี่ยวข้องทางเครือญาติของ :

สมาชิกในครอบครัวกับหัวหน้าครอบครัว	หัวหน้าครอบครัวกับหัวหน้าครัวเรือน
.....	.....
.....	.....

สภาพสมรส	สถานที่เกิด หมู่บ้าน ตำบล
.....	.....
.....	.....

การศึกษา

สอบไล่ได้ชั้น	จำนวนปีที่อยู่ในโรงเรียน
.....	.....
.....	.....

อาชีพ (ทั้งชายและหญิง)

อาชีพหลัก	อาชีพรอง
.....	....
.....	.....

๒. บุตรคนไหนในครัวเรือนที่กำลังเรียนในโรงเรียน

ชื่อ	ชนิดของโรงเรียน	ชั้น	ที่ตั้ง, โรงเรียน
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๓. เด็กในครัวเรือนที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น

ครอบครัวที่	ชื่อ	ปีเกิด
.....	.....	.....
.....	.....	.....

การศึกษา

สอบไล่ได้ชั้น	จำนวนปีที่เรียนในโรงเรียน
.....	.....
.....	.....

สถานภาพสมรส

สมรสแล้ว / เป็นโสด	ปีที่สมรส
.....	.....
.....	.....

ที่อยู่ปัจจุบัน	กับใคร	เหตุผลที่ออกจากครัวเรือน
.....	.....	.....
.....	.....	.....

๔. ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในครัวเรือน

ก. ครอบครัวเหล่านี้อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน หรือแยกกันอยู่ในบริเวณเดียวกัน

(๑) ถ้าอยู่ในเรือนเดียวกันใครเป็นเจ้าของบ้าน (๑).....

(๒) ถ้าแยกกันอยู่ บอกชื่อเจ้าของบ้านเหล่านั้น (๒).....

ข. ครอบครัวเหล่านั้นทำการกสิกรรม

(ก) ในที่ดินผืนเดียวกัน (ก).....

(ข) ในที่ดินคนละเจ้าของ (ข). .....

(๑) ถ้าผืนเดียวกันใครเป็นเจ้าของ (๑).....

(๒) ถ้าแยกกันใครเป็นเจ้าของ (๒) .....

ค. ครอบครัวเหล่านั้น

(ก) เก็บข้าวไว้ในยุ้งเดียวกัน (ก).....

(ข) เก็บข้าวไว้ต่างหาก (ระบุว่าคนละยุ้ง หรือยุ้งเดียวกันแต่คนละส่วน)

(ข).... .....

(๑) ถ้าเก็บไว้ในยุ้งเดียวกันใครมีอำนาจจัดการ ชื่อ.....

ง. ครอบครัวเหล่านั้น

(ก) เก็บเงินเป็นกองกลาง หรือ (ก).....

(ข) ต่างคนต่างเก็บเงินที่หามาได้ (ข).....

(๑) ถ้าเก็บเป็นกองกลางใครเป็นผู้ควบคุมดูแล ชื่อ.....

(๒) รายได้ประเภทใดที่เก็บรวมเป็นกองกลาง .....

และรายได้ประเภทใดที่แยกกันเก็บ .....

จ. ครอบครัวเหล่านั้นทำครัว

(ก) รวมกัน (ก).....

(ข) แยกกัน (ข).....

(๑) ถ้าทำรวมกัน ครอบครัวหนึ่งออกค่าใช้จ่าย

ทั้งหมดหรือทุกครอบครัวเฉลี่ยกันออก .....

(๒) ถ้าครอบครัวหนึ่งออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด

ระบุชื่อหัวหน้าครอบครัวนั้น .....

๕. ประวัติการสมรส

ก. หัวหน้าครอบครัว (๑)

๑. การสมรสครั้งปัจจุบัน เป็นครั้งแรกหรือไม่ ใช่.....ไม่ใช่.....

๒. ถ้าเคยสมรสมาก่อน ระบุรายละเอียด

สมรสครั้ง	ปีที่สมรส	ปีที่การสมรสสิ้นสุด
ที่หนึ่ง.....	.....	.....
ที่สอง.....	.....	.....
ที่สาม	.....	.....

เหตุสิ้นสุดการสมรส

คู่สมรสตาย	แยกกันอยู่ (เหตุผล)	หย่า (เหตุผล)
.....	.....	....
.....	.....,	.....

จำนวนบุตรที่เกิดกับคู่สมรส

ชาย.....

หญิง.....

ที่อยู่อาศัยของบุตรเหล่านั้น

อยู่กับมารดา.....

อยู่กับบิดา.....

อยู่กับคนอื่น (ระบุเหตุผล).....

ข. หัวหน้าครอบครัว (๒)

ค. หัวหน้าครอบครัว (๓)

๖. ก. รายละเอียดการสมรสครั้งปัจจุบันของหัวหน้าครอบครัว

(ถ้าหากเป็นหม้าย สอบถามการสมรสครั้งหลังสุด)

หัวหน้าครอบครัว	ปีที่สมรส	สมรสโดยวิธี (เช่น ใส่เอา, กินแขก อื่น ๆ)
ที่หนึ่ง	.....	.....
ที่สอง	.....	.....
ที่สาม	.....	.....

เงินที่ให้กับฝ่ายหญิง (๑) อยู่กับบิดามารดาฝ่ายชาย .....

(๒) อยู่กับบิดามารดาฝ่ายหญิง.....

เงินของขวัญและอื่น ๆ ในการแต่งงาน (๑) เงินทุน.....

(๒) อื่น ๆ .....

ข. หลังการสมรส บิดามารดาให้อะไรแก่คู่สมรสบ้าง

หัวหน้าครอบครัวที่... ที่ปลูกบ้าน ที่ทำการกสิกรรม เงิน เครื่องมือเครื่องใช้

บิดามารดาฝ่ายชาย เนื้อที่.....เนื้อที่..... จำนวน..... ชนิด.....

บิดามารดาฝ่ายหญิง ให้เมื่อไร.....ให้เมื่อไร..... ให้เมื่อไร..... ราคา.....

เพื่อทำอะไร.....ให้เมื่อไร.....

๗. ประวัติเรื่องที่อยู่อาศัยของการสมรสครั้งปัจจุบัน (ถ้าเป็นหม้าย ให้ถามเกี่ยวกับการสมรสครั้งหลังสุด

หัวหน้าครอบครัว (๑)

๑. ปีที่สมรส

๒. คู่สมรสเป็นญาติกันหรือไม่ (ถ้าเป็นระบุให้ชัดเจน)

๓. หลังการสมรสแล้วครอบครัวอยู่ที่ไหน

ก. กับบิดามารดาฝ่ายหญิง .....

ข. กับบิดามารดาฝ่ายชาย .....

ค. กับญาติของฝ่ายหญิง .....

ง. กับญาติของฝ่ายชาย .....

จ. อยู่กันตามลำพัง .....

๔. อยู่ที่นั่นนานเท่าไร .....

๕. บ้านหลังที่อยู่ปัจจุบันเป็นของใคร

(ก) บิดามารดาฝ่ายหญิง ภรรยาได้รับมรดกบ้านหลังนี้แล้วหรือยัง

(ข) บิดามารดาฝ่ายชาย สามีได้รับมรดกบ้านหลังนี้แล้วหรือยัง

(ค) ญาติของฝ่ายหญิง ภรรยาได้รับมรดกบ้านหลังนี้แล้วหรือยัง

(ง) ญาติของฝ่ายชาย สามีได้รับมรดกบ้านหลังนี้แล้วหรือยัง

(จ) บ้านของตนเอง

๘.

สมร

(๑) อยู่ในบริเวณเดียวกันกับบิดามารดาฝ่ายหญิง

(๒) อยู่ในบริเวณเดียวกันกับบิดามารดาฝ่ายชาย

(๓) อยู่ในที่ดินของตนเอง

(๔) อื่น ๆ (ระบุรายละเอียด)

๖. อาศัยอยู่ในบ้านหลังนี้นานเท่าไรแล้ว

๘. การรับมรดกและที่อยู่อาศัยของพี่น้องแท้ ๆ ของหัวหน้าครอบครัวและคู่สมรส

หัวหน้าครอบครัว (๑)

ลำดับที่	เพศ	ยังมีชีวิตหรือตาย	สมรส/โสด	ที่อยู่ปัจจุบัน
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

จำนวนที่ดินได้รับมรดกจากบิดามารดา		ผู้ที่ได้ครอบครองบริเวณบ้านของ
ที่นา	ที่ดินอื่น ๆ	บิดามารดา
.....	.....	.....
.....	.....	.....

ผู้ที่ได้ครอบครองบ้านของบิดามารดา .....

๒. การปฏิบัติกิจทางศาสนาและพิธีกรรมอื่น ๆ

ชื่อหัวหน้าครัวเรือน .....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....

๑. มีผู้ใดบ้างในครอบครัวนี้ ที่เคยเป็นเด็กวัด, บวชเณร และอุปสมบท และเป็นเวลานานเท่าไร

ชื่อ	ลำดับที่ครอบครัว
.....	.....
.....	.....

ศิษย์วัด (นานเท่าไร)	สามเณร (นานเท่าไร)	พระ (นานเท่าไร)	ชี (นานเท่าไร)
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๒. การถวายภัตตาหาร (ใส่บาตร) แด่ภิกษุสงฆ์

ลำดับที่ครอบครัว	บ่อยเพียงใด	ปกติใครเป็นผู้ใส่บาตร
....	.....	....
.....	....	.....

๓. สมาชิกในครัวเรือนนี้ ถวายปัจจัยต่าง ๆ (อาหาร เงิน ของใช้ ฯลฯ) แก่วัด ในโอกาสทำบุญตามประเพณีในปี.....อย่างใดบ้าง

การทำบุญ	ผู้บริจาค	ชนิดของปัจจัย	ประมาณเป็นเงิน	วัดที่ถวาย
สงกรานต์	.....	.....	.....	.....
บวช	.....	.....	.....	.....
เข้าพรรษา	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๔. มีผู้ใดบ้างในครอบครัวที่ได้ช่วยเหลือวัดในการทำงานชนิดอื่น ๆ (ซ่อมแซมก่อสร้าง)

ชื่อ	ลำดับที่ครอบครัว	ชนิดของงาน
.....	.....	....
.....	.....	.....

๕. ผู้ใดบ้างในครัวเรือนที่ไปวัดในวันพระ

ครอบครัวที่	ชื่อ	จำนวนวันพระที่ไปวัด	รับศีล ๕ และศีล ๘	การนอนที่วัด
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๖. มีมารดาคนใดบ้างที่ทำพิธี "แต่งแก้" (พัดแก้) แม่มารในระหว่างตั้งครรภ์

ครอบครัวที่	ชื่อ	เฉพาะบุตรคนแรก	บุตรทุกคน	บุตรบางคน
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๗. ก. การอยู่ไฟ (อยู่เดือน) ใช้เวลานานเท่าไร

บุตรชาย.....

บุตรหญิง.....

ข. เหตุใดจึงอยู่ไฟ (อยู่เดือน) ไม่เท่ากัน

.....

ค. ใครบ้างในครัวเรือนที่ปฏิบัติดังกล่าวข้างบน

ครอบครัวที่.....

ชื่อ.....

จำนวนครั้ง.....

ง. หลังจากคลอดบุตรแล้ว รับประทานยาอะไรบ้าง

ชื่อยา.....

เวลานาน.....

จ. หลังจากคลอดบุตรแล้ว ห้ามรับประทานอะไรบ้าง

ชื่ออาหาร.....

เวลานาน.....

ฉ. หลังจากคลอดบุตรแล้ว ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างไร

ชนิดการรักษาพยาบาล.....

เวลานาน.....

๘. มีการทำบุญบ้านครั้งหลังที่สุดเมื่อไร

.....

๙. ในระหว่าง พ.ศ. .....ท่านได้ทำบุญอื่น ๆ ในบ้านของท่านบ้างหรือไม่ทำ.....ไม่ทำ.....

ชื่อผู้ทำบุญ	ชนิดของพิธี	เหตุผลที่ทำ	วันเดือน	จำนวนพระ
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๑๐. การเลี้ยง "ผีเฮือน" ในปี..... (เฉพาะบ้านอุเม็ง)

ชื่อผู้จัดเลี้ยง	เหตุผล	วัน เดือน	สิ่งของที่จัดเลี้ยง
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๑๑. มีผู้ใดบ้างในครัวเรือนที่ประกอบพิธีเกี่ยวกับการทำนา

ชื่อของพิธี	ผู้ใดทำพิธี	ทำให้ใคร	ชนิดของเครื่องบูชา	ทำเมื่อไร
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

ทำไมจึงต้องทำพิธีนั้น ๆ

.....

.....

๑๒. ครอบครัวนี้ทำการเซ่นไหว้ "เจ้าพ่อผ้าขาว" (พรานเหมือน) หรือ "เสื้อวัด" (อุเม็ง) หรือเปล่า

ทำกี่ครั้ง.....	ในโอกาสอะไร	เหตุผลที่ทำ	ชนิดของเครื่องบูชา
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๑๓. ครอบครัวนี้ทำการเซ่นไหว้ "ตาปู่บ้าน" (พรานเหมือน) หรือ "เสื้อบ้าน" (อุเม็ง) หรือเปล่า

ทำกี่ครั้ง	ในโอกาสอะไร	เหตุผลที่ทำ	ชนิดของเครื่องบูชา
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๑๔. ในครอบครัวนี้มีการทำพิธีอื่น ๆ อะไรบ้างในรอบปี (หมายถึงพิธีกรรมส่วนบุคคลบางอย่าง เช่น การลอยเคราะห์ บูชาพระอุปคุต บูชาเทียน ฯลฯ

ชื่อของพิธี	ทำเพื่ออะไร	ชนิดของเครื่องบูชา	ใครเป็นผู้ทำ
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๑๕. ก. ใน พ.ศ. .....มีงานบวชสมาชิกในครัวเรือนบ้างหรือไม่
มี .....ไม่มี.....

ข. บวชใครบ้าง.....

ค. วัน เดือน ปี ที่บวช.....

๑๖. ก. ใน พ.ศ. .....ได้ประกอบการสมรสสมาชิกในครัวเรือนบ้างหรือไม่
มี .....ไม่มี.....

ข. ใครสมรสบ้าง.....

ค. วัน เดือน ปี ที่สมรส.....

๑๗. มีใครบ้างในครอบครัวที่ป่วยหนักใน พ.ศ. .....

ชื่อผู้ป่วย	อาการป่วย	ใครเป็นผู้รักษา	รักษาโดยวิธีใด
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๑๘. ญาติพี่น้องที่ถึงแก่กรรมไปแล้วนั้น เก็บกระดูกและเถ้าถ่านของผู้ตายไว้ที่ไหนบ้าง

ผู้ตาย	เก็บไว้ในบ้าน	เก็บไว้ที่วัด	เก็บไว้ที่อื่น	ฝังไว้ในป่าช้า
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๑๙. โปรดจัดลำดับความสำคัญของการทำบุญด้วยวิธีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ลำดับที่

๑) ถวายอาหารพระภิกษุสงฆ์ทุกวันธรรมดาและทุกวันพระ .....

๒) บริจาคเงินซ่อมแซมวัด .....

๓) ตนเองอุปสมบท .....

๔) ไปวัดทุกวันพระ .....

๕) บริจาคสิ่งของและเงินในงานทอดกฐิน .....

๖) รักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัดอยู่เป็นนิจ .....

๗) บริจาคเงินสร้างวัดทั้งวัดแต่ผู้เดียว .....

๘) บวชบุตรชายเป็นพระภิกษุ .....

๓. ฐานะทางเศรษฐกิจในครอบครัว

บ้านเลขที่.....ชื่อหัวหน้าครัวเรือน.....หมู่ที่.....ตำบล.....

๑. สมาชิกที่ประกอบอาชีพได้ในครัวเรือน (คัดจากรายการสำรวจครัวเรือน)

ชื่อสมาชิกที่ประกอบอาชีพได้	ครอบครัวที่	อาชีพหลัก	อาชีพรอง
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๒. ครอบครัวของหัวหน้าครัวเรือน ก. หัวหน้าชายและภรรยามีที่นาเท่าใด

	ขนาด(เป็นไร่)	อยู่ที่	สามีรับมรดก	ภรรยารับมรดก	ซื้อ	จดทะเบียนในนามของใคร
แปลงที่ ๑	.....	.....	.....	.....	.....	.....
แปลงที่ ๒	.....	.....	.....	.....	.....	.....
แปลงที่ ๓	.....	.....	.....	.....	.....	.....

รวมทั้งหมด .....

๓. ในปีปัจจุบัน หัวหน้าและครอบครัวทำนาในแปลงไหน (ที่กล่าวในข้อ ๒)

แปลงที่ ..... จำนวนข้าวที่ได้รับ .....

แปลงที่ ..... ,, ,, ,, ...

แปลงที่ ..... ,, ,, ,, ...

๔. ท่านให้ใครเช่าที่นาของท่านและภรรยาบ้างหรือไม่ในปีที่แล้วๆ มา

แปลงที่	ชื่อผู้เช่า	ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ	ผู้เช่าอยู่ที่ไหน
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

จำนวนที่ทำได้	ผู้ให้เช่าลงทุนอย่างไรบ้าง	ค่าเช่า(เงิน/ข้าว)	ให้เช่ามากี่ปีแล้ว
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๕. จำนวนที่นาที่ทำการเพาะปลูกอย่างอื่น

แปลงที่	ปลูกพืชอะไร	เนื้อที่ที่ปลูกพืช	จำนวนเฉลี่ยที่ได้	เงินรายได้
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๖. ท่านให้ใครเช่านาเพื่อปลูกพืชอย่างอื่นในปีที่แล้วๆ มา หรือไม่

แปลงที่	ชื่อผู้เช่า	ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ	ผู้เช่าอยู่ที่ไหน
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

ชนิดของพืช	ผู้ให้เช่าลงทุนอย่างไรบ้าง	จำนวนที่ได้	ค่าเช่า	ให้เช่ามากี่ปีแล้ว
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๗. (ก) ตัวท่านเองเช่านาผู้อื่นทำบ้างหรือไม่

แปลงที่	เนื้อที่	อยู่ที่	ชื่อเจ้าของนา	ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

ที่อยู่เจ้าของนา	จำนวนข้าวที่ได้	เจ้าของนาลงทุนอย่างไรบ้าง	ค่าเช่า	เช่ามากี่ปีแล้ว
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

(ข) ตัวท่านเองเช่านาผู้อื่นเพื่อปลูกพืชอย่างอื่นบ้างหรือไม่

แปลงที่	เนื้อที่	อยู่ที่	ชื่อเจ้าของที่	ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

ที่อยู่เจ้าของที่	ชนิดของพืช	รายได้	เจ้าของที่ลงทุนอย่างไรบ้าง	ค่าเช่า	เช่านากี่ปีแล้ว
.....	.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....	.....

๘. สามีและภรรยามีที่ดินอื่นๆ (นอกจากที่นา) บ้างหรือไม่

แปลงที่ ขนาด อยู่ที่ สามีรับมรดก ภรรยารับมรดก ซื้อ เหตุอื่น จดทะเบียนในนามของใคร

....

....

๙. รายละเอียดการเพาะปลูกในที่ดินทุกแปลงในข้อ ๘.

เพาะปลูกในแปลงไหน ชนิดของพืช เนื้อที่ปลูกพืชแต่ละชนิด จำนวนที่ได้ รายได้

ที่ดินบริเวณบ้าน ....

แปลงที่ ๑ ....

แปลงที่ ๒ ....

แปลงที่ ๓ ....

๑๐. ท่านให้ใครเช่าที่ดินในข้อ ๘ บ้างในปีที่แล้วๆ มา

แปลงที่ ชื่อผู้เช่า ที่อยู่ของผู้เช่า ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

....

....

ชนิดของพืชที่ปลูก จำนวนที่ได้ ผู้ให้เช่าลงทุนอย่างไรบ้าง ค่าเช่า เช่ามากี่ปีแล้ว

....

....

๑๑. ตัวท่านเองเช่าที่ผู้อื่นปลูกพืชยืนต้น (เช่นลำไย, มะพร้าว) บ้างหรือไม่

แปลงที่ เนื้อที่ อยู่ที่ ชื่อเจ้าของที่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

....

....

ที่อยู่เจ้าของที่ ชนิดพืชที่ปลูก จำนวน/รายได้ เจ้าของที่ลงทุน ค่าเช่า เช่ามากี่ปีแล้ว อย่างไรบ้าง

....

....

๑๒. (ก) ๑. จำนวนข้าวที่ได้ทั้งหมดในปีที่แล้ว (รวมที่ทำเอง, เช่าผู้อื่นทำ และในที่ให้เช่า) นั้น ท่านได้ขายข้าวเปลือกไปกี่ถัง .....

๒. ท่านขายให้ใคร (คนในหมู่บ้านเดียวกัน, โรงสีในหมู่บ้าน, คนกลาง) .....

๓. ท่านขายในราคาถังละเท่าไร .....

๔. ในปีที่แล้ว ครัวเรือนของท่านกินข้าวประมาณกี่ถัง (เป็นอาทิตย์หรือเดือน) .....

๕. ในปีที่แล้ว ท่านสีข้าวที่ไหน (ก) โรงสี..... (ข) ที่บ้าน..... (ค) ทั้งสองแห่ง .....

๖. ท่านเสียค่าจ้างสีข้าวเท่าไร .....

(ข) นอกจากข้าวแล้ว ท่านได้ขายพืชผลชนิดใดอีกบ้าง (พืชที่ได้จากที่ดินของตนเอง, ที่เช่าและให้เช่า)

พืชที่ขาย	จำนวน	ราคาขาย	ขายให้ใคร	ขายที่ไหน(ในหมู่บ้าน, ที่ตลาด)
๑.	.....	.....	.....	.....
๒.	.....	.....	.....	.....
๓.	.....	.....	.....	.....

๑๓. อาชีพอื่นๆ ในครัวเรือน

ท่านและสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว ทำอาชีพอื่นบ้างหรือไม่

ชื่อ	ครอบครัวที่	ชนิดของอาชีพ	ทำงานกี่เดือนในปีที่แล้ว	ทำงานช่วงเวลาไหนของปี
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

ประมาณรายได้ในปีที่แล้ว .....

๑๔. (ก) ครอบครัวของท่านจับปลาบ้างหรือไม่ จับ..... ไม่จับ.....

(ข) ปลาที่จับได้ใช้เพื่อบริโภคหรือขายหรือทั้งสองอย่าง .....

(ค) ถ้าขาย ขายที่ไหน ..... ขายให้ใคร.....

(ง) เมื่อปีที่แล้ว ท่านขายปลาได้เงินประมาณเดือนละเท่าไร .....

๑๕. (ก) เมื่อปีที่แล้วท่านเลี้ยงไก่บ้างหรือไม่ เลี้ยง..... ไม่เลี้ยง.....

(ข) เวลานี้ท่านมีไก่อยู่กี่ตัว.....

(ค) ท่านขยายพันธุ์ไก่โดยวิธี

๑. ฟักไข่ของท่านเอง.....

๒. ซื้อไข่ไก่มาฟักเอง..... ซื้อที่ไหน..... ราคาฟองละ.....

๓. ซื้อลูกไก่มาเลี้ยง..... ซื้อที่ไหน..... ราคาตัวละ.....

(ง) ท่านขายไข่ไก่เดือนละประมาณกี่ฟอง..... ราคาฟองละ.....

(จ) ท่านขายไข่ไก่ให้ใคร.....

(ฉ) ท่านขายไข่ไก่ที่ไหน .....

(ช) คิดอย่างเคร่า ๆ ท่านขายไก่เดือนละกี่ตัว.....

(ซ) ท่านขายไก่ให้ใคร.....

(ญ) ท่านขายไก่ที่ไหน.....

๑๖. (ก) เมื่อปีที่แล้วท่านเลี้ยงหมูหรือเปล่า เลี้ยง..... ไม่เลี้ยง.....

(ข) เวลานี้ท่านมีหมูกี่ตัว.....

(ค) ท่านผสมพันธุ์หมูของท่านเองหรือซื้อ.....

ซื้อจากที่ไหน..... ราคาตัวละ.....

(ง) ปีที่แล้วท่านขายหมูไปประมาณกี่ตัว.....

(จ) ราคาเฉลี่ยประมาณตัวละ.....

(ฉ) หมูตัวหนึ่ง ๆ ท่านได้กำไรสุทธิประมาณเท่าไร.....

(ช) ตามปรกติท่านขายหมูให้ใคร.....

(ซ) ตามปรกติท่านขายหมูที่ไหน.....

๑๗. (ก) ในปีที่แล้วท่านเลี้ยงเป็ดบ้างหรือเปล่า เลี้ยง..... ไม่เลี้ยง.....

(ข) เวลานี้ท่านมีเป็ดกี่ตัว.....

(ค) ท่านผสมพันธุ์เบ็ดของท่านเองหรือซื้อมาเลี้ยง.....
ซื้อที่ไหน..... ราคาตัวละ.....

(ง) ท่านขายไข่เบ็ดประมาณเดือนละกี่ฟอง.....

(จ) ท่านขายเบ็ดประมาณเดือนละกี่ตัว.....

(ฉ) ตามปรกติท่านขายเบ็ดให้ใคร.....

(ช) ตามปรกติท่านขายเบ็ดที่ไหน.....

๑๘. (ก) เมื่อบีกลายท่านมีควายกี่ตัว..... .....

(ข) เวลานี้ท่านมีควายกี่ตัว.....

(ค) ท่านผสมพันธุ์ควายของท่านเองหรือซื้อมา.....
ซื้อจากที่ไหน..... ราคาตัวละ.....

(ง) เมื่อบีกลายท่านขายควายไปกี่ตัว.....

๑๙. (ก) เมื่อบีกลายท่านมีวัวตัวผู้กี่ตัว.....เดี๋ยวนี้มีกี่ตัว.....

(ข) เมื่อบีกลายท่านมีวัวตัวเมียกี่ตัว.....เดี๋ยวนี้มีกี่ตัว.....

(ค) เมื่อบีกลายท่านมีลูกวัวกี่ตัว.....เดี๋ยวนี้มีกี่ตัว .....

(ง) ท่านผสมพันธุ์วัวของท่านเองหรือซื้อมา.....ซื้อจากที่ไหน.....

(จ) วัวตัวผู้ราคาตัวละ.....วัวตัวเมียราคาตัวละ.....
ลูกวัวราคาตัวละ.....

(ฉ) เมื่อบีกลายท่านขายวัวตัวผู้ไปกี่ตัว.....ราคาตัวละ.....

(ช) เมื่อบีกลายท่านขายวัวตัวเมียไปกี่ตัว.....ราคาตัวละ.....

(ซ) เมื่อบีกลายท่านขายลูกวัวไปกี่ตัว.....ราคาตัวละ.....

๒๐. (ก) ครอบครัวของท่านทำอุตสาหกรรมในครัวเรือนหรือเปล่า.....

(ข) ชนิดของอุตสาหกรรม ชื่อของผู้ทำ ทำในระยะไหน ทำอยู่นานเท่าไร

			ของปี
ทอเสื่อ	.....	.....	.....
ทำไม้กวาด	.....	.....	.....

สานกระบุง ....
อื่น ๆ ....

ราคาของวัสดุที่ใช้	จำนวนที่ทำ	จำนวนที่เก็บไว้ใช้	จำนวนที่ขาย	ราคาขาย
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

๒๑. สมาชิกในครัวเรือนของท่านมีหนี้สินบ้างหรือไม่

ชื่อ	ครอบครัวที่	จำนวนที่กู้ยืม	กู้ยืมจากใคร	กู้ยืมตั้งแต่เมื่อไร
.....	.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....	.....

อัตราดอกเบี้ย	ต้องมีหลักประกันหรือไม่	ยังค้างชำระหนี้อีกเท่าไร	กู้ยืมมาทำอะไร
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

๒๒. การใช้ประโยชน์แรงงาน

(๑) การจ้างคนงานในการทำนาปีที่แล้ว

ประเภทของงาน	จำนวนคน	จำนวนวัน	เนื้อที่ที่จ้างทำ	ค่าจ้าง
ถอนหญ้าก่อนไถ	.....	.....	.....	.....
ไถนาและเตรียมที่	.....	.....	.....	.....
ถอนกล้าและมัดรวมกัน	.....	.....	.....	.....
ดำนา	.....	.....	.....	.....
เกี่ยวข้าว	.....	.....	.....	.....
ฟาดข้าว	.....	.....	.....	.....
อื่น ๆ	.....	.....	.....	.....

จำนวนคนงานที่มาจาก หมู่บ้านเดียวกัน .....
ตำบลเดียวกัน .....
ต่างตำบล .....

(๒) การจ้างคนงานในการกสิกรรมอื่น ๆ ในปีที่แล้ว

ประเภทของงาน	จำนวนคน	จำนวนวัน	เนื้อที่ที่จ้างทำ	ค่าจ้าง
๑. ถั่วเหลือง				
ทัดซังข้าว	.....	.....	.....	.....
ปลูก	.....	.....	.....	.....
เกี่ยว	.....	.....	.....	.....
ขน	.....	.....	.....	.....
ฟาด	.....	.....	.....	.....
อื่น ๆ	.....	.....	.....	.....
๒. กระเทียม				
ขุดยกร่อง	.....	.....	.....	.....
ปลูก	.....	.....	.....	.....
ถอน	.....	.....	.....	.....
ผึ่งกระเทียม - คัด	.....	.....	.....	.....
๓. อื่น ๆ (เช่นทำตาล,	.....	.....	.....	.....
ทอเสื่อ,สวนลำไย ฯลฯ)	.....	.....	.....	.....

จำนวนคนงานที่มาจาก หมู่บ้านเดียวกัน .....
ตำบลเดียวกัน .....
ต่างตำบล .....

๒๓. วิธีว่าจ้างคนงานโดยย่อ .....

การเอาแรง (ช่วยเหลือโดยไม่คิดค่าจ้าง)

๒๔. ในปีที่แล้วมาและในปีนี้ มีใครบ้างที่ช่วยเหลือท่านทำนาโดยวิธี "เอาแรง"

ก. ไถนาและเตรียมนา

จำนวนผู้มาช่วย .....
เนื้อที่ที่ช่วยทำ .....

เพศไหนเท่าไร ชาย ..... หญิง .....

หมู่บ้านที่อยู่อาศัย ..... ตำบล .....

ท่านและคนในครอบครัวได้ช่วยเหลือตอบแทนบ้างหรือไม่.....

ใครบ้าง (บอกชื่อ) .....

ข. ดำนา (เหมือนข้อ ก.)

ค. เกี่ยวข้าว (เหมือนข้อ ก.)

ง. ฟาดข้าว (เหมือนข้อ ก.)

๒๕. ในปีที่แล้วมาและในปีนี้ มีใครบ้างที่ช่วยเหลือท่านทำการเพาะปลูกอื่น ๆ โดยวิธีเอาแรง (รายละเอียดเช่นเดียวกับข้อ ๒๒ และ ๒๔)

๒๖. รายละเอียดเกี่ยวกับบ้านอันเป็นที่อยู่อาศัย

๑. ชนิดของหลังคากระเบื้อง.....สังกะสี.....จาก.....อื่นๆ.....

๒. จำนวนห้องในบ้าน .....

๓ ลักษณะของฝาบ้าน ไม้กระดาน.....ไม้ไผ่.....จาก.....อื่นๆ.....

๔. ลักษณะของพื้น ไม้กระดาน.....อื่น ๆ .....

๕. เพดานหลังคา มี.....ไม่มี.....

๖. บันทึกความรู้สึกของผู้สัมภาษณ์ที่มีต่อบ้านนี้ โดยเฉพาะในเรื่องเครื่องแต่งบ้าน, เครื่องใช้ในบ้าน, ลักษณะทั่ว ๆ ไป ฯลฯ

๒๗. ครอบครัวมีสิ่งต่อไปนี้เป็นของตนเองหรือไม่

ก. วิทยุ มี..... ไม่มี..... ถ้ามี มีกี่เครื่อง.....

ข รถจักรยาน มี..... ไม่มี..... ถ้ามี มีกี่คัน.....

ค. รถจักรยานยนต์ มี..... ไม่มี.....ถ้ามี มีกี่คัน.....

ง. จักรเย็บผ้า มี..... ไม่มี..... ถ้ามี มีกี่คัน.....

จ. นาฬิกาแขวนหรือตั้ง มี.....ไม่มี.....ถ้ามี มีกี่เรือน.....

ฉ. นาฬิกาข้อมือ มี..... ไม่มี..... ถ้ามี มีกี่เรือน.....

ช, ตะเกียงเจ้าพายุ มี.....ไม่มี..... ถ้ามี มีกี่ดวง.....

๒๘. ครอบครัวนี้ มีเกวียนหรือไม่ มี.....ไม่มี.....ถ้ามี มีกี่เล่ม.....

๒๙. ก. ครัวเรือนนี้มีส้วมหรือไม่ มี.....ไม่มี.....

ข. ถ้ามี เป็นส้วมชนิดไหน ก. ส้วมหลุม..... ข. ส้วมซึม.....

ค. อื่น ๆ (ระบุชื่อด้วย)

ค. ถ้าไม่มี ใช้ส้วมรวมกับของครัวเรือนอื่นหรือเปล่า.....

เป็นส้วมชนิดไหน.....

๓๐. ครัวเรือนนี้มีบ่อน้ำหรือไม่ มี..... ไม่มี.....

ถ้ามี เป็นบ่อน้ำชนิดไหน ก. ชนิดที่เจ้าหน้าที่สุขาภิบาลแนะนำ.....

ข. ชนิดอื่นๆ.....

ถ้าไม่มีใช้น้ำจากบ่อน้ำชนิดไหน.....

๓๑. ครัวเรือนนี้ขังสัตว์ไว้ที่ไหน ก. ใต้ถุนบ้าน..... ข. ที่อื่น ๆ ในบริเวณบ้าน.....

๓๒. การเข้าไปในเมืองในปีปัจจุบัน

ชื่อ	จำนวนครั้ง	ไปทำไม	ไปอย่างไร
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๒